

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De man van 1848 - Dirk Donker Curtius

Waardt, M.J. van de

Citation

Waardt, M. J. van de. (2019, April 3). *De man van 1848 - Dirk Donker Curtius*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/70880>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/70880>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/70880> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Waardt, M.J. van de

Title: De man van 1848 - Dirk Donker Curtius

Issue Date: 2019-04-03

De man van 1848 — Dirk Donker Curtius

De man van 1848
DIRK DONKER CURTIUS

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 3 april 2019
klokke 16:15 uur

door

MATHIJS JELLE VAN DE WAARDT

geboren te Apeldoorn
in 1984

Promotor: Prof.dr. H. te Velde

Copromotor: Dr. J.C. van Zanten (Universiteit van Amsterdam)

Promotiecommissie: Prof.dr. R.A.M. Aerts (Universiteit van Amsterdam)

Prof.dr. J.Th.J. van den Berg

Prof.dr. J.F.J. Duindam

Dr. M.J. Janse

Prof.dr. N.C.F. van Sas (Universiteit van Amsterdam)

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING [7]

1 Activist

1 JEUGD IN DE FRANSE TIJD [19]

Boudewijn en Cornelia — Onder Frans bewind — Advocaat en rechter — Dirks vorming — Oproep voor de Garde d'Honneur — In Metz — Het Franse juk afgeschud

2 ZUID-NEDERLANDSE INVLOEDEN [47]

Sociëteitsleven en contacten met Belgische liberalen — *De Bijenkorf* en de Belgische omwenteling — *De Standaard* en de reactie op de opstand — *De Gemeenzame brieven* — Franse en Britse liberale invloeden

3 VERDEDIGER VAN HET VRIJE WOORD [71]

Donkers eerste perszaken — Libry Bagnano — Vervolging van *De Noord-Brabander* — Verdediger van de *Arnhemsche Courant* — Meeter en *De Tolk der Vrijheid* — 'DD' en een proces tegen Thieme — Van Hulst — Verdediger van de Afgescheidenen — Zedenzaken — Een half leven politiek advocaat

4 JOURNALIST EN PUBLICIST [105]

Het conflictenbesluit — *De Bijenkorf* — *De Standaard* — De rechtsmacht van hoogheemraadschappen — IJzeren wegen — *Arnhemsche Courant* — Wantrouwen jegens bestaande instellingen — Voorstel voor een nieuwe grondwet — *Vlissingsche Courant*

5 TUSSEN BOVEN- EN ONDERWERELD [151]

Familie — Aanzien als advocaat — Pogingen om verkozen te worden — Het Negenmannenvoorstel en Donkers relatie met de koning — In radicale kringen — De Amstelsociëteit — Balans van een leven als politieke buitenstaander

II *Staatsman*

6 MAN VAN HET MOMENT [183]

Donkers reactie — Buiten de Kamer om — Rol van de radicalen — Benoeming tot minister — Vertrouwen van de koning — Juiste man

7 NIEUWE MINISTERS [209]

Op zoek naar nieuwe ministers — Schimmelpenninck aan zet — Donker en Thorbecke — Het Damoproer en Donkers contacten met de radicalen — Donker als minister — Het grondwetsontwerp — Schimmelpennincks deceptie — Donkers verklaring in de Tweede Kamer

8 EEN NIEUWE GRONDWET [237]

Van Lennep — Verder met de grondwetsherziening — Weerstand in de afdelingen — Donkers ontslagaanvraag — Eerste behandeling in beide Kamers — Tweede behandeling in beide Kamers

9 EEN MOEIZAAM MINISTERSCHAP [267]

Activiteiten als minister — Oude en nieuwe vrienden — De nieuwe Tweede Kamer — Wetgeving — Wet op de rechterlijke colleges — Wet op vereniging en vergadering — Wet op de ministeriële verantwoordelijkheid — Aftreden

10 OPPOSITIE [289]

Licht en Donker — Oppositioneel Kamerlid — Op het tweede plan — Lid van de Haagse gemeenteraad — Van oppositie naar achtergrond

11 TUSSEN THORBECKIANEN EN ANTIREVOLUTIONAIRES [309]

Wet op de kerkgenootschappen — Strafhervorming — Wet op de ministeriële verantwoordelijkheid — Wet op het recht van vereniging en vergadering — Botsingen met Thorbecke — Band met het Koninklijk Huis en politieke benoemingen — Onenigheid over de onderwijskwestie

12 NALATENSCHAP EN BETEKENIS [339]

Overlijden — Waardering — Donker versus Thorbecke — Karakterisering

Dankwoord [356]

Noten [359]

Bronnen en literatuur [396]

Illustratieverantwoording [413]

Personenregister [414]

Summary [419]

Curriculum vitae [424]

INLEIDING

Eind juli 1864 liep de Haagse advocaat Piet Blussé met een artikel de redacties van diverse kranten af. Enkele dagen ervoor was zijn oud-compagnon en vriend Dirk Donker Curtius overleden en hij had zijn necrologie geschreven. In het artikel prees hij Donkers kritiek op het autocratische bewind van Willem I, zijn niet-aflatende verdediging van de vrijheid van drukpers, maar bovenal zijn optreden in 1848. Volgens Blussé was dat revolutiejaar Donkers *finest hour*. Hij zette door waar anderen aarzelden. Het was Donker die de koning een ruime grondwetsherziening en een commissie met liberale mannen had geadviseerd. Hij had in de roerige maartdagen een week alleen het bestuur in handen gehad en het lukte hem om de orde te bewaren. Bovendien was het aan hem te danken dat het nog in meerderheid behoudende parlement later dat jaar akkoord ging met de liberale constitutie.¹

Op veel sympathie voor het lovende stuk over zijn overleden vriend kon Blussé echter niet rekenen. Hoofdredacteur George Belinfante van de liberale *Haagsche Courant* deelde hem zuinigjes mee dat ‘de Haagsche geen lof over dezen man kan uitspreken’. Waar Blussé in zijn manuscript de rol van Donker in 1848 beschreef, tekende Belinfante in de kantlijn aan dat het Thorbecke was die ‘in der tijd het meest had toegebracht tot de herziening der grondwet’. Iets verder, waar Donkers oude compagnon zijn beide periodes als minister van Justitie aanhaalde, merkte de hoofdredacteur sarcastisch op: ‘gedurende dien tijd werden in den heer Donker steeds groote verdiensten gewaardeerd, zelfs door hen, die niet kunnen vergeten, dat getrouwheid aan beginselen de waren staatsman kenschetst, en die verzaking van staatkundige overtuiging te meer betreuren, naar mate zij die minder hadden verwacht’.²

Het liberale Tweede Kamerlid Kees van Heukelom las Blussés kopij en meende dat het niet geschikt was voor de *Haagsche Courant*: ‘Waarschijnlijk toch zullen de meeste lezers van dat blad die persoonlijkheid anders beoordelen dan de schrijver van het stukje.’ Volgens Van Heukelom moest de krant zich in een necrologie van Donker zo veel mogelijk bij de feiten houden. Hij voegde daaraan toe:

‘Mijne opinie over de staatkundige verdiensten van Donker is ook afwijkend van die welke in het Artikel staat uitgedrukt. Ik heb Donker altijd (schoon hem persoonlijk niet kennend) beschouwd als een liberaal man, ja, maar in ’t geheel niet opgewassen tegen de moeilijkheid der situatie die hij geroepen werd te beheerschen, en daardoor vervallen tot een plooijen & modderen, waar men had kunnen en moeten doortasten. De behandeling der grondwet draagt er de sporen van: denk maar eens aan de benoeming der 1e kamer. Ik zie dus geene reden om Donker als het type van een staatsman te verheffen; evenmin als ik het goed zou achten hem de fouten (in mijn oog) door hem begaan nu op nieuw ten laste te leggen.’³

Wat was er gebeurd? Had Blussé de zaken zestien jaar na 1848 inderdaad te rooskleurig voorgesteld? Of herinnerde men zich Donkers verdiensten gedurende het revolutiejaar niet meer?

Lang werd 1848, het jaar van de belangrijkste grondwetsherziening in de Nederlandse geschiedenis, in één adem genoemd met de naam van Johan Rudolf Thorbecke. Een uitgebreide Thorbeckeliteratuur getuigt hiervan.⁴ Ondanks deze Thorbeckocentrische benadering is de belangrijke rol van Donker in de Nederlandse politieke geschiedenis in de historiografie wel impliciet aangenomen. Object van onderzoek is hij zelf echter amper geweest. Het tekent het succes van de liberale geschiedschrijving dat velen de grondwet verheffen tot de culminatie van Thorbeckes ideeënontwikkeling. Retrospectief leidt dit tot de deterministische conclusie dat de grondwet wel herzien moest worden, maar deze visie laat buiten beschouwing dat dit succes geen vanzelfsprekendheid was. Deze lijn is ook te destilleren uit de studies van enkele historici van naam die een bijdrage hebben geleverd aan het 1848-debat.

Kossmann vatte in 1976 in *De Lage Landen* de grondwet van 1848 nadrukkelijk op als Thorbeckes overwinning, zijn medecommissieleden ‘deden niet veel meer dan zijn schetsen aanvaarden’. Regering en parlement blemmerden toch vooral het aannemen van ‘Thorbeckes werk’. De successen van het jaar kwamen samen in één man: ‘Zoals de constitutie van 1814 in hoofdzaak uit Van Hogendorps geest geboren is, zo was die van 1848 aan Thorbecke te danken.’⁵ Over Donker geen woord.

Twee jaar later besteedde Boogman in *Rondom 1848* wel aandacht aan Donkers rol gedurende de gebeurtenissen tussen de presentatie van het grondwetsvoorstel en de daadwerkelijke herziening. Toch bekeek ook hij het uiteindelijke resultaat in de eerste plaats vanuit Thorbeckiaans perspectief. Weliswaar constateerde Boogman dat de herziening door oppositie van verschillende kanten geen gelopen race was, over Donkers verrichtingen in maart 1848 en de behendigheid waarmee hij de grondwet door de Kamers loodste, weidde hij nauwelijks uit.⁶

In 2004 noemde Van Sas Thorbecke in *De metamorfose van Nederland* de auteur van het grondwetsvoorstel en plaatste de overige commissieleden, onder wie Donker, in een figurantenrol. Donkers aanpassingen in het ontwerp bekeek hij vanuit de ‘hoekige eigenzinnigheid’ van Thorbecke en hij betitelde 1848 als ‘Thorbeckes constitutionele revolutie’. Uiteraard doelde hij hierbij ook op de parlementaire praktijk die in de twintig jaar na de grondwetsherziening groeide en die zeker op het conto van de liberale leidsman geschreven kan worden, maar het belang van het momentum 1848 lijkt toch weg als Van Sas enigszins apodictisch stelt: ‘Het is dus volkomen terecht dat Thorbecke de eer krijgt als architect van het systeem van 1848.’⁷

Aerts waardeerde Donkers werkzaamheid in het in 2018 verschenen *Thorbecke wil het meer*. Hij concentreerde zich naast Thorbeckes denkbeelden op de omstandigheden waaronder de grondwet tot stand kwam en behandelde zodoende Donkers activiteiten in maart en april 1848. Toch bleven deze in de schaduw van de Leidse hoogleraar, en Donkers werk hierna, in de periode dat Thorbecke buiten beeld was, behandelde Aerts logischerwijs summier.⁸

De lijst met 1848-literatuur is aanzienlijk langer, maar bevat veel vaak herhaalde inzichten. Toch is Donker nooit helemaal weggeweest. De Bosch Kemper signaleerde al in 1882 in het vijfde deel van *De Geschiedenis van Nederland na 1830* Donkers optreden als lid van de grondwetscommissie en als minister. Gedetailleerd boekstaafde hij een aanzienlijke hoeveelheid feitenmateriaal, maar waar hij uitblonk in descriptie, zo bekaaid was zijn analyse hiervan.⁹ Kempers geschiedenis houdt op vlak voordat Donker in de plenaire Tweede Kamer zijn ontwerpen verdedigde en is daarmee als kroniek onvolledig.

Ook Van Zanten besteedde nadrukkelijk aandacht aan de omstandigheden die 1848 een waterscheidingsmoment maakten in zijn in 2013 verschenen biografie van koning Willem II. Hij liet overtuigend zien dat niet alleen de internationale situatie een factor was, maar dat daarnaast de persoonlijke omstandigheden van de koning, die onder druk stond van een schare afpersers, hem dwongen overstag te gaan. Donker kwam in deze biografie naar voren als een schakel tussen intriganten en broodschrijvers enerzijds en de aanzienlijke standen in Den Haag anderzijds.¹⁰

Stuurman onttrok Donker in 1992 aan de vergetelheid door een hoofdstuk aan hem te wijden in zijn boek *Wacht op onze daden*, dat in weerwil van de titel het negentiende-eeuwse Nederlandse liberalisme nu eens niet vanuit een Thorbeckiaanse bril bekeek. Hij brak een lans voor Donkers rol in de ontwikkeling hiervan en zijn pogingen om als advocaat, publicist en journalist aan de zijlijn het behoudende bestuur te bekritisieren. Stuurman laat Donkers activiteiten in en na 1848 echter onbehandeld.¹¹

Van den Berg en Vis hebben in hun *De eerste honderdvijftig jaar* uit 2013

Donkers werk bij de totstandkoming van de grondwet vanuit staatkundig oogpunt beschouwd. Zij concludeerden dat ‘de invoering van de Grondwet van 1848 politiek het werk [is] geweest van de man die daarvoor [...] nooit de erkenning heeft gekregen die hem als intelligent tacticus en bekwaam staatman toekomt: Dirk Donker Curtius’.¹² Daarom is het des te opmerkelijker dat er van hem geen biografie bestaat.¹³ Dit boek voorziet in die leemte. Van den Berg acht het niet terecht dat Donker in de historiografie van het liberalisme en het jaar 1848 altijd in de schaduw van Thorbecke heeft gestaan. Allereerst was Donker in de twintig jaar voorafgaand aan de grondwetsherziening veel meer een representant van het opkomende liberalisme dan Thorbecke. Donker ontwikkelde zijn ideeën al vanaf de jaren twintig, terwijl anderen pas veel later liberale principes uitdroegen. Daarnaast gold hij als representatiever voor liberale politici in de eerste helft van de negentiende eeuw dan de Leidse hoogleraar: hij was weliswaar overtuigd van de liberale zaak, maar een stuk pragmatischer dan veel van zijn latere collega’s. Hij bleek meerdere malen bereid om met opponenten samen te werken. Ten slotte heeft Donker er in 1848 voor gezorgd dat er geen sterke oppositie tegen de grondwetsherziening kon ontstaan, door behendig te laveren tussen de koning en de liberale en conservatieve vleugels in het parlement.¹⁴ Donkers vaardigheid ging zover dat de vraag terecht gesteld kan worden of de nieuwe grondwet aangenomen en bestendigd zou zijn zonder zijn hulp.

Dit boek laat zien dat de vroege liberale beweging in Nederland veelkleuriger was dan het op basis van vooral het Thorbeckiaanse perspectief tot dusver leek. De Leidse hoogleraar liet zich voorstaan op een fatsoenlijk, academisch liberalisme, gericht op de ontwikkeling van het liberale repertoire. Donkers liberalisme was daartegen activistisch en ongepolijst. Zijn bijdrage lag niet in het ontwikkelen van nieuwe ideeën, maar in de manier en vorm om deze uit te dragen. Door het liberalisme vanuit Donker te bekijken, vallen niet alleen de invloeden van de Zuid-Nederlandse afscheidingsbeweging op, maar ook de nadrukkelijke maatschappelijke dimensie van deze stroming. Zijn bevlogenheid kwam voort uit zijn betrokkenheid bij vermeend onrecht waarmee Donker als advocaat in aanraking kwam. Hij was de toonaangevende raadsman in persprocessen, en ook zijn strijd tegen het conflictenbesluit en de kritiek op het vervolgen van de Afgescheidenen waren direct ingegeven door de strijd die hij in de rechtszaal voerde. Omgekeerd gebruikte hij als politiek advocaat deze processen voor zijn kritiek op regering en grondwet en de verwezenlijking van zijn politieke doelen. Hierbij schuwde hij omgang met personen aan de zelfkant van de samenleving niet. Sterker, meer dan eens zocht hij dit contact zelf actief op. Het Donkeriaanse perspectief laat daarmee zien dat de vormingsjaren van het Nederlandse liberalisme minder ‘net’ zijn dan vaak is aangenomen.

Dit perspectief is eveneens van waarde voor het decennium na 1848. De

bestaande 1848-literatuur tekent in de marge op dat Donker het grondwetsvoorstel door de Kamers loodste, maar waar dit uit bestond, hoe zijn pragmatisch optreden in de praktijk vorm kreeg en hoe dit succesvol is geweest blijven onderbelicht. Ook daarmee wordt het liberalisme te veel Thorbeckocentrisch ingevuld. Dat er ruimte was voor ‘schikken en plooiën’ bewijst Donkers deelname aan een kabinet in 1853. De notie dat hij hierdoor conservatief geworden was, is sindsdien vaak herhaald. Dit boek beargumenteert dat hij bewust in die conservatieve hoek is geplaatst, maar dat hij op basis van zijn wetgeving en optreden liberaal bleef. Donker is daarmee een representant van de liberale politici *naast* Thorbecke, in plaats van tegenover of ondergeschikt aan hem.

Eén van de redenen dat er van Donker geen biografie bestaat, is waarschijnlijk dat er van hem geen ruim archief of uitgebreide briefwisseling bekend is. Dit bemoeilijkt de biograaf om een beeld van de hoofdpersoon te krijgen. In 1948 meldde François Cornelis Donker Curtius het Nationaal Archief dat ‘de nagelaten papieren van mr. D. Donker Curtius door een samenloop van noodlottige, nimmer volledig opgehelderde omstandigheden vernietigd zijn geworden’.¹⁵ Wat deze ‘noodlottige’ en ‘nimmer opgehelderde omstandigheden’ – twee kwalificaties die met elkaar in tegenspraak lijken te zijn – precies behelzen, blijkt niet uit de correspondentie. François Willem, nazaat van Dirks tweede broer Willem Donker Curtius en zijn zoon Frans die in 1864 optrad als executeur-testamentair, had geen mannelijke nakomelingen. Zijn twee zusters lieten eind jaren zestig het archief na aan Willem Donker Curtius, achterachterkleinzoon van Dirks derde broer, Benjamin.¹⁶ Inmiddels berust het archief bij Willems zoon Peter Donker Curtius in Londen.

In dit archief bevinden zich diverse documenten van de familie Donker Curtius, maar helaas weinig persoonlijke bescheiden van Dirk. In de collectie is wel de uitgebreide correspondentie uit 1813 tussen de familie Donker en de prefect De Stassart te vinden.¹⁷ Het lijkt erop dat het archief voor wat betreft Dirk eindigt op het moment dat hij uit het ouderlijk huis vertrok. Het laatste document van hem, een aanstellingsbrief als advocaat bij het Hooggerechtshof voor de Financiën en Zeezaken, komt uit 1815. Wel bevindt zich nog een – niet verstuurd – open brief aan De Stassart onder de famili papieren.¹⁸ Ook de autobiografische schets van Dirks broer Willem, die er wel geweest moet zijn, is nergens aangetroffen.¹⁹

Door het ontbreken van een persoonlijk archief zijn er lacunes in met name de eerste periode dat Donker als advocaat optrad. Voor 1813 biedt het familiearchief goede aanknopingspunten, na de jaren dertig van de negentiende eeuw was Donker een dusdanig bekende advocaat en activist geworden dat zijn naam steeds vaker in andere bronnen opduikt. Voor de tussenliggende periode is daarom uitgebreid gezocht naar de flarden informatie die Donker in brieven, kranten en archivalia heeft nagelaten.

Hierdoor lukt het toch om Donker op cruciale momenten in zijn eerste, vormende jaren te volgen.

Dit boek over Dirk Donker Curtius is een politieke biografie. Centraal staan de ontwikkeling van zijn liberale opvattingen voor 1848 en hoe hij deze daarna als minister en Kamerlid vormgaf. Daarvoor verkent dit boek eerst de oorsprong van zijn politieke ideeën. Aan de hand van gebeurtenissen in de jaren dertig en veertig zullen zijn denkbeelden verder worden verklaard en geduid. De transformatie van publicist en radicaal aan de zijlijn tot belangrijkste minister in het kabinet krijgt een belangrijke plaats in deze biografie, waarbij in het bijzonder wordt gekeken hoe hij zijn liberale beginselen in de praktijk bracht. Om te bepalen in welke traditie hij stond, besteedt dit boek aandacht aan hoe Donker werd gepercipieerd in zijn tijd, zowel door mede- als tegenstanders. Daarom zullen de weerstand en bijval die hij gedurende zijn hele carrière ondervond en kreeg ruim bestudeerd worden. Het handelen van Donker ten opzichte van tijdgenoten in nationaal en internationaal perspectief krijgt tevens aandacht.

Aan het privéleven van Donker zal alleen aandacht worden besteed voor zover dit helpt bij de beschrijving en verklaring van zijn politieke activiteiten. Van hem zijn, zoals gezegd, weinig egodocumenten overgeleverd. In de privéarchieven van anderen – personen van wie verwacht kan worden dat zij met Donker in contact stonden – zijn geen aanwijzingen gevonden dat Donker uitgebreide persoonlijke correspondenties onderhield. Alleen in de briefwisseling met jeugdvriend Jacob de Kempenaer komt zijn persoonlijke kant zo af en toe naar voren.

Voor velen was Donker een onbekende. Zijn plotselinge *rise to power* in 1848 kwam voor menigeen als een verrassing. Hij trad als advocaat op voor de hoogste adellijke families, maar had daarnaast cliënten aan de onderkant van de samenleving. Toen Eillert Meeter in 1840 werd vervolgd voor een drukpersdelict en een advocaat bij de Hoge Raad zocht, tekende hij op:

‘Ik constateerde dat Dirk Donker een man van zeer bescheiden gestalte was, vijf voet lang, met een borst zo smal dat je nauwelijks kon geloven dat zij meer dan één long bevatte en een mond zo klein dat een aardappel in 32 stukjes moest worden gesneden om er door te kunnen. Maar deze zelfde man stond steviger op zijn benen dan menige Hercules, sprak een hele dag zonder onmiddellijk moe te worden en hij had een stentorstem. Weinigen, heel weinigen in Den Haag kenden deze kleine man persoonlijk. Dat was [...] wegens zijn gewoonte om zich voortdurend verborgen te houden, want men zag hem zelden over straat kuieren en wanneer hij het al deed, hielden mensen van normale lengte hun ogen eerder gevestigd op zijn onooglijke hoed dan op het doodkalm voortwandelen exemplartaal van het menselijk ras daaronder. Hij was advocaat aan de Hoge Raad, maar aangezien

de pleidooien voor dat hof niemand iets konden schelen, ontsnapte hij ook daar aan de aandacht. Om kort te gaan: zijn naam was bekend, zijn persoon onbekend.’²⁰

Donker lijkt een wat ongrijpbaar figuur. Hij had een zekere reputatie, maar had tegelijkertijd iets enigmateisch – hoe is dit ‘mysterie Donker’ te verklaren?

Om een antwoord op deze vraag te vinden, zal dit boek Donkers leven in twee delen behandelen. Het eerste deel, ‘activist’, houdt op in 1848, het moment dat Donker zijn eerste publieke functie zou bekleden. In de periode voorafgaande aan dat jaar is Donker op tal van terreinen actief: als advocaat in de rechtszaal, als journalist, als publicist, als liberaal pleitbezorger en op diverse andere maatschappelijke gebieden. Er is echter een grotere samenhang tussen deze rollen dan deze onderverdeling doet vermoeden: zo is Donkers optreden als advocaat niet los te zien van zijn liberale denkbeelden en zijn zijn journalistieke activiteiten nauw verweven met zijn brochures. Het eerste deel heeft een thematische opbouw, maar probeert de ontwikkeling van Donker in zijn verschillende rollen wel chronologisch te benaderen.

Het eerste hoofdstuk behandelt Donkers jeugd en de betekenis van de Franse overheersing op de ontwikkeling van zijn ideeën. De vorming van dit denken onder invloed van het Franse en Belgische liberalisme en de Belgische revolutie staan centraal in het tweede hoofdstuk. Donker gebruikte de rechtszaal nadrukkelijk als podium voor het uitdragen van zijn politieke standpunten. De meeste aandacht genereerde hij door zijn krachtige en herhaalde pleidooien voor persvrijheid. Hieraan is hoofdstuk drie gewijd. In dit hoofdstuk komen ook zaken met betrekking tot andere individuele vrijheden – zoals de vrijheid van religie en de strafbaarheid van zeden-delicten – aan bod. Het derde type processen dat Donker voerde – zaken over de verhoudingen tussen diverse staatsinstellingen, vooral waar het de verdeling van bevoegdheden tussen de rechterlijke en de uitvoerende macht betrof – worden geduid in het vierde hoofdstuk. Dit onderdeel staat verder in het teken van Donkers journalistieke activiteiten in diverse hervormingsgezinde kranten en zijn visie op constitutionele hervorming. Naast journalist was Donker een ijverig brochureschrijver. Deze brochures komen naar voren bij de onderwerpen waarop deze betrekking hebben: zijn uitgegeven pleidooien komen bij de rechtszaken aan bod, terwijl zijn hervormingsvoorstellen besproken worden in het vierde hoofdstuk over zijn visie op de grondwet. Hoofdstuk vijf duidt Donker nader in de negentiende-eeuwse standenmaatschappij aan de hand van zowel zijn contacten met adel en koningshuis als zijn omgang met radicale journalisten. Het einde van het eerste deel van dit boek maakt de balans op van Donkers leven als activist tot de omwenteling van 1848.

Het tweede deel, ‘staatsman’, is chronologisch opgebouwd. Deze aanpak leent zich het beste voor deze periode, waarin Donker achtereenvolgens minister, Kamerlid, ambteloos burger, gemeenteraadslid en opnieuw minister was. De functies die Donker vanaf 1848 had, worden in afzonderlijke hoofdstukken behandeld. Het zesde hoofdstuk is geheel gewijd aan Donkers rol in de cruciale maartdagen van 1848. De drie daaropvolgende hoofdstukken staan in het teken van zijn moeizame samenwerking met Schimmelpenninck, zijn succes bij het verdedigen van de grondwet en zijn frustratie nadat het hem niet lukte om vervolgens in de nieuwe Tweede Kamer belangrijke wetten tot stand te brengen. Hoofdstuk tien behandelt Donkers periode als Kamerlid en gemeenteraadslid in Den Haag. Zijn meer geslaagde tweede ministerschap in een kabinet met zijn oude vijand Van Hall staat centraal in hoofdstuk elf. Het boek sluit af met Donkers laatste ambteloze levensjaren, zijn overlijden en de perceptie van zijn nalatenschap.

Donker is vrij consistent geweest in zijn denkbeelden. Toch oordeelden zijn tijdgenoten hier anders over; aan het begin van zijn advocatencarrière stond hij met zijn ideeën aan de zijlijn en zetten conservatieven hem als radicaal weg, terwijl volgelingen van Thorbecke hem als minister in de jaren vijftig verweten conservatief te zijn. Dit maakt het lastig om één etiket op Donker te plakken. De termen om Donker en zijn denkbeelden te beschrijven zullen variëren. De term ‘liberalisme’ kwam pas rond 1830 in zwang, hoewel personen al eerder als liberaal aangeduid werden. Tot die tijd zal Donker voornamelijk als radicaal worden beschreven. In de jaren 1830, toen het begrip ‘liberalisme’ algemeen ingang vond en Donker zichzelf ook onomwonden liberaal noemde, zal dit begrip als zodanig in deze biografie worden gehanteerd. De termen ‘radicaal’ en ‘radicalisme’ worden na 1840 voorbehouden aan anderen, zoals Eilert Meeter en Adriaan van Bevervoorde, die veel verdergaande hervormingen voorstonden. Na 1848, toen de liberalen hun grondwet hadden en belangrijke posities in het staatsapparaat innamen, was het belangrijkste onderscheid niet zozeer dat tussen de liberalen en de niet-liberalen, maar tussen de verschillende richtingen binnen het liberalisme. Terminologie is dan niet voldoende meer om een onderscheid te maken. Van den Berg heeft recent geopperd de term ‘pragmatisch liberalisme’ te gebruiken. Donker zou in deze stroming vallen en zijn ideeën kunnen afgezet worden tegen het Thorbeckiaans liberalisme, maar dit zou meer onderlinge inhoudelijke verschillen suggereren dan het geval was. Donker zal in deze periode eveneens als liberaal omschreven worden, maar de kanttekening dat de term ‘liberalisme’ in deze periode diffuser was dan voor 1848 moet worden gemaakt.

Dirk Donker Curtius wordt in dit boek aangeduid met het eerste deel van zijn achternaam, ‘Donker’, wat tevens de stamnaam is, tenzij het voor het begrip of de context beter is om hem met voornaam of volledige achternaam te noemen. Zo zal hij in zijn jeugd worden aangeduid als ‘Dirk’,

enerzijds omdat dit beter past bij zijn leeftijd, anderzijds omdat in deze periode meer personen uit de familie Donker Curtius worden opgevoerd. Ook in zijn latere carrière, toen hij met zijn broer en neven samenwerkte, zal af en toe ter onderscheid Donkers volledige naam worden gebruikt. Het is goed om te benadrukken dat kranten en brochures Donker vanaf het moment dat hij als publicist, journalist en advocaat op de voorgrond trad, hem aanduiden als ‘Dirk Donker’ of ‘Meester Dirk’. Zijn voornaam was gemeengoed. Voor de leesbaarheid worden de begrippen grondwet en constitutie door elkaar gebruikt, al zijn dit staatsrechtelijk gezien twee verschillende zaken. Tenzij anders aangegeven, gaat het om de geschreven grondwet. Wanneer wordt gesproken over de Britse constitutie, wordt uiteraard het ongeschreven staatsrecht bedoeld. Omwille van diezelfde leesbaarheid zijn Franse citaten in dit boek vertaald. De oorspronkelijke tekst staat in een noot vermeld.

Ten slotte nog een algemene opmerking. Donkers leven nodigt uit om interessante episodes en ontwikkelingen in de Nederlandse geschiedenis te bespreken omdat hij hier direct of zijdelings bij betrokken is geweest. Zo is het verleidelijk om uit te weiden over de ontstaansgeschiedenis en de onderlinge verschillen binnen het vroege liberalisme in Nederland, de oorzaken en gevolgen van de Belgische Opstand en de geschiedenis en inhoud van de grondwetsherziening van 1848. Al deze onderwerpen komen slechts aan bod voor zover Donker hierin een rol heeft gespeeld.

I

Activist

*Boudewijn Donker Curtius,
vader van Dirk*

*Cornelia Hendrica Strachan,
moeder van Dirk*

*Het geboortehuis van Dirk Donker Curtius aan de Kerkstraat in Den Bosch.
Momenteel is er een kledingwinkel gevestigd*

I

JEUGD IN DE FRANSE TIJD

De Nederlanden waren aan het einde van de achttiende eeuw in verval. Economische achteruitgang, die mede veroorzaakt werd door de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog die in 1780 was uitgebroken, een zwak bestuur van de oligarchische regentenklasse en een besluiteloze stadhouder Willem v deden de ontevredenheid groeien. In 1781 publiceerde Joan Derk van der Capellen tot den Pol anoniem zijn pamflet ‘Aan het Volk van Nederland’, waarin hij de neergang aan met name stadhouder Willem v weet. De aanhangers van de prins – de orangisten – en een groep ontevreden burgers, die zichzelf later patriotten noemde, kwamen steeds meer tegenover elkaar te staan. Zij organiseerden en bewapenden zich door het oprichten van schutterijen en genootschappen. Elders in Europa waren de toegenomen spanningen ook merkbaar. Vooral in Frankrijk ontstond veel ontevredenheid door enerzijds het absolutistische regime van koning en adel en het economische malheur, en anderzijds door het opkomende gelijkheidsdenken als resultaat van de Verlichting. Dit ongenoegen kwam aan de oppervlakte in 1789, toen de Franse Revolutie uitbrak.

In deze periode van toenemende spanningen werd op 19 oktober 1792 Dirk Donker Curtius geboren, een nakomertje en revolutiekind. Dirk was de vierde en laatste zoon van Boudewijn Donker Curtius en Cornelia Hendrica Strachan. In totaal hadden zijn ouders elf kinderen gekregen, van wie er vier binnen enkele maanden na hun geboorte zouden overlijden. Zeven kinderen, onder wie de vier broers, zouden de volwassen leeftijd bereiken. Dirk was het tiende kind. Zijn vader was 46 en zijn moeder 37 jaar oud bij zijn geboorte.

Boudewijn en Cornelia

Vader Boudewijn was de eerste die de familienaam ‘Donker Curtius’ aannam. Deze dubbele naam was een samentrekking van de familienamen van zijn ouders, Hendrik Donker en Boudewina Curtius. Boudewijns vader Hen-

drik Donker was afkomstig uit Helmond, een kleine, weinig welvarende provinciestad in het overwegend katholieke Brabant, waar hij in 1699 geboren werd. Daar maakte hij deel uit van een protestantse elite die de meeste openbare ambten bekleedde. Aan het einde van zijn loopbaan was Hendrik drossaard – bestuursambtenaar – in Mierlo, Croy en Stiphout en daarnaast ook substituut-secretaris van Helmond.¹ Hij trouwde met Rachel Walraven, met wie hij twee zonen kreeg: Dirk Donker, die na een studie theologie in Leiden predikant in Wormer werd, en Nathaniël Donker, die zijn vader opvolgde als drossaard van Mierlo. De betrekkingen met deze kant van de familie waren hecht. Zo was predikant Dirk Donker op 21 oktober in de Waalse kerk in Den Bosch getuige bij de doop van zijn neef, die naar hem vernoemd werd.² Zelfs een halve eeuw later waren de contacten met deze kant van de familie nog warm.³ Na het overlijden van Rachel Walraven hertrouwde Hendrik met Boudewina Curtius. Met haar kreeg hij nog één zoon: Boudewijn, de vader van Dirk. Boudewina was een dochter van een officiersfamilie, die zich erop beriep van adel te zijn. Haar familie zag Hendrik Donker dan ook als inferieure partij.

Amper een jaar na de geboorte van Boudewijn in 1746 overleed zijn vader, net 47 jaar oud. Zijn moeder nam hierna volledig de taak van de opvoeding van hun enig kind ter hand en hertrouwde niet meer. In 1757 nam Boudewijn haar achternaam aan. Ongetwijfeld speelden piëteit voor zijn moeder en dankbaarheid voor haar opvoeding mee, maar het voeren van een dubbele naam was daarnaast zeker praktisch ter onderscheiding van zijn twee oudere stiefbroers. Een derde, niet onbelangrijke reden van deze naamsverdubbeling is dat het Latijns aandoende ‘Curtius’ aanzienlijker klonk dan het Nederlandse ‘Donker’.

Moeder Boudewina kwam weliswaar uit een sociaal aanzienlijkere familie dan vader Hendrik, maar na zijn dood stond zij er financieel alleen voor. In 1747 ontving ze een erfenis van 6000 gulden, een behoorlijk kapitaal, dat ze hoogstwaarschijnlijk reserveerde en later uitgaf aan de studie van Boudewijn.⁴ Deze schreef zich in 1762 in aan de Leidse universiteit, aanvankelijk met de bedoeling om theologie te gaan studeren, maar verkoos na het eerste jaar toch een studie rechten. In Leiden beleefde hij een gelukkige studententijd. Hij maakte veel vrienden en bleek een begaafd student. Bij juridische discussies stond hij als progressief te boek.⁵ In 1767 rondde Boudewijn zijn studie succesvol af met een proefschrift, keerde terug naar Den Bosch en begon een advocatenpraktijk.

Zijn toekomstige vrouw – Dirks moeder – kwam Boudewijn tegen toen hij in zijn betrekking als advocaat met een cliënt naar Dordrecht reisde. In zijn memoires tekende hij op dat hij tijdens een avonddienst in de Augustijnenkerk aldaar ‘geweldig’ werd aangetrokken door een jonge vrouw. Met tegenzin verliet Boudewijn de kerk.⁶ Het tweetal liep door naar het huis van de zwager van de cliënt van Boudewijn, waar het meisje even later bin-

nenkwam. Ze bleek zijn nichtje: Cornelia Hendrica Strachan, de dochter van Sir William Strachan en Sara Seraphina van Bracht. William Strachan was een Dords koopman van Schotse komaf en ook moeder Sara van Bracht kwam uit een Dordse koopmansfamilie. Cornelia's ouders waren vroeg overleden en zij was opgevoed door Herman van Bracht, een oom van moederszijde. Hoewel het verhaal over hun ontmoeting waarschijnlijk enigszins geromantiseerd is, zouden deze oom en zijn netwerk wel belangrijk blijken voor Boudewijns maatschappelijk leven.

Cornelia was bij deze kennismaking zeventien jaar oud en een huwelijk liet nog twee jaar op zich wachten. Het is niet opvallend dat Boudewijn zijn vrouw buiten Den Bosch zocht. Hij was weliswaar geworteld in de stad, maar zat niet bepaald in het Bossche netwerk. Hij sloot zich niet aan bij de sociëteiten en verenigingen, naar eigen zeggen om zijn onafhankelijke positie te bewaren.⁷ Zijn partnerkeuze zal niet helemaal toevallig zijn geweest. Herman van Bracht was naast zijn koopmansprofessie bestuurder in Dordrecht en uitgesproken patriot. Hij had warme connecties onder patriotten in Holland die Boudewijn in zijn latere carrière goed van pas zouden komen. Daarnaast bracht Cornelia via haar oom een aardige hoeveelheid geld mee bij haar huwelijk. Terloops merkte Boudewijn in zijn memoires op dat deze oom haar hele opleiding had betaald en dat 'hij mij nog daarenboven een maatig kapitaaltje ter hand stelde'.⁸

Na hun huwelijk in 1774 vestigde het jonge stel zich in Den Bosch, waar Boudewijn naast de uitoefening van zijn advocatenpraktijk in een turbulente tijd betrokken raakte in het stadsbestuur. Niet alleen kwamen aan het einde van de achttiende eeuw patriotten en orangisten steeds duidelijker tegenover elkaar te staan, ook gingen in het zuiden meer stemmen op voor de gelijkberechtiging van Staats-Brabant. Boudewijn probeerde in deze polariserende omstandigheden te voorkomen dat hij geassocieerd zou worden met een van beide kampen, iets dat overigens slechts beperkt lukte. Boudewijn en zijn vrouw behoorden als protestanten bovendien tot een minderheidsgroep. Den Bosch was een overwegend katholieke stad. Als onderdeel van Staats-Brabant, een van de generaliteitslanden zonder invloed op het landsbestuur, leefden Bosschenaren gedurende de zeventiende en achttiende eeuw onder een milde onderdrukking. Katholieken werden ernstig beperkt in hun geloofsuitoefening. Andere vrijheden waren eveneens beperkt, terwijl er wel hoge belastingen werden opgelegd. Niet-katholieken maakten maar een klein deel van de bevolking uit, maar bezetten wel de belangrijke posities in het stadsbestuur. Hieruit ontstond een sterk katholiek anti-Hollands en antiprotestants sentiment.⁹

Al voor de geboorte van Dirk was deze spanning in huize Donker Curtius voelbaar. In 1768 vroeg stadspensionaris Antoni Martini Boudewijn om zijn medewerker te worden. Martini, een vriend van Boudewijn, zocht een assistent voor juridische aangelegenheden. Dit betrof een nevenfunctie: veel

advocaten vervulden de ambten in het stadsbestuur als een soort bijbaan. Aangezien Den Bosch geen hoge rechtscolleges bezat, zal Boudewijn voor een deel van zijn inkomsten hiervan afhankelijk zijn geweest.

In de loop van 1785 richtten burgers in Den Bosch de eerste exercitiegenootschappen op. Deze hadden aanvankelijk nog geen expliciet politiek doel. Door een voorval waarbij Boudewijn ongewild indirect betrokken was ontstonden scherpere tegenstellingen. Martini overtuigde hem in 1785 te solliciteren naar de post van advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant, het hoogste rechtscollege van Staats-Brabant. Volgens de letter van de wet had een Brabander recht op deze positie, maar deze ging in de praktijk altijd naar een vertegenwoordiger uit de zeven gewesten, meestal Holland. Ondanks de Haagse patriottenconnecties van zijn oom Herman van Bracht werd niet hij, maar weer een Hollander aangenomen. Als reactie hierop richtten Bosschenaren een petitie aan het stadsbestuur waarin zij opriepen Brabanders op gelijke voet in openbare functies te benoemen. De patriotten begonnen zich in de loop van 1786 te organiseren.¹⁰ Boudewijn werd tegen zijn zin het middelpunt van de politieke tegenstellingen. Dit bracht hem in een vervelende positie. Aan de ene kant werd hij door het gezelschap rond zijn oom Van Bracht meegetrokken in patriotse kringen, aan de andere kant had hij zijn moeder – een aanhanger van de prins – beloofd dat hij Willem v altijd zou steunen.¹¹

De spanningen liepen ondertussen op. Pruisische legers trokken naar aanleiding van de aanhouding van Willem v's vrouw bij Goejanvervellesluis in 1787 de republiek binnen en Den Bosch bevond zich op de marsroute. De orangisten vertrouwden pensionaris Martini niet meer en hielden hem buiten bestuurszaken. Plunderaars overvielen in november zijn huis en verbrandden zijn bibliotheek en archief. Boudewijn bemerkte de oplopende spanning: 'Ik die in mijn leven nergens bang voor ben geweest, zag nu de vrees op een aantal aangezigten.' Ook zijn huis viel ten prooi aan plunderaars. Zij sloegen de ruiten in en de familie bracht een benauwde nacht door in het tuinhuis. De volgende ochtend verliet de familie Donker de stad en reisde naar Boxtel. Daar ontmoette Boudewijn Martini weer en ze besloten beiden hun ambt neer te leggen. Boudewijn keerde twee weken later terug naar zijn Bossche woning. De cavaleriekapitein en zijn dienstmeid die op het huis hadden gepast waren verstandig geweest en hadden alle meubels en andere waardevolle bezittingen opgeborgen. Ondertussen hadden ze door het neerleggen van wijnflessen en het maken van wijnvlekken wel de illusie gewekt dat het huis al was leeggeroofd. Hierdoor bleef de inboedel grotendeels gespaard.¹² In 1792, bij de geboorte van Dirk, had Boudewijn zich inmiddels weer volledig op zijn advocatenpraktijk toegelegd.

Dirk was nog geen twee jaar oud toen zijn familie de opmars van de Franse troepen naar Den Bosch meemaakte. Nadat de Fransen in 1793 stadhouder Willem v de oorlog hadden verklaard, trok Charles-François Dumouriez met zijn legers de republiek binnen. Enkele steden vielen, maar voordat hij Den Bosch onder de voet kon lopen, beval Parijs Dumouriez rechtsomkeert te maken. In de zomer van het jaar erop keerden de Franse legers onder leiding van generaal Jean-Charles Pichegru echter terug om in het noorden de ‘ware vrijheid’ te verspreiden. In september 1794 veroverde Pichegru in korte tijd Chaam en Tilburg.¹³ Meer weerstand ondervonden zijn legers bij de Slag om Boxtel omdat een regiment Engelsen de Franse opmars probeerde te stuiten. Boxtel viel op 15 september en de 28.000 Britten trokken zich terug achter de Bossche stadsmuren. Na een belegering van drie weken trokken de Franse troepen op 10 oktober Den Bosch binnen. Dit betekende een slag voor de Staten-Generaal, aangezien niet alleen de belangrijkste stad van Brabant verloren was, maar ook omdat feitelijk heel Brabant nu onder Frans gezag stond.¹⁴ Toen de grote rivieren in de daaropvolgende winter bevroren, konden de Fransen hun opmars naar het noorden vervolgen.

Boudewijn zag het beleg aankomen, pakte zijn spullen en ging met vrouw en zes kinderen, onder wie Dirk, per schip naar Utrecht. De oudste zoon Hein studeerde daar theologie. Na een paar dagen trokken ze door naar Wormer, waar Boudewijns halfbroer Dirk predikant was, ‘alwaar alles zoo stil was alsofer geen oorlog in de weereld ware’. Daar hoorde hij het nieuws van de val van Den Bosch en wilde daarop zo snel mogelijk terug om zijn huis en have te inspecteren. De reis voerde langs Den Haag, waar hij bij de Raad van State paspoorten voor het bezette deel van het land moest halen. Eenmaal in Den Bosch aangekomen trof hij twee officieren aan, die in zijn huis ingekwartierd waren. Beide heren maakten een allervriendelijkste indruk. Na een goed gesprek kreeg Boudewijn een uitnodiging voor een avond bij de Franse generaals Pichegru en Victor Moreau. Terwijl ze een spelletje ganzenbord speelden, bouwde hij in een losse sfeer een goede relatie met beide bevelhebbers op. Al snel had Boudewijn een manier gevonden om met de Fransen om te gaan: ‘naderhand heb ik meermalen ondervonden dat een kwinkslag bij een Franschman meer afdoet dan een ernstige rede-neering’. Zoon Willem was met vader meegegaan naar Den Bosch, maar de rest van de familie reisde naar Ouderkerk aan den IJssel, waar de zoon van de eerdergenoemde halfbroer predikant was. Omdat het er in Den Bosch nog steeds ‘zeer slegt’ uitzag, trok Boudewijn naar zijn familie en bracht daar de strenge winter van 1794-1795 door.¹⁵

Nadat de legers de grote rivieren waren overgestoken en Nederland onder Franse invloed was gebracht, namen Pichegru en Moreau het ontwerp voor

*Beschieting van Den Bosch door de Fransen in het najaar van 1794,
door Josephus Augustus Knip, 1800. De Franse bezetting was de ingrijpendste
gebeurtenis in het leven van de jonge Dirk*

een bestuur van de Bataafse Republiek ter hand. Voor de uitvoerende taken richtten ze een viertal comités op, die direct onder de Staten-Generaal en vanaf 1796 onder de Nationale Vergadering vielen. De belangrijkste daarvan, het Comité tot de Algemene Zaken van het Bondgenootschap te Lande of kortweg Comité ter Lande, had drie hoofdtaken, die in drie afdelingen belegd waren. Deze taken behelsden het organiseren van de defensie, het financieel beheer van de staat en het besturen van de generaliteitslanden. Hiermee was het Comité feitelijk de opvolger van de Raad van State.

Boudewijn bouwde in korte tijd een goede band op met Moreau, die zich tegenover hem openhartig toonde. Op het moment dat de generaal zich boog over de toekomstige staatsinrichting, liet hij Boudewijn voor overleg en advies naar Den Haag komen. Boudewijn wilde niets liever dan zo snel mogelijk terugkeren naar Den Bosch om zijn advocatenpraktijk op te pakken. De beoogde kandidaat voor het secretarisschap van het Comité ter Lande haakte echter af en nu deed Moreau, op zoek naar iemand die hij vertrouwde en snel aan het werk kon, een expliciet beroep op Boudewijn. Als zijn belangrijkste kwaliteiten golden niet alleen zijn goede verstandhouding met de Fransen, maar daarnaast zijn weinig uitgesproken politieke signatuur en zijn grote kennis van de generaliteitslanden. Boudewijn aarzelde, mede omdat hij weinig van financiën en militaire onderwerpen wist, maar nam de positie toch aan. Zijn vrouw en kinderen, die niet beter wisten dan dat hij vanuit Ouderkerk weer terug naar Den Bosch was gegaan, lichtte hij per brief in. Samen met de generaals maakte Boudewijn een ontwerp voor het functioneren van het Comité, dat de leden, drie uit elk van de zeven provinciën, goedkeurden. Inmiddels kreeg het bestuursorgaan het almaar drukker. Niet alleen kwamen uit de diverse provincies steeds meer leden naar Den Haag, ook het aantal onderwerpen dat het Comité moest behandelen nam hand over hand toe. Ondertussen betrof de familie Donker in mei van dat jaar een huis op het Noordeinde in Den Haag.¹⁶

Het brede takenpakket van het Comité bleek ongelukkig. Financiële belangen botsten nogal eens met militaire en wat betreft de binnenlandse staatsinrichting waren de meningen vaak verdeeld. In het Comité klonken de oude provinciale verschillen sterk door en vaak stonden de provinciën tegenover elkaar. De eerste opdrachten voor het Comité betroffen het werkstelligen van een vrede met Frankrijk en het terugbrengen van de generaliteitslanden onder Bataafs bestuur. Nadat het eerste gelukt was, reisde Boudewijn met anderen naar Den Bosch om het tweede te realiseren. Hier proefde hij nog een erg explosieve en revolutionaire sfeer. Voordat het bestuur gereorganiseerd kon worden, was er tact, diplomatie en zelfs dreigen met militaire inzet nodig. Het Comité stelde een gerechtshof aan en benoemde verschillende katholieke leden. Nauwelijks in Den Haag teruggekeerd, kregen Boudewijn en het Comité de opdracht om 25.000 Franse soldaten in het Nederlandse leger op te nemen.¹⁷

De grootste uitdaging betrof het voorbereiden van de Nationale Vergadering. Deze kwam zeer moeizaam tot stand. Discussies over staatsinrichting mondden uit in een strijd tussen degenen die een radicale centralisatie voorstonden en anderen die zo veel mogelijk de oude provinciestructuur in stand wilden houden. Desalniettemin lukte het om een voorstel te presenteren waar – deels onder dwang – alle provincies zich in konden vinden. De afgevaardigden van de Nationale Vergadering, gekozen middels grondvergaderingen en kiescolleges door alle mannen die niet van de bedeling leefden (dus ook de ongeletterden!), kwamen voor het eerst op 1 maart 1796 bijeen.¹⁸ Een van de eerste en belangrijkste taken was het ontwerpen van een grondwet. De grondwetscommissie leverde een ontwerp-staatsregeling, die de bevolking niettemin massaal wegstemde. Het lukte de Vergadering wel om met een voorstel voor de amalgamatie van de schulden van de verschillende provincies te komen.¹⁹ Boudewijn was niet zo enthousiast over dit nieuwe orgaan. Zo had de Nationale Vergadering bepaald dat alleen binnenlandse producten mochten worden ingekocht. ‘En dan hadden de soldaten naakt moeten lopen, want wij konden hen alleen uit onze fabrieken geene kleeding furnitures bezorgen. Dat decreet legden wij terzijde.’²⁰

Boudewijn toonde zich gematigd. Hij nam geen positie in de discussies tussen unitariërs en federalisten. Hij opereerde behoedzaam, een opstelling die paste in zijn rol als ambtenaar.²¹ Hoewel begaan met de staatsinrichting van de jonge Bataafse Republiek, had hij een duidelijke afkeer van het dagelijkse politieke gekonkel en de waan van de dag. Boudewijn was duidelijk niet op zijn plek als secretaris van het Comité en moest in onzekere tijden voorzichtig zijn. De eerste staatsgreep van 1798 kwam niet ongelegen.

Na deze radicale staatsgreep in januari 1798 zuiverde het Uitvoerend Bewind de Nationale Vergadering en hief de Comités op.²² Boudewijn bemerkte de oplopende spanningen en had al enkele dagen ervoor eervol ontslag gevraagd en gekregen. Halsoverkop verliet hij Den Haag en trok Brabant in, zonder daarbij het nog steeds gistende Den Bosch aan te doen. Na enige tijd bij vrienden op het Brabantse platteland verbleven te hebben waren de gemoederen dusdanig bedaard dat hij het weer veilig achtte om terug te keren naar zijn huis in Den Bosch. In mei 1798 volgden zijn vrouw en kinderen hem. De nieuwe machthebbers in Den Haag deden een beroep op hem, maar Boudewijn weigerde terug te gaan: ‘Doch ik schreef, dat ik mij nimmer weder in politiquen zaaken zou laten gebruiken [...] En daarmede bleef ik thuis, met voorneemen om mijne verloope practijk weder op te vatten.’²³

Boudewijns behoedzaamheid heeft zeker te maken met zijn zorg voor een jong en groeiend gezin. Dat zal een van de redenen zijn dat hij minder uitgesproken was over zijn politieke overtuigingen dan Dirk in het begin van de negentiende eeuw. Overigens vertonen hun karakters opvallende overeenkomsten. Beiden waren aan de ene kant ten voeten uit juristen, die

hun sterke aversie tegen onrecht juridisch benaderden. Vader en zoon konden in eerste instantie volhardend zijn, maar toonden zich waar nodig pragmatisch. Tijdgenoten beschreven beiden daarnaast als goedmoedig en joviaal, wat hielp in het leggen en verdiepen van verbindingen met zowel politieke mede- als tegenstanders.

Advocaat en rechter

In juni 1798 had Boudewijns tweede zoon, Willem, zijn rechtenstudie in Leiden met succes afgerond en vertrok hij naar Den Bosch om zijn vader bij te staan in zijn praktijk.²⁴ Al bij zijn aantreden als secretaris van het Comité ter Lande was Boudewijn een betrekking in de rechterlijke macht beloofd. In 1799 werd die belofte min of meer ingelost toen hij werd benoemd tot lid van het gerechtshof in Dordrecht, waarnaar hij met zijn familie verhuisde. Het hof bestond alleen op papier. Boudewijn was na twee jaar wachten nog niet officieel geïnstalleerd en had geen enkele zaak behandeld. Groot zal zijn opluchting geweest zijn toen hij in 1801 werd aangesteld als lid van het Nationaal Hooggerechtshof. Dit hoogste landelijke rechtscollege was na veel discussie tussen federalisten en unitariërs, die uiteindelijk het pleit wonnen, tot stand gekomen. Het Hooggerechtshof diende als toezichthouder op lagere rechtbanken en als beroepsinstantie voor departementale hoven.²⁵ Boudewijn vertegenwoordigde Staats-Brabant. Het gezin verhuisde weer terug naar Den Haag. Toen in 1808 de functie van president vrijkam, werd Boudewijn na persoonlijke bemoeienis van koning Lodewijk Napoleon op die vacature benoemd. Boudewijn stond met hem op goede voet. Hij meende dat het bestuur van de eenheidsstaat die Nederland inmiddels was het beste onder leiding van een koning kon staan. De nieuwbenoemde president gaf de koning herhaaldelijk advies en Lodewijk Napoleon maakte hem als dank voor zijn bewezen diensten ridder in de door hem opgerichte Orde van de Unie. Bij die gelegenheid gaf Boudewijn nog eens te kennen dat hij niets met politiek te maken wilde hebben. De twee hielden desalniettemin een goede verstandhouding.²⁶

In januari 1809 verhuisde het Hooggerechtshof naar Amsterdam en het gezin Donker trok mee naar de hoofdstad. Na de inlijving bij Frankrijk in 1810 heette de instelling nog kort Keizerlijk Hooggerechtshof, maar de opheffing volgde een jaar later. Boudewijn kondigde zijn afscheid aan bij Charles-François Lebrun, de nieuwbenoemde stadhouder-prins in de Nederlandse departementen, die hem met alle egards ontving.²⁷ De laatste twee jaren van de Franse overheersing was hij een van de vier kamerpresidenten van het Keizerlijk Gerechtshof te Den Haag.

Boudewijn stond bekend als 'een braaf, vrolijk en rondborstig man en een schrander, kundig en ervaren regtsgeleerde, die zich later als Staatsman

*Hendrik Herman Donker Curtius,
broer van Dirk*

*Benjamin Donker Curtius, broer
van Dirk. Door Lambertus Ling-
man, naar Gerrit Jan Schouten*

*Willem Boudewijn Donker Curtius
van Tienhoven, broer van Dirk.
Door Gerhardus Fredericus
Eilbracht, 1848, naar Augustin
Luc Demoussy*

en magistraat uitstekend heeft doen kennen'.²⁸ Ook werd hij getypeerd als een bescheiden man, wars van uiterlijk vertoon. Hij scheen moeite gehad te hebben om zich aan te passen aan de nieuwe rechtsorde, maar onderscheidde zich tegelijkertijd door zijn ervaring en kunde. Hij was niet gefortuneerd en had zijn betrekking nodig om rond te komen.²⁹ De familie was snel geklommen op de maatschappelijke ladder. Boudewijn had zich in anderhalf decennium opgewerkt van lokaal bestuurder, die hij in eerste instantie net als zijn vader was, tot een van de meest toonaangevende Nederlandse rechtsgeleerden. Daarnaast was hij in Haagse kringen zeer gezien. Hij was lid van *Diligentia*, een maatschappij waar voordrachten op het gebied van de natuurwetenschappen werden gehouden.³⁰

Boudewijns zonen maakten in de negentiende eeuw maatschappelijke carrière: Hendrik Herman, die in de familie Hein werd genoemd, werd hervormd predikant en een van de prominentste tegenstanders van de Afscheiding van 1834; Willem Boudewijn, bekend onder zijn eerste naam, was jurist en later president van de Hoge Raad; Benjamin – 'Ben' in de familie – werd de eerste directeur van de posterijen in Amsterdam en Dirk een van de leidende figuren rond de grondwetsherziening van 1848. Van de drie dochters trouwden er twee met echtgenoten die een maatschappelijke carrière opbouwden: Boudewina huwde de predikant Johannes Cornelis Boot en Sara Seraphina trouwde met Hendrik Gerard van Kessel, de latere directeur van de posterijen in Den Haag. De derde dochter, Alexandrina Margaretha, was verstandelijk gehandicapt als gevolg van een hersenbeschadiging door roodvonk die ze als kind opgelopen had.

Het is aannemelijk dat de jonge Dirk in politiek opzicht in ieder geval deels door zijn vader is gevormd.³¹ Hij groeide op in tumultueuze tijden. In zijn eerste tien levensjaren is het gezin Donker vier keer verhuisd.³² Hij doorgroonde ongetwijfeld nog niet de politieke achtergrond van de verschillende betrekkingen van zijn vader, maar kreeg de politieke instabiliteit zeker mee. Vader Boudewijn hield zich op gezette momenten afzijdig – bijvoorbeeld na de plundering van zijn huis – om later in een andere functie toch weer bij te dragen aan staatkundige ontwikkelingen. Tijdens de Bataafse Republiek en het Koninkrijk wist hij te laveren tussen verschillende facties, maar hij voelde zich het meest op zijn gemak in juridische aangelegenheden en niet in de dagelijkse politieke zaken.

Daarnaast heeft Dirk persoonlijk veel van zijn vader meegekregen. Volgens Boudewijn kende het gezin ondanks alle politieke strubbelingen een gelukkige tijd:

'Ook heb ik te Dordrecht een zeer aangenaam verblijf gehad. [...] Ik ben altijd een zeer groot liefhebber van visschen met de hengel op baars onder het kroost geweest. [...] Dikwijls nam ik mijne twee jongste zonen [*Ben en Dirk, MudW*], toen aankomende jongelingen, mede en

leerde hen die vrije kunst. En als ik dan met hen zoo in den vroegen morgen in vischrijke sloten beezig was, smaakte ik het genot van het leven in volle ruimte weder.³³

In zijn latere leven gaf Dirk zich ook graag over aan zijn ‘gewone zomer-uitspanning’, het vissen. ‘Want, als ware hij een geboren Leidenaar, hij was een hartstochtelijk visscher.’³⁴ De huiselijkheid van de familie Donker straalt af van de ietwat gezapige regels die Boudewijn ter gelegenheid van hun 25-jarig huwelijk op 13 juli 1799 voor zijn vrouw dichtte:

‘Thans zien w’ een talrijk kroost zoo vaak van God gebeden
Een Zoon aan hem geweid reeds van zijn vroege jeugd
Die nu in zijnen dienst zijn kragten zal besteeden
Tot zijzens makers roem en zijner ouderen vreugd
En ander voorbereid ter pleitzaal te verscheinen
En daar het heiligt Recht manmoedig voor te staan
Twee Dochters fiks van leest en dan den arme kleine
Die ’t Gode heeft behaagd door zijne hand te slaan
en Benjamin en Dirk zou ik u dan vergeten?
Ach neen! Al ’t zeevental is onze liefde waard
Gij allen die thans zijt aan deezen disch gezeeten
Gedenk deez blijden dag zoolang gij zijt op aard..³⁵

Boudewijn was in de ogen van zijn zoon een beminnelijk man. Ruim vijftig jaar later herinnerde Dirk zijn vader als iemand die maar zeer zelden uit de slof schoot: ‘Mijn vader was de zachtzinnigste man van de aarde, maar, als hij zijn gewoon karakter aflegde en in drift geraakte, werd hij zoo geweldig en toemeloos, dat hij allen, die hem omringden, schrik aanjoeg; ik heb hem slechts eens in mijn leven in dien toestand gezien en het is mij mijn geheel [sic] leven bijgebleven.’³⁶

Dirks vorming

Dirk bezocht de Franse en Latijnse scholen in Dordrecht, Den Haag en Amsterdam.³⁷ In Den Haag behoorde hij tot de beste leerlingen. In maart en september 1807, in de vierde klas van de Latijnse school, kreeg de ‘uitstekende’ Dirk tot twee keer toe een *premium*. In de regel bestond deze uit een boek met een bijzondere prijsband. Bij beide gelegenheden sprak hij in het Latijn dankwoorden uit.³⁸ Op de Latijnse school in Amsterdam studeerde hij onder het rectoraat van Herman Bosscha, de bekende hoogleraar letterkunde en geschiedenis. Hij was een klasgenoot van Jacob de Kempenaar, met wie hij in 1848 in de grondwetscommissie en het kabinet zat.³⁹ De

vriendschap tussen beiden hield hun hele leven stand. Na het succesvol afronden van de Latijnse school vervolgde Dirk zijn opleiding aan het Athenaeum Illustre in Amsterdam. Gezien de achtergrond van zijn vader en broer Willem was zijn keuze voor de studie rechten weinig verrassend. Aan het Athenaeum was Hendrik Constantijn Cras al sinds het einde van de achttiende eeuw veruit de bekendste hoogleraar. Zijn publicaties waren in die tijd gestoeld op de adagia van de Franse Revolutie, vrijheid en gelijkheid, met een nadruk op het natuurrecht. Hij was meer een praktijkman dan wetenschapper.⁴⁰ Zijn colleges waren populair. In het collegejaar 1809-1810 gaf hij een collegereeks over de net geïntroduceerde *Code Napoléon*. Hij behandelde het wetboek analytisch, artikel na artikel, waarbij hij vooral oog had voor de interne systematiek. Die praktische insteek was bij uitstek geschikt voor jonge rechtenstudenten die advocaat wilden worden.⁴¹ Dirk zal ongetwijfeld deze colleges bij Cras hebben gevolgd. Omdat het Athenaeum geen promotierecht bezat, schreef hij zich op 30 augustus 1811 in bij de Leidse Universiteit. De universiteit had op dat moment achttien hoogleraren en rond de 450 studenten. In dat jaar schreven zich zo'n 100 studenten in en vonden er 125 promoties plaats, een jaar later was dit ongeveer de helft. Reden voor die extra inschrijvingen was de mogelijkheid om nog te promoveren voordat de examens verzwaaard en in het openbaar afgenomen werden.⁴² Ook Dirk lijkt hiervan nog te hebben willen profiteren.

Dirk stond drieënhalve maand ingeschreven. Hoogleraar rechten Joan Melchior Kemper was secretaris van de universiteit. Deze laatste was nauw betrokken bij de laatste maanden van Dirks academische vorming. Kemper, een leerling van Cras en aanvankelijk een patriot, werd gezien als een van de belangrijkste juristen van zijn tijd. Zijn colleges stonden onder studenten hoog aangeschreven.⁴³ Hij uitte zijn vrijzinnige denkbeelden en gedachten over vrijheid in diverse publicaties. Kemper stond als anti-Frans te boek. Meermalen liet hij in zijn colleges doorschemeren dat de Fransen Nederland illegaal geannexeerd hadden. Deze subversieve houding had zijn uitwerking op Kempers studenten.⁴⁴ Wellicht de opmerkelijkste gebeurtenis die plaatsvond gedurende Dirks tijd in Leiden is het bliksembezoek van Napoleon op 24 oktober 1811.⁴⁵ Hij zal het spektakel ongetwijfeld met gemengde gevoelens aanschouwd hebben.

Op 14 december 1811 promoveerde Dirk 'met grote onderscheiding' op stellingen in Romeins en hedendaags recht.⁴⁶ De stellingen lieten een brede variëteit aan juridische onderwerpen zien, van familie- en eigendomsrecht tot staats- en volkenrecht. Hij was het met Hugo de Groot eens die in *De iure belli ac pacis* betoogde dat het weliswaar toegestaan was om oorlog te voeren omdat een ander land onrecht had aangedaan, maar dat oorlog niet was gerechtvaardigd alleen om het andere land te verzwakken. Het heeft er sterk de schijn van dat Dirk door deze stelling bedekt kritiek leverde op Frankrijk dat niet lang daarvoor Nederland was binnengevallen. De laatste

*Hendrik Constantijn Cras,
Donkers leermeester in Amsterdam.
Door Adriaan de Lelie, 1789*

*Joan Melchior Kemper, Donkers
leermeester in Leiden. Door David Pi  re
Giotto Humbert de Superville, 1815*

stelling van zijn promotie ontleende hij aan Montesquieus *De l'esprit des lois*. Dirk benadrukte hierin het belang van recht en goede wetgeving. Na religie waren goede politieke en civiele wetgeving het hoogste goed dat een volk ontvangen kon. Later, onder meer in zijn brochure *Orde* uit 1839, zou hij hetzelfde betogen. Hij stond daarnaast op de bres voor het eigendomsrecht, een recht dat hij jaren later als minister hartstochtelijk verdedigde.⁴⁷ Na zijn rechtenstudie keerde Dirk terug naar het ouderlijk huis, dat vanaf mei 1811 weer in Den Haag stond, en vestigde hij zich als advocaat. Op 8 juni 1812 werd hij beëdigd voor het Hooggerechtshof. Hij woonde daar met zijn ouders en zus Sara Seraphina, maar nadat zij in 1812 in het huwelijk trad met Hendrik Gerard van Kessel en het ouderlijk huis verliet, was Dirk het enige overgebleven kind thuis.⁴⁸

Oproep voor de Garde d'Honneur

Het voorspoedige carrièrepad van de jonge advocaat kwam in de nadagen van het Franse regime tot een tijdelijke stilstand. De familie Donker was tot dan toe ongeschonden door de Franse bezetting gekomen. Sterker, vader Boudewijn maakte een mooie juridische carrière in de nadagen van het Franse bewind. Na de voor Napoleon desastreus verlopen veldtocht in Rusland in 1812 zocht hij naar nieuwe manieren om zijn leger te versterken. Al eerder was de dienstplicht door middel van loting ingevoerd, maar voor wie het kon betalen was er plaatsvervanging mogelijk. Dienstplichtigen uit arme milieus, die in eerste instantie niet in dienst hoefden, namen in ruil voor een vergoeding de plek van zonen uit de gegoede kringen in. Dit systeem was algemeen geaccepteerd en bood minder gegoede families de gelegenheid in korte tijd een relatief grote som geld te verdienen. Daar stond tegenover dat Napoleontische veldtochten zeer gevaarlijk bleken en het risico als kanonnenvlees te eindigen groot was. Dirk werd in 1812 ingeloot, maar zijn vader vond een remplaçant voor 2500 gulden.⁴⁹ Op 18 december van dat jaar sloot Boudewijn hiertoe een contract af met ene Jan Hendrik Klemens. Tot begin 1815 betaalde Boudewijn wekelijks Klemens' moeder en vrouw het verschuldigde bedrag.⁵⁰

De oplichting was van korte duur. Omdat alle zoons uit gegoede families zich lieten remplaceren, waren de rekruten voornamelijk afkomstig uit de laagste geledingen van het volk. Op 3 april 1813 beval Napoleon tot de oprichting van een Garde d'Honneur door een senaatsbesluit. Napoleon wilde hiermee zijn cavalerie versterken, een legeronderdeel dat in Rusland zware averij had opgelopen. De cavalerie was geen plek voor arme remplaçanten: hun lage achtergrond strookte niet met de uitstraling van dit legeronderdeel en ze konden de benodigde paarden simpelweg niet betalen. Tegelijkertijd kon Napoleon hiermee de betere kringen aan zijn bestuur binden. Het

dienst laten doen van jongens uit alle lagen van de bevolking kan worden gezien als een poging tot het 'sluiten van de nationale gelederen'.⁵¹ Ook is geopperd dat de Gardes d'Honneur eigenlijk gijzelaars van het Franse regime waren.⁵² Dit zal eerder een gevoel van de opgeroepen zoons zijn geweest dan de echte reden.⁵³ Nederland moest zo'n 500 van de 10.000 gardisten leveren. Dirk leek te voldoen aan de criteria die Napoleon aan de gardisten had gesteld: hij was net twintig jaar oud en behoorde als zoon van een van de vier kamerpresidenten van het Keizerlijk Gerechtshof tot de elite. Net als veel van zijn leeftijdsgenoten ontving hij in mei 1813 een oproep om dienst te doen als gardist. Enkelens meldden zich vrijwillig, voor het overgrote deel beschouwden de opgeroepen het bevel tot dienstdoen toch als straf.

Boudewijn maakte zich in eerste instantie niet zoveel zorgen. Samen met zijn zoon las hij het senaatsbesluit waarin stond aangegeven dat de prefecten jongens moesten oproepen 'die zonder betrekking wegwijnden'. Nu was Dirk net advocaat geworden en had dus wel bestaansmiddelen. Boudewijn was ervan overtuigd dat volgens de letter van het besluit zijn zoon geen last zou hebben van deze maatregel, maar ergens voelde hij wel dat Dirk hiermee te maken zou krijgen. Hij ving op dat de prefecten zich niet aan de letterlijke tekst van het decreet hielden en dat er anderen bereid gevonden moesten worden om het aantal gardisten te kunnen opbrengen. Hij nam voorzorgsmaatregelen: 'Alleen uit beschouwing van de willigheid der zaak in 't gemeen tekende ik al weder voor f. 500.'⁵⁴

De schrik was groot toen Dirk op 8 mei toch werd opgeroepen voor dienst als gardist. Bij de oproep waren twee brieven van prefect Goswin de Stassart gevoegd. De eerste, vrij vriendelijk van toon, kondigde aan dat de gardisten zich op 10 mei moesten melden. Op 29 mei zouden ze ingedeeld worden in regimenten en naar hun standplaatsen vertrekken. De tweede brief, veel dwingender van toon, meldde dat de rekruten zelf een paard mee moesten nemen en hun uniformen moesten betalen. Vader Boudewijn maakte nog dezelfde dag bezwaar tegen de oproep: zijn enige nog thuiswonende zoon had al een betrekking als advocaat en was bovendien al geremplaceerd. De Stassart was duidelijk niet onder de indruk en antwoordde slechts kort dat de bevelen van de keizer opgevolgd dienden te worden. Hij verwachtte Dirk daarom de dag erna gewoon om tien uur op de prefectuur. Nu bracht Dirk dezelfde bezwaren aan de prefect over. De Stassart antwoordde dat hij moest handelen 'in zijn belang en dat van zijn familie'. Dirk gaf hem daarop direct terug dat zijn betrekking als advocaat in zowel zijn eigen als in het belang van zijn familie was.⁵⁵ Dirks broer Ben voelde dat de situatie nijpend werd, maar was ervan overtuigd dat hij zich erdoorheen sloeg: 'Dirk heeft een gelukkig humeur.'⁵⁶ Boudewijn had intussen de zaak hoger opgespeeld en Lebrun een brief gestuurd. Deze vertelde hem dat de zaak volledig bij de prefecten rustte.⁵⁷ De jonge advocaten waren voor wat betreft

de werking van het senaatsbesluit grensgevallen. Sommigen kwamen op een reservelijst te staan, anderen ontvingen wel een oproep om dienst te doen.⁵⁸ Op 10 mei schreef De Stassart aan Cornelis Felix van Maanen, de president van het Keizerlijk Hof, dat hij het sterke vermoeden had dat Dirk zich niet zou melden. Hij was niet van plan om dit over zijn kant te laten gaan. Het lag in zijn macht om maatregelen te treffen die 'oneindig onaangenaam' waren voor de familie. Dat de familie een goede reputatie had, deed hier volgens hem niets aan af.⁵⁹ Van Maanen deed nog een goed woordje voor Dirk en vroeg De Stassart hem te ontzien, maar zonder resultaat.⁶⁰

Dirk kwam de tiende mei niet opdagen. De Stassart probeerde eerst formeel vader Boudewijn te bewegen alsnog van gedachten te veranderen. Toen dit niet bleek te werken werd zijn toon venijniger, zoals hij al aan Van Maanen had aangekondigd. Ondertussen was gebleken dat naast Dirk ook een handvol andere zoons uit de gegoede burgerij weigerde zich te voegen naar de wensen van de prefect. De Stassart stelde Dirks dienstweigering nu aan hen ten voorbeeld. Hij eiste dat hij zich moest gedragen, de wet moest respecteren en de keizer diende te gehoorzamen. Dirk bleef onvermurwbaar. Hij meende in zijn recht te staan en gaf aan graag iemand met militaire ambities te vinden die wel gemotiveerd was om te dienen als gardist. Deze handreiking wees De Stassart direct af. Gevolg van zijn resolute weigering was wel dat Dirk zich publiekelijk aardig in de kijker speelde: 'alle ogen waren gericht op deze jongeman'.⁶¹

Na de laatste resolute afwijzing van De Stassart nam Boudewijn zich voor om een gesprek met De Stassart aan te gaan omdat hij binnen enkele dagen voor rechtszaken naar Leeuwarden moest afreizen. De prefect stemde in met een persoonlijke ontvangst. Wat een verzoeningspoging moest zijn, mondde uit in een harde confrontatie. Toen Boudewijn zich op de gezette tijd naar het paleis van De Stassart begaf, trof hij de prefect alleen in een achterkamer aan. Hij wilde met hem op argumenten het gesprek aangaan. Aanvankelijk probeerde De Stassart het nog met vleierij. Hij weerlegde Boudewijns argumenten niet, maar prees hem de hemel in, onder meer door te benadrukken dat de keizer hem zeer hoogachtte. Kennelijk probeerde hij hem te bewegen zijn zoon, die wat 'halsstarrig' was geweest, te overtuigen toch dienst te doen als gardist. Toen Boudewijn aanvoerde dat de prefect voorbijging aan de wet, die net zo goed voor De Stassart gold, beriep deze laatste zich op zijn 'particuliere instructiën'. Boudewijn vroeg hiernaar, maar daarop begon De Stassart wild door de kamer te lopen, stapels papier te doorzoeken en weg te smijten, totdat hij met een niet ondertekend document kwam aanzetten, waaruit zou blijken dat hij de gendarmes kon inzetten tegen de weigerachtige gardisten. Boudewijn trok de rechtsgeldigheid van dit document in twijfel, waarop De Stassart pas echt tegen hem uitvoer. Terwijl hij zich opwond en zijn gezicht rood aanliep, bitste hij Bou-

dewijn toe dat hij in ongenade van de keizer zou vallen en dat zijn familie geruïneerd zou worden. De prefect voegde er nog een dreigement aan toe: 'Hoezo heet u Curtius? U wilt de Romein spelen, ah, ik zal je leren de Romein te spelen.'⁶² Boudewijn vloog op, maar kon zich inhouden en liet De Stassart duidelijk weten dat hij zich niet zo liet beledigen. Hij verliet ogenblikkelijk het paleis en begaf zich naar Huis ten Bosch, waar Lebrun zich bevond. Hij deed aan hem de nare ontmoeting met de prefect uit de doeken. Boudewijn meende uit de reactie van Lebrun op te maken dat deze het gedrag van De Stassart afkeurde. Lebrun drukte hem op het hart vooral de volgende dag af te reizen naar Leeuwarden. Dit deed Boudewijn, in de verwachting dat er tijdens zijn afwezigheid niets tegen Dirk werd ondernomen. Hij vertrok, terwijl hij zijn jongste zoon nog de volgende raad meegaf: 'Als gij bij wege van recht op eene wettige wijze vervolgd wordt, verdedig u dan ook alzo. Maar als tegen u geen recht, maar geweld wordt gebruikt, zet er geweld tegen, zoo gij kunt. Doch indien men u te magtig is, ondergaat dan liever het geweld met moed dan lafhartig te bukken.'⁶³ Deze raad nam Dirk zeker ter harte.

29 mei, de dag waarop de gardisten zich bij de prefect moesten melden om ingedeeld te worden in een regiment, ging voorbij en Dirk kwam niet. Twee dagen later ontving hij een bevel van De Stassart dat hij nog één kans had om zich op 4 juni vrijwillig te melden. Dirk stuurde die dag een brief waarin hij zijn argumenten nogmaals opsomde en kwam wederom niet opdagen. 's Avonds hoorde hij van 'een behulpzame vriend' dat de prefect een arrestatiebevel tegen hem had uitgevaardigd en dat dit de volgende ochtend werd uitgevoerd. Die ochtend om vijf uur kwamen de gendarmes inderdaad naar het ouderlijk huis, maar tevergeefs. Dirk had uit voorzorg de nacht doorgebracht bij een vriend, omdat hij niet 's nachts opgepakt wilde worden.⁶⁴ De gendarmes troffen alleen mevrouw Donker aan, die de gendarmes vertelde dat Dirk niet veel later thuis zou komen. Rond tien uur kwamen de gendarmes terug met een 'laatste uitnodiging' van onderprefect De Gestas om onmiddellijk mee te gaan. Toen Dirk resoluut bleef weigeren en de gendarmes hem wilden arresteren, vroeg hij naar het arrestatiebevel. Dit bevel was er niet en een van hen antwoordde dat de arrestatie een bevel van de prefect was. Dirk antwoordde dat dit bevel geen enkele waarde voor hem had en de gendarmes dropen af.⁶⁵ Uiteraard was het wachten op hun terugkomst met zo'n bevel. Vier uur later was het zover. Een rijtuig met twee gendarmes arriveerde bij het ouderlijk huis en Dirk zag zich nu wel genoodzaakt mee te gaan, maar weigerde in het rijtuig plaats te nemen. Zo vertrok het gezelschap te voet, met Dirk onder schot, naar de prefectuur. Tegen vijf uur ontving De Stassart hem en beet hem toe dat deze gang van zaken Dirks reputatie en carrière schade had gedaan, maar dat het nog niet te laat was. Hij beloofde Dirk, als hij zich nu conform zijn voorbeeldfunctie zou gedragen, binnen zes maanden een positie als rechter-commissaris.

Dirk weigerde gedecideerd het aanbod met het argument dat hij het recht aan zijn zijde had. Hierop liet de prefect Dirk opsluiten in de Gevangenpoort aan het Buitenhof. De zaak van Dirk, die halsstarrig bleef weigeren dienst te doen als gardist, was inmiddels een *cause célèbre* geworden. Voor de prefectuur had zich een menigte verzameld, die hem stil volgde tot de deur van de gevangenis.⁶⁶

Deze hoogoplopende zaak toonde dat zowel vader als zoon zich niet makkelijk neerlegde bij gezag waarvan ze de legitimiteit niet erkenden. Steeds bleven ze met de wet in hun hand bezwaar maken en verzet bieden. Met hun onbuigzaam karakter volhardden ze hier beiden zo lang mogelijk in. Dirk liet zich liever onder het oog van zijn stadsgenoten met opgeheven hoofd wegvoeren om zo zijn juridisch gelijk te tonen dan stil de aftocht te blazen, ook al leidde dit tot zijn opsluiting.

Dirk werd als gevangene nummer 281 ingeschreven in het gevangenboek.⁶⁷ In de Gevangenpoort deelde Dirk een cel met Steven Hageman, zoon van Eduard Hageman, hoogleeraar rechten in Leiden en samen met Kemper de gene die aldaar de anti-Franse sentimenten aanwakkerde.⁶⁸ In 1864 verhaalde hij over deze periode:

‘de Prefect was vleierend en zeide alle orders gegeven te hebben, om ons goed te behandelen, maar naauwelijks had hij de kamer verlaten of hij viel den cipier aan, omdat hij mij met Hageman in dezelfde kamer had geplaatst en ons te goed behandelde. Volgens den cipier had de Prefect hem toegevoegd, “je bent dwaas, je zet de grootste rebellen samen, je moet ze scheiden en als criminelen behandelen.” Ik werd dan ook dadelijk in eene andere kamer *au secret* geplaatst.’⁶⁹

Dat hij bij Hageman in de cel zat, beschouwde Dirk als een geluk. De Stassart had hem verzekerd dat hij hem met ‘alle egards’ behandelde, maar dat kwam weinig overeen met de orders die hij aan de cipier had gegeven: ‘deze poster [*wachter, MvdW*] zal mij geenszins van plan doen veranderen’.⁷⁰ Een dag later meldde hij zijn broer dat hij ‘gerust [had] geslapen’. Hij vroeg hem om ‘wat fijn linnengoed’, ‘een witte broek’ en ‘een jas’. Ook bestelde hij een fles wijn.⁷¹ Nog maar enkele dagen tevoren was de tyfus uitgebroken in de Gevangenpoort.⁷² Vanuit de cel schreef Dirk aan zijn moeder. Toen zijn brief, waarin hij benadrukte dat hij vertrouwen bleef houden dat het recht uiteindelijk zou zegevieren, bij haar aankwam, had zij bezoek van Willem van Hogendorp, die enkele dagen later opgepakt zou worden. Dirks brief was geopend door de prefect, die zelf nog enkele regels toevoegde, waarin hij benadrukte dat Dirk de situatie aan zichzelf te wijten had doordat hij al zijn voorstellen had geweigerd.⁷³

Boudewijn was inmiddels in Leeuwarden op de hoogte gesteld van de arrestatie van zijn zoon, maar meer details had hij niet. Hij spoedde zich

*De Gevangenpoort in Den Haag, waar Donker in juni 1813 twee weken vastzat.
Door Pieter Daniel van der Burgh, ca. 1825*

na zijn zaken direct naar Den Haag. Sommigen in het Franse bewind, met name Mathieu Molé, die het Franse ministerie van Justitie waarnam, zagen hem als de kwade genius achter de insubordinatie van de gardisten. Molé ontbood Boudewijn in Parijs met als doel hem ontslag aan te zeggen. Intussen had Lebrun de keizer over de zaak ingelicht. Hij sprak lovende woorden over Boudewijn; zo was hij volgens hem integer, geliefd bij alle partijen en liet hij zich niet in met personen van dubieuze signatuur. Boudewijns recalcitrante gedrag vergoelijkte hij door te stellen dat dit gebeurde ‘in het vuur van het ogenblik’ en gericht was tegen De Stassart en niet tegen de keizer. Optreden was dus niet nodig en werkte zelfs contraproductief: ‘elke krachtige maatregel die tegen hem genomen wordt, zal uw getrouwen van streek brengen, en de gevoelens van respect en genegenheid voor Uwe Majesteit kunnen verzwakken’.⁷⁴

Boudewijn en zijn vrouw Cornelia reisden naar Parijs. Lebrun had Boudewijn nog een aanbevelingsbrief meegegeven. In Parijs aangekomen betrok het echtpaar voor de duur van het verblijf een hotel naast het Louvre. Aanvankelijk had het stel twee kleine kamers met een vuile trap, maar toen in het hotel een brief van Claude Ambroise Régnier, de minister van Justitie die zijn plek weer ingenomen had, aankwam, bood hun hospita beiden onmiddellijk de netste kamers aan. De brief vermeldde dat Boudewijn was verheven tot *Baron de l'Empire*. Hij dacht er echter niet aan de titel tegen betaling te lichten: ‘eene baronnie is mij geen oortje waard’.⁷⁵

Enkele dagen later ontving Régnier Boudewijn met alle egards en verontschuldigde zich dat zijn waarnemer hem helemaal naar Frankrijk had laten komen voor zo’n futiliteit.⁷⁶ Dankzij Lebrun was de zaak daarmee voor wat betreft de positie van Boudewijn afgedaan.

In Metz

Voor Dirk was de episode nog niet afgelopen. Na twee weken in de Gevangenpoort gezeten te hebben, kregen hij en zijn drie medegevangenen het teken dat ze spoedig naar Frankrijk zouden afreizen. In de nacht van 14 op 15 juni pakten gendarmes de laatste twee weigeraars op, onder wie Willem van Hogendorp. De zes gingen onder begeleiding naar Metz. De reis, die overigens veel aangenamer was dan de gedwongen wegvoering naar de Gevangenpoort, duurde acht dagen.⁷⁷ Dirk wist aanvankelijk niet waar hij naartoe ging. Tegenover zijn vader toonde hij zich in een brief emotioneel: ‘Met tranen in mijnen ogen zeg ik u vaarwel. [...] Wat ook mijn volgend lot zijn moge, gelooft steeds, dat den zegeningen van deugd welken gij mij hebt ingeboezemd, mij gedanig zullen verzellen. [...] Vaarwel beste van alle vaders [...] mijn gevoel overmeestert mij.’⁷⁸ Aan het eind van de eerste dag bereikten ze Breda. Dirk liet zijn moeder weten tevreden te zijn over het

gedrag van de gendarmes, die de Gardes veel vrijheid gaven. Hij wist dat ze via Antwerpen naar Brussel reisden, waar ze een dag verbleven.⁷⁹ Pas in Antwerpen hoorde hij dat Metz het doel was.⁸⁰ Ondertussen waren Dirks ouders nog niet van De Stassart af. Hij beval Cornelia per brief 120 gulden te betalen als aandeel in de kosten voor het vervoer van haar zoon naar Metz. Boudewijn vond direct na thuiskomst een rekening van 350 gulden voor een uitrusting die Dirk nooit ontvangen heeft.⁸¹

In Metz hadden de eerder aangekomen gardisten zich in de stad gevestigd, tot het moment dat ze ingekwartierd werden. Direct op de eerste dag na aankomst had Dirk een onderhoud met een kolonel van het regiment. Hij beproefde zijn kansen: ‘zouden wij blijven weigeren, schijnt hij geene stellige orders te hebben’, meldde Dirk zijn broer Willem. Als ze weerstand bleven bieden, zou hij hen gevangenzetten en de keizer inlichten. ‘Ik weet op dit ogenblik nog niet wat te doen’, noteerde Dirk. ‘Ik zie nog niet in waarom ik nu, daar de Keizer er mede gemoeid zal worden, zoude cederen; terwijl aan de andere kant, juist hierdoor de zaak niet zoude verbeteren.’⁸² Generaal Lepic, de superieur van de kolonel, wilde de teugels aanhalen en de gardisten binnen de muren van de kazerne brengen. Dirk wist wat niet zijn status was – militair of burger – en verzocht hem twee dagen later om een gesprek. Vlak voor het bezoek, dat hij samen met Hageman en Hendrik de Gijselaar aflegde, kwam het gezelschap in de antichambre mevrouw Lepic tegen. Na hun verhaal uit de doeken gedaan te hebben, wenste zij, aangedaan door hun woorden, eerst met haar man te spreken. Dit deed het gesprek goed: Lepic toonde zich begripvol, zei hen niet als militairen te beschouwen en scheen onwetend over wat hij nu precies met de gardisten aan moest. Ze namen afscheid in een gemoedelijke sfeer.⁸³ Wel klaagde Dirk vervolgens ‘dat ik met geweld de maat ben genomen’. Hierna werd een uniform voor hem gemaakt dat hij weigerde.⁸⁴

De gardisten bleven buiten de poorten van de kazerne slapen, maar gendarmes hielden ze formeel wel in de gaten. Ze kregen er elk twee toegewezen voordat ze de stad weer in mochten. ‘Deze heren aten, dronken en amuseerden zich den eersten dag reeds zoodanig op onzen gezondheid, dat wij erover gingen klagen, met dat gevolg, dat wij thans slegts een gendarme voor ons vijf hebben, die wij te zamen fr 6 daags betalen.’⁸⁵ Het regime werd langzaamaan lossier. De kapitein van de gardisten ‘hief na twee dagen de surveillance op en vergde van ons slechts, om ons dagelijks bij hem te vertoonen; dit bezoek veranderde zeer spoedig in een wekelijksch bezoek en eindelijk was het genoeg, dat van tijd tot tijd een onzer de complimenten der overigen aan den niet achterdochtigen Kapitein kwam overbrengen’.⁸⁶ Dirk toonde zich tevreden dat het de gardisten gelukt was ‘op ons woord van eer te worden ontslagen’. Onder begeleiding mochten ze ‘de environs’ bezichtigen, ‘waarmede ik mij bijna den gehelen dag bezig houde, om de tijd op die manier te slijten, want blijf ik in de stad, dan schijnt mij elken

dag bijna een week'. Over de omgeving van Metz merkte hij op: 'Het land is hier onwerkelijk schoon, bebouwde en hoge wijnbergen [...] prachtigste gezichten [...] maar dit is ook alles: Want de mensen! Profanum vulgus. Het eeten; ellendig en duur. De wijn ondrinkbaar. Het enige wat van dien aart hier goed is; is koffij en brandewijn'.⁸⁷ Desondanks meldde Dirk dat hij een 'kleine ongesteldheid' door de 'ongewone spijsen' had gehad. Hij leek enigszins in de omstandigheden te berusten en begon 'een weinig aan mijne tegenwoordige situatie te wennen'.⁸⁸

Omdat de gardisten veruit de meeste tijd buiten de poorten van de kazerne doorbrachten, werd met regelmaat vertier opgezocht. De cafés en herbergen waren voor de Hollanders een geliefde ontmoetingsplaats, ze dronken veel en de jongelieden zorgden voor veel lawaai in de kroegen en op straat. Dirk schijnt zich – als uitzondering – niet met dit vertier te hebben ingelaten.⁸⁹ De teugels werden gevierd, zeker nadat uit het oosten berichten kwamen dat het keizerlijk leger grote verliezen had geleden. Vrijwel alle laat aangekomen gardisten woonden buiten de kazerne, net als de gardisten zonder paarden. De gendarmes paktten soms wel gardisten op en brachten ze naar de kazerne, maar de harde kern van 'réfractaires' lieten ze ongemoeid.⁹⁰ Verlof was makkelijk te krijgen en de discipline was ver te zoeken. De dreigementen dat weigeraars naar de gevangenis zouden worden gebracht, bleven loze woorden. Dirk schreef zijn ouders dat enkelen 'de ellendige toevlucht tot zottigheden hebben genomen'. Hij voegde hier geruststellend aan toe dat hij hier niet bij behoorde.⁹¹ De bezorgdheid van zijn moeder was er niet minder om:

'wat ik U bidden mag wees toch voorzigtig in spreeken en vooral in schrijven gedraag U zoo dat gij U voor God, en Menschen, kunt regtvaardigen, versuim het gebed tot God niet, dit is de eenige waare steun in tegenspoeden [...] maar vooral wees omsigtig en segt maar niets meer van den P[refec]t want dit helpt toch niet'.⁹²

Zijn moeder maakte zich bovenal zorgen over Dirks kerkbezoek: 'Gij antwoord mij wel op sommige maar niet op alle vragen onder anderen op de vraag is er een gereformeerde kerk te Metz? En maakt gij er wel gebruik van?'⁹³

Wat wel een bedreiging leek te worden, was de beschuldiging van een adjudant van generaal Lepic, dat Dirk zich met vijf andere onwillige gardisten in een etablissement in Metz beledigend over Napoleon had uitgelaten. Dirk, die zich naar eigen zeggen altijd voorzichtig had gedragen, wierp zich op als woordvoerder van de groep en begaf zich naar de adjudant. Omdat hij nooit in de betreffende gelegenheid was geweest, vroeg Dirk hem zijn aanklacht nader toe te lichten. De aap kwam uit de mouw: volgens de adjudant moesten de weigerachtige gardisten gewoon gehoorzamen.

Toen Dirk merkte dat zijn redelijke argumenten niet het gewenste effect sorteerden, gooide hij het over een andere boeg en vertelde hij dat zijn vader net door de keizer tot baron was verheven. De adjudant sloeg om als een blad aan de boom, liet zijn aanklacht vallen en groette hem nadien zelfs.⁹⁴

Dirk beklagde zich bij zijn broer dat de dagen ‘eentoonig’ waren:

‘ik sta ’s morgens om acht uur half negen op, begin met een italiaansch thema [...] tot elf uren, [...] neem en passant een tasse de café au lait en een broodje, waarmede ik déjeuneer, en kom om half één weder thuis, blijf dan wat uren zitten lezen, wandel voorts [...] naar Mijnheer Bartin [...], waar wij een tafel hebben opgericht voor alle Hollanders, die of op onze wijze hier zijn gearriveerd, of nader hand zijn geronseld. [...] Hollandsche mensen, Hollandsche eeten, drinken, over alles wat Hollandsch is, word met vuur gedisputeerd.’⁹⁵

Wel kon hij af en toe langer buiten de stad zijn. Zo ging hij drie dagen met Jacob Pompe van Meerdervoort, ook een halsstarrig dienstweigeraar, naar het naburige Nancy toe.⁹⁶

Langzaam begon het nieuws door te dringen dat Napoleons legers de slag bij Leipzig hadden verloren. Ondertussen ontving Willem van Hogendorp op 25 november van zijn vader Gijsbert Karel een brief dat de omwenteling in Den Haag gaande was en dat overal oranje vlaggen verschenen. De gardisten maakten plannen om Metz zo snel mogelijk te verlaten, maar het ontbrak velen aan geld. De bankiers in de stad wisselden geen Nederlandse kredietbrieven meer in. Dirk zou dit hebben zien aankomen en al direct na de slag zijn krediet hebben verzilverd.⁹⁷ Dit verhaal is hoogstwaarschijnlijk geromantiseerd.⁹⁸ Dirk en Willem zouden vervolgens samen per gehuurde wagen naar Nederland zijn gevlucht. Dirk had zich voorop geïnstalleerd terwijl Willem in de koets zat. Bij het verlaten van de stad werd het tweetal staande gehouden, waarbij Willem zich letterlijk een weg gebluft schijnt te hebben langs de Franse posten.⁹⁹ Dit is tevens twijfelachtig; andere bronnen melden dat Willem met een omweg via Mainz pas in het voorjaar van 1814 naar huis terugkeerde.¹⁰⁰ Waar de bronnen het wel over eens zijn, is dat in ieder geval Dirk als knecht verkleed per koets op 27 november vertrok uit Metz en 3 december weer thuiskwam in Den Haag.

Het Franse juk afgeschud

De Franse tijd was voor Dirk en zijn familie geen gemakkelijke tijd. Zelf werd hij pas geconfronteerd met de willekeur van het Franse regime na zijn oproep tot gardist en het daaropvolgende gedwongen vertrek naar

Metz, maar voor vader Boudewijn, die een groot gezin te onderhouden had, was het constant schipperen tussen volgzzaamheid en principes. Dat dit lukte bleek uit zijn voorspoedig verlopen carrière. Was Boudewijn bij het binnentrekken van de Fransen in 1795 nog een advocaat in een perifere stad, bij de omwenteling in 1813 was hij een van de meest invloedrijke juristen in Den Haag. De familie Donker Curtius had in de Bataafs-Franse tijd een aanzienlijke patricische positie verworven.¹⁰¹ Dirk kwam echter – zeker voor Hollandse begrippen – niet uit het meest vooraanstaande milieu. De financiële positie van de familie was niet slecht – alle zonen zijn gaan studeren –, maar bovenmatig welvarend was het gezin niet. Vader Boudewijn oefende voor 1795 weliswaar een drukke advocatenpraktijk uit in Den Bosch, maar deze was niet zeer winstgevend.¹⁰²

In Den Haag mengde Boudewijn zich nadrukkelijk in toonaangevende kringen. Doordat Dirk was weggevoerd als Garde d'Honneur, kwam hij in contact met invloedrijke mannen. Gijsbert Karel van Hogendorp, wiens zoon ook gedwongen naar Metz was weggevoerd en goed bevriend was met Dirk, noteerde dat hij hierdoor 'vertrouwelijk bekend' raakte met Boudewijn.¹⁰³ Samen bespraken ze verscheidene malen de politieke situatie. Toen enkele maanden later het Franse regime viel, had hij zich midden in het gezelschap van mannen gepositioneerd die belangrijke ambten in het restauratiebewind zouden uitoefenen. Op 17 november 1813 was Boudewijn als een van de weinigen naast het driemanschap bij Van Hogendorp thuis, toen de proclamatie werd opgesteld waarin de onafhankelijkheid van de Fransen werd aangekondigd. Op het moment dat Van Hogendorp zijn proclamatie 'Oranje Boven' met daarin de zinsnede 'Alle partyschap heeft opgehouden, al het geledene is vergeten en vergeven' voorlas, gebeurde er iets opmerkelijks: 'op de woorden alles is vergeven, vielen hij en Donker Curtius zich in de armen. Zoo vereenigt het ongeluk de door staatkundige twisten het meest van elkanderen verwijderde mensen.'¹⁰⁴

Tijdens de omwenteling bezocht hij Van Hogendorp geregeld. Op 17 november 'in de eerste uren van den opstand' kwam Boudewijn bij Van Hogendorp 'roepende, dat de Franschen eruit waren, dat wij ons wapenen moesten en ze nooit wederom inlaten'. Twee dagen later kwam hij weer bij hem over de vloer en uitte 'met zijne gewone energie' anti-Franse standpunten.¹⁰⁵ Zoals eerder in zijn carrière, ambieerde Boudewijn ook nu geen politieke functie. Daarnaast speelde zijn gevorderde leeftijd – hij was inmiddels 67 – mee. Het nieuwe bestuur deed niettemin een beroep op hem om zich actief met de politieke inrichting van het nieuwe koninkrijk bezig te houden. Zo nam hij zitting in de commissie die een lijst met namen van 600 notabelen moest opstellen die over de grondwet van 1814 stemden.¹⁰⁶ Hij voelde zich het meest op zijn gemak in een juridische positie. Hij bleef kamervoorzitter en vicepresident van het hoogste rechterlijke college, dat na de omwenteling was omgedoopt tot Hooggerechtshof der Verenigde

Nederlanden. Van Maanen was in naam voorzitter van deze instelling, maar omdat hij tevens minister van Justitie was geworden, nam Donker die positie feitelijk waar. Hij bekleedde deze functie tot zijn dood in 1832 op 85-jarige leeftijd.

Ook de ster van Boudewijns zoon en Dirks oudere broer Willem rees tijdens de gebeurtenissen van 1813 snel. Tot dat jaar was hij advocaat in Dordrecht geweest, maar tijdens de omwenteling nam hij als stedelijke notabele – en als een van de weinige nieuwkomers – zitting in het voorlopig bestuur van de stad. Soeverein vorst Willem Frederik beloonde zijn loyaliteit door hem te benoemen tot districtscommissaris van Dordrecht en Gorinchem. Willem was bovendien medeverantwoordelijk voor het burgerlijk gezag in Breda.¹⁰⁷ Hij stond in contact met de Belgen en was goed bekend met de situatie aldaar.¹⁰⁸ Later was hij tweemaal lid van de Provinciale Staten van Holland en in 1825 kozen de Staten hem zelfs tot Tweede Kamerlid.

Net als zijn vader was Dirk wars van de Franse overheersing. Tijdgenoten merkten de onverzettelijkheid en de voorbeeldrol van Dirk op. Zo schreef medegardist Johan André Boymans enkele jaren na hun diensttijd in een voorwoord van een boek over deze periode in Metz aan Dirk:

‘Eene onverwinklijke geestkracht verhief u boven de gebeurtenissen, en de verdrukking van een’ dwingeland, door duizende trawanten gerugsteund, werd getrotseerd door een enkel mensch, maar sterk door de deugdelijkheid zijner zaak, zijn’ edelen moed, en waardig den Romeinschen naam van DONKER CURTIUS te dragen.’¹⁰⁹

De lotgevallen rondom de onvrijwillige inlijving van Dirk in de Franse Garde d’Honneur zijn vaak aangehaald als een van de meest sprekende tekenen van verzet tegen de Franse maatregelen. Niettegenstaande de hoogoplopende emoties wist Dirk, net als zijn vader, dat te veel openlijk verzet juist in zijn nadeel werkte. Vader en zoon moesten constant schipperen tussen pragmatisme en standvastigheid. Hoewel Dirk zich door zijn openlijke weigering dienst te doen als gardist op het publieke toneel plaatste, was het hem hierom niet te doen. Een zeker rechtvaardigheidsgevoel vormde zijn optreden: als jurist was hij gekant tegen de geleidelijke inperking van vrijheid en de willekeur van het Franse bewind. Het optreden van De Stassart was exemplarisch voor het bestuur in de nadagen van het regime. Waar hij heil zocht in bedreigingen en beloftes, bleef Dirk rustig en verdedigde zich met juridische argumenten en een beroep op de wet, zelfs op het moment dat hij al in de Gevangenpoort opgesloten zat. Deze houding zette hij voort in Metz, maar hij was zich hier terdege bewust van de dunne scheidslijn tussen kritiek en rebellie. Dirk wilde keer op keer zijn recht halen en schroomde niet om de autoriteiten daar steeds op aan te spreken. Aan de ene kant gedroeg hij zich voorzichtig om zelf geen slachtoffer van

willekeur te worden, aan de andere kant nam hij het voortouw om onterechte beschuldigingen aan te kaarten. Dit bleek opnieuw in november 1813; terwijl veel Nederlanders de omwenteling afwachtten, regelde hij een koets en keerde terug naar Nederland.

Zijn opleiding, zijn opvoeding en zijn vaders opstelling, maar vooral de moeilijke omstandigheden waaronder deze drie plaatsvonden, hebben de basis gelegd voor de ontwikkeling van Dirks latere denkbeelden. Boudewijn Donker Curtius en zijn vier zonen konden zich verheugen in de gunst van de nieuw aangetreden vorst Willem Frederik, vanaf 1815 koning Willem I, en maakten zich op voor invloedrijke functies in de eerste jaren van het Verenigd Koninkrijk.

*Instelling van de Staten-Generaal door koning Willem 1 te Brussel
op 21 september 1815. Door Johann Nepomuk Gibèle (mogelijk),
1825-1826, naar Denis-Sebastien Leroy*

ZUID-NEDERLANDSE INVLOEDEN

In het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden nam de nieuwe koning Willem de teugels stevig in handen. Langzaam ontstonden er voorzichtige tegengeluiden, die de koning niet over zijn kant liet gaan. Zo moest Anton Reinhard Falck, die als eigennuttig te boek stond, eerst in 1818 het veld ruimen als secretaris van staat en vervolgens in 1824 als minister. Ook de vader van de grondwet van 1815, Gijsbert Karel van Hogendorp, liet zich als kritisch Kamerlid gelden. In 1819 ontnam Willem I hem de titel van minister van staat en mede omdat velen zijn kritiek niet begrepen, trok hij zich in 1825 terug als Kamerlid.¹ Al vanaf 1813 had de familie Donker goede contacten met Van Hogendorp. In de jaren twintig moeten de banden nog goed geweest zijn. Toen Dirk in 1825 anoniem zijn eerste brochure uitgaf, wist medegardist Willem van Hogendorp, zoon van Gijsbert Karel, direct dat hij hiervan de auteur was.² De tegenkrachten van regeringszijde konden niet verhinderen dat het aantal Kamerleden dat oppositionele geluiden durfde te laten horen toenam. Dirks broer Willem werd in 1825 tot lid van de Tweede Kamer gekozen en vooral in 1828, toen onder anderen Pieter Schooneveld en Lodewijk Casper Luzac het parlement betraden, nam het aantal kritische leden verder toe.³

Veruit de meeste Kamerleden waren en bleven echter regeringsgezind. Velen hadden al een ambt bekleed gedurende de Bataafs-Franse tijd. De koning nam deze ‘windvanen’ in genade aan als bestuurselite in zijn nieuwe regime, zolang ze hun verleden achter zich lieten en zich aan de nieuwe vorst wilden binden.⁴ Zuid-Nederlanders namen tevens deel aan het staatsbestuur. Een van hen was een oude bekende van Donker.

De Provinciale Staten van Namen hadden Goswin de Stassart in oktober 1821 gekozen als lid van de Tweede Kamer. Als prefect had hij er in 1813 voor gezorgd dat Donker dienst moest doen als Garde d’Honneur. Op het moment dat Donker de verkiezing vernam, protesteerde hij vanzelfsprekend hevig en begon aan een open brief. Hij riep De Stassart met scherpe toon op om direct terug te treden: ‘Zult gij hier naast eenen *van Hogendorp* voor de bewaring der grondwet, de handhaving der individuele vrijheid en voor

die van de drukpers waken, waar duizenden kunnen getuigen, hoe weinig gij dat alles op prijs stelt en met hoeveel genoegens gij het pleegt te verkrachten?’⁵

Donker meende dat De Stassart niet mocht oordelen over wetgevende zaken – en zeker niet over de diverse wetboeken die spoedig in de Kamers besproken zouden worden – omdat hij zelf de wet met voeten had getreden. Hij betichtte hem onder meer van het onrechtmatig oproepen van gardisten en het illegaal binnendringen van zijn ouderlijk huis. Ook Donkers gedwongen opsluiting in de Gevangendoor, zijn onvrijwillige wegvoering naar Metz en het tegen betaling opdringen van een uniform hadden geen wettelijke basis. Hoewel Donker beseftte dat De Stassart de Franse wetten moest uitvoeren, meende hij dat wat de prefect gedaan had zelfs op basis van die wetten een grove overtreding was. De Stassart was in Donkers ogen ongeschikt om wetten te handhaven en hij noemde hem zelfs ‘een’ tweeden Alva’.⁶ Dirks broer Willem moest ook niets van De Stassart hebben. Hij was volgens hem een wolf in schaapskleren en een niet te vertrouwen sujet.⁷

Donker heeft zijn aanklacht uiteindelijk niet verstuurd. Op het manuscript, dat zich in het familiearchief bevindt, staat waarom: ‘Deze brief heeft ten posten gelegen, maar is door mij op verzoek van den Heer Falck ingetrokken.’⁸ Falck was op dat moment invloedrijk als minister van het ‘superministerie’ van Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën. Het feit dat hij Donker adviseerde om de brief niet te sturen, betekende niet alleen dat Donker contacten met hem onderhouden moet hebben, maar ook dat hij Falck vooraf over deze brief heeft geconsulteerd. Voor Donker was het goed dat zijn grieven niet wereldkundig werden, het had zomaar tot een aanklacht wegens laster kunnen leiden. De drift waarmee hij de brief schreef, toont wel aan dat Donker zich bijna tien jaar na dato nog steeds opwond over wat hem en zijn familie tijdens de Franse bezetting was aangedaan. Hij sprak schande over de personen die in de Franse tijd belangrijke posities hadden ingenomen en na 1813 als windvaan in het Verenigd Koninkrijk het pluise droegen. Aan De Stassart ging dit alles voorbij: hij zou tot de Belgische omwenteling lid van de Tweede Kamer blijven, waar hij zich oppositioneel opstelde tegenover het beleid van Willem I. Na de afscheiding in 1830 zou hij voorzitter van de Belgische senaat worden.

Sociëteitsleven en contacten met Belgische liberalen

Anders dan in Noord-Nederland ontwikkelde zich in het zuiden van het koninkrijk een liberale stroming. Brussel was in de eerste jaren van het Verenigd Koninkrijk een toevluchtsoord voor Franse journalisten en publicisten. Het restauratieregime van Lodewijk XVIII trad streng op tegen vermeende persdelicten en het regime van Willem I was in de eerste jaren

van het koninkrijk relatief mild.⁹ Het grote aantal Franse *émigrés* was met name Frankrijk en Oostenrijk, maar ook Engeland een doorn in het oog. In de jaren 1816-1818 oefenden zij grote druk op Willem 1 uit om de perswetten aan te scherpen. Sommigen in zijn regering voelden hiervoor, anderen, zoals Anton Reinhard Falck, die zich 'een soort beschermheer van de uitgewekenen' toonde en met Donker bekend moet zijn geweest, waren hier minder voor geporteerd.¹⁰ De Franse liberalen praatten in theaters, salons en cafés over politiek. De Zwitsers-Franse liberale schrijver Benjamin Constant heeft, toen hij in 1816 en 1817 in Brussel was, met hen in contact gestaan.¹¹ Hun ideeën vielen in goede aarde bij Zuid-Nederlandse jonge juristen.¹² Geïnspireerd door de idealen van de Franse Revolutie, maar niet behept met de ervaringen van de terreur die erop volgde, vonden deze jonge juristen in de autocratische politiek van Willem 1 een aanleiding om hun hervormingsidealen te ontwikkelen. Donker was een van de weinigen in Noord-Nederland die met deze Belgische liberalen in contact stond. Het Belgische liberalisme werd sterk beïnvloed door zijn Franse evenknie en Donker meende dat zijn Belgische geestverwanten te veel achter de denkbeelden van Voltaire en Rousseau aanliepen. Mede hierdoor vonden de Belgische liberale denkbeelden weinig weerklank in het noorden.¹³

Donker was in Den Haag een frequent bezoeker van het soort etablissementen waar Franse en Belgische liberalen hun ideeën bespraken. Zo was hij een graag gezien lid van de Nieuwe of Littéraire Sociëteit 'De Witte'. De Witte had in tegenstelling tot de oude sociëteiten van Den Haag een meer gemengd ledenbestand. Patriciërs en lage ambtenaren meldden zich bij de oprichting in 1802 als lid, alleen de allerhoogste stand – adel uit het ancien régime – ontbrak. Hoogstwaarschijnlijk was de vrije gedachtewisseling beperkt en was de sociëteit geen liberaal bolwerk. De invloed van leden op het beleid was beperkt.¹⁴ Het karakter van de sociëteit was wat behoudend, wat onder meer bleek uit het lidmaatschap van de latere conservatieve minister van Justitie De Jonge van Campensnieuwland, procureur-generaal Philipse en de directeur van het Kabinet des Konings Van Rappard. Maar Donker, die vanaf 1814 op de ledenlijst voorkwam, was tevens in gezelschap van gelijkgestemden. Zo was de liberale advocaat Pieter Schooneveld al vanaf 1810 lid. Daarnaast sloten verschillende familieleden zich aan. Zijn zwager Hendrik Gerard van Kessel was al drie jaar voor Donker lid geworden. Zijn broer Willem werd in 1831 lid, diens zonen Frans, Willem Boudevijn en Cornelis Adriaan Hendrik in respectievelijk 1828, 1832 en 1834.¹⁵

Tussen 1819 en 1825 was Donker een van de vijf commissarissen van De Witte. In die hoedanigheid kocht hij onder meer boeken in voor de bibliotheek. Hij hield zich actief bezig met de huisvesting. In 1820 kocht hij het pand aan het Haagse Plein waar de sociëteit in gevestigd was en dat tot dan toe gehuurd werd. Ten behoeve van de aankoop werden aandelen uitgegeven onder de leden. Donker zelf tekende in voor twee aandelen van 125 gul-

*Marinus Willem de Jonge van
Campensnieuwland, minister
van Justitie 1844-1848. Door
Alexander Cesar August
Valois, 1848*

*Nieuwe of Littéraire Sociëteit
De Witte, door Carel Christiaan
Antony Last, 1848*

den elk.¹⁶ Vanaf 1819 wilden de commissarissen in de zomermaanden een linnen tent opzetten in het Haagse Bos voor het ‘zomervertief’. Het lukte Donker om hiervoor toestemming van het ministerie van Financiën te krijgen. Al snel bleek dat een linnen tent nogal gevoelig was voor de weersomstandigheden en de commissarissen ontwikkelden daarom het plan om een houten tent neer te zetten aan de vijvers die Willem 1 in het bos had aangelegd. Rudolph Antony baron de Salis, de directeur van de registratie en domeinen in Zuid-Holland, ondersteunde het verzoek van de commissarissen aan de koning van harte, vanwege de vele huldeblijken die de sociëteitsleden aan Willem hadden gebracht.¹⁷

Over Donkers bezoeken aan Brusselse sociëteiten en koffiehuizen is niets bekend. Gezien zijn activiteit in het Haagsche sociëteitsleven is het niet moeilijk voor te stellen dat hij bij zijn reizen naar Brussel in de jaren twintig rond het Brusselse Muntplein te vinden is geweest. Wellicht heeft hij niet direct contact gehad met Constant en de Franse journalisten, maar de overdracht van hun ideeën zal zeker via Donkers Belgische vakbroeders hebben plaatsgevonden. Een van de belangrijkste van deze ideeën, het concept ‘ministeriële verantwoordelijkheid’, was door Constant ontwikkeld, maar kon in de eerste jaren van het koninkrijk op weinig sympathie in het noorden rekenen. Regeringsgetrouwen zagen het als een bedreiging voor de positie van Willem 1. Zij ageerden tegen het onschendbaar koningschap dat zou leiden tot het schrikbeeld van een onmachtige vorst naar Engels model. Bovendien vreesden ze voor partijvorming langs religieuze lijnen doordat het parlement ministers kon aanklagen of wegsturen. Een katholiek zuiden en een derde van de Noord-Nederlandse bevolking dat dezelfde godsdienst aanhing vormden een risico. Katholieken konden eenvoudig de dominante partij in de Tweede Kamer worden.¹⁸

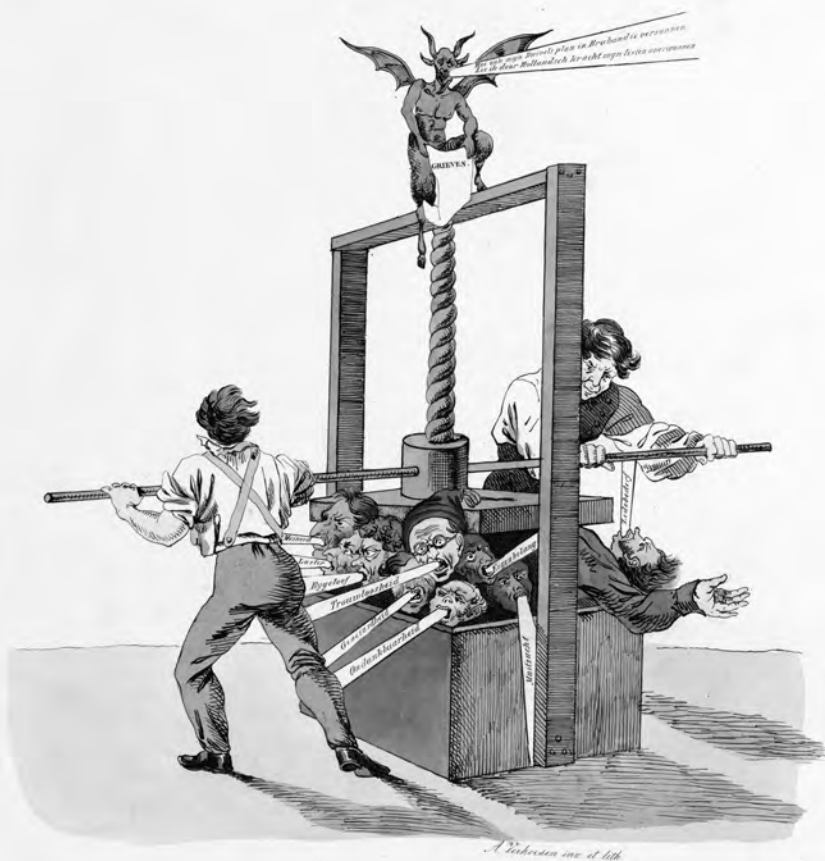
De Kamer en de pers spraken nauwelijks over ministeriële verantwoordelijkheid, dit zou de Belgen in de kaart spelen. Alleen de Haagse boekhandelaar Jan Baptist Wallez toonde zich als redacteur een pleitbezorger in het *Advertentieblad*.¹⁹ Donkers eerste perszaken hadden betrekking op twee publicaties in dit blad.²⁰ Het kan zijn dat via de geboren Gentenaar Wallez contacten met Zuid-Nederlandse liberalen zijn ontstaan, maar dit blijkt niet uit de archieven. Wat wel vaststaat, is dat Donkers banden met zowel zuidelijke advocaten als Kamerleden in de tweede helft van de jaren twintig hechter werden. Ook de ideeën die hij de daaropvolgende jaren verkondigde hadden veel overeenkomsten met die van zijn zuidelijke medeadvocaten. Op basis van Donkers juridische en politieke activiteiten is een inventarisatie te maken met welke oppositionele Zuid-Nederlanders hij contact zou kunnen hebben gehad.

Toen eind 1828 de net afgestudeerde Leuvense rechtenstudent en journalist Édouard Ducpétiaux werd vervolgd voor een persdelict, verzocht hij zijn vakbroeders advies te geven in zijn zaak. Deze adviezen liet hij bunde-

len. Dit overzicht laat zich lezen als een repertorium van liberale advocaten in de Zuidelijke Nederlanden.²¹ Donker is de enige Noord-Nederlandse advocaat in dit gezelschap.²² Naast hem ondertekenden de prominente Belgische advocaten Pierre Van Meenen en Jean Baptiste Nothomb het pleidooi voor de vrijspraak van Ducpétiaux. Van Meenen en Nothomb werkten samen in de redactie van de *Courrier des Pays Bas*, de belangrijkste Zuid-Nederlandse liberale krant. Tot de intimi van deze krant behoorden daarnaast de advocaat Jean-François Tielemans en het Kamerlid Charles de Brouckère. De *Courrier des Pays Bas* was tevens de krant waaraan Louis de Potter, die eind 1828 werd veroordeeld vanwege een persdelict, als redacteur verbonden was. Van Meenen en Sylvain Van de Weyer, die elkaar uit Leuven kenden, waren De Potters advocaten in dit proces.²³ Beiden refereerden in hun pleitredes aan Donker: Van Meenen wees op Donkers uitmuntende verdediging van Ducpétiaux, terwijl Van de Weyer Donker als voorbeeld noemde van een aanzienlijk man, die tegelijkertijd journalist was.²⁴ Om op deze wijze aan hem te refereren, zullen ze tenminste enige bekendheid met Donker gehad moeten hebben. Van Meenen en Van de Weyer waren overigens advocaten bij het Hooggerechtshof in Brussel en daarmee Donkers vakgenoten in de Zuidelijke Nederlanden. Het is daarom niet ondenkbaar dat Donker vanuit zijn professie met hen in aanraking is gekomen.

Niet alleen met advocaten had Donker contact, ook met de zuidelijke volksvertegenwoordigers stond hij op goede voet. De Belgische ambtenaren en Kamerleden voelden zich niet bepaald thuis in Den Haag. Alleen met Noord-Brabanders schijnt er enige verbondenheid te zijn geweest.²⁵ Het katholicisme zal de Belgen en de Brabanders verbonden hebben, maar evenzeer met Donker, die uit Staats-Brabant afkomstig was, onderhielden de Zuid-Nederlanders contacten. Hoewel niet katholiek, stond hij niet onsympathiek tegenover de Belgische wensen. Toen eind augustus 1830 de opstand in Brussel uitbrak, was Donker daar in gezelschap van oppositionele zuidelijke Kamerleden aanwezig. Uit de bronnen blijkt niet met wie. Toch zijn er aanwijzingen wie dit zouden kunnen zijn geweest. Allereerst was zijn broer Willem vanaf 1825 lid van de Tweede Kamer. Via hem had Donker een mogelijke ingang bij Belgische vertegenwoordigers. Willem toonde zich in de Kamer weliswaar onafhankelijk – zo dacht hij over de onderwijskwestie anders dan veel van zijn Belgische collega's –, maar hij had wel vaak oor voor de kritiek van deze Kamerleden. In 1829 diende hij samen met Antoine Joseph Barthélemy een wet in die veranderingen aanbracht in de samenstelling van de rechterlijke macht.²⁶ Een jaar later zat hij met Étienne Constantin de Gerlache en Charles Le Hon in een staatscommissie die een ontwerp moest voorstellen voor een scheiding van Nederland en België, maar wel onder de Oranjedynastie. Mogelijke andere Kamerleden met wie Donker in aanraking is gekomen, waren Théodore Dotrengé en Jean François Gendebien. Hij noemde beiden bij naam in zijn verdediging

Nieuwe reserve pers tot zuivering der boze geesten

Spotprent over de vervolging van Belgische journalisten.

Door Albertus Verhoesen, 1829

van Ducpétiaux. Ten slotte is het goed mogelijk dat Donker betrekkingen onderhield met de Kamerleden Charles de Brouckère en De Gerlache. Beiden verbleven in september 1830 bij Martinus de Lyon, de uitgever van *De Bijenkorf*, het blad waar Donker als redacteur aan verbonden was.²⁷ De Brouckère, De Gerlache, Nothomb, Tielemans en Van Meenen namen na de Belgische omwenteling zitting in de Belgische grondwetscommissie. In deze grondwet had de verzekering van de persvrijheid een nadrukkelijke plaats.²⁸ Bij het aannemen van deze grondwet in 1831 was het een van de meest liberale van Europa. Donker wees met regelmaat op de goede bepalingen in deze constitutie en ook bij de besprekingen van de grondwetscommissie in 1848 bracht hij het Belgische voorbeeld steeds ter tafel.²⁹

Donkers Belgische genegenheid viel op bij de autoriteiten. De Haagse politiecommissaris Abraham Ampt noteerde dat ‘den Donkeren Romein [*Donker Curtius, MvdW*] a table d’hôte in den ouden Doelen eet, alwaar [...] hij zig zeer in den Potteriaanschen geest uitlaat, en er zich als het ware tot zijnen Spadacijn [*voorvechter, MvdW*] verhefd [sic]’.³⁰ De Brusselse politiedirecteur De Knijff verdacht Donker ervan een krant te willen beginnen. Hij berichtte enkele weken voor de Belgische omwenteling dat er pogingen werden ondernomen om in Amsterdam een Franstalig oppositieblad op te zetten. Initiatiefnemer was volgens hem een redacteur van *De Bijenkorf*, een van de familieleden van Tweede Kamerlid Willem Donker Curtius. Er zouden in Amsterdam al drie of vier Franstalige redacteurs klaarstaan om het werk op te vatten. Een Brusselse uitgever zou al zijn benaderd om de krant uit te geven.³¹ Niet alleen deze contacten, maar ook de ontwikkeling van Donkers ideeën wijzen op nauwe banden met de zuidelijke advocaten. Zo lijkt Donkers liberalisme erg sterk op het liberalisme van Benjamin Constant dat de Belgische advocaten aanhingen.³²

De Bijenkorf en de Belgische omwenteling

Onterecht was de vrees van De Knijff niet: Donker had zich al met journalistieke activiteiten ingelaten. Hij begon hiermee op het moment dat de spanningen tussen noord en zuid hoog begonnen op te lopen.

In de tweede helft van de jaren twintig probeerde Willem I de katholieke kerk en de daaraan gelieerde onderwijsinstellingen onder controle te krijgen. Deze dienden in zijn visie onder overheidstoezicht te vallen.³³ Als reactie hierop sloten katholieken en liberalen in de Zuidelijke Nederlanden een alliantie die de geschiedenis inging als het ‘monsterverbond’. Deze bundeling van krachten leidde tot grote petitiebewegingen, waaruit een sterke afkeer van het Noord-Nederlandse beleid bleek. De eerste golf van petitities, tussen november 1828 en mei 1829, leverde 50.000 ondertekenaars op. De tweede, in oktober 1829, telde ruim 300.000 handtekeningen. De pe-

tities verwoordden de belangrijkste grieven van de zuidelijke provincies: de hoge belastingdruk, het gebrek aan persvrijheid, de centrale leiding van het onderwijs, de rigide godsdienstpolitiek en de taaldwang.³⁴ Terwijl de eerste twee klachten vooral uit de koker van de liberalen kwamen, viel in de laatste drie duidelijk het wensenlijstje van de katholieken te herkennen. Vanaf oktober 1828 begon Donker zich nadrukkelijker in het publieke debat te mengen door zijn medewerking aan *De Bijenkorf*. In die maand verscheen de eerste editie van de krant bij Martinus de Lyon. Donkers journalistieke activiteiten worden uitgebreid besproken in hoofdstuk vier, dit hoofdstuk gaat in op Donkers opvattingen over Belgische hervormingseisen en de Belgische Opstand. Artikelen in *De Bijenkorf* waren anoniem, maar zullen in lijn zijn geweest met de mening van Donker.

De redactie meende dat het Verenigd Koninkrijk daadwerkelijk één land was: ‘Er bestaan in Nederland geene *Hollanders* en *Brabanders* meer, men vindt er alleen *Nederlanders*.’ *De Bijenkorf* was qua taalpolitiek een pro-Belgisch standpunt toegedaan en juichte de petitiebewegingen in 1828 en 1829 van harte toe. Het blad voegde een petitie voor de vrijheid van onderwijs en de vrijheid van drukpers toe en riep de lezers op om deze te tekenen. Oppositie was het ‘levensbeginsel van den constitutioneelen regeringsvorm’. Het organiseren van oppositie kwam voort uit een gevoel van onrecht en de plicht om de regering te wijzen op de handhaving van de grondwet. De belangrijkste principes van deze oppositie waren volgens *De Bijenkorf* verantwoordelijkheid van ministers, zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, vrijheid van drukpers en godsdienst.³⁵ Juist dit laatste principe, samen met de vrijheid van onderwijs, viel goed samen met de agenda van de katholieken. Donker was zelf in het overwegend katholieke Brabant geboren en had wellicht daardoor meer begrip voor de roomse klachten. De redactie vond deze samenwerking niet meer dan logisch: zoals de liberaal zijn handelen op de grondwet vestigde, zo baseerde de katholiek zich op de voorschriften van de kerk. Beiden waren in de ogen van de redactie een borg tegen willekeur. Deze onderbouwing wrong, maar het blad betwistte de alliantie geen moment. Uit niets bleek overigens een eventuele protestantse signatuur – religie kwam niet ter sprake – en hoewel de krant zich wel als Noord-Nederlands zag, kwam ze op voor de belangen in het hele rijk. De redactie vervulde een voortrekkersrol: ‘geen blad in het Noorden heeft meer onbewimpeld zijne gevoelens geopenbaard, dan het onze’ en het achtte zich liberaler dan de collegabladen.³⁶

De Haagse politiedirecteur Ampt was meer dan geïnteresseerd in de handel en wandel van iedereen die zich met oppositionele ideeën inliet. Hij speculeerde driftig over de zuidelijke connecties van *De Bijenkorf*. In zijn wekelijks verslag aan Van Maanen schreef hij over de krant en de redactie:

*De Muntschouwburg in Brussel. Donker was in die stad
gedurende de opstand in 1830. Door C. Janssens en Adolphe Diez, 1825*

‘In de Societeit op het Plein en in het fransche koffijhuis zitten gewoonlijk des avonds van 6 tot half 9 uur, tien a twaalf Zuydelijke ver- tegenwoordigers onder een glas Punsch, onderling te praten & zonderen zij van het overige gezelschap af.[...] De Brouckere die bij Volbragt woont zit veel te schrijven en te declameren, loopt als dan met drift over de kamer & zodanig distract, dat hij den gaanden en komenden maar niet opmerkt; De Lyon bezoekt hem frequent en houdt soms lange conferentien met hem; buiten deze krijgt hij vele aanloop.’³⁷

Over de inhoud van het blad was Ampt resoluut: ‘alleen blijft de Bijenkorf hatelijk en wordt in eenen geest [van] onzin geredigeerd, waarvan de grootte [sic] meerderheid een walg heeft’. Het meest schadelijk waren de feuilletons over de verwickelingen in het zuidelijke landsdeel. Hij verdacht het blad van Franse sympathieën: ‘In den winkel van den Bijenkorf is voor het publiek zichtbaar een Franschen bicheron prijkende met eene nationale kokarde en vlag etc.’³⁸

Bij het uitbreken van de Julirevolutie in Frankrijk in 1830 nam *De Bijenkorf* bij gebrek aan eenduidige berichten in eerste instantie een wat afwachtende houding aan. Het blad verklaarde ondertussen wel voor het behoud van een monarchale grondwettelijke regeervorm te zijn. Nadat er meer bekend was, nam de krant een lovend artikel van het Franse *Le Politique* over en noemde de revolutie een ‘zegepraal, behaald door de middelbare klassen der maatschappij, op de hoogere klassen en de geestelijkheid’.³⁹

Het ongenoegen was na de twee petitiebewegingen verder toegenomen. In 1829 had de Tweede Kamer de tienjarige begroting met ruime meerderheid verworpen. De zuidelijke Kamerleden hadden bezwaar tegen de belasting die in hun ogen onredelijk hoog op het zuiden drukte. De afkeer van het Amortisatiesyndicaat, een financiële instelling waarmee Willem I grote stromen geld aan elke vorm van toezicht onttrok, was zo mogelijk nog groter. Nadat de koning ook de ministeriële verantwoordelijkheid ontkend had, de persvrijheid betuigde en katholieke onderwijsinstellingen wilde controleren, was de maat voor veel Zuid-Nederlanders vol.

Op 25 augustus kwam de sluimerende ontevredenheid in Brussel tot een climax, toen na de opera *la Muette de Portici*, de bezoekers, in vervoering gebracht door de sterk nationalistische boodschap, zich buiten de Munt-schouwburg gewelddadig roerden tegen alles wat Hollands was. De liberalen en katholieken waren geïnspireerd door de Julirevolutie in Frankrijk, maar zij vormden slechts een kleine groep. Het samengestroomde volk, dat door honger en werkloosheid zeer ontevreden was met de Hollandse machthebbers, vergrootte de opstand. De woedende volksmenigte stichtte brand in het huis van Van Maanen en de burelen van de sterk pro-Hollandse en door de regering gefinancierde krant *Le National* gingen in vlammen op.

Donker was ten tijde van de Belgische Opstand toevallig in Brussel. Hij overlegde daar met de Belgische liberale Kamerleden, met wie hij 'sympathiserend bevriend' was, over hoe de koning aan hun bezwaren tegemoet kon komen. Na het zien van de revolte stelde Donker hun voor om direct naar Den Haag terug te reizen en Willem 1 hun grieven over te brengen. Even buiten Brussel steeg hij op een postkoets, die hem tot aan paleis Noordeinde bracht. In zijn 'bestoven reispak' probeerde hij toegang tot het paleis te krijgen.⁴⁰ De koning kende hem niet persoonlijk, maar Donker wist dat hij aan het hof wel bekendstond vanwege zijn radicale ideeën. Een ontmoeting was niet makkelijk. Pas na aandringen en na te laten doorschemeren dat hij direct vanuit het hart van de opstand was gekomen, kreeg hij de koning te spreken. Donker benadrukte dat de situatie zeer ernstig was. Hij spoorde de koning aan om in te gaan op de belangrijkste eisen van de Belgische opstandelingen om te voorkomen dat de zaken nog verder uit de hand zouden lopen. Hij bood aan om direct naar Brussel terug te keren, te proberen daar de rust te bewaren en het koninkrijk voor Willem te behouden. Deze was echter niet onder de indruk. Teleurgesteld dat zijn waarschuwing geen gewillig oor vond, verliet hij het paleis, de koning megevend: 'Sire, België is voor u verloren.'⁴¹ Op dat moment was Donker, amper achtendertig jaar oud, zeker nog geen nationaal bekende publicist of sterk oppositioneel figuur.⁴² Van zijn ontvangst bij de koning moeten we ons daarom niet te veel voorstellen. Willem stond erom bekend dat hij met regelmaat burgers in zijn paleis ontving om hun klachten en zorgen te horen. Het was de enige keer dat Donker en Willem 1 elkaar spraken. Volgens Donkers latere compagnon Piet Blussé betekende dit niet dat de koning zijn vrijmoedige onderdaan zomaar was vergeten: 'wanneer zij later elkan- der in Haagsche straat of bosch voorbij gingen heeft men opgemerkt, dat Willem 1 zich weleens ten halve omdraaide en Donker nazag'.⁴³

Omdat de reactie van de koning niet was wat hij gehoopt had, schreef Donker hem een maand later een brief, waarin hij nog eens de ernst van de situatie schetste 'om zoo mogelijk te redden, wat nog te redden is'. 'Bij volksbewegingen', zo beweerde Donker, 'geldt een regel: men moet ze in het eerste oogenblik bedwingen of er zich aan het hoofd van stellen en ze leiden.' Het eerste oogenblik was voorbij en Donker hield de koning voor dat er nu twee mogelijkheden waren: het invoeren van buitenlandse troepen of het onderhandelen met de opstandelingen. Het eerste 'kwetst de eigen- liefde van elk volk' en plaatste Nederland in een afhankelijke positie. Bui- tenlandse inmenging was onwenselijk en alleen het serieus luisteren naar de grieven van de Belgen leidde tot een situatie waarin de 'dynastie en de onschendbaarheid van het Rijk blijven behouden'. Donker realiseerde zich dat Willem 1 daarvoor 'misschien persoonlijk opofferingen [moest] ge- troosten'. Maar, zo oordeelde hij, 'bij hartstocht en eigenliefde gaat alles verloren'. Donker was zich er terdege van bewust dat zijn familie in rege-

ringskringen niet goed bekendstond. Met name met betrekking tot zijn broer Willem, die vanaf 1825 Tweede Kamerlid was, achtte Donker zich genoodzaakt een opmerking te maken: ‘eierzucht of eigenbelang leiden mijne pen niet; mijn naam zelve is, naar de wijze, waarop mijn eigen broeder sedert twee jaren sprak en handelde, bijna eene rede van uitsluiting; geheel te zwijgen verbiedt mij mijn geweten’.⁴⁴

Dirks broer Willem was ook jurist en hervormingsgezind, maar hield zich voornamelijk bezig met hervormingen op financieel en juridisch gebied. Beide broers werden nogal eens verward.⁴⁵ Willem liet zich minder dan zijn broer gelden als voorstander van persvrijheid, vrijheid van onderwijs en geloof, maar dit betekende niet dat hij behoudend was.⁴⁶ Zo brak hij net als Dirk een lans voor de invoering van juryrechtspraak, zoals die in België en andere Europese landen gangbaar was.⁴⁷ Daarnaast wilde Willem de Franse *Code pénal* afschaffen, pleitte hij voor een evenwichtiger belastingstelsel en stelde hij voor het leger te halveren. Vooral Willems aversie tegen het ministerie van Justitie en Van Maanen viel op. Het ministerie mat zich bevoegdheden aan die het niet had en plaatste zich boven de rechtspreekende macht. Hij zag hierin het wantrouwen dat het Franse bestuursstelsel karakteriseerde. Tegelijkertijd beklagde hij zich over de kwaliteit van de rechtspraak. Er waren te veel juridische districten en de bezoldiging van rechters was te laag. Daardoor waren er te veel incompetenten rechters. Willem schetste dat hierin een groot gevaar school: één rechter kon besluiten om verdachten jarenlang achter de tralies te laten verdwijnen.⁴⁸ Vanaf de jaren dertig raakte zijn hervormingsgezinde imago door dat van Dirk ondergesneeuwd.⁴⁹ Veel van Willems kritieken, zoals die met betrekking tot de inrichting van de rechterlijke macht, zou Dirk niet veel later ook uiten. Willem stond bekend als vrijdenkend en hervormingsgezind, maar dat betekende niet dat hij en zijn jongere broer altijd op dezelfde lijn zaten. Dirk was duidelijk radicaler en dit zorgde nogal eens voor spanningen. Zeker toen Dirk in 1830 begon met de uitgave van *De Standaard* en Willem zich vaak niet kon vinden in de toon van de artikelen, zorgde dit voor verhitte discussies.⁵⁰ Maar tot een definitieve breuk zou dit niet leiden. In de cruciale maanden rond de grondwetsherziening in 1848 vond Dirk met regelmaat een goede adviseur in zijn broer.⁵¹

Dirks oudste broer Hein stond eveneens tot op zekere hoogte als hervormingsgezind te boek. Hein was predikant in Arnhem en vanaf 1825 voorzitter van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk.⁵² Als zodanig was hij gezagsgetrouw, maar in de invulling van zijn positie bleek zijn onbevangenheid. In de examens die hij kandidaten afnam, kenmerkte hij zich door zijn ‘liberale [*ruimdenkende, MudW*] denkwijze’. Hij liet hen vrij uitkomen voor hun standpunten en inzichten, zolang ze deze maar goed konden onderbouwen. Hein werd gezien als tolerant: ‘Zoo zeer hij zelf op vrijheid van onderzoek gesteld was, zoo gaarne liet hij ook aan anderen hunnen vrijheid van denken en gelooven’.⁵³

Dirks en Willems politieke overtuigingen kwamen samen in hun beider afkeer van lijfstraffen. Willem had zich al uitgesproken over de onwenselijkheid van de doodstraf. Bij de discussie over het nieuwe strafwetboek in 1827 zette hij als een van de eersten in Nederland zijn bezwaren uiteen. Willem achtte de doodstraf ongeschikt, zelfs voor zware delicten als moord. Hij sprak zich daarnaast expliciet uit tegen alle mogelijke lijfstraffen, in het bijzonder geseling, een straf die in deze periode nog gangbaar was. Als alternatieve straf voor ernstige misdaden opperde hij eenzame opsluiting.⁵⁴ Hij volgde hierin een discussie die in Zuid-Nederland was aangewakkerd door Édouard Ducpétiaux. Deze Leuvense rechtenstudent had zich in de laatste maanden van zijn studie in de kijker gespeeld met een brochure waarin hij omomwonden tegen de doodstraf pleitte door de wreedheid en ineffectiviteit ervan aan te tonen. Het leverde Ducpétiaux een vervolging op, maar vrijspraak volgde.⁵⁵

Dirk kwam een jaar later ook met Ducpétiaux in aanraking, toen deze laatste in een artikel in de *Courrier des Pays-Bas* betoogde dat de straf die twee Franse journalisten hadden gekregen voor vermeende uitlatingen jegens de regering in strijd met de grondwet was. Beiden waren aanvankelijk tot een jaar celstraf veroordeeld, maar deze veroordeling werd na een aantal maanden als een vorm van gratie omgezet in een permanente uitwijzing. Ducpétiaux noemde deze gratie 'een barbaarse bespotting'. Hierop vervolgden de autoriteiten hem wederom. Ducpétiaux vroeg advies aan ruim vijftig advocaten uit de Zuidelijke Nederlanden en Parijs. Donker werd als enige Noord-Nederlandse advocaat door hem aangeschreven.⁵⁶ Als reactie hierop gaf hij aan dat hij Ducpétiaux alleen kende van zijn werk over de doodstraf. Donker vond dat de jonge Belgische jurist zijn visie op een 'loflijke wijze' uiteengezet had. Hij meende dat Ducpétiaux was vervolgd op basis van een gelegenheidsbesluit dat geen kracht meer had.⁵⁷ Daarnaast waren zijn uitlatingen helemaal niet strafbaar. Het besluit was bedoeld om eenieder die 'twist, tweespalt of wantrouwen zaait' met het doel 'om het dierbaar vaderland onder vreemde overheersching te brengen' te vervolgen. Omdat van een 'dergelijk antinationaal doel' hier geen sprake was – Ducpétiaux had dit nooit beoogd –, was het besluit niet toepasselijk.⁵⁸ Alle adviezen van Donker en anderen ten spijt, werd Ducpétiaux toch veroordeeld tot een gevangenisstraf van een jaar en een geldboete van 500 gulden. De Potter had zich ook tegen de uitwijzing van beide journalisten gekeerd en werd veroordeeld. Hij kreeg een celstraf van anderhalf jaar en 1000 gulden boete.⁵⁹

Donker wist dat Ducpétiaux hem advies vroeg omdat hij een reputatie had als advocaat in persprocessen.⁶⁰ Zijn steun voor de Belgische zaak had hem in het zuiden bekend gemaakt. Hij sympathiseerde niet alleen met Belgische liberalen, maar ook met de katholieke emancipatiebeweging.

Donker deed ondertussen in *De Bijenkorf* verslag van de Belgische om-

wenteling. Daags na de opstand voor de Muntshouwburch verscheen een extra nummer. Aanvankelijk was nog niet duidelijk hoe de rellen zich zouden ontwikkelen. Dat een scheiding een reële mogelijkheid was, drong al begin september door. De krant vond dat de Tweede Kamer zich hierover moest uitspreken. Als het antwoord op die vraag positief was, dan zouden beide landen uit elkaar moeten gaan en afzonderlijk een nieuwe grondwet ontwerpen. Dat de eisen van de Belgen wellicht terecht waren, nam niet weg dat het aan de koning was om het oproer te beteugelen en de aanstichters te straffen. Tegelijkertijd was het wel zaak te kijken naar de oorzaken van het oproer: ‘Het is noch laagheid noch zwakheid te erkennen, gedwaald te hebben; maar alleen grote zielen zijn daar in staat toe, terwijl kleingeestige en bekrompene eigenliefde en kortzigtigheid er zich door vernederd achten.’⁶¹

De Standaard en de reactie op de opstand

De redactie stopte vlak na de omwenteling met de uitgave van *De Bijenkorf*, waarschijnlijk omdat het blad te veel met de Belgische opstandelingen geassocieerd werd. Donker begon tegelijkertijd met een nieuw dagblad, *De Standaard*. Het blad zocht de oorzaak van de opstand in de opkomst van Belgische ‘bijzondere belangen’ en de onwil van de autoriteiten om hieraan tegemoet te komen. Het blad had oog hiervoor, maar keurde de gewelddadigheden in het zuiden af en eiste dat de aanstichters opgepakt en berecht werden. De enige manier om het Verenigd Koninkrijk bij elkaar te houden was door tegemoetkomingen aan de Belgen te doen en niet met geweld in te grijpen.⁶²

Willem I regeerde aanvankelijk aarzelend op de opstand. Hij wilde de Staten-Generaal een uitspraak laten doen over de wenselijkheid tot scheiding en tot die tijd geen duimbreed toegeven. Donker hekelde dit gebrek aan beleid. Doordat de opstand in het begin niet met kracht was bestreden, nam deze in omvang en hevigheid toe. In het begin werden ‘plundering, brandstichting en diefstal’ nog door de meesten in het zuiden afgekeurd, maar het halfslachtige optreden zorgde juist voor een toename van dit soort incidenten. *De Standaard* bespeurde in alle delen van het rijk ‘verwoedheid en verbitterdheid’ en was zeer bevreesd dat dit zou leiden tot een burgeroorlog, temeer omdat twee derde van het leger uit Belgen bestond. Hier had de krant een vooruitziende blik. Een dag na publicatie ondernam Willem I wel degelijk actie. Zijn zoon prins Frederik trok met het regeringsleger Brussel binnen. Confrontaties met de Brusselaars die zich hevig verzetten, leidden tot vele slachtoffers. Op een ander punt kreeg Donker geen gelijk. *De Standaard* redeneerde dat de grote mogendheden het Verenigd Koninkrijk hadden geïnitieerd als buffer tegen Frankrijk en de scheiding nooit

*Cornelis Felix van Maanen, minister van Justitie 1815-1842.
Door Franciscus Bernardus Waanders,
waarschijnlijk naar Gaspard Louis François van Kinschot*

zouden accepteren uit vrees voor een Belgische aansluiting bij Frankrijk. Praktische problemen stonden een scheiding in de weg: zo moest de staatsschuld verdeeld worden, de departementen van algemeen bestuur dienden te worden gesplitst en het leger viel uiteen. Daarnaast zou de provincie Noord-Brabant niet als enige katholieke provincie in het noorden willen blijven.⁶³

Nadat het optreden van het leger eind september in Brussel op een fiasco was uitgelopen en het nieuws Den Haag had bereikt, oordeelde *De Standaard* dat militair ingrijpen zeer onverstandig was. De ‘goede en welgezinde burgers’ liepen nu recht in de armen van de opstandelingen. Het was een veel betere optie geweest om de stad vreedzaam binnen te trekken en de oproerkraaiers amnestie te geven. Nu was Brussel een ‘moordhol en brandstapel’.⁶⁴ Hier was *De Standaard* inconsequent. De vreedzame optie was geprobeerd: de Prins van Oranje, de latere Willem II, was begin september Brussel binnengetrokken, maar weggejaagd. De krant vroeg om krachtig optreden, maar keurde het militaire ingrijpen eind september af.

De suggestie om buitenlandse troepen in te roepen wees Donker van de hand. De geschiedenis had geleerd dat buitenlandse troepen die voor binnenlandse problemen ingeroepen werden, later vaak onderdrukkers bleken. *De Standaard* onderkende de snelheid van de ontwikkelingen. Zaak was om het gezag te behouden in relatief rustige steden als Antwerpen en Maastricht. De verstandigste en enige reële handelwijze was om een deel van het grondgebied op te offeren en zo de nog rustige provincies te sparen. De schuldige was helder: ‘De hevige scheuring tusschen Noorden en Zuiden is *hoofdzakelijk* aan de maatregelen van den Heer van Maanen toe te schrijven.’ Vooral de vervolging van de drukpers en de categorische weigering de ministeriële verantwoordelijkheid in te voeren beschouwde de krant als grote vergissingen. Willem I liet Van Maanen begin september ontslag nemen om de stemming gunstig te beïnvloeden, maar deze keerde na een maand weer terug. Donker begreep daar niets van.⁶⁵

Eind oktober 1830 was de onhoudbaarheid van de situatie voor de redactie duidelijk en riep ze op de scheiding zo snel mogelijk te regelen. Anderen deden deze oproep eveneens, maar *De Standaard* koppelde hier direct de roep om een grondwetsherziening aan. De ‘wettige orde van zaken’ uit de grondwet van 1815 was verbroken. Een grondwet kon in de ogen van Donker niet deels gelden, dus deze ‘nieuwe orde van zaken’ was een rechtvaardiging om nog krachtiger te pleiten voor een hervorming van het staatsbestel. Anderhalf jaar eerder had Donker bij monde van *De Bijenkorf* nog de overeenkomsten tussen Nederland en België benadrukt, nu zag hij er definitief geen heil meer in om beide landen amechtig bij elkaar te houden. Er was met België ‘verschil van taal, van zeden, van gewoonten, van middelen van bestaan en van Godsdienst’.⁶⁶

Donker had aan *De Bijenkorf* en *De Standaard* niet voldoende om zijn mening over de actualiteit te geven. Daarom publiceerde hij eind 1830 en begin 1831 twee *Gemeen-zame brieven over de gebeurtenissen van den dag*, waarin hij de oorzaken van de scheuring analyseerde en aangaf wat de regering nu te doen stond. In december 1830 publiceerde hij het eerste deel bij uitgever Van Langenhuysen, die ook Donkers blad *De Standaard* uitgaf.⁶⁷

Voor wat betreft de oorzaken van de opstand sloot Donker aan bij wat hij al in *De Standaard* had betoogd. Willem I's inmenging in kerkelijke zaken, zijn taalpolitiek en het invoeren van openbaar onderwijs waren de belangrijkste redenen geweest. Onderlinge verschillen vergrootten de politieke dimensie en de Belgen reageerden steeds afwijzender. Afzonderlijk waren Nederland en België zwakke staten. Alleen het besef dat beide elkaar economisch en militair nodig hadden, kon de landen bij elkaar houden.⁶⁸

De belangrijkste oorzaak zag Donker in een stelsel van 'tirannij' van mannen die niet aan het algemeen welzijn dachten. De enige mogelijkheid om de Zuidelijke Nederlanden terug te krijgen was het inrichten van een grondwet in liberale zin, 'met vernietiging van al wat vroeger bestond'. Het was juist aan de Belgen met 'meer opgekleurde denkbeelden van een vertegenwoordigend stelsel en van een' wettelijken staat van zaken' te danken dat er nog enige verlichte denkbeelden in de grondwet van 1815 terecht waren gekomen. Financiële wangedrochten zoals het Amortisatiesyndicaat en het autoritaire bestuur waren het noorden te verwijten. België kon zich alleen herkennen in een grondwet die gestoeld was op 'milde beginselen en milde instellingen' en een 'wezenlijk vertegenwoordigend stelsel'. Deze maatregelen zouden de Belgen de ongelijke berechting in de voorbije jaren moeten doen laten vergeten.⁶⁹

Het lijkt er in eerste instantie op dat Donker begin december nog dacht dat er mogelijkheden waren om de scheuring ongedaan te maken, terwijl *De Standaard* al anderhalve maand daarvoor voor scheiding pleitte. Ook Van Hogendorp had in zijn serie brochures eind oktober al geconcludeerd dat beide landen administratief gescheiden moesten worden. De Prins van Oranje kon dan koning van België worden.⁷⁰ Aannemelijker is dat Donker niet daadwerkelijk vermoedde dat de Belgen nog zouden terugkeren, maar dat hij zijn landgenoten dit voorhield om hen te overtuigen van de noodzaak van een liberale grondwetsherziening.

Het eerste deel van de *Gemeen-zame brieven* werd goed verkocht en gelezen. Al na een maand was een herdruk nodig. De publicatie ontmoette van verschillende kanten kritiek. De antirevolutionair Guillaume Groen van Prinsterer betichtte in zijn krant de *Nederlandsche gedachten* de schrijver van 'Liberalismus' en de 'meest overdrevene denkbeelden'. Hij zag met name Dirks broer Willem als de aanstichter van het denkbeeld dat een

liberale constitutie nodig was. Willem had op 13 november in de Tweede Kamer gesteld dat Noord-Nederland zich juridisch gezien in een soort provisionele situatie bevond en Groen beschouwde de ontwikkeling van dit denkbeeld in *De Standaard* en de *Gemeenzame brieven* als ‘kwade gevolgtrekkingen’ hiervan (hij wist uiteraard niet van Dirks betrokkenheid bij beide publicaties). Groen meende dat de voorstellen die de schrijvers deden – ministeriële verantwoordelijkheid, rechtstreekse verkiezingen – geen betrekking hadden op de achtergronden van de opstand, maar dat de auteurs zich lieten meevoeren door de revoluties in Frankrijk en België. Hij keurde grondwetswijzigingen in tijden van onrust en revolutie af, alsook het idee dat het algemeen belang voortkwam uit de ‘grootste menigte’. Dit was volkswillekeur, die tot revoluties leidde, waarin recht, waarheid en billijkheid het onderspit dolven. Groen constateerde bezorgd dat de brochure ‘wederom een blijk [is] dat het Liberalismus ook hier zich van de publieke meening meester heeft gemaakt’.⁷¹

Het blad *Vertoogen over handel, staat- en letterkunde* keerde zich tegen het ‘onheilbare Liberalismus’ dat uit de brieven sprak, vooral de ‘verderfelijke beginselen’ zoals ‘valsche vrijheidszuchten en zoogenoemde volks-sovereiniteit’. De schrijvers voorzagen veel problemen wanneer deze ‘noodlottige demagogische beginselen’ meer aanhang kregen. Volksinvloed en monarchie konden niet naast elkaar bestaan. Het eerste zou het tweede verdrijven, net zoals in Frankrijk tijdens de Julirevolutie was gebeurd. Nederland en België waren volgens het blad inherent verschillende landen en het samenvoegen ervan was onmogelijk. Het zuiden had met zijn ‘adeltrots’ en ‘priesterdwang’ niets bij het noorden te zoeken. De sympathie voor de Belgen rekende het blad de schrijvers van de brieven zwaar aan: ‘Waren de *Gemeenzame brieven* geschreven vóór de Belgische omwenteling, wij zouden dezelve niet zoo hard beoordelen; [...] [zij hebben] door hun geschrift, zich zelve een schandzuil gesticht’.⁷²

Thorbecke was evenzeer niet te spreken over Donkers sympathie voor de wensen van de Belgische opstandelingen: ‘De tweede der Gemeenzame brieven is geheel den wilden, woesten, Fransch-jacobijnsen geest van onzen Nederlandschen Bentham waardig. Dat geschrijf verdiende weleens eene scherpe gisping. Geesseling ware nog beter’.⁷³

Het tweede stuk van de *Gemeenzame brieven* kwam in januari 1831 uit, amper een maand na het eerste deel. Donker gooide het nu over een andere boeg en beschouwde de losmaking van België als een voldongen feit: ‘De scheiding van Noord- en Zuid-Nederland bestaat. Het Koninkrijk der Nederlanden is ontbonden. De Grondwet van dat Rijk is vernietigd. Weinige woorden zijn er noodig om deze drie stellingen te ontwikkelen.’ De eerste twee punten waren evident, het derde, zoals bleek, niet. Hij gebruikte dit om zijn politieke programma voor het voetlicht te brengen, een grondwet met ‘milde beginselen’. Donkers blik was hierbij gericht op de ‘Beschaafdst

Natiën der Aarde', Frankrijk en Engeland, en wilde voorkomen dat deze landen 'den nek zullen krommen onder het juk van *Rusland* en van *Oostenrijk*'.⁷⁴ Nederland moest zich bij hen aansluiten.

Donker pleitte voor ministeriële verantwoordelijkheid en koninklijke onschendbaarheid. Alle wetten en besluiten dienden voorzien te zijn van een ministerieel contraseign. De betreffende minister was vervolgens niet alleen strafrechtelijk verantwoordelijk, maar ook tegenover de Tweede Kamer politiek verantwoordelijk voor besluiten die 'de staat in minachting, in gevaar of andere dergelijke moeilijkheden' konden brengen. Over de positie van de koning was hij duidelijker dan enkele jaren ervoor in *De Bijenkorf*. Een reden dat hij de koning zo toegenegen was, leek erin gelegen dat hij een belangrijke nationale waarde vertegenwoordigde: '*Oranje* en *Noord-Nederland* behooren innig verbonden te blijven, of het is met onze onafhankelijkheid gedaan.'⁷⁵

Als er een goed vertegenwoordigend systeem had bestaan, had België zich niet afgescheiden. Directe verkiezingen met censuskiesrecht waren daarom nodig.⁷⁶ Ten aanzien van religie propageerde Donker een grote mate van vrijheid. Hij beschouwde godsdienst als persoonlijk – 'eene betrekking tusschen den mensch en het Opperwezen' –, maar alle uiterlijke vormen van religie moesten zo veel mogelijk binnen de muren van kerken, kloosters en andere religieuze instellingen worden gehouden. Donker vond dat leraren die door religieuze instellingen betaald werden niet wenselijk waren, maar erkende dat deze praktijk nauwelijks te veranderen was. Wel moest openbaar onderwijs breed toegankelijk zijn, maar basaal, conform 'de eerste behoefte der minvermogenden'. Hij pleitte voor centralisatie in het hoger onderwijs, niet alleen om kennis zo veel mogelijk te bundelen, maar ook om het aantal hoogopgeleiden te beperken. Deze droegen niet wezenlijk bij aan de productiviteit van de staat, maar leidden 'tot ontzettende vermeerdering van den ambts-honger, den kanker van onze eeuw'.⁷⁷

Deze ambtshonger zorgde voor een uitdijende overheid. Omdat de rijks-uitgaven al jaren uit de pas liepen met de inkomsten, opperde Donker rigoureuze bezuinigingen. De overheid moest een einde maken aan 'die droevige bemoeialheid, welke alleen strekt, om door het vermenigvuldigen van ambten en posten, de een ten behoeve van den anderen te verrijken'. De koning ontkwam niet aan de verregaande bezuinigingen die Donker voorstelde: 'Schooner is het een welvarend volk te besturen, dan in een luisterrijk paleis over een arm volk te heersen.' Speciale aandacht had hij voor de hervorming en inkrimping van de rechterlijke macht. Zo was hij voorstander van afschaffing van de Raad van State, die in zijn bestaan amper 'gedenkteekenen van staatkunde en beleid' had nagelaten.⁷⁸ Donker beseftte wel dat zijn voorstellen tot radicale inperking van de overheid stof zouden doen opwaaien. Hier moesten de door hem gepropageerde milde beginselen tevens leidend zijn.

Donker was niet de enige die een pleidooi hield voor ministeriële verantwoordelijkheid, koninklijke onschendbaarheid en directe verkiezingen. Hij toonde zich een medestander van Van Hogendorp, die in een aantal brochures dezelfde ideeën had ontwikkeld. Toch konden ze niet op veel navolging rekenen. Tekenend voor de lauwe ontvangst is dat het tweede stuk van de *Gemeenzame brieven* niet tot veel reactie in de kranten leidde. Uiteraard besprak Donkers krant *De Standaard* de brochure wel positief.⁷⁹ Een ruime twee jaar na de publicatie van de eerste twee delen van de *Gemeenzame brieven*, bracht Donker in 1833 een derde deel in de serie uit. Tegelijk met de Nederlandse versie kwam uitgever Van Langenhuysen met een Franse vertaling op de markt. Deze vertaling was duidelijk voor België bedoeld en diende om de Belgen kennis te laten maken met ‘het systeem van oppositie in Nederland’, meer specifiek met een van de ‘onafhankelijke mannen’, die volgens de vertaler ‘zeer zeldzaam’ waren.⁸⁰

Het derde deel ging verder in op de oorzaken van de scheiding tussen Noord- en Zuid-Nederland. Donker betoogde dat de oorzaak van de scheiding erin was gelegen dat België veel liberaler georiënteerd was dan Nederland. Frankrijk en Engeland hadden zich achter België geschaard, terwijl Nederland zich meer bewoog naar autocratische regimes zoals die in Pruisen, Rusland en Oostenrijk bestonden. Noord-Nederland had uitstekend gepast binnen een verbond van liberale landen, maar de Belgische Opstand had ervoor gezorgd dat de staat minder vrij en verlicht werd. Op papier bestond er dan wel vrijheid van drukpers, maar in de praktijk betekende dit dat het publicisten vooral vrijstond om het eens te zijn met het bestuur. Afwijkende meningen werden niet gedoogd. Politiek gezien veranderde er niets. Noord-Nederland ging door onder dezelfde ‘opgeblazene staatsmannetjes’ (lees: Van Maanen), die voet bij stuk hielden en niets aan België toe wilden geven. Deze ‘staatsmannetjes’ vergrooten ondertussen de staatsuitgaven, met een groot risico op een financieel bankroet, als stonden zij aan ‘eene speeltafel [...] waarop goud en bankbiljetten als pepernoten werden behandeld’.⁸¹

Franse en Britse liberale invloeden

Zoals hij in het derde stuk van zijn *Gemeenzame brieven* al benadrukte, keek Donker op tegen het Franse en Britse politieke stelsel. Tijdgenoten constateerden al dat hij zowel aan Franse als Britse denkers hing. In het bijzonder lijken de ideeën van de Fransman Benjamin Constant en de Brit Jeremy Bentham doorgewerkt te hebben in Donkers denkbeelden. Hij had naar alle waarschijnlijkheid werken van beiden in zijn boekenkast.⁸²

De Franse denker en politicus Benjamin Constant, met wiens ideeën de denkbeelden van Donker meer dan eens zijn vergeleken, was een geboren

Zwitser, die studeerde in Edinburgh in de vroege jaren tachtig van de achttiende eeuw, waar hij in aanraking kwam met de Schotse Verlichting. Constant stond een duidelijke scheiding voor tussen de private sfeer en het domein van de staat. Hij meende dat de mens het geluk vond in de private sfeer en niet in de publieke sfeer, zoals veel klassieke filosofen voorstonden. De private sfeer moest daarom zo veel mogelijk verdedigd worden tegen inbreuken van de staat. Als er geen beperking was van de macht van de staat, of de verschillende onderdelen daarbinnen, eigende elke macht zich ongecontroleerd bevoegdheden toe. Dit leidde tot Constants schrikbeeld: despotisme. Toen Napoleons bewind autocratische trekken kreeg, keerde Constant zich tegen hem.⁸³ Waar eerdere denkers uitgingen van het goede van de macht als uiting van de algemene wil, vertrouwde Constant – net als Donker – in essentie de macht niet.⁸⁴ In de periode waarin Napoleon zijn autocratie vestigde, werkte Constant aan zijn *Principes de politique* dat net na zijn afzetting in 1815 uitkwam. Hij keek in sterke mate naar hoe de constitutionele monarchie in Groot-Brittannië functioneerde. Hij beschouwde de koning als neutrale kracht – een ‘vierde macht’ – die de andere machten in bedwang moest houden. In die hoedanigheid kon de koning zich wel bezighouden met benoemingen, het ontbinden van het parlement, het uitschrijven van nieuwe verkiezingen, maar niet met het maken van beleid zelf. In 1819 volgde een carrière in de actieve politiek. In de *Chambre des Députés* verdedigde hij in zijn speeches de persvrijheid tegenover een groeiende meerderheid van behoudende royalisten.⁸⁵ Constant liet ook hier blijken de constitutionele monarchie aan te hangen, waarin ministers – en niet de koning – als uitvoerende macht verantwoordelijk zijn en waarmee hij het concept van de ministeriële verantwoordelijkheid introduceerde.

Constants en Donkers ideeën komen op verschillende punten overeen. Het is waarschijnlijk dat Donker zich voor wat betreft zijn opvattingen over de positie van de koning in het staatsbestel, de invoering van ministeriële verantwoordelijkheid, de mate van inmenging van de staat in de private sfeer en het garanderen van persvrijheid door Constant heeft laten inspireren. Zijn werken waren weliswaar bekend in de Noordelijke Nederlanden, maar vonden in de eerste jaren van het Verenigd Koninkrijk een beperkte voedingsbodem. Met name Donkers contact met Belgische liberalen, die bovengenoemde punten voorstonden, heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van zijn politieke denken in navolging van Constants ideeën.

Een tweede denker door wie Donker ontegenzeggelijk is beïnvloed, is de Brit Jeremy Bentham – Thorbecke vergeleek Donker zelfs met hem.⁸⁶ Beiden deelden een utilitaristisch uitgangspunt. In Benthams visie was het politieke systeem dat het grootste geluk voor het grootste aantal garandeerde, het beste. Ieder individu was erop uit om zijn geluksbeleving zo veel mogelijk te vergroten en de blootstelling aan pijn zo veel mogelijk te verminderen. Dit sloot naadloos aan op Donkers idee dat de grondwet van-

uit het algemeen belang geschreven moest zijn: ‘het algemeen belang is het belang van elk in het bijzonder’ en ‘het algemeen belang moet [...] naar de begeerte der grootste menigte worden geregeld’.⁸⁷ Bentham's utilitarisme behelsde in politiek opzicht dat er een sterke volksvertegenwoordiging moest zijn waarin de belangen van de inwoners van het land samenkamen.⁸⁸ Deze utilitaristische visie betekende eveneens dat zaken die tot dan toe als misdrijf werden gezien, maar niemand in hun geluk beperkten, uit het strafwetboek konden worden gehaald. Homoseksualiteit, overspel en onconventionele religieuze denkbelden zouden daarom niet strafbaar moeten zijn.⁸⁹ Donker kon zich in deze standpunten vinden. Zo verdedigde hij in 1835 de godsdienstvrijheid van de Afscheiden en zou hij in 1841 voor de rechtbank in Den Haag tegen het strafbaar stellen van bepaalde zedendelicten pleiten.⁹⁰

Net als Donker was Bentham een groot voorstander van vrije pers en vrijheid van meningsuiting. Hij betoogde dat de persvrijheid in Groot-Brittannië altijd al groter was geweest dan op het continent, maar zag toch bedreigingen, vooral door personen die een *sinister interest* vertegenwoordigden. Bentham vergeleek de publieke opinie met een marktplaats waar alle meningen gehoord moesten kunnen worden. Hoewel afkerig van de volksoptstanden die met de Franse Revolutie gepaard gingen, zag hij meerwaarde in het toestaan van openbare bijeenkomsten: de roep om meer volksinvloed zou niet tot anarchie leiden. De uitgelezen methode om dit te garanderen was de openbaarheid van vergadering en het houden van regelmatige verkiezingen.⁹¹ Ook Donker ijverde voor een sterke positie van het parlement, openbaarheid en voor de verruiming van de persvrijheid, met als doel dat alle meningen en belangen gehoord konden worden.

Bentham geloofde in de kracht van de overtuiging, maar zag daarnaast dat niet alleen overtuiging een motief was om tot ideeën te komen. Mensen hingen ideeën aan al naargelang het belang dat ze hierbij hadden. Deze belangen blokkeerden de mogelijkheid om zich door rationele argumenten te laten overtuigen. Dit belang – door Bentham *sinister interest* genoemd – kwam in veel verschillende vormen naar voren, maar had als belangrijkste overeenkomst dat het hervormingen tegenhield. Machthebbers konden er bijvoorbeeld baat bij hebben om elke hervorming tegen te houden die hun maatschappelijke positie aantastte.⁹² Donker meende evenzeer dat er dergelijke sinistere belangen speelden bij groepen die baat hadden bij een status-quo en daarmee hervormingen wilden blokkeren. Zijn oproep in 1840 om niet te stemmen voor de Dubbele Kamer omdat hier toch geen hervorming van te verwachten viel, was een teken dat er volgens Donker in Nederland *sinister interests* aan het werk waren.⁹³

In wetgeving en rechtspraak stond Bentham een radicale hervorming voor. Aan de ene kant meende hij dat degenen die het recht bestudeerden dit veelal deden vanuit geldelijke motieven, en niet om de middelen in han-

den te hebben om een rechtvaardige samenleving in te richten. Anderzijds verklaarde hij dat de wetgeving te complex was en vol overbodige details stond. Bentham wilde de *common law* – de Britse traditie van ongeschreven wetgeving – codificeren. Het vastleggen zorgde ervoor dat er geen discussies ontstonden welke wetgeving in verschillende gevallen van toepassing was. *Common law* leidde in zijn visie tot de absurde situatie dat een verdachte soms niet eens op de hoogte was dat hij een strafbaar feit pleegde, maar hier wel zwaar voor werd gestraft, terwijl ernstige misdadigers er soms met een minimale straf vanaf kwamen.⁹⁴ Donker pleitte eveneens voor een hervorming van de wetgeving, in het bijzonder voor de afschaffing van allerlei rechtbankjes en rechtbanken, zoals de hoogheemraadschappen die zich onconstitutionele rechtsmacht toe-eigenden en willekeur in de hand werkten.⁹⁵

Bentham was van mening dat het rechtssysteem voor armere bevolkingsgroepen nadelig uitpakte. Op vergrijpen die meestal door deze groepen werden gepleegd stond vaak de doodstraf, terwijl de hogere klassen met misdrijven die bijvoorbeeld uit hoofde van een functie werden gepleegd er vaak zeer mild vanaf kwamen. De wet diende om de lagere klassen te straffen in plaats van te beschermen. Bentham wees op grond van zijn utilitarisme lijfstraffen af.⁹⁶ Donker heeft zich in zijn brochures en artikelen nooit expliciet tegen de doodstraf uitgesproken, wel vond hij dat de uitvoering ervan tot een minimum beperkt moest worden. Hij was een medestander van Édouard Ducpétiaux, die zich nadrukkelijk tegen de doodstraf had gekeerd. Als minister schafte Donker in 1854 vrijwel alle schavotstraffen af, maar liet de doodstraf bestaan. De regering liet wel blijken geen voorstander van deze straf te zijn. Minister van Justitie Van Lilaar, die uiteindelijk in 1870 de doodstraf afschafte, concludeerde hieruit dat Donker wel degelijk tegenstander van de doodstraf was, maar dat hij alleen de tijd voor afschaffing nog niet rijp achtte.⁹⁷

Nadat de Belgische crisis in een patstelling belandde en het aantal publicaties dat opriep tot staatkundige hervormingen in Noord-Nederland afnam, bleef Donker geïnteresseerd in België en het Belgische liberalisme. In 1837 merkte een briefschrijver in de Belgische krant *Le Messager de Gand* op dat Donker onlangs een reis naar het land had gemaakt. Hij omschreef hem als iemands wiens ‘meningen zijn gebaseerd op het Franse liberalisme van 1820’. Verder constateerde hij dat de Belgische kranten Donkers ideeën toejuichten en dat hij door zijn aanhoudende kritiek niet bepaald het Nederlands belang diende.⁹⁸ Dit werd zeker in regeringskringen zo ervaren. Door Donkers betrokkenheid bij een aantal spraakmakende persprocessen bekeken Van Maanen en zijn getrouwen hem zeer argwanend.

VERDEDIGER VAN HET VRIJE WOORD

Onder het Franse bewind bestond een strenge censuur. Willem Frederik schafte deze door middel van een Soeverein besluit in januari 1814 af.¹ De constitutie van datzelfde jaar had echter geen apart artikel over de persvrijheid. Afzonderlijke artikelen over grondrechten ontbraken in de grondwet. Van Hogendorp vond het niet nodig deze op te nemen: 'Alle die beginselen bestaan facto bij ons.' Toen een jaar later een commissie zich boog over een nieuwe grondwet voor het inmiddels Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, waren het vooral de Belgische leden die hamerden op het expliciet opnemen van de persvrijheid. Mede door de gedwongen vereniging stonden zij argwanend tegenover het nieuwe koninkrijk. De Belgen zagen in de grondwet daarom een waarborg van hun vrijheden. De in de constitutie gegarandeerde rechten waren beginselen, die later door andere wetten niet meer vernietigd konden worden.² Onder druk van hen bepaalde artikel 227 van de grondwet van 1815 dat alle drukpersuitingen 'zonder eenig voorafgaand verlof' waren toegestaan, maar dat de publicist verantwoordelijk was indien 'regten [van anderen] mogten zijn beledigd'.

Dit betekende niet dat alle persuitingen waren toegestaan. Feitelijk was alleen censuur verboden. Tegelijk met de afschaffing hiervan had Willem Frederik bepaald dat anonieme pamfletten en brochures toch vervolgd konden worden, als de inhoud hiervan in de ogen van de autoriteiten niet door de beugel kon. Indien de schrijver van een werk niet bekend was, draaide de uitgever op voor de aansprakelijkheid. Deze wachtte dan een proces.³ Vanwege de dreiging als gevolg van de terugkeer van Napoleon nam Willem I op 10 april 1815 de 'Oproerwet' aan. Hoewel de wet bedoeld was om Franse invloeden buiten de deur te houden, waren door dit spookbeeld de bepalingen dusdanig ruim geformuleerd dat deze de vrijheid van meningsuiting feitelijk grotendeels inperkte. De wet bepaalde dat iedereen die 'oneenigheid, twist, tweespalt, verdeeldheid of wantrouwen' aanwakkerde, 'hetzij door het aanheffen van een oproerkreet langs de straten, of op openbare plaatsen, hetzij door andere bedrijven, door welke de rust en goede orde zoude kunnen gestuurd worden', kon worden gegeseld en tot tien jaar ge-

vangenisstraf kon krijgen.⁴ Door het aannemen van de ‘Blanketwet’ van 6 maart 1818 trok Willem I nog meer macht naar zich toe. Deze wet verordonneerde dat koninklijke besluiten en besluiten van lagere overheden de kracht van wet hadden. De koning hoefde voor een besluit waarop een strafbepaling stond niet meer naar de Tweede Kamer. Van Hogendorp was bijzonder kritisch op deze doorbreking van de scheiding tussen uitvoerende en wetgevende macht.⁵ Donker keerde zich ook tegen de ruime toepassing van het ‘gelegenheidsbesluit’ uit 1815. Volgens hem was het ‘geenzints [...] eene duurzame strafwet’. Toen het directe gevaar van Napoleon geweken was, verviel de noodzaak en de rechtsgeldigheid ervan.⁶

Wat precies persoonlijke beledigingen waren, stond wel iets duidelijker omschreven. De Franse *Code pénal*, die in Nederland tot laat in de negentiende eeuw van kracht bleef, kende drie vormen van belediging: laster (art. 367), hoon (art. 375) en schelden (art. 376). Ging het bij laster over iemand beschuldigen van een misdaad of een overtreding, hoon behelsde meer het toekennen van negatieve kwalificaties, zoals ondeugden, aan personen. Laster was een ernstige overtreding, hierop stond een maximum van vijf jaar gevangenisstraf. Hoon daarentegen kon ten hoogste met een geldboete worden bestraft. Het beledigen van gezagsdragers was apart strafbaar gesteld. Op de mondelinge belediging van ‘magistraatspersonen’ (art. 222) of de belediging van handelingen van deze personen (art. 223) stond tot maximaal twee jaar respectievelijk een halfjaar gevangenisstraf.

Na de onrust die de veroordeling van De Potter wegens een persmisdrijf eind 1828 in het zuiden teweegbracht, leek de koning in te binden. Hij tekende op 16 mei 1829 een wet die de definitie van het begrip ‘persmisdrijf’ afzwakte. In tegenstelling tot de Oproerwet was datgene wat niet was toegestaan nu nadrukkelijk vastgelegd. De wet bepaalde dat het aanzetten tot misdaden en overtredingen tot straf leidde, maar gaf tegelijkertijd iets meer ruimte voor discussie en kritiek op het regeringsbeleid. Laster en belediging werden klachtmisdrijven, waardoor het Openbaar Ministerie niet uit zichzelf vervolging kon initiëren. Daarnaast kon het verdachten niet meer vóór hun veroordeling vastzetten. Toen protesten en oppositie in het zuiden toenamen, haalde een nieuwe perswet van 1 juni 1830 de teugels weer sterk aan. De delictomschrijving was opnieuw ruimer, de straffen voor recidive gingen omhoog en elke aanval op de koning was verboden. Op de laatste stond zelfs een maximale gevangenisstraf van vijf jaar. Beledigingen aan het adres van ambtenaren werden weer ambtshalve vervolgd.⁷

De autoriteiten waren erop gebrand elke mogelijke oppositie de kop in te drukken en wilden elke vermeende overtreding van deze wetten zo vroeg mogelijk opsporen. Het principe achter het fijnmazige surveillancenetwerk dat onder de Bataafse Republiek en de Franse overheersing gecreëerd was, bleef na de restauratie grotendeels intact. Van Maanen, die tijdens het koningschap van Lodewijk Napoleon al minister van Politie en Justitie was,

stond mede aan de wieg van deze permanente politiecontrole. Het toezicht was gericht op het tegengaan van politieke en ordeverstorende publieke uitlatingen. Dit was niet alleen mogelijk door de oprichting van een centraal geleid politieapparaat, maar zeker ook door het aanstellen van een groot aantal politie-informanten. Zo had Amsterdam in de nadagen van het Franse regime naast 116 reguliere agenten ten minste 35 van deze geheim agenten.⁸ Ondertussen nam Willem I de touwtjes steviger in handen. Gematigde mannen als Van Hogendorp en Falck ruimden het veld, terwijl de koning met de Blanketwet in de hand steeds meer op basis van Koninklijke Besluiten regeerde. Het Verenigd Koninkrijk begon, mede onder druk van de Europese mogendheden, daarmee steeds meer op een liberale politiestaat te lijken.⁹

Donkers eerste perszaken

Het was onder deze omstandigheden dat Donker als advocaat zijn eerste perszaken voerde. Na zijn terugkomst uit Metz pakte hij zijn praktijk in Den Haag weer op. Op 24 mei 1815 werd hij benoemd als advocaat bij het Hooggerechtshof voor de Financiën en Zeezaken.¹⁰ Dit hof was geen lang leven beschoren; na de opheffing in 1819 gingen de zaken over naar het Hoog Gerechtshof. Tijdgenoten karakteriseerden Donker als een begaafd en begenadigd redenaar, die in zijn pleidooien allerhande retorische middelen niet schuwde. Hij was vaardig in het bedrijven van spot, maar het gebruik hiervan gaf zijn pleidooien soms een scherp randje.¹¹

Een van de eerste momenten dat Donker op de voorgrond trad, betrof een tweetal zaken omtrent het *Algemeen Nederlandsch nieuws en advertentie-blad* in 1820. De geboren Gentenaar Jan Baptist Wallez gaf dit blad vanaf 1819 in Den Haag uit. Hij was tevens de belangrijkste redacteur. De krant liet als eerste in de Noordelijke Nederlanden oppositionele geluiden horen. Uitgever Wallez was bekend bij justitie, die eerder zonder succes had getracht hem te vervolgen wegens het beledigen van de koning en zijn ministers.¹² De eerste zaak waar Donker begin 1820 bij betrokken was, betrof een klacht van luitenant-generaal Jan Andries Stedman aan het adres van Wallez en het *Advertentieblad*, omdat de krant foutief had vermeld dat hij zou zijn gearresteerd. Donker stond Stedman bij, en Pieter van Lelyveld, met wie hij later samenwerkte in de redactie van *De Bijenkorf*, was de advocaat van Wallez.

De vermeende arrestatie had te maken met een geruchtmakende zaak. Twee oud-officieren, Adam Adriaan Boers en Pierre Matthieu Bouwens van der Boyen, waren begin november 1819 opgepakt. Zij zouden de bedoeling hebben gehad om de Prins van Oranje te chanteren. Contemporaine bronnen beweerden dat deze chantage het plan betrof om Lodewijk XVIII van

de Franse troon te stoten, maar tegenwoordig wordt aangenomen dat de afpersing ook zou gaan om ‘schandelijke en onnatuurlijke lusten’ van de latere Willem II.¹³ Terwijl Boers in een Amsterdams logement wachtte op het smeergeld van de prins, rekende de politie hem in. Bouwens liep niet veel later tegen de lamp. De precieze inhoud van de zaak was niet duidelijk, maar beide arrestaties hielden de gemoederen flink bezig. Dit gebeurde slechts beperkt in de schrijvende media, aangezien de meeste kranten zich ver van kritiek en speculatie hielden.

Het *Advertentie-blad* besteedde als een van de weinige wel ruimschoots aandacht aan de zaak.¹⁴ Het gerucht ging dat naast Boers en Bouwens nog een derde persoon opgepakt was, en het *Advertentie-blad* speculeerde over wie dit kon zijn. Na enkele ‘hatelijke gissingen’ gedaan te hebben, meldde het blad op 5 januari 1820 ‘dat wij van goeder hand onderrigt zijn, dat deze persoon, geen ander is, dan de gewezene hollandsche generaal *Stedman*’. Twee weken later verklaarde de krant echter dat ‘onze berigten aangaande de arrestatie van den Generaal *Stedman*, te Amsterdam, niet naauwkeurig waren’. Na een uitgebreide rectificatie schreef de redactie dat Stedman zich bij de redactie had beklagd over de ‘openbare en grove *injurie*’ en dat hij de zaak wilde laten voorkomen bij de rechtbank in Den Haag. Het *Advertentie-blad* verdedigde zich door te stellen dat een arrestatie geen veroordeling was. Daarnaast was de redactie nieuwsgierig naar de vordering van Stedman omdat – zo constateerde ze niet zonder ironie – de Engelse oud-generaal Wellington twee jaar eerder op een beschuldiging van smaad door een Gentse uitgever ‘op de gevraagde schadevergoeding van *tien duizend* guldens de aanzienlijke somma van 25 guldens bekwam’.¹⁵

Voor de rechtbank betoogden Wallez en zijn advocaat Van Lelyveld dat het bericht terecht was gepubliceerd omdat de krant geen opzet had gehad om Stedman te beledigen, de krant onmiddellijk rectificeerde en het nieuws aanvankelijk uit betrouwbare vernam. Wie die bron was, meldde het blad niet en het pleidooi van Donker – de opponent – onthield de krant haar lezers eveneens: ‘dit zoude ons te verre voeren’. Het Openbaar Ministerie zag ook in dat laster niet bewezen kon worden en eiste een boete van slechts twee gulden. De rechtbank wees alle vorderingen van de eiser af en bepaalde dat Stedman voor de proceskosten moest opdraaien.¹⁶ Donker was, ondanks zijn pleidooi, dus niet bepaald succesvol.

Anders verliep het bij de tweede zaak met betrekking tot het *Advertentie-blad* waarbij Donker in 1820 betrokken was. Dit betrof weer een beschuldiging van smaad. In april van dat jaar beklagde gepensioneerd luitenant-kolonel Carl Frederik van Staedel zich over misstanden in het leger. Hij meende dat officieren fraudeerden door paarden te weinig rantsoen te geven, maar dit niet in de boeken te vermelden. Ze staken daarnaast geld in eigen zak door valse rekeningen van zadelmakers en smeden te presenteren. Hij beschuldigde hen ook van fysieke mishandelingen; zo zouden door ‘een

Kapitein de manschappen in stilte worden *geslagen*, zoodanig dat een man daarvan eene *breuk* heeft gekregen'. Van Staedel vond bij zijn superieuren geen gehoor en zag zich daarom genoodzaakt stukken openbaar te maken.¹⁷ Hij vond dat hij ten onrechte uit zijn functie was gezet. Van Staedel nam dit zijn superieuren en de minister van Oorlog kwalijk. Er kwam geen reactie op zijn klachten en hij wilde de zaak met tegenzin laten rusten.¹⁸ De openbaar aanklager deed dat niet. Voor het beledigen van de minister van Oorlog, diens voorganger en diverse andere ambtenaren in functie vervolgde hij Van Staedel wegens laster. Omdat de auteur zijn drie ingezonden brieven ondertekend had, werd alleen hij vervolgd, en ditmaal niet de uitgever van het *Advertentie-blad* Wallez. De aanklager eiste een jaar gevangenisstraf, maar de rechter sprak Van Staedel op 4 december 1820 vrij. De zaak haalde zelfs de buitenlandse media. Een Parijse krant schreef dat de zaak werd behartigd door een zekere 'M. l'avocat Doncker Curtius'.¹⁹

Ook bij regeringsgetrouwen viel het optreden van Donker op. De Haagse procureur-generaal Anthoni Willem Philipse, een vriend van Van Maanen, noteerde:

'Naar ik hoor praten, moet de advocaat Donker wederom zeer vinnig hebben gepleit voor de eerste kamer [*van de rechtbank, MvdW*], zoo dat het (mijns inziens) schande is. Hij moet in substantie over een besluit van den Koning zich hebben uitgelaten, dat Z. M. niet bevoegd was geweest om hetzelfde te nemen zonder concurrentie der Staten-Generaal, maar dat hij zulks niet imputeerde aan den Koning, maar aan den verkeerden raad, dien hij van den Minister kreeg. [...] Het bevreemdt mij, dat de president hem geen silentie heeft opgelegd. [...] Die Donker is waarlijk een insolent heertje. Ik wil hem wel aan, doch moet secuur spel hebben, anders is het beter gelaten.'²⁰

De hele familie was verdacht. Een maand later voegde Philipse nog toe: 'Het is toch zonderling dat het geslacht Donker, hoezeer ook van den Koning met weldaden overladen, zich zoo opposiet gedraagt. Ik vertrouw er geen van. Die jonge Dirk vooral is een kwade rekel, die uitdroogt van kwaadaardigheid en gal. Hij is alhier de eenige advocaat die het dikwijls verpeutert. Hij is vlug, maar, zoo verre ik er over kan oordelen, geen solide jurist, zoo min als de oude.'²¹ Van Maanen en zijn getrouwen voerden een steeds restrictiever beleid, terwijl Donker juist opkwam voor het recht om via de pers het overheidshandelen kritisch te volgen. Dirks vader Boudewijn beoordeelde als rechter de daden van de regering eveneens scherp en zijn broer Willem had het jaar ervoor een aantal brochures met hervormingsvoorstellen gepubliceerd. Dit was voor Philipse genoeg reden om de familie met argusogen te volgen.

Enkele jaren later kwam Donker weer direct in aanraking met persver-

*De Haagse procureur-generaal
Anthoni Willem Philipse volgde
Donkers handel en wandel
nauwlettend*

*De plundering van het huis van Libry Bagnano in Brussel in 1830.
Door Jacques Sturm, 1830-1831*

volgingen bij een zaak rond de katholieke journalist Joachim le Sage ten Broek en zijn uitgever. Le Sage ten Broek, een Naaldwijkse notaris en bekeerd katholiek, was de enige journalist in Noord-Nederland die pleitte voor de emancipatie van het katholieke volksdeel, rond een derde van de bevolking van de Noordelijke Nederlanden. De regering volgde deze katholieke persuitingen nauwlettend. Le Sage werkte samen met de Bossche uitgever Van Langenhuysen, die zijn periodieken *De Godsdienstvriend* en *De Ultramontaan* uitgaf.²² Vanwege vermeende antigouvernementele uitlatingen in deze tijdschriften spoorde Van Maanen Philipse enkele keren aan om Le Sage te vervolgen. Deze zag hier geen brood in, omdat hij twijfels had over het succes ervan. Van Maanen drukte door en Van Langenhuysen werd op 22 augustus 1827 opgepakt. Le Sage, die ziek en deels blind was, werd een dag later ook gearresteerd. De aanklacht betrof kritiek op het onderwijsbeleid en de instelling van het Collegium Philosophicum. Deze centrale opleiding voor priesters was van staatswege ingesteld als vervanging van de diverse seminaries, die zich makkelijk aan het staatstoezicht konden onttrekken. Juist deze staatsbemoeienis zette bij veel katholieken kwaad bloed. Van Langenhuysen werd twee maanden vastgehouden. Pas nadat hij een brief aan de koning had geschreven kwam de zaak voor, waarbij Donker hem bijstond. Van Langenhuysen werd vrijgesproken, aangezien de schrijver van de gewraakte artikelen in de tijdschriften algemeen bekend was. Le Sage werd uiteindelijk drie maanden na zijn arrestatie zonder proces vrijgelaten.²³

Libry Bagnano

Doordat hij zich met perszaken inliet, kwam Donker niet zelden in aanraking met personen met een dubieuze reputatie. Een van de meest uitgesproken figuren, wiens wegen die van Donker kruisten, was Georges Libry Bagnano. Deze geboren Italiaanse graaf, die in Frankrijk vanwege fraude en valsheid in geschrifte tot levenslange dwangarbeid veroordeeld was en later werd verbannen, startte in 1829 in Brussel de Franstalige krant *Le National*. Dit regeringsgezinde blad ontving overheidssubsidie. In de nacht van 25 op 26 augustus 1830, tijdens de Belgische Opstand, werden de ruiten van de drukkerij van *Le National* ingeslagen en stak een woedende menigte het huis van Libry in brand, terwijl deze verwensingen riep naar zowel hem als Van Maanen.²⁴ Libry moest noodgedwongen naar het noorden uitwijken, waar hij weer een dagblad probeerde op te zetten. Van Maanen steunde hem hierbij omdat hij het noodzakelijk vond om tussen het 'snood misbruik van de drukpers' een regeringsgetrouw geluid te laten horen. 15 oktober 1830 verscheen de eerste editie van het *Journal de la Haye*, betaald uit de staatskas en onder directeurschap van een ambtenaar van het ministerie

van Justitie, Henri Box. Libry probeerde eveneens hoofdredacteur te worden, maar werd ongeschikt geacht.²⁵

Verbittert schreef Libry in mei 1834 *De l'autocratie de la presse* waarin hij een aanklacht formuleerde tegen de Belgische pers en uitgevers. Hierin herkenden zich de Brusselse, maar in Den Haag gevestigde boekhandelaar Lejeune en Henri Box, hoewel Libry hen beiden niet met naam noemde.²⁶ Lejeune klaagde Libry aan en Donker verdedigde hem. Tijdens het proces kwam eerst de vraag naar voren of Libry wel partij mocht zijn, omdat hij in 1816 tot levenslange dwangarbeid was veroordeeld en daarmee volgens de advocaat van Lejeune feitelijk 'burgerlijk dood' was. Voordat de zaak inhoudelijk verder kon gaan, zo meende hij, moest er eerst een curator worden benoemd. Donker ging hiertegen in en de rechter gaf hem gelijk: het vonnis was 'in naam van een vreemden Vorst gewezen' en had daarom geen rechtskracht in Nederland.²⁷ Inhoudelijk werd de zaak daarna niet behandeld.

In november 1834 vertrok Libry van Den Haag naar Amsterdam, naar verluidt om een Franse boekhandel en krant op te zetten. Dit zou directe concurrentie voor Lejeune en Box betekenen. Toen deze laatste hem in Amsterdam opzocht, ontstond er een woordenwisseling waarbij Box Libry zelfs een glas naar zijn hoofd gooide. Box kreeg hiervoor een boete van drie gulden en in de kolommen van het *Algemeen Handelsblad* ontspan zich een partij moddergooien. In het bijzonder maakte Box zich hier schuldig aan. Hij beet Libry toe een ordinaire galeiboeft te zijn en verdacht hem zelfs van een moordcomplot tegen de Belgische koning Leopold. Ondertussen had de *Arnhemse Courant* partij gekozen voor Libry Bagnano en trok fel van leer tegen Box.²⁸ Libry was bezig een lijvige aanklacht op te stellen waarin hij inging op het onrecht dat hem naar eigen zeggen was aangedaan in Frankrijk, België en Nederland. Vooral Box moest het hierbij ontgelden. De brieven waaruit zijn onschuld zou blijken, had Libry aan Donker in bewaring gegeven.²⁹ Omdat hij zich bereid had getoond zijn zaak wederom te behartigen, sprak Libry uitsluitend in vriendelijke woorden over Donker, volgens hem 'een man begiftigd met een nobel karakter'.³⁰ Tot een rechtszaak kwam het niet. Box zette zijn aantijgingen niet door en Libry Bagnano overleed niet veel later.

Libry was een wat zonderlinge figuur met een Frans strafblad, die uitgesproken anti-Belgisch was. Toch is het niet heel vreemd dat Donker voor hem in de bres sprong. Zijn tegenstanders bliezen zijn verleden dusdanig op dat het beeld ontstond dat hij een onbetrouwbaar sujet was. De aard van Libry's zaak, zijn aanvaring met Box als representant van het gezag, zal een belangrijke reden zijn geweest dat Donker de zaak aanvaardde. Het is goed mogelijk dat Donker, die immers ervaring had in zaken van laster, door uitgever Van Weelden was aanbevolen. Libry's *De l'autocratie de la presse* werd bij hem uitgegeven, net als vijf publicaties van Donker in de jaren dertig.

In 1837 nam Donker het op voor uitgever Van Langenhuysen in Den Haag, bij wie hij eerder *De Standaard* had uitgegeven. Van Langenhuysen publiceerde het door Le Sage ten Broek in 1829 opgerichte dagblad *De Noord-Brabander*. Deze krant had een uitgesproken katholieke en antigouvernementele signatuur en werd daarom amper een jaar na de oprichting als gevolg van de Belgische omwenteling onder strenge censuur gesteld. In 1837 meldde het blad dat de protestantse burgemeester van het Brabantse Halsteren op de begraafplaats aldaar een katholiek kruis op het graf van zijn voorganger had vernield. Ook verdacht de krant generaal Van der Capellen, bevelhebber van de vesting Bergen op Zoom, ervan geld uit de gemeentekas te hebben ontvangen en zijn invloed aan te wenden om een Kamerlid niet te laten herkiezen. Hierop werden de schrijver, ene advocaat Gerritse uit Den Bosch, en uitgever Van Langenhuysen vervolgd voor 'hoon en laster'. De rechtbank van eerste aanleg in Den Haag zag geen brood in de zaak, waardoor de procureur-generaal naar Leiden moest uitwijken.

Het *Algemeen Handelsblad* berichtte dat Donker namens Van Langenhuysen optrad 'met de hem bekende welsprekendheid'. Hij had dus in de jaren dat hij perszaken behandelde inmiddels een naam verworven als een begenadigd pleiter. Wat de welsprekendheid precies inhield, meldde het blad helaas niet. Donker ving zijn pleidooi aan met de stelling dat het Soeverein besluit van 24 januari 1814 duidelijk aangaf dat als de schrijver van een gewraakt stuk bekend was, de uitgever niet vervolgd kon worden. Hij haalde hierbij onder meer de rechtszaken tegen Wallez en de Bossche Van Langenhuysen aan, twee zaken waar hij zelf indirect bij betrokken was. Daarnaast betoogde Donker dat in de artikelen niets honends of lasterends te vinden was. Het betrof een feitelijke constatering dat Van der Capellen uit de gemeentekas geld ontving en dat het hem vrijstond voor of tegen bepaalde kandidaten te zijn. Nergens had *De Noord-Brabander* gezegd dat dit op een ongeoorloofde manier gebeurde. De burgemeester van Halsteren zou het vernielen van het kruis hebben toegegeven, waardoor dit eveneens een vaststaand feit was. De krant had het volste recht deze daad te melden: 'Men heeft eenvoudig gebruik gemaakt van een regt, dat de wet aan ieder burger van den Staat toekent, om, namelijk, de handelingen der openbare magten te beoordeelen. Zonder dat regt, wordt de vrijheid der drukpers ijdel.'³¹

De *Arnheemsche Courant* noteerde dat Donker pleitte 'in duidelijke en onbewimpelde taal'. De krant meende dat 'zelfs het publiek ministerie getroffen scheen over de krachtige pleitrede' en dat het 'na die rede, zelfs erkende, dat zijne taak uiterst moeilijk was geworden'.³² Dit weerhield het Openbaar Ministerie er niet van om voor zowel schrijver als drukker drie maanden gevangenisstraf, 100 gulden boete en een ontzegging van de burgerlijke rechten voor vijf jaar te eisen. Donker antwoordde hierop:

‘Dit is geen misbruik, maar gebruik maken van die heilige vrijheid, die ook ik voorsta. Men spreke mij niet van misbruik van drukpers. Zij bestaat hier niet en heeft hier nooit bestaan. [...] Eene ondervinding van 20 jaren heeft mij geleerd, dat de vrijheid van drukpers hier niet misbruikt wordt. Men legge eens onze dagbladen naast zoo vele Fransche [...] en men zal ras bemerken, dat hetgeen ik hier aanvoerde, de zuivere waarheid is.’³³

De *Arnhemsche Courant* betreurde alle aandacht voor de zaak. De redactie vermoedde dat het zou zorgen voor oplopende spanningen tussen protestanten en katholieken, zeker omdat de zaak voor de rechtbank in Leiden werd gebracht, in het protestantse deel van het land.³⁴ Voor Van Langenhuysen en Gerritse volgde desalniettemin op alle punten vrijspraak.³⁵

Verdediger van de *Arnhemsche Courant*

Donkers bekendste optreden als persadvocaat was voor de *Arnhemsche Courant*. De zaak begon met een artikel dat op 14 februari 1839 in deze krant verscheen:

‘(Van zeer goeder hand wordt ons het volgende toegezonden).

Postkantoor te Leiden

Het schijnt te blijken, dat de brieven op het postkantoor te Leiden soms worden geopend. Men verzoekt de redactie der *Arnhemsche Courant*, gelijk die der andere dagbladen, dit ter algemeene kennis te willen brengen; tot waarschuwing van ieder, die brieven naar of te Leiden in te zenden heeft.’³⁶

Vier dagen later liet de directeur van het postkantoor in de anders niet zo uitgesproken *Leydsche Courant* weten het artikel lasterlijk te vinden en juridische stappen te ondernemen.³⁷ Uitgever Carl Albert Thieme vroeg zich af of hij tegen dit bericht een klacht bij de rechtbank kon indienen. De *Arnhemsche Courant* publiceerde hierop een ‘casus-positie’ van de hand van Donker, ‘eenen der beroemdste en om zijn karakter geachtste advokaten van Nederland’, waarin hij betoogde dat de directeur van het Leidse postkantoor weinig kans van slagen had met zijn aanklacht, aangezien aan drie voorwaarden van laster niet was voldaan. Allereerst had de *Arnhemsche Courant* niet noodzakelijkerwijs op een strafbaar feit gewezen. Ten tweede sprak de gekozen formulering alleen een vermoeden uit en stelde ze geen feit vast. Ten slotte was er niemand specifiek aangesproken en daardoor was

niemand beledigd. Hij achtte de klacht niet billijk en niet noodzakelijk; de straf die hierop stond – minimaal één maand gevangenisstraf en het opschorten van burgerrechten voor een periode van vijf jaar – was veel te zwaar. Donker vroeg zich af waarom de directeur van het Leidse postkantoor dan toch een klacht wilde indienen tegen ‘de waarheidlievende taal der *Arnhemsche Courant*’. Hij vermoedde dat ‘men dus de klagte van den uitgever der *Arnhemsche Courant* door eene andere klagte zoude willen smoren’, zodat het niet meer over de inhoud van het bericht ging. Donker meende dat de redactie van de *Arnhemsche Courant* daarom veel meer recht en reden had om een klacht wegens laster in te dienen, maar adviseerde toch om dit niet te doen.³⁸ Voor Thorbecke was dit weer een bewijs van Donkers ‘euvelmoed tegen het gouvernement’.³⁹

Intussen had de directeur van het postkantoor op 4 maart zijn klacht bij de rechtbank ingediend. Thieme zag het proces met vertrouwen tegemoet. Hij noemde gedurende de hele procesgang de namen van de redacteuren van zijn krant bewust niet om ze buiten de zaak te houden. Tijdens de zitting werden drie getuigen opgeroepen: een Leidse boekhandelaar, die zijn brief verzegeld op het postkantoor in die stad had afgegeven, de directeur van het postkantoor in Elburg en de ontvanger van de brief, die verklaarden dat het zegel verbroken was toen de brief in Elburg aankwam. Thieme riep de getuigen op, niet alleen omdat hij vrijspraak verlangde, maar hij ‘wenschte ook aan het publiek te doen zien, dat hij niet ligtvaardig en zonder redenen iets dergelijks had geplaatst’. De rechter kreeg de vermeende geopende brief echter niet te zien, waardoor hij deze getuigenissen niet in de zaak kon betrekken. De Arnhemse advocaat Jacob de Kempnaer, jeugdvriend van Donker, meende ‘geene moeilijke taak te hebben aan het verdedigen zijner partij’.⁴⁰ Hierin kwam hij bedrogen uit. Het vonnis van de rechtbank te Arnhem op 16 april kwam als een schok. Carl Thieme werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van een maand, vijf jaar ontzegging van burgerrechten, het betalen van een boete van 25 gulden, een schadevergoeding van 150 gulden en de kosten van het proces. De uitspraak van de rechtbank moest in zowel Leiden als Arnhem worden aangeplakt.⁴¹ De Kempnaer hield deze veroordeling niet voor mogelijk: ‘De uitkomst bewijst al weder, dat regtsvordering niets anders is dan eene loterij, het regt en de regtvaardigheid hersenschimmen, en de bedeeing van dat regt een apen-spel.’⁴²

Thieme ging in beroep bij het gerechtshof in Arnhem. Men nam in eerste instantie aan dat Donker de zaak nu op zich zou nemen.⁴³ Dit gebeurde niet, hoogstwaarschijnlijk omdat Donker in Den Haag genoeg zaken te behandelen had.⁴⁴ De Kempnaer trad daarom weer als raadsman van Thieme op, volgens de *Arhemsche Courant* met ‘eene zeer uitgewerkte en naar aller oordeel uitmuntende redevoering’. De belangstelling voor de zaak was enorm: alle rechters van het hof waren aanwezig, burgers van alle rangen

*Carl Albert Thieme, Donkers cliënt in een aantal
spraakmakende perszaken. Door Jan Adam Kruseman, 1832*

en standen zaten in de rechtszaal en zelfs uit omliggende plaatsen waren veel mensen op de politieke zaak afgekomen: ‘men scheen te voelen, het gold de vrijheid der drukpers’.⁴⁵ Bij de uitspraak op 13 mei was het zo mogelijk nog drukker dan bij de behandeling. Al lang voor de uitspraak stonden mensen opeengepakt voor de deuren van de rechtszaal, ‘toen eindelijk de deuren opengingen stortte men de zaal in, met eene begeerigheid die voor verplettering deed vreezen’.⁴⁶ Hoewel het hof een deel van het vonnis van de rechtbank vernietigde, was de straf amper milder: in plaats van een schadevergoeding legde het hof nu een hogere boete van 50 gulden op. De gevangenisstraf en de duur van de opschorting van burgerrechten bleven gelijk.⁴⁷ De stemming sloeg na de uitspraak om: ‘verwondering, droefheid vertoonden zich meer en meer, en dof werd de ingesnelde zaal verlaten’.⁴⁸ Thorbecke had zich ondertussen – anoniem – in het debat gemengd.⁴⁹ In het *Regtsgeleerd Bijblad* had hij naar aanleiding van de zaak twee stukken over laster gepubliceerd waarin hij betoogde dat de *Arnhemsche Courant* ‘billijke verontwaardiging’ had geuit en dat de uitgever daarom niet vervolgd diende te worden.⁵⁰ De *Utrechtse Courant* had op 22 februari naar aanleiding van het artikel over het Leidse postkantoor de redacteurs van de *Arnhemsche Courant* ‘eervergeten satelliten van vreemd verraad! Handlangers der revolutionaire propaganda’ genoemd. Thieme diende vijf dagen later een klacht in en beschuldigde de krant van laster. Hij verbaasde zich op de pagina’s van zijn eigen krant hogelijk dat hij wel werd veroordeeld voor laster en dat zijn klacht in Utrecht niet eens in behandeling werd genomen!⁵¹

Zowel Thieme als de procureur-generaal ging tegen de uitspraak van het hof in cassatie. Op 12 juli behandelde de Hoge Raad de zaak. Het was een van de eerste keren dat Donker optrad als advocaat bij deze instelling, die in 1838 als cassatierechter gevormd was. Donker werd hier op 29 september van dat jaar beëdigd als advocaat.⁵² Hij was voorstander van de instelling van deze rechtbank. Hij vond dat de Hoge Raad met een ‘arendsoog’ moest waken voor de correcte toepassing van de wet in den lande.⁵³ Binnen deze instelling had hij een invloedrijke positie; het jaar ervoor was hij in een vergadering van advocaten bij de Hoge Raad benoemd als lid van de raad van toezicht over het advocatengilde dat daar werkzaam was.⁵⁴ De vicepresident en de president verexcuseerden zich voor de zaak van Thieme. De eerste was Willem, de broer van Dirk, en daardoor vanwege familierelaties te nauw aan de zaak verbonden; de tweede was Anthoni Willem Philipse, die bedankte ‘uithoofde der aanvallen, waaraan zijn persoon en zijne familie menigwerf in de *Arnhemsche Courant* zijn blootgesteld geweest, waardoor zijne strenge onpartijdigheid zou kunnen lijden’.⁵⁵ Hij zal ongetwijfeld geweten hebben dat Donker, die hij twintig jaar eerder nog typeerde als ‘kwade rekel’, meewerkte aan de krant. Ook Guillaume Adrien Gérard van Maanen, procureur-generaal van de Hoge Raad en zoon van de veelbesproken minister van Justitie, liet vanwege de aard van de zaak verstek gaan.

*De toegang tot de Hoge Raad op het Binnenhof.
Door Alexander Oltmans Jr., 1834, naar Petrus Augustus Beretta*

Aan zijn vriend De Kempener zette Donker uiteen hoe belangrijk de publieke opinie en de pers waren voor het slagen van Thiemes zaak: ‘Geloof mij, de gedrukte letter weegt meer dan mijne woorden. Als spoedig en handig uw arrest wordt wederlegd, dan gaat er hier een chorus tegen op, welke niet zonder invloed blijft; ik heb geen drukpersproces gehad sedert 15 jaren of het is door de drukpers alleen, dat ik heb getriumpheerd.’ Voorafgaand aan zijn pleidooi bij de Hoge Raad had Donker daarom een mediastrategie uitgedacht. Hij gaf De Kempener precies aan wat hij van hem verwachtte:

‘Het is allerbest, dat de contradictien in de beide gewijsden worden aangewezen, dat openbaar voorschands de motieven voor het arrest van uw hof worden wederlegd – alle wapenen ernstige, koddige en absurde zijn mij welkom en doen hier effect, de zaak van de A.C. is hier gevreesd. [...] Liever dan eene memorie [...] vraag ik van uwe pen artikeltjes, waarbij de vonnissen tot het hemd toe worden uitgetrokken; ik zeg artikeltjes, nog een stoot en nog een vraag en nog een ongerijmdheid, van de laatste soort moeten er veelen zijn uitte vinden – maai mij het gras voor mijne voeten weg.’⁵⁶

De Kempener moest dus regelmatig publiceren om de zaak in het nieuws te houden. Inhoudelijke beschouwingen waren hierbij nog van mindere waarde dan artikelen waarin hij de draak stak met de uitspraken van de rechtbank en het hof in Arnhem. Hieruit blijkt dat Donker niet alleen een politiek advocaat in de rechtszaal was, maar dat hij zijn politieke motieven met nadruk doortrok naar het actief beïnvloeden van de publieke opinie. Thieme viel dit eveneens op. Donker, zo zei hij, ‘beweerde steeds, dat hij de meeste zaken tegen de drukpers meer door de pers zelve, dan door zijne pleidooijen gewonnen had’.⁵⁷ Ook zijn neef noemde het geven van ruime publiciteit aan perszaken ‘het stelsel’ van Donker.⁵⁸

Mede door Donkers publicitaire activiteiten was de belangstelling voor de zaak wederom groot. Hij pleitte voor ‘een ongemeen talrijk en aanzienlijk gehoor’.⁵⁹ In een meer dan drie uur durende, volgens de *Arnhemse Courant* ‘uitmuntende pleitrede’ legde hij de cassatierechters uit dat er geen sprake was van laster.⁶⁰ Hij meende dat zowel de rechtbank als het hof in Arnhem de wet verkeerd geïnterpreteerd had. Voor een veroordeling voor laster (*calomnie* in artikel 367 van de *Code pénal*) moest iemand iets ten onrechte worden aangerekend. Donker beredeneerde dat dit artikel betekende dat er een individu moest worden aangesproken. Daarnaast moest deze persoon een strafbaar feit worden aangerekend dat hij niet had gepleegd. Hier was om meerdere redenen geen sprake van. Allereerst wees het artikel geen individu aan. Donker betoogde dat de zinsnede ‘op het postkantoor’ alleen een plaats aanduidde en dat er niemand – noch de directeur, medewerkers

of enig ander die zich op het postkantoor had kunnen bevinden – specifiek werd genoemd. Ten tweede sprak het artikel een vermoeden uit en werd niemand iets aangerekend. De woorden ‘schijnen’ en ‘blijken’ gaven slechts aan dat er enige aanwijzingen waren dat er één of enkele brieven geopend zouden zijn, niet dat dit structureel of met een vooropgezet plan gebeurde, noch dat dit onomstotelijk vaststond. Ten derde was er niet noodzakelijkerwijs sprake van een strafbaar feit. In de regel was het niet toegestaan post te openen, maar het kon bijvoorbeeld in het staatsbelang zijn om toch brieven te inspecteren. Het artikel in de *Arnhemsche Courant* had niet gesteld dat het openen van de brieven niet legitiem was.⁶¹ Om zijn punten kracht bij te zetten, haalde hij in zijn pleitrede het in mei gepubliceerde artikel van Thorbecke over de zaak aan.

Wat de *Arnhemsche Courant* gedaan had, was volgens Donker juist te prijzen. De krant had namelijk ‘mistrouwen’ opgewekt, dit was ‘haar regt en hare roeping’. De krant wilde de aandacht van burgers en autoriteiten vestigen op een mogelijke misstand en oproepen tot oplettendheid. Donker bracht naar voren dat het aan de drukpers was om het kwaad op te sporen en dat de taak van het gezag was de schuldige te vinden.⁶² Donker verbaasde zich over de interpretatie die rechtbank en hof aan het lasterartikel hadden gegeven: als het oproepen tot waakzaamheid al laster was, dan kon er niets meer gezegd worden. Ook leidde dit tot een merkwaardige paradox: alle postbeambten waren door de uitspraak van het hof gelasterd, maar omgekeerd kon geen van hen in een civiele zaak de lasteraar aanklagen.⁶³

Donkers belangstelling voor de zaak zal groter zijn geweest dan anders, aangezien hier niet alleen de vrijheid van drukpers in het geding was, waarvoor hij al langer ijverde, maar ook de eenheid van wetgeving en de eenduidigheid van de interpretatie hiervan. Hij benadrukte dat het hem vooral ging om het principe dat ten grondslag lag aan de zaak: ‘zoo als gij heden de wet zult verstaan, zoo zal het morgen bijna regt zijn’.⁶⁴ Het beperken van de drukpers was tegen de tijdgeest: ‘gij zult de wet ongeschonden bewaren en de werking der drukpers niet verlammen; verbreken kan haar niemand meer’.⁶⁵ Donker sloot zijn rede af met de woorden die nog lang zouden resoneren:

‘De drukpers is de koningin der aarde; wie haren scepter wil verbreken, zal door haar verbroken worden; zij alleen heeft het licht in de duisternis voor allen ontstoken, en zal ook de nevelen, welke het aardrijk nog dekken, verdrijven.’⁶⁶

Nog voor de uitspraak had Thieme ‘de voortreffelijke pleitrede’ laten drukken en ‘tot geringen prijs verkrijgbaar [...] gesteld’.⁶⁷ Dit paste prima in de mediastrategie die Donker zijn vriend De Kempnaer had voorgehouden.

Op 9 augustus kreeg de procureur-generaal het woord. Wederom was er

Boek 2

110 6 4

Nº 4

PLEITREDE

VAN

Mr. DIRK DONKER CURTIUS

VOOR DEN

HOOGEN RAAD DER NEDERLANDEN

TEN BEROEVE VAN

C. A. THIEME,

DRUKKER EN UITGEVER DER

ARNHEMSCHE COURANT,

REQUIRANT IN CASSATIE.

Uitgesproken den 12den Julij 1839.

een ‘talrijke schare toehoorders’ aanwezig in de rechtszaal. Hij betoogde dat ‘onder eene algemene benaming kon gelasterd worden, zonder een bepaald persoon te noemen’. ‘Eene gezamentlijke beschuldiging in massa staat’, zo redeneerde de procureur-generaal verder, ‘gelijk met eene individuele beschuldiging, want zijn er onder de massa onschuldigen, dan is de imputatie des te erger’.⁶⁸ Op 27 augustus oordeelde de Hoge Raad dat er geen sprake was van een individuele belediging; de zinsnede ‘op het postkantoor te Leiden’ was niet meer dan ‘eene globale aanwijzing’. De rechters concludeerden daarom dat het ‘ten laste gelegde feit noch misdaad noch wanbedrijf noch overtreding oplevert’, verwierpen de uitspraak van het provinciaal gerechtshof in Gelderland en spraken Thieme vrij.⁶⁹ Niet alleen voor de Arnhemse uitgever, maar zeker ook voor Donker was dit een glorieuze overwinning. Hij had met dit proces definitief naam gemaakt als dé persadvocaat van Nederland.

Meeter en De Tolk der Vrijheid

Donker was altijd een pleitbezorger van hervormingen geweest, maar werd in 1840 geconfronteerd met een generatie die zich in nog radicalere bewoordingen over het staatsbestel uitliet. De provincie Groningen vormde de bakermat van deze roep om hervormingen. Hier waren het met name de welvarende Groninger herenboeren die zeggenschap wilden in het lokale bestuur, terwijl tegelijkertijd aan de universiteit reformistische ideeën ontstonden. Academici en de ontevreden middenklasse stonden zij aan zij bij het uiten van hun kritiek.⁷⁰ De roep om hervormingen in Groningen hield echter niet op bij uitbreiding van burgerrechten. De toegenomen welvaart kwam ten goede aan de herenboeren; de economische positie van de boerenarbeiders was erbarmelijk. Aanvankelijk kwamen de tegenstellingen naar voren op religieus terrein: waar de herenboeren en academici verlichte religieuze beginselen waren toegedaan, zochten de boerenarbeiders naar orthodoxe geloofsopvattingen. Veelzeggend in deze context was de Afscheiding van 1834, die niet voor niets in het Groningse Ulrum begon. Niet veel later kreeg deze tegenstelling een politieke dimensie.⁷¹

De meest vergaande roep om hervormingen kwam van Eillert Meeter. Meeter was een militair, die zich naar eigen zeggen tegen de monarchie keerde na een bezoek van Willem I aan Groningen in 1837, waar hij alle pracht en praal van het gevolg van de koning, maar ook het betekenisloze gejuich van de menigte zag.⁷² Door het akkoord met België en de daaropvolgende bezuinigingen op het leger eindigde zijn militaire carrière abrupt. Deze deceptie dreef hem naar de schimmige wereld van Groningse kroegen waar revolutionaire taal werd gebezigd die zijn antiautoritaire sentiment voedde. Hier ontstond zijn aspiratie om zijn gram te halen door het jour-

nalistieke pad in te slaan en zijn grieven wereldkundig te maken.⁷³ Begin 1840 richtte Meeter de krant *De Tolk der Vrijheid* op, hiertoe aangemoedigd door Regnerus Livius van Andringa de Kempnaer. Deze Van Andringa de Kempnaer was een ambivalente figuur: aan de ene kant was hij vanwege betoonde moed als officier met de Militaire Willemsorde onderscheiden, aan de andere kant stond hij vanwege zijn onbeheerste en bandeloze levensstijl niet gunstig bekend. Na zijn terugkomst uit Indië, waar hij als officier diende, wist hij toegang tot de Prins van Oranje – de latere Willem II – te krijgen. Deze laatste stuurde hem naar verschillende steden in Nederland om de stemming over het voorgenomen huwelijk van zijn vader met de katholieke Henriëtte d'Oultremont te peilen. Op bezoek in Leeuwarden kwam hij met Meeter in contact.⁷⁴

De Tolk stond beperking van de koninklijke uitgaven voor – openlijk antimonarchistisch – zijn was te riskant. Daarnaast pleitte het blad voor ministeriële verantwoordelijkheid, directe verkiezingen, het afschaffen van het Amortisatiesyndicaat en het beperken van de uitgaven op het ambtenarenapparaat. Hiermee paste de krant prima in de lijn van *De Arnhemsche Courant*, die het nieuwe periodiek daarom aanpreeste. Toen Willem II in oktober 1840 de troon besteeg, waren beide bladen zeer kritisch over de nieuwe koning. Ze bestreden onder meer de grondwettigheid van zijn koningschap. De kranten verschilden op enkele punten wel: *De Tolk* nam het op voor de laagste volksklassen en sprak zich uit tegen schrijnende armoede zoals deze op het Groningse platteland voorkwam. Om de nood van deze groep te lenigen suggereerde het blad bijvoorbeeld een vergaande progressieve inkomstenbelasting. Meeter was de enige journalist in Nederland die het op dat moment voor deze armste volksklassen opnam. Hij stond in contact met geestverwanten in België en Frankrijk. Het laatste land in het bijzonder beschouwde hij als de bakermat van de vrijheid.⁷⁵ Uiteraard volgden de autoriteiten het blad kritisch. Aanvankelijke pogingen de krant te vervolgen waren niet succesvol. Even later diende zich wel een gelegenheid aan.

In mei 1840, tijdens de jaarlijks kermis in Groningen, stond Meeter samen met zijn uitgever Jan Bolt en een aantal anderen na een avond drinken en spelen bij een wafelkraam. Meeter beschreef de gebeurtenissen die volgden zelf zo: “Ik drink”, riep een student, “ik drink, mijne heren op de corporele omvang van Zijne Verheven Nulliteit, Willem Kaaskop.” Een brullend gelach volgde op deze bijzondere toast.⁷⁶ Bolt zou hierna hebben geroepen: ‘Weg met den Koning! Lang leve de Republiek!’⁷⁷ Meeter ontkende later zelf iets te maken te hebben met deze uitspraak, maar hij had wel direct de ernst van de situatie door en vluchtte. De politie traceerde hem snel en zette Meeter op verdenking van majesteitsschennis gevangen. Bij een huiszoeking vonden agenten verschillende aantekeningen die op de oprichting van een republikeins genootschap wezen. De arrestatie kwam de autoriteiten zeer goed uit. Aangezien Meeter en Bolt in de gevangenis zaten, ver-

scheen *De Tolk der Vrijheid* niet meer. Het Openbaar Ministerie kon de aanklacht voor een crimineel proces uiteindelijk niet rond krijgen en moest Meeter en Bolt na zeventig dagen laten gaan. Beiden mochten in vrijheid het correctioneel proces afwachten. Ondertussen had onder meer *De Arnhemse Courant* de zijde van Meeter gekozen. Het proces vond begin september 1840 voor de rechtbank in Groningen plaats. De aanklager rekende hun niet zozeer de gebeurtenissen in de wafelkraam aan, maar concentreerde zijn aanklacht op de antigouvernementele artikelen in *De Tolk*. Meeter voerde zijn eigen verdediging in de vorm van een sterk politiek gemotiveerde redevoering, maar die had weinig resultaat: de rechtbank veroordeelde Meeter en Bolt beiden tot vijf jaar gevangenisstraf. Het hoger beroep diende op 14 en 15 oktober voor het hof in Groningen en ook hier voerde Meeter zelf het woord ter verdediging. Tweeënhalf uur lang gaf hij een gedurfd betoog waarin hij hetgeen hij had ondergaan vergeleek met martelingen door de Spaanse inquisitie. Meeter erkende dat hij de regering had bekritiseerd, maar dat hij nooit de koning had beledigd en juist de ministers had aangesproken. Dit sorteerde bij de rechters niet het gewenste effect. De straffen vielen weliswaar lager uit dan bij de rechtbank, maar desondanks waren ze nog fors: Meeter kreeg vier jaar celstraf, Bolt twee jaar. Beide veroordeelden en de procureur-generaal gingen hierop in cassatie bij de Hoge Raad in Den Haag.⁷⁸

In Den Haag kwam Meeter in contact met Donker. Deze hield namens hem op 14 en 16 december 1840 een vurig pleidooi voor de Hoge Raad. Kern van zijn betoog was dat kritiek hebben op de regering niet hetzelfde betekende als het lasteren van de koning: '*Koning en Regering* zijn [...] geen synonyma. *De Koning* is *de Regering* NIET; maar Hij maakt er slechts een deel van uit.' Over de zaak zelf zei Donker: 'De schrijver van het bewuste artikel had zich ten doel gesteld, alle raderen van het Gouvernement te gisp en en te hekelen, maar geenszins om den persoon des Konings te hoonen of te smaden.' Hij verbaasde zich erover dat de uitgevers van *De Tolk* vervolgd werden, terwijl het bekend was dat het gewraakte stuk niet door hen geschreven was. Net als in eerdere zaken haalde Donker het Soeverein besluit van 24 januari 1814 aan, waarin stond dat de uitgever niet vervolgd hoefde te worden wanneer de schrijver van een stuk bekend was. Dat was in zijn ogen niet meer dan logisch: 'En nu vraagt pleiter wat dan toch de drukpers is? Zij is, zegt hij, een copieer-machine. [...] Den drukker medepligtig te verklaren aan de daad des schrijvers, is eene ongerijmdheid. Op die wijze onderwerpt men het genie aan eene machine.'⁷⁹

De Hoge Raad vervolgde Meeter en Bolt nu ook voor de uitspraken bij de wafelkraam. Donker meende dat het roepen van de kreet 'Weg met den Koning van Holland! Leve de Republiek' niet hetzelfde was als het aanranden van het koninklijk gezag: 'het uiten van den *wensch*: weg met den Koning, *erkent* dat het gezag en de regten bestaan'. Hij vond dat de uitspraak wellicht

niet al te fatsoenlijk was, maar dat maakte voor de wet niet uit: 'Ik beken dat het soms onbetamelijk kan zijn, doch geene Strafwet is er toepasselijk op te maken.' Het vervolgen van Meeter en Bolt wegens belediging of smaad jegens de koning vond Donker al even ongerijmd. Ze hadden beiden niet het doel gehad om de koning te lasteren, maar maakten een opmerking zoals iedereen die over een ander kan maken, zonder dat daar al te veel kwaads aan ten grondslag lag. Juist omdat dit nu de koning betrof, werd de oproep als belediging opgevat: 'Hoon, smaad en laster moeten niet afgeleid worden van den stand des beledigden persoons. En ofschoon het hier geldt de hoogste magt in den Staat, zoo moet men de wet evenzeer strikt toepassen, alsof het gold eene belediging aan den minsten individu.'⁸⁰ Donkers pleidooi, waarover zelfs het *Algemeen Handelsblad* positief was, had niet het gewenste effect: de straffen die het hof in Groningen had opgelegd bleven gehandhaafd.⁸¹ Meeters betrokkenheid bij het wafelkraamoproer en de bestrijding van het Groningse radicalisme zullen de doorslag in het zware vonnis hebben gegeven.

Meeter had ondertussen de wijk genomen naar België en ontliiep zo zijn straf. Wel vervolgde het Openbaar Ministerie hem samen met redacteur Marten Rienks in maart 1841 nog eens voor een drukpersdelict en de arrondissementsrechtbank in Groningen veroordeelde hem bij verstek tot zes jaar celstraf wegens het beledigen van de inmiddels afgetreden Willem I.⁸² Donker hekelde in zijn pleidooi voor de Hoge Raad dat alleen Meeter en Rienks werden vervolgd vanwege hun uitspraken over de afgetreden koning, terwijl er vele anonieme pamfletten en brochures waren verschenen waartegen niet opgetreden was. Namens beiden betoogde hij dat Willem I na zijn aftreden geen lid meer was van het Koninklijk Huis en daarom niet meer dezelfde bescherming genoot als tijdens zijn koningschap. Donker vond dat journalisten en brochureschrijvers de afgetreden koning mochten aanspreken en over hem mochten oordelen 'omdat hij door zijne abdicatie zich voor altijd van het politisch toneel heeft verwijderd, en zijn politisch leven het eigendom der geschiedenis is geworden'. Donker ging zelfs nog verder. Schrijvers mochten zelfs leden van het Koninklijk Huis aanspreken: 'Ten aanzien van de leden van het Koninklijk Huis geldt, wat geldt omtrent bijzondere personen, hun privéleven is heilig, hun openbaar leven mag beoordeeld worden.'⁸³ Donkers pleidooi ten spijt, handhaafde de Hoge Raad weer de vonnissen tegen Meeter en Rienks.

Nu Meeter in het buitenland zat, was de drijvende kracht achter *De Tolk der Vrijheid* verdwenen. Na zijn vertrek trachtte Donker het periodiek als oppositiekrant te behouden, maar dan zou het blad wel afstand moeten nemen van de meest radicale standpunten en constitutionele beginselen moeten omarmen. Hij eiste dat de redactie publiekelijk aangaf dat Meeter niet langer aan het blad meewerkte. Rienks wilde desalniettemin in zijn geest doorgaan met de krant en noemde zich prompt hoofdredacteur. Donker

schreef in februari 1841 aan de koning: ‘Ik heb mij au fait gesteld van de oogmerken, waarmede de Tolk der Vrijheid werd geschreeven en het is mij gelukt dit blad terug te brengen tot den kring der Monarchale Constitutionele beginselen, de verdere nummers zullen dit bewijzen.’⁸⁴ Donkers mededeling aan de koning leek op wensdenken, vooralsnog matigde *De Tolk* de toon van haar berichtgeving niet. Ondertussen hoorde Rienks in hetzelfde proces als waarin Meeter tot zes jaar was veroordeeld twee jaar celstraf tegen zich uitspreken. Het gerechtshof in Groningen bevestigde het vonnis drie maanden later. Donker stond Rienks bij in diens cassatiezaak voor de Hoge Raad. Zijn optreden had deels succes, want de zaak werd teruggestuurd naar een lagere rechter. Het hof in Leeuwarden oordeelde niettemin hetzelfde als het hof in Groningen. Een tweede cassatieverzoek bij de Hoge Raad had geen succes en in januari 1842 werd de straf voor de redacteur van *De Tolk* onherroepelijk.⁸⁵ Na de gevangenneming van Rienks stierf *De Tolk* aan het einde van 1841 een zachte dood.

‘DD’ en een proces tegen Thieme

In 1845 raakte Donker weer betrokken bij twee spraakmakende perszaken. De eerste was gericht tegen Carl Albert Thieme, de uitgever van de *Arnhemse Courant*, waar Donker sinds de leerlingen van Thorbecke de burelen hadden overgenomen niet meer voor schreef, en de tweede tegen Kampenaar Karel van Hulst, uitgever van *De Staatkundige Tooverlantaren of Utopisch-Politische Snelwagen*.

Op 4 november 1845 verscheen onder de titel ‘Vreemde dingen’ een artikel in de *Arnhemse Courant*. Het stuk leverde ongezouten kritiek op de troonrede, die volgens de schrijver het werk was van minister Van Hall. Hij moest het specifiek ontgelden: ‘het geheele stuk ademt de onkieschheid, de verwatenheid, de wijsbegeerte, de onbeschoftheid, den transactie-geest van den verdediger der slechte grondwet en der bedorven aardappelen. Wil men die troonrede lezen zonder stuiptrekkingen of flauwten, – men houde de azijnflesch in de eene, de troonrede in de andere hand.’⁸⁶ De schrijver tekende het artikel met de initialen ‘DD’. Uitgever Thieme maakte de naam van de schrijver niet bekend, maar velen namen aan dat dit voor Dirk Donker stond.⁸⁷ Donker ontkende ten stelligste ‘DD’ te zijn en vermoedde dat iemand deze letters gebruikte om hem in een kwaad daglicht te stellen. Tegenover zijn vriend De Kempenaar liet hij zich scherp uit: ‘Om u de waarheid te zeggen heb ik van den aanvang af een grief tegen dat geschrijf van DD en veronderstel ik, dat die initialen niet zonder opzet zijn gekozen. Ik vind daarbij die azijn-flesch cum annexis en al dat geschrijf in dien tijd van DD vrij onbedacht, zijn tekens blijven na, en zijn later geschrijf onder diezelfde letters ongepast.’⁸⁸

Wie er ook achter het artikel zat, de regering stelde vervolging in tegen Thieme. Het Openbaar Ministerie bracht vier aanklachten ter tafel, die alle met de koning van doen hadden: het aanranden van zijn waardigheid, het aanranden van zijn gezag en het honen en smaden van zijn persoon. Donker meende dat deze aanklachten veel te ver voerden: Van Hall zou zich wellicht beledigd hebben kunnen voelen, maar van enige beschimping van de koning was geen sprake.⁸⁹ Uiteraard was het de autoriteiten mede te doen om de naam van de schrijver te achterhalen, maar Thieme hield gedurende het hele proces zijn kaken stijf op elkaar en verklaarde zelf verantwoordelijk te zijn voor het artikel. Net als bij het proces rond de berichtgeving over het Leidse postkantoor was de zaal van de rechtbank in Arnhem te klein voor alle geïnteresseerde aanwezigen. De rechtbank sprak Thieme op 6 januari 1846 vrij, omdat deze niet bewezen achtte dat het artikel op de koning sloeg. Het Openbaar Ministerie ging hierop in beroep. Het hof in dezelfde stad oordeelde op 17 februari dat Thieme wel degelijk schuldig was aan drie van de vier aanklachten (alleen het honen van de persoon van de koning werd niet bewezen geacht) en veroordeelde hem na een eis van vijf jaar gevangenisstraf tot twee jaar opsluiting. Beide keren verdedigde Donkers jeugdvriend De Kempnaer Thieme. De Arnhemse uitgever ging in cassatie bij de Hoge Raad, en vroeg Donker net als in 1839 weer om bijstand.

De bijna 54-jarige Donker voelde zich echter te oud om de zaak van Thieme te behartigen. Daarnaast toonde hij zich getergd en gedesillusioneerd: ‘om een rol te spelen ben ik te oud geworden en heb ik te veel minachting van mijne landgenooten gekregen. Zou u mij van de zaak afhelpen, dan doet gij mij een grooten dienst.’ ‘Ik wenschte dat iemand [de verdediging] deed, wien dat alles minder onaangenaam is geweest, dan mij, die hier er buitenstond, zich duizendmaal tegen het auteurschap van die azijnfles en arabische historien heb moeten verdedigen.’⁹⁰ Tegenover Thieme verklaarde Donker:

‘Ik ben dien dag belet deze zaak waar te nemen en wenschte bovendien van de behandeling van denzelve ontslagen te zijn. [...] Als de regering eene criminele vervolging wil, boezemt mij de instelling onzer regterlijke magt, zooals die bij de wet is geregeld, geene het minste vertrouwen in en het is mij eene pijniging te moeten pleiten voor regters, die desnoods de wet zouden suppleren om toch maar de vrijheid van schrijven, welke zij haten, te beteugelen. [...] Ik heb mij alzoo vorgenommen mij geheel en al tot de behandeling van civiele zaken te bepalen, latende de criminele over aan mijnen confrere Blussé, die jeugdiger dan ik, meer vertrouwen in de toekomst heeft en nog niet van oordeel is, gelijk ik, dat men weldra in de pauselijke staten meer vrijheid zal genieten, dan in Nederland.’⁹¹

Donker had er blijkbaar weinig vertrouwen meer in dat zijn pleitredes ervoor konden zorgen dat de persvrijheid werd verruimd. Het feit dat hij bij Willem II uit de gratie was geraakt en agenten van politiecommissaris Ampt hem in de gaten hielden, zouden ertoe bijgedragen kunnen hebben dat hij zich zo afkerig tegen een zaak met een dergelijk hoog profiel opstelde.⁹² Bovendien had hij weinig zin om een artikel van 'DD' te verdedigen, terwijl hij vermoedde dat iemand deze initialen bewust gekozen had om hem in diskrediet te brengen: 'En die zaak, welke mij niet inspireert moet ik nu verdedigen voor regters, waarin ik geen vertrouwen stel, het is waarschijnlijk te veel gevegd.' Hij schoof eerst zijn compagnon Blussé naar voren en daarna nog zijn neef Frans om de zaak te behartigen.⁹³ Liberaal Kamerlid Lodewijk Caspar Luzac meende dat Donkers weigering Thiemes zaak op zich te nemen schadelijk was voor zijn kansen.⁹⁴ Het zou goed kunnen zijn dat hij druk op Donker heeft uitgeoefend om de zaak toch aan te nemen, want Donker stond Thieme toch zelf bij voor de Hoge Raad.

Donker betoogde dat er geen boosaardige opzet in het spel was – de *Arnhemse Courant* had nooit het doel gehad om te beledigen – en dit had het Gelderse hof niet onderzocht.⁹⁵ De Hoge Raad ging op 17 juni in die redenatie mee, vernietigde het vonnis en verwees de zaak door naar het hof van Zuid-Holland. De advocaat-generaal aldaar beargumenteerde dat de kwalificaties in het gewraakte artikel op de troonrede als staatsstuk, en daarmee op de koning zelf sloegen. Daarmee was de waardigheid van de koning direct geraakt en was naar zijn mening opzet bewezen.⁹⁶ Donker trad voor het hof weer op als advocaat, maar ditmaal met minder succes: Thieme kreeg op 7 november weer twee jaar celstraf, maar nu slechts op basis van één aanklacht: het aanranden van de waardigheid van de koning. Het hof meende dat het bespotten van de troonrede – al gingen de gewraakte opmerkingen inhoudelijk over een minister – een aantasting vormde van de waardigheid van de koning, die de rede immers uitsprak. Ten slotte kwam de zaak weer in cassatie voor de Hoge Raad. Donker, die voor de derde keer als raadsman van Thieme optrad, vond het erg opmerkelijk dat zijn cliënt telkens voor een ander feit werd veroordeeld. Hij betoogde dat het hof twee zaken door elkaar had gehaald: waardigheid van de persoon van de koning en waardigheid van het koningschap. Volgens hem was de koning 'een wezen van vleesch en bloed, dat geboren wordt en sterft, maar waaraan het koningschap kleeft'. De persoon en de functie die hij bekleedde waren dus gescheiden zaken. Thieme was niet veroordeeld voor het honen of smaden van de persoon van de koning, maar voor het aantasten van de koninklijke waardigheid. Dit kon Donker niet rijmen met de uitlatingen in de *Arnhemse Courant*: 'Indien ik van eenen koning zeg, dat hij een slecht besluit heeft genomen, verwarde taal heeft gesproken [...] tast ik niet aan de waardigheid van het koningschap [...] maar tast ik veeleer den persoon aan die [...] dat koningschap [...] heeft misbruikt.' Het was dus zeker niet de waar-

digheid van het koningsambt die de schrijver van ‘Vreemde dingen’ had aangerand. Over deze waardigheid spraken de wetten waarop het hof zich had beroepen wel, anders hadden ze wel specifiek de persoon van de koning genoemd. Ook meende Donker dat het hof een boosaardige opzet om te beledigen weer impliciet had aangenomen en dat dit dus nog steeds niet was bewezen.⁹⁷

Advocaat-generaal Deketh vond de discussie over de betekenis van het woord ‘waardigheid’ vooral een semantische. Hem was het duidelijk wat in het dagelijks spraakgebruik onder dit woord viel en hij vond de scheiding tussen persoon en functie in deze zaak niet relevant. Hij had het wel zui-verder gevonden als Thieme was veroordeeld voor het honen en smaden van de persoon van de koning. Als de Hoge Raad mee wilde gaan in de re-dentatie van Donker, zo was zijn gedachte, dan zou deze alsnog de veroordeling ambtshalve moeten veranderen.⁹⁸ De raadsheren meenden daarentegen dat de uitleg die het hof aan het begrip ‘waardigheid’ had gegeven wille-keurig was en in strijd met de wet. Daarnaast oordeelden ze dat er voor de Hoge Raad redenen noch bevoegdheid bestond om Thieme voor een ander feit te veroordelen. Op 17 mei 1847 vernietigde de Hoge Raad het vonnis.⁹⁹ Na de vrijspraak onthaalde een grote menigte Thieme thuis in Arnhem. Meer dan 500 man waren op de been. Thieme ontving van alle kanten ge-lukwensen, er waren vijftig notabelen die hem inhaalden en er was zelfs een muziekkorps.¹⁰⁰ Lang heeft Thieme niet van zijn overwinning kunnen genieten: hij overleed op 30 oktober van dat jaar. De vrijspraak van Thieme was wel ontegenzeggelijk een van Donkers grootste successen, temeer daar in dezelfde periode een soortgelijke zaak speelde tegen Van Hulst, de uit-gever van de *Staakundige Tooverlantaarn of Utopisch-Politische Snelwagen*.

Van Hulst

Naar aanleiding van dezelfde troonrede als waar het stuk ‘Vreemde dingen’ in de *Arnhemse Courant* een reactie op was, gaf Karel van Hulst in 1845 anoniem een pamflet uit onder de titel *Kritiek der Troonrede*. In deze brochure vroeg de schrijver zich hardop af waarom de regering de toekomst zo rooskleuring voorspiegelde: ‘waarom aarselt toch het bestuur om waarheid te spreken, en de kwalen aan te wijzen?’ Hij wees op talloze misstanden die in het land bestonden: ‘Ons binnenlandsch bestuur kenmerkt zich door misbruiken van allerlei aard, door herhaalde schennis van verkregen regten, door afpersing.’ Hij hekelde het ‘buitensporig opvoeren der belastingen; van een stelsel van afpersing dat geene grenzen kent’. Ten slotte verweet hij de regering de koning woorden in de mond te leggen en riep Kamerleden op om een kritisch memorie van antwoord op de troonrede in te dienen.¹⁰¹

Het Openbaar Ministerie vervolgde Van Hulst hierop. De arrondisse-

mentsrechtbank in Zwolle en het hof in Overijssel bevonden hem in januari en maart 1846 schuldig ‘aan het boosaardig en openbaar aanranden van de waardigheid en het gezag van den Koning en het op gelijke wijze honen, smaden en lasteren van den persoon des Konings’. Hij kreeg in beide gevallen twee jaar gevangenisstraf.¹⁰² Donker stond Van Hulst bij in het cassatieverzoek voor de Hoge Raad. Hij diende maar liefst tien punten van cassatie in. Net als bij de één dag eerder behandelde zaak van Thieme betoogde hij dat de brochure slechts kritiek op de troonrede was en dat deze rede niet van de koning, maar van de regering kwam. De brochure was niets anders dan ‘de openlegging van staats-aangelegenheden’. Daarnaast had Van Hulsts advocaat in Zwolle, Jean Henry Guillaume Boissevain, die tevens medewerker aan zijn blad *De Staatskundige Tooverlantaarn* was, bekend dat hij de schrijver van het gewraakte stuk was. Donker redeneerde dat nu de schrijver bekend was, de drukker niet meer vervolgd hoefde te worden. Hij herhaalde de woorden die hij in het proces tegen Meeter en Bolt gebruikt had: ‘De drukpers is niet anders dan eene copiëermachine, de drukker is copiïst, [...] hem tot deelgenoot van het werk des schrijvers te maken, [...] dat is het werk van het genie aan de censuur der onkunde onderwerpen, dat is de vrijheid van drukpers vernietigen.’¹⁰³ De Hoge Raad oordeelde anders. Van Hulst werd weliswaar op één aanklacht vrijgesproken – het boosaardig en openbaar aanranden van de waardigheid van de koning –, maar omdat hij op vier andere punten alsnog schuldig was, bleef de gevangenisstraf van twee jaar gehandhaafd. De raadsheren vonden daarnaast dat de schrijver zich eerder openbaar had moeten maken. Dit had hij binnen drie maanden na publicatie moeten doen, anders werd de drukker geacht de verantwoordelijkheid op zich genomen te hebben.¹⁰⁴ In oktober 1846 nam de radicale journalist Adriaan van Bevervoorde, met wie Donker op dat moment goede betrekkingen onderhield, het voor Van Hulst op door aan Willem II te vragen om hem gratie te verlenen. Uiteindelijk kwam hij een jaar later vrij.¹⁰⁵

Van Hulst vond dat Donker indruk had gemaakt met zijn pleidooi. Hij zou door zijn onpartijdig optreden zelfs in regeringskringen weer gezien zijn: ‘Men verzekert dan ook, dat zeker hoog persoon sedert den dag der pleidooijen, wederom bijzonder vriendelijk den heer DONKER CURTIUS groet, dien hij dagelijks ontmoet, uit hoofde van hunne buurschap; – eene omstandigheid, schijnbaar hoe nietig, die veel goeds belooft, en daaruit gewigt erlangt, dat sedert langen tijd slechts een strak gezigt het antwoord op de beleefdste buigingen geweest was.’¹⁰⁶ Deze buurman was niemand minder dan koning Willem II zelf.¹⁰⁷

Donker toonde zich niet alleen een politiek advocaat waar het om drukperszaken ging. Bij twee andere onderwerpen gebruikte hij de rechtbank eveneens om zijn politieke overtuigingen voor een breed gehoor te etaleren. Deze zaken betroffen de verdediging van godsdienstvrijheid en zijn liberale interpretatie van de zedenwetten.

Halverwege de jaren dertig kreeg Donker de kans om voor de rechtbank godsdienstvrijheid te bepleiten. Hij had zich al rond 1830 uitgesproken voor vrijheid van religie.¹⁰⁸ In het decennium erna expliciteerde hij zijn pleidooi en verklaarde zich voorstander van absolute godsdienstvrijheid. Hij hekelde overheidsbemoeienis met geloofszaken en het in de gaten houden van religieuze genootschappen. Overigens betekende godsdienstvrijheid in Donkers ogen niet alleen godsdienstvrijheid voor christenen: zo was hij tegen de gedwongen zondagsrust. Er bestond naar zijn mening geen godsdienstige vrijheid zolang aan niet-christenen toch de zondag als rustdag opgelegd werd.¹⁰⁹

Staatstoezicht op de Hervormde Kerk en verlichte religieuze tendensen in de Hervormde Kerk stuitten veel orthodoxe predikanten tegen de borst. In 1834 scheidde een aantal van hen zich af van de Hervormde Kerk. De bekendsten onder hen waren Hendrik de Cock, een predikant uit het Groningse Ulrum, en Hendrik Pieter Scholte, predikant in het Brabantse Genderen en Doeveren. Hein Donker Curtius, Dirks oudste broer, de president van de hervormde synode, vond de afscheiding ‘wilde dweperij’.¹¹⁰

De Afscheidenen, zoals deze groep al snel kwam te heten, hielden op diverse plekken in het land preken. De overheid trad hiertegen op en voerde diverse processen. Scholte werd onder meer vervolgd voor preken in Oud-Loosdrecht, en in Zuid-Holland moesten hij en zijn volgelingen tevens terechtstaan. Zo waren er in Gorinchem preken gehouden bij iemand thuis, terwijl in Langerak en Asperen daarnaast een ‘ongoorloofde godsdienstige samenkomst’ had plaatsgevonden in de vorm van een ‘hagepreek’, in de buitenlucht dus.¹¹¹ Op 7 oktober 1835 bevond de rechtbank in Gorinchem Scholten en dertien van zijn volgelingen schuldig aan het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten van meer dan twintig personen. Ze werden veroordeeld tot geldboetes oplopend tot honderd gulden.¹¹² De veroordeelden gingen in hoger beroep. Jan Willem Gefken, later antirevolutionair Kamerlid, stond dertien van hen bij als advocaat, Scholte weigerde zich te laten verdedigen. Maurits van Hall, broer van Floris van Hall, verdedigde onder tussen Scholtes volgelingen na de preek in Oud-Loosdrecht. Van Hall stond in nauw contact met Gefken over de processen tegen de Afscheidenen. Begin november wist hij Scholte te melden dat Gefken de zaak tegen hem en zijn volgelingen in Gorinchem, Langerak en Asperen vanwege de omvang niet alleen kon behandelen en voornemens was om Donker erbij te betrekken.¹¹³ Tien dagen later meldde hij verheugd dat Donker toegestemd had.¹¹⁴ Gefken was zich er ondertussen zeer van bewust dat Donker zich om andere redenen inzette dan Van Hall en hij:

‘Dit is iemand wat zijn beginselen aangaat, gans zeer van ons verschillende. Dan, daar hij volstreekte vrijheid in het godsdienstige voor allen verlangt, is hij noch tegen oefeningen, noch tegen de Scheiding in het minst ingenomen, en, wat voor een advocaat de hoofdzaak uitmaakt, wat het juridische punt aangaat, volkomen overtuigd. Zijne erkende talenten kunnen alzoo, indien de Heere wil, tot onze zaak dienstbaar gemaakt worden.’

Gefken deelde Scholte mee dat Donker grote twijfels had bij Scholtes voor-nemen zichzelf te verdedigen en het hem ten zeerste afraadde. Dit zou volgens hem de zaak ‘geheel [kunnen] bederven’: óf de advocaten en Scholte zeiden tweemaal hetzelfde, waardoor de rechters verveeld raakten en zich tegen de zaak keerden, óf beide partijen spraken elkaar tegen, wat voor de zaak uiteraard nog nadeliger was. Donker meende dat Scholte beter ‘poli-tieker’ kon handelen en zich door een advocaat moest laten bijstaan. Gefken aarzelde nog of hij dit aan Scholte moest overbrengen, maar Donker wilde dit per se.¹¹⁵

Donker betoogde tijdens het hoger beroep op 2 december dat de preken geen schending waren van het verbod op bijeenkomsten van meer dan twintig personen. Dit verbod was bedoeld voor verenigingen en genootschappen, terwijl de volgelingen zich niet formeel verenigden en de preken geen structureel karakter hadden. Groen van Prinsterer, die bij de behandeling aanwezig was en de zaak van de Afgescheidenen een warm hart toedroeg, vond dat Donker ‘uitmuntend’ had gepleit. Het proces had ‘grootte sensatie gemaakt’ en de ‘vooroordelen tegen den persoon van Scholte [waren] ook aanmerkelijk verminderd’.¹¹⁶ Donker verklaarde later zelf dat hij de Afgescheidenen verdedigde, niet omdat hij het met hen eens was, maar omdat hij absolute godsdienstvrijheid voorstond. Hij was voor godsdienstvrijheid

‘niet onder toelating, maar als een regt; ik heb het gedaan met weinig gevolg, maar ben daarom niet veranderd en wanhoop niet de zaak der Godsdienstvrijheid eens te zien zegevieren. – Een ieder die mij slechts eenigzints kent, weet intusschen, dat het niet is om de leer van den Heer Scholte, dat ik dit stelsel voorsta, dat die vrijheid bij mij niet is een middel, maar een doel, dienstig voor allen.’¹¹⁷

Op 30 december 1835 volgde uitspraak in hoger beroep. Met uitzondering van twee volgelingen, die werden vrijgesproken, bleef het vonnis voor Scholte en elf anderen gehandhaafd.¹¹⁸ In het proces na de preken in Oud-Loosdrecht, waar Van Hall als advocaat optrad, werden de Afgescheidenen in eerste instantie veroordeeld, maar in hoger beroep vrijgesproken.¹¹⁹ Pas begin 1839 vond de erkenning van de eerste afgescheiden gemeente plaats.¹²⁰ Zelf moest Donker niet zoveel hebben van hen die dweepten met ‘het leven

na dit leven'. Hij verklaarde 'nooit hunne primitieve instellingen verdedigd' te hebben. Meewarig keek hij naar hem 'die dagelijks gedenkt dat zijn laatste oogenblik op handen kan zijn'.¹²¹ Donkers persoonlijke afwijzing van orthodoxe religieuze standpunten verhinderde hem niet om de Afgescheidenen te verdedigen. Net als bij zijn perszaken gebruikte hij de rechtszaal als podium om zijn liberale standpunten uit te dragen. De vrijheid om gedachten te uiten was voor hem belangrijker dan de vraag of hij het al dan niet met die gedachten eens was.

Zedenzaken

Een ander type rechtsgedingen, waar Donker de vrijheden van zijn cliënten verdedigde, zonder dat hij noodzakelijkerwijs achter hun daden stond, waren zedenzaken. Een van zijn eerste processen als advocaat had te maken met een dergelijk onderwerp. Donker trad in 1815 op voor twee vrouwen, 'die bij herhaling hadden ontvangen jongens van 13, 14 en 15 jaren'. Ze waren aangeklaagd voor het overtreden van artikel 334 van de *Code pénal*, dat koppelarij verbood voor personen onder de 21. Donker betoogde 'dat deze vrouwen geene handlangers van ontucht waren geweest, maar dezelve hadden gepleegd en de wet zulks niet strafte'. Van koppelarij was geen sprake en de jongens waren vrijwillig tot hun daad gekomen. Donkers pleidooi was succesvol: 7 augustus 1815 werden de twee vrouwen vrijgesproken.¹²²

Ruim vijftig jaar later raakte Donker weer betrokken bij een aantal zaken rond het verbod op koppelarij. Hij verdedigde in september 1841 de 54-jarige kolonel der lancers Gantois die ervan werd verdacht tegen betaling ontucht te hebben gepleegd met een twaalfstal meisjes tussen de 12 en 18 jaar.¹²³ De vrouw die hem deze meisjes had voorgesteld en hij werden voor de rechtbank in Den Haag vervolgd op grond van artikel 334 van de *Code pénal*. De rechtbank vond het kwalijk dat hij 'er zich op heeft toegelegd, om door allerlei slinksche middelen, jeugdige meisjes, en wel bijzonder zoo *jeugdige mogelijk*, aan te zetten tot ontucht'. Donker beargumenteerde dat koppelarij niet had plaatsgevonden. Hiervoor zou er sprake moeten zijn van een vorm van georganiseerde prostitutie, terwijl de meisjes zich alléén aan de kolonel en niet aan anderen hadden aangeboden. Daarnaast waren de meisjes vrijwillig tot hun daad gekomen en zouden ze pas achteraf geld hebben ontvangen. Er was dus geen sprake van enige dwang. Tevens beargumenteerde Donker dat Gantois in geen geval schuldig kon zijn omdat de wet alleen koppelarij zelf strafbaar stelde en niet zijn gedragingen. De rechtbank ging niet met deze uitleg mee en interpreteerde het begrip koppelarij ruim. De rechters beslisten dat er geen sprake was van vrijwilligheid: 'de wetgever [...] heeft willen beschermen, ook als het ware tegen zichzelf, die leden der maatschappij, aan welke hij niet genoegzame kennis

en ondervinding toekent [...] namelijk de minderjarigen'. Medeplichtigheid tot koppelarij moest in de ogen van de rechtbank leiden tot dezelfde straf: de rechtbank veroordeelde zowel Gantois als de vrouw tot een gevangenisstraf van twee jaar en een geldboete van 250 gulden. Het gerechtshof oordeelde anders over de kolonel. Aangezien 'hij betaald had naarmate hij verkoos, voor de aan hem betoonde gunsten' was er vooraf geen sprake van een belofte over betaling. De raadsheren waren van mening dat de meisjes dan ook vrijwillig tot hun daad waren gekomen. Aan het feit dat ze minderjarig waren ging het hof voorbij. De kolonel werd daarom vrijgesproken.¹²⁴ Thorbecke oordeelde hard over het verdedigen van Gantois: 'Welk een chicanouse, verontwaardigende vrijspraak van den kolonel der lansiers door het Hof in den Haag! [...] Het eert Donker Curtius niet, dat hij zulk schandelijk bedrijf voorsprak.'¹²⁵

Twee jaar later deed zich een soortgelijke zaak voor. Rechtbank en gerechtshof hadden een man veroordeeld voor ontucht met minderjarige meisjes en de Hoge Raad moest zich buigen over het cassatieverzoek. Donker besepte terdege dat het onderwerp precair was, maar benadrukte dat het slechts ging om de interpretatie van de wet. Hij betoogde weer dat koppelarij strafbaar was gesteld en niet het plegen van de ontucht zelf, aangezien 'de woorden der wet alleen treffen *de dagelijksche* handlangers, niet hem, die de ontucht pleegt [...] wiens oogmerk niet is, het bederf van een ander, maar de voldoening van zijn wellust'. Aanzetten tot ontucht was 'tienmaal erger pest voor de maatschappij [...], dan de daad, altijd door de krachten en begeerten van het individu beperkt'. Juist dit was strafbaar 'omdat hulp tienmaal laaghartiger is, dan de daad en tienmaal gevaarlijker voor de maatschappij tevens'. Er moest in het algemeen terughoudend worden omgegaan met het veroordelen van personen – mannen – in de bevrediging van eigen lusten. Hij vond dat de 'wellusteling, die de jeugd verleidt' alleen moest worden gestraft

'wanneer zijne slagtoffers de jaren van manbaarheid niet mogten hebben bereikt, maar dat anders het nagaan der jeugd in hare uitspattingen, de openbare eerbaarheid meer zou schenden dan bevorderen en menig jongeling zou bederven, die anders, weldra teruggekomen van zijne dwalingen, een nuttig lid der maatschappij zou zijn geworden'.¹²⁶

De Hoge Raad oordeelde in weerwil van Donkers pleidooi dat er van vrijwilligheid geen sprake was, omdat de man 'zoo door het *onmatig en tegen wil en dank toedienen van champagnewijn*, zoo door het *beloon van groote geldsommen*, ZELF nog bovendien *middelen van verleiding* heeft te baat genomen en in het werk gesteld, *zonder welke hij eenige der bij hem gebragte meisjes niet konde bewegen zich aan hem over te geven*'.¹²⁷ Donker pleitte voor een strikte toepassing van artikel 334 van de *Code pénal*, uiteraard met het

doel om zijn cliënten vrij te krijgen, maar gezien zijn pleidooi voor de Hoge Raad zag hij er wel degelijk een politieke dimensie in. Hij vond dat de wet zo min mogelijk de individuele vrijheden moest beperken. Donker had een groot vertrouwen in het individu. De daden die sommigen als onzedelijk aanmerkten, hadden niet tot doel om anderen te schaden, maar bevredigden alleen de eigen lusten. Hierin zag hij weinig kwaad. Het vervolgen van deze daden beschadigde de persoon meer dan wanneer hij later op zijn onbezonnen acties terugkwam. Hieruit spreekt het burgerlijke van Donkers liberalisme, over het nadeel dat de meisjes die geprostitueerd werden ondervonden, sprak hij zich niet uit.

Een half leven politiek advocaat

Donker was een politiek advocaat. Dat hij naast de drukpers de rechtszaal zo nadrukkelijk gebruikte als podium voor politieke doeleinden was in Nederland uniek. Met name in Frankrijk kwamen politieke advocaten vaker voor. Daar was bijvoorbeeld Alexandre Auguste Ledru-Rollin activist in de rechtszaal. Hij was als advocaat kritisch op de Julimonarchie van Lodewijk Filips en tegelijkertijd in de jaren dertig bij de meeste grote politieke processen betrokken, onder meer als pleiter voor diverse journalisten in persprocessen. Hij uitte zijn kritiek tegen het bewind in het door hem opgerichte dagblad *La Réforme*. Net als Donker kwam Ledru-Rollin door de gebeurtenissen in 1848 kortstondig aan de macht.¹²⁸ Verschillen zijn er ook. Ledru-Rollin was voorstander van algemeen kiesrecht, in tegenstelling tot Donker die alleen directe verkiezingen met een census wilde. Verder achtte hij de benodigde hervormingen veel meer een sociale kwestie, terwijl de motivatie bij Donker zuiver constitutioneel was. Daarnaast waren twee ministers die na de februarirevolutie van 1848 aan de macht kwamen, Pierre Marie de Saint-Georges, minister van Publieke Werken, en Adolphe Crémieux, minister van Justitie, advocaten die naam hadden gemaakt met politieke zaken. Marie verdedigde onder anderen de aanstichters van de republikeinse Juniopstand in 1832 en de latere communist Étienne Cabet bij een persdelict. Crémieux, die bekendstond om zijn welsprekendheid, verdedigde tijdens de restauratiemonarchie de slachtoffers van de Witte Terreur en nam het op voor de verdachten van de moordaanslag op Lodewijk Filips in 1835. Ook Odilon Barrot, die eind 1848 premier werd, was een gevierd advocaat in politieke zaken. Hij bepleitte in de rechtbank seculiere wetgeving en streed in de jaren dertig voor het recht op demonstratie en vereniging. Tevens was hij – net als Donker – in 1828 een van de advocaten die Édouard Ducpétiaux van advies voorzag bij een perszaak.¹²⁹ In andere Europese landen oefenden sommige juristen eveneens journalistieke activiteiten uit. Zij waren over het algemeen bij minder uitgesproken processen betrokken dan

hun Franse collega's. In het Duitse taalgebied ontwikkelden enkele advocaten protosocialistische sympathieën, zoals de Badense Gustav Struve en de Hannoverse Adolf Mensching. Er zijn geen aanwijzingen dat Donker met iemand van hen contact heeft gehad, maar dat hij zich van dezelfde tactieken bediende, bevestigt wel zijn hang naar het Franse liberalisme.

Donker zelf heeft zich zijn hele advocatencarrière actief in politieke processen gemengd. In het begin van zijn carrière stond hij een enkele keer een cliënt bij die zich beledigd voelde, maar veelal – en later in zijn loopbaan uitsluitend – was hij advocaat van cliënten die verdacht werden drukperswetten te hebben overtreden. Het waren deze processen waarbij Donker zijn grootste successen kende. Aanvankelijk toonde hij zich als advocaat enigszins terughoudend, maar naarmate hij meer ervaring in dergelijke zaken kreeg, behandelde hij deze met meer bravoure. De ontwikkeling van zijn politieke denkbeelden was hier uiteraard mede debet aan. Donkers perszaken, net als zijn zaken met betrekking tot godsdienstvrijheid en zedenwetten, waren gemotiveerd door zijn liberale overtuiging. Zijn verdediging voerde hij echter met de letter van de wet als uitgangspunt. Systematisch ontleedde hij bepalingen in wetsteksten en probeerde deze in het voordeel van zijn cliënten en hemzelf uit te leggen. Hij wist immers dat hij met een beroep op liberale beginselen bij de conservatieve magistratuur geen kans maakte.

Het hoogtepunt van zijn politieke zaken was ongetwijfeld de succesvolle verdediging van Thieme in 1839, niet alleen door de kracht van zijn pleidooi, waarin hij de drukpers 'de koningin der aarde' noemde, maar ook omdat hij de volledige ruimte kreeg om zijn standpunt over het voetlicht te brengen. Donker toonde zich in de rechtszaal steeds welsprekender en kranten en journalisten merkten dit op. Zij berichtten maar al te graag over Donkers verrichtingen. Hij maakte hier dankbaar gebruik van. Hij spoorde De Kempenaer aan om via diverse kanalen – in het bijzonder de schrijvende pers – uit te dragen hoe belachelijk het vonnis van het gerechtshof was. Deze mediastrategie was niet alleen bedoeld om zijn eigen politieke overtuiging te uiten, maar tevens om de rechters van de Hoge Raad onder druk te zetten. Ondanks zijn regelmatige optreden in de rechtszaal en het grote publiek dat hij hierdoor trok, bereikte Donker op dit gebied weinig. In de tweede helft van de jaren veertig leek het erop dat hij gedesillusioneerd raakte. Naar buiten liet hij dit niet blijken. Met verve bleef hij zijn cliënten verdedigen en toen het hem in 1847 weer lukte om Thieme vrijgesproken te krijgen, waren zijn volgelingen enthousiast.

In de perszaken trok hij op met zijn jeugdvriend De Kempenaer. Een tijdgenoot typeerde Donker als de meer behendige van de twee, terwijl de eerste inhoudelijk beter onderlegd zou zijn geweest:

‘Beiden hadden zich weldra in een drukke rechtsgeleerde praktijk mogen verheugen, waarbij men aan Donker meer de spitsvindigheid en de finesses van den advocaat, aan de Kempenaer meer de grondige rechtskennis toeschreef [...]. Zij bleven voortdurend in veelvuldige aanraking met elkander als pleitbezorgers, de een voor de rechterlijke collegiën in den Haag, de ander voor de rechtbank en later het gerechtshof te Arnhem.’¹³⁰

Donkers betrokkenheid bij perszaken, in combinatie met het aanscherpen van de perswetten, heeft bijgedragen aan de mate waarin hij zich voor hervormingen inzette. Hij kwam tijdens zijn zaken niet toevallig in aanraking met de schrijvende pers, die zich min of meer openlijk oppositioneel uitliet. Zijn wens om veranderingen te bewerkstelligen leidde ertoe dat hij zich vanaf de jaren twintig bovendien zelf actief zou bezighouden met persactiviteiten.

*De winkel van de boekhandelaar Meijer Warnars in Amsterdam,
door Johannes Jelgerhuis, 1820. Donkers brochures vonden
via dergelijke boekhandels gretig aftrek*

JOURNALIST EN PUBLICIST

Donker verdedigde niet alleen anderen die gebruikmaakten van de persvrijheid, ook nam hij zelf de pen ter hand om dit recht te benutten en voor hervormingen te pleiten. Dat kwam niet helemaal uit de lucht vallen. Zijn vader en broers hadden eveneens een brede interesse en waren letterkundig onderlegd. Zo had vader Boudewijn al in 1784 een boekje gepubliceerd, dichtte hij – vooral in huiselijke kring – en schreef hij zijn eigen levensschets. In 1806 en 1807 hield hij daarnaast diverse voordrachten bij de Maatschappij *Diligentia* in Den Haag.¹ Dirks oudste broer Hein gaf vanaf 1805 meerdere theologische leerredenen en verhandelingen uit. In het bijzonder broer Willem was actief als publicist. Tussen 1819 en 1827 had hij een aantal brochures uitgegeven over de waterstaat, het burgerlijk wetboek, staats-huishouding en bestraffing van misdaden. Dirks derde broer Ben was eveneens breed geïnteresseerd, getuige een aantekeningenboek dat hij bijhield.²

Donker was tussen 1828 en 1848 met tussenpozen actief als redacteur en dagbladschrijver. Daarnaast publiceerde hij verschillende brochures, de meeste daarvan in de tweede helft van de jaren dertig. Zijn vlugschriften en artikelen waren vaak kort en hij reageerde hierin met opgewonden toon op actuele gebeurtenissen en misstanden die hij signaleerde. In de diverse dagbladen waaraan hij was verbonden betrof dit veelal kritiek op de in zijn ogen te behoudende grondwet. Zijn publicaties waren vaak reacties op rechtszaken waarin hij als advocaat van de beklaagde partij had opgetreden. De eerste keer dat hij zich via de drukpers publiekelijk liet horen was in 1825, toen hij, weliswaar anoniem, zijn eerste brochure publiceerde. Hier was de aanleiding inderdaad een rechtszaak over een in Donkers ogen ongrondwettelijk besluit van koning Willem I.

Het conflictenbesluit

In 1822 had de koning het conflictenbesluit uitgevaardigd. Dit besluit verbood rechters om administratieve handelingen te beoordelen. Onder de

Franse overheersing bestond dit verbod al, maar was daarna opgeheven. Als gevolg hiervan kwamen de uitvoerende en de rechterlijke macht regelmatig in elkaars vaarwater. Deze juridische bemoeienis vormde voor Willem een beperking van de door hem gewenste centraal geleide overheidsmachine. Hoewel dit besluit in het zuiden vanaf 1827 een van de belangrijkste bezwaren tegen Willems regime zou worden, reageerden weinigen er bij de invoering op.³ Donker deed dit als voorstander van machtscheiding wel. Hij meende dat het de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht aantastte. Zijn brochure is daarom meer dan 'een technisch juridisch betoog', zoals historicus Siep Stuurman stelde.⁴ Het betrof een duidelijke uiting van oppositie tegen het bewind.

Directe aanleiding voor Donkers betoog was een heffing die de stad Den Haag in augustus 1824 boven op de al bestaande belastingen had ingevoerd. Deze accijns was nergens gepubliceerd. Burgers die zich hierdoor verrast en benadeeld voelden, richtten zich tot de rechtbank in Den Haag. Het was niet duidelijk of deze maatregel een administratieve was, zodat het geven van een oordeel aan de uitvoerende macht was voorbehouden, of een juridische, waarover de rechtbank beslissingsbevoegdheid had. Het conflictenbesluit bepaalde dat het oordelen over conflicten tussen verschillende wetten een administratieve aangelegenheid was en dat de rechtbanken zonder toestemming geen bevoegdheid hadden om zich hierin te mengen. Ook het beoordelen of ambtenaren zich in het uitoefenen van hun ambt aan de wet hielden, was een zaak van de uitvoerende macht, en dus uiteindelijk aan de koning voorbehouden. Donker toonde zich teleurgesteld over deze inperking van de rechterlijke macht. Hij bracht naar voren dat het heffen van een niet-wettige belasting een aantasting was van het privaat eigendom, een zaak die volgens de grondwet een oordeel vroeg van de rechter. Als alleen de uitvoerende macht over zijn eigen staatsinstellingen kon oordelen, bestond er geen evenwicht tussen de staatsmachten, omdat er geen beperking zat op de bevoegdheden van de uitvoerende macht. De stelling dat de rechter in het omgekeerde geval zich mogelijk te veel macht toe-eigende, pareerde hij door te betogen dat de rechter nooit zomaar bevoegdheden kon opeisen, omdat hij alleen achteraf en na het aandragen van een zaak zich hierin mengde.⁵

De uitgegeven pleitrede was Donkers eerste publicatie. Hij genoot nog weinig bekendheid, maar toch werd de brochure in positieve zin opgemerkt. Willem van Hogendorp, de zoon van Gijsbert Karel, vond de brochure een 'meesterstuk'. 'Donker is van die mensen die in een oogenblik kunnen omslaan, [...] en voor wiens hart en hoofd ik, niettegenstaande ons volstrekt opposiet standpunt ten aanzien van alle principes, altijd veel achting en genegenheid gevoeld heb.'⁶ Dat Van Hogendorp de anonieme brochure zo snel aan Donker kon toeschrijven, bevestigt de goede banden die de families Donker Curtius en Van Hogendorp onderhouden moeten hebben.

Jarenlang bleef Donker het conflictenbesluit bestrijden. In een andere rechtszaak toonde hij zich voorstander van ‘de Fransche administratieve jurisdictie’, bestuursrechtspraak zoals deze al enige tijd in Frankrijk gold, maar die in Nederland geen ingang had gevonden.⁷ Hij presenteerde deze vorm van rechtspraak, die bij uitstek geschikt was om de verhouding tussen verschillende overheden te regelen, als alternatief voor het door hem zo verfoeide conflictenbesluit.

Het verzet tegen dit besluit ten spijt, bleef het lang bestaan. Pas bij het aantreden van de nieuwe koning Willem II leek er enige beweging te zijn. Begin 1841 had Donker een onderhoud met hem en besprak hij onder meer het conflictenstelsel.⁸ Deze uitnodiging duidde erop dat de koning in de eerste jaren van zijn koningschap veel opener stond tegenover hervorming dan zijn vader en zich door een als radicaal bekendstaande advocaat wilde laten adviseren. In zijn ogen was de wetgevende macht de aangewezen instantie om de zaak te beslechten. Hij betoogde dat het bij vrijwel alle zaken interpretatie van wetgeving betrof en dat er geen betere instantie was om uitleg te geven aan hoe de wet bedoeld was dan de Tweede Kamer. Enkele dagen na het gesprek stuurde Donker een memo, waarin hij zijn ideeën nog eens uit de doeken deed en hij een kant-en-klare wet presenteerde die precies zijn denkbeeld uitdrukte. Tussendoor pleitte hij voor ministeriële verantwoordelijkheid en daagde de koning uit om deze in te voeren: ‘eene Constitutioneele Monarchie met verantwoordelijke Ministers is niet de regering van het gemak, maar van het talent’.⁹ Het duurde echter nog tot 1844 voordat de koning het conflictenbesluit introk en de rechter weer bevoegd was te oordelen over de klachten van burgers die zich in hun recht aangetast voelden.

De Bijenkorf

Donkers strijd tegen het conflictenbesluit was een zaak van lange adem. Ook bij andere hervormingen waarvoor hij pleitte zou hij niet snel resultaat zien van zijn inspanningen. Voor hem was dit geen reden om te stoppen met het publiceren van brochures. In zijn journalistieke carrière hield hij eveneens lang vol. Twintig jaar lang pleitte hij in kranten voor constitutionele hervormingen.

De eerste keer dat Donker als dagbladschrijver op de voorgrond trad, was in 1828. In dat jaar kwam de ontevredenheid met het behoudende bewind van Willem I, dat in de Zuidelijke Nederlanden al langer aanwezig was, eveneens steeds meer tot uiting in de Noord-Nederlandse pers. In Amsterdam verscheen het *Algemeen Handelsblad* voor het eerst. Dit dagblad was de spreekbuis van de Amsterdamse koopliedenstand en als zodanig warm pleitbezorger van economische vrijheden. In dezelfde stad kwam

vanaf september 1829 *De Noordstar* op de markt. Dit blad, waaraan onder anderen Floris van Hall verbonden was, riep naast financiële hervormingen op tot staatkundige veranderingen. Het was in diezelfde jaren twintig dat naar analogie van de Britse *public spirit* de begrippen ‘openbare mening’ en ‘publieke geest’ in zwang kwamen. Liberale publicaties in de pers wakkerden deze aan.¹⁰ Journalisten hadden niet een al te hoog aanzien.¹¹ Desondanks had de schrijvende pers invloed. In 1826 waren in het hele Verenigd Koninkrijk 60.000 personen op een krant geabonneerd. Dit aantal was maar 10.000 lager dan het aantal abonnees in grotere landen als Frankrijk en Engeland. Het grootste deel van de kranten betrof oppositiebladen. De gemiddelde oplage van elk blad lag rond de 600 exemplaren.¹²

1828 was tevens het jaar waarin *De Bijenkorf* het licht zag. Vanaf 5 oktober verscheen het blad tweemaal per week bij de Haagse uitgever Martinus de Lyon. Zoals in vrijwel alle opiniebladen uit deze periode waren nergens namen van auteurs te vinden. De Lyon weigerde de redacteuren te noemen, uiteraard uit vrees voor vervolging, want minister van Justitie Van Maanen en de Haagse politiecommissaris Ampt waren meer dan geïnteresseerd om te achterhalen welke personen aan het blad meewerkten. Uit politierapporten valt een reconstructie te maken van de redactie.¹³

Donker was een van de leidende figuren binnen *De Bijenkorf*.¹⁴ Daarnaast werden Donkers Haagse collega-advocaten Pieter Schooneveld, Isaac Vosmaer en Pieter van Lelyveld in verband gebracht met het blad.¹⁵ De Haagse politiedirecteur Ampt meende zelfs dat een Belgische advocaat, Jean-François Tielemans, die in 1829 naar Den Haag gekomen was, deel uitmaakte van de redactie.¹⁶ Wellicht de interessantste figuur die met *De Bijenkorf* in verband is gebracht, is éminence grise Gijsbert Karel van Hogendorp. De Lyon hintte op een persoon van statuur die zou meewerken aan het blad.¹⁷ Positieve recensies van de brochures die Van Hogendorp eind 1830 uitbracht, zijn aanwijzingen voor zijn medewerking.¹⁸ Tegelijkertijd maakte Van Hogendorp zelf enkele opmerkingen die zijn binding met het blad weer minder aannemelijk maken.¹⁹

De naam *De Bijenkorf* was niet voor niets gekozen, maar ontleend aan een citaat van Voltaire dat het motto van het blad vormde. Als bijen aangevallen werden, mochten ze zich verdedigen. Alleen als de hele korf samenwerkte, konden de bijen samen hun natuurlijke vijand aan.²⁰ In vergelijking met *De Noordstar* en zeker het *Handelsblad* was de krant scherp van toon. Dit uitte zich enerzijds in oproepen tot verregaande hervormingen, anderzijds door de bij tijd en wijle ironische artikelen.

Direct legde de redactie haar geloofsbelijdenis af. Elke regering moest constitutioneel zijn en de krant voegde daaraan toe: ‘Eene grondwettige regering zonder verantwoordelijkheid der Ministers, zoude waarlijk eene belagchelijk iets zijn.’ Ministers waren verantwoording verschuldigd aan de natie, niet in de eerste plaats aan de koning. De onschendbaarheid van

Donderdag, 23 Julij 1829.

(N.º 59.)

(2de Jaargang.)

DE BIJENKORF.

Een overvloediglijk gesay kan aan niemand toegesamd worden toebetrouwd, tenzide de openbare rust in de waagehaal te stellen.

(Miss Wright.)

LETTER- EN STAATKUNDIG MENGELWERK.

DE MAATSCHAPPIJ DER ZEDELIJKE BESPOTTING.

Wij, wij zijn voor maatschappen en uitbuiting. Eene handelsmaatschappij, die in vijf jaren de helft van haar kapitaal verteert, is het *non plus ultra* van verhevenheid. — Eene maatschappij van volksvijl, die bij berekening, verrekening of misrekening een goeden vriend weet te vinden, die voor 50 of 60 per cent weg geeft 't gene 100 waardig is, is een voor dien vriend zoo vijtig rekenmeester, dat hij erachat rijk door zal worden. — Eene stoombootmaatschappij, die niet merkt, dat zij alle inkomsten uitdeeltende, ook hare booten, die stijlen, op eet en zoo veel geld uit het fonds der Nijverheid, als water uit de versleten vaartuigen put, is een meesterstuk van menschelijke uitvinding en kan allen worden overtroffen door hare Amsterdamsche zuster, die niets nagedeeld heeft of gindelen zal. — Leven de maatschappijen en het fonds der Nijverheid!

Wij ook willen eene maatschappij oprigten, maar eene die dat bijsoonder zal hebben, dat men er zijn verstand, maar niet zijne beurs hij zal kunnen verliezen; — of er het fonds der Nijverheid wat aan

zal geven, dat dorven wij niet verscheren; maar wij wanhopen er niet aan, indien er leden zijn die gelieven te spotten met de *oppositie*, met de *petitions*, met den *Courrier des Pays-Bas*, met den *Reclameur* of den *Politique*, met alle dagbladschrijvers, (save de Staatscourant en de Gazette), met de adressen der Provinciale Staten enz. enz., maar wij vrezen, dat onze luijmige maatschappij zich het minst met dat alles zal ophouden en hare leden belagchelijker, dan dit alles zullen vinden de ijdelheid, die om een snijpertje lint, heden afkeurt, wat zij gisteren goed vond, of de domheid, die om hare dierbaarste belangen te behartigen, den onkundigsten beheerder uitroekt; — maar dat alles is *posterioris curae*, genoeg er is geen geld, maar alleen verstand bij te verhezen en dat laatste is bij ons tegenwoordig minder waardig, dan een half ceurje; — Wij stellen dus in: de maatschappij der bespottig; — maar hoe vinden wij er deelnemers voor? een stukje doode schuld geldt aan de beurs meer, dan een snedig gezegde. — Wij weten een middel, wij stellen eene riddersorde in, wij deelen gele, ronde of groene linten uit en de zaak is klaar; — in Frankrijk hield men eens met een lint het volk tegen, dat men met groene besjoneten

de koning hing met de ministeriële verantwoordelijkheid samen. De positie van de koning was door erfopvolging verzekerd en daarom moest de verantwoordelijkheid wel bij de ministers rusten. *De Bijenkorf* reageerde vol afschuw op de Koninklijke Boodschap van 11 december 1829, die de ministeriële verantwoordelijkheid onomwonden afkeurde. Deze verantwoordelijkheid was een veel 'veiliger bolwerk' en moest de koning 'hoeden voor het gevaar' van incompetent ministers. De redactie keerde zich vervolgens duidelijk tegen de regering: 'De val van den heer Van Maanen, zie daar den voornaamsten dienst, die de kamer [...] aan de natie bewijzen kan.'²¹

De Bijenkorf toonde zich een pleitbezorger van burgerlijke rechten. Deze waren niet voor iedereen onbepaald. De krant zag een verschil tussen staatkundige en maatschappelijke gelijkheid. De eerste, gelijkheid van allen voor de wet, was een noodzaak, de tweede, een gelijke maatschappelijke positie, een onmogelijkheid, omdat iedereen een andere mate van welstand had. Dat nam niet weg dat het aan te weinigen gegeven was om over de inrichting van het landsbestuur na te denken. Het blad wilde daarom de publieke geest, 'den openlijken verkondiger van het algemeen gevoelen', laten doorklinken in de regering. Als belangrijkste reden voor de afwezigheid van de publieke geest in het noorden noemde de krant de beperking van het stemrecht. Een uitbreiding van het kiesrecht was een van de speerpunten. Om de publieke geest op te wekken moest de drukpers daarnaast zo min mogelijk in de weg gelegd worden. De autoriteiten gebruikten een beschuldiging van belediging maar al te vaak als reden om de persvrijheid aan banden te leggen. De wet moest nauwkeuriger omschrijven wat nu beledigend was, om zo willekeur en strenge beperkingen te voorkomen. De redactie deed hiertoe vast een voorzet: 'Twee misgrepen der drukpers, buiten laster en belediging van bijzondere personen, behoren slechts strafbaar te zijn; de aansporing tot opstand en de belediging van den onschendbaren persoon des Konings.'²²

Het blad leverde kritiek op de gebrekkige financiële openheid. Het was fel gekant tegen het Amortisatiesyndicaat, dat de eerste beginselen van een constitutionele regering schond. *De Bijenkorf* volgde de beraadslagingen in de Tweede Kamer omtrent de tienjarenbegroting kritisch. Onder meer door erop te wijzen dat de Nederlandse staatsschuld de hoogste van Europa was, drong het aan op een sterke vermindering van de uitgaven. Het moest afgelopen zijn met het bespreken van de overheidsfinanciën achter gesloten deuren. In het verlengde daarvan pleitte de krant voor algehele openbaarheid van bestuur. *De Bijenkorf* was bezorgd over de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. Rechters vielen onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Justitie. Juryrechtspraak was een beter alternatief. Dit was vooral een Belgische wens, en de redactie vermoedde dat dit daarom in de noordelijke provincies op zoveel weerstand stuitte.²³

Maar de inhoud van het blad was niet alleen ernst. De naam *De Bijenkorf*

zal zeker mede hebben gedoeld op de steken die het van tijd tot tijd uitdeelde. In veel van de artikelen klonk ironie door, soms in de vorm van milde spot, soms was deze sarcastisch. Een van de eerste artikelen constateerde onder de titel ‘Schrijf niet en spreek niet’ dat schrijvers veel kritiek kregen, om het minste of geringste werden uitgemaakt voor ultraliberaal of revolutionair en gerechtelijk werden vervolgd. De auteurs hekelden het repressieve beleid ten aanzien van de drukpers en zagen de situatie niet verbeteren: ‘Langenhuysen heeft twee maanden vastgezeten, omdat hij een boek heeft herdrukt, dat jaren in omloop was.’²⁴ Onder de noemer ‘Gezegden van een oud staatsman’ – waarbij het voor de lezer onmiddellijk duidelijk was dat hiermee Willem I werd bedoeld – publiceerde de krant enkele citaten: ‘De Staat, dat ben ik, zeide Lodewijk de XIV. Ik zeg: mijne beurs is de Staat’, ‘Eene grondwet is een wasse neus, die men kneedt, zoo als men wil’ en ‘De beste regering is die, waaronder ik en de mijnen de hoogste traktementen krijgen’.²⁵ Het waren juist deze ‘virulente noten’ die politiedirecteur Ampt aan Donker toeschreef.²⁶ Vaak was de ironie milder. Na verkiezingen voor de Haagse stedelijke raad in 1828 meldde *De Bijenkorf* spottend: ‘De constitutionele geest is bij ons zoo levendig, dat velen niet eens weten, dat er eene verkiezing is geweest.’ Een artikel onder de titel ‘Mijn broeder is jonkheer geworden’ stak de draak met de vele adelsbenoeringen van Willem I. Als kritiek op onkundig geleide vennootschappen, waaronder de Nederlandsche Handel-maatschappij, kondigde de krant de oprichting aan van de ‘Maatschappij der zedelijke bespotting’, met als enige doel om domheid in allerlei vormen belachelijk te maken.²⁷

Politiedirecteur Ampt meende dat een groot deel van de krant was gebaseerd op Franse en Engelse ergerlijke en opruiende artikelen, ‘terwijl de artikelen tot aanvulling van hier het overdrevene zijn toegedaan’. Hoewel hij geen directe reden tot onderzoek zag, waren de artikelen in zijn ogen ‘bij continuatie verfoeijelijk slecht’.²⁸ Niet alleen Ampt, maar ook het Haagse gemeentebestuur volgde het blad scherp. De burgemeester van Den Haag sommeerde de krant gegevens over onder meer inhoud en oplage aan te leveren. De redactie publiceerde de brief en vroeg zich af welke wet het gemeentebestuur machtigde om deze vraag te stellen.²⁹ Andere publicisten reageerden eveneens op *De Bijenkorf*. Zo vond Guillaume Groen van Prinsterer het blad ‘allerschandelijkst’.³⁰

De Bijenkorf pleitte nadrukkelijk voor de wensen van de Belgen. Toen in augustus 1830 de opstand in Brussel begon, brak het zuidelijke imago de krant op. De redacteurs wilden liever met een schone lei beginnen en hun hervormingsvoorstellen via een nieuw blad en een andere uitgever verspreiden. Mogelijk speelde onenigheid tussen de redactieleden en uitgever De Lyon over zijn provocaties aan de regering ook een rol.³¹ Donker had inmiddels het initiatief genomen de nieuwe krant *De Standaard* op te zetten. Vanaf 26 september verscheen in *De Bijenkorf* een advertentie voor de enkele

Frans Donker Curtius, Dirks neef en redacteur van De Standaard

dagen daarvoor opgerichte krant. Niet lang daarna deelde uitgever De Lyon mee het blad te stoppen. Het laatste nummer verscheen op 27 januari 1831. De lezers werd aanbevolen op *De Standaard* over te gaan.³²

De Standaard

Het blad *De Standaard* verscheen vanaf 18 september 1830. Donker voerde de redactie samen met zijn twee neven Boudewijn en Frans, zoons van Dirks broer Willem. Beide broers hadden in Leiden rechten gestudeerd en deelden daaraan een kamer.³³ Boudewijn promoveerde daarnaast nog in de wiskunde.³⁴ Na het afronden van hun studies in respectievelijk 1826 en 1828 vestigden ze zich in Den Haag. Boudewijn werd commies bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Frans nam een advocatenpraktijk op. In Den Haag deelden de broers een huurwoning aan de Spuistraat.³⁵ Hun namen stonden nergens in de krant vermeld. Toch was vader Willem niet onverdeeld gelukkig dat zijn zoons samen met zijn broer de redactie van *De Standaard* vormden. Met de radicale toon van het blad was hij het lang niet altijd eens:

‘Het gebrek aan publiciteit in het verbergen der namen werd door het groot verschil van gevoelen tusschen de Zonen van het Lid der Staten-Generaal Donker Curtius van Tienhoven [...] en dezen hunnen dikwijls heftig opbruisenden Vader, die ook met zijn Broeder Dirk over de gebeurtenissen van den dag gewoonlijk met warmte streed, onvermijdelijk geoordeeld, – en toch kon het niet missen, of de toon en inhoud van deze en gene artikelen van *De Standaard* gaf tot uitbarsting van drift aan de ouderlijke tafel aanleiding.’³⁶

Deze woorden zijn opgetekend door de latere Utrechtse hoogleraar George Willem Vreede, die zelf eveneens artikelen voor *De Standaard* schreef. De katholieke uitgever Van Langenhuysen in Den Haag gaf het blad uit. Het verscheen één à twee keer per week. *De Standaard* was qua toon veel serieuzer dan *De Bijenkorf*. Spot en ironie ontbraken volledig, en ook berichten over bijvoorbeeld toneelvoorstellingen die van tijd tot tijd in *De Bijenkorf* verschenen, kwamen in *De Standaard* niet voor. De laatstgenoemde krant concentreerde zich volledig op politieke ontwikkelingen. Het motto van het blad, ‘Verlicht de geesten, kalmeer de hartstochten’, vatte de reden tot oprichting goed samen.³⁷ In de weken na de Belgische Opstand waren er veel onlusten in het zuiden en het blad wilde dat staatkundige hervormingen de rust zouden laten terugkeren. De Belgische afscheiding beschouwde *De Standaard* vanaf eind november 1830 als een *fait accompli*, zeker toen duidelijk werd dat de mogendheden de Belgische onafhankelijkheid steunden. Nadat ook de Tweede Kamer eind 1831 vond dat afscheiding van België

de enige reële optie was, riep het blad de koning op de onafhankelijkheid te accepteren. Vanaf eind 1830 verschoof de inhoud van de krant steeds meer van verslaglegging van actuele gebeurtenissen naar voorstellen voor een nieuwe staatsinrichting door een nieuwe grondwet. Anders dan bijvoorbeeld *De Noordstar* bepleitte, was dit in de ogen van de redactie in de veranderde situatie gerechtvaardigd. Begin 1832 somde *De Standaard* op voor welke hervormingen zij stond:

‘Gelijkheid van allen voor de wet.

Een echt vertegenwoordigend stelsel en dus regtstreekse verkiezingen.
Verantwoordelijkheid van Ministers.

Het regt van ontbinding der Tweede Kamer bij de Kroon.

Zelfstandigheid en onafhankelijkheid der regterlijke magt.

Openbaarheid zooveel mogelijk in alles, bijzonder in de Financien

Geen plannen-makerij noch zoogenaamde *protectie* van Handel, Nijverheid of Schoone Kunsten, ten laste der belastingschuldigen.’³⁸

Dit waren precies de punten waar Donker zich in de jaren dertig en veertig hard voor zou maken.

Een van de aannames van *De Standaard* was, dat nu het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden niet meer bestond, er een nieuwe grondwet moest komen. Bovengenoemde hervormingen dienden hierin opgenomen te zijn. *De Standaard* verklaarde voor volkssoevereiniteit te zijn, een begrip dat velen met het Franse Jakobinisme associeerden. In de visie van de redactie betekende volkssoevereiniteit dat de staatsinrichting gestoeld moest zijn op de wens van het volk. Revolutie keurde zij af. De krant besprak de nodige bezuinigingen. Een eerste voorstel daartoe was het verlagen van de bezoldiging van Tweede Kamerleden. Senatoren hoefden geen vergoeding voor hun werkzaamheden te krijgen. De krant had daarnaast kritiek op het veelvuldig uitreiken van de Militaire Willems-Orde. De redactie vond dat de onderscheiding meer een koninklijke gunst dan een beloning voor daden was geworden.³⁹

Het blad reageerde steeds meer op kritieken van anderen. *De Standaard* beschuldigde het *Algemeen Handelsblad* ervan het Openbaar Ministerie tegen Donkers krant in beweging te willen brengen. De redactie bespeurde dat het animo voor vrijzinnige denkbeelden tanende was. Zij die zichzelf liberaal noemden, konden rond de Belgische omwenteling nog op sympathie rekenen, maar werden niet veel later al verguisd:

‘Liberalen, Jacobijnen en Voorstanders van de revolutie-leer zijn naar het *Handelsblad* geworden woorden van ééne betekenis, en omdat de schrijvers van den *Standaard* zijn liberalen, zijn het dus ook Jacobijnen en Revolutionairen. Nog geen vier jaren geleden wilde een ieder libe-

raal heeten, maar omdat een meinedig Koning uit *Frankrijk* is verjaagd en dit gelegenheid heeft gegeven tot een' opstand in *België*, en *Nederland* zich bij dat alles niet wel heeft bevonden, scheldt men thans de Liberalen voor Jacobijnen en Revolutionairen uit?⁴⁰

Halverwege 1832 vatte *De Standaard* de politieke problematiek kernachtig samen: 'Stilstand, volslagen stilstand in de gedeeltijke wetteloze, gedeeltelijk onvolledige inrigting van het inwendig staatsbeheer. [...] Geene enkele verbetering in onze gebrekkigste wetten en regelen van beheer.' Toch kwam de klad er een beetje in. De redactie leek haar scherpte kwijt en er verschenen steeds minder politiek uitgesproken artikelen. De grootste curiositeit vormde toch wel een artikel over rupsen.⁴¹

Vanaf juli 1832 gooide de redactie het over een andere boeg. Niet alleen de opmaak, maar ook de inhoud van de artikelen veranderde: meer verslagen uit de Tweede Kamer en buitenlandse nieuws en vrijwel geen staatkundige bespiegelingen meer. *De Standaard* was een reguliere krant geworden, hoewel ze aangaf dezelfde principes te blijven houden. Toch bleek dit geen succesvolle aanpassing. Het laatste nummer verscheen op 30 september van dat jaar. Door 'plotseling opgekomen omstandigheden', die niet werden toegelicht, zag de redactie zich genoodzaakt te stoppen. De krant ontkende dat het stoppen door 'bedreigingen of beloften hoegenaamd' kwam.⁴² Het is aannemelijk dat *De Standaard* het momentum verloren had. Toen bleek dat de Belgische ontwikkelingen stagneerden, behandelde het blad meer bijkomstige onderwerpen. De krant ontwikkelde weliswaar een politiek programma, maar vond weinig weerklank.

Dat Donker en zijn neven de redactie van *De Standaard* vormden en dat anderen, zoals Vreede, bijdragen leverden, was niet algemeen bekend. Thorbecke had geruchten opgevangen dat de Zwolse katholiek Herman van Sonsbeeck de hoofdredacteur zou zijn.⁴³ Dat klopte niet, maar ofschoon hij niemand kende die met een van de redactieleden in contact stond, was zijn vermoeden dat 'den jonge Donker Curtius' een van de redacteurs van het blad was een stuk raker. Het blad 'met wier beginsels ik mij niet kan vereenigen' bevatte volgens Thorbecke 'veel oordeel, maar weinig kennis en studie'. Hij achtte het blad weliswaar van 'grootere waarde' dan *De Noordstar*, maar hij wilde 'wanneer het erop aankwam, [...] helpen beletten, dat zijne beginsels de overhand kregen'.⁴⁴

Naast het blad gaf *De Standaard* een tweetal brochures uit over de belangrijkste van de liberale eisen voor de nieuwe grondwet: ministeriële verantwoordelijkheid en directe verkiezingen. Deze waren vooral het werk van Dirks neven Boudewijn en Frans.⁴⁵ Desalniettemin reflecteerden ze tevens Donkers eigen mening over beide onderwerpen. De eerste brochure, over ministeriële verantwoordelijkheid, kwam uit in maart 1831. Na een uitvoerige analyse hoe de ministeriële verantwoordelijkheid in een groot aantal

landen toegepast werd, verklaarde de redactie dat het Franse en Britse model de beste basis vormden voor invoering in Nederland. Als een minister de wet overtrad, moest er net als in de reguliere rechtsgang een beschuldigende en een oordelende partij zijn. De Tweede Kamer, als representant van het volk de dienaar van het belang van de natie, zou de minister in staat van beschuldiging stellen. De Eerste Kamer kon de rol van rechter aannemen en uitspraak doen. De senaat had gezag: doordat de leden door de koning waren benoemd en lang dienden, was de Eerste Kamer minder onderworpen aan de waan van de dag. Een behoorlijke werking van de parlementaire instellingen was wel een noodzakelijke voorwaarde voor de werking van dit systeem. Net zoals in Engeland en Frankrijk kon de Eerste Kamer een straf opleggen door de minister uit zijn ambt te zetten. In uitzonderlijke gevallen kon hij ook een gevangenisstraf krijgen. Een daadwerkelijke veroordeling zag de redactie niet zo snel gebeuren. Het was eerder een waarborg tegen onvoorzichtigheid van bewindspersonen, zodat ze zich bewust waren dat ze verantwoordelijkheid droegen.⁴⁶

De recensenten van de *Vaderlandsche Letteroefeningen* onderkenden de grondige analyse van de brochure.⁴⁷ Toch kwam er wel wat kritiek, in het bijzonder uit juridische hoek. De Amsterdamse hoogleraar Cornelis Anne den Tex, die een van de redacteuren van *De Noordstar* was, betoogde dat de redactie op een aantal punten te ver doorschoot. Zo ontkende hij dat ministeriële verantwoordelijkheid automatisch koninklijke onschendbaarheid impliceerde. Hij vond daarnaast dat de Eerste Kamer geen straffen kon opleggen voor misdaden die niet als zodanig door het wetboek van strafrecht aangemerkt waren. Ondanks deze bedenkingen meende Den Tex toch dat de redactie zowel in het blad als in de brochure 'meermalen blijken van kennis, oordeel en een groote bedrevenheid hebben gegeven'. Er verschenen veel minder reacties dan naar aanleiding van Donkers *Gemeenzame brieven* enkele maanden daarvoor. Het heeft er alle schijn van dat deze brochure niet zo wijdverspreid en veelgelezen was. Wellicht sloegen het technische onderwerp en de zakelijke toon minder aan. De redactie had aanvankelijk het voornemen om het werk in het Duits te laten vertalen, maar door gebrek aan intekenaren kwam dit plan niet van de grond.⁴⁸

Het tweede stuk dat de redactie van *De Standaard* het licht deed zien, bestond uit een tweetal brieven over kiesrecht. In deze brieven beklagde ze zich over het aristocratisch gehalte van het landsbestuur. De onveranderlijkheid kwam het duidelijkst naar voren in het systeem van levenslange benoemingen voor ridderschappen en stedelijke raden. Pas op het moment dat een van de leden van deze raden overleed, kwam er een vacature. Een tweede kritiekpunt betrof de getraptheid van het kiessysteem. Tweede Kamerleden traden weliswaar periodiek af, maar werden gekozen door Provinciale Staten. De stedelijke raden, de ridderschappen en de landelijke stand benoemden de Staten. De eerste twee bestempelde *De Standaard* als

aristocratisch en de laatste had weinig invloed. Dit maakte de Tweede Kamer niet alleen aristocratisch, maar ook provincialistisch. Kamerleden waren voor hun herverkiezing afhankelijk van Provinciale Staten, waardoor niet het algemeen belang, maar 'bijzondere belangen' gediend werden.⁴⁹

De oplossing was gelegen in het invoeren van een echt vertegenwoordigend stelsel, zoals dat in Frankrijk en Engeland bestond. *De Standaard* meende dat een nieuw systeem van vertegenwoordiging vooral ten goede diende te komen aan de 'nijvere klassen en in het algemeen de welgestelde burgerstand'. Zij waren het die zorg droegen voor de welvaart in Nederland, in ieder geval meer dan renteniers en landadel. Door alleen de bestaande 'milde toepassing van het democratisch beginsel' werd de 'middelstand' gezien als 'blinden of verstandeloozen'. Democratie betekende de invoering van het principe van vertegenwoordiging. Hiertoe waren directe verkiezingen van de Tweede Kamer nodig. De stedelijke raden moesten daarnaast jaarlijks aftreden en de leden dienden door middel van directe verkiezingen opnieuw hun plaats in de raad te verdienen. Dit was zeker geen pleidooi voor een vorm van algemeen kiesrecht. De redactie noemde de verkiezingen van 1798, waarbij alle volwassen mannen die in hun eigen levensonderhoud konden voorzien stemrecht hadden, 'buiten mate overdreven'.⁵⁰

De invoering van een vertegenwoordigend stelsel kon de 'publieke geest' opwekken. De burgerklasse besteedde geen aandacht aan politieke zaken, omdat alleen een kleine bovenlaag zich mocht bezighouden met staatsinrichting. Een vertegenwoordigend systeem stelde de belangen van burgers veilig. Dit voorkwam niet alleen opstanden en revoluties, maar zorgde er eveneens door regelmatige volksinvloed voor dat de publieke geest zich kon ontwikkelen. De redactie wees aristocratie niet af. Ze meende dat onveranderlijkheid en stabiliteit wel degelijk functioneel waren in het landsbestuur, maar dat dit niet de enige principes waren waarop het bestuur gegrondvest kon zijn. De regering en de Eerste Kamer vormden bij uitstek aristocratische instellingen, zij moesten steun vinden bij een vertegenwoordigende Tweede Kamer. Omgekeerd zou de Tweede Kamer draagvlak moeten zoeken en hierdoor hielden aristocratie en democratie elkaar in evenwicht. Hoe dit democratisch principe precies vorm kreeg en wie het kiesrecht moesten hebben, wilde de redactie in een volgende brief aankondigen.⁵¹ Deze is nooit verschenen.

Dat deze derde brief over het kiesrecht niet verscheen, zal ermee te maken hebben gehad dat het liberalisme enigszins terug in de luwte was gedrongen. Het derde deel van Donkers *Gemeenzame brieven*, dat hij in 1833 publiceerde, had eveneens weinig indruk gemaakt. Volgens De Bosch Kemper was dit 'wel een bewijs hoe de openbare meening Conservatief, ja reactionair was geworden'.⁵² De zuidelijke grieven en de opstand in Brussel hielden rond 1830 de gemoederen bezig en voedden de discussie over staatshervormingen. De reacties op *De Standaard* en de *Gemeenzame brieven* dateren

bijna allemaal van december 1830 en januari 1831. Toen duidelijk werd dat de afscheiding onomkeerbaar was en een patstelling ontstond, verstomde het debat weer. Velen leken de interesse in hervormingen net zo snel te verliezen als deze was opgekomen. Er waren daarnaast urgentere problemen dan staatsinrichting. De financiële situatie van het land was onder meer door hoge militaire uitgaven slechter geworden. De landbouw had het de eerste paar jaren van het decennium erg zwaar en in 1832 brak een cholera-epidemie uit. In diverse steden vonden belastingoproeren plaats.⁵³ Zelfs tegenstanders zagen dat de tijd niet rijp was voor hervormingsvoorstellen: ‘Men heeft thans bijna geene ooren of oogen, om te vernemen, of te lezen, wat over soortgelijke onderwerpen wordt gezegd of geschreven.’⁵⁴

Toen *De Standaard* ophield te bestaan, stopte ook Donker vanaf eind september 1832 voorlopig met zijn journalistieke activiteiten. Henri Box suggereerde dat de redacteurs van *De Standaard* meewerkten aan *De Onpartijdige*, dat van 1833 tot 1839 verscheen.⁵⁵ Dit vermoeden kwam vooral voort uit het gegeven dat de Haagse uitgever Van Langenhuysen, waar *De Standaard* en Donkers *Gemeenzame brieven* eveneens verschenen, het blad uitgaf. De kwaliteit van de politieke stukken was daarnaast dusdanig, dat hier waarschijnlijk een politiek goed ingevoerd persoon achter zat. De standpunten die het blad verkondigde, kwamen overeen met die van Donker. Niet alleen riep *De Onpartijdige* op tot een herziening van de grondwet met daarin de elementen waar hij eerder voor had gepleit, ook steunde de krant de Afscheidenen die hij verdedigde.⁵⁶ Het lijkt daarmee niet uitgesloten dat Donker in ieder geval van tijd tot tijd artikelen aan *De Onpartijdige* leverde.

De rechtsmacht van hoogheemraadschappen

Omdat Donker met zijn publicaties geen gehoor vond, concentreerde hij zich na 1832 weer op zijn advocatenpraktijk. In de zaken die hij bepleitte, vond hij aanleiding om de staatsinrichting ter discussie te stellen. In 1834 raakte Donker betrokken bij een zaak die diende voor het Hoogheemraadschap van Rijnland. Het betrof hier prealabele – aan de grondwet voorafgaande – bevoegdheden, waarvan Donker een verklaard tegenstander was. De heemraden moesten zich uitspreken of de eigenaren van landerijen in een polder bij Zwammerdam dienden op te draaien voor het onderhoud van een brug. Donker ging in zijn pleitrede voor de landeigenaren niet inhoudelijk op dit voorval in, maar gebruikte de zaak om de bevoegdheid van de hoogheemraadschappen om recht te spreken ter discussie te stellen. Gedurende het ancien régime bezaten diverse instellingen rechtsmacht, zo voorzagen ook universiteiten in hun eigen rechtspraak. Donker betoogde dat deze macht door de Franse wet in 1810 was afgeschaft. Hoogheemraad-

schappen hadden vanaf dat moment alleen nog taken met betrekking tot administratie en beheer van de inlandse polders en wateren. Hij beargumenteerde dat alle verdere wetgeving alleen over beheer en administratie sprak en dat geschillen bij de gewone rechter werden beslecht.⁵⁷ De grondwetten van 1814 en 1815 voorzagen eveneens niet in een rechtsmacht buiten de reguliere rechtbanken.

Belangrijker nog, Donker betoogde dat het toekennen van een rechtsmacht aan organen zoals hoogheemraadschappen niet paste binnen de moderne inzichten omtrent staatsinrichting. De constructie dat de heemraden zowel aanklaagden als rechtspraken, druiste in tegen de geest van machtscheiding, zeker omdat er sinds de Franse overheersing de facto geen beroepsmogelijkheid meer was door de afschaffing van het Hof van Holland. De wetgevende en uitvoerende macht konden wel deels samenvallen, zoals dat het geval was bij de bestuurlijke en administratieve taken van het hoogheemraadschap. Donker vond dat het toekennen van een macht buiten de rechterlijke macht niet paste in de rechterlijke eenheid en de machtscheiding die de grondwet voorstond. Aan de zaak zelf besteedde hij in zijn pleitrede slechts een paar alinea's. Feitelijk vroeg hij de heemraden de zaak af te doen door zichzelf incompetent te verklaren. Het zou de heemraden sieren wanneer zij hun eigen ongrondwettigheid erkenden.⁵⁸

Donker pleitte niet alleen bevlogen voor het Hoogheemraadschap van Rijnland, hij wilde zijn pleidooi daarnaast uitgeven om zo het publiek buiten de rechtszaal te bereiken. Het was de eerste publicatie waarop hij zelf als auteur vermeld stond. In de jaren erna zagen nog twee brochures van zijn hand over dit onderwerp het licht. Verbaasd over alle reacties die hij kreeg, vergeleek hij criticiasters die de rechtsmacht van heemraden verdedigden met degenen 'die de oude lappen der 13de en 14de eeuw zeer geschikt vinden om daarmee de nieuwe kleederdracht van onzen tijd te herstellen'. Hij verdacht hen van een misplaatst verlangen naar het verleden, waardoor ze goedpraatten wat in essentie fout was. Donker bespeurde een inherente weeffout in het systeem, een 'wangedrocht' dat drie machten in zich verenigde. Heemraden die rechtsmacht nastreefden, waren daarop uit vanwege verkeerde motieven. Doordat de machten geconcentreerd waren in één orgaan, konden de 'dijk-, water- en kroos-rechters' hun eigen feilen bedekken. Omdat ze zowel uitvoerden als rechtspraken, konden de heemraden elk optreden legitimeren: 'de beheerder die u foltert, wettigt door een vonnis zijne mishandeling en smoort uwe klachten, in naam der wet, die hij vertreedt'. Naast deze principiële punten zocht Donker zijn argumentatie in diverse wetsteksten en besluiten. Tegenstanders suggereerden dat hij de rechtsmacht van de heemraden impliciet erkende door voor hen te verschijnen. Donker wees dat resoluut van de hand. Om zijn punt te maken, moest hij dit doen bij de rechters wier rechtsmacht hij ontkende. Bovendien, zo vergeleek hij, 'ik moet in den schouwburg aan de deur

de intrée-kaart betalen, al is het ook, dat ik kom, om het stuk uit te fluiten'.⁵⁹

Het was weinig verrassend dat Donker de zaak bij het Hoogheemraadschap van Rijnland verloor. De heemraden verklaarden zich bevoegd om recht te spreken en bepaalden dat de inwoners van Zwammerdam alsnog moesten betalen voor het onderhoud van de brug. Als reactie hierop raadde Donker zijn cliënten aan niet meer voor de heemraden te verschijnen. Toen het hoogheemraadschap vervolgens het vonnis ten uitvoer wilde brengen door beslag te leggen op een molen in Zwammerdam, zocht Donker zijn heil bij de burgerlijke rechter. Hij betoogde dat beslaglegging feitelijk een aantasting van het eigendom was, aangezien het hoogheemraadschap geen rechtssprekende macht bezat en dus geen titel had om het vonnis uit te voeren. Aangezien het in zijn ogen om een eigendomszaak ging, was de rechtbank in Den Haag bevoegd te oordelen. Het kwam Donker daarnaast zeker gelegen dat een andere rechtbank zich nu moest uitspreken over de rechtsmacht van het hoogheemraadschap, want hij beseftte dat het wel veelgevraagd was om de heemraden te dwingen zichzelf onbevoegd te verklaren. Hij herhaalde in de pleitrede voor de rechtbank zijn eerdere argumenten, maar de rechtbank wilde zich niet wagen aan een uitspraak die de legitimiteit van de tenuitvoerlegging van het vonnis – en daarmee de rechtsmacht van het heemraadschap – in twijfel trok. Donker meende dat de rechtbank dit deed uit vrees en daarmee bleef de status-quo gehandhaafd. Zijn rechtsmiddelen om deze misstand aan de kaak te stellen waren inmiddels uitgeput, maar hij bleef zich verwonderen dat alle oude rechtbanken buiten functie waren gesteld, maar blijkbaar alleen de heemraadschappen niet.⁶⁰ De Leidse advocaat Guillaume Pierre van Outeren, die de verdediging van het heemraadschap op zich nam, meende dat Donker al voorafgaande aan de zitting de bedoeling had gehad om zijn betoog uit te geven. Als reactie hierop publiceerde hij zelf zijn pleitrede ook. Van Outeren verdedigde de rechtsmacht van de hoogheemraadschappen. Desalniettemin had hij bewondering voor 'het talent van mijnen Confrère' Donker als '[één] der bekwaamsten onzer Advocaten'. Van Outeren meende dat Donker onderbouwing voor zijn stelling zocht in Franse wetten, terwijl hoogheemraadschappen bij uitstek Nederlandse instellingen waren die in het buitenland niet voorkwamen. Polder- en dijkbewaking waren specifieke taken, die net als bijvoorbeeld militaire aangelegenheden bijzondere kennis en competenties vereisten. Daardoor was het niet meer dan logisch om de rechtsmacht bij de heemraadschappen te beleggen. Weliswaar stond hun bevoegdheid niet expliciet in de grondwet genoemd, maar uit besluiten van Willem I en jurisprudentie bleek volgens Van Outeren dat deze altijd impliciet was aangenomen en dat hier geen discussie over bestond.⁶¹

Donker bleek toch een gevoelig punt aangeroerd te hebben. De door hem aangezwongelde discussie werd tot in de Tweede Kamer gevoerd. Zelfs het

gematigd conservatieve Kamerlid Frederik van Rappard erkende dat er onzekerheid over de rechtsmacht van hoogheemraadschappen bestond en verklaarde er zelf tegen te zijn.⁶² Het oppositionele Kamerlid Daniël van Alphen, zelf hoogheemraad van Rijnland, meende daarentegen dat de rechtsmacht bestond en grondwettig was. Van Dam van Isselt constateerde dat er ‘eene volslagen regeringsloosheid heerscht’, omdat niemand wist welke wetten golden.⁶³ Zelfs de voorzitter van de Tweede Kamer, Herman Jacob Dijkmeester, mengde zich in het debat dat Donker was begonnen. Hij erkende vóór de publicatie van Donkers brochure nooit getwijfeld te hebben aan de rechtsmacht. Dijkmeester liet wel weten dat Donkers stelling alleen stand kon houden als deze bevoegdheid uitdrukkelijk was afgeschaft. Dat was in zijn ogen niet het geval. Over de wenselijkheid van afschaffing van de rechtsmacht van heemraden sprak hij zich negatief uit.⁶⁴

De wet op de rechterlijke organisatie van 1838 liet de vraag of heemraden rechtsmacht hadden onbeantwoord. In een civiele zaak in datzelfde jaar kregen de inwoners van Zwammerdam wel alsnog gelijk. De rechtbank in Den Haag concludeerde dat de heemraden ‘geen behoorlijke en wettige executoriale titel’ hadden en dat het beslag op de molen in Zwammerdam daarom onwettig was.⁶⁵ De nieuwe koning Willem 11 leek welwillender te zijn om juridische hervormingen door te voeren. Hij raadpleegde Donker hierover in februari 1841.⁶⁶ Enkele maanden later schafte hij bij wet de rechtsmacht van hoogheemraadschappen af.⁶⁷ Of de koning al eerder van plan was om deze wet in te dienen en Donker daarom heeft uitgenodigd of dat deze laatste Willem 11 daartoe heeft aangezet, is moeilijk te bepalen. Zeker is wel dat Donker content was met de afschaffing en waar hij kon de koning van de noodzaak hiervan heeft willen overtuigen. Later noemde Donker zijn poging om de rechtsmacht van heemraadschappen aan te pakken ‘een zevenjarige oorlog’. Het succes schreef hij dan ook op zijn eigen conto.⁶⁸

Aan de rechtsmacht van heemraden was dan weliswaar een einde gekomen, maar er waren tal van andere zaken waar eeuwenoude ongeschreven rechten botsten met de nieuwe gecodificeerde rechtspraktijk. Zo stond Donker cliënten bij die wegens ‘aloude plaatselijke dijkregten’ – die nooit waren vastgelegd – werden aangeslagen voor dijkonderhoud.⁶⁹ Een ander onderwerp waar deze onduidelijkheid naar voren kwam, betrof de zogenaamde heerlijke rechten: oude aanspraken van oorspronkelijke eigenaren van grond, die nooit op papier waren gezet. Donker verzette zich tegen de dertiende penning, een middeleeuwse belasting die inhield dat bij verkoop steeds een dertiende deel van de waarde van de grond aan de oorspronkelijke leenheer moest worden betaald.⁷⁰ Ook met betrekking tot het tiendrecht – het recht van de eigenaar van de grond op een tiende van de opbrengst – voerde Donker processen. Voor de Hoge Raad stond hij samen met zijn compagnon Piet Blussé twee heren bij die waren aangeslagen voor een tiende van de opbrengsten van het land, terwijl ze daar eerder nooit

voor waren belast. Het hof in Gelderland had geoordeeld dat dit een heerlijk recht was, ooit uitgeoefend door de koning, dat overgegaan was op de staat. De Hoge Raad vond dat alleen de aanspraak op het tiendrecht niet voldoende was voor het innen ervan, dit moest daadwerkelijk in het verleden zijn gebeurd om het recht te laten gelden.⁷¹ De Raad besliste dat tiendrechten geen private overeenkomst waren, maar de kracht van een wet hadden. De raadsheeren volgden Donker in zijn pleidooi dat het Gelderse hof de wet verkeerd had uitgelegd.⁷²

Niet alleen het gewoonterecht en de rechtbanken van het ancien régime, maar ook de reguliere rechtspraak volgde Donker kritisch. Het was naar zijn mening een ‘ambten-fabriek’ geworden, waar het najagen van een positie belangrijker was dan de kwaliteit van de juristen.⁷³ Hij verwonderde zich ondertussen over zijn ‘langmoedige en soms vrij onverschillige landgenoten’. Iedereen kon om het minste of geringste voor de rechter verschijnen, terwijl de ‘onpartijdigheid en onafhankelijkheid van dien magistraatspersoon’ niet gewaarborgd was. Een rechter zou zich ‘niet blindelings door eene Koninklijke mening mogen laten leiden’. Bovendien kon ‘een woord des Konings [de grondwet] niet omver stooten’. Donker hekelde ‘blinde onderwerping’ aan alle documenten met de naam van de koning erop.⁷⁴

IJzeren wegen

Naast zijn advocatenpraktijk en zijn constante pleidooien voor hervorming was Donker eveneens geïnteresseerd in de technologische ontwikkelingen van zijn tijd. De belangrijkste hiervan was de introductie van de stoomtrein. Weinig verrassend was hij benieuwd naar de maatschappelijke en staatkundige effecten die dit nieuwe vervoermiddel kon hebben. Zijn interesse werd waarschijnlijk gewekt toen de Amerikaanse uitvinder Henry Pinkus hem in 1835 benaderde om in Nederland een octrooi aan te vragen.⁷⁵ Pinkus’ vinding betrof een ‘atmosferische’ spoorweg, waarin perslucht voertuigen voortdreef via een buis naast de spoorweg. Zijn idee bleek niet levensvatbaar, maar hij had bij Donker wel een fascinatie voor het fenomeen spoorwegen losgemaakt.

In 1837 had Donker een reis gemaakt naar België om daar de spoorwegen met eigen ogen te aanschouwen.⁷⁶ Tussen Brussel en Mechelen reed in 1835 de eerste trein van het Europese vasteland, een jaar later werd deze lijn naar Antwerpen doorgetrokken. Niet veel later publiceerde Donker twee brochures waarin hij duidelijk zijn bewondering voor dit nieuwe vervoermiddel tentoonspredde. Dit betoog was in het bijzonder als politiek pleidooi bedoeld.⁷⁷ Door de weigering om België te erkennen, was de Nederlandse economie er erbarmelijk aan toe. Het land was afhankelijk van het buitenland, maar alle verbindingen met het zuiden waren geblokkeerd. La-

gere klassen hadden steeds minder werk, terwijl de gezeten klasse uit was op ‘posten-bejag’. ‘Eigene bronnen van welvaart’ moesten worden gevonden zodat geldschieters bereid waren te investeren, zodat anderen ‘werk en billijk loon’ kregen. De oplossing hiervoor vond Donker in de spoorwegen. Uitgesproken lyrisch was hij over ‘de stoomwagen, dat meesterstuk van uitvinding’, ‘kind der vrijheid’, en hij verwonderde zich ‘hoe de mensch, met een weinig vuur en water, het middel heeft gevonden, om de renkracht van het paard te overtreffen en de vlucht der vogelen te evenaren, en duizenden te gelijker tijd op dien ongelooflijken togt mede te voeren’.⁷⁸

Nederland moest net als België snel met de aanleg van een spoorlijn naar Duitsland beginnen. Ons land miste de grondstoffen die nodig waren voor een sterke industrie en was daarom afhankelijk van handel. De locatie in Europa was hierbij een voordeel: overslag van goederen in de havens zorgde voor een economische impuls terwijl Nederlandse versproducten langere afstanden konden afleggen. Andere bedrijfstakken, zoals scheepswerven en zeilmakers, profiteerden mee.⁷⁹ Donker vond de plannen om een spoorlijn van Amsterdam naar Haarlem aan te leggen aardig, maar betoogde dat de echte meerwaarde in verbindingen naar Frankrijk en Duitsland zat. Daarom moesten er twee ‘ijzeren armen’ komen: van Amsterdam over Utrecht en Arnhem naar Duitsland, direct gevolgd door een spoorlijn van Utrecht over Rotterdam naar België en Frankrijk.⁸⁰ Hoewel hij voorstander was van private aanleg, zag Donker in dat er een algemeen belang kleefde aan de totstandkoming van een railnetwerk. Een speciale rechtspositie voor ondernemingen die aan de aanleg van de spoorwegen werkten was nodig. Donker stond een model voor dat gelijk was aan dat van Engeland, ‘de zetel [...] van politieke en burgerlijke vrijheid en openbare beoordeling’. Het was aan het parlement, de ‘regtbank der openbare mening’, om bezwaren tegen de aanleg te horen en te oordelen over de bepalingen waaronder een spoorlijn al dan niet gebouwd mocht worden. Particulieren moesten weliswaar schadeloos gesteld worden, maar uiteindelijk wijken voor het algemeen belang.⁸¹ Naast de aanleg diende de exploitatie van de spoorwegen eveneens in particuliere handen te komen. Beide waren in zijn ogen niet los van elkaar te zien.⁸² Wel was hij zo pragmatisch dat hij liever staats-spoorwegen zag dan helemaal geen spoorwegen. Alles moest in dienst staan van een snelle constructie.

Het achterblijven van de ontwikkeling van een spoornetwerk was volgens Donker exemplarisch voor de ontwikkeling van politieke vrijheden in Nederland. Het floreren van de economie en de uitbreiding van deze vrijheden gingen hand in hand. Doordat er geen vrijheid op staatkundig, burgerlijk en godsdienstig gebied was, ontbrak er het nodige aan de ontwikkeling van politieke rechten. Zonder deze vrijheden miste eenieder die een initiatief wilde ontplooiën de ‘prikkel der belooning’.⁸³ Daarnaast had Donker oog voor de menselijke aspecten van het nieuwe vervoermiddel. Hij onder-

kende dat het effectief kon worden ingezet voor grootschalige troepenverplaatsingen tijdens oorlog, maar zag meer heil de trein te gebruiken om mensen 'tot elkander te brengen' en 'scheidsmuren af te breken'. 'Verkeer, ten einde elkander in regtvaardigheid en liefde te versterken, is het einde-lijke doel.'⁸⁴

Van Donkers eerste brochure was snel een tweede druk nodig. De *Arn-hemsche Courant* was buitengewoon positief en noemde het stuk in een recensie van vier kolommen 'de waarheid [...] in eenen onbekrompen en levendigen redeneertrant'. De krant plaatste het vlugschrift als stem van 'belanglooze onafhankelijkheid' tegenover behoudzucht en 'gehoorzame onderdanigheid'. Het pleidooi voor de spoorwegen 'moet een' geweldigen schok toebrengen aan den staat van sluimering, waarin de publieke geest, in de laatste jaren was vervallen'. De krant prees Donkers 'onafhankelijk en standvastig karakter'.⁸⁵ De liberale advocaat Themmen noemde de brochure in het *Algemeen Handelsblad* 'allermeesterlijkst'. Hij zag in het stuk 'van den zoo beroemden Haagschen Advokaat Donker Curtius' bevestiging dat er zo snel mogelijk spoorwegen moesten worden aangelegd.⁸⁶

Kritiek kwam er niet zozeer van tegenstanders van spoorwegen, als wel van hen die meenden dat Donker het onderwerp uit staatkundige motieven aangreep om zijn hervormingen te bepleiten en de loftrompet over België stak. Het pro-Belgische sentiment sprak naar de mening van een anonieme pamfletschrijver zodanig van de pagina's van zijn brochure, dat hij meende dat deze 'onder den indruk eener zuidelijke luchtstreek geschreven ware'. De schrijver zag in Donkers pleidooi een voorwendsel om op basis van ongunstige voorwaarden tot een vergelijk met het zuiden te komen.⁸⁷ De Amsterdamse letterkundige Jacob de Vos noemde de eerste brochure van Donker een 'ellendige libel' en meende dat het onderwerp slechts een dekmantel was om 'allerleije onbeschofte aanmerkingen tegen het gouvernement' te maken. Aan de bekwaamheid van Donker als advocaat, over wie hij goede verhalen had gehoord, twijfelde hij niet.⁸⁸ Overtuigd dat het Donker te doen was om zijn liberale hervormingen te bepleiten, overwoog Henri Box een reactie te schrijven, maar deed dit uiteindelijk niet.⁸⁹ De Leidse hoogleraar Van Assen noemde de brochure 'gemeen, brutaal, onwaar'.⁹⁰ Thorbecke vond het boekje een 'booze prul'.⁹¹

Donker vond desalniettemin dat hij zijn mond open moest doen:

'ik *kan*, ik *wil* niet zwijgen, als ik middelen van redding zie; ik reik den drenkeling eenen stok ter redding toe; ik roep den onbedreven ruiter toe: stijg af, gij zijt uw paard niet meester; wil nu de eerste niet zien, noch zijne handen uitsteken, wil de andere niet hooren; het zij zoo, ik heb het mijne gedaan'.⁹²

Er is vaak betoogd dat Donker met deze ‘onbedreven ruiter’ koning Willem I bedoelde.⁹³ Of dit echt zijn bedoeling was, valt te betwijfelen. Het zou hem naar alle waarschijnlijkheid niet alleen direct een proces hebben opgeleverd, ook strookte dit niet met de positie die hij de koning in het staatsbestel toedichtte. Donker zag de vorst niet zozeer als de kwade genius achter het systeem, maar als hoofd van de uitvoerende macht, gedirigeerd door zijn ministers als belangrijkste adviseurs. In eerdere publicaties bekritiseerde hij niet de koning, maar diens ministers. Als hij al iemand specifiek aan wilde duiden met de beeldspraak, zou dat veel eerder Van Maanen als representant van het door Donker verfoeide regime geweest kunnen zijn. Hij kan zijn metaforen eveneens in algemene zin bedoeld hebben.

In september 1839 reed de eerste trein tussen Amsterdam en Haarlem, maar de aanleg van het spoorwegnet vorderde in vergelijking met de omringende landen niet erg. Er waren plannen om een Rijnspoorweg van Amsterdam via Utrecht naar Arnhem aan te leggen, maar de regering stelde eerst een adviescommissie in. De *Arnhemsche Courant* vond dat er al te veel tijd was verdaan met commissies en meende dat de vraag omtrent de noodzaak afdoende was beantwoord door ‘eenen helderzienden regtsgeleerde uit ’s Hage’.⁹⁴ Na zijn twee publicaties over de stoomtrein bleef Donker geïnteresseerd in vooruitgang en techniek. In januari 1839 trad hij nog op voor Parijzenaar C. Bartholony, namens wie hij een octrooi aanvroeg ‘op de invoering van zekere nieuwe middelen van voortstuwing, toepasselijk op de stoomvaart’.⁹⁵

Arnhemsche Courant

Aan het einde van de jaren dertig leek de publieke opinie wat opener te staan voor ideeën over hervormingen en de toekomst van Nederland. Op dat moment deed zich voor Donker weer een gelegenheid voor om journalistieke activiteiten te ontplooiën, ditmaal bij de *Arnhemsche Courant*. Deze krant was sinds 1816 eigendom van Carl Albert Thieme, die als een van de eersten in Nederland zijn redacteurs vrijliet in de keuze en inhoud van artikelen. Het blad had lange tijd een gematigd hervormingsgezin karakter, maar was veel meer te vergelijken met het *Algemeen Handelsblad* dan radicalere bladen als *De Bijenkorf*, *De Noordstar* en *De Standaard*. Na de Belgische omwenteling werd de toon van de krant – net als de openbare mening en andere pers – behoudender.⁹⁶ Dit veranderde rond 1837, toen Theo Roest van Limburg het hoofdredacteurschap op zich nam.

Roest van Limburg had in Luik en Gent rechten gestudeerd en begon met schrijven toen hij na zijn promotie in 1831 geen baan kon vinden.⁹⁷ Zijn publicaties vielen in de smaak en Thieme nam hem in 1837 aan als medewerker van zijn krant. Waarschijnlijk werd hij pas een paar maanden later

*Theodorus Marinus Roest van Limburg, tussen 1837 en 1841
hoofredacteur van de Arnhemsche Courant. Foto ca. 1870*

hoofredacteur. Vanaf begin 1838 kregen de hoofdredactionele artikelen een duidelijke radicaalliberale inslag.⁹⁸ Daarnaast publiceerde Roest eind 1837 zijn brochure *Liberalismus*. Hierin beschreef hij liberalisme als ‘eene zucht naar regt’, ‘een zucht naar vrije instellingen, naar wetten die de menschelijke regten waarborgen’. Het liberalisme was een vlag waaronder mannen van uiteenlopende beginselen en ideeën samen tegen alle vormen van autoritarisme streden. Liberalisme stond constitutionalisme voor, ‘de regering der menselijke rede, der menschelijke regten, der wet, gehandhaafd door eenen vorst’.⁹⁹

Dit moet Donker als muziek in de oren geklonken hebben. In ieder geval was hij buitengewoon positief over ‘de Arnheemsche courantier, die zich door zijne ronde taal onderscheidt van zoo vele anderen, die slechts de opgaande zon aanbidden’. Roest typeerde hij als ‘de kundige schrijver van die stoute [*moedige, MvdW*] en waarheidvolle artikelen, waarmede de Courant gewoonlijk aanvangt’.¹⁰⁰ Dat Donker zich aan dit liberale blad verbond, is weinig verbazingwekkend. Hij had zeker geen gebrek aan interesse om zijn visie wereldkundig te maken: zo was hij zich ook in de liberaal gezien magere jaren dertig sterk blijven maken voor de vrijheid van drukpers en staatkundige hervormingen. Aan het eind van het decennium zag hij het sentiment ongetwijfeld omkeren. Donkers naam verscheen voor het eerst in de kolommen van de krant naar aanleiding van het artikel over het Leidse postkantoor, waarvoor hij Thieme uiteindelijk zou verdedigen voor de Hoge Raad. Hij publiceerde in maart 1839 in de krant een advies over wat de redactie nu te doen stond.¹⁰¹ Donker schreef dit slechts negen dagen nadat de directeur van het postkantoor wereldkundig had gemaakt dat hij de krant wilde aanklagen. Dit vormt een bevestiging van het vermoeden dat hij op dat moment al nauw bij de *Arnheemsche Courant* betrokken was.

Nadat Willem I zich definitief neergelegd had bij de afscheiding van België en akkoord was gegaan met het Verdrag van Londen, begon het debat over wat dit betekende voor de grondwet. De regering wilde alleen administratieve aanpassingen doen, maar Donker vond dit allesbehalve voldoende. In augustus 1839 publiceerde hij de brochure *Orde*. Hij ging hierin veel verder dan bijvoorbeeld Thorbecke, die in zijn *Aanteekening op de grondwet* vooral juridische kritiek gaf op de constitutie.¹⁰² Het regeringsontwerp vond Donker een ‘bespotting der tijdgeest en tot schande van het nageslacht’. Er was geen sprake van orde. Orde moest niet worden opgevat als een autoritair vorst die zijn onderdanen onderdrukte, maar als een situatie waarin de maatschappij door onderlinge verhoudingen georganiseerd was. De tijd was aangebroken om ‘aan velen het regt toe te kennen, om eenig deel aan het bestuur te nemen’. Nu was het staatsbestel volledig gericht op de koning, die als een ‘zon [...] slechts lichten van minderen rang rondom zich kan verdragen’. Een politiek systeem waarin staatsmannen zich ontwikkelen kon hierdoor niet ontstaan.¹⁰³

ARNHEMSCHE

Zondag

COURANT.

25 Augustus.

**Mr. DIRK DONKER CURTIUS
aan alle vrienden van orde en vrijheid.**

Bij de plating der laatste zitting van de Staten-Generaal is erze herziening der grondwet, als op handen, aangekondigd, maar op eenen voet, dat dezelve geen goede uitkomst opleveren kan.

Is de nade daarbij overzeiding? Zal zij wijgen en wachten om te klagen tot het te laat is? Ik kan het niet gelooven. Ik vrees slechts, dat zij het belangrijke van het oogblik niet begript. Maar dan is het pigt haar voor te lichten. — Daaroe roep ik op allen, die belang in de zaak stellen en in staat zijn de pen te voeren.

Het minst twijfelachtige van onze bestemming op deze aarde is, nodelijk en stoffelijk deezre te verbeteren. Niet te leven het leven van het gedachte, maar ons voordeel te doen met hegeen onze voorgangers hebben gekend, en beter en te laten.

Wat mij bevelen ik acht zulke pigt: het is mijn geloof; ik zal het niet verzuken. — Niet icta van het mijne bij te brengen, om van die roeping van den mensch op deze aarde te voldoen, acht ik overzeiglijk.

Naarste de verlichting toewent, en de maatschappij meer van den natuurstaat afwijkt, wordt de regering van eenen velen meer vromig, en wordt het noodzakelijk aan velen het recht toe te kennen om eenig deel aan het bestuur te nemen.

Welk eenling kan hare omvatten, de verhouding en den omgang met andere natien, het diplomatisch verkeer met haar? al de behoeve van de scherming naar buiten, ter zee en te land? de belang van handel, landbouw en nijverheid? de nodige waarborg tegen vrede en vrede, de bescherming onderling door goede regtsbedeling met al wat de aarde omklemt? Wie kan op 3000 wisselende koloniale bestanden? De regering van eenen is hetgeen in onze tijd, die van allen onmogelijk, er moet dus zijn een midden, en dat moet ook ingevolg zijn, dat mannen van verstand en kunde zich kunnen voordoen en ontwikkelen. Dit is thans het geval niet.

Onze regering is, noodwendig, die der middelmatigen bij een koninkrijk, der dommen bij een koninkrijk, der intelligenten bij een zwak vorst.

Men heeft van den vorst eenen zoo gemaakt, welke slechts lieken van anderen om rondom zich kan verdragen; staatsmannen kunnen zich niet ontwikkelen onder een gezag, dat, zelf vrij van verantwoordelijkheid, allen van deezre onttrekt. — Om staatsmannen te scherpere, moet aan elk, bij wien men eenige kennis kan voorwaardstellen, een onmiddellijk kinstert worden gegeven, en door hekkelingen een eenzamer op het gelding der gekozen worden uitgesloten. Onmiddellijk verkiezingen voor de afgevaardigden; onmiddellijk verkiezingen voor de gemeentebesturen; periodieke afzetting der gekozen; verantwoordelijkheid der ministers; gelijkheid van allen voor de wet. — ziedaar hetgeen wij moeten trachten te verkrijgen, ziedaar onze punten van vereeniging.

Welke zijn de middelen, om die te zien verwezenlijken? Door te volgen de voorschriften voor de veranderingen in de grondwet van het koninkrijk der Nederlanden daargesteld, komen wij nooit tot die uitkomst.

De staten der provincies zullen hun monopolie van verkiezing niet afstaan; de Staten-Generaal zullen geen zelfmoord begaan.

Wij moeten dus trachten een geheel nieuwe grondwet te verkrijgen, voorgesteld door den koning, in overzeiging gegeven aan afgevaardigden, gekozen door de stemgerechtigden op het land en in de steden. — Daaroe moet worden aangehouden, dat met de ontbinding van het koninkrijk, doordat het door den afval van België en regens door de tractaten, ook de grondwet van dat rijk is vernietigd, deezre ook de bepalingen, daarbij tot herziening van deezre gemaakt. — Het gebrekkige der vorige grondwet moet worden aangegeven; de dringende uitkomsten van de bestaande instellingen moeten worden opgesomd.

Het recht der stemgerechtigden, om de uitkomst van hunne stemmen te zien en het nat er van tevens, moeten tot een betoog worden gebragt.

De verantwoordelijkheid der ministers moet vooral in het belang van het onschendbaar heid van den staat en van eenen vrede beoordeeling van de den van het gezag en als middel tot bereyting van eenen krachtvolle uitvoering mogt worden verstandig. — De Heere verhoede mij, dat ik eenen nadeligke kracht van uitvoering zoude willen verlammen, en zwaai behoeve bij eenen kamer van afgevaardigden overbrengen; — maar de uitvoering magt moet niet zonder verantwoordelijkheid zijn.

Ik bin een man der openbaarheid, een vijand van zamenpanning, van

kleinen genootschapsgeest en heb een gravel van barricades; — maar om omvervaling en zamenpanning te ontgaan, moet de vrijheid der drukpers, geen ijdele klank zijn, moet het volk er gebruik van weten te maken, en het gezag er gehoor aan durven verleenen.

Laten dus allen, die mijn gevoelen deelen, de pen opnemen en links en rechts, in vleyschiffen en protesten, in dit belangrijk oogenblik haanselen, doen hooren, en geloof mij, het zal niet te vergeefs zijn, indien de waarheid en het recht ons gidsen bliven (1).

En al ware het ijdel, al werd onze stem gesmoord, ons eliet doel misgond, — laten wij toch niet afstaan, maar het goede doen, omdat wij het niet hebben, al moet de uitkomst onze arbeid niet bekronnen. Waar worden wij eijn, indien geen mondigde mannen ons vrede voorgepan, en zonder hoop om de uitkomst te zien, het vooroordeel en het geweld hadden bedroef? Nig zouden wij gebukt gaan onder het juk der overdrachtzaamheid en der hebrecht van eenige soovers; geen guet des levens zouden wij hebben, dan ter sluk of ouder voorwaarde van anderen te verdraken. — En voor ons, voor ons? Zijt er voor ons niets meer over om te doen? Sla de welboeken der volken open, zij ault er op elke bladzijde nog vinden de sporen van de bekrompene begrippen van vorige tijden.

Geloof toch aan de redens niet, welke dwang en lijdel hebben vijengezapt om zwakhed en vreesachtigheid tot houdgemoeten tegen verstand en waarheid te verkrijgen.

Het heren — zegge zij — is de vijand van het goede, en met hetgeen slechts middelmatig is moet eenen vrede zijn, al vrede van vrede; het zijnspreken van het koninkrijk verker, door doornich of kwade toew op de maatschappij toegepan; hier geldt het niet slechts heren die zijn, maar ook die komen zullen en moet het goede van lieken tot het betere; het middelmatige tot het uitzelken. — Gelooft ook niet, dat bij eenen vrije drukpers instelling, tot bespoeting tot in de achting van alle verstandigen gedaald, lang kunnen in stand gehouden worden; hebt vertrouwen in uwe zaak, want zij heeft de deugd tot bescherming, de waarheid tot steun en de veredeling van den mensch tot doel.

Waar waar dus onze zaak egeven, maar thans zoude hare overwinning onbevlekt zijn, en ons ver boren andere natien verheffen: want Nederland zoude, onder de leiding van ORAZIE, alleen door de overzeestanden kracht van het woord, zonder schending van eenig stoffelijk belang, hetgeen verkrijgen, waartoe in andere rijken burgeroorlog is gevoerd en bloed bij stroomen is vergoten; toetst anderen, wij het heeft kunnen opheffen en tot de afvalige Belgen zeggen: « Ziet hoe zij hant gehandeld en wat uwe vijandige drift heeft behoeven; voor waarmede hant ORAZIE niet, maar reden en overtuiging vinden toegang. »

Staatschokken laten onzerzondere partijen na; maar een staathervorming, door den vorst naar den geest des tijds ontworpen, door volkgroot na burgeren ondersteund, leidt tot vereeniging en vestigt een hecht staatsgebouw. — Het nageslacht zal dan, vullende de bladzijde der geschiedenis van onzen tijd, kunnen zeggen: zij NEDERLANDER DE ORDE EN VRIJHEID DE VRIJHEID DOOR GOEDE INSTELLINGEN TE BEVESTIGEN.

Doen wij dit daarentegen niet, zoo zal er geschieden staan: Door staatschokken niet verzeigdigd, maar afgemat en ontsnood, geven zij zich eenen koning, om al den lust en de verantwoordelijkheid van het bestuur op zijne schouders te laden, zonder te voorzien, dat dit tot onoverzeiding leiden moet; zij geven de voorkeur aan de rust boven de vrijheid, en bevestigen instellingen, door de onoverzeiding, een vijftienentig jaren al gebrekkig aangewezen. STANSTAND EN ZELF VERZICHTIG WAREN ZIJNE LIEVE, HET PLATA VAN ONVERZICHTIG EN FOORZICHTIG.

Kind na, vrienden van orde en vrijheid, of liever slaat handen aan het werk; want uwe keuze is reeds gedaan; maar maakt gebruik van de vrijheid der drukpers, ontelkelt onze punten van vereeniging en teekent met mij protest aan tegen elk ontwerp, hetwelk ons tot bespoeting der tijdgenooten en tot schande van het nageslacht zoude maken.

's Gravenhage, 28 augustus 1839.

DIRK DONKER CURTIUS.

Aan degenen die genegen zijn, moeten deezre protesten, mader protesten te onderkeken, of niet bij de afval van Z. M. te worden, wordt in overzeiging gegeven ziedaar toe, gelijk aan te worden bij den

(1) Bij den uitgever deezre opmerkt is reeds te zien, dat elk schiedrijf van deezre schrijver, getiteld is ORAZIE.

Arnhemsche Courant van 25 augustus 1839, waarin Donker
opriep tot grondwetsherziening

Donker hekelde de ‘schandelijke camaraderie’, waardoor een kleine groep elkaar posten toedeelde. Het gevolg van dit systeem was dat er op grote schaal wanbestuur werd gepleegd. Hij veroordeelde het financiële beheer van de Nederlandsche Handel-maatschappij. Belastinggeld dekte de kosten van deze instelling, maar aandeelhouders verdeelden de opbrengsten. De uitdijing van de bureaucratie ‘ten einde velen deel aan het budget te geven’ was eveneens een teken van wanbeleid. Het was aan burgerlijke zuinigheid te danken dat het systeem nog niet was ingestort. Hervormingen en grote wijzigingen in de grondwet waren niet te verwachten van de groep die hiervan profiteerde. Het voorstel voor een nieuwe grondwet moest van de koning uitgaan.¹⁰⁴

Een nieuwe orde was nodig. Donker pleitte net als in *De Standaard* voor directe verkiezingen en kiesrecht voor eenieder ‘bij wie men eenige kennis kan veronderstellen’. Hierdoor kon de Tweede Kamer een echte vertegenwoordiger zijn van diegenen die belang hadden bij een goede staatshuishouding. Weinig verwonderlijk beschouwde Donker de vrijheid van drukpers als een van de belangrijkste waarden in het systeem. Dit was de enige manier om klachten te laten doorklinken tot het parlement en de regering. Nu was de tijd om deze noodzakelijke aanpassingen door te voeren. Hervormingen waren vaak het gevolg van revoluties en opstanden, maar echt liberale wijzigingen van de grondwet hadden pas plaats wanneer ‘rede en overtuiging ingang [vinden]’ en niet door geweld opgedrongen werden. Haast was wel geboden, want hij constateerde dat Nederland al afzakte naar de rij met minst verlichte landen.¹⁰⁵ Donker en Roest van Limburg hanteerden in hun manifesten dezelfde soort retoriek. Sprak Roest in zijn *Liberalismus* over een kind dat onder de vleugels van zijn ouders vandaan moest komen en volwassen worden, zo sprak Donker over een maatschappij die zich steeds meer ontwikkelde en verder afkwam te staan van de natuurstaat.

Tegelijkertijd met de brochure *Orde* schreef Donker een paginavullend artikel onder de titel ‘Aan alle vrienden van orde en vrijheid’, dat de *Arnheemsche Courant* een week later groot op de voorpagina publiceerde. Het artikel kwam grotendeels overeen met de inleiding van zijn brochure. Roest sprak in een redactioneel commentaar – uiteraard – zijn grote waarding uit voor Donkers bijdrage. Nederland had zich in slaap laten sluimeren en het was de plicht van de drukpers het land wakker te schudden voordat een revolutie dit deed. Donkers pleidooi voor de vrijheid van drukpers onderschreef Roest volkomen en hij verklaarde dat de *Arnheemsche Courant* dit voorbeeld zou volgen. Eén van de anonieme reacties noemde Donkers bijdrage ‘de taal van een’ opregten vriend van zijn vaderland, die het wel meent met het volk en met den koning’.¹⁰⁶ Daarnaast recenseerde de *Arnheemsche Courant* de brochure *Orde* in maar liefst vijf afleveringen buitengewoon positief, waarbij de krant met uitgebreide citaten Donker eens te meer een podium bood.

Kritiek kon niet uitblijven. De jonge baron Philip von Roesgen von Floss reageerde op Donkers *Orde* met een eigen vlugschrift. Hij vond *Wanorde* een betere titel voor Donkers brochure. Donker deed niets anders dan wat de patriotten aan het eind van de achttiende eeuw en De Potter in de jaren twintig hadden gedaan: luidkeels oproepen tot hervormingen met als gevolg de Franse bezetting en de Belgische revolutie. Het voorstel dat Roesgen deed, was verrassend en niet zonder ironie: hij opperde om Donker maar te benoemen tot minister van Financiën, omdat hij blijkbaar zo goed wist hoe het land bestuurd moest worden. Hij vroeg zich hardop af of het Donker te doen was om ‘anderen uit den zadel te ligten, en er zelf op te stijgen?’¹⁰⁷ De *Utrechtsche Courant* prees de sarcastische toon van Roesgen. De krant reageerde in niet mis te verstane bewoordingen op de ideeën van ‘woelgeest’ Donker en de *Arnhemsche Courant*, ‘de kruk, waarop zich alle *roervinken* nederzetten’. Donkers brochures stonden vol ‘*drogredenen* en *revolutionnaire loci-communes*’. Zijn doel was om opschudding te veroorzaken. De beste reactie vond de krant daarom ‘een *verachtend stilzwijgen*’. Dit zwijgen ‘kwetst [...] zijne eigenliefde’ en zorgde ervoor dat zijn ideeën snel vergeten werden.¹⁰⁸

Zelfs internationaal trok het artikel in de *Arnhemsche Courant* aandacht. De Oostenrijkse gezant Senfft stuurde zijn minister een vertaling van Donkers stuk, in zijn ogen ‘één van de voornaamste schrijvers van de ultraliberale partij’. Hij constateerde opgelucht dat zijn ‘gevaarlijke doctrines’ bij het grote publiek geen bijval vonden.¹⁰⁹ Daarentegen rapporteerde de Russische diplomaat Habbe dat de publicatie in de enige oppositiekrant van het land zorgde voor ‘een ware sensatie onder het publiek’.¹¹⁰ Enkele dagen later stuurde hij een samenvatting van Donkers brochure aan zijn superieuren, waarin hij voornamelijk inging op de financiële misstanden die Donker aan de kaak stelde, in het bijzonder de hoge staatsuitgaven en de inmenging in private ondernemingen.¹¹¹

Donkers duidelijke stellingname in de *Arnhemsche Courant* leidde tot een polemiek tussen deze krant en het *Algemeen Handelsblad*. Laatstgenoemde krant reageerde een paar dagen na publicatie ongemeen fel. Het paginagrote openingsartikel vergeleek Donker met Daniel O’Connell, de Ierse advocaat en volksleider die streed voor de gelijkberechtiging van katholieken en Ierse autonomie. Donker ging in zijn artikel, volgens de krant geschreven ‘in eenen barbaarschen stijl’ vol ‘drogredenen’, in tegen zowel de geschiedenis, het staatsrecht als het gezonde verstand. Het *Handelsblad* concludeerde dat Donker ‘niet regt weet wat hij verlangt’ en dat zijn stuk een ‘onrijpe vrucht van een opgewonden gemoed’ was. Donker was een volksmenner. Omdat hij een succesvol advocaat was, meende hij de talenten te bezitten om de staat te hervormen. Dit leidde tot ‘staatkundig Don Quixotismus’. Zijn pleidooien voor kiesrecht en ministeriële verantwoordelijkheid lokten de gevaren van te veel volksinvloed uit. Beide maatregelen

waren niet geschikt voor ‘eene rustige aan het huiselijk leven gewone natie gelijk de onze’. De grondwet was nog steeds van kracht en het *Handelsblad* meende dat Donker door te verklaren dat deze vervallen was, ‘het volkt zoekt op te ruijen’. De krant beschuldigde hem van het plegen van een ‘advocaten *coup d'état*’.¹¹²

Niet veel later beantwoordde de *Arnheemsche Courant* deze ‘drie kolommen kriegelschrift’ van het *Handelsblad*; in de ogen van de redactie ‘eene beschaming van zoo openlijk verkondigde illiberaliteit’. De vergelijking met O’Connell ging mank. De kritiek op Donkers stijl kon de krant niet plaatsen, hij stond immers bekend om zijn welsprekendheid en was een advocaat ‘wiens pleitredenen men uit omliggende steden gaat horen’. Het was juist aan advocaten om zich met staatkundige zaken bezig te houden. Donker had met zijn brochure ‘een manifest tegen de schijnbare staatkundige onverschilligheid in Nederland’ geschreven. Bovendien was zijn roep om ministeriële verantwoordelijkheid en kiesrecht geenszins nieuw: Van Hogendorp had deze al voorgesteld.¹¹³

Het *Handelsblad* reageerde als door een wesp gestoken en noemde Donkers brochure nu een voorbeeld van ‘eene verregaande oppervlakkigheid en onbedrevenheid’. De krant verdacht hem van eierzucht. De brochure was een ‘mislukte proeve van zijne talenten als publicist en staatsman’ en bewees eens te meer dat civiel recht en staatsrecht twee totaal verschillende vakgebieden waren. Dit kwam het duidelijkst naar voren in Donkers stelling dat de grondwet vervallen was. Het *Handelsblad* zag de grondwet als een verbond tussen koning en volk en meende dat deze met het afscheiden van een paar provincies niet zomaar in rook was opgegaan. Dit bewees zijn ‘vol-slagen ongeschiktheid’ in staatszaken en wederom beschuldigde de krant Donker van het aanzetten tot een staatsgreep.¹¹⁴ Ondertussen bleef de *Arnheemsche Courant* de brochure gewoon aanprijzen. In hogere kringen werd het vlugschrift ‘als zeer merkwaardig [*opvallend, MudW*] beschouwd’, aangezien hij van de hand van een van de voornaamste advocaten van Holland en daarnaast de broer van de vicepresident van de Hoge Raad was.¹¹⁵

De twist tussen beide kranten was opmerkelijk, in het bijzonder omdat het *Handelsblad* zich zo weinig liberaal uitliet. Het blad had zich nooit voorstander getoond van rechtstreekse verkiezingen, maar was rond 1830 wel positief geweest over de invoering van ministeriële verantwoordelijkheid, terwijl het zich daar nu expliciet tegen keerde.¹¹⁶ Beide kranten bereikten een vaste lezersschare. Het *Handelsblad* was veruit de grootste krant van het land, met een oplage van enkele duizenden exemplaren. De *Arnheemsche Courant* was met ongeveer 600 abonnees veel kleiner.¹¹⁷ Lezers kwamen wel vooral uit Nederland, de krant vond weinig debiet in het buitenland vanwege verboden. Daarnaast lag het blad in veel sociëteiten op de leestafel, zodat het bereik waarschijnlijk groter was dan de oplagecijfers doen vermoeden.¹¹⁸ Het stevige verzet van het *Handelsblad* tegen Donker viel ook de

Oostenrijkse gezant Senfft op. Hoewel hij Donker beschouwde als de ‘chef’ van de radicale partij en de *Arnhemsche Courant* als de belangrijkste spreekbuis daarvan, constateerde hij wederom dat hun staatkundige ideeën wellicht gelezen werden, maar nauwelijks effect hadden.¹¹⁹

Donker zelf reageerde in eerste instantie niet direct op de vele kritiek die hem na de publicatie van *Orde* ten deel viel; hij liet in de *Arnhemsche Courant* de kastanjes door Roest uit het vuur halen. Doordat met name het *Handelsblad* ontkende dat de grondwet vervallen was, voelde hij zich genoodzaakt om deze stelling in een afzonderlijke brochure te verdedigen. Donker legde uit dat de grondwet van 1815 speciaal voor de vereniging met België was geschreven. Hierin was onder meer opgenomen dat de Tweede Kamer 110 leden had, 55 uit het noorden en evenzoveel uit het zuiden. Na 1830 hadden de zuidelijke leden niet meer deelgenomen aan vergaderingen. Op basis van de grondwet kon dus noch het quorum, noch een meerderheid van stemmen (beide 56) ooit gehaald worden. Iedereen die deze procedure verdedigde wrong zich volgens Donker in juridische bochten. Het koninkrijk verkeerde in een ‘anormalen toestand’ waarvoor de grondwet uiteraard geen bepalingen had. Elke poging om de patstelling binnen het raamwerk te doorbreken was ongrondwettig. Een nieuwe grondwet met het grootst mogelijke maatschappelijke draagvlak was nodig. Daarom wilde Donker ‘eenmaal zelfs alle meerderjarigen, welke op de kohieren der directe belastingen bekend staan, [oproepen], ten einde afgevaardigden te benoemen, welke tot de daarstelling eener nieuwe grondwet zouden moeten medewerken’. Daarna konden Kamerverkiezingen plaatsvinden, waarbij iedereen die een bepaalde hoeveelheid belasting betaalde of bewijzen van een zekere mate van kennis kon overleggen mocht stemmen.¹²⁰

Henri Box, redacteur van het regeringsgezinde *Journal de la Haye*, stuurde Thorbecke de brochure toe. Het was in zijn ogen niet meer dan een ‘opeenstapeling van drogredenen en verwarring van begrippen’. Toch wilde hij het vlugschrift na lezing graag van Thorbecke terug ‘daar die prullen [...] spoedig zijn uitverkocht’.¹²¹ Het *Handelsblad* reageerde eveneens. De krant typeerde Donker nu wel als ‘een rondborstig, regtschape man’, maar vond geen juridische argumenten. Het blad vroeg zich af waarom een ‘kundig regtsgeleerde’ als Donker zich alleen beriep ‘op het gezond verstand zijner lezers’. Het redeneerde dat de grondwet verbonden was aan de staat. Deze was niet vervallen en daarmee de grondwet ook niet. Het *Handelsblad* zag hier wederom het bewijs in van ‘de verwarring van begrippen [...] die den Heer Donker Curtius telkens het spoor bijster maakt, zoodra hij zich op het terrein van het staatsregt waagt’.¹²²

De Avondbode, die zich in de eerdere discussie tussen de *Arnhemsche Courant* en het *Handelsblad* naar eigen zeggen bewust afzijdig had gehouden, mengde zich nu in het debat. De Amsterdamse letterkundige Johannes Kinker verdacht Donker van opportunisme om zo een radicale grondwet

in te voeren en kiesrecht aan een grote groep toe te kennen.¹²³ Van dit laatste huiverde hij, het leidde tot een volksregering of tenminste een ‘burgerlijke aristocratie’. Velen waren teruggekomen op het idee dat door de afscheiding van België de grondwet vervallen was, alleen Donker hield als een van de weinigen voet bij stuk. Als Nederland al van het juiste pad was geweken, schreef Kinker in *De Avondbode*, dan nog was het niet aan ‘Mr. Dirk Donker Curtius dien weg [...] te vinden, en [dat hij] alzo geenszins de regte leidman is, om er iemand op te brengen’. *De Avondbode* sprak vervolgens het *Handelsblad* na ‘dat er geen opgeklaard landgenoot is, die niet de schouders heeft opgetrokken bij het lezen der ijdele bespiegelingen, en, dat deze nergens in het land weêrklank hebben gevonden’.¹²⁴ Dit waren de letterlijke woorden van Box en Thorbecke.¹²⁵

De *Arnhemsche Courant* recenseerde ondertussen Donkers brochure in een viertal nummers uitgebreid en lovend, waarbij hij door citaten wederom veel aan het woord kwam. De recensent pareerde de kritiek dat het geschrift stilistisch onaantrekkelijk of theoretisch niet onderbouwd was. Dit deed niets af aan de juistheid van de boodschap; hij had juist bewondering voor de praktische vorm van

‘de heer Dirk Donker Curtius, die noch dichter is noch professor, en misschien niets weet van Kant’s noch Hegel’s metaphysische wereld, maar die daarentegen een regtsgeleerde is, wiens raad men van wijd en zijd komt inroepen, en een staatsman – zoo academische graad en langdurige studie den staatsman vormen’.¹²⁶

Wantrouwen jegens bestaande instellingen

Aanvankelijk kreeg Donker behalve van zijn vrienden bij de *Arnhemsche Courant* vooral kritiek. Toch volgde er ook steun. De *Vlissingsche Courant* sprak zich vanaf november 1839 in enkele artikelen voor hervormingen uit. Deze krant, aanvankelijk een lokaal nieuwsblad zonder uitstraling, kwam in het najaar van 1839 onder redactie van de Middelburgse kruidenier Frederik van Sorge.¹²⁷ Niet lang daarna toonde het blad zich voor directe verkiezingen en ministeriële verantwoordelijkheid. Van Sorge en zijn redactie zonden hierop als adhesiebetuiging enkele exemplaren van de krant aan Donker, die meteen een abonnement nam. Hij stuurde direct een ingezonden brief. Hierin trok hij de legitimiteit van de Tweede Kamer – ‘een boom zonder wortelen en zonder beschutting’ – in twijfel. Alle mogelijke invloed die stemgerechtigde burgers hadden, bleef steken bij de stedelijke raden. Deze werden immers voor het leven benoemd. Donker had van dichtbij meegemaakt – hij zat zelf in het Haagse kiescollege – dat mannen die bij verkiezing geschikt waren, dit een aantal jaren later niet meer bleken. In doorgaan op de oude voet zag Donker geen brood: ‘Moet dat alles blijven,

zoo als het is, dan raad ik aan elk verstandig man, om de stem-biljetten te verscheuren en zich nooit met eenige verkiezing op te houden; ik ten minste zal er het voorbeeld van geven.’¹²⁸ De *Arnhemsche Courant* publiceerde de brief enkele dagen later eveneens.¹²⁹

De *Vlissingsche Courant* beaamde dat het toezenden van de nummers een bewijs van ‘volkomen overeenstemming’ met de ideeën van Donker was. Wel vond de krant het ontheffen van 55 gekozen Kamerleden uit hun functie een gevaarlijk precedent. Donkers opgewonden toon zou daarnaast averechts werken.¹³⁰ De *Arnhemsche Courant* vond dat hij juist de goede toon aansloeg, omdat het land wakker geschud moest worden. Als hij zich sec tot argumenten had beperkt, had zijn oproep niet hetzelfde effect gehad.¹³¹ Er waren meer kritische stemmen: Philip von Roesgen von Floss ontkende in de *Utrechtsche Courant* dat de meerderheid van de belastingbetalende burgers niet vertegenwoordigd werd. Donker sprak zich in zijn brief meerdere malen tegen. Roesgen vroeg zich af of Donker leed aan ‘wijd-zigtigheid [...] zodat gij duidelijk ziet wat oneindig ver van u verwijderd is, maar datgene, wat zich dicht onder uw gezicht bevindt, in het geheel niet kunt onderscheiden? Ik [...] zoude u welmeenend raden, u van eenen staar-bril te voorzien.’¹³²

Donker leek de kritiek weinig te doen. Hij merkte dat de discussie over de grondwetsherziening levendig was en liet zich vaker horen. In de laatste dagen van 1839 publiceerde hij zijn tweede brief ‘Aan alle vrienden van Orde en Vrijheid’ in de *Arnhemsche Courant*. Donker was verheugd dat zich in de Kamer een meerderheid leek af te tekenen voor het opnemen van strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid in de grondwet. Desalniettemin vond hij deze maatregel ongerijmd zonder ontbindbaarheid van de Kamer en rechtstreekse verkiezingen. Alleen door een ontbonden Kamer die door nieuwe, directe verkiezingen opnieuw samengesteld werd, kon de bevolking zich uitspreken. In het artikel expliciteerde hij het idee dat een volledig nieuwe grondwet nodig was omdat de bestaande staatsinstellingen voor hem hadden afgedaan. Van ministers en Kamerleden was geen verandering te verwachten en hij vertrouwde daarom op volk en koning. Een nieuwe grondwet moest van die laatste uitgaan. Bovendien kon de koning zich hiermee populair maken. Van weerstand trok Donker zich niet al te veel aan: ‘ik weet toch wel, dat men mij, op zijn minst, als eene overdreven liberaal wil beschouwd hebben’. Hij vond zijn herhaalde oproepen ‘een’ heiligen pligt’.¹³³ Hoewel Donker bijval kreeg,¹³⁴ bleef de *Utrechtsche Courant* onverminderd kritisch en achtte hem als advocaat niet competent in staatszaken. Hij sprak in ieder geval niet voor het volk: ‘wij behooren toch ook tot het volk; wij houden het met den Koning en hen, die met vader Willem de zaken besturen, en wij hebben met dien advokaat niets te maken, laat hij zich ook met zijne eigene zaken bemoeijen’.¹³⁵

In een derde en laatste brief ‘Aan alle vrienden van orde en vrijheid’, die

de *Arnhemsche Courant* een halfjaar later publiceerde, borduurde Donker voort op zijn wantrouwen tegen bestaande instellingen. ‘Ten minste dertig duizend hoofden van huisgezinnen’, die driekwart van alle belastingen droegen, en waar Donker zichzelf toe rekende, hadden geen invloed. Zij, de ‘kern van de staat’, hadden net zoveel recht om hervorming te eisen als Tweede Kamerleden die door ‘de bogten waarin zij zich hebben weten te wringen’ op hun positie waren gekomen. Hun belangen stonden diametraal tegenover die van het land. De koning was hier blijkbaar blind voor, maar de natie mocht dat niet zijn. Wat de ruim dertigduizend huisgezinnen te doen stond, was het verwerpen van het staatsburgerschap als dit alleen maar inhield dat ze getrapte vertegenwoordigers mochten kiezen. Hij riep zijn medeburgers op niet meer mee te doen aan verkiezingen, maar stembiljetten terug te sturen: ‘wij moeten, van dit oogenblik af aan, geen stembiljet meer invullen, maar ze verzamelen en met hoopen, oningevuld, als een aangroeiend protest, inzenden aan hen, die ons heeten te vertegenwoordigen’. Mochten de Kamerleden nog steeds het recht op directe verkiezingen niet erkennen, dan moesten volgens Donker de plichten van burgers navenant zijn. Concreet hield dit in ‘er eene studie van maken om zoo min mogelijk te dragen in de lasten van eenen staat, waarin men ons geene regten wil toekennen’. Hij noemde verschillende voorbeelden om zo veel mogelijk de belastingen te ontwijken, met als markantste voorstel dat iemand die zijn einde voelde naderen de grens over moest reizen, om zo de successiebelasting te vermijden. Niet zonder ironie merkte Donker op dat er naast de wet die vreemdelingen gelijkstelde met Nederlanders, een categorie van Nederlanders dreigde te ontstaan die zich als vreemdelingen beschouwde. Donker hoopte dat het zover niet zou komen. Vooralsnog was het voldoende om het ongenoegen aan koning en Kamer te laten blijken door stembiljetten terug te sturen en te stoppen met ‘alle verdere medewerking tot het bestaande bedrieglijk verkiezinggoochelspel dat ons lager plaatst dan de figuranten op het toneel’.¹³⁶ Donker vertoonde hier door zijn stelling dat de Kamerleden niet te vertrouwen waren duidelijk populistische trekjes. Opvallend genoeg riep hij zelfs op tot burgerlijke ongehoorzaamheid.

De redactie van de *Arnhemsche Courant* sprak zich desalniettemin enthousiast uit over Donkers voorstel en noemde het terugsturen van de stembiljetten een ‘zeer doelmatig middel’. Nog effectiever was het om de biljetten te verzamelen en in één keer naar de Kamer terug te zenden. Donker was hiertoe bereid. De *Arnhemsche Courant* riep lezers vervolgens op om de biljetten massaal naar Donker te sturen en andere kranten om deze oproep over te nemen.¹³⁷ Hoewel de *Arnhemsche Courant* een achttal kranten bij naam noemde, was het vooral de *Vlissingsche Courant* die hierbij aanhaakte. Het blad stelde de lezers gerust door te verklaren dat deze actie niet strafbaar was.¹³⁸ De liberale *Kamper Courant* nam de oproep eveneens over. Andere

kranten toonden zich terughoudender. Katholieke kranten twijfelden aan de doeltreffendheid van de oproep, die zij voor de katholieke minderheid risicovol achtten. De *Arnhemsche Courant* benadrukte echter dat Donkers staatkundige voorstellen juist de rechtspositie van katholieken zouden versterken.¹³⁹

Fellere reacties kwamen uit Utrecht. In de *Utrechtsche provinciale en stads-courant*, opvolger van de *Utrechtsche Courant*, meende Philip von Roesgen von Floss dat Donkers lange stilzwijgen kwam doordat hij weinig bijval had gekregen. Hij twijfelde of Donkers oproep om stembiljetten in te zenden moest worden beantwoord met ‘een medelijdend schouder ophalen’ of dat alle weldenkende mensen dit idee ‘met verontwaardiging ten vure moeten doemen’. Donker had de bedoeling om zichzelf ‘aan het hoofd der ontevreden te stellen’ en de regering te dwingen zijn beginselen over te nemen. Deze oproepen waren ronduit revolutionair en niet zonder precedent in de recente geschiedenis: ‘op denzelfden toon schreeuwden de Belgische dagbladschrijvers en hongerige advokaten, eer zij het waagden het zwaard, of zeggen wij liever den moorddolk des verraders aan te grijpen’. Dat Donker met beiden had gesympathiseerd wist Roesgen waarschijnlijk niet. Het idee om zich aan de belastingen te onttrekken beschouwde hij als ronduit bespottelijk. Op Donkers constatering dat hij zich dan vreemdeling in eigen land zou voelen, reageerde Roesgen onomwonden: ‘het is inderdaad te verwonderen waarom Meester Donker Curtius niet voorstelt het land te verlaten, hierdoor zoude hij toch aan zijne volgelingen eenen gewigtigen dienst bewijzen’.¹⁴⁰ De *Arnhemsche Courant* bestreed hierop in duidelijke bewoordingen dat Donker het hoofd van een partij van ontevreden zou zijn.¹⁴¹ De *Utrechtsche provinciale en stads-courant* meende dat Donker door deze oproep te doen wel degelijk bezig was met partijvorming: ‘Wat kan nu Meester Dirk met deze uitnoodiging anders bedoelen dan zich uit de dertigduizend hoofden van huisgezinnen, die hij herhaaldelijk heeft opgeroepen, eene partij te vormen, waarvan hij het hoofd zoude wezen?’¹⁴²

Voorstel voor een nieuwe grondwet

Naast zijn deelname aan de polemieken in de dagbladen zette Donker ook op papier hoe hij vond dat een nieuwe grondwet eruit moest zien. De koning had in de troonrede van 1839 aangegeven slechts geringe aanpassingen te willen doen. Naast Donker in de *Arnhemsche Courant* pleitte onder anderen Thorbecke in het *Algemeen Handelsblad* voor veel verdergaande hervormingen. Blijkbaar geschrokken van de tegenstand, liet de koning doorschemeren open te staan voor ‘een nader ontwerp’.¹⁴³ Thorbecke liet zich geen moment onbetuigd en ging aan de slag met een ‘uitgave van een tegenontwerp van herziene grondwet’.¹⁴⁴ Amper tien dagen later was zijn *Proeve van herziening der grondwet volgens de aantekening* gereed.

Donker had de mededeling van de koning gelezen, maar zijn motivatie om een voorstel tot grondwetsherziening te publiceren kwam voort uit de wens een eigen ontwerp tegenover dat van Thorbecke te stellen. De brochure was begin februari al klaar, toch duurde het nog anderhalve maand voordat deze in druk verscheen.¹⁴⁵ Henri Box was weliswaar benieuwd naar de inhoud, maar niet van plan hier een spaan van heel te laten. Hij vertelde met enige trots een oppositioneel blad ‘in hare geboorte gesmoord’ te hebben. ‘Het zou heerlijk wezen indien wij zulks ook konden doen met de Donkersche grondwet.’¹⁴⁶ Een maand later was de brochure nog niet gepubliceerd. Box wist de oorzaak: ‘Dat talmen verraadt dezelfde onbepaaldheid van gedachten en beginselloosheid die in alles, wat Donker Curtius over staatszaken schrijft, doorstralen.’¹⁴⁷ Uiteindelijk zag Donkers ontwerp pas op 20 maart het licht.¹⁴⁸

Uitgebreide vergelijkingen tussen Thorbeckes en Donkers *proeven* zijn eerder gemaakt, hier wordt volstaan met de belangrijkste verschillen.¹⁴⁹ Donker verklaarde in zijn inleiding dat hij Thorbeckes proeve had gevolgd, maar dat hij ‘in vele hoofdpunten aanmerkelijk afgeweken [is]; mijn stelsel is meer monarchaal, dan het zijne’.¹⁵⁰ Op enkele onderdelen had Donker inderdaad een sterke rol voor de koning in gedachten. Zo kon de koning alle gekozen lichamen ontbinden, niet alleen de Eerste en Tweede Kamer, maar ook Provinciale Staten en de stedelijke en gemeenteraden. De koning mocht daarnaast veroordeelden gratie verlenen, maar alleen na advies bij de Hoge Raad ingewonnen te hebben. De Hoge Raad droeg bij een vacature zes kandidaten voor, waaruit de koning een keus mocht maken. Opmerkelijk was dat Donker in zijn ontwerp wel de salarissen van ministers en Kamerleden had ingevuld, maar de toelage voor de koning openliet.¹⁵¹ Donker had met deze voorstellen een sterke koning voor ogen, die met name de bevoegdheid had om andere machten in toom te houden. Daarmee sloot hij aan bij Benjamin Constants concept van de ‘vierde macht’. De *Arnheemsche Courant* kon in grote lijnen wel instemmen met de bevoegdheden die Donker aan de koning gaf, alleen niet met de benoemingsprocedure bij de Hoge Raad. Dat de voordracht van drie naar zes kandidaten ging en dat deze niet meer door de Tweede Kamer, maar door de Hoge Raad zelf gebeurde, vond de krant merkwaardig. Het blad vreesde dat de benoeming van rechters in de provinciale gerechtshoven effectief grotendeels aan de koning werd overgelaten.¹⁵²

Directe verkiezingen waren hét grote verschil tussen Donkers en Thorbeckes *proeven*.¹⁵³ De *Arnheemsche Courant* noemde dit het ‘kardinale punt’ van onderscheid. Directe verkiezingen moesten ‘nationale geest wekken, nationale kracht vestigen’. Deze kracht zorgde ervoor dat de regering de grondwet handhaafde.¹⁵⁴ Opvallend genoeg gebruikte de krant bijna dezelfde woorden als Thorbecke in 1839 in zijn *Aanteekening op de grondwet*, toen hij de beroemd geworden uitdrukking ‘de grondwet mag niet een lou-

tere vorm, zij moet eene nationale kracht wezen' het licht deed zien.¹⁵⁵ Thorbecke wilde weliswaar de standen afschaffen, maar de Tweede Kamer nog steeds door de Provinciale Staten laten kiezen. Een van de punten waar Thorbecke en Donker het wel met elkaar eens waren, betrof de strafrechtelijke én politieke verantwoordelijkheid voor ministers. De onschendbaarheid van de koning nam hier een belangrijke plaats in. De ministeriële verantwoordelijkheid kreeg in Donkers ontwerp vorm door de invoering van het contraseign, dat in Thorbeckes ontwerp ontbrak. Door dit contraseign was de minister strafrechtelijk verantwoordelijk voor de door hem ondertekende wet. Naast de strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid, waar de Hoge Raad over oordeelde, was een minister tevens politiek verantwoordelijk voor zijn wetten en besluiten. Deze verantwoordelijkheid kwam tot uitdrukking in voldoende vertrouwen van de Tweede Kamer. Als de minister het vertrouwen van de meerderheid van de Kamer verloren had, dan moest hij aftreden, tenzij de koning de Kamer ontbond. In dit laatste geval volgden nieuwe verkiezingen en stemden de nieuw verkozen Kamerleden nogmaals over de vertrouwenskwestie. Mocht de betreffende minister dan weer niet kunnen steunen op de meerderheid van de Kamer, dan bestond er voor de koning geen mogelijkheid meer om de Kamer nogmaals te ontbinden en moest de minister definitief aftreden. Thorbecke wilde in grote lijnen hetzelfde, alleen aarzelde hij nog over de ontbindbaarheid van de Tweede Kamer. Tegenover de grote verantwoordelijkheid die ministers kregen, moest naar Donkers mening een behoorlijke vergoeding staan. Hij suggereerde een jaarsalaris van 16.000 gulden. Deze hoge bezoldiging gold echter alleen voor de periode waarin de minister in functie was.¹⁵⁶ Hoewel Donker meer benoemingsrechten voor de koning voorstond, was de beslissingsbevoegdheid door het contraseign feitelijk in handen van de ministers. De *Arnhemsche Courant* was het eens met Donkers ontbindingsrecht en toonde zich een groot voorstander van het ministeriële contraseign. De krant had geen bezwaar tegen het hoge ministersalaris.¹⁵⁷

Het blad ontkende resoluut dat Donker met de opmerking dat zijn ontwerp 'monarchaler' was dan dat van Thorbecke een absolute monarchie propageerde. Hij wilde hiermee benadrukken dat de koninklijke macht niet zomaar terzijde mocht worden geschoven: 'Die *constitutioneel* zegt, zegt tevens *monarchaal*; maar *doelmatig beperkt monarchaal*.' Constitutionalisme betekende een juiste verhouding van monarchale, aristocratische en democratische principes, zonder dat een van hen de overhand kreeg. Aristocratie was nadrukkelijk geen gegeven op grond van geboorte, maar een zaak van 'karakter, deugd, talent, verdienste'. Alles wat daarin in positieve zin van het gemiddelde afweek, behoorde tot aristocratie. Als zodanig vormde aristocratie een waarborg 'tegen de domme-kracht der democratie en den willekeur van het monarchale beginsel'.¹⁵⁸ Overigens sprak ook de Leidse hoogleraar Van Assen, op dat moment medestander van Thorbecke,

tegen dat Donkers ontwerp monarchaler was. Volgens hem was deze kreet voor de bühne bedoeld en was Donkers werkelijke intentie om de macht van de koning meer naar de Tweede Kamer te bewegen.¹⁵⁹

Donker volgde voor wat betreft het kiesrecht de ideeën die Roest van Limburg eind 1839 in een brochure had geformuleerd. In tegenstelling tot Thorbeckes ontwerp ging hij uit van directe verkiezingen voor de Tweede Kamer door 'gezetene burgers'. Juist dit democratische element in het staatsbestel verdiende versterking, het monarchale en aristocratische waren sterk genoeg. Roest adviseerde daarom 'wezenlijk stemrecht aan de geringere klassen' te geven, want 'geen burger moet zich magteloos gevoelen'.¹⁶⁰ Het aristocratische karakter kwam tot uitdrukking in een Eerste Kamer van 49 leden, van wie er telkens elf door de koning, de provinciale gerechtshoven, de grootste steden in het land en de ridderschappen gekozen werden. Van de resterende vijf zetels vulden de universiteiten er drie en de Hoge Raad twee.¹⁶¹ Donker volgde Roests voorstel. Wel opperde hij de mogelijkheid dat de koning de gehele Eerste Kamer benoemde, maar dan was deze logischerwijze niet meer door dezelfde vorst ontbindbaar. De koning benoemde daarnaast de voorzitter, omdat deze tijdens een verenigde vergadering eveneens over Tweede Kamerleden presideerde. Verder moest een Eerste Kamerlid ten minste 600 gulden per jaar in de directe belastingen betalen.¹⁶² De *Arnhemsche Courant* vond dat merkwaardig en zag het nut van deze drempel niet in. Bij monde van Roest van Limburg vroeg de krant zich af of Donker bang was dat 'de keuze anders te democratisch uitvallen zou?'¹⁶³

Voor de samenstelling van de Tweede Kamer sloot Donker ook groten-deels aan bij Roests ontwerp. Kiezers moesten mannen zijn van ten minste 25 jaar, die waren gepromoveerd aan een van de universiteiten of een bepaalde som in de directe belastingen betaalden.¹⁶⁴ Net als Roest meende Donker dat voor elke 30.000 inwoners één Kamerlid gekozen moest worden. Elke twee jaar trad de helft van de Tweede Kamerleden af en vonden er directe verkiezingen plaats. Hij bepaalde de census op een – vrij hoge – 80 tot 160 gulden in de directe belastingen, afhankelijk van de provincie waarin de kiezer woonde. Deze census had waarschijnlijk slechts een aantal van 20.000 kiesgerechtigden opgeleverd.¹⁶⁵ Waar leden van zowel Eerste als Tweede Kamer slechts een lage vergoeding ontvingen, verdiende de jaarlijks gekozen voorzitter zesmaal zoveel. Donker vond dit goed verdedigbaar, omdat de voorzitter het aanzien van de Kamer moest kunnen ophouden.¹⁶⁶

Donker wilde de positie van ministers versterken en de Raad van State, 'waarlijk een nutteloos en kostbaar rad aan den wagen', afschaffen. Militaire rechtbanken konden verdwijnen. Ambtenaren waren voortaan persoonlijk verantwoordelijk en strafrechtelijk vervolgbaar voor handelingen die niet door een meerdere waren opgedragen. Aan twee stokpaardjes besteedde hij aandacht: de rechtsmacht van heemraadschappen schafte hij af en hij vond een oplossing voor conflicten tussen de uitvoerende en rechtsprekende

macht. Donker stond openbaarheid van beide Kamers voor, tenzij de helft van de Kamerleden vroeg om de vergadering in beslotenheid te houden. Kamerleden konden daarnaast niet vervolgd worden voor uitspraken in het parlement en stemden hoofdelijk, tenzij het een stemming over personen betrof.¹⁶⁷ Het idee om de koning en Staten-Generaal de wet te laten uitleggen noemde de *Arnhemsche Courant* een 'uitmuntende bepaling'.¹⁶⁸

Ten aanzien van de staatsfinanciën suggereerde Donker een aantal wijzigingen, die de controle van Kamerleden vergrootten. Parlementaire goedkeuring voor zowel een jaarlijkse begroting als een jaarlijkse verantwoording was nodig. De baten en lasten uit de koloniën moesten hier voortaan in staan. De Rekenkamer kreeg een grote rol in het controleren – en in de hand houden – van de staatsuitgaven. Nieuwe belastingen konden alleen per wet worden ingevoerd. Lokale belastingen hadden goedkeuring van de koning nodig. De regering kon staatsleningen pas uitschrijven na parlementaire goedkeuring en na verkiezingen.¹⁶⁹ De *Arnhemsche Courant* was zeer positief over de openbaarheid van financiën, maar vond het ontbinden van de Kamer bij het aangaan van een lening wel ver gaan.¹⁷⁰

Donker wilde de Provinciale Staten voor de ene helft laten kiezen door de steden en de gemeenten en voor de andere helft door de grondeigenaren in de provincie. Of de keuze aan de stedelijke en gemeenteraden was of aan de burgers vermeldde hij niet expliciet, maar vier jaar later sprak hij zich wel onomwonden voor de laatste optie uit.¹⁷¹ Hij volgde Roest in de bepaling dat een derde van de leden jaarlijks moest aftreden.¹⁷² De stedelijke en gemeenteraden werden direct gekozen en traden periodiek af. Kiescolleges behoorden tot het verleden. De koning bleef burgemeesters benoemen.¹⁷³ De *Arnhemsche Courant* was hier niet enthousiast over. Doordat de bevolking het gemeentebestuur koos en de koning de burgemeester aanwees, kon deze laatste op weerstand stuiten. Beter was het om het gemeentebestuur drie kandidaten te laten voordragen, waaruit de koning een keuze maakte.¹⁷⁴ Donker nam enkele bepalingen over diverse vrijheden op. Hij garandeerde de godsdienstvrijheid en de koning kon religieuze diensten slechts schorsen als deze in strijd waren met de openbare orde. Het openbaar onderwijs was bij wet geregeld, maar het bijzonder onderwijs was vrij. Ten slotte legde hij de vrijheid van drukpers veel nadrukkelijker dan Thorbecke vast in de grondwet, weinig verbazend gezien de vele drukpersprocessen die hij had gevoerd. Iedereen was vrij om zijn gevoelens en gedachten via de drukpers te uiten. Mochten personen zich vervolgens door een publicatie in hun rechten aangetast voelen, dan was de uitgever niet verantwoordelijk als hij de drukker kon aanwijzen en hield de verantwoordelijkheid van de drukker op als de schrijver van het gewraakte stuk bekend was. Verhoging van het dagbladzegel was niet meer mogelijk.¹⁷⁵

De *Arnhemsche Courant* wist te melden dat Donkers grondwetsontwerp in Utrecht veel bijval vond, vooral onder de studenten. Zij zouden van plan

zijn geweest om een adres op te stellen en aan de koning te sturen.¹⁷⁶ Veel meer vermeldde de krant, die het toch had opgenomen voor Donkers *Proeve*, niet over de reacties in het land. Hieruit valt op te maken dat de bijval die Donker kreeg voor zijn hervormingsvoorstellen niet zo massaal was als de *Arnhemsche Courant* wilde doen voorkomen. Het *Algemeen Handelsblad* noemde de ideeën van Donker en Roest antinationaal, omdat ze rechtstreeks de directe Belgische verkiezingen in Nederland wilden kopiëren, terwijl deze hier niet pasten.¹⁷⁷ Of Donkers *Proeve* bij Thorbecke indruk heeft gemaakt is twijfelachtig. Twee jaar later wist hij niet meer of hij ooit een exemplaar gehad had of dat hij het was kwijtgeraakt.¹⁷⁸

Weliswaar kwamen Donkers standpunten vanaf de jaren veertig grotendeels overeen met die van doctrinair-liberalen zoals Thorbecke, zijn ideeën hadden een andere basis en zijn stijl was een andere. Donker was dan ook geen doctrinair-liberaal. Hij vond de noodzaak voor hervormingen niet in wetenschappelijke inzichten of historisch-sociologische ontwikkelingen, maar in misstanden die hij als advocaat in de praktijk tegenkwam. Zijn wensen waren geen uitvloeisel van uitgebreide theoretische grondslagen, eerder kernachtig geformuleerde voorstellen, die hij stevast in pleidooien, artikelen en brochures herhaalde. Daarnaast probeerde Donker veel meer dan de doctrinair-liberalen de publieke opinie te mobiliseren. Hoewel overtuigd van zijn eigen gelijk was Donker niet het type van de strenge onderwijzer, maar van de plooibare advocaat, die bereid was af en toe compromissen te sluiten.¹⁷⁹ Dit verschil zou pijnlijk duidelijk worden op het moment dat Thorbecke en Donker in 1848 met elkaar zouden moeten samenwerken.

Vlissingsche Courant

Uiteindelijk stelde de regering in 1840 een nieuwe grondwet voor, die enige niet onbelangrijke noviteiten bevatte, maar niet bracht wat de liberalen ervan verwachtten. Hiervoor moest de Tweede Kamer in dubbel getal bij elkaar komen. Ondanks Donkers pogingen lukte het hem niet om verkozen te worden.¹⁸⁰ Thorbecke slaagde wel. Hij was kritisch en liet zich tijdens de vergaderingen door middel van vurige redes horen. Hierdoor, en door zijn publicaties over de grondwet, domineerde hij nu de voorpagina's van onder meer de *Arnhemsche Courant* en zakte de aandacht voor Donker weg.

Niet lang na het aannemen van de nieuwe grondwet trad Willem I af. Onder de eerste jaren van het bewind van zijn zoon Willem II bestond er een constructieve sfeer tussen koning, ministers en parlement. De algemene verwachting was dat hij meer genegen zou zijn om hervormingen in het staatsbestel toe te staan dan zijn vader.¹⁸¹ De *Vlissingsche Courant* en de diverse katholieke dagbladen matigden hun toon, maar de *Arnhemsche Cou-*

rant bleef een stevige oppositie voeren, al was ze realistisch genoeg niet te denken dat die tot een grondwetswijziging zou leiden. De regering bleef de pers te vuur en te zwaard bestrijden. Naast de drukpersprocessen zette ze een nieuw middel in: het weggkopen van onwelgevallige journalisten. Zo kreeg Roest van Limburg een diplomatieke betrekking aangeboden, in de hoop dat de *Arnhemse Courant* haar toon matigde. Hij vertrok, maar de toon bleef hetzelfde.¹⁸² Donker raakte bij de *Arnhemse Courant* op de achtergrond. De krant volgde het proces tegen Eillert Meeter aanvankelijk op de voet en sprak uiteraard sympathie uit voor de beklaagde. Het blad nam grote delen uit de pleitrede van Donker voor de Hoge Raad over. Donker wist de aandacht niet vast te houden, latere pleidooien van hem in deze zaak vermeldde de krant slechts terloops en zonder nadere duiding.¹⁸³ Donker zocht naar een nieuw podium. In februari 1841 dacht hij met *De Volk der Vrijheid* een constitutioneel blad gevonden te hebben dat hem dat kon bieden, maar de krant voer onder de nieuwe hoofdredacteur Rienks toch een te radicale koers voor hem.¹⁸⁴

Begin 1842 ruimde Van Maanen, de representant van het strenge persbeleid, het veld. Het gezag van de steun en toeverlaat van Willem I was sinds zijn abdicatie tanende. Een niet gunstig ontvangen ontwerpwet van zijn hand bleek de druppel. Willem II wilde hem vervangen door een minister van wat minder reactionaire signatuur. De diverse kranten speculeerden direct wie hem kon opvolgen als minister van Justitie. De *Arnhemse Courant* meende dat dit ministerie, dat veel trekken had van 'de vadsigheid van eene gerontocratie', gebaat was bij 'een man van karakter'. De krant schoof, naast een aantal andere liberalen, Donker naar voren. De genoemde hervormers konden naar het idee van het blad bogen op publieke steun, maar het wist ook te vertellen dat 'de regering deze kandidaten der publieke opinie niet verkiest'.¹⁸⁵ Floris van Hall, niet genoemd door de oppositiepers, nam uiteindelijk plaats op het ministerspluche.

Na het vertrek van Roest van Limburg eind 1841 consulteerde Thieme Thorbecke over diens opvolging. Op voorspraak van de Leidse hoogleraar benoemde de eigenaar van de *Arnhemse Courant* zijn oud-student Nicolaas Olivier tot hoofdredacteur.¹⁸⁶ Donker raakte hiermee definitief zijn aansluiting met de krant kwijt. Dit ten gunste van Thorbecke, die met de benoeming van zijn vertrouweling de *Arnhemse Courant* als zijn spreekbuis kon beschouwen. Donker stond Thieme in november 1842 nog wel bij in een rechtszaak die hij had aangespannen omdat hij vond dat hij gegeven het formaat van zijn krant te veel zegelrecht (belasting op kranten) betaalde. De rechtbank in Arnhem had de vordering afgewezen en Donker pleitte succesvol voor Thieme bij de Hoge Raad.¹⁸⁷ Dit betekende niet dat Donker nog invloed had op de redactie. Thieme stond er immers om bekend dat hij de redacteuren van zijn krant vrijliet.¹⁸⁸

De *Vlissingsche Courant* had zich in 1839 al positief uitgelaten over Don-

kers brochures en ondersteunde in de opmaat naar de grondwetsherziening van 1840 zijn pleidooien voor ministeriële verantwoordelijkheid en directe verkiezingen. Daarna sprak de krant zich een tijd niet meer expliciet uit, maar na zijn verwijdering van de *Arnhemsche Courant* en het mislukken van *De Tolk der Vrijheid*, richtte Donker zich op de krant uit Zeeland. Hoofdredacteur Frederik van Sorge was in augustus 1843 naar Den Haag afgereisd. Mogelijk had hij daar contact gezocht met Donker, want vanaf oktober van dat jaar begon deze voor de *Vlissingsche Courant* te schrijven. De wat kleurloos geworden krant kreeg daarmee weer een felle toon. Donker ontplooiده zich nu als de politieke redactie van het blad.¹⁸⁹ De 51-jarige Donker vormde deze niet alleen, hij zocht voor zijn hernieuwde persactiviteiten steun bij een nieuwe generatie liberalen. Waarschijnlijk kwam hij met hen in contact via Piet Blussé. Deze 25-jarige net afgestudeerde jurist was in november 1842 begonnen als advocaat bij de Hoge Raad en ging een jaar later een maatschap met Donker aan.¹⁹⁰ Hij had een drietal studievrienden om zich heen verzameld, Jacob Christiaan Reepmaker, Michiel Johan de Lange en Gerrit de Clercq.¹⁹¹ Zij hadden kort tevoren hun studie rechten in Leiden voltooid en hadden de populaire grondwetscolleges van Thorbecke gevolgd.¹⁹² Samen met deze jonge juristen oefende Donker vanaf de herfst van 1843 invloed uit op de *Vlissingsche Courant*.

Ze deden voor het eerst van zich spreken in de *Vlissingsche Courant* op 6 oktober. Op die datum motiveerde de krant in een hoofdartikel de aanstaande koerswijziging. Zowel toon als inhoud hiervan kwam overeen met die van Donker rond de grondwetsherziening van 1840. De redactie hekelde de deplorabele staat van de rijksfinanciën, de langdurige en hardnekkige weigering België te erkennen en het gebrek aan mandaat van de regering. Om noodzakelijke hervormingen door te voeren, pleitte de krant voortaan voor rechtstreekse verkiezingen en een ontbindbare vertegenwoordiging ‘alles met het doel, om eene nationale kracht te vestigen’.¹⁹³

De *Arnhemsche Courant* reageerde positief op het nieuws dat het Zeeuwse blad zich weer in de gelederen van de oppositiebladen bevond, maar toch haalde deze laatste een aantal keren hard uit naar het blad van Thorbeckes vertrouweling Olivier. Eind november verschilden de kranten van mening of de regering de rentelasten op de staatsschuld eenzijdig kon korten. De *Vlissingsche Courant* was hier gezien de bijzondere omstandigheden voor en vond het vasthouden van ‘onze oude vriendin [*de Arnhemsche Courant*, *MvdW*], die ons overigens wat al te knorrig wordt’ getuigen van een financiële dwaling die onherroepelijk tot een staatsbankroet zou leiden. Deze situatie was voor alle schuldeisers ongunstig. Daarnaast drukte een rentereductie alleen op de rijksten, terwijl een verhoging van de belasting nadelig was voor de hele bevolking. Het blad verweet de *Arnhemsche Courant* stelselloosheid.¹⁹⁴ Begin januari deed de *Vlissingsche Courant* er nog een schepje bovenop: ‘De *Arnhemsche Courant* [...] vit en hekelt, zij wil de heilige na-

komings van wetten en reglementen en schijnt niet in te zien, dat coteriegeest onzer instellingen tot allerlei knoeierijen aanleiding geeft.’¹⁹⁵ Daarna verminderde de kritiek wel iets, maar er bleven inhoudelijke verschillen bestaan. Zo pleitte de *Arnhemsche Courant* voor afschaffing van de Eerste Kamer, terwijl de *Vlissingsche Courant* in de lijn van Donkers eigen opvattingen meende dat dit de positie van de koning in het staatsbestel ondergroef.¹⁹⁶ Verschillende stukken in de krant waren met ‘D.D.C.’ of ‘D.C.’ ondertekend, maar soms ook met Donkers volledige naam. De artikelen verschilden nogal in stijl. Het is aannemelijk dat Donker de stukken niet allemaal zelf heeft geschreven, maar dat de groep juristen rond hem eveneens onder zijn naam publiceerde. De artikelen zullen dan in ieder geval in overleg met Donker zijn samengesteld.¹⁹⁷

Net als enkele jaren ervoor in de *Arnhemsche Courant*, toonde Donker geen vertrouwen te hebben in de beide Kamers. De excessieve staatsuitgaven waren niet aan de koning te wijten, maar aan Kamerleden die geen controle uitoefenden. Hij benadrukte dat het falen niet aan persoonlijke gebreken lag, maar door de instelling zelf kwam, gekozen door slechts 480 leden van Provinciale Staten. Daarom ging van hen geen hervorming uit. De koning moest een wet uitvaardigen die alle stemgerechtigde burgers bijeenriep om voor elke 30.000 inwoners één afgevaardigde te kiezen. Deze afgevaardigden mochten zich dan buigen over een grondwetswijziging, afkomstig van de koning. Hierdoor kwam volgens Donker ‘een nationaal werk’ onder leiding van Willem 11 tot stand.¹⁹⁸

Aan de constructieve sfeer tussen koning, kabinet en Kamer kwam een eind toen bleek in welke deplorabele staat de rijksfinanciën verkeerden. Er was een enorme schuldenlast gegroeid, die kolossale rentebetalingen met zich meebracht, terwijl de opbrengsten uit de koloniën juist tegenvielen. De Tweede Kamer wilde zeer tegen de zin van Willem 11 bezuinigen op defensie-uitgaven, de grootste kostenpost op de begroting. De financiële nood werd steeds hoger. De Kamer dreigde de tweejarigebegroting voor 1844 en 1845 te verwerpen. De ministers Rochussen en Van der Heim van Duivendijke zagen geen brood meer in de situatie en traden af. Hierop schoof Floris van Hall zichzelf als minister van Financiën naar voren. De uitgesproken conservatieve De Jonge van Campensnieuwland trad aan als minister van Justitie waardoor de liberale hoop op een snelle grondwetsherziening verdween. Ondertussen ging Van Hall voortvarend aan de slag en deed verschillende voorstellen voor de dekking van oude tekorten. In de laatste dagen van 1843 kwam hij met zijn meesterstuk: een wetsvoorstel tot *vaststelling van eene buitengewone belasting op de bezittingen en daarmede gepaard gaande vrijwillige geldlening*. Van Hall converteerde oude leningen naar leningen met een rentepercentage van drie procent, daarnaast voerde hij een belasting van anderhalf procent in op alle bezittingen – zowel roerende als onroerende zaken – tenzij voor eind maart een lening van 117 miljoen gulden voltekend was.¹⁹⁹

In de liberale pers ontstond direct discussie over de monsterwet, zoals het voorstel al snel heette. De *Arnhemsche Courant* vond dat de regering de rentebetalingen niet mocht korten aangezien dit een aantasting van het eigendom was. Bovendien vreesde de krant precedentwerking.²⁰⁰ Donker betoogde in de *Vlissingsche Courant* juist dat de wet een noodmaatregel vormde. De vrees dat iets dergelijks nogmaals moest gebeuren had geen grond. Zelfs onder de Franse overheersing – toen door tiërcering nog slechts een derde van de rente op de schuld werd uitbetaald – was er maar éénmaal gekort. Het alternatief om de kosten te dekken – een belasting op bezittingen – was voor Donker een gruwel: dit remde investeringen af, vernietigde productiecapaciteit en leidde uiteindelijk alleen maar tot meer belasting. Hij vervolgde zijn tirade tegen de invoering van een belasting op het bezit: ‘al wat wij na de invoering dezer wet zullen bezitten, daarop is gedrukt, het zegel van den staat, welke het op kan eischen, als de behoefte van den staat het vordert’. De lastendruk was zo hoog aan het worden ‘dat zij letterlijk over dreigt te slaan, tot een Oostersche dwingelandij’. De vrijheid van alle burgers was in het geding en Donker riep de wetgevers op deze onzalige belasting tegen te houden.²⁰¹

Het alternatief – een lening – zag Donker eveneens niet zitten. Hij vreesde dat deze de middenklasse trof. Hij redeneerde dat de rijksten makkelijk het geld konden opbrengen om direct de betreffende obligaties te kopen, ook al leverde dit maar drie procent rente op. Anderen, die wel bezit hadden en daarom een belasting vreesden, hadden niet direct de benodigde constante middelen. Aanvankelijk waren de effecten nog niet zoveel waard, maar naarmate de sluitingsdatum dichterbij kwam, zouden ‘middelmattig gegoede landeigenaren en neringdoende lieden’ uit alle macht proberen obligaties op te kopen, waardoor de prijs opliep. Op die manier was het onafwendbaar voor ‘de gezeten midden-klasse [om] het slagtoffer der rijksten te worden’. Daarnaast was hij bevreesd voor speculatie. De ‘eerlijke inschrijver’ liep gevaar omdat ‘er afgerigte geldwolven op uit zijn, om hunne beurzen te ledigen en zich ten hunnen koste te verrijken’. Donker had verder geen goed woord over voor de koppeling tussen de lening en de dreigende belasting. Hij vermoedde de hand van ‘beurs-speculanten’ in de totstandkoming van de wet en hield ‘de hooge regering voor misleid’.²⁰² De *Arnhemsche Courant* beval het betoog van Donker aan en nam het eerste deel van zijn stuk integraal over.²⁰³ Thorbecke was wat verbaasd over Donkers theorie: ‘Donker gelooft den sleutel te hebben ontdekt van een knoeiaanleg’.²⁰⁴

Na veel discussie gingen beide Kamers begin maart akkoord met de monsterwet. Door de uiterste inschrijfdatum voor de lening een week te verlenen en door bijdragen van Willem II en zijn kort daarvoor overleden vader, werd deze ternauwernood voltekend en was de gewraakte belasting op het bezit afgewend. Donker erkende het succes maar noemde het tegelijkertijd een ‘maatregel van behoud’. Pers en publiek bejubelden de regering, maar

de monsterwet was in feite een ‘een gepleisterd graf’. De natie was gedwongen geweest te tekenen voor een lening waarvan het de voorwaarden amperkende, daartoe gedwongen ‘door bedreigingen, [...] door intimidatie, intrigue, huichelarij’. Donker meende dat men massaal spijt had van intekening en hij vatte dit op als een teken van groeiende afkeer tegen de regering. Hij wilde dat de *Vlissingsche Courant* de stem zou zijn van deze groep.²⁰⁵

Die spreekbuis van de oppositie en Donkers medewerking hieraan zouden vooralsnog tijdelijk blijken. Hoofdredacteur Frederik van Sorge was vanwege een zakelijk geschil vertrokken en sindsdien ontbrak een echte redactie bij de *Vlissingsche Courant*. Stukken werden toegestuurd aan drukker Anna van Bieren – opvallend genoeg een vrouw –, die zelf de krant opmaakte. Als gevolg hiervan kwam het meer dan eens voor dat de krant artikelen van tegengestelde aard opnam – soms in hetzelfde nummer –, wat bij Donker en zijn juristenclub tot verontwaardiging leidde. In 1845 verminderden zijn inzendingen en in juni 1845 hielden deze helemaal op.²⁰⁶ De juristen spraken zich eind 1844 en begin 1845 nog uit vóór het Negenmannenvoorstel.²⁰⁷ Toen de Tweede Kamer het voorstel voor grondwetsherziening door Thorbecke en de zijnen niet eens in behandeling wilde nemen, was de hoop op een snelle aanpassing van de constitutie verdwenen. Donkers verminderde interesse in de krant is uitgelegd als gevolg van zijn ‘instrumentele visie’ op de journalistiek.²⁰⁸ Hoewel hij als activist dagbladen en brochures zeker als middel zag om voor hervormingen te pleiten, was hij overtuigd van het intrinsieke belang van de vrije pers. Andere zaken speelden zeker ook een rol. Donker toonde zich binnenskamers aan zijn vriend De Kempenaer gedesillusioniseerd en vond zich te oud om zijn strijd voort te zetten.²⁰⁹ Daarnaast waren er privéproblemen. Donker was in april 1846 van zijn tweede vrouw gescheiden. Hierin had wellicht één van de juristen in zijn groep een rol gehad. Bovendien was hij door zijn openlijke steun aan het Negenmannenvoorstel in ongenade gevallen bij de koning en nadat de politie zijn banden met Eillert Meeter had ontdekt, schaduwden agenten hem.²¹⁰ Hij kwam in een kwaad daglicht te staan en dit zal een reden zijn geweest om zijn persactiviteiten op een lager pitje te zetten.

Toch keerde Donker twee jaar later terug voor een aantal artikelen in de *Vlissingsche Courant*. In het najaar van 1847 leek er voor de voorstanders van grondwetsherziening een sprankje hoop te ontstaan, toen Willem II een wijziging aankondigde. Deze was noodzakelijk omdat bepalingen over het decentraal bestuur en het kiesrecht elkaar tegenspraken. Wat niet tot hoop stemde, was dat de koning zich door twee zeer behoudende adviseurs liet bijstaan. De intentie was een zuiver administratieve aanpassing.²¹¹ Toch maakte het woord grondwetsherziening alleen al de tongen los. Het bracht Donker ertoe om zijn pen weer op te pakken. Vanaf november 1847 schreef hij een negental artikelen in de *Vlissingsche Courant* over de ophanden zijnde wijziging. Begin maart 1848 verscheen het laatste artikel van zijn hand: de gebeurtenissen in die maand overvielen ook hem.²¹²

Donker concludeerde dat de aangekondigde herziening ‘eerder mistrouwen dan tevredenheid’ veroorzaakte. Hij verwachtte dat de regering zou zien dat alleen een minimale herziening niet houdbaar was. In afwachting van deze voorstellen herhaalde Donker zijn politieke programma. Voor het eerst liet hij zich positief uit over ‘eene belasting op de inkomsten’, als dit betekende dat de accijnzen die de handel in de weg stonden verdwenen. ‘De weinig gegoede meerderheid’, zo redeneerde hij, moest ‘worden ontlast en de gegoede minderheid zwaarder [...] belast’. Het ‘niet ontvangend deel der natie’ had geen invloed en dat was nu juist het deel dat er belang bij had ‘goedkoop geregeerd te worden’. Vooral de behoudende minister van Binnenlandse Zaken, Lodewijk Napoleon van Randwijck, moest het ontgelden. Zijn voornamen deden herinneren aan de periode van Franse overheersing, wat voor Donker een dankbaar onderwerp van spot was.²¹³

Ondertussen was Floris van Hall in de laatste dagen van 1847 afgetreden omdat hij vond dat de voorgenomen grondwetsherziening niet voldoende was. Donker had voor het ontslag geen goed woord over en beschouwde hem als ‘politisch dood’. Zijn monsterwet achtte Donker typerend voor de slechte gesteldheid van individuele vrijheden en rechtsgelijkheid. Hij voelde ondertussen dat er in Europa wat gaande was. Eind januari merkte hij op: ‘de groote strijd tusschen het behoud en de hervorming is onvermijdelijk; zij zal links en regts worden gestreden; moet Nederland daarin worden medegesleept?’ Opstanden in Sardinië en Napels hadden geleid tot liberale grondwetten. De ‘matige en bedaarde zin’ van de leden van de reformistische Amstelsociëteit – hierover in het volgende hoofdstuk meer – moest tot voorbeeld strekken van een nieuwe grondwet die een einde maakte aan de voorrechten van de aristocratie. De herzieningsvoorstellen waren aan de Raad van State aangeboden, maar de inhoud ervan was niet publiek. Donker zag hierin een poging van de ministers om de koning te misleiden wat er werkelijk onder het volk leefde. De onrust was inmiddels naar Frankrijk overgeslagen en Donker nam aan België een voorbeeld. Aan dit land zou alle onrust voorbijgaan, omdat het in tegenstelling tot zijn noorderbuur wel een liberale grondwet had. De enige oplossing om de internationale woelingen buiten de Nederlandse landsgrenzen te houden was een onmiddellijke grondwetsherziening in liberale zin met directe verkiezingen. De regering moest zich niet te veel gelegen laten liggen aan de wil van de beide Kamers: ‘de regeering en de regeering alleen heeft op dit oogenblik haar lot en dat van Nederland in handen; uitstel of halve maatregelen leiden tot eenen gewissen ondergang’.²¹⁴

Dit was de situatie vlak voordat de gebeurtenissen in maart 1848 ertoe leidden dat de koning een beroep op Donker deed om zelf met een grondwetsvoorstel te komen. Donker bediende zich van de drukpers zoals hij dat al twintig jaar gedaan had: vooral als middel om zijn herzieningsvoorstellen aan een breder publiek kenbaar te maken, maar ook uit idealistische mo-

tieven, getuige de veelvuldige pleidooien voor persvrijheid die hij in de rechtszaal had gehouden. Op sommige momenten toonde hij zich in zijn brochures en krantenartikelen erg fel, zoals bij zijn eerste optreden in *De Bijenkorf* of later in de *Arnhemse Courant*, op het moment dat hij Thieme bijstond in een persproces. Vanaf de ophanden zijnde grondwetsherziening van 1840 gebruikte Donker de drukpers als actiemiddel. Niet alleen publiceerde hij veel brochures in deze tijd, ook zijn toon verhevigde. Toen hij ontevreden was over de beperkte hervormingsgezindheid van Kamerleden, wendde hij de krant aan om anderen aan te sporen, onder meer door alle kiesgerechtigden te vragen hun stembiljetten terug te sturen. In de jaren veertig deed Donker meermaals een beroep op koning en volk omdat Tweede Kamerleden in zijn ogen vertegenwoordigers van het behoud en daarmee niet te vertrouwen waren. Door zo zijn achterban te bespelen kreeg Donkers optreden een wat populistisch randje. Dit onderscheidde hem van andere publicisten in deze periode, met name Thorbecke. Zijn herhaalde ageren tegen de Tweede Kamer en de rechterlijke macht versterkte dit beeld. Donker betichtte Kamerleden en rechters ervan er voor hun eigen gewin te zitten en niet aan het algemeen belang te denken. Ze waren in zijn ogen ‘baantjesjagers’, afkomstig uit de hoogste klassen, die relatief weinig bijdroegen aan de schatkist, maar wel alle voordelen genoten. Deze felle anti-establishmenttoon was opmerkelijk, gegeven het feit dat Donker zelf uit de hogere kringen kwam en een succesvolle advocatenpraktijk had. Toch stond hij erom bekend dat hij evenzeer contacten onderhield met personen van een heel ander allooi. Deze complexe samenloop van activiteiten in boven- en onderwereld verkent het volgende hoofdstuk nader.

Familiewapen Donker Curtius

TUSSEN BOVEN- EN ONDERWERELD

De maatschappij was in de eerste helft van de negentiende eeuw buitengewoon standsbewust. In grote lijnen bestonden er twee standen, een brede onderlaag en een kleine bovenlaag. Een afgebakende middengroep was er niet. Een soort middenklasse was wel aanwezig, maar dan alleen in economisch opzicht. Waar klassenverschil voortkwam uit een grote afwijking in vermogen en bezit, was een verschil in stand gestoeld op een ongelijkheid in sociale status. Dit laatste onderscheid was in de regel in het maatschappelijk verkeer dominanter dan financieel-economische verschillen. Predikanten hadden bijvoorbeeld over het algemeen weinig inkomen, maar stonden wel in aanzien. Binnen de beide standen waren gradaties. Een advocaat behoorde sociaal gezien tot een andere orde dan een adellijke landeigenaar. Dat nam niet weg dat er een strikte scheiding bestond. Beide standen gingen amper met elkaar om, binnen de standen werden veel intensievere contacten onderhouden.¹

Hoewel de familie Donker Curtius oorspronkelijk uit de Brabantse middenklasse voortkwam, behoorde zij door de snelle carrière van vader Boudewijn vanaf de Bataafs-Franse tijd tot de aanzienlijke Haagse stand. Van de echte regentenklasse, die kon bogen op meerdere generaties deelname aan het bestuur, maakte de familie geen deel uit, maar als nieuwe notabelen was haar er veel aan gelegen om de net verworven sociale positie te behouden. Opmerkelijk genoeg ging Donker niet alleen maar om met standsgenoten, maar ook met personen van wie dat niet verwacht werd, zoals de in de vorige hoofdstukken besproken oppositionele Belgische liberalen en de in weinig aanzien staande dagbladpers. Dit weerhield hem er niet van om in goede verstandhouding om te gaan met personen die hoger in aanzien stonden. Daarnaast was hij tegelijkertijd in zijn pleitredes en publicaties kritisch op de staatsinrichting in het koninkrijk, maar nam hij wel actief deel aan het maatschappelijk leven en werkte hij aan zijn carrière. Donkers activiteiten op het snijvlak van boven- en onderwereld waren uitzonderlijk, maar bleken essentieel voor zijn rol in 1848 en verdienen daarom bijzondere aandacht.

Familie

De twee huwelijken van Donker reflecteerden zijn maatschappelijke stand. Op 13 september 1816 trouwde hij in Amsterdam voor de eerste maal met Ida Susanna Wilhelmina Walraven. Net als hij was zij afkomstig uit de stand die in de Bataafs-Franse tijd aanzien had verworven. Haar vader Jacob Walraven was een geleerd man, die maar liefst driemaal promoveerde. Hij vestigde zich in Amsterdam als advocaat. Daarnaast bereidde hij samen met elf andere juristen de nieuwe Bataafse wetboeken voor. Specifiek richtte hij zich op het codificeren van het handelsrecht.² Na de Franse tijd vroeg de koning hem om het Wetboek van Koophandel op te stellen, waarbij hij zich toespitste op het actualiseren van het verzekerings- en zeerecht. Zijn dochter Ida werd op 13 juli 1791 in Amsterdam geboren. Het is zeer aannemelijk dat Donker haar heeft ontmoet via het Amsterdamse juristennetwerk van zijn vader, waar Jacob Walraven deel van uitmaakte.³ Beide echtelieden hadden niet alleen dezelfde sociaaleconomische achtergrond, maar kwamen beiden daarnaast uit een milieu dat actief nadacht over staatkunde, hervormingsgezind was ingesteld en interesse in wetenschap en vooruitgang had. Als gevolg hiervan begonnen Donkers familierelaties steeds meer op een juristennetwerk te lijken: zijn schoonfamilie bestond grotendeels uit juristen, broer Willem was advocaat in Dordrecht geworden en vader Boudewijn was de facto president van het Hoog Gerechtshof.⁴

Het huwelijk duurde niet lang. Eind jaren twintig, toen het hem maatschappelijk gezien voor de wind ging, kreeg Donker een grote tegenslag te verwerken. Na een huwelijk van elfenhalf jaar overleed Ida op 3 mei 1828, 36 jaar oud, ‘na eene langdurige ongesteldheid’.⁵ Daags na haar dood verwoordde Donker deze gebeurtenis als volgt: ‘Ongeveer twaalf jaren was ik met haar in den gelukkigsten echt vereenigd, en mogt ik haar als een voorbeeld van liefde, zachtzinnigheid en stille deugd bewonderen. Hare familie heeft zij uitdrukkelijk verzocht geen’ uiterlijken rouw te dragen; zij wist dat dezelve, en ik vooral, haar innig zouden betreuren. Hare nagedachtenis blijft mij heilig, haar verlies eene onheelbare wond’.⁶ Het huwelijk bleef kinderloos.

Drie jaar na de dood van Ida trouwde Donker op 23 maart 1831 voor de tweede maal. Bruid was ditmaal jonkvrouw Sophia Antoinetta de Salis.⁷ Zij was 26 juni 1807 geboren als dochter van Rudolph Antony baron de Salis en Sophia Cornelia Adrienne baronesse van Reede van Oudtshoorn. Vader De Salis kwam na een carrière in Kaap de Goede Hoop in 1806 naar Nederland waar hij beheerder van de Koninklijke domeinen werd, eerst in Brabant en later in Zuid-Holland. Donker kende hem in ieder geval al vanaf 1823, toen De Salis hem ondersteunde in zijn verzoek aan de koning om voor Sociëteit De Witte een houten tent in het Haagse Bos te plaatsen.⁸ Dat Donker met een dame van adellijke komaf trouwde, was gezien zijn maatschappelijke

positie niet vreemd. Als succesvol en bemiddeld advocaat kwam dit huwelijk overeen met zijn statuut. Ook deze verbintenis duurde niet heel lang, bleef kinderloos en eindigde niet gelukkig. Op 28 april 1846 scheidden beide echtelieden.⁹ De Leidse hoogleraar Van Assen leek meer te weten over de achtergronden en schreef in januari 1845 aan Groen van Prinsterer: ‘Mevrouw Donker die liberaal is tot op haar *ingewanden* zou een zoo heerlijk onderwerp wezen voor wespensteken. Men zegt dat zij *bevrucht* is door de *vrucht*. Er was wat moois van te maken. Zeg het niet voort.’¹⁰ Met de ‘wespensteken’ doelde Van Assen op het blad *Wespen* van het liberale Tweede Kamerlid Van Dam van Isselt. Waarschijnlijk hintte hij op overspel – destijds een van de weinige gronden voor een echtscheiding. Zou hij met de ‘*vrucht*’ op een van de jonge juristen hebben gedoeld die zich rond Donker hadden verzameld?¹¹ Over Sophia is verder weinig meer bekend en ze zou uiteindelijk op 19 augustus 1874 alleen overlijden in het Duitse Boppard aan de Rijn.¹²

Dirks ouders bereikten een hoge leeftijd. Binnen een tijdsbestek van ongeveer een jaar, in 1831 en 1832, overleed zowel zijn vader als zijn moeder. Zijn moeder werd vijfenzeventig, zijn vader zelfs vijfentachtig jaar oud. Twee van Dirks drie broers waren deze leeftijd niet gegeven. Hein overleed in 1839 en Benjamin, directeur van de posterijen in Amsterdam, in 1845. Dirk had een goede band met zijn neef Cornelis Hendrik Boudewijn Boot. Boots moeder, Dirks zus Boudewina, overleed al voor zijn eerste verjaardag. Hierop nam Dirks andere zus, Sara Seraphina, getrouwd met Hendrik Gerard van Kessel, directeur van het postkantoor in Den Haag, en zelf kinderloos, zijn opvoeding over. Via de familie Donker kwam Cornelis in contact met zijn ooms Willem en Dirk. Zij waren voor zijn intellectuele ontwikkeling erg belangrijk. Het was geen wonder dat hij net als zijn twee ooms en grootvader in Leiden rechten ging studeren. Na deze studie in 1835 *summa cum laude* afgerond te hebben en voor zijn benoeming in 1838 als substituit-officier van justitie bij de rechtbank in Amsterdam was hij advocaat in Den Haag. In deze periode werkte hij nauw samen met zijn oom Dirk, die hem niet alleen een vaste klantenkring bezorgde, maar ook belangrijke zaken toevertrouwde.¹³ Ook zijn neef Cornelis Adriaan Hendrik, zoon van Dirks broer Willem, stond hij met raad en daad terzijde.¹⁴

Aanzien als advocaat

Een bijzonder soort zaken die Donkers maatschappelijk vooraanstaande positie bevestigden, betrof erfrechtkwesies bij nalatenschappen van adellijke families.¹⁵ Zo reisde Donker in 1829 voor een proces naar Zwolle. De broers Ernst Hendrik en Willem van Ittersum, baronnen afkomstig uit de Overijsselse adel, hadden onenigheid over de erfenis van hun moeder. Via een familielid van de Van Ittersums uit Den Haag was Donker gevraagd

Donkers uitzicht op het Lange Voorhout. Foto Alexandrine Tinne, 1860-1861

om als raadsman op te treden. De zaak draaide om de boedel van het landgoed De Oosterhof in Rijssen. Het was niet duidelijk welke meubels precies aan haar toebehoord hadden, waarop de ruzie hoog oplaaide en Willem zijn broer Ernst Hendrik van meened beschuldigde. Donker verdedigde de laatste en deelde een sneer uit naar Willem van Ittersum, die in zijn ogen verantwoordelijk was voor de broedertwist: ‘De Hemel vergeve dit gruwelstuk, maar dit moet ik getuigen, dat ik liever dáár zat aangeklaagd en zelfs schuldig, dan dat ik ginds had gezeten als beschuldiger van mijnen broeder.’ Dat een schijnbaar kleine zaak binnen een aanzienlijke adellijke familie dergelijke proporties aangenomen had, was volgens Donker een schande: ‘Ik wil wel bidden en hopen, dat dit geding aan allen die tot het geslacht van den aangeklaagden behooren, de oogen mag openen om hen te overtuigen, dat oude adeldom alléén dan waarde heeft, wanneer men die door deugden verdient en die ten voorbeeld van het volk kan vertoonen.’¹⁶ Dat Donker de familie Van Ittersum zo vermaande mag toch wel opmerkelijk genoemd worden. Het geeft in ieder geval aan dat hij meende zich dergelijke uitspraken te kunnen permitteren en zich zeker niet ondergeschikt opstelde.

Ruim tien jaar later werd Donker gevraagd de belangen van de adellijke familie Van Reede te behartigen. Mogelijk kwam de familie met Donker in contact via Willem Frederik van Reede, die op het Lange Voorhout in Den Haag Donkers buurman was. De Van Reedes voerden de Ierse titel ‘graaf van Athlone’ en hadden bezittingen in zowel Groot-Brittannië als Nederland. Begin jaren veertig van de negentiende eeuw stierf de graventitel uit en daarmee kwam de vererving van de familiebezittingen evenzeer in het geding, met name de huizen Amerongen en Middachten. Hendrik Jan Willem Bentinck, een neef van de laatste graaf, was benoemd tot executeur-testamentair. Hij machtigde Donker om hem in Nederland te vertegenwoordigen. Donker had de moeilijke taak alle bezittingen en erfenamen te inventariseren en vervolgens de boedel te verdelen. Aan de ene kant deelde de familie Bentinck in de erfenis en aan de andere kant waren enkele zussen van overleden graven van Athlone erfenamen. Zo werd het huis Middachten verdeeld tussen de Van Reedes en de Bentincks en kwam het huis Amerongen toe aan twee van de zussen Van Reede. Zelfs na de verdeling van de erfenis bleef Donker tot 1860 verbonden als beheerder van de nalatenschap van de Van Reedes en de Bentincks, nog tijdens zijn minister-schappen.¹⁷

Donker bewoog zich daarnaast in ander aanzienlijk gezelschap. In 1836 benaderde de Amerikaanse zaakgelastigde in Den Haag Auguste Davezac ‘my friend and neighbor’ Donker over een eigendoms kwestie van een Amerikaans schip dat in de Bataafs-Franse tijd gekaapt was.¹⁸ Donker kon uiteindelijk niets betekenen in de zaak, omdat geen Nederlandse rechter zich bevoegd achtte om een oordeel te vellen. Hij toonde zich verontwaardigd.¹⁹

Opmerkelijk is dat Donker op goede voet stond met de gezant – hij begaf zich als advocaat niet in de diplomatieke wereld – en zich openhartig uitsprak over de incompetentie van de Nederlandse regering.

Donker was graag gezien in de hogere kringen, maar behandelde tevens veel zaken voor cliënten van een lagere maatschappelijke statuus. Anders dan met de baronnen, graven en diplomaten vond hij de omgang met hen ongemakkelijk. De jonge Haagse arts Johan Evers, die in maart 1848 getuige zou zijn van Donkers pogingen om demonstraties te organiseren, herinnerde hoe deze met zijn vader omging:

‘De vader van Evers was een zeer gefortuneerd koekebakker. Hij was in vele zaken betrokken en moest dikwijls Dirk Donker als advocaat raadplegen. Donker Curtius achtte dien Heer Evers echter te min om hem Mijnheer te noemen. Nooit deed hij dit tegenover hem en als hij hem aansprak of groette brabbelde hij zoowat omdat hij er toch niet voor uit durfde komen dat hij te trotsch was om geen Mijnheer te zeggen.’²⁰

Donkers advocatenpraktijk liep begin jaren veertig zo goed dat hij alle zaken niet alleen afkon. Hij vond in Piet Blussé een compagnon. De 50-jarige advocaat en de jonge jurist gingen op 1 december 1843 een maatschap aan, nadat deze laatste op 29 april 1842 in Leiden in de beide rechten was gepromoveerd en op 24 november van dat jaar was beëdigd als advocaat bij de Hoge Raad.²¹ De akte die hun maatschap bekrachtigde, was duidelijk over hoe de samenwerking vorm kreeg: ‘Hunne vereeniging in de practijk zal van stonden aan intiem zijn. Zoodra Mr. Blussé eenige bekendheid heeft verkregen zullen zooveel mogelijk de twee namen bijeen worden gevoegd. Geen van beide zullen eenige afzonderlijke zaken doen, blijvende echter de familiezaken der Athlone’s en Bentincks uitgesloten, als waar in Mr. D. Donker Curtius geen vreemden kan brengen.’ Blussé ontving het eerste jaar een salaris van 600 gulden, dat in het derde jaar opliep tot 1200 gulden. Vanaf het vierde jaar deelde hij mee in de winst, eerst bescheiden, maar vanaf het achtste jaar verdeelden beide compagnons de winst gelijk. Donkers intentie was ‘om binnen eenige jaren, het kantoor ten huize van Mr. Blussé over te brengen’. Hij zag het aangaan van de maatschap als pensioenvoorziening. Tot tien jaar na het verlaten van de praktijk zou Blussé Donker een vast bedrag en een aflopend deel van de winst uitkeren.²²

Donker en Blussé stonden samen cliënten bij, onder andere in een aantal zaken met betrekking tot grondonteigening ten behoeve van de aanleg van de spoorlijn van Den Haag naar Rotterdam.²³ Het was een onderwerp dat hem na aan het hart ging. Niet alleen keek hij vanuit zijn zomerverblijf Oud-Clingendael zelf uit op de in 1843 aangelegde spoorlijn van Leiden naar Den Haag, ook had hij enkele jaren daarvoor gesteld dat particuliere

belangen uiteindelijk moeten wijken voor het algemeen belang, maar dat daar wel een voldoende compensatie tegenover moest staan.²⁴ Het zal hem dan ook niet te doen zijn geweest om de aanleg van de spoorweg tegen te houden, maar vooral om een behoorlijke schadeloosstelling voor zijn cliënten te verkrijgen. Uiteindelijk werd op 3 januari 1859 – tien jaar nadat Donker minister was geworden en de maatschap had verlaten – de samenwerking ontbonden.²⁵ Hierna bleef Blussé tot 1876 advocaat in Den Haag. Daarnaast was hij 36 jaar lang lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland (waarvan 25 jaar als lid van Gedeputeerde Staten). In 1888 zat hij kort in de Tweede Kamer. De laatste jaren van zijn leven was hij staatsraad in buitengewone dienst, totdat hij in 1908 op 90-jarige leeftijd overleed. Bij het overlijden van Donker in 1864 schreef Blussé een necrologie van zijn oude compagnon in de *Nederlandsche Spectator*.²⁶

Onder medeadvocaten toonde Donker zich niet alleen een resoluut en uitgesproken liberaal, maar eveneens een bon vivant. In januari 1842 kwam de orde van Haagse advocaten bij elkaar voor een diner. De dis was copieus, de wijnen vloeiden rijkelijk en een afdeling grenadiers speelde ‘uitmuntende muziek’. De avond was al even aan de gang, en verschillende toasts waren voorbijgekomen, toen een van de aanwezigen optekende:

‘Wij hoorden Dirk Donker Curtius, op de hem eigene indrukmakende wijze, een’ toon aanslaan, die aan dezen maaltijd hoogst gepast moest geacht worden. Hij wilde niet van zich zelven spreken, noch van de gevoelens, die hem, van zijne jeugd af, bezielde voor den stand van advocaat, welken hij nu reeds meer dan 30 jaren had bekleed: – hij wenschte een’ toast te wijden aan de bevordering van alle milde instellingen en wetten. – De invloed daarvan op het welzijn van de geheele maatschappij; de dure verplichting, op de advocaten berustende, om die milde instellingen en wetten zoo veel mogelijk te bevorderen; de verheven werkring van den advocaat onder een’ echten constitutionelen regeringsvorm, en daarentegen deszelfs ellendig beperkte werkring, wanneer hij, onder een despoot, de uiting zijner gevoelens alleen mag bepalen tot datgene wat de private burgers onderling betreft, en waarmede het bestuur niet in het minste is gemoeid; – ziet daar, de onderwerpen die wij allen met innig genoegen door onzen confrère hoorden voordragen. Wij dronken dezen toast met geestdrift.’²⁷

Donkers advocatenpraktijk maakte hem vermogend. In de eerste periode waarin hij advocaat was, woonde hij bij zijn ouders aan de Assendelftstraat in Den Haag, maar al snel betrok hij een huis op de Raamstraat.²⁸ Begin jaren twintig verhuisde hij naar een pand op de Korte Beestenmarkt.²⁹ Daar woonde hij tot 1825. In die periode liepen zijn zaken dusdanig goed dat hij

Piet Blussé, vanaf 1843 Donkers compagnon. Door Louis Eugene Coedès, 1842

Lange Voorhout 42, Donkers woonhuis vanaf 1825. Tegenwoordig is de Zwitserse ambassade hier gevestigd

Landgoed Oud-Clingendael, Donkers zomerverblijf dat hij in 1835 aankocht. Ansichtkaart uit ca. 1915

een statig pand aan het Lange Voorhout 42 kon kopen. Dat was een kostbare investering, getuige het feit dat zijn buurman voor zijn huis zo'n tien jaar later 40.000 gulden moest betalen.³⁰ Het zou de plek worden waar de grondwetscommissie van 1848 vaak bijeenkwam.³¹ Het Lange Voorhout was – en is – een van de meest aanzienlijke lanen van Den Haag, waar veel notabelen woonden. Zo was Willem Frederik graaf van Reede, korte tijd minister van Buitenlandse Zaken, Donkers buurman. Minister Van Maanen, die Donker zo kritisch volgde vanwege zijn persactiviteiten, en minister van Koloniën Jean Chrétien Baud woonden respectievelijk twee en drie huizen bij hem vandaan. Donker onderhield een huishouden met drie dienstbodes.³²

Het ging hem steeds meer voor de wind. Zodanig zelfs, dat hij naast zijn huis in het centrum van Den Haag in 1835 een buitenverblijf kon aanschaffen. In dat jaar kocht hij het landgoed Oud-Clingendael, gelegen tussen Den Haag en Wassenaar. Hij gebruikte het vooral als verblijf voor de zomerperiode. Niet lang nadat Donker zijn landgoed had gekocht, ontstond er in december 1835 brand in het vrijstaande landhuis, veroorzaakt door een verkeerde verbouwing van een schoorsteen. Twee kamers op de bovenste verdieping, de zolder en enkele houten balken verbrandden. Toegesnelde burens, die hielpen met blussen, voorkwamen verdere schade. Donker was gelukkig verzekerd.³³

Bij de aanvang van zijn tweede ministerschap in 1853 beschreef een journalist hem: 'eerst eenvoudig advocaat [...] bezat [hij] eene uitgebreide praktijk die hem ontzettend veel opbragt en hem rijk maakte'.³⁴ Volgens de opgave van de rijksbelastingen in 1848 betaalde Donker 820,36 gulden aan directe belastingen, genoeg om bij de 186 hoogst aangeslagenen in Zuid-Holland te horen. Daarmee was hij in potentie verkiesbaar voor de Eerste Kamer. Ter vergelijking, Thorbecke behoorde niet tot deze groep en zijn latere collega-ministers Lightenvelt (965,30 gulden), Luzac (1013,18 gulden) en Van Hall (1253,82 gulden) betaalden slechts iets meer dan Donker.³⁵

Aan zijn stand was Donker verplicht maatschappelijke initiatieven te ontplooien. Toen tussen 3 en 5 februari 1825 zich een van de grootste natuurrampen van de negentiende eeuw voltrok, liet hij zich niet onbetuigd. 379 mensen vonden de dood door dijkdoorbraken als gevolg van een stormvloed die langs de Noordzeekusten raasde. Donker en Willem Scheurleer, een lokale bankier, kondigden direct aan geld in te zamelen voor de noodlijdenden in het noordelijk deel van Holland. Al twee dagen later berichtten ze dat er ruim 3360 gulden opgehaald was. Op dat moment was in het westen nog niet doorgedrongen dat de situatie in Overijssel nog veel erger was. Anderen begonnen voor deze slachtoffers fondsen te werven. Aan het eind van de maand lieten Donker en Scheurleer weten hun inzameling te staken, zodat donateurs aan hen konden geven.³⁶ Het was overigens niet de laatste keer dat Donker zich zou inzetten voor slachtoffers van watersnood. In februari 1850, tussen zijn beide ministerschappen, kampten delen van Noord-

Brabant met grote hoeveelheden water. In Den Bosch stond de stad vanaf het begin van die maand blank. Binnen enkele dagen was de toestand voor de inwoners nijpend. Donker organiseerde als geboren Bosschenaar in Den Haag een commissie om giften te verzamelen.³⁷ Op andere terreinen toonde hij zich eveneens maatschappelijk actief. Zo participeerde hij vanaf januari 1826 in de brandwaarborgmaatschappij 'Land is zekere bezitting'.³⁸

Donker was een spraakmakend advocaat en journalist, maar had ook heimelijke kanten, die zo nu en dan opdoken. De drukpers – die Donker zelf vaak gebruikte om misstanden aan de kaak te stellen – compromitteerde hem in 1830, toen deze zijn prostitutiebezoek onthulde. Vanaf 1828 werden in Den Haag wekelijks zogenaamde *Blauwboekjes* uitgegeven, genoemd naar de kleur van de kaft. Deze boekjes waren schandaalblaadjes, waarin met naam en toenaam personen en hun onzedelijke gedragingen aan een groot publiek – de oplage bedroeg zo'n 900, de lezersschare was vele malen groter – uit de doeken werden gedaan. Een zekere Apeker publiceerte de *Blauwboekjes* onder de schuilnaam J. van der Ven, de achternaam van zijn vrouw. De autoriteiten gingen dubbel om met de uitgever: aan de ene kant sprak de Haagse politiedirecteur Ampt schande van de scabreuze schotschriften en vervolgde hij Apeker, aan de andere kant gebruikte hij hem om inlichtingen te krijgen en speelde Apeker de politie zelfs informatie over zijn chantagepraktijken door! Hij stond in contact met de koning, die hem, met Van Andringa de Kempenaar als liaison, als 'vertrouwensman' gebruikte. Toen Apeker een blad tegen dat van Meeter uitgaf, ontving hij hiervoor van Willem II zelfs een financiële bijdrage.³⁹ Niet zozeer sensatiezucht dreef de publicaties in de *Blauwboekjes*, maar de wens om door chantage de aangeklaagden geld afhandig te maken. Een typische werkwijze was het uiten van een anonieme beschuldiging om daarna de beschuldigde de keus te laten om zijn naam in een volgend nummer te publiceren of de publicatie af te kopen.⁴⁰ Een goed voorbeeld van dit laatste was:

'Op vrijdag den 28ste Mei j.l., 's avonds ongeveer ten elf ure, is door twee, zoo wel zedelijk als in regten geloofwaardige personen, alhier in het 's Gravenhaagsche Bosch, kort in de nabijheid van het Boorhuis, een, ter dezer stede goed bekende en ook practiserende Advocaat, op het vuile, onnatuurlijke wanbedrijf van Sodomie betrapt.'

De schrijver dreigde de naam van de betreffende advocaat – een collega dus van Donker – aan de president van de rechtbank, de deken van de orde van advocaten en daarnaast aan elke andere advocaat in Den Haag bekend te maken als hij niet binnen twee dagen 50 gulden betaalde.⁴¹ Blijkbaar heeft de betreffende advocaat dit snel gedaan, want de volgende *Blauwboekjes* refereerden niet meer aan het voorval. Donker ontkwam niet aan

de pen van Apeker. In het voorjaar van 1830 verscheen onderstaande passage in een van de blauwboekjes:

‘Dit goede kind (alias KATO) [...] snapt hier menig goud tientje. [...] Bij voorbeeld een man die zeer DONKER en CURJEUS IS, lust haar gaarne en heeft haar onlangs nog pas een hoed gekocht, om dat het wat raar stond, dat een PAIR met een klappermans dochter in aanraking kwam...’⁴²

De burgerlijke moraal keurde prostitutie af, maar hogere standen hanteerden een dubbele norm. De vrouwen die zich hiermee bezighielden stonden op de laagste maatschappelijke trede, terwijl prostitutiebezoek door mannen oogluikend werd toegestaan.⁴³ Net als in andere steden waren deze praktijken in Den Haag wijdverbreid.⁴⁴ De gegoede standen spraken besmuikt over het onderwerp – als ze er al over spraken. Een reputatie als hoerenloper was fataal. Donker zal daarom niet blij geweest zijn met Apekers onthulling. De publicatie lijkt desalniettemin geen consequenties voor hem gehad te hebben.

Pogingen om verkozen te worden

Binnen de maatschappelijke stand waartoe Donker behoorde, was het gebruikelijk een publieke functie uit te oefenen. Veel van zijn collega-advocaten hadden zitting in stedelijke raden, de Provinciale Staten of de Tweede Kamer. Ook Donker probeerde diverse keren verkozen te worden. Het was hem hierbij niet te doen om een erebaantje te bemachtigen, maar om zijn ideeën in de praktijk te kunnen brengen. Ondanks zijn aanhoudende kritiek op de getrapte verkiezingen van alle vertegenwoordigende organen, nam hij in 1827 zitting in het stedelijk kiescollege van Den Haag. Dit college, dat werd gekozen door burgers die een bepaalde census aan belasting betaalden, koos de leden van de stedelijke raad. Dit geschiedde niet op een vast moment; aangezien raadsleden voor het leven waren benoemd, gebeurde dit alleen bij overlijden of vrijwillig terugtreden.⁴⁵ Het bleef tot 1848 zijn enige – minimale – publieke wapenfeit.

Donkers eerste poging om in de Tweede Kamer te komen dateert van 1840. In dat jaar kozen de Provinciale Staten de leden van de Dubbele Kamer, die zich vervolgens in de tweede lezing moest uitspreken over het voorstel tot grondwetsherziening. Voor wat betreft de gewone leden, verwachtte de *Arnhemsche Courant* dat veel van de aftredende conservatieve parlementariërs wel weer herkozen zouden worden. De verkiezing van de dubbele leden bood daarentegen een kans. Hoewel de krant meende dat ‘de voorgestelde wijzigingen zeer weinig beduiden’, vormde de Kamer wel een podium

voor publieke discussie. Elke provincie moest publicisten afvaardigen die zich eerder over de grondwet hadden uitgelaten. Criterium moest hierin niet zijn of zij de steun van Provinciale Staten hadden, maar of zij in het publieke debat bijval hadden gekregen van de natie. Dat Thorbecke gekozen zou worden was volgens de krant weinig twijfelachtig, maar ook Groen van Prinsterer moest ‘als de tolk der theocratie’ in de Kamer zitting nemen. ‘Den heer Donker Curtius behoort er zijn deel van grond en zon te worden gegeven, ter verdediging zijner *Proeve van nieuwe grondwet*.’⁴⁶ Het *Algemeen Handelsblad* noemde de naam van Donker niet als kandidaat voor de Dubbele Kamer, maar de *Vlissingsche Courant* ondersteunde van harte zijn kandidatuur.⁴⁷ Philip von Roesgen von Floss vond het weinig verbazend dat de *Arnhemsche Courant* onomwonden voor Donker pleitte en dat het *Algemeen Handelsblad* Thorbecke steunde. De kranten vormden de spreekbuizen van beide heren en hadden alle belang bij hun verkiezing om de regering ‘allerlei gunsten af te dwingen en mogelijk nog wel de eene of andere ministeriële portefeuille te bemagtigen’.⁴⁸

In weerwil van de aanbevelingen van de kranten uit Arnhem en Vlissingen werd Donker niet gekozen. Hij had in de geheime stemming in de Provinciale Staten van Holland slechts twee stemmen gekregen, Thorbecke zestig. Henri Box was ‘regt blijde’ dat Donker geen zitting nam.⁴⁹ De Pruisische gezant Lottum vond het tekenend dat Donker zo weinig stemmen kreeg. Hij zag hierin een bevestiging dat de radicale oprispingen in diverse kranten ten spijt, de algemene mening toch conservatief was.⁵⁰ De *Arnhemsche Courant* hekelde hierop het gebrek aan legitimiteit van de Dubbele Kamer. Deze was niet in overeenstemming met de grondwet gekozen. Bovenal verbaasde de krant zich over de statuur van de gekozen leden. Weliswaar waren Thorbecke en Groen van Prinsterer afgevaardigd, het gros van de leden betrof mannen van beperkte betekenis, zonder veel kennis van staatkunde. Mikpunt van de ironie was dorpsburgemeester Sebastiaan Hendrik Anemaet, ‘den Lycurgus van Sommelsdijk, die politieke bakermat der 1600 zielen’. Enigszins verbitterd merkte de krant op: ‘zeker, bij zulken rijkdom van politisch talent, moet eer een kameel door de Sommeldijksche straten komen dan de heer Donker Curtius in de kamer’.⁵¹ Overigens zou de kritiek van de *Arnhemsche Courant* onterecht blijven: Anemaet was in 1844 één van de Negenmannen.

Ook na de mislukte verkiezing voor de Dubbele Kamer in 1840 probeerde Donker diverse keren in de Kamer te komen. De als behoudend bekendstaande Leidse hoogleraar Van Assen noemde in juli 1841 Donker als kandidaat.⁵² Groen van Prinsterer achtte het waarschijnlijk dat hij werd afgevaardigd.⁵³ De *Vlissingsche Courant* maakte zich zorgen dat de gouverneurs van de provincies hun invloed zouden aanwenden om te voorkomen dat hervormingsgezinde mannen als Donker de meeste stemmen kregen.⁵⁴ De verkiezingen bleken een deceptie. De *Arnhemsche Courant* keek verbitterd

terug. Donker had gekozen moeten worden vanwege zijn ‘politische studie’ en omdat zijn ‘politische gevoelens bijval hebben gevonden onder de natie’. Hij zou in een Kamer veel meer indruk maken dan alle regeringsgetrouwen die keer op keer werden herbenoemd.⁵⁵ De verkiezingen in 1842 lieten hetzelfde beeld zien. Hervormingsgezinde mannen als Thorbecke kregen ten hoogste drie stemmen. Donker zelf kreeg er maar één en ‘geheel onbekende personen werden boven hem gesteld’.⁵⁶ Het daaropvolgende jaar, 1843, zong Donkers naam weer rond, maar hij legde het af tegen de onbekende – maar later wel liberaal gebleken – Anemaet en De Monchy.⁵⁷

Op 4 juli 1844 – nadat Van Hall succes had geoogst met zijn monsterwet – kozen de 81 leden van de Provinciale Staten van Zuid-Holland weer twee leden voor de Tweede Kamer. Voor de eerste zetel herkoos een absolute meerderheid de zittende kandidaat Schooneveld in de eerste ronde. Donker eindigde hier als tweede met zes stemmen. Spannender was het bij de strijd om de tweede zetel. De zittende, regeringsgetrouwe Abram van Rijckevorsel werd in twee ronden gekozen, uiteindelijk met een meerderheid van slechts twee stemmen. Donker eindigde tweemaal als tweede, eerst met vijftien stemmen, vervolgens met 25 stemmen.⁵⁸ Het *Algemeen Handelsblad* zag hierin het bewijs dat Provinciale Staten niet meer zo regeringsgezind waren als ze altijd geacht waren te zijn geweest.⁵⁹ Van Rijckevorsel was teleurgesteld over het krappe mandaat en weigerde de benoeming te aanvaarden. Provinciale Staten stemden opnieuw en kozen nu Mari Hoffman met een meerderheid van slechts één stem. Donker kwam net tekort en eindigde weer als tweede. Zelfs het *Handelsblad* was teleurgesteld. De krant meende dat Donker ‘te gelijk met de Kempnaer, Luzac, Thorbecke, van Goltstein, van Rechteren, en anderen voorzeker op zijne plaats ware geweest, bij zoo vele gewichtige beraadslagingen, die in de volgende zitting te wachten zijn’.⁶⁰ De *Arnhemse Courant* en de *Vlissingsche Courant* waren ontgoocheld.⁶¹ Thorbecke, die inmiddels net als Donker voor directe verkiezingen pleitte, noemde de keuze voor De Kempnaer en Storm en het grote aantal stemmen dat Donker had gekregen ‘gelukkige voortekenen’.⁶²

Rond de verkiezingen van 1845 was het in de kranten opvallend stil rond de persoon van Donker. Dit zal ongetwijfeld te maken hebben met het mislukken van het Negenmannenvoorstel, het verstommen van de grondwetsdiscussie en misschien ook wel het gegeven dat hij het verbruid had bij het hof. De koning oefende via de provinciale gouverneurs invloed uit op de stemming. In 1845, na het mislukken van het Negenmannenvoorstel, wilde hij behoudende kandidaten laten kiezen.⁶³ Een jaar later was de situatie niet veel beter. Thorbecke kreeg weliswaar in verschillende ronden tot maximaal dertig stemmen, maar werd niet gekozen. Donker kwam eraf met slechts één schamele stem.⁶⁴ In 1847 speculeerden kranten weer dat Thorbecke en Donker gekozen zouden worden, maar zonder resultaat.⁶⁵

1844 leek het momentum te zijn voor de liberalen, toen de Tweede Kamerverkiezingen goed uitpaktten en diverse liberale afgevaardigden de Kamer betraden. Onder leiding van Thorbecke ijverden ze voor een herziening van de grondwet. Allereerst vroegen zij in een reactie op de troonrede Willem II het initiatief te nemen tot een dergelijke herziening, maar toen bleek dat hij hiertoe niet bereid was, kwamen zij zelf met een voorstel. Op 10 december diende Thorbecke met acht medestanders een grondwetsontwerp in, dat voorzag in de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid, rechtstreekse verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, een andere samenstelling van de Eerste Kamer en hervormingen van het koloniale bestuur en de financiële huishouding. Dit Negenmannenvoorstel zorgde direct voor veel discussie tussen voor- en tegenstanders.

Twee dagen na de aankondiging van het Negenmannenvoorstel publiceerde Donker zijn eerste brief *Aan alle vrienden van orde en vrijheid*. Hij ondersteunde de Negenmannen, niet omdat hij ideologisch precies met ze op één lijn zat, maar omdat hij pragmatisch genoeg was te zien dat er nu iets moest veranderen. Elke beweging naar meer volksinvloed juichte hij toe. Donker toonde zich tevreden dat nu eens 'uit den boezem der Tweede Kamer' voorstellen voor grondwetsherziening werden gedaan. Hij signaleerde een steeds grotere tweedeling tussen hen die de macht bezaten en haar te eigen voordele gebruikten, en het overgrote deel van de natie dat wel werkte en belasting betaalde, maar geen enkele inspraak had. Om zijn pleidooi kracht bij te zetten gebruikte Donker grote woorden. Hij meende dat 'bedriegelijke instellingen' leidden tot 'valsheid, bedrog en leugen' en betichtte bestuurders en ambtenaren van nepotisme en willekeur. Alleen directe verkiezingen konden de verbroken band tussen het volk en regering weer herstellen. Donker verklaarde dat hij zijn steun voor het voorstel aan de Negenmannen had overgebracht. Hij riep medestanders op om hetzelfde te doen.⁶⁶ De *Vlissingsche Courant* nam de brief van Donker integraal over. Daarbij voegde de redactie enkele voorgedrukte steunbetuigingen, die zij haar abonnees verzocht naar de opstellers te sturen.⁶⁷ Thorbecke was verbaasd dat hij geen steunbetuiging van Donker had ontvangen en zijn oproep uit de krant moest vernemen. Hij twijfelde of het toesturen van adhesiebetuigingen naar de Negenmannen productief zou zijn. Het was in zijn ogen beter om bijval direct aan de Tweede Kamer kenbaar te maken.⁶⁸ Intussen had Henri Box, redacteur van het regeringsgezinde *Journal de la Haye*, zich in de discussie gemengd. Donker typeerde hij als 'het onstaatkundigste hoofd dat Nederland immer voortbracht'. Donker kon op weinig publieke bijval rekenen, gegeven 'de noodwendige afkeer der natie, tegen elk staatkundig ontwerp'.⁶⁹

Ook Donkers compagnon Blussé liet van zich horen met een brochure

onder de veelzeggende titel *Nu of nooit*. Hij sloot met zijn pamflet aan bij datgene dat Donker al jaren betoogde. Om aan de koning en de Kamerleden duidelijk te maken dat de natie achter het voorstel stond, riep hij iedereen op om een petitie naar de Tweede Kamer te sturen. Hij voegde een voorbeeld hiervan bij zijn pamflet.⁷⁰ De *Arnhemsche Courant* steunde deze oproep voor een petitionnement, dat vooral in Groningen, Gelderland en Zuid-Holland navolging kreeg. De regering maakte zich hierover ernstige zorgen. Ze zat vooral in haar maag met de mogelijke steun die ambtenaren aan het voorstel gaven. Op 15 december was er een kabinetsberaad waarin Donkers pamflet besproken werd. Minister De Jonge van Justitie meende hierin weliswaar de opruiende taal van 1789 en 1795 te bespeuren, maar concludeerde dat Donker niets strafbaars had gedaan. De andere ministers sloten zich hierbij aan. De ministers List en Rijk – van Oorlog en Marine en overtuigd regeringsgezind – meenden wel dat de regering een duidelijk signaal moest afgeven: dit zou in ieder geval ambtenaren weerhouden de petitie te tekenen. Zou ze dat niet doen, dan waren ‘er duizenden gewonnen door de bombast van D[onker] C[urtius] en cons[orten]’. Andere ministers vreesden dat een openlijke verklaring te veel eer voor Donker betekende. De beslissing hem niet te vervolgen had dus net zozeer met de juridische haalbaarheid van de zaak te maken als met praktische overwegingen om Donker niet te veel aandacht te schenken.⁷¹

De Amsterdammer Jan Pieter Heije constateerde dat zijn stadsgenoten over het algemeen onverschillig over het Negenmannenvoorstel waren. De brief van Donker had daar een negatieve invloed op: ‘voor de conservatieven is zij een wapen, voor de vreesachtigen een schild, voor de onverschilligen een mantel’.⁷² De Bosch Kemper vond dat Donkers brief vol ‘opgewonden taal’ stond en dit werkte contraproductief: ‘niets kon voor de richting van behoud gewenschter zijn, dan zulk eene felheid’.⁷³ Volgens hem ‘drong hij in de *Opene brieven* en *manifesten* de hervormingen aan op eene zoo onstuijmige wijze, dat de voorstellers zelve er angstig over werden’.⁷⁴

Donker zelf leek ondertussen wat geschrokken van de heftige reacties op zijn brief. De openlijke steun aan de Negenmannen leek bij het hof niet in goede aarde te zijn gevallen. De *Groninger Courant* wist op 31 januari 1845 te melden: ‘Bij gelegenheid van het laatst aan het Hof gegeven galabal heeft men opgemerkt, dat noch de heer *van Dam van Isselt*, noch de heer mr. *Dirk Donker Curtius* tegenwoordig zijn geweest, en meent ook met zekerheid te weten, dat die heeren ook geene uitnoodiging ontvangen hadden’.⁷⁵ Een week later schreef Donker de koning. Hij had de tekenen doorgekregen dat hij bij de vorst in ongenade was gevallen, nadat hij eerder door hem juist allervriendelijkst bejegend was. In zijn brief legde Donker uit zich over het algemeen niet te veel gelegen te laten liggen aan de mening van anderen, maar juist wel aan die van de koning. Men legde zijn pleidooien abusievelijk uit als aanvallen op de kroon. Zijn open brief was gericht tegen de impopu-

laire regering, die naar Donkers mening uit intriganten bestond. De discussies gingen over de grondwet. De positie van de koning stond bij zowel voor- als tegenstanders niet ter discussie. Donker hintte er bij de koning weer op dat vooral mannen die belangen hadden het systeem ondersteunden en dat die belangen noch overeenkwamen met die van de natie, noch met die van de koning. Ten slotte verzekerde Donker hem dat hij altijd een loyale onderdaan was geweest, die met zijn voorstellen slechts de koning en de natie wilde behoeden voor onheil en niets anders.⁷⁶

Enkele dagen later reageerde Anthon van Rappard, de directeur van het Kabinet des Konings, kort en zakelijk door te stellen dat de koning Donkers zienswijze niet deelde, maar wel verheugd was dat hij niets tegen hem of het Koninklijk Huis had.⁷⁷ Er is gesuggereerd dat de koning onder invloed stond van zijn vertrouwelingen en daarom niet verder kon en wilde gaan dan deze beknopte reactie.⁷⁸ Het overheersende beeld is dat Willem II Donker zag als radicaal en revolutionair die het koningshuis omver wilde werpen.⁷⁹ Dit lijkt wat te simpel voorgesteld. Net iets meer dan een jaar daarvoor was Donker in ieder geval nog in de gratie van de koning. Ter gelegenheid van het huwelijk van Sophie, de enige dochter van Willem II, met Karel Alexander, de latere groothertog van Saksen-Weimar-Eisenach, deelde de koning op 8 oktober 1842 vele onderscheidingen uit. Hij decoreerde Donker als Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.⁸⁰ Opvallend genoeg hadden andere gedecoreerden een belangrijke maatschappelijke positie, terwijl Donker ‘slechts’ advocaat in Den Haag was. In 1841 had de koning hem nog aan het hof uitgenodigd. Hier deelde Donker hem in persoon mee dat hij *De Tolk der Vrijheid* weer op het goede pad had gebracht en adviseerde hij hem over het conflictenbesluit. Toch leek Donkers openlijke steun aan de Negenmannen de relatie voorlopig ernstig bekoeld te hebben.

Daarbij speelde nog een civiele rechtszaak waarin de koning partij was. In 1845 stonden Donker en Blussé ene Georgus van Berkum bij, een aanneemer die voor de bouw van een waterstaatkerk in Apeldoorn nog ongeveer de helft van de aanneemsom van Willem I te goed had. Willem I zelf was inmiddels overleden, dus probeerde hij de vordering te verhalen op de erfgenamen, in het bijzonder koning Willem II. De erfgenamen beschouwden zich niet-ontvankelijk, omdat de hoofdingenieur van de waterstaat eveneens partij was bij het opstellen van het contract. Zij meenden dat het rijk moest betalen. Op 9 mei 1845 oordeelde de Hoge Raad echter dat de rijksambtenaren namens de koning hadden getekend en dat daarmee de niet-ontvankelijkheid was verworpen.⁸¹ Of deze zaak Donkers relatie met de koning negatief heeft beïnvloed valt moeilijk te zeggen; een positief effect zal ze in ieder geval ook niet gehad hebben.

Hoewel hij als publicist van liberale en kritische pamfletten niet bang was om kritiek te geven en te ontvangen, schrok Donker van de heftige reacties. In een tweede brief, gedateerd op 10 februari, beet hij van zich af:

‘Leugen en laster zijn tegen ons opgestaan en hebben ons de ongerijmdste en onedelste bedoelingen toegedicht.’ Hij ontkende dat hij een volksregering wilde, de macht van de koning wilde versplinteren of ‘den luister der Kroon’ wilde aantasten. Het probleem was dat de inperking van de koninklijke macht niet gebeurde door mannen die uit het volk verkozen waren, maar door mannen die ‘besolliciteerd’ werden. Deze mannen vormden ‘een onderling geworven leger’ dat geen rekening hield met de belangen van de natie. De kritiek op de Negenmannen die juist ‘onbaatzuchtig’ handelden en op hem die het voorstel aanpreeste, verbaasde Donker. Blijkbaar geschrokken van de aantijgingen dat hij antimonarchistisch zou zijn, herhaalde hij zijn oproep voor directe verkiezingen, maar nu met het argument dat dit de koning de mogelijkheid gaf om een beroep op de natie te doen. Donker ontkende ten stelligste dat hij ‘het armste en onverlichtste deel des volks zoude willen opwinden’. Door gebruik te maken van de vrijheid van drukpers kon ‘de man van eer en karakter’ – Donker zelf in dit geval – zaken die hij ‘nuttig, deugdzaam en regtvaardig’ achtte in de openbaarheid brengen. Hij sloot zijn brief af met de constatering dat het niet alleen zijn ‘zwakke stem’ was die om veranderingen vroeg, maar die van ‘honderden, die zijn voorgegaan’. Hij spoorde zijn lezers aan om dit voorbeeld te volgen: ‘De bres in de vesting van het behoud is gemaakt, allen kunnen er veilig indringen.’⁸² De *Vlissingsche Courant* nam de brief wederom integraal op de voorpagina over.⁸³ Volgens De Bosch Kemper had Donkers pleidooi slechts een beperkt effect en hechtten weinigen er geloof aan, ondanks de ‘zeer hartstochtelijke taal’ waarin het geschreven was.⁸⁴

De toon van Donkers tweede brief was qua kritiek op het staatsbestel gematigder en veel meer gericht op zijn criticasters. Hem was er veel aan gelegen om te laten zien dat hij helemaal niet antimonarchistisch was, maar juist de koning een centrale plaats in het systeem toedichtte. Box liet zich wederom niet onbetuigd. Naar aanleiding van zijn oproepen vergeleek hij Donker met Louis de Potter, de Belgische journalist die de wegbereider voor de Belgische revolutie was. Box vond Donker een agitator en kende ‘niemand, minder dan hij begaafd, met het geen in een staatsman vereischt wordt’.⁸⁵

Alle discussie over het Negenmannenvoorstel ten spijt – zelfs het *Handelsblad* bleek uiteindelijk voorstander van de grondwetsherziening – was het niet succesvol. Vurige redes van Thorbecke en andere Negenmannen konden de meer behoudende Kamerleden niet overtuigen: op 31 mei stemden 21 leden voor verdere behandeling van het herzieningsvoorstel, 34 tegen.⁸⁶ Box meende dat het lot van het voorstel door Donkers adhesiebetuiging als ‘het onheilspellendste voorteken’ vanaf het begin al was beslist.⁸⁷ De discussies rondom de grondwetsherziening waren voorlopig in de parlementaire ijskast gezet, niet in de laatste plaats omdat bij tussentijdse verkiezingen een deel van de Negenmannen, onder wie Thorbecke, niet meer terugkeerde.

In radicale kringen

Donkers tweede brief genereerde minder publieke aandacht dan de eerste brief. Toch verscheen onder het pseudoniem *Patricius* een brochure met kritiek. Achter dit pseudoniem zat een man die vele uitersten in zich verenigde: jonkheer Adrien Jean Eliza Engelbert van Bevervoorde tot Olde-meule was een telg uit een adellijk geslacht dat verschillende militairen had opgeleverd, maar liet zich vanwege zijn afkeer van titels als Adriaan van Bevervoorde aanspreken. Op jonge leeftijd trad hij in dienst bij het regeringsgetrouwe blad *De Avondbode*. Nadat hij het in 1841 met een meisje uit de lagere klassen had aangelegd, vluchtte hij naar Londen, waar hij met haar trouwde. Daar haalden pogingen om een krant op te zetten niets uit en berooid keerde hij via Frankrijk naar België terug. Door bemiddeling van Tweede Kamerlid Schooneveld kreeg Van Bevervoorde een betrekking als particulier secretaris van Jan Jacob Rochussen, oud-minister van Financiën en vanaf juni 1843 Nederlands gezant in Brussel. Rochussen zorgde ervoor dat hij amper een jaar later, in mei 1844, eerste redacteur van het regeringsgetrouwe blad *Journal de la Haye* werd. Henri Box was hier hoofdredacteur. Box liet Van Bevervoorde in het begin vrij, maar de spanningen tussen beide heren liepen op toen de eerste de teugels wilde aanhalen. In maart 1845 ontsloeg hij Van Bevervoorde.⁸⁸

In de oplopende spanningen zal zeker hebben meegespeeld dat Van Bevervoorde zich steeds nadrukkelijker uitliet over staats hervormingen, hoewel hij zijn kritiek aan Donker onder pseudoniem publiceerde. Hij verklaarde weliswaar een medestander van diens pleidooi voor meer volksinvloed te zijn, maar vond dat hij overdreef in de rampspoed die Nederland zonder directe verkiezingen zou treffen. Hij wilde van Donker weten waarom hij ‘als het ware eene soort van voorgidj’ uitoefende over zowel burgers als koning. In zijn verbeterheid wilde hij iedereen onder ‘eene zekere curatele’ stellen: ‘mogelijk bekoort U de rol van Ierlands *agitator* en vervoert U de begeerte om den “hollandschen O’Connell” te zijn’. Het uitbreiden van de macht van de koning begreep Van Bevervoorde niet. Willem II had niet ingestemd met het Negenmannenvoorstel en Donkers plannen en vroeg daarmee niet om meer bevoegdheden. Van Bevervoorde vermoedde dat Donker dit had opgenomen om zijn idee in de ogen van de koning acceptabel te maken. Dit had geen effect: hoe harder Donker zou proberen om zijn voorstel door te drukken, hoe heviger ook de tegenstand van de zijde van de koning was. Ten slotte vroeg hij zich af hoe het invoeren van directe verkiezingen en een ontbindbare Tweede Kamer ervoor zouden zorgen dat Nederland zijn oude roem en rang zou hernemen, zoals Donker had gesteld.⁸⁹

Amper een jaar later kwam Van Bevervoorde echter terug op zijn kritiek. Hij bekende onder invloed van Box te hebben gestaan. Het speelt hem zo

gesproken te hebben van ‘een’ man dien hij thans, nu hij hem beter had leeren waardeeren, zoo volmondig vereerde als een der wakkerste en goeddelijkste hoofden van de liberale partij’.⁹⁰

Na kort als een soort freelancer teruggekeerd te zijn, zette Box Van Bevervoorde in augustus 1845 definitief bij het *Journal de la Haye* aan de kant. Intussen had hij in juni zelf een blad opgericht. *Asmodée* was een Franstalig satirisch maandblad (later weekblad) naar analogie van dergelijke tijdschriften die al enkele jaren in Parijs verschenen. De eerste stekeligheden van de krant waren gericht tegen het *Journal de la Haye* in het algemeen en Box in het bijzonder. Dit liet Box niet over zijn kant gaan en hij spande een proces wegens laster aan. Even daarvoor had Van Bevervoorde een pamflet uitgegeven over zijn gedwongen vertrek bij het *Journal*. Box beklaagde zich over het verwijt dat hij bij Rochussen zou hebben kwaadgesproken over Van Bevervoorde en dat laatstgenoemde in zijn tijd als medewerker van het *Journal* feiten zou hebben verdraaid.⁹¹

In december 1845 diende Box een aanklacht in wegens laster. De arrondissementsrechtbank in Den Haag behandelde deze drie maanden later. Donkers compagnon Blussé verdedigde Van Bevervoorde. Het was duidelijk dat zijn cliënt vrijzinniger denkbbeelden had dan het *Journal de la Haye*. Blussé betoogde dat Van Bevervoorde had gehandeld om zijn eigen belangen te verdedigen, niet om Box te lasteren. Daar dacht de rechtbank anders over. Deze veroordeelde Van Bevervoorde op 19 februari 1846 wegens laster tot een celstraf van twee maanden, een boete van 25 gulden, vijf jaar ontzetting uit de burgerrechten en de kosten voor het aanplakken van het vonnis. Ondertussen zette Box Blussé onder druk met beledigingen en bedreigingen. Blussé liet zich daardoor niet van de wijs brengen: in hoger beroep – ingesteld door zowel het Openbaar Ministerie als Van Bevervoorde zelf – stond hij zijn cliënt weer bij. Het hof bevestigde het vonnis in mei en de Hoge Raad verwierp het cassatieverzoek in oktober.⁹² Intussen was Van Bevervoorde tot bittere armoede vervallen.

Van Bevervoorde bleef Box in artikelen bestoken, waarop de laatste in september 1846 weer een aanklacht tegen zijn oud-werknemer indiende. Tegelijkertijd was Van Bevervoorde eind oktober de cel ingegaan om zijn gevangenisstraf van twee maanden uit te zitten. De nieuwe zaak kwam voor op 21 december 1846, drie dagen na zijn vrijlating. Deze liep gunstiger af: de rechter veroordeelde hem ditmaal niet vanwege laster tot een gevangenisstraf, maar achtte slechts hoon bewezen, zodat hij ervan afkwam met een geldboete van 50 gulden. Donker was op de achtergrond nauw bij beide processen betrokken. Hij was niet alleen compagnon van Blussé, maar hij ondersteunde Van Bevervoorde ook financieel. Op 25 november 1846 – Van Bevervoorde zat op dat moment gevangen – was hij de eerste die hem een financiële bijdrage gaf omdat hij de opgelegde boetes niet zelf kon voldoen. Hij adviseerde iedereen die net als hij vond dat Van Bevervoorde onterecht

was veroordeeld om hetzelfde te doen.⁹³ Van Bevervoorde liet zich ondertussen steeds meer als medestander van Donker gelden: ‘Want, bewimpelen wij het niet, Mr Dirk, de tegenstanders der herziening zijn talrijk, en dit hebben zij voor, dat *zij* zich op het bestaande steunen, daar *wij* slechts op het onzekere drijven.’⁹⁴

Donker was ondertussen weer in contact gekomen met Meeter. Nog voor de uitspraak van de Hoge Raad in 1841, waarin de vier jaar celstraf bevestigd werd, was deze via België naar Frankrijk gevlucht. Na een aantal omzwervingen en gratieverlening door Willem II keerde hij naar Den Haag terug. Toen hij in oktober 1844 een bereidwillige drukker gevonden had, startte hij antiregeringskrant *De Ooijevaar*. Toen Meeter de drukpers had geregeld, trof hij, naar eigen zeggen, ‘regelingen om mijn verslaggevers te hebben in de paleizen van de koning, de prins van Oranje en prins Frederik en onder de *entourage* van prinses Marianne. Zonder veel moeite vond ik enkele bedienden van deze mensen bereid alles van belang aan mij te rapporteren.’ De krant, die hierdoor net zozeer het karakter van een roddelblad als een oppositiekrant kreeg, vond snel haar weg naar de Haagse koffiehuisen. Aanvankelijk gaf Meeter *De Ooijevaar* alleen uit, maar toen het blad enige bekendheid kreeg, waren er volgens hem verschillende mannen van naam die hem benaderden en bijdragen voor de krant stuurden. Hij liet ze in zijn memoires grotendeels anoniem, behalve de ‘politieke renegaat’ Donker.⁹⁵ Vervolgingen dreigden wederom en hoewel hij al snel door de rechtbank in Den Haag werd veroordeeld voor smaad, sprak het hof hem vrij.

Op 19 maart 1845 meldde zich bij Meeter ‘een uitgeteerde man [...] die er uitzag als een geest’. Het bleek Petrus Janssen, die verklaarde belangrijke geheimen over de koning te weten. De laatste had zich van hem afgekeerd, waardoor hij er zo berooid aan toe was. Het begon, zo vertelde Janssen aan Meeter, toen hij de koning plannen had toegezonden om het dreigende staatsbankroet af te wenden. Niet veel later ontmoette hij hem toevallig op het Nachtegaalspad vlak bij de koninklijke tuinen. De koning leek geïnteresseerd en ontbood hem de volgende ochtend op paleis Kneuterdijk. Wat volgde was een merkwaardige ontmoeting. Het leek erop dat de koning een bijzondere genegenheid voor Janssen koesterde:

‘Het leek alsof ik de hand van een wellustige minnares vasthield: “Luis-ter, Janssen,” zei de koning, “ik ben ervan overtuigd dat je een schrandere en goed mens bent en ik mag je erg graag”; en me naar zich toe trekkend, gaf hij mij een kus en fluisterde: “Geloof me, Janssen, ik kan een staatsman van je maken en een groot man ook; en, kijk hier Janssen, ik zal je een orde op je borst spelden” (hij drukte me nu aan zijn hart en kustte me inniger dan daarvoor) “en, als je dat wilt” (en hierbij maakte hij, zwaar hijgend, de orde los die hij op zijn eigen borst droeg) “kun je deze krijgen; maar kom dan, beste Janssen – doe wat ik wil”’.⁹⁶

Janssen verzette zich tegen de avances van de koning. Hij wendde zich na dien verschillende malen tot hem om opheldering te krijgen over het voorval, maar kreeg van de zijde van het paleis geen reactie. Ten slotte stelde hij Willem II een ultimatum: deze moest vijftienduizend gulden betalen, of anders dreigde Janssen het voorval openbaar te maken. Alleen Meeter kon hem nog van de ondergang redden: Donker zou bij zijn bezoek niet bereid zijn geweest hem te helpen, terwijl hij wel inzage in de correspondentie had gehad. Meeter hoorde zijn verhaal aan en besloot het ultimatum aan de koning te steunen door aan te bieden dat hij het verhaal namens Janssen openbaar zou maken, wanneer de koning niet met het gevraagde bedrag over de brug kwam. Willem betaalde vervolgens. Binnen een halfjaar had Janssen de vijftienduizend gulden in Duitsland verbrast. Niet veel later keerde hij in Den Haag terug, waar hij allerlei roddel en achterklap over de koning verspreidde, wederom met de intentie hem te chanteren. Janssen nam de Haagse politiecommissaris Waldeck in vertrouwen, maar die laatste zorgde ervoor dat hij achter de tralies van een Rotterdamse gevangenis verbleef.⁹⁷

Ondertussen waren halverwege september 1845 in enkele steden in het westen van Nederland voedselrellen uitgebroken, vooral in Den Haag, waar samenscholingen en opstootjes ontstonden. De menigte plunderde de lokale middenstand. Aanvankelijk grepen de autoriteiten behoedzaam in, maar op 22 september, toen in de Wagenstraat de rellen uit de hand dreigden te lopen, sloeg de cavalerie de mensenmenigte uiteen. De autoriteiten wisten direct wie de vermeende ophitsers waren: Meeter en Van Bevervoorde.⁹⁸ Meeter was in het jaar ervoor begonnen met de uitgifte van *De Haagsche Miniatuur-Bode*, een krant gedrukt op klein formaat om het dagbladzegel te ontlopen. In dezelfde periode ontstonden meer van deze zogenaamde lilliputters, maar de *Miniatuur-Bode* werd al snel de beruchtste. Op 26 september 1845 verscheen de laatste.⁹⁹ Die dag viel de politie – in de veronderstelling dat hij achter de voedselrellen zat – Meeters huis binnen. Al een maand eerder meldde Anthon van Rappard, de directeur van het Kabinet des Konings, dat het de koning ter ore was gekomen dat Meeter ‘eene soort van aanhang heeft gevormd, met welken hij vergaderingen houdt, en die hem op openbare plaatsen ondersteunt en in bescherming neemt’.¹⁰⁰ Toen de agenten in zijn huis waren, werd net een brief van Donker bezorgd. Meeter probeerde deze brief uit alle macht te vernietigen.¹⁰¹ Daarna zou Donker weer volop in de belangstelling van de Haagse politiedirecteur Ampt staan, net als twintig jaar daarvoor.¹⁰²

Een dag na de inval rapporteerde hij aan Willem II: ‘Er zijn door de Justitie bij Meeter brieven van Dirk Donker Curtius gevonden! Mijne agenten verklaren dat Meeter en Donker het eens zijn, met elkander uit zijn gaan rijden & brassen; en te zamen in goede verstandhouding waren. Die man is om hem te winnen Ridder geworden! Virtus nobilitat! Past dat motto op

alle borsten?’¹⁰³ Dat de koning de positie van Donker nauwlettend volgde, bevestigde Van Rappard, die een dag later noteerde: ‘Heeft het, dus zeide zM, voor den heer Donker Curtius, nu hij eenmaal wordt genoemd veel waarde in, dat zijn naam worde gepriveerd van elken blaam, indien hij onschuldig is, voor den staat is er, in het tegenover gesteld geval, ten hoogste aan gelegen dat men niet de waarheid bekend worde.’¹⁰⁴ De laatste zinsnede is curieus. Waarom meende de koning dat het staatsbelang in het geding was als Donkers liaisons met het canaille bekend zouden worden? Wist Donker zaken die niet verder bekend mochten worden? Ondertussen zaten Ampt en zijn geheim agenten niet stil. Twee dagen later schreef hij de koning:

‘De persoon in mijn verslag aan Uw. Mt. van den 27 Sepr. j.l. bekend [sic] gemaakt, van wien Meeter brieven ontving, is een paar maanden geleden opgemerkt met laatstgemelde in een rijtuig te zijn naar Scheveningen gereden, vanwaar zij laat in den Nacht beschonken zijn teruggekomen; volgens verhaal van een oppasser van Meeter aan mijnen agent Stoker, ex sergeant van de grenadiers, is dien Heer vermomd met Meeter in agterbuurten gezien; en zoude Meeter voortdurend omgang met den Heer gehad hebben. De Instructie zal bij de examinatie der als nog verzegelde papieren de waarheid doen kennen, in hoeverre het vermoeden gegrond is, dat dezen ambitieusen Vrijheids Zoon en Vijand van de Dijnastie van Oranje! Welke ons regeerd [sic], en voortdurend moet blijven regeren, zich zooverre heeft verlaagd om zich onder la lie du Peuple te vermengen! Dat is de weg om eenmaal Dictator! te worden; heerschen is de Zucht der zogenaamde Volks Vrienden! God! spare ons dierbaar Vaderland voor zulke despotique Heersers, en behoede den koning! onzer keuze!’

In de kantlijn bij de zinsnede ‘Vijand van de Dijnastie’ merkte de politie-commissaris nog op: ‘De gehele familie dat weet ik!!!’¹⁰⁵ Weer drie dagen later toonde Ampt zich nog scherper. Hij nam aan dat Donkers vermeende antimonarchale sentimenten hun oorsprong hadden in de patriottische denkbeelden van vijftig jaar daarvoor en dat hij met Meeter een staatsgreep aan het voorbereiden was:

‘Het wordt al meer en meer palpabel, dat den Heer aan Uw. Mt. uit mijne precedente verslagen bekend, den instigateur tot seditie is; en in habituele connectie tot Meeter gestaan heeft [en] dat Meeter dikwils, rendez-vous in de woning van zijnen oppasser met den Heer in kwestie had, in schrifturen door hem wierden nagezien, hetwelk dan eens langer en dan eens korter van duur was. – Vrouw en Dochter van Stoker, hebben er den Heer, met kennis dikwils zien uit en ingaan, en in eenen

Kapot Jas gewikkeld, ook nam hij wanneer Meeter wat lang draalde, om met hem mede tegaan, wileens een glaasje brandewijn, in een kroegje op den hoek. In de Burger Koffijhuijzen, en onder het gemeen, wordt openlijk verklaard, dat den bedoelden Heer het hoofd der mui-terij is, [...] den Heer werkt onder “de groten & Meeter onder het ge-
meen”. Dit is ter kennis van Uwr. Majesteit!, die er de conclusie uit zal kunnen opmaken, welke onwaardigen met Hoogstdeszelfs Ridder Kruijs prijken [...] Een familie die in 1795, als fameuse Keezen, vervolgers van Willem de V! dood arm! Uit den Bosch naar 's Hage zijn overgekomen en later van het Huijs van Oranje zoo lucratief in de emi-nendste betrekkingen zijn verkozen geworden, – Veelen behoren tot dat soort, die den Koning!, gaarne zoude willen overheerschen, en met gene gunsten te winnen zijn.¹⁰⁶

Meeter werd niet veel later opgepakt omdat hij ‘hinderlijk’ was voor de autoriteiten. Pershistoricus Sautijn Kluit concludeerde dat hij op de hoogte was van veel ‘ongerechtigheid’ in hoge kringen.¹⁰⁷ Meeter en Donker wisten van Janssens onfortuinlijke geschiedenis met de koning. Het kan daarom goed zijn dat Willem II hierop doelde toen hij Van Rappard meedeelde dat ‘voor den staat’ er veel aangelegen was dat ‘niet de waarheid bekend worde’.

Met de arrestatie van Meeter was hij voor langere tijd van het journalistieke toneel verdwenen. Justitie hield hem meer dan een jaar in voorarrest en bejegende hem in die tijd ‘beestachtig’. Uiteindelijk kwam hij pas in oktober 1846 wegens onvoldoende bewijs op vrije voeten. Pers en publiek spraken schande van de zaak. Willem II wilde om de rust te bewaren zo snel mogelijk van hem af. Na omzwervingen belandde hij in september 1847 in Kleef, waar hij ruim een halfjaar later werd uitgezet, omdat hij zich schuldig maakte aan republikeinse uitlatingen.¹⁰⁸ Van Bevervoorde zou vanaf het moment dat Meeter in de gevangenis belandde de regering de meeste hoofdbrekens kosten.

Donker bleef zich inlaten met de radicale pers. Zo kwam hij in contact met Leonard van Vliet, die in de tweede helft van de jaren veertig een blad wilde uitgeven. Van Vliet was na problemen met de autoriteiten uit Indië in Amsterdam teruggekeerd, waar hij een campagne startte om zijn blazoën op te poetsen. Hij nam voor zijn zaak Boudewijn Donker Curtius, Dirks neef, in de arm. Deze verzocht minister Baud tevergeefs om een schadevergoeding en dreigde met een rechtszaak.¹⁰⁹ In oktober 1846 begon Van Vliet met de uitgifte van het radicale blad *De Volksbode*. Hij had diverse liberalen aangeschreven om zijn krant te ondersteunen en kopij te leveren, naast de Negenmannen ook Donker.¹¹⁰ *De Volksbode* verscheen onregelmatig en Boudewijn en Gerrit de Clercq, een van jonge juristen uit de groep rond Donker, namen in juli 1847 het initiatief om samen met Van Vliet het blad *De Atlas* te publiceren. Dit moest een concurrent voor het *Algemeen Handelsblad*

worden. De Clercq zou hoofdredacteur zijn, Van Vliet lag vanwege zijn Indische verleden te gevoelig bij de regering. Voor de uitgifte van het blad hadden de heren een vennootschap opgericht. Donker had voor tweeduizend gulden aandelen. Tot de uitgifte van het blad is het nooit gekomen: de statuten kregen geen koninklijke goedkeuring, waarschijnlijk had dit te maken met Van Vliets achtergrond.¹¹¹ Hij bleef echter in nauw contact staan met Donker.¹¹²

Van Bevervoorde zette, nadat hij in december 1846 was ontslagen uit de gevangenis, de uitgifte van zijn blad *Asmodée* voort. Omdat hij de hogere stand wilde aanspreken, gaf hij zijn blad uit in het Frans.¹¹³ Vanaf juli 1846 publiceerde hij daarnaast *De Burger*. Deze krant was geschreven in het Nederlands en gericht op een breder publiek. Beide bladen hadden tot 1847 een duidelijke liberale signatuur, overeenkomstig de denkbeelden van Donker. Daarna begonnen beide kranten een meer radicale koers te varen. Van Bevervoorde sloot zich aan bij democratische denkbeelden die in België en Frankrijk aanhang vonden. Deze stroming was meer gericht op de noden van de lagere klassen, waar het liberalisme in zijn pleidooien voor hervormingen vooral oog had voor de belangen van de burgerij.¹¹⁴ Politiecommissaris Ampt berichtte ondertussen dat Donker voor beide bladen politieke bijdragen schreef.¹¹⁵ De radicale toon van de kranten leidde onherroepelijk tot meer vervolgingen. In totaal werd Van Bevervoorde tussen zijn vrijlating in december 1846 en maart 1848 drie keer vervolgd voor uitlatingen in *Asmodée* en twee keer voor artikelen in *De Burger*. Deze zaken betroffen onder meer vermeende belediging van de koning en van ambtenaren in functie. Van bijna alle aanklachten werd hij uiteindelijk vrijgesproken: één zaak liep nog in maart 1848. Daarnaast werden nog vijf andere vervolgingen tegen *De Burger* ingesteld, maar hier was Van Bevervoorde zelf geen partij. Aanklachten die Van Bevervoorde ondertussen zelf tegen anderen indiende werden door het Openbaar Ministerie niet in behandeling genomen.¹¹⁶

Ook Van Bevervoorde had zich inmiddels ingelaten met de zaak-Janssen. Janssen had hem beloofd niet meer kwaad te spreken over de koning en zijn familie. Hierop werd hij in de nacht van 24 op 25 februari 1848 vrijgelaten uit zijn Rotterdamse cel. Van deze vrijlating was Adriaan Hendrik van Gorcum, een oud-redacteur van Meeters *De Ooijevaar* die nu het radicaal-democratische blad *De Volksbode* uitgaf, toevallig getuige geweest. Hij was van plan om hetgeen hij gezien en gehoord had in het nummer van 29 februari wereldkundig te maken. Van regeringszijde moest 'de gevaarlijke en hoogst compromitterende publiciteit dier geschiedenis' koste wat kost voorkomen worden. Van Andringa de Kempnaer vond Van Gorcum uiteindelijk bereid om voor een vergoeding van 1000 gulden van publicatie af te zien. Van Gorcum vertelde De Kempnaer ondertussen dat er vergevoorde plannen zouden bestaan om Van Bevervoordes *De Burger* en zijn eigen *De Volksbode* te laten opgaan in een nieuw blad, waar verschillende

notoire publicisten aan meewerkten. De Kempenaer moest dit evenzeer tegen elke prijs voorkomen: Van Gorcum werd in de avond van 9 maart 1848 op de boot naar Hamburg gezet met 240 gulden op zak en een maandelijks toelage van 100 gulden in het vooruitzicht.¹¹⁷

De Amstelsociëteit

Donker richtte zich ondertussen tevens op meer burgerlijke initiatieven die tot grondwetsherziening moesten leiden. De voorbeeldpetitie die Blussé bij zijn brochure *Nu of nooit* had gevoegd om de lezers aan te sporen de Negemannen te ondersteunen, vond in Amsterdam een weg langs winkels, boekhandels en koffiehuisen. Drijvende kracht hierachter was Gerrit de Clercq. Hij vormde een soort comité, waar Boudewijn Donker Curtius zich bij aansloot. Deze groep wist in totaal 364 steunbetuigingen te verzamelen. Deze actie, die vooralsnog niet het gewenste politieke effect had – het voorstel werd immers niet door de Tweede Kamer behandeld –, was wel de opmaat naar vastere vereniging. De Amstelsociëteit, zoals deze club vanaf januari 1846 ging heten, had tot doel om vooruitstrevende krachten te bundelen. De leden en introducés kwamen eens in de twee weken bij elkaar. Zij wilden bekijken of er bij de verkiezingen voor het Amsterdamse stedelijke kiescollege iets was te bewerkstelligen. Dit lukte, onder anderen Boudewijn werd als kiesman gekozen, naast ook de liberale advocaat en medeoprichter Samuel Lipman.¹¹⁸ Dirk Donker zal met buitengewone interesse naar deze ontwikkeling gekeken hebben. Na het mislukken van het voorstel tot grondwetsherziening sprak hij met jeugdvriend Jacob de Kempenaer over de te volgen strategie. Hij wilde een lijst opstellen met de namen van alle ondertekenaars van adhesiebetuigingen die bij de Tweede Kamer waren binnengekomen.¹¹⁹

De Amstelsociëteit verenigde liberalen, maar kende geen vastomlijnd politiek programma. Terwijl een deel van de leden zich aangetrokken voelde tot vrijzinnige economische denkbeelden, waren andere uit op staatkundige hervormingen. Vanaf 28 april 1846 liet de Amstelsociëteit buitenleden toe. Donker en Blussé meldden zich direct. Er ontstonden lokale afdelingen in verschillende steden, zoals in Den Haag, waar Donker en zijn compagnon toetraden. De hele juristengroep rond Donker was nu aangesloten.¹²⁰ Tot 1848 was er binnen de Amstelsociëteit geen duidelijke liberale stroming aan te wijzen die de overhand had. Desalniettemin was de vereniging vooral een Randstedelijke aangelegenheid, waarin Amsterdamse economische liberale denkbeelden een belangrijke plaats innamen.¹²¹

De vereniging was succesvol. In december 1847 had de Amstelsociëteit 145 leden, van wie er 94 buitenlid waren. Den Haag was veruit de grootste afdeling na Amsterdam, daarna volgden Leiden en Utrecht. Bij de verkie-

zingen voor het Amsterdamse kiescollege in 1847 moedigde de vereniging haar leden aan zich te kandideren. Dit bleek een succes: alle elf kandidaten werden gekozen. Ook in diverse andere steden slaagden buitenleden hierin. Daarmee was het voor de buitenwacht duidelijk dat de Amstelsociëteit een politieke vereniging was geworden. Wat precies de inhoud van die politiek was, bleef onduidelijk. Het was wel helder dat het een vereniging van burgerheren betrof, 'volkse' invloeden van Meeter en Van Bevervoorde werden buiten de deur gehouden. In oktober 1847 was er even sprake van dat Van Bevervoorde onder de vlag van de vereniging een blad *Le Courrier de l'Amstel* zou uitgeven. Gezien zijn banden met Donker en Blussé zouden de contacten via beide heren gelopen kunnen hebben. Dit bleef een gerucht en Van Bevervoordes associatie had hoogstwaarschijnlijk bij menig lid op veel weerstand gestuit. Tegelijkertijd wilde bestuurslid Bruno Tideman in december 1847 dat de Amstelsociëteit toch een geloofsbelijdenis zou afleggen. Dit bleek niet eenvoudig, aangezien de meningen hierover nogal uiteenliepen. Er werd een commissie ingesteld, waarin Hugo Beyerman, medeoprichter van de Amstelsociëteit, Dirk Donker Curtius, Van Dam van Isselt, Lipman en Tideman zitting hadden. Deze maakte geen haast: de gebeurtenissen van maart 1848 overvielen haar.¹²²

Balans van een leven als politieke buitenstaander

Donker had er nooit een geheim van gemaakt waar hij stond. Al aan het einde van de jaren dertig schreef hij: 'ik ben hetgeen men noemt een liberaal en neem die titel aan met al den blaam, welke men daaraan thans hecht'. Tegenstanders verweten hem 'naam te maken'. Donker ontkende dit hartgrondig: 'wat is een naam, die eenige oogenblikken over de tongen rolt of eenige jaren in de nagedachtenis bewaard blijft? Een voetstap in het zand, soms een meer of min lange streep in de aard, die door den tijd wordt uitgewischt.' Zijn bedoeling was om 'openlijke tegenspraak uit te lokken' zodat door 'wrijving de waarheid goed uitkomt'.¹²³ Daarnaast was hij wars van autoriteitsargumenten: 'ik voor mij ben gewoon mij door geene NAMEN te laten overreden'.¹²⁴

Donker nam in de liberale beweging van vóór 1848 een bijzondere positie in. Tot de Belgische afscheiding was de weinige oppositie in het parlement grotendeels gericht op het financiële beleid van Willem I. Alleen Donker en een handvol anderen die zich buiten het parlement lieten horen verbonden daar een constitutionele dimensie aan. Donker bekommerde zich ook om de beroerde situatie van de rijksfinanciën, maar zag dit als uitwas van niet-vertegenwoordigende politiek. Hij liet zich daarom in tegenstelling tot veel andere publicisten over meer dan één onderwerp uit. Anderen schreven over hervorming van het rechtssysteem, ministeriële verantwoorde-

lijkheid of het kiesstelsel, Donker pleitte in pamfletten en kranten hervormingen voor al deze onderwerpen. Zijn bijdrage aan het debat bestond niet uit het inbrengen van nieuwe ideeën, maar het agenderen van de pijnpunten in het politieke bestel en het pleitten voor zijns inziens noodzakelijke politieke hervormingen. Als politiek advocaat gaf hij het liberalisme een maatschappelijke dimensie. Hoewel Donker veel virulenter was dan de meeste van zijn tijdgenoten en zijn bijdragen door drift ingegeven leken te zijn, waren zijn exclamaties geen oprispingen, maar volhardde hij en bleef hij zijn politieke wensen herhalen.

Donker verkondigde zijn grondwetkritiek al voordat het constitutiona-
lisme in de late jaren dertig in zwang kwam. Hoewel Thorbecke inderdaad als eerste de grondwet systematisch analyseerde en op basis daarvan voorstellen deed, had Donker al eerder door eigen ondervinding bepaald wat er aan de constitutie schortte. Hij was daarmee zeker de meest radicale publicist en advocaat in de liberale beweging vóór 1848. Deze kwalificatie geldt evenwel alleen voor Noord-Nederland. Het zuiden kende een verder ontwikkeld liberaal discours, aangewakkerd door Franse émigrés, radicale journalisten en jonge advocaten, met wie Donker zich begrijpelijkerwijs meer verbonden voelde dan met zijn noordelijke collega's.

Donkers liberalisme had een beperkte invloed. Zijn kranten en brochures werden weliswaar gelezen en hoewel zijn publicaties meer dan eens tot een polemiek tussen journalisten van verschillende politieke richtingen leidde, werden kritische beschouwingen over het staatsbestel over het algemeen weinig gewaardeerd. Het gros van de publicaties tendeerde naar bevestiging en legitimatie van het gezag, niet in de laatste plaats omdat de auteurs hiervan hun positie en maatschappelijke status te danken hadden aan het systeem-Willem I.¹²⁵

Mede door zijn opstelling was Donker de eerste 55 jaar van zijn leven een politieke buitenstaander, een activist die het landsbestuur probeerde te hervormen, maar zich nooit daadwerkelijk in de politieke arena – als Kamerlid en volksvertegenwoordiger – kon mengen. Hij had hiertoe wel pogingen gedaan. Na 1840 had hij zich verschillende keren verkiesbaar gesteld voor de Tweede Kamer, maar steeds zonder resultaat. Zijn belangrijkste podia waren die van de politieke activist: de rechtszaal en de drukpers. Meest geruchtmakend waren de processen waarin hij opkwam voor de persvrijheid, maar ook andere individuele vrijheden, zoals godsdienstvrijheid, verdedigde hij met overgave. Daarnaast stelde hij in rechtszaken de organisatie van het staatsstelsel, in het bijzonder de rechterlijke macht, aan de kaak. De civielrechtelijke en correctionele zaken – onder de *Code pénal* de misdaden waarop tot vijf jaar gevangenisstraf stond – die Donker voor zijn cliënten behartigde, leenden zich bij uitstek voor zijn politieke doeleinden. Als geen ander wist hij zich van de drukpers te bedienen. Vanaf het einde van de jaren twintig was hij bij diverse kranten betrokken. Sommige,

zoals *De Standaard*, richtte hij zelf op, andere, zoals de *Arnhemse Courant* en de *Vlissingsche Courant*, waren in handen van geestverwanten, die Donker graag een platform boden. Maar ook in brochures, die hij vaak snel schreef, gaf hij zijn mening over allerhande zaken. Of het nu ging om de uitgave van zijn pleitredes in druk om zo een nog groter publiek te trekken voor zijn pleidooien in de rechtszaal, een nieuw vervoermiddel dat hij zag als de voorbode van de moderne tijd of een ontwerp voor een geheel nieuwe liberale grondwet, Donker wist de drukpers net zo goed zelf te gebruiken als te verdedigen. Een criticaster vatte Donkers vlugge pen bondig samen: ‘Zoo veel is zeker, dat Mr. Dirk Donker Curtius veel, zeer veel, en over allerlei onderwerpen, geschreven heeft. Dit is de ziekte der eeuw, vooral onder de advokaten.’¹²⁶

Donkers perszaken en zijn journalistieke activiteiten brachten hem in contact met de onderlaag van de maatschappij. Niettemin behield hij een zekere distantie. Hij ging weliswaar amicaal om met Meeter en Van Bevervoorde, toch lijkt het erop dat hij deze contacten vooral onderhield om andere hervormingsgezinden te mobiliseren. Dat beide radicale journalisten uitgesproken democratische denkbbeelden hadden, terwijl Donker meer op burgerlijke vrijheden was gericht, deed op dat moment minder ter zake. Hij voelde zich meer thuis bij zijn standgenoten in bijvoorbeeld de Amstelsociëteit. Het radicale imago kleefde niet dusdanig aan hem dat hij in hogere kringen niet meer gezien was, getuige zijn zaken voor de graven Van Reede en de baronnen Van Ittersum. Zelfs koning Willem II nodigde hem uit, totdat door Donkers petitieoproep naar aanleiding van het Negenmannenvoorstel de paleisdeuren dichtgingen. De bevestiging van zijn maatschappelijke status kwam toen hij in 1827 werd gekozen in het stedelijk kiescollege in Den Haag. Aan de andere kant zagen sommige regeringsgetrouwen hem wel degelijk als amokmaker. Een opponent sprak niet voor niets over ‘de trompet van Mr. Dirk Donker Curtius’.¹²⁷ Zijn scherpe randjes zorgden ervoor dat hij niet in de Kamerbanken plaats kon nemen. Donker wist dat zijn directe stijl niet bij iedereen in goede aarde viel. Zo berichtte hij al in 1841 aan de koning: ‘mijn geschrijf zondigt wel eens door te groote beknoptheid’.¹²⁸

Donker toonde zich na de afwijzing door de koning binnenskamers gesedillioneerd. Zijn politiek activisme had marginale resultaten opgeleverd. Weliswaar waren zijn pleidooien mede de reden van de afschaffing van de rechtsmacht van hoogheemraadschappen, maar zijn belangrijkste politieke en staatkundige wensen – ministeriële verantwoordelijkheid en directe verkiezingen – leken nog ver weg. Toch mengde Donker zich weer onder radicale publicisten en schreef hij weer voor de *Vlissingsche Courant*. Dit lijkt een teken dat hij nooit helemaal de hoop op het bereiken van liberale hervormingen had opgegeven. Tegelijkertijd had hij als gevolg van zijn contacten met deze journalisten toegang tot voor het hof en regering on-

welgevallige informatie. Door een unieke positie tussen boven- en onderwereld speelde Donker in de maartdagen van 1848 een cruciale rol. Een samenloop van omstandigheden zou ervoor zorgen dat hij zijn gekoesterde hervormingswens kon vervullen.

Dirk Donker Curtius, door Joseph Kayser, 1847

II

Staatsman

Dirk Donker Curtius

MAN VAN HET MOMENT

Begin 1848 was de politieke en economische situatie in Europa moeilijk. Het giste en revoluties stonden op het punt van uitbreken. De voornaamste oorzaak hiervan was de economische malaise van het einde van de jaren veertig. De directe aanleiding van de onrust vormden niet zozeer de vele misoogsten, die hun hoogtepunt bereikten tussen 1845 en 1847, als wel de gevolgen daarvan. Iedereen was ineens een veelvoud kwijt voor het meest basale levensonderhoud. Hierdoor holde de koopkracht achteruit, waardoor andere markten, onder andere nieuw opkomende industrieën, instortten. Tegelijkertijd ontstond een politieke crisis, toen vooral in Frankrijk en de Italiaanse en Duitse staten steeds grotere groepen liberale hervormingen articuleerden. Zij eisten burgerlijke vrijheden en een groter aandeel in het landsbestuur, onder meer door verruiming van het kiesrecht. De diverse vorsten gaven soms iets toe, maar hielden echte hervormingen af. Ze bleken echter steeds minder in staat om de aanzwellende roep om hervormingen af te houden.¹ De intelligentsia bemerkte de misère van fabrieksarbeiders. In februari 1848 hadden Karl Marx en Friedrich Engels *Het Communistisch Manifest* gepubliceerd, waarin het idee van de klassenstrijd werd opgeworpen. Opkomende nationalistische gevoelens wakkerden de ontevredenheid nog verder aan. Niet voor niets zou 1848 de geschiedenis ingaan als de ‘lente der volkeren’.

De beroering werd eveneens in Nederland opgemerkt: ‘Wij gaan geene vrolijke oogenblikken te gemoet; en 1848 zou weleens een onrustig jaar voor Nederland kunnen zijn’, schreef De Kempener op 2 januari aan zijn vriend en collega-Kamerlid Luzac.² Begin januari barstte een opstand los in Sicilië, die leidde tot een liberale grondwet. Een echte kettingreactie begon toen in februari in Frankrijk een revolutie uitbrak. In Parijs werden vanaf 1847 banketten georganiseerd om de koning en regering op te roepen meer burgerlijke rechten en vrijheden toe te staan. Toen de autoriteiten een van de bijeenkomsten op 22 februari verboden, kwamen ontevreden burgers in opstand. Een dag later trad premier François Guizot af, weer een dag later volgde koning Lodewijk Filips zijn voorbeeld. Na het uitroepen

*Hugo Beyerman, voorzitter van
deliberale Amstelsociëteit.
Door Pieter Fontijn, 1832*

*Dirk Donker Curtius, door
Carel Christiaan Antony Last*

Dirk Donker Curtius

van de Tweede Republiek nam de voorlopige regering een grondwet aan die onder meer voorzag in algemeen mannenkiesrecht. De Franse opstand inspireerde burgers in Italiaanse staten zoals Toscane, Napels, Venetië, Milaan, Modena en Parma, waar revoluties uitbraken. In de Duitse staten werd het onrustig. In Baden braken eind februari opstanden uit en in Berlijn en Beieren zou het spoedig tot een climax komen. Verder naar het oosten zouden Wenen en Hongarije het toneel zijn van revoluties.

Ook in Nederland waren de gevolgen van de economische crisis merkbaar en bestond er politieke ontevredenheid. Op 8 maart diende de regering eindelijk de 27 ontwerpen voor herziening van de grondwet in bij de Tweede Kamer. Deze waren voor de voorstanders van hervorming ronduit teleurstellend. De regering bleek inderdaad alleen administratieve aanpassingen voor te stellen en aan de belangrijkste wensen van de liberalen, zoals uitbreiding van het kiesrecht en ministeriële verantwoordelijkheid, kwam ze niet tegemoet. Thorbecke noemde de voorstellen ‘een klein mager schepje uit onzen ketel. Dat het erbij blijve is, dunkt mij, onmogelijk.’³

Donkers reactie

Donker had in de *Vlissingsche Courant* de omwentelingen in Italië en Frankrijk opgemerkt. Hij waarschuwde de regering snel met toezeggingen voor meer burgerlijke vrijheden en een nieuwe grondwet te komen, anders, zo vreesde hij, zouden in Nederland dezelfde opstanden uitbreken.⁴ Donker was niet alleen in de pers actief, met de gebeurtenissen in Frankrijk in het achterhoofd meende hij dat nu daadwerkelijk actie ondernomen moest worden. Het politieke programma van de Amstelsociëteit, dat de commissie waarin hij zitting had schreef, was nog niet gereed, maar Donker vond dat de liberalen zich nu meer dan ooit moesten roeren. Hij wilde de Amstelso-ciëteit gebruiken om de politieke veranderingen in gang te zetten. Op zaterdag 11 maart schreef hij aan medecommissielid Hugo Beyerman in Amsterdam:

‘Het ogenblik is thans gekomen, dat wij gevolg dienen te geven aan de commissie ons opgedragen; ik heb daarover gisteren met van Dam [*van Isselt*] gesproken, doch hij ligt zoodanig door het Podgegra [*jicht, MudW*] in het bed vastgenageld, dat wij buiten hem om moeten handelen, hoe zeer geneigd zijn zegel zal hechten aan hetgeen wij zullen doen. Eene krachtige en waardige demonstratie, waarbij tevens de orde bewaard blijve, is thans nodig. Spreek voorlopig met de medegecommitteerden te Amsterdam. Het ware niet kwaad, indien wij ons met Thorbecke, Luzac en Kempnaer konden verstaan. De tijd dringt, ik ben ter uwer beschikking.’⁵

Van Dam was lid van dezelfde programmacommissie. Donker had in de eerste maanden van 1848 goede contacten met de oud-Negenman, die al vanaf 1829 Kamerlid was, maar zich steeds meer distantieerde van Thorbecke, die hij te dominant vond. Hij stond bekend als kritisch en non-conformistisch en zou ambities hebben gehad om in 1848 verandering te bewerkstelligen.⁶ Daarnaast gaf Van Dam tussen 1844 en 1849 het blad *Wespen* uit, waarin hij tegen katholieken en andere politieke tegenstanders ageerde. Ondanks dat hij met Donker een belangrijke rol had kunnen spelen, kon hij vanwege jicht in de beslissende maartdagen van 1848 dus niets betekenen.

Begin 1848 onderhield Donker goede relaties met de Amsterdamse Amstelsociëteit. Niet alleen was zijn oud-protegé Gerrit de Clercq secretaris, uit de correspondentie ontstaat het beeld dat hij de Haagse ‘oren en ogen’ van de sociëteit vormde. Hij leek de situatie goed in te schatten; zo riep hij op tot een demonstratie – die binnen enkele dagen daadwerkelijk zou plaatsvinden – en noemde hij de namen van de mannen die amper een week later de grondwetscommissie zouden vormen. Op het moment dat de tegenstellingen tussen Thorbecke en Donker na 1848 zichtbaarder werden en het Amsterdamse deel van de Amstelsociëteit meer in Thorbeckiaans vaarwater kwam, zou de Haagse afdeling onder voorzitterschap van Donkers neef Frans meer hechten aan Donkers lijn. Deze afdeling was de enige van de Amstelsociëteit die na 1848 bleef doorgroeien.⁷

In Baden, Beieren en Pruisen waren ondertussen opstanden uitgebroken en verschillende Duitse vorsten deden toezeggingen om met liberale hervormingen te komen. Dit leidde onder meer in koffiehuisen in Amsterdam en Rotterdam tot verhitte discussies over de politieke actualiteit. Biljetten met revolutionaire kreten werden aangeplakt. Verschillende ministers begrepen dat de voorstellen tot herziening van de grondwet niet voldoende waren om de rust te bewaren. Sommigen van hen opperden om de voorstellen gewoon aan te bieden en de Tweede Kamerleden te vragen om met suggesties voor aanpassingen te komen. Koning Willem II weigerde dit categorisch: een voorstel tot grondwetsherziening moest van hem uitgaan.⁸ Donker wist niet wat zich op paleis Kneuterdijk afspeelde. Op zondag 12 maart hadden diverse Kamerleden zich bij de koning gemeld om hem te overtuigen dat het voorliggende grondwetsontwerp totaal onvoldoende was.⁹ In de ochtenduren van maandag 13 maart deed minister van Financiën Frederik van Rappard hetzelfde. Willem bleef stoïcijns en liet niets los over zijn eigen voorkeur.¹⁰ In diezelfde vroege ochtend kwamen de Amsterdamse burgemeester Pieter Huidekoper en de kolonel van de hoofdstedelijke schut-terij naar Den Haag en meldden de koning dat ze niet meer voor de rust in konden staan.¹¹ Ook schriftelijk kreeg de koning onheilspellende boodschappen. De Haagse politiecommissaris Ampt rapporteerde dat de internationale onrust de beurskoersen deed kelderen. Effectenbezitters maakten

zich zorgen over hun financiële situatie en mogelijke hongeroproeren. Volgens Ampt was het tij nog te keren door een ‘vrijzinnige verandering’ van de grondwet. Deze aanbeveling was opmerkelijk voor de anders zeer gezagsgetrouwe en conservatieve politiecommissaris. Tegelijkertijd ontving Willem twee lange brieven van zijn dochter Sophie uit Weimar. Daar was een opstand uitgebroken en ontevreden burgers eisten kiesrecht, persvrijheid en belastingverlagingen. Pas nadat de hertog hervormingen toezegde en het volk toesprak, bedaarden de gemoederen. Zowel de waarschuwende kreet van de commissaris als de moed van de schoonvader van zijn dochter maakte een grote indruk op de koning.¹² Wellicht daardoor nam hij die middag zelf het heft in handen. In een onderhoud met de voorzitter van de Tweede Kamer, Willem Boreel van Hogelanden, verklaarde de koning een ruimere grondwetswijziging toe te willen staan. Hij gaf aan deze stap nu te maken om niet de schijn te wekken dat hij op welke wijze dan ook door de pers of de straat gedwongen werd. Hij had zijn besluit genomen ‘geheel uit eigen beweging zonder daarover met zijn ministers te raadplegen’. Door zich te richten op de Kamer en niet op zijn ministers kon deze ‘hare populariteit [...] behouden’. Boreel gaf de mededeling aan zijn mede-Kamerleden door. Dat de koning toezeggingen had gedaan werd snel bekend, maar velen tastten over de aard ervan in het duister. Aan het eind van de dag wisten nog maar twee ministers dat de koning hen gepasseerd had.¹³

Omdat hij zich op het Lange Voorhout zo dicht bij het vuur bevond, zal Donker het nieuws snel hebben gehoord, maar niet gelukkig zijn geweest met het beroep op de Tweede Kamer. Geestverwanten van hem waren dit eveneens niet. De Amsterdamse politiedirecteur Provó Kluit meldde vanuit zijn stad dat Boudewijn Donker Curtius en Hugo Beyerman een adres aan de koning hadden opgesteld waarin ze hun afkeuring lieten blijken. Advocaat Samuel Lipman illumineerde het Duitse koffiehuis in Amsterdam waar de Amstelsociëteit bijeenkwam. In de ogen van de Amsterdamse politiedirecteur verkoos men Luzac boven Thorbecke, die hij beschouwde ‘te veel kamergeleerde te zijn, om in deze tijdsomstandigheden, nut te kunnen stichten’.¹⁴ Donker wachtte ondertussen tevergeefs op een antwoord op zijn brief die hij drie dagen daarvoor aan Beyerman had gestuurd. Hij voelde aan dat snelle actie geboden was. Op dinsdag 14 maart uitte hij zich tegenover zijn neef Boudewijn zelfverzekerd, er was weinig meer nodig om de liberale eisen ingewilligd te krijgen:

‘Ik heb aan Hugo Beyerman geschreven over hetgeen de Amstel-Sociëteit te doen staat, maar heb nog geen antwoord. Nu komt Sire overmorgen te Amsterdam en hebben maar eenige fatsoenlijke lieden eene petitie in te dienen, om te vragen afschaffing der standen, grooter invloed der Natie, openbaarheid, enz. en bij de minste demonstratie is de overwinning behaald zonder eenige schokken. Laat nu een ogenblik de fondsen rusten en bedenk eene pacifique demonstratie.’¹⁵

Woensdagochtend bevonden kabinetsdirecteur Anthon van Rappard en zijn neef Frederik van Rappard, minister van Financiën en tijdelijk voorzitter van de ministerraad, zich bij Willem 11. Tijdens de audiëntie deelde Frederik mee dat hij vond dat de ministers hun ontslag moesten indienen en dat de koning zich voor de grondwetsherziening en de vorming van een nieuw ministerie tot diegenen moest wenden die liberale hervormingen voorstonden. Hij raadde de koning specifiek Luzac aan, die hij een dag daarvoor had gesproken.¹⁶ Om 12 uur lieten de ministers tijdens de ministerraad inderdaad unaniem blijken ontslag te willen nemen. Ze waren verontwaardigd dat de koning zich zonder hun medeweten direct tot de Kamer had gericht en hen daarmee passeerde.¹⁷ Onder de omstandigheden kon Willem 11, hoewel het hem speet, weinig anders doen dan hun vertrek accepteren.¹⁸ Enkel van hen waren bereid tot concessies, onder wie Van Zuylen. Hij was verbolgen over de opoffering van ‘zijne getrouwe dienaren’.¹⁹

Nadat de koning het ontslag had geaccepteerd, werd het bericht aan het begin van de middag algemeen bekend. Direct daarna zag de afgetreden minister Van Son een vlag wapperen bij het koffiehuis waar Van Bevervoorde zijn intrek had genomen. Van Bevervoorde plakte de boodschap dat Willem 11 zijn ministers congé had gegeven onmiddellijk aan op de muren van het koffiehuis en deelde pamfletten met dezelfde mededeling uit.²⁰ Toen Luzac vernam dat de ministers waren afgetreden, riep hij uit: ‘Mijn God! Nu moeten wij er aan!’²¹ Hij kreeg gelijk.

De Tweede Kamerleden waren ondertussen begonnen met de taak die ze via Boreel van de koning hadden gekregen. De voorzitters van de verschillende Kamerafdelingen, onder wie Luzac, besloten de wensen omtrent herziening bij hun medeleden te polsen. De Kamer deelde zich in vier groepen op: liberalen, katholieken en twee groepen met ‘mannen van het midden’. Zij slaagden erin om donderdagochtend een gezamenlijk voorstel te presenteren. Veruit de meeste leden prefereerden het plan van oud-Kamerlid Bruce dat in enkele hervormingen voorzag, maar bijvoorbeeld niet in direct kiesrecht.²² Dit voorstel was inmiddels al ingehaald door de realiteit. De koning zou zijn heil buiten de Kamer zoeken.

Buiten de Kamer om

Woensdag 15 maart zou voor Donker een cruciale dag zijn, die een afloop kreeg die hij niet kon vermoeden. Gefrustreerd door het uitblijven van een reactie van Beyerman, nam Donker de organisatie van de door hem zo gewilde demonstratie zelf ter hand. Wat er op die dag gebeurde, en welke rol Donker speelde, is verhaald door toedoen van Johan Evers, een jonge arts uit Den Haag, later hoogleraar in Leiden. In 1880 haalde hij herinneringen op met de gewezen minister van Oorlog August Weitzel, die als jong officier

de gebeurtenissen in de maartdagen in Den Haag eveneens van nabij had meegemaakt. Evers had medicijnen gestudeerd in Leiden en kende Donkers compagnon Piet Blussé vanuit hun gezamenlijke studietijd. Daarnaast had hij de ziekelijke Van Bevervoorde, die volgens hem ‘borst-lijder’ was, onder zijn patiënten. Even na het middaguur op woensdag 15 maart trof Evers Blussé, die hem uitnodigde hem te volgen naar Donkers woning, waar ze, zoals Blussé het omschreef ‘nieuws zouden zien en hooren’. Evers was nieuwsgierig:

‘Ik was terstond gereed hem te volgen en vond bij den Hr. Donker Curtius eene vrij talrijke vereeniging van warme liberalen. Men sprak over populaire optochten bij fakkel-licht die men wenschelijk achtte des avonds te doen plaatshebben. [...] De Koning zou dan zien hoeveel prijs het volk stelde op liberale hervormingen en meer en meer in Zijne goede gevoelens en bedoelingen worden bevestigd. Over de zaak zelf was men het geheel eens het kwam er slechts op aan die optochten te organiseren. Adrien van Bevervoorde was tegenwoordig en terstond gereed er eene te leveren aan wiens hoofd hij zich zou stellen maar..... hij had geld nodig. Dit werd hem ter plaatse en onder mijne oogen terstond verstrekt.’

Donker had bij de organisatie van de demonstratie een centrale rol:

‘Alles moest natuurlijk ordelijk en vreedzaam toegaan maar – zeide Mr. Donker Curtius – het kan toch geen kwaad als er hier en daar bij de ministers, die nog altijd niet vervangen waren, eene ruit werd ingeworpen.’²³

Al twaalf jaar eerder had Evers hetzelfde verhaal verteld aan het Thorbeckiaanse Kamerlid Van Eck. Toen herinnerde hij zich dat de vergadering bij Donker thuis niet groot was. De Leidse schrijver Jan Kneppelhout – beter bekend onder zijn pseudoniem Klikspaan – was aanwezig.²⁴ Ook de deurwaarder Benjamin Léon was present. Evers meende dat hij een veel beter contact had met de arbeiders van de firma Enthoven dan de liberale burgerheren die zich bij Donker thuis hadden verzameld.²⁵ Zo smeedde een merkwaardige combinatie van liberalen, democraten en radicalen plannen om door middel van een optocht van het kerende tij gebruik te maken.

Met name de aanwezigheid van Léon was opvallend. Hij was nauw betrokken bij de gevangenneming van Petrus Janssen in 1846.²⁶ Hij had tevens een belangrijke rol bij zijn vrijlating in de nacht van 24 op 25 februari. Léon zorgde er mede voor dat Janssen heimelijk in het holst van de nacht buiten de gevangenispoorten werd gebracht.²⁷ Diezelfde ochtend verscheen Léon bij Van Andringa de Kempnaer, die hij waarschuwde dat hij ‘door alle mo-

Amice!

Nader Brieffus-gang Komt de Arris.
Alle Ministers hebben nu de misfijne-
men:-

Lusac is heden ten afdaren by den
Koning geaspen.

De Kamer heeft zich in de rege clats ken-
-deld en de minst liberale Club met
Reinstydan het loofd geest men, also
wy des. Winters londen hebben geest, de
Kamer is liberaal geworden.

Amice jaan feunt

Men is nu in barenood over nieuwe
Ministers. Lusac zit er bittin, enige
namen zyn den ggeenen, maar wat is er
weinig tevensheid.

Adrespen voor het ogerblik niet
nodig, zy dus ook een Vriend thegenen,
het men ons geens vooachtgeopen is en
de dus maake hun zel blynen.

Vale FF

1ste May 18 Maart
1848.

D. Donker (antw)

gelijke middelen de *gevaarlijke en hoogst compromiteerende publiciteit dier geschiedenis* [zou] *voorkomen*'.²⁸ De vrijlating van Janssen, 'de man met wien de *zeer* hooggeplaatste persoon [*Willem II*, *MvdW*] in eene *uiterst laakbare* betrekking moet gestaan hebben', moest verborgen blijven.²⁹ De tegenwoordigheid van Kneppelhout springt ook in het oog. Blussé kende hem uit hun gezamenlijke Leidse tijd. Beiden deelden een onmiskenbaar literair talent.³⁰ Kneppelhout schreef zeer spaarzaam over politieke onderwerpen en over zijn politieke voorkeur is nagenoeg niets bekend.³¹ Zijn aanwezigheid in een groep van 'warme liberalen' is daardoor opmerkelijk. Curieus is dat Donker opriep tot meer dan alleen een 'pacifique demonstratie', die hij Beyerman een dag eerder nog voorhield. Donker pleitte altijd voor orde en rust, maar toch zal hij zich hebben gerealiseerd dat een door hem zo gewilde liberale hervorming nooit dichterbij was geweest. Een echte voorstander van een rumoerige demonstratie was hij niet, maar om op dit moment bij de koning een beslissing te forceren, waren onorthodoxe methoden nodig.

Donker was snel op de hoogte van het ontslag van de ministers. Diezelfde dag schreef hij aan zijn neef Boudewijn:

'Na den kreeftengang komt de storm. Alle ministers hebben hunne demissie genomen. Luzac is heden ten acht uren bij den Koning geroepen. De Kamer heeft zich in diverse clubs verdeeld en de minst liberale club met [*Faber van*] Riemsdijk aan het hoofd geeft meer dan wij dezen winter zouden hebben geeischt, de Kamer is liberaal geworden. Omnia jam fiunt [*alle zaken zijn nu gedaan*, *MvdW*]. Men is nu in barensnood over nieuwe Ministers. Luzac zit er bitter in, eenige namen zijn hem gegeven, maar wat is er weinig timmerhout. Adressen zijn voor het ogenblik niet nodig, zeg dus ook aan Vriend Beyerman, dat men ons opeens vooruitgelopen is en ik dus maar te huis zal blijven.³²

Donker wist dat Luzac op het paleis was uitgenodigd. Deze had dit zelf die woensdagmiddag van een adjudant van de koning te horen gekregen, toen hij na afloop van de bespreking in de Kamer thuis met De Kempnaer aan het napraten was. Samen besloten ze dat Luzac de koning de instelling van een grondwetscommissie zou voorstellen en dat daarin tenminste Thorbecke en Donker zitting moesten hebben. Ook maakten ze een lijst met mogelijke kandidaten voor het ministerschap. 's Avonds bij de koning bracht Luzac dit advies over. Luzac gaf aan dat hij zelf geen minister wilde worden, wat de koning volgens hem begreep. Thuis bevond zich nog steeds De Kempnaer, die hij bijpraatte over zijn audiëntie. Beide heren waren vooral ingenomen met het feit dat de koning wel brood zag in de benoeming van een grondwetscommissie. Luzac had zich voorgenomen om vroeg naar

bed te gaan, maar werd gewekt door Van Bevervoorde die met een menigte met fakkels voor zijn deur verscheen.³³ De Kempnaer suggereerde naast Thorbecke en Donker een katholiek in de commissie te benoemen. Luzac kon zich hierin vinden.³⁴

De volgende ochtend waren de beide Van Rappards weer bij de koning. Gedrieën bespraken ze de lijst met kandidaten voor de ministersposten en de grondwetscommissie die Luzac en De Kempnaer hadden opgesteld. De koning wilde onder anderen Donker voor de post van Justitie en Gerrit Schimmelpenninck, de gezant in Londen, die hij twee dagen daarvoor had gesproken, voor Buitenlandse Zaken. Thorbecke ontbrak op de lijst met ministers. Wel stond hij op de nominatie om zitting te nemen in de grondwetscommissie, naast Donker en Luzac.³⁵ De laatste meldde zich vervolgens in de middag bij de koning, die hem verzocht om Donker op het paleis uit te nodigen. Luzac ging direct naar hem toe, maar Donker wenste enige uren bedenktijd. Toen Luzac 's avonds om acht uur terugkeerde was De Kempnaer bij hem. Zij hadden samen een nota opgesteld waarin ze adviseerden Thorbecke, Luzac, Donker en De Kempnaer in de grondwetscommissie te benoemen.³⁶

's Avonds togen Luzac en Donker naar de koning. Bij het binnengaan van het paleis troffen ze Boreel, die net de wensen van de Kamerleden had overgebracht, maar hierin was de koning al niet meer geïnteresseerd. Hoewel Luzac formeel degene was die Donker had uitgenodigd, stond niet hij, maar Donker vanaf dat moment op het eerste plan.³⁷ De koning maakte zich zorgen. Demissionair minister De Jonge had de koning gezegd geen garantie te kunnen geven dat hij de rust kon bewaren. Elke reactie van zijn kant zou nieuwe reacties uitlokken en de situatie daarmee instabieler maken. Willem was erop gebrand dat Donker snel het ministerschap op zich zou nemen.³⁸ Donker aanvaardde de portefeuille niet direct – hij wist dat hij hiermee een belangrijke troef in handen had – en probeerde eerst zijn voorstel voor de grondwetscommissie aangenomen te krijgen. Zijn conceptbesluit wilde dat de commissie de wensen van de Kamer 'in overweging' zou nemen. Aan het begin van de week had de koning Boreel nog opgedragen dat het ontwerp 'in overeenstemming' met die wensen moest zijn. Willem aarzelde, hij had tijd nodig en nodigde Donker uit de dag erna terug te komen.³⁹ Daarna had de koning een bespreking met de beide Van Rappards.⁴⁰ Frederik had zodanige bezwaren tegen het conceptbesluit dat hij het evenmin als enige andere demissionaire minister wilde contrasigneren.⁴¹

Er was geen twijfel dat Donker en Thorbecke – die in Leiden zat en niet op de hoogte was van de situatie – zitting moesten hebben in de grondwetscommissie. Thorbecke wilde Luzac en De Kempnaer er het liefst buiten houden, hij meende dat zij als oud-Negenmannen en Kamerleden beter in het parlement de grondwet konden verdedigen. Beiden namen op voor-

N E D E R L A N D E N .

WIJ WILLEM II, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN,
PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Gezien de mededeeling der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, houdende verscheidene wenschen ter uitbreiding van Grondwets-herziening;

Overwegende, dat het Onze begeerte is, met het oog op deze mededeeling van een der takken van de Wetgevende Magt, eene gewijzigde Grondwet te doen ontwerpen en voordragen, en tevens Hoofden van Departementen van Algemeen Bestuur te benoemen, gehecht aan de beginselen bij die Grondwet te bepalen;

Overwegende, dat, zoo van de eene zijde Onze bedoeling is, zonder verwijl, alle maatregelen van vooruitgang en verbetering te nemen, van de andere zijde Onze plicht is te zorgen, dat geene laakbare overhaasting tot eene tegenovergestelde uitkomst leide,

Hebben besloten en besluiten:

1°. eene Commissie in te stellen, om, met overweging van de wenschen der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, aan Ons een volledig ontwerp van Grondwets-herziening voor te dragen, en om Ons tevens derzelver denkbeelden omtrent de zamenstelling van een Ministerie mede te deelen;

2°. tot leden van gemelde Commissie te benoemen de heeren:

mr. *Dirk Donker Curtius*,

mr. *J. M. de Kempenaer*,

mr. *L. C. Luzac*,

mr. *L. D. Storm* en

mr. *J. R. Thorbecke*.

En zullen afschriften dezes gezonden worden aan de beide Kamers van de Staten-Generaal, aan de Departementen van Algemeen Bestuur, aan den Raad van State, alsmede aan de benoemden, tot informatie en narigt.

'sGravenhage, den 17den Maart 1848.

W I L L E M .

Van wege den Koning,

De Stuatsraad, Directeur van het Kabinet des Konings;

A. G. A. VAN RAPPARD.

spraak van Donker toch zitting: Luzac moest erbij vanwege zijn populariteit, en tegen jeugdvriend De Kempnaer schijnt hij te hebben gezegd: ‘ik zal er u ook maar bijplakken’.⁴² Donker wilde de katholieke Negenman Lambert Storm aan de commissie toevoegen, maar Luzac en De Kempnaer ontraadden dit, omdat zij vreesden dat de commissie zo te groot zou worden.⁴³ Vrijdagochtend was kabinetsdirecteur Anthon van Rappard bij de koning om het besluit tot instelling van de grondwetscommissie voor te bereiden. Een uur later sloot Donker aan. Hij stond erop dat de commissie tevens een advies mocht uitbrengen over het te vormen ministerie. Van Rappard was hiertegen, maar Donker wilde het punt niet opgeven. De koning was de discussie zat – ‘het moet erdoor’ – en accepteerde Donkers voorstel.⁴⁴ Het overleg met de koning werd onderbroken door berichten van bloedige opstanden in Wenen, Berlijn en Baden. Uiteindelijk liet Donker Storm toch aan de commissie toevoegen om zo het katholieke smaldeel van de bevolking te vertegenwoordigen. Van de vijf leden die de grondwetscommissie nu telde, was Donker de enige niet-Negenman. Het was opmerkelijk dat de koning en de liberale commissieleden akkoord gingen met een niet-gecontrasigneerd besluit. De liberalen, onder wie Donker, hamerden al jaren op het ministerieel contraseign. Blijkbaar moesten de principes tijdelijk wijken voor pragmatisme. Zelfs tijdgenoten spotten hiermee.⁴⁵

Binnen twee dagen was Donker zo van buitenstaander sleutelfiguur geworden. Zijn snelle opmars kwam ongetwijfeld doordat hij veel doortastender was dan Luzac – volgens Van Zuylen vond de koning Luzac ‘een oud wijf’ omdat hij geen ministerschap wilde aannemen⁴⁶ –, maar wellicht speelde er op de achtergrond meer.

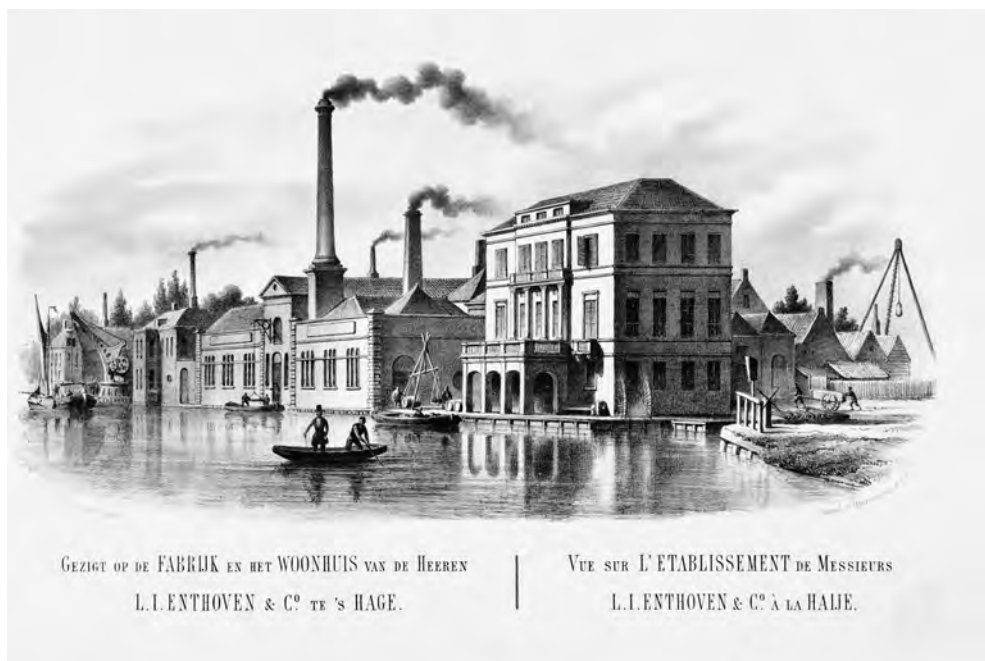
Rol van de radicalen

Verschillende tijdgenoten hadden hun eigen visie op de snel opvolgende gebeurtenissen en hun oorzaken. Zo verklaarde Judocus Smits, de hoofdredacteur van het katholieke dagblad *De Tijd*: ‘Weet gij, wie de revolutie gemaakt heeft? [...] Het zijn Van Bevervoorde, generaal Nahuys, De Kempnaer en Van Vliet. Achter het scherm zaten Donker Curtius, Luzac en Thorbecke.’⁴⁷ Ook Schimmelpenninck, die dinsdag uit Den Haag was vertrokken nadat de koning geweigerd had hem kabinetsformateur en eerste minister naar Brits model te maken, had zijn twijfels. De plotselinge transformatie van Donker, in combinatie met zijn contacten met radicale journalisten, wekte zijn achterdocht:

‘Het gebeurde met Donker en de rol door hem gespeeld is mij steeds raadselachtig gebleven. Heeft hij, in de moeilijke oogenblikken die kort na mijn vertrek uit ’s-Hage waren voorgevallen, wezenlijk dienst

*Demonstratie van Van Bevervoorde in maart 1848.
Door Jacobus Cornelis Wendel, 1854, naar Egbert van Gorkum*

*Arbeiders van de Pletterij van Lion Israel Enthoven liepen mee in de demonstraties in
maart 1848. Door Christiaan Bonifacius van der Tak, 1848*

gedaan, zooals men bij mijne komst te 's-Hage scheen te gelooven, of hebben die diensten, zooals anderen meenen, hierin bestaan, dat hij, na eerst demonstratiën geprovoceerd te hebben en daartoe van verschillende werktuigen te hebben gebruik gemaakt, dezelve toen hij in 't zaâl was heeft gestuit? Dit alles is door mij nog niet te beslissen, hoezeer ik uit veele omstandigheden, aan mij naderhand gebleken, moet opmaken dat hij aan het gebeurde niet geheel vreemd moet geweest zijn.⁴⁸

Die 'demonstratiën' waren inderdaad mede uit de koker van Donker gekomen. Het was bekend dat Van Bevervoorde en Donker vriendschappelijke betrekkingen onderhielden.⁴⁹ Van Bevervoorde had daarnaast nauw contact met de koning. Voor de buitenwacht was het hoogst merkwaardig dat Willem II zich met iemand als Van Bevervoorde inliet: niet alleen stond hij als radicaal te boek, hij was bovendien al diverse keren met justitie in aanraking gekomen. Eind december had hij in *De Burger* ongemeen fel uitgehaald naar de net afgetreden minister Van Hall. Hij noemde hem onder meer gewetenloos, een misdadiger en vergeleek hem met een rat die het zinkende schip verliet.⁵⁰ Op 16 maart veroordeelde de rechtbank in Den Haag hem wegens smaad tot zes maanden gevangenisstraf, een boete van duizend gulden en tien jaar ontzetting uit de burgerrechten. Van Bevervoorde, die door de persprocessen in zekere zin de status van volksheld had gekregen, werd nog drie dagen daarvóór voor advies door de koning op het paleis uitgenodigd.⁵¹ Vijf dagen eerder was hij naar eigen zeggen eveneens bij de koning geweest. In zijn beide kranten verkondigde hij dat hij daar de ruimere grondwetswijziging in gang had gezet. Van Bevervoorde beweerde dat de koning hem had gevraagd om demonstraties te organiseren, zodat hij zich van zijn ministers kon ontdoen.⁵² Van deze mededeling is hijzelf de enige bron, zodat de juistheid ervan twijfelachtig is. Minister Hugo van Zuylen sprak er schande van.⁵³

Zoals gezegd, bevond Van Bevervoorde zich woensdagochtend bij Donker thuis om de optochten voor te bereiden. Die avond zou hij het plan uitvoeren. 's Avonds nam een vergadering van ongeveer 400 arbeiders van de Pletterij van Lion Israel Enthoven, de eerste grote metaalfabriek in Den Haag, het besluit tot een betoging. Van Bevervoorde, die door zijn radicale denkbeelden en aanvaringen met het gezag op steun van de arbeiders kon rekenen, voegde zich hierbij. Onderweg zwol de groep aan met nieuwsgierige arbeiders, burgers, vrouwen en kinderen. Terwijl de groep doeken met teksten als 'Voor Vrijheid en Vaderland' toonde, droegen de arbeiders Van Bevervoorde op de schouders door de Haagse straten.⁵⁴ Politiedirecteur Ampt schetste het tafereel: 'Vergezeld van muziek hieven zij uitbundige kreten aan: leve de koning! Weg met de ministers! Slagersbazen sloegen hier den hoogsten toon aan: "weg met Van Hall, de dood aan Van Hall"

weerklonk door alle straten; deze bende werd opgevolgd door het werkvolk van de pletterij, dat minder tierde en zich ordentelijk gedroeg; een veertigtal vaandels werden rondgedragen en bijgelicht door flambouwen.⁵⁵ De latere generaal en minister van Oorlog August Weitzel sloeg het tafereel op het Buitenhof gade. Hij zag Van Bevervoorde, die hij omschreef als ‘een klein, blond, bleek, nietig manneke’. Bij hem liepen ‘een hoop kwajongens, en ettelijk slecht uitzienende kerels met gemeene tronies die hem nu en dan op hunne schouders namen’. Hij had voor het tafereel geen goed woord over: ‘Het was bespottelijk – In de paleizen nochtans scheen men de zaak anders te begrijpen.’⁵⁶

Een tweede groep, onder leiding van Van Andringa de Kempnaer, voegde zich op het Buitenhof bij de menigte. Onderweg viel de massa theater Diligentia binnen en dwongen de demonstranten de muzikanten mee te lopen. De menigte, verlicht door fakkels en ondersteund door muziek, hield halt bij paleis Kneuterdijk waar ze een ovatie aan de koning bracht. Willem II kwam zijn paleis uit en schudde Van Bevervoorde de hand, nota bene de dag voordat hij voor het lasteren van Van Hall zou worden veroordeeld. Ook trok de groep langs de woning van Luzac, die op dat moment al lag te slapen. Hij schrok zo toen hij de menigte voor zijn huis zag staan dat hij naar verluidt sinds die dag nooit meer de oude is geworden.⁵⁷ Vervolgens stopte de stoet bij het huis van Donker op het Lange Voorhout.⁵⁸ Van Bevervoorde beweerde dat het zijn idee was om Donker hulde te brengen. Hij schreef hem later: ‘Het Volk wist, in waarheid, niet eens uwe woning te vinden...’⁵⁹

Terwijl hij in de ochtend Van Bevervoorde nog had aangespoord om een demonstratie te organiseren, vroeg Donker in de middag aan zijn neef om geen activiteiten meer te ondernemen. Blijkbaar voelde hij aan dat de verhoudingen aan het veranderen waren en dat er weldra een beroep op hem gedaan zou worden. Donker kreeg gelijk. Hij wist inmiddels van het ontslag van de ministers en de uitnodiging van de koning aan Luzac. Had hij dit nieuws van Van Bevervoorde gehoord? Desalniettemin vond er donderdagavond nog een betoging plaats. De samenstelling van de groep demonstranten was echter anders dan de dag ervoor. Er waren veel werklieden op de been, die zich bij de koninklijke manege verzamelden en onder het uitroepen van leuzen als ‘leve de koning’ richting de paleizen van de koning en de prinsen trokken. Onderweg sloten zich bij deze groep letterzetters van de diverse drukkerijen van de stad aan, die oranje sjerpen droegen en vlaggen bij zich hadden. Van Bevervoorde nestelde zich weer aan de voorkant van de stoet en werd net als de dag daarvoor op de schouders rondgedragen.⁶⁰ Ampt meende dat het de bedoeling was om de betoging ordentelijk te laten verlopen, net zoals Donker had gewild. Donker zelf werd die avond weer bezocht, hij ‘boog zich nederig uit het raam’.⁶¹ Kamervoorzitter Boreel constateerde dat hij ‘zijn raam openschoof, met zijn doek wapperde,

terwijl het getier en het geroep van de woeste bende niet ophield'.⁶² De Amerikaanse zaakgelastigde en Donkers vriend Davezac merkte op dat het de tweede avond drukker was dan de eerste. Hij noteerde dat zeker zo'n 8000 man op de been waren.⁶³

Hoewel Donker woensdagmiddag anders tegenover demonstraties stond dan diezelfde ochtend, zullen de beide protesten hem niet slecht zijn uitgekomen. Het was een goed pressiemiddel om de koning te bewegen akkoord te gaan met de samenstelling van de grondwetscommissie die Donker in gedachten had en de keus van de nieuwe ministers aan de commissie over te laten. Net nadat de koning vrijdag het besluit hiertoe had ondertekend, kwam aan het hof het bericht binnen dat prins Alexander, de tweede zoon van Willem II, in Madeira was overleden. Door de hofvrouw verschoof de grondwetsherziening voor de koning naar het tweede plan. Tegelijkertijd zorgde dit ervoor dat weinigen zich expliciet uitspraken tegen Willems besluit om een radicaalliberale commissie met een dubbel mandaat te benoemen. Aan de oproep van het paleis om geen demonstraties meer te organiseren gaf Van Bevervoorde gehoor: vrijdagavond bleef het rustig in de Haagse straten.

Toen Van Bevervoorde op woensdag het nieuws dat de ministers afgetreden waren aanplakte in het koffiehuis waar hij zijn intrek had genomen en het volk in beweging bracht, kondigde Van Andringa de Kempnaer in het Franse koffiehuis dezelfde boodschap aan. Nahuys van Burgst zou ondertussen 'geheime clubs' voorzitten. Allen kregen ongehinderd toegang tot de koning.⁶⁴ Later schreef Van Bevervoorde dat De Kempnaer de koning zou hebben geadviseerd om Donker uit te nodigen op het paleis. Nahuys van Burgst zou hem hierin hebben bijgestaan.⁶⁵ Net als Van Bevervoorde beschouwde De Kempnaer Donker als vriend, in ieder geval noemde hij hem meerdere malen zo.⁶⁶

De vierde persoon die naar de mening van hoofdredacteur Smits achter de ommezwaai van de koning zat, was een zekere Leonard van Vliet. Smits wilde Donker spreken over de wensen van de katholieken ten aanzien van de grondwetsherziening. Van Vliet verzekerde dat hij goede contacten met Donker onderhield en Smits naar hem toe kon brengen wanneer hem dat uitkwam. Niet lang daarna kwam inderdaad de gelegenheid om Donker te spreken: 'Ik krijg zoo even Van Vliet voor den derde maal bij mij, [...] hij komt mij *uitnoodigen* om morgen eene conferentie te houden met Dirk Donker Curtius. Deze is eigenlijk de man.'⁶⁷ Ook Schimmelpenninck noemde Van Vliet als intrigant in het rijtje tussen Van Bevervoorde en Van Andringa de Kempnaer. Hij had sterke vermoedens dat Donker en Van Vliet goede betrekkingen onderhielden. Van Vliet beriep zich tegenover Schimmelpenninck op 'grote diensten' voor Donker. Donker wilde hiervan niets weten, maar het viel Schimmelpenninck wel op dat hij Van Vliet beschermde. Hij concludeerde daaruit dat er wel degelijk iets was voorgevallen tussen beide heren.⁶⁸

Smits merkte over zijn ontmoeting met Donker op: ‘Ik heb van den morgen Dirk Donker gesproken. [...] Hij heeft mij de mooiste beloften gedaan. Maar hij had den tijd niet, om eens op zijn gemak te praten. Hij stond juist op het punt om naar den Koning te gaan, waar hij moest verschijnen om een plan [*voor de vorming van een ministerie, MudW*] aan den Koning voor te leggen.’⁶⁹ Van Vliet bemoeide zich nadrukkelijk met de gebeurtenissen. Zo noemde hij Luzac een aantal namen voor de ministersposten, onder wie Donker voor Justitie, en voor de commissie tot grondwetsherziening, waarvoor hij mede Donker op het oog had: ‘Voor ieder dezer namen heb ik eene bijzondere reden.’ Op 15 maart had Van Vliet ‘eene zeer langdurige audientie’ met prins Frederik gehad, waarin hij dezelfde namen had genoemd.⁷⁰ De volgende ochtend, 16 maart, verscheen Van Vliet in alle vroegte bij Luzac thuis. De Kempener was toen bij hem aanwezig. Beiden raadden Van Vliet af om in dit stadium namen van kandidaat-ministers te noemen of demonstraties te organiseren.⁷¹

Prins Frederik vroeg een paar dagen later aan zijn oud-secretaris Van Assen om Van Vliet bij hem weg te houden, omdat deze hem lastigviel. Van Vliet drong zich overigens wel vaker op.⁷² Van Assen noteerde desalniettemin: ‘De Prins was getroffen door de schranderheid van dien kleinen man en over zijn kennis aan elk staatsgeheim.’⁷³ Klaarblijkelijk werd hij toch op een zijspoor gezet. Enkele dagen nadat Van Vliet voor Smits een afspraak bij Donker had geregeld, was hij geen intermediair meer. Smits merkte op: ‘Van Vliet is uit de baan gekegeld. Hij weet er niet meer van.’⁷⁴ De eenvoudige wijze waarop Van Vliet in de eerste maartdagen contacten legde, is net zo opmerkelijk als de snelheid waarmee hij weer uit de *inner circle* verdween. Van Vliet kreeg uiteindelijk volledig eerherstel: in 1875 werd hij benoemd tot procureur bij het Hooggerechtshof in Batavia.⁷⁵ Er zijn geen aanwijzingen dat Van Vliet zich actief heeft beziggehouden met de organisatie van de demonstraties. Wel had hij waarschijnlijk weet van chantagepogingen aan het adres van de koning.

De zaak-Janssen, in het vorige hoofdstuk besproken, was bij Van Bevervoorde en Van Andringa de Kempener maar al te goed bekend. Volgens De Kempener was uitgever Van Gorcum, die de vrijlating van Janssen had gezien, zo verbolgen over het vermeende onrecht dat hem was aangedaan, dat hij de hele affaire in de publiciteit wilde brengen en een nieuwe grondwet wilde afdwingen. Met een afkoopsom weerhield De Kempener hem hiervan. Donker zelf was al in 1845 door Janssen benaderd en zal via Van Bevervoorde en De Kempener ongetwijfeld op de hoogte zijn gebracht van de vrijlating van Janssen, zijn voornemen om de zaak in de openbaarheid te brengen en het zwijggeld dat de koning hem had aangeboden. De Kempener schreef het aan zijn eigen overredingskracht toe dat de koning zich onthield van de oude ministers en mannen als Donker, Luzac en Thorbecke aan het bewind bracht.⁷⁶ Of dat echt zo is, is maar zeer de vraag. Donker,

29 Elzevier 1848.

N° 17

N° 22 Maart 1848

Wij Willem II, bij de gratie Gods
Koning der Nederlanden, Prin-
van Oranjer Nassau, Groot-Hertog
van Luxemburg, enz. enz. enz.

Alzoo bevelen, en bevelen te
maken.

Van Grootkruis Ch. W. de Jonge Van
Compensatie wordt, op zijn Ver-
zoek, evenals de toelag verlaand, als schied,
der Van Justitie, onder dankbetuiging
voor de vele en gewichtige diensten aan
ons in aan het Oyk bevolken.

Art. 2.

De Lydelijke Waarneming der functies
van Minister van Justitie, wordt opges-
dragen aan den Heer Ch. J. Donkers
Justitie.

In hullo, afgetrokken, de het worden
gehandes aan het Departement van Justitie,
aan Ch. W. de Jonge Van Compensatie
Compensatie, aan den Heer Ch. J. Donkers
Justitie, aan de Hoofden, van de overige
Departementen, van de Gemeentebesturen &
Kollagien, aan de beide Kamers der
Staten Generaal, als mede aan den Raad
van Ministers, tot informatie, naught
in Gravenhage, den 29 Maart 1848.

Wij Willem

Van onze den Koning
der Staatraad, Directeur
van het Kabinet der Kamers,
Wt/s. Ch. van Rappard.

Accordeert met de zult. Origineel
De Staatraad.
Directeur van het Kabinet der Kamers.

Ch. van Rappard

Ch. van Rappard

Luzac en Van Bevervoorde hadden rond deze tijd meer contact met de koning. Ook deurwaarder Benjamin Léon, die op woensdag 15 maart bij de bijeenkomst bij Donker was, was nauw betrokken bij de vrijlating van Janssen. Via De Kempenaer had Donker daarnaast hoogstwaarschijnlijk weet van de affaire rond Boers en Bouwens van der Boyen – een zaak waar hij als advocaat in 1820 nog zijdelings bij betrokken was.⁷⁷ Bouwens kwam in de binnenlanden van Nederlands-Indië in aanraking met Van Andringa de Kempenaer en vertelde hem het gebeurde. Generaal Nahuys van Burgst kwam door contacten met Bouwens en De Kempenaer in Indië achter de compromitterende verhalen over Willem II. Bovendien was hij degene die ervoor zorgde dat Janssen het land verliet. Voor de koning speelde Nahuys daarom een cruciale rol om de affaire geheim te houden.⁷⁸ Mede door deze connecties in radicale kringen had Donker zich een positie verworven als lid van de grondwetscommissie, en daar kwam spoedig een belangrijke functie bij.

Benoeming tot minister

Minister De Jonge van Campensnieuwland van Justitie vond dat hij zelfs als demissionair bewindspersoon onmogelijk kon aanblijven omdat hij de rust niet kon garanderen en niet ‘de man van het oogenblik’ was.⁷⁹ Hij gaf de koning stellig te kennen dat hij zich na 19 maart niet meer als minister beschouwde.⁸⁰ Donker weigerde om ‘definitief’ minister van Justitie te worden, maar over een waarneming van ministerschap had hij zich niet expliciet uitgelaten.⁸¹ Van Rappard was daar verbolgen over. Hij vond ‘dat zij den Koning wel van de wal in de sloot hielpen, maar hem er niet uit helpen’.⁸² De aarzeling om minister te worden zal met meer dan bescheidenheid te maken hebben gehad. Advocaten die zitting namen in de grondwetscommissie en een bloeiende advocatenpraktijk hadden, beschouwden de beperkingen die een ministerschap met zich meebracht als serieus. De Kempenaer redeneerde bijvoorbeeld dat zelfs een tijdelijke kabinetspost financieel problemen op zou leveren, aangezien hij geen zaken kon aannemen en geen rentenier was. Donker zou zich mede bezwaard hebben gevoeld om de portefeuille van Justitie op te pakken omdat zijn broer Willem al president van de Hoge Raad was. Thorbecke meende dat het hem in ieder geval belette om het ministerschap definitief te aanvaarden.⁸³ Op zondag 19 maart ging Donker uiteindelijk akkoord, en een dag later, net een week nadat Willem II had aangegeven een liberale grondwet te willen, werd hij benoemd tot minister van Justitie ad interim. Donker gaf aan ‘geene reactie te bedoelen, maar rust en orde te willen handhaven’.⁸⁴ Zijn benoeming was strijdig met het besluit van vrijdag, dat immers de commissie de opdracht gaf te adviseren over de samenstelling van het nieuwe ministerie.

Ook hier won Donkers pragmatisme het van de strikte interpretatie van de wet.

De reacties op Donkers ministerschap waren bijna unaniem positief. De daadkracht die hij de dagen ervoor had getoond en het vertrouwen dat hij de enige was die de onrustige situatie kon beteugelen, zorgden dat zelfs diegenen die niet tot het liberale of radicale kamp behoorden zijn aanstelling met instemming begroetten. Aftredend minister van Koloniën Baud noemde de benoeming van Donker ‘geruststellend’. Hij had vertrouwen dat Donker in het bewaren van de rust meer succes zou hebben dan De Jonge, die door constante aanvallen in de pers weinig meer kon bewerkstelligen.⁸⁵ Aeneas Mackay, de latere vicepresident van de Raad van State die als aanhanger van Groen van Prinsterer als behoudend te boek stond, zag toch wel iets in de benoeming van Donker: ‘Het konde heel wat minder. Verwacht veel goeds van hem.’⁸⁶ Van Zuylen betuigde zich ‘zeer tevreden’ met Donkers benoeming, vooral omdat het nu aan hem was om de rust te bewaren.⁸⁷ De afgetreden minister Van Son toonde zich verheugd. Donkers benoeming ‘gaf wederom eenige vastheid en kleur aan de Regering’.⁸⁸ Schimmelpenninck signaleerde dat Donker met de nodige bravoure aan de slag ging:

‘Donker, wien het aan geen veerkracht en vlugheid hapert, bleek mij extra bruikbaar te zijn om tijdelijk in dringende oogenblikken nut te stichten, doch meer geschikt om in zulke irreguliere tijden van crisis behulpzaam te zijn, dan om met bedaard overleg in ordinaire tijden te administreeën. Warm en driftig van temperament, is hij meer de man van destructie dan van reconstructie. Op onvoldoende gronden wilde hij, bij zijne warme denkbeelden van vooruitgang, het tijdelijk ministerie reeds deels in beloften, deels in herschepping van ons staatshuishouden wikkelen, terwijl het daarentegen klaarblijkelijk tot de vaststelling der constitutie de zaken slechts dragende moest houden, ongelukken voorkomen en wachten met te reorganiseeren totdat men iets definitiefs zoude bezitten.’⁸⁹

Het vermoeden van Schimmelpenninck dat Donker als tijdelijk minister meer wilde dan ‘op de winkel passen’, en een duidelijk hervormingsprogramma op tafel wenste te leggen, bevestigde Donker anderhalf jaar later zelf. Hij zei dat hij bij de ontmoeting met de koning op 17 maart ‘onmiddellijk’ op papier het programma van een nieuw te vormen ministerie meebracht. Hij achtte het essentieel dat de koning wist wat de beginselen van de nieuwe ministers waren. ‘Dit stuk’, zo schreef Donker in privécorrespondentie, ‘is nimmer publiek geworden.’⁹⁰

Op het ministerie was het gevoelen ten aanzien van het aannemen van het ministerschap hetzelfde: ‘De aanvaarding van het Departement van

Justitie door den Heere Mr. D.D. Curtius heeft algemeen genoeg gegeven, en vertrouwen ingeboezemd in de tegenwoordige ogenblikken van spanning.’ Van Bevervoorde had in het weekend in *Le Courrier Batave* een oproep gedaan om weer een demonstratie te houden, maar van radicale ‘snoeshanen’ waren ‘de weldenkenden volkomen [...] verzadigd’. Donker was de juiste persoon om de ‘Bevervoordsche optogten en demonstraties’ te verhinderen.⁹¹ Het beeld dat door de aankondiging van een grondwetscommissie waarin Thorbecke en Donker zitting hadden de dreiging van verdere demonstraties en opstootjes goeddeels geweken was, kwam eveneens naar voren in het verslag van de procureur-generaal bij het gerechtshof in Zuid-Holland Junius van Hemert, tevens conservatief Eerste Kamerlid. Hij meldde de nieuwe minister dat de aangekondigde grondwetsherziening ‘gunstig op de stemming der gemoederen heeft gewerkt’.⁹² Zelfs de aan de koning loyale Haagse directeur van politie Ampt was onder de indruk van de daadkracht waarmee Donker zaken oppakte. Een week eerder had hij nog gewaarschuwd voor de banden tussen Donker en Van Bevervoorde, nu stelde hij zich ten opzichte van zijn nieuwe minister dienstbaar op.⁹³

Op dinsdag 21 maart, tijdens de eerste ministerraad waar Donker aanwezig was, bedankte Van Zuylen hem ‘dat hij in een allerneteligst oogenblik niet gearzeld heeft, op ’s Konings roepstem, een allegewigtigst portefeuille op te neemen, en de Regeering te aanvaarden’. De overige aanwezige ministers sloten zich bij die woorden aan.

‘De Heer Donker Curtius zegt aan die verklaring gevoelig te zijn. Hij heeft begrepen, juist aan het haghelijke van het moment, zijne dienst niet te mogen weigeren. Hij verzekert de Heeren dat hij, al wat in zijn vermogen is, aanwenden zal om de orde te bewaren, en de onruststokers, ook bepaaldelijk in de residentie, te keer te gaan.’⁹⁴

Vertrouwen van de koning

Enkele dagen eerder was diezelfde Van Zuylen nog verbaasd dat Donker het ‘primus-schap’ van de grondwetscommissie kreeg. Hij vreesde dat de koning hierdoor zelf het doodvonnis van de monarchie had getekend.⁹⁵ Donker was echter een monarchist en Willem zou hier spoedig van overtuigd raken. Toch was Donkers plotselinge *rise to power* meer dan opmerkelijk. Nog aan het begin van de week, op de dag dat Willem Kamervoorzitter Boreel vertelde dat hij akkoord ging met een grondwetsherziening, meldde de Haagse politiedirecteur Ampt dat hij sterke vermoedens had dat de scherpste artikelen in *Asmodée*, een krant van Van Bevervoorde, uit de pen van Donker vloeiden.⁹⁶ Donker was afgaande op zijn compagnon Blussé ‘de meest populaire man van dien tijd’.⁹⁷ Naar die populariteit was

Ex. 10 Maart 1848
649

SIRE

ER ZIJN ZAMENSPOORINGEN TEGEN
HET GEEERBIEDIGD HOUD VAN
NEERLAND.

WEES WAAKZAAM!!

EN SLAAT DEZE WENK NIET IN DE
WIND!!!!

BINNEN KORT ZAL HET OORBREKEN.
ZOR'S VOOR GELD NAAR BUITENLANDS

EEN LID VAN HET GEHEINE
FEDTESPAN - WAARSCHUWT U. -

WEES WAAKZAAM!

BINNEN KORT ZAL HET TE
ZAAT ZIJN!!!

MAART 8 - 48.

Koning Willem II stond in maart 1848 van verschillende kanten onder druk,
getuige ook deze dreigbrief

Willem II op zoek. Daarnaast bezat Donker de doortastendheid waarnaar de koning in de onzekere maartdagen verlangde. Hoewel het Luzac was die de koning een grondwetscommissie met niet-Kamerleden adviseerde, trok Donker al snel het initiatief naar zich toe en bemoeide zich actief met de invulling ervan. Hij bood hem naar eigen zeggen zelfs een programma voor het nieuwe ministerie aan. Donker was voor Willem II de juiste man op het juiste moment:

‘Tegenover WILLEM II trad DIRK DONKER op als een man van kracht. Hij was niet tot het staatsgezag, maar het staatsgezag tot hem genaderd. Vond de Koning in LUZAC geen steun, hij vond die wel in den nieuwen hem aangewezen en door hem met vertrouwen aangenomen raadgever. Was LUZAC weifelend, zwaartillend, zenuwachtig, DIRK DONKER was nooit verlegen een besluit te nemen, al moest hij later op een ondoordacht besluit terugkomen.’⁹⁸

Willem II was in die maartdagen een zenuwinzinking nabij. Op de dag nadat hij de Kamervoorzitter had laten weten akkoord te gaan met een liberale grondwet, drukte hij aftredend minister Van Son snikkend de hand, ondertussen weklagend: ‘Van Son, wat is er veel gebeurd sinds eenige dagen!’ De koning zat erg in over zijn populariteit en maakte een zenuwachtige indruk. Hij had dringend nieuwe ministers nodig: ‘Gisteren en heden morgen heb ik den Heer Luzac daarover in conferentie gehad, en heden 8 uren komt hij wederom bij mij. Ik doe wat ik kan.’⁹⁹ Ook de buitenwacht viel op dat angst de koning leidde.¹⁰⁰

Het lukte Donker in korte tijd het vertrouwen van de koning te winnen. Tot die tijd werden zijn motieven met achterdocht bekeken. Onder meer vanwege zijn betrekkingen met de Groningse radicalen associeerde men hem met antimonarchistische sympathieën. Zijn constante oproepen tot grondwetsherziening, zijn open brief naar aanleiding van het Negenmannenvoorstel en zijn driftige karakter zullen het voor tijdgenoten niet aanmerkelijk hebben gemaakt dat Donker de beste waarborg voor een monarchale staatsinrichting zou zijn. Donker zelf sprak dit overigens altijd tegen. Zo had hij al in 1840 gesteld dat zijn *Proeve eener nieuwe grondwet* ‘monarchaler’ was dan het ontwerp van Thorbecke. De vicepresident van de Raad van State, de conservatieve baron Henri van Doorn van Westcapelle, kon zich maar moeilijk verenigen met de liberale ommezwaai.¹⁰¹ Hij weigerde af te treden, maar accepteerde de nieuwe liberale orde ook niet. Hierop ontsloeg Willem II Van Doorn op 26 maart zelf. Blussé verklaarde dat het ontslag van Van Doorn een direct gevolg was van Donkers bemoeienis. Op een van de eerste dagen na zijn aantreden vroeg Willem Donker op de man af of hij republikein was en zijn troon omver wilde werpen. Donker ontkende in alle toonaarden: ‘Ik zie in het constitutioneel koningschap den eenig

mogelijken waarborg in dit land tegen eene oligarchie die de individuele en politieke vrijheden belaagt en tegen de rampen der onderlinge jalouzij van regeerzuchtigen.’ Hoe hij waarborg bedoelde, zou later dat jaar bij de behandeling van de grondwetsherziening in de beide Kamers in zowel theorie als praktijk blijken. Tijdens zijn onderhoud met Willem lukte het hem te overtuigen dat hij in het geheel niet afkerig tegenover de kroon stond. Volgens Blussés overlevering antwoordde de koning opgelucht: ‘Die woorden [...] behagen mij meer dan ik kan zeggen. Ziedaar mijne hand. Ik geloof en vertrouw U. Niemand zal ons meer scheiden.’ Donker wilde weten wie de achterdocht van de koning gevoed had. Na wat talmen bekende de koning dat dit de vicepresident van de Raad van State was. Donker reageerde meteen:

‘Welnu, Sire! tusschen hem en mij moet Uwe Majesteit kiezen. Zal in deze omstandigheden de publieke zaak door mij gediend kunnen worden, zoo moet ik en in den Raad van State en aan het Hof gewaarborgd zijn tegen verdere ondermijning en verdachtmaking door een zoo hoog geplaatst en invloedrijk persoon. Blijft Uwe Majesteit, die mij weinige dagen geleden tot zich riep, mijne diensten verlangen, dan moet de heer van Doorn worden verwijderd.’

De koning zegde Van Doorn direct hierna ontslag aan. Blussé tekende op dat vanaf dat moment ‘koning Willem II en Mr. Dirk Donker Curtius vrienden [waren] geworden in den waren zin des woords’.¹⁰² Het was niet verwonderlijk dat Donker zich zo tegen Van Doorn keerde: hij had een lange staat van dienst en gold als vertegenwoordiger van het regime onder Willem I. Hij was daarnaast een vertrouweling geweest van de door liberalen zo gehate Van Maanen.¹⁰³

Juiste man

Donker had zijn kaarten goed gespreid. Via de commissie van de Amstelsociëteit die een politiek programma voorbereidde, probeerde hij de publieke opinie en de koning te beïnvloeden. Daarnaast had hij contacten met radicale journalisten, zoals Van Bevervoorde, die hij voor zijn karretje wist te spannen. Hij probeerde via de kolommen van de *Vlissingsche Courant* invloed uit te oefenen. Ten slotte was hij als advocaat in politieke rechtszaken actief, waar onder meer de persvrijheid in het geding was. Zijn pleidooien haalden regelmatig de voorpagina’s van de kranten. Mede hierdoor heeft hij in de maartdagen van 1848 een centrale rol gespeeld. In een paar dagen transformeerde hij van politieke buitenstaander naar centrale politieke actor. Voor 1848 werd Donker van verschillende kanten zowel bekritiseerd

als geprezen voor zijn juridische deskundigheid – vooral zijn pleitredes maakten indruk, veel meer dan zijn schriftelijke betogen en exegeses –, maar dit strekte niet als belangrijkste aanbeveling voor zijn benoeming in de grondwetscommissie. Deze was veel meer door zijn reputatie dan door zijn competenties ingegeven. Hij werd algemeen beschouwd als de vertegenwoordiger van de grotendeels buitenparlementaire liberale beweging die voorstander van directe verkiezingen was.

Donker kwam in de grondwetscommissie op voorspraak van Luzac, maar Van Andringa de Kempnaer en Nahuys van Burgst beweerden dat zij verantwoordelijk waren voor Donkers uitnodiging op het paleis. In elk geval hebben Donkers contacten met zowel de boven- als de onderwereld zijn opmars bespoedigd. De onoverzichtelijke situatie, waarin intriganten de deur bij de koning platliepen, de koning vreesde voor onthullingen, opstanden waren in het buitenland en demonstraties in Den Haag, dreef Willem steeds verder in het nauw, totdat Donker zich aandiende. Dat hij goede contacten met die intriganten had en op de hoogte was van de chantagepraktijken, wist de koning wellicht. Dat hij bij de organisatie van de demonstraties een stevige vinger in de pap had, wist hij uiteraard niet. De mix van Donkers kennis van hofgeheimen en zijn kordate optreden bleek cruciaal. Uiteindelijk had de koning geen andere keus. Hij was makkelijk beïnvloedbaar en Donker was een goede beïnvloeder. Luzac introduceerde Donker weliswaar bij de koning, maar de laatste nam al bij de tweede ontmoeting zelf het roer ter hand. Door het besluit van 17 maart, dat hij initieerde, trad minister De Jonge af. Hierna had Willem II dringend een nieuwe minister van Justitie nodig en het lukte Donker om binnen korte tijd het vertrouwen van de koning te winnen. Dit ging zelfs zover dat Willem II op aangeven van Donker een van zijn vertrouwenspersonen de wacht aanzegde. Bij het heenzenden van Van Doorn zal ongetwijfeld hebben meegespeeld dat Donker zich realiseerde dat de Raad van State advies moest geven over de wetsvoorstellen ten aanzien van de grondwetsherziening. Met een conservatieve vicepresident waren de voorgenomen hervormingen wellicht al in een vroeg stadium gestrand.

In hoeverre de dreigende openbaarmaking van de affaire-Janssen de directe reden is geweest voor de beslissingen van de koning, zal wel nooit helemaal opgehelderd worden. Feit is wel dat Donker in die maartdagen een bijzondere plaats innam. Aan de ene kant was hij een gerespecteerd advocaat, een publieke figuur die op gelijke voet stond met Kamerleden als Luzac en De Kempnaer. Aan de andere kant was hij goed ingevoerd in de Haagse radicale onderwereld en op de hoogte van de zaken die Willem uit het daglicht wilde houden. Dit verschaftte hem een machtspositie. Waar Willems vaste adviseurs een voor een niet tegen de omstandigheden bleken opgewassen, en de koning door chantage en opstanden almaar wanhopiger werd, leek Donker grip op de situatie te hebben en toonde hij daadkracht

waar anderen twijfelden. Donker had zijn contacten met de radicale onderwereld, zijn inzicht en doortastendheid in maart 1848 zodanig te gelde gemaakt, dat Willem II voor zowel de grondwetscommissie als het ministerschap van Justitie niet om hem heen kon. Hij bleek zelf het ‘timmerhout’ te zijn waar hij in de brief naar zijn neef Boudewijn over had gesproken.

Hoewel Donker nu met een plek in zowel het kabinet als in de commissie en met het uitgesproken vertrouwen van Willem II een stevige positie had, moest zijn belangrijkste taak nog beginnen: het bewaren van rust en orde, met de grondwetscommissie tot een goed ontwerp komen en deze door de Kamers van het parlement loodsen. Ook moest hij als minister afstand nemen van enkele van zijn radicale vrienden.

NIEUWE MINISTERS

De commissie voor een nieuw grondwetsontwerp was weliswaar samengesteld, maar hield zich de eerste week vooral bezig met het tweede deel van de opgelegde taak, de voordracht van een nieuw kabinet. Zeker voor Donker, die net daarvoor eveneens het tijdelijke ministerschap van Justitie op zich had genomen, was het een drukke tijd. Nu hij de enige functionerende minister was, had hij het bewind alleen in handen.

Zaterdag 18 maart kwam de grondwetscommissie voor het eerst bij Donker thuis bijeen. De dag erna kwamen de leden zowel in de ochtend als de avond bij elkaar. De commissie wees Thorbecke tijdens deze vergadering als voorzitter aan. Hij leek teleurgesteld over de voortgang: ze behandelden de eerste dag slechts 66 artikelen. Dit kwam naar zijn mening doordat Donker steeds de Belgische grondwet aanhaalde en Luzac en De Kempnaer zich weinig uitspraken.¹ Desalniettemin waren de vijf leden redelijk eensgezind over de belangrijkste wijzigingen – directe verkiezingen, ministeriële verantwoordelijkheid, recht van amendement, ontbindbaarheid van de Tweede Kamer –, grotendeels gemodelleerd op het Negenmannenvoorstel van ruim drie jaar eerder. De lastigste kwestie was de verdeling van de ministersportefeuilles.

Op zoek naar nieuwe ministers

Al op de eerste dag dat de commissie bijeenkwam, spraken de leden over de personele invulling van het ministerie. Donker polste of Thorbecke minister van Binnenlandse Zaken wilde worden, maar deze antwoordde ontkennend. Alleen als de nood zo hoog was dat aan alle commissieleden gevraagd werd tijdelijk een post op zich te nemen, zou hij toestemmen. De ochtend erna meldde Donker zich bij de koning en gaf daar – aldus Thorbecke – aan dat de Leidse hoogleraar Binnenlandse Zaken op zich wilde nemen. Toen Thorbecke zich rond de middag bij Willem I meldde, was hij gereserveerder. Donker had diezelfde dag met oud-gouverneur-generaal

van Nederlands-Indië Godert van der Capellen gesproken om hem te polsen voor Buitenlandse Zaken of Koloniën. Van der Capellen had de februariopstand in Parijs meegemaakt, was geschokt teruggekeerd naar Nederland en wilde onder geen beding minister worden. Thorbecke wees Van der Capellen niet af, maar was niet te spreken over hoe Donker ‘eigendunkelijk’ de onderhandeling met de koning had gevoerd.²

Tijdens de eerste vergadering van de grondwetscommissie had Thorbecke geopperd dat de leden van de commissie als interim-ministers – of ‘koninklijke commissarissen’ – het herzieningsvoorstel in de Kamer moesten verdedigen. Hij vond dat er geen ministers konden worden benaderd voordat duidelijk was wat de nieuwe grondwet precies inhield. Bovendien zouden zij door de Kamer kunnen worden weggestemd naar aanleiding van een grondwetsontwerp dat niet van hen afkomstig was. De andere leden van de commissie – onder wie Donker – zagen op dat moment de verdediging als taak van de ministers, niet van de commissie. Nadat Donker een dag later de portefeuille van Justitie had aanvaard, leek hij toch overtuigd van Thorbeckes standpunt. Na zijn benoeming ontmoette hij Luzac, De Kempenaer en Thorbecke, die bij Luzac thuis aan de maaltijd zaten en vertelde dat hij de noodzaak dichterbij zag komen dat ook andere leden van de commissie ministersposten op zich zouden nemen. Vanaf dat moment gingen de commissieleden ervan uit dat zij in ieder geval interim-ministers zouden worden, om zo niet anderen met de parlementaire verdediging van hun ontwerp op te hoeven zadelen. Commissielid Storm gaf aan weinig aansluiting te hebben met het katholieke volksdeel. Hierop zochten zijn collega’s naar een geschikte katholieke ministerskandidaat. Verschillende namen passeerden de revue. In eerste instantie werd het oud-Kamerlid Strens genoemd, en door Donker voor het ministerschap van Justitie aanbevolen, maar Storm beschouwde hem als ‘een zwakken weifelenden man’. Luzac en De Kempenaer keurden staatsraad Van Sonsbeeck af. Lightenvelt werd genoemd, maar hij ‘had, zoo scheen het, geene politieke overtuiging, maar wendde zich met den wind om minister te worden’.³ Het is opvallend dat Donker al op de ochtend van zijn benoeming als minister van Justitie over zijn opvolging nadacht, blijkbaar had hij toch de overtuiging dat zijn interim-ministerschap uit nood was geboren.

Op dinsdag 21 maart raakte de commissie er nog meer van overtuigd dat ze ministersposten moest aannemen. Luzac bleef erg terughoudend, maar wilde desnoods wel instemmen met een lichte ministerspost, zoals die van Hervormde Eredienst. De Kempenaer sprak mede zijn voorkeur uit voor die post, want hij was ervan overtuigd dat Financiën – waar hij geen verstand van had – niet goed zou vallen in Amsterdam. Donker wilde de neef van de aftredend minister van Koloniën, Guillaume Louis Baud, graag op de Indische portefeuille benoemd zien. Hij schreef Donker echter terug dat hij zich niet tot het uitoefenen van die functie in staat achtte.⁴ In de loop van

die dinsdag werd de invulling van de ministersposten duidelijker. Voor alle commissieleden waren posten gevonden: Donker bleef op Justitie, Thorbecke werd benoemd tot minister van Binnenlandse Zaken, Storm kreeg toch Katholieke Eredienst en De Kempenaer trad aan op Hervormde Eredienst. Luzac werd minister zonder portefeuille. De overige posten werden aan mannen buiten de commissie toebedeeld. Gerrit Schimmelpenninck, de gezant in Londen, was op weg naar Den Haag. De commissie was hiervan op de hoogte en nomineerde hem daarom voor de post van Buitenlandse Zaken. De leden wisten alleen niet dat hij met de koning een heel andere rol overeengekomen was, waarover later meer.⁵ Daarnaast zou generaal Charles Nepveu het departement van Oorlog waarnemen en admiraal Jules Constantijn Rijk, aftredend minister, werd voorgesteld als minister van Marine en Koloniën. Voor het ministerschap van Financiën werd het Rotterdamse Tweede Kamerlid Abram van Rijckevorsel aangezocht. Donker ging 's avonds naar de koning toe om hem dit ministerie voor te stellen. Willem verklaarde zich met de voorgestelde personen en de portefeuille-verdeling akkoord.⁶

In de overtuiging dat het ministerie rond was, feliciteerde Donker zijn medecommissieleden bij terugkomst met hun benoeming. Luzac zou in contact treden met Rijk en De Kempenaer met Van Rijckevorsel. Deze laatste vroeg tot de volgende dag bedenktijd, Rijk antwoordde dat hij tegen een ministerschap geen principiële bezwaren had, maar zichzelf liever als definitief dan tijdelijk minister had gezien. Ook zag hij op tegen het departement van Koloniën. Thorbecke dacht dat Donker tegen Rijk gekant was omdat hij 'bewijzen tegen de eerlijkheid van den man' had.⁷ Andere bronnen geven aan dat Donker Rijk meermalen aanbevolen zou hebben omdat hij veel minder impopulair was dan de andere bewindslieden uit de vorige ministersploeg.⁸ Het leek of de regering rond was, maar niets was minder waar. De Kempenaer meldde Donker en Thorbecke woensdagochtend dat Van Rijckevorsel geen minister wilde worden. Hij had wel de naam van Willem Cornelis Mees opgeworpen, een telg uit een Rotterdamse bankiersfamilie en secretaris van de Kamer van Koophandel aldaar. Luzac nodigde hem uit om de volgende ochtend naar Den Haag te komen. De commissie twijfelde niet aan de bereidheid van Mees om Financiën op zich te nemen. Thorbecke opperde daarom om de besluiten voor de benoeming van de overige ministers alvast door de koning te laten tekenen, maar Luzac en De Kempenaer wilden wachten tot de volgende dag. Hij meende dat zijn beide commissiegenoten hier 'eene geheime reden' voor hadden.⁹

Schimmelpenninck aan zet

Die geheime reden zou Gerrit Schimmelpenninck zijn geweest. In de week dat de koning de commissie de opdracht gaf om een grondwetsherziening voor te stellen, was hij even in Nederland om enkele inlichtingen over de koloniën te geven. Schimmelpenninck was de zoon van Rutger Jan Schimmelpenninck, raadpensionaris tijdens de Bataafse Republiek, oud-president van de Nederlandsche Handel-Maatschappij en vertrouweling van Willem I en II. Hij had al enkele keren een ministerschap geweigerd, toen Willem II hem op 14 maart opnieuw benaderde voor een post. Hij wilde dat alleen als hij kabinetsformateur en eerste minister naar Engels model zou worden. Deze toezegging kreeg hij niet. Daarop vertrok hij weer naar Londen.¹⁰ Volgens Schimmelpenninck had de koning direct hierna al spijt. Op de 16^e schreef Willem hem een brief, die hij pas in Londen ontving, samen met de *Staatscourant* die de benoeming van de grondwetscommissie aankondigde. Schimmelpenninck beschouwde de brief als een ‘bespotting’, aangezien de koning hem enerzijds vroeg om zo snel mogelijk terug te keren en anderzijds alle macht in de handen van een ‘hoop deels ultra-liberalen, deels radicalen’ legde. Hij was in eerste instantie niet van plan geweest aan het verzoek te voldoen, maar toen hij de data van de brieven vergeleek en hem de demonstraties in Den Haag ter ore kwamen, vermoedde hij dat de koning onder invloed stond van ‘verachtelijke intriganten’, die hem ertoe bewogen verder te gaan dan de wil van de natie en de Kamer. De graaf meende dat Willems zucht naar populariteit er debet aan was dat de koning zich ‘à la tête du mouvement’ plaatste. Hij liet in de ogen van Schimmelpenninck zijn oren hangen naar een kleine minderheid van de Kamer, die daarbij steun kreeg ‘van den Heer Donker Curtius, een der heetste ultra-liberalen, en van Professor Thorbecke, den allerslechtste uit de coterie der Hollandsche Jacobijnen’. In de overtuiging dat het aan hem was om dit Jacobijnse tij te keren en de koning te behoeden voor ‘dwaaste roekeloosheid’, scheepte hij zich in en ving opnieuw zijn reis naar Nederland aan.¹¹

Omdat de grondwetscommissie niet tot de vorming van een ministerie kwam, wist Schimmelpenninck haar in te halen. Hij kwam terug in de residentie en vond daar Donker als minister van Justitie, ‘hetgeen de zaken verder uit hun verband had gerukt en de democratische partij vaster voet had gegeven’. De situatie was in zijn ogen hoogst instabiel. De burgerij hield zijn hart vast, terwijl de radicalen kans roken de macht naar zich toe te trekken. De commissie kon geen ministerie vormen en de koning handelde met een ‘onbegrijpelijke losheid en roekeloosheid’. Schimmelpenninck toog op donderdagochtend 23 maart voor beraad naar de koning. Deze smeekte hem om zich bij de leden van de commissie te voegen en zitting te nemen in het ministerie. Schimmelpenninck vermoedde dat dit met Donker, ‘die gedurende eenige dagen als eenige raadsman handelde en het

oor des Konings had', was afgesproken. Hij bleef voet bij stuk houden en wilde alleen als formateur van een kabinet optreden. Ook wilde hij een grondwet naar het voorbeeld van de Britse – ongeschreven – constitutie, met een homogeen ministerie en één vaste voorzitter – hij had zichzelf uiteraard op deze positie bedacht – om zo als collectief een tegenwicht tegen de macht van de koning te kunnen bieden. Met zijn voorkeur voor een grondwet in Britse stijl stond hij tegenover de wensen van de commissie, die hij beschouwde 'als louter theoristen', die blind waren voor 'de langdurige ondervinding in andere landen' en 'eene alles overtreffende gehechtheid aan eigen stelsels en bespiegelingen hadden ten toon gespreid'. Binnen een kwartier had hij zijn eisen daarnaast in briefvorm aan de koning meegedeeld. De koning stuurde de wensen van Schimmelpenninck door aan de commissie, waar nu de nodige beroering ontstond. Donker bezocht Schimmelpenninck en probeerde hem ervan te overtuigen dat hij zich bij de commissie moest aansluiten. De graaf bleef voet bij stuk houden: als de koning wilde dat hij een voordracht voor ministersposten deed, moest hij onafhankelijk van de grondwetscommissie blijven.¹² Thorbecke noteerde dat hij geen idee had waarom de graaf een 'zoo verrassend aanbod' aan de koning had gedaan, hij ging hiermee immers direct tegen het besluit van 17 maart in. Hij wist niet van de brief die de koning Schimmelpenninck had geschreven en verdacht nu 'sommige mijner medeleden' – met name Luzac en De Kempnaer – ervan een dag ervoor in het geheim dit voorstel met Schimmelpenninck te hebben gesmeed. De brief van Schimmelpenninck gaf aanleiding tot een 'lange, hartstogtelijke, verdrietige discussie' in de commissie. Donker, die hem had gesproken, deelde zijn medeleden mee dat Schimmelpenninck voornemens was om alle oude ministers in functie te laten totdat hij een nieuw definitief ministerie gevormd had. De Kempnaer en Luzac meenden dat de commissie het aanbod van Schimmelpenninck moest accepteren – haalde Thorbecke hier zijn wantrouwen vandaan? Donker aarzelde, hij zag de oude ministers het liefst direct vertrekken. Thorbecke redeneerde dat zolang er nog geen nieuwe grondwet was 'den waarborg dus uitsluitend in personen' gezocht moest worden. Hij was niet overtuigd van Schimmelpennincks geneigdheid tot liberale hervorming. Bovendien vond hij hem ijdel en egoïstisch. Luzac en De Kempnaer meenden dat hij wel degelijk blijk had gegeven van liberale denkbelden. De commissie kwam niet tot een onverdeeld advies en schreef een conceptbrief waarin het besluit om al dan niet in te gaan op het aanbod van Schimmelpenninck in handen van de koning werd gelegd.¹³

Hierna bezochten Luzac en De Kempnaer Schimmelpenninck op persoonlijke titel – van Thorbecke mochten ze niet namens de commissie spreken. Deze laatste gaf te kennen dat hij achter zijn voorstel aan de koning bleef staan. Toen Thorbecke hem 's avonds bezocht, hield Schimmelpenninck zich meer op de vlakte. Schimmelpenninck antwoordde beleefd, maar

koel.¹⁴ Thorbecke meende hieruit op te maken dat de graaf had ingebonden omdat hij zag dat zijn voorwaarden niet realistisch waren. In de overtuiging dat de hoge ambities van Schimmelpenninck getemperd waren, keerde hij in de avond terug naar het huis van Donker, waar de commissie in vergadering was. Nu leken Luzac en De Kempnaer ook van Thorbeckes standpunt overtuigd en de commissie oordeelde in de definitieve versie van de brief dat de koning niet akkoord moest gaan met het voorstel van Schimmelpenninck. Donker bracht dit advies 's avonds laat persoonlijk aan de koning over. Hij deelde verder mee dat Luzac toch het ministerschap van Financiën wilde accepteren – dit had hij overigens gedaan ‘met een gelaat vol zorg’ en hoogstwaarschijnlijk onder zware druk. Thorbecke meende dat de koning ingenomen was met het advies en de laatste zegde toe Schimmelpenninck de volgende ochtend uit te nodigen om hem het interim-ministerschap van Buitenlandse Zaken aan te bieden. Baud zou minister van Koloniën worden en zo waren alle posten verdeeld.¹⁵ Thorbecke was zeker dat de commissie aan het langste eind had getrokken en waande zich al minister van Binnenlandse Zaken.

De volgende dag, vrijdag 24 maart, bleef het lang stil van de kant van het paleis. De commissie hoorde niets en ging daarom door met de grondwetsherziening. Toen Thorbecke na de middag naar het paleis vertrok, liet de koning hem weten dat Schimmelpenninck had aangeboden binnen 48 uur een ministerie te formeren. Thorbecke bleef tegensputteren, maar de rest van de commissie adviseerde bij monde van Donker positief op dit voorstel.¹⁶ Schimmelpenninck wachtte tot hij een formele machtiging van de koning kreeg. In de middag bezochten Donker en Van Rappard hem. Zij drukten de graaf op het hart dat de demissionaire ministers niet langer konden blijven en hij stemde toe in de vorming van een voorlopig – en niet definitief – ministerie. Uit de commissie had Schimmelpenninck Donker en Luzac als ministers op het oog. Daarnaast noemde hij Rijk – omdat Donker had aangegeven dat hij niet zo populair was als de andere oud-ministers – en daarnaast Lightenvelt en Nepveu. Donker vond het jammer ‘dat [Schimmelpenninck] niet eenige andere populaire mannen’ had geopperd, maar toonde zich over het geheel toch tevreden.¹⁷ Ondertussen was er op het paleis wel degelijk activiteit. Van Rappard bereidde het besluit voor dat de grondwetscommissie de opdracht om een ministerie te vormen ontnam en aan de net teruggekeerde graaf gaf. De directeur van het Kabinet des Konings legde het eerst aan Schimmelpenninck zelf voor, daarna aan de koning en ten slotte aan Donker, die volgens hem ‘zwarigheid maakte’. Van Rappard voerde met Schimmelpenninck en Donker nog overleg voordat de koning het besluit tekende.¹⁸ 's Avonds ontving Schimmelpenninck inderdaad de brief waarin de koning hem aanwees om het ministerie te vormen en kon hij Lightenvelt uitnodigen voor een gesprek. Het ministerie was rond, de koning betuigde zaterdagochtend zijn instemming en hij benoemde direct de ministers.¹⁹

Het ministerie-Schimmelpenninck bestond uit zes ministers. Donker bleef minister van Justitie ad interim, Luzac nam uiteindelijk na veel druk toch de post van Binnenlandse Zaken op zich, die hij combineerde met het ministerschap van Hervormde Eredienst. Schimmelpenninck werd naast bewindspersoon op Buitenlandse Zaken minister van Financiën, een departement waarvoor in de voorbije week wel kandidaten waren voorgedragen, maar niemand bereid was gevonden. Lightenvelt werd minister van Rooms-Katholieke Eredienst. Het geheel werd gecompleteerd door generaal Nepveu op Oorlog en Rijk op Marine en Koloniën. Dezelfde zaterdagochtend waarop de koning de ministers benoemde, boog de commissie zich weer over de grondwetsherziening, totdat Schimmelpenninck Donker en Luzac rond het middaguur ontbood. Twee uur later stonden ze met hem in de Tweede Kamer om het nieuwe ministerie te presenteren. Tegen halfvier keerden ze terug met de mededeling 'dat het ministerie met stoom was geformeerd'. De commissie wijdde verder geen tijd aan het gebeurde: 'Wij spraken er verder niet over en gingen spoedig uiteen.'²⁰

Donker en Thorbecke

Schimmelpenninck zag niets in een kabinet waarin Thorbecke zitting had. Hij wilde hem 'op de zachtste wijze, uit den weg ruimen en hem en zijn geest althans uit de regeering bannen'.²¹ Donker toonde zich milder, hij had geen principiële bezwaren tegen het opnemen van Thorbecke in het ministerie, maar zou vanwege zijn ietwat hooghartige en onverzettelijke karakter de voorkeur hebben gegeven aan De Kempenaer als minister.²² Anderen deelden deze typering. De Leidse hoogleraar Bake schreef Luzac dat hij had vernomen dat Thorbecke en hij door de koning waren verzocht een nieuw ministerie te vormen.²³ Hij was niet gerust op een benoeming van zijn collega op het ministerie van Binnenlandse Zaken, omdat hij dan over het hoger onderwijs zou gaan. Dit terwijl hij door zijn 'opgeblazenheid en egoïsme' een 'diepe minachting' voor zijn collega's aan de universiteit koesterde.²⁴

Voor 1848 hadden Donker en Thorbecke amper contact met elkaar gehad.²⁵ Thorbecke was, mede door een vierjarig verblijf in Duitsland, vooral een door de Duitse romantiek beïnvloede filosoof. Hij legde zich zoals meer romantici in zijn tijd toe op de geschiedschrijving. De ontwikkeling van zijn denkbeelden mondde uit in een doctrinair, filosofisch geïnspireerd liberalisme.²⁶ Donker was daarentegen meer op het Franse en Britse liberalisme en de Belgische grondwet gericht. Weliswaar was hij op de achtergrond beïnvloed door onder anderen Constant en Bentham, toch was Donker meer praktisch georiënteerd en hield hij vurige pleidooien of klom hij in de pen als hij vanuit zijn advocatenpraktijk misstanden bespeurde.

*Lodewijk Caspar Luzac, langdurig liberaal Kamerlid en
lid van de grondwetscommissie 1848*

Waar Thorbecke aan de ene kant bedachtzaam en nadenkend was, maar aan de andere kant ook vasthoudend en onbuigzaam, was Donker in de uiting van zijn denkbeelden direct en niet altijd even systematisch, terwijl hij veel pragmatischer en soms opportunistischer was. Dit was een gevolg van het feit dat zijn liberalisme veel meer uit zijn praktische werkzaamheden voortkwam, wat hem van tijd tot tijd noopte tot enige flexibiliteit. Qua karakter stonden beide mannen eveneens diametraal tegenover elkaar. Historicus De Bosch Kemper omschreef Donker als volgt:

‘Gehecht aan vrijheid om te arbeiden en zijne genoegens te nemen naar gelang hij zulks verkoos, was hij van nature niet geneigd tot gestadigen arbeid, maar door de omstandigheden gedrongen, werkte hij spoedig en tastte hij door. De snelheid zijner gedachten en besluiten liet geene plaats voor weifeling. [...] Bij een overmatig geloof aan zijn eigen natuurlijk verstand hechtte hij weinig aan geleerdheid en had een bepaalden weerzin tegen een hooggeleerden wetenschappelijke toon. Ofschoon THORBECKE EN DONKER CURTIUS, in 1845 en nu weer in 1848, tot elkander genaderd waren in de uitgebreidheid, die de grondwetsherziening hebben moest, waren beide zoo antipathetisch in hun karakter en vormen, dat samenwerking tusschen hen niet mogelijk was voor een enkel uur. Hoe groot ook het verschil van karakter was tussen hem en LUZAC EN DE KEMPENAER, was toch met hen samenwerking gemakkelijk bij die geneigdheid om bijzaken te schikken, die ene langdurige practicale werkzaamheid aan de drie advocaten had geleerd.’²⁷

Tussen Donker Curtius en Thorbecke bestond een *incompatibilité d’humeur*:

‘Dirk Donker Curtius gaf meermalen onverbloemd te kennen, dat hij Thorbecke ten gevolge van zijn heerschzuchtig karakter in niets trouwde; Thorbecke van zijne zijde zag met vernederende minachting op Mr. Dirk neder.’²⁸

De Bosch Kemper weet de verwijdering tussen Thorbecke en Donker eraan dat de commissie advies moest geven over de vorming van een ministerie. Of dit de enige inhoudelijke reden is geweest van de bekoeling van hun verstandhouding is twijfelachtig, ook over grondwetszaken – bijvoorbeeld in hoeverre de Belgische grondwet gevolgd moest worden – verschilden ze van mening. Daarnaast leek Donker bij de vorming van het ministerie geen principiële bezwaren te hebben tegen een ministerschap van de Leidse hoogleraar. Toen dit door de rol van Schimmelpenninck als formateur niet mogelijk bleek, legde Donker zich hier niettemin snel bij neer. Veel aannemelijker is dat beide mannen nooit echt goede betrekkingen hebben on-

derhouden. Met Luzac en De Kempenaer was Donker nog het meest verwant. Net als zij was hij advocaat en kwam hij vanuit de praktijk met de wet in aanraking, dit in tegenstelling tot Thorbecke die als hoogleraar de wet in de eerste plaats als object van studie benaderde.

Luzac leek tijdens de grondwetsdiscussies sterk onder de invloed van Donker en De Kempenaer te staan. Specifiek voor het hoofdstuk over de koloniën, een onderwerp waar hij zich naar Thorbeckes eigen zeggen altijd een medestander had getoond, 'liet hij zich door een praatje van Donker bewegen en door Kempenaer geheel inpakken'.²⁹

Het Damoproer en Donkers contacten met de radicalen

Donker was niet alleen bezig met zijn commissiewerkzaamheden, als nieuwe minister van Justitie probeerde hij in een tumultueuze tijd de orde te bewaren. In die hoedanigheid kwam hij weer in contact met zijn oude radicale medestanders, die meer van hem verwachtten dan hij kon en wilde waarmaken. De dag voordat hij zijn ministerschap aanvaardde, zou Donker volgens Van Andringa de Kempenaer aan de koning een algemene amnestie voor drukpersdelicten hebben willen voorstellen.³⁰ Deze is er niet gekomen. Tijdens de eerste ministerraad waar Donker aanwezig was, vroeg minister Rijk hem op de man af of hij inderdaad voor al deze delicten van strafvervolgning wilde afzien. Hij antwoordde 'dat de tegenwoordige gronden geene amnestie toelaat, waardoor aan dit denkbeeld geen nader gevolg wordt gegeven'.³¹ Donker leek zich los te maken van de kring van radicale journalisten waarin hij verkeerde en in te zetten op het bewaren van rust en orde. Een onruststoker als Adriaan van Bevervoorde paste minder goed in deze opzet.

Nadat de grondwetscommissie was benoemd bleef Van Bevervoorde doorgaan met publiceren en het oproepen tot demonstraties. De Haagse politiedirecteur Ampt meldde Donker dat hij zijn nachtelijke optochten na de bijzetting van de overleden prins Alexander weer wilde hervatten. Voor Ampt was dat genoeg reden om zich af te vragen 'of het niet hoog tijd wordt, om den gecharmeerden woelgeest achter slot te zetten'.³² Op de dag dat Donker minister werd, bood Van Andringa de Kempenaer hem tijdens een onderhoud zijn diensten als schrijver aan.³³ Van Bevervoorde suggereerde dat Donker in dit gesprek gezegd zou hebben dat hij onmiddellijk moest stoppen om in *De Burger* tot demonstraties op te roepen en het werk van de commissie moest afwachten. Hij gaf hier direct gehoor aan. Daarnaast wilde Donker hem spreken over het vonnis voor het lasteren van Van Hall. Van Bevervoorde verklaarde later dat hij hem afraadde om in hoger beroep te gaan.³⁴ Van Bevervoorde vroeg Donker daarna nog om een persoonlijk onderhoud om zijn toekomstplannen met betrekking tot de radicale bladen en zijn recente veroordeling te bespreken. Tijdens dit gesprek, in de ochtend

van 23 maart, suggereerde Van Bevervoorde Donker om de banden met het *Journal de la Haye* en de *'s-Gravenhaagsche Nieuwsbode*, die overheidsbijdragen ontvingen en feitelijk regeringsorganen waren, te verbreken. Tegelijkertijd bood hij zijn diensten aan als redacteur van een nieuwe regeringsgetrouwe krant in radicale richting. Hij herhaalde deze aanbieding, waar uiteraard een toelage voor hemzelf tegenover moest staan, diezelfde dag nog in een brief. In hetzelfde gesprek adviseerde Donker Van Bevervoorde zich voor zijn amnestieverzoek te richten tot de koning.³⁵

Drie dagen later liet Donker inderdaad via zijn secretaris-generaal Abraham Muller aan redacteur Henri Box weten dat alle betrekkingen tussen de regering en het *Journal de la Haye* ophielden en dat de regering de betalingen aan de krant stopte. Box moest bovendien openbaar maken dat de regering niet meer achter zijn krant stond.³⁶ Box had waarschijnlijk al voorzien dat de nieuwe minister deze stap zou nemen. Hij protesteerde er een dag later weliswaar tegen, maar legde direct een eis voor een schadevergoeding van 40.000 gulden op tafel.³⁷ Van het ministerie had Box niets te verwachten, maar de koning was wat toeschietelijker. Box stuurde hem een brief waarin hij betoogde dat het stopzetten van de rijkssubsidie voor zijn medewerkers een aderslating was. Hij kreeg vervolgens een toelage uit de privékas van Willem II.³⁸ Van Bevervoorde had nu verwacht dat zijn *Courrier Batave* de steun – en subsidie – van de nieuwe regering tegemoet kon zien, maar kwam hierin bedrogen uit. Donker was niet van plan om enige krant financieel te ondersteunen. Toen zijn collega's hem hier begin mei in de ministerraad expliciet naar vroegen, gaf Donker daar eveneens te kennen dat de regering geen specifieke dagbladen wilde aanmoedigen.³⁹

Op vrijdag 24 maart vond er daarnaast een gebeurtenis plaats die Donkers betrekkingen met Van Bevervoorde ernstig zou bekoelen. De sfeer in Amsterdam was al vanaf begin maart gespannen. Er werden vanaf 22 maart in de hoofdstad folders verspreid die opriepen om twee dagen later rond het middaguur naar de Dam te komen. Achter deze oproep zat een aantal Duitse ambachtslieden en communisten, onder wie Carl Hancke en Christiaan Gödecke. Aangezien de folders anoniem waren verspreid, was dit bij de autoriteiten niet bekend. Als tegenmaatregel deelde het stadsbestuur een pamflet uit dat opriep om niet op de folder in te gaan. Desondanks – of juist daardoor – was de opkomst op de Dam rond het middaguur groot. Van enige organisatie was geen sprake en niemand nam het woord. Een aantal jongeren dat op de bijeenkomst af was gekomen begon met baldadigheden. Dit leidde tot meer ongeregelde heden, ze gooiden enkelen ruiten in en plunderden winkels. De demonstranten verspreidden zich daarna over de stad. Sommigen trokken naar de woning van de burgemeester waar zij hun ongenoegen uitten en namen van oppositionele dagbladen scandeerden. De huizen van de burgerij op de Herengracht en de Keizersgracht moesten het ontgelden. Ook hier gooiden enkelen ramen in en hieven

sprekkkoren aan. De demonstratie escaleerde en de politie greep in. De cavalerie dreef de menigte op de Dam uiteen en in de straten joegen bewapende agenten relschoppers met geweld weg. Totdat aan het begin van de avond de rust enigszins weerkeerde, was Amsterdam het toneel van straatgevechten.⁴⁰ Toen De Kempnaer en Van Bevervoorde hoorden van het oproer, vertrokken ze onmiddellijk naar Amsterdam. De Amsterdamse directeur van politie Provó Kluit bood Donker ondertussen zijn ontslag aan. Donker antwoordde dat het daarvoor niet het geschikte moment was en weigerde hem dit te verlenen. Hij voegde hieraan toe dat de regering hem in alle opzichten zou ondersteunen.⁴¹

Het Damoproer leidde ertoe dat Donker direct contact met Van Bevervoorde vermeed. Op 26 maart liet hij via een van zijn ambtenaren weten dat Van Bevervoorde zelf moest nadenken of hij een hoger beroep tegen zijn laatste vonnis wilde instellen. Van Bevervoorde had ondertussen al een brief aan de koning geschreven, die hij hierna herriep. Donker deelde hem mee dat hij voor verder contact gewoon moest aansluiten bij de reguliere audiënties die Donker elke dinsdag om twaalf uur hield.⁴² Een privéafspraak zat er dus niet meer in.

Op het moment dat Van Bevervoorde in Amsterdam was, deed de politie een inval in het Haagse kantoor waar hij de *Courrier Batave* en *De Burger* uitgaf. De politie nam papieren in beslag en verzegelde de ruimte.⁴³ Agenten hoopten correspondentie te vinden die Van Bevervoorde zou verbinden aan de oproermakers in Amsterdam, maar dit bleek niet het geval. De ochtend na de inval kwam Van Bevervoorde terug en vond zijn kantoor verzegeld. Hij tekende direct protest aan. Weliswaar verbrak de politie hierop het zegel en kreeg hij zijn stukken terug, maar hij was *not amused*. Diezelfde avond spoedde hij zich naar Donker die hem bevestigde dat hij opdracht had gegeven voor de inval. Van Bevervoorde protesteerde heftig tegen het binnengaan van zijn kantoor en de inbeslagname van zijn stukken. Hij verdacht Donker ervan de wet met voeten te treden, omdat hij toch zijn gelijk zou krijgen bij het hoogste gerechtelijke college van het land: zijn broer was immers president van de Hoge Raad. Donker raadde hem ten stelligste af om de bijeenkomst van de Democratische Vereeniging die op 17 april gepland stond door te laten gaan. Van Bevervoorde gelastte de bijeenkomst inderdaad af, naar eigen zeggen niet omdat hij Donker wilde gehoorzamen, maar omdat hij geen aanleiding tot nog meer onrust wilde geven.⁴⁴ Donker wilde de Democratische Vereeniging niet vervolgen. Hij vond het niet nodig om hier veel aandacht aan te besteden nu haar activiteiten voor onbepaalde tijd waren uitgesteld.⁴⁵ Ondertussen meende Van Bevervoorde dat Donker eerder nog had beweerd dat een dergelijke vergadering wettelijk gewoon doorgang kon vinden. Hij verweet hem daarom karakterloosheid. Daarnaast verdacht hij Donker ervan een voor een alle radicale bladen om te kopen om zo oppositie tegen zijn ministerschap te smoren.⁴⁶ Van Andringa de

Kempenaer protesteerde bij Donker vanwege de inval bij Van Bevervoorde. Donker antwoordde hem dat de politie de taak had om alle ingezetenen te beschermen en verwees hem voor een audiëntie, net als Van Bevervoorde, naar zijn wekelijkse spreekuur op dinsdag om twaalf uur.⁴⁷

Van Bevervoorde vond dat hij zo ‘allerschandelijkst, ondankbaar en onregtvaardig’ behandeld was dat hij besloot de pen neer te leggen. Hierop ging hij naar een van de openbare audiënties van Donker om te vragen wat hem nu te doen stond. De minister gaf hem toen ter overweging om zich in het buitenland te vestigen. Van Bevervoorde eiste wel dat zijn naam van iedere betrokkenheid met het Damoproer gezuiverd zou worden en dat zijn straf werd kwijtgescholden. Donker antwoordde dat het eerste al was gebeurd en dat hij dit in de kabinetsraad had meegedeeld, met betrekking tot het tweede kon hij niets beloven. Bij de volgende audiëntie, een week later, gaf Van Bevervoorde aan op het aanbod in te gaan, maar verklaarde dat hij als broodschrijver wel zijn pen nodig had om in zijn inkomen te voorzien. Hierop bood hij nogmaals zijn diensten aan. Donker ging op dat laatste punt niet in en Van Bevervoorde vertrok naar Parijs. Verbitterd schreef hij daar in juli een open brief aan zijn vroegere bondgenoot: ‘Hadde ik mij niet tijdig aan uw bereik onttrokken, gij zoudt ongetwijfeld en volgaarne uw werk waardiglijk hebben voleind. Ja, gij zoudt mij naar den kerker hebben laten slepen; gij zoudt mij daar gedurende zes maanden van mijne vrijheid hebben beroofd [...] mij daar wellicht laten krank worden en omkomen.’ Het speet hem zeer ‘te hebben medegewerkt tot uw reeds te verderfelijik *dictatorschap*’.⁴⁸

Volgens Van Andringa de Kempenaer was Donker best genegen om Van Bevervoorde te helpen strafvermindering of gratie te krijgen – hij zou dat op de eerste dag van zijn ministerschap aan hem hebben beloofd –, maar doordat Van Bevervoorde zich fel in de pers bleef uitlaten en zich publiekelijk tegen Donker keerde, sloeg hij zijn eigen glazen in. Als hij zich in maart 1848 wat gematigder had opgesteld, zoals De Kempenaer hem naar eigen zeggen had aangeraden, dan was hij veel eenvoudiger onder zijn straf uitgekomen. De Kempenaer concludeerde aan het eind van 1848 dat Donker ‘persoonlijke wrok’ koesterde tegenover Van Bevervoorde.⁴⁹ Hij schreef deze woorden op het moment dat Donker als minister een gratieverzoek van Van Bevervoorde had geweigerd, nadat deze ook in hoger beroep was veroordeeld wegens belediging van Van Hall. Het is maar zeer de vraag of persoonlijke animositeit deze afwijzing veroorzaakte. Donker had er op dat moment geen belang meer bij om geassocieerd te worden met te radicale personen. Op dat moment was zijn belangrijkste doel, een liberale grondwet die door de beide Kamers was aangenomen, al bereikt.

Schimmelpenninck constateerde dat Donker met zijn vroegere medestanders brak en dat dit de rust in het land goeddeed.⁵⁰ Donkers transformatie van radicaal aan de zijlijn tot lid van de grondwetscommissie en mi-

nister werd ook door de buitenlandse gezanten opgemerkt. De Amerikaanse zaakgelastigde en Donkers vriend Auguste Davezac schreef aan zijn minister van Buitenlandse Zaken: ‘Mr. Donker Curtius is the most advanced person in liberal politics in the kingdom. His colleagues of the board are all liberal, but of a lighter shade...’⁵¹

Donker als minister

Zaterdag 25 maart, de dag na het Damoproer, was Donker voor de eerste keer na zijn benoeming aanwezig in de Tweede Kamer. Hij voerde daar nog niet het woord, Schimmelpenninck legde als nieuwe voorzitter van de ministerraad een verklaring af. Hij gaf aan dat hij geen uitgekristalliseerd politiek programma had, maar dat de belangrijkste taken waren om snel een nieuwe grondwet – in Britse zin – aan te nemen en te zorgen dat de rust en orde in het land bewaard bleven.⁵² Drie dagen later nam Donker voor het eerst zelf het woord in de Kamer: ‘Het doet mij inderdaad leed, dat ik, voor de eerste maal in deze vergadering het woord opnemende, moet beginnen met van mij zelven te spreken. Maar hetgeen de eerste spreker gezegd heeft noopt mij daartoe.’ Deze eerste spreker was Jan Corver Hooft. Hij meende dat Donker niet op de juiste ministerspost zat. Doordat Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven, Dirks oudere broer, sinds 1845 president van de Hoge Raad was, ‘moest hem elk ander ministerie boven dat van Justitie verkieslijk doen voorkomen’. Donker betoogde in de Kamer dat hij in eerste instantie slechts gevraagd was om zitting te nemen in de grondwetscommissie om daarna ‘weder geheel in mijnen gewonen kring terug te keren’. Hij had de post alleen aangenomen om de rust te bewaren. Donker verklaarde dat als hem was gevraagd definitief minister te worden, hij de portefeuille niet had aanvaard. Hij benadrukte dat de Hoge Raad en de minister van Justitie zo onafhankelijk van elkaar waren dat hij in het ministerschap geen kwaad zag. Hij voegde hier zelfs nog aan toe: ‘Voor mij is het echter genoeg, om, zoo dit punt in deze Kamer slechts betwijfeld wordt, mij te versterken in mijn besluit om het Ministerie van Justitie evenzeer als eenig ander nimmer definitief te aanvaarden.’⁵³ De liberale publicist Adrianus Vogelsang noemde deze aantijging in de richting van de nieuwe minister ‘onkiesch’ en ‘niet vlijend’. Hij zag dat er ‘eierzuchtige bedoelingen van enkele woelgeesten’ aan het werk waren, die ‘een twijfelachtig licht’ wilden werpen op de tijdelijke minister. ‘Den moedigen kampvechter der hervorming’ was hiervan naar de mening van Vogelsang het slachtoffer. Donker stond hier ver boven: ‘De man, die voor geen Napoleon beefde en *hem* niet ontzag, zou de kleinheid hebben om op naauwe bloedverwantschap te letten, waar eed en plicht hem getrouwe pligtsbetrachting voorschrijven!’⁵⁴

De *Arnhemse Courant* was tevreden over het liberale deel van de ministersploeg: ‘LUZAC, DIRK DONKER CURTIUS, LICHTENVELDT zijn namen die ons aangenaam in de ooren klinken, doch zij maken slechts de helft van het ministerie uit.’ Aan hun kwaliteiten als staatslieden twijfelde de krant nog. Die houding was niet verwonderlijk. Dankzij hoofdredacteur Nicolaas Olivier was de *Arnhemse Courant* een spreekbuis van Thorbecke geworden. De krant hekelde Schimmelpennincks wens, een constitutie naar Brits model: ‘*Eene geëngliseerde grondwet in Nederlandschen zin!* Een wonderbaarlijk misbaksel waarlijk!’ Het meest verheugd was de krant nog wel met het tijdelijke karakter van het ministerie: ‘Men heeft dus ten minste kans op beter.’⁵⁵ Dat ‘beter’ was volgens de *Arnhemse Courant* vooral de persoon van Thorbecke, wiens afwezigheid in het ministerie als een onoverkomelijk gemis werd ervaren. Het *Algemeen Handelsblad* sloeg een wat afwachtende toon aan. Deze krant meende eveneens dat het ministerie nog niet volledig was zolang er voor Financiën en Koloniën nog geen minister was gevonden. De grondhouding was positief en de redactie wilde de verrichtingen van het ministerie nauwgezet volgen.⁵⁶ De *Nieuwe Rotterdamse Courant* was tevreden dat er een ministerie met ‘vrijzinnige mannen’ was aangetreden, hoewel de krant liever had gezien dat Thorbecke minister was geworden en Rijk buiten het ministerie was gehouden. De redactie toonde zich daarnaast zeer tevreden met het ontslag van de vicepresident van de Raad van State Van Doorn die als ‘hechtste steun van het behoud’ gezien werd.⁵⁷

Donker had in de Kamer verklaard slechts tijdelijk minister te zijn en de totstandkoming van de grondwet als belangrijkste taak te zien, maar dit weerhield hem er niet van om wetgevingsactiviteiten te ontplooien. Hierbij stond het behoud van rust en orde centraal. Al eind maart deed hij een circulaire uitgaan naar de gouverneurs van de provincies waarbij hij aangaf dat de koning geen volksdemonstraties meer verlangde. Hij riep de ‘gezetene burgers’ op om de rust en orde te handhaven door zich bij de stedelijke besturen te melden en zich desnoods bij de schutterijen aan te sluiten.⁵⁸ Daarnaast was hij ervan overtuigd dat het nodig was om hen te bewapenen.⁵⁹ Mogelijk ingegeven door de Duitse achtergrond van de aanstichters van het Damoproer, kondigde hij begin april aan om scherper toezicht te houden op vreemdelingen en waar nodig strenger tegen hen op te treden.⁶⁰ Zo waarschuwde hij Schimmelpenninck voor de toestroom van seizoenarbeiders uit Duitse staten.⁶¹ Hij greep hiervoor in eerste instantie terug op een koninklijk besluit uit 1830, dat het toezicht op de vreemdelingen regelde en nota bene bedoeld was om Belgische opstandelingen te kunnen vervolgen. Dit besluit was weliswaar niet ingetrokken, maar wel buiten gebruik geraakt.⁶² Als opvolger van dit besluit stelde hij een tweetal wetten voor: een *Ontwerp van Wet ter beteugeling van Schadelijke Woelingen en bedrijven van kwalijk gezinden* en een *Ontwerp van Wet tot handhaving van Rust en Veiligheid en beteugeling van Openbaar Geweld*. Niet lang daarna sprak Donker

met de Haagse politiedirecteur Ampt over het aanhouden en wegzenden van vreemdelingen. Zijn collega's in de ministerraad waren het met hem eens dat hiervoor snel voorzieningen moesten worden getroffen. In diezelfde raad deed Donker aan Nepveu een voorstel voor een nieuwe geweldsinstructie voor militairen. Als zij een samenscholing uiteen moesten drijven, diende de commandant eerst driemaal een waarschuwing te geven, voordat gewapend opgetreden mocht worden: 'Gehoorzaamheid aan de Wet; naar huis, of geweld zal worden gebruikt!'⁶³ Deze tekst zou tot in de twintigste eeuw hetzelfde blijven.⁶⁴ Hij opperde de marechaussee uit te breiden om zo in plattelandsgemeenten beter toezicht op vreemdelingen te kunnen houden.⁶⁵ Dat deze maatregelen extra geld kostten, wist Donker. Normaal was hij op de penning, maar hier sloeg de balans toch de andere kant uit. De uitgaven waren nodig om onrust te voorkomen: 'Maar dit is het ongeluk der menselijke zaken, dat veelal niemand rekenschap houdt van het kwaad dat door wijs beleid is voorkomen; is daarentegen het kwaad eenmaal dáár, o, dan regent het beschuldigingen, dan had men het moeten voorzien, men had voorzorgen moeten nemen, men is onhandig, onbekwaam.'⁶⁶

Ondertussen was Donker zich zeer wel bewust van de economische achtergrond van de onrust. In zijn eerste ministerraad sprak hij al over de vermindering van de gehate belasting op geslacht en gemaal.⁶⁷ Een signaal van de gouverneur van Gelderland dat bij de laagste volksklassen weerstand bestond tegen de accijns op het geslacht gaf hij direct door aan Schimmelpenninck.⁶⁸ Een maand later benadrukte hij dat hij het liefst volledige afschaffing had gewild, maar dat het gemis aan inkomsten niet bleek op te vangen.⁶⁹ Begin april pleitte hij ervoor om meer banken van lening op te richten, zodat de armsten hun bezittingen konden belenen. Hiermee konden ze aan contant geld voor de eerste levensbehoeften komen.⁷⁰ Een paar dagen later opperde hij een wet om de rente te maximeren op vijf procent, om hiermee hogere renten te voorkomen en zo het geld in circulatie te houden.⁷¹

Hoewel hij als minister veel belang hechtte aan het herstel van orde en rust, was hij geen voorstander van zware straffen en repressie, zoals wel in omliggende landen zoals Duitsland gebeurde met oproerkraaiers. Donkers aversie tegen lijfstraffen kwam al direct naar voren toen hij eind maart een circulaire deed uitgaan naar de procureurs-generaal van de provinciale gerechtshoven. Hij riep hierin op de schavotstraffen waar mogelijk niet toe te passen. Hij voegde er nog een ietwat eigenaardige oproep aan toe. Donker constateerde dat de procureurs-generaal vaak lange gevangenisstraffen eisten, die naar zijn idee alleen maar leidden tot volle gevangenschappen en veroordeelden 'zedelijk en maatschappelijk geheel [...] bederven'. Hij wilde dat ze terughoudendheid betrachtten bij het eisen van hoge straffen.⁷² Daarnaast behelsde zijn ministerschap eveneens vertegenwoordigende taken. Tijdens de begrafenis van prins Alexander op 21 april was het Donker die

de kist met het grootzegel van het rijk verzegelde.⁷³ Weliswaar was dit als minister van Justitie zijn formele taak, maar het bijstaan van de koninklijke familie in moeilijke privéomstandigheden zal de verstandhouding alleen maar ten goede zijn gekomen.

Het grondwetsontwerp

De grondwetscommissie was ondertussen eind maart in de laatste fase van de discussie over de herziening gekomen. Na de vorming van het nieuwe ministerie kwamen de leden nog één keer bij elkaar om de laatste inhoudelijke zaken te bespreken. Thorbecke wilde naast de grondwet een voorlopige kieswet opstellen om zo de eerste verkiezingen wettelijk te regelen. Hij er-voer de vorming van het ministerie waar hij buitengehouden was als een deceptie en voelde zich weinig geroepen om de grondwet te redigeren. De Kempenaer moest daar in zijn ogen een grote rol in hebben. De overige vier leden waren niettemin unaniem voorstander om deze taak uitsluitend bij Thorbecke te beleggen. Na de vergadering keerde Thorbecke naar Leiden terug en nam de twee weken daarop de tijd om de grondwet te schrijven.⁷⁴

Op zondagochtend 8 april kwam de grondwetscommissie bij Donker thuis bijeen. Thorbecke, die uit Leiden gekomen was, nam het ontwerp van de grondwet en voorlopige kieswet mee, alsmede een toelichting die als verslag van de grondwetscommissie diende. De commissie accordeerde die zondag bijna alle artikelen, behalve enkele kleine zaken, waar de leden zich maandagochtend nog over bogen. Thorbecke paste deze punten aan en dinsdagavond 10 april zetten alle leden hun handtekening onder het ontwerp. Zijn commissiegenoten gunden de Leidse hoogleraar de eer om zijn naam boven aan het verslag aan de koning te zetten met daarachter de functie van ‘president’. De koning ontbood de commissie de dag erop. Willem II was tevreden met het resultaat en maakte slechts één kleine opmerking. Op initiatief van de koning gaf de landsdrukkerij nog diezelfde week het ontwerp uit.⁷⁵

De Kempenaer was opgetogen over het ontwerp en verheugd dat het tot positieve reacties leidde: ‘Op den spoortrein hoorde ik de vloeiende stijl der memorie roemen: en Amsterdam is opgetogen over den waarborg der schuld. Wij krijgen ieder een standbeeldje op het Rembrandspleintje.’⁷⁶ Ten opzichte van de grondwet van 1815 was een derde van de artikelen door de commissie aangepast. De leden volgden wel de hoofdstukindeling van 1815. Donker bracht in de discussies nadrukkelijk de Belgische grondwet als voorbeeld naar voren. Deze Belgische invloed is in ieder geval in een tiental artikelen terug te vinden. Thorbecke stond deze eclectische benadering wat minder aan.⁷⁷

De belangrijkste wijzigingen van de door de commissie ontworpen

grondwet betroffen de verhouding tussen koning en regering, de beide Kamers en het lokaal bestuur. De constitutie garandeerde het recht van vereniging. Alleen op basis van een wet en wanneer de publieke orde in het geding was, kon deze opzij worden gezet. Ditzelfde gold voor de persvrijheid. De commissie wilde daarnaast volledige vrijheid van godsdienstoefening. Buiten kerken kon deze vrijheid alleen worden beperkt in het belang van diezelfde openbare orde. De Tweede Kamer kreeg ruimere bevoegdheden: naast het recht van initiatief ook het recht van amendement, een jaarlijks budgetrecht en het recht van interpellatie. De Eerste Kamer mocht inlichtingen vragen aan de ministers en vergaderde voortaan openbaar. De koning kreeg daarnaast het recht om de Kamers te ontbinden. Naast strafrechtelijk waren ministers nu tevens politiek verantwoordelijk. Thorbecke was resoluut in zijn mening dat niemand tegelijk Kamerlid en minister kon zijn. Dit punt kwam op zijn initiatief in het ontwerp terecht. Het voorstel voorzag in directe verkiezingen voor de Eerste en Tweede Kamer, Provinciale Staten en de gemeenteraden. Voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten bleef de oude census gelden, voor de gemeenteraden werd een halve census gecreëerd en voor de Eerste Kamer juist een hogere. De macht van de ridderschappen in de provincie verdween, waardoor de politieke rol van de adel feitelijk uitgespeeld was. Het verschil tussen stedelijke raden en de landelijke gebieden werd opgeheven: elke gemeente kreeg voortaan een gemeenteraad. Thorbecke was er voorstander van om de koloniën onder de grondwet te laten vallen, maar hij won dit punt in de commissie niet. De koning hield het opperbestuur. Wel kreeg de Kamer zeggenschap in het beheer en de verantwoording van de koloniale financiën. De grondwet legde de vrijheid van onderwijs vast, maar benoemde het openbaar onderwijs wel als taak van de regering. Dit zou de basis blijken voor veel discussie in de daaropvolgende decennia.⁷⁸

Het ontwerp lokte veel reacties uit. Floris van Hall publiceerde onder het pseudoniem Olivarius een reeks brochures over het grondwetsontwerp en de nieuwe ministers.⁷⁹ Hij meende dat de grondwet veel meer op de Belgische dan op de Britse constitutie leek. In tegenstelling tot de Britse constitutie ontbrak de balans tussen monarchie, aristocratie en democratie, vooral omdat de Eerste Kamer net als de Tweede Kamer direct gekozen werd en de koning geen invloed had op de benoeming van bijvoorbeeld officieren in het leger. Het ontwerp verwees naar een dertigtal wetten – waaronder een wet die het Nederlandschap regelde –, maar totdat die er waren, functioneerde een groot deel van de grondwet niet. Olivarius merkte droogjes op dat Donker enige jaren daarvoor de gegoeden nog had opgeroepen om het land te verlaten omdat de belastingdruk zo hoog werd, maar dat hij met het ontwerp daar nu zelf de grootste aanzet toe gaf. Volgens de schrijver ‘zullen wij al de lasten van eene niet behoorlijk geregeerde Republiek en daarbij al de uitgaven van het Koningschap behouden’. Olivarius dacht dat

Donker en Luzac zich in de commissie niet te veel hoefden te roeren. Zij wisten immers dat het ontwerp langs de ministerraad ging – waar zij in zaten – voordat dit aan de Kamer aangeboden werd. Zij zouden het ontwerp slechts als een eerste schets beschouwen. Even later meende Olivarius dat Donker ‘te joviaal van aard’ was, waardoor hij te toegevend was aan zijn medeleden. Hij zou te blijmoedig zijn om als staatsman op te kunnen treden.⁸⁰ De *Amhemsche Courant* liet zich steeds sceptischer over Donker uit: ‘De heer *Donker Curtius* evenzeer als de heer *Luzac*, zou bij het algemeen sympathie en vertrouwen gevonden hebben, ware een ander personeel in een volledig ministerie met hem opgetreden. Nu baarde het bevreemding.’⁸¹

Schimmelpennincks deceptie

Oud-minister Van Zuylen merkte de grote veranderingen in het ontwerp van de commissie op en vroeg zich af of Schimmelpenninck, die altijd met de Britse constitutie dweept, zich wel zou kunnen vinden in het ontwerp.⁸² Olivarius vond het eveneens opmerkelijk dat de ministers zich bij monde van Schimmelpenninck hadden uitgesproken voor een constitutie op Britse leest, terwijl de beide ministers die in de commissie zaten een voorstel aanboden dat veel meer leek op de Belgische grondwet. Hij concludeerde dat de commissie de Belgische constitutie zodanig had gevolgd dat het op veel punten wel een vertaling leek.⁸³ Tijdens een van hun eerste bijeenkomsten had Donker Schimmelpenninck nog aangegeven prijs te stellen op zijn advies omtrent de herziening. Donker en Luzac informeerden hem echter pas over de voortgang na zijn expliciete vragen. In de ministerraad protesteerden de ministers die geen lid waren van de commissie tegen het drukken van de tekst: tegenover het publiek zou het lijken alsof dit het voorstel van het ministerie was. Deze beslissing leek een bewuste keus van de koning – en wellicht ook van Donker. Door het publiceren van de verregaande aanpassingen was er geen ruimte meer voor al te behoudende wijzigingen. Schimmelpenninck, Lightenvelt, Rijk en Nepveu waren door het voorstel zeer verontwaardigd. In hun beleving stelde de grondwet ‘eene republiek, zelfs eene democratie’ voor die ‘anti-monarchaal’ was.⁸⁴

Vanaf 20 april besprak de ministerraad het grondwetsontwerp. Donker en Luzac lichtten bij de discussies steeds de bedoeling en de achtergrond achter het voorstel toe. Donker stond niet afwijzend ten opzichte van suggesties van zijn collega-ministers. Zo was hij het in beginsel wel eens om de Tweede Kamer en daarmee de wetgevende macht te vergroten, maar vroeg hij zich af of de natie dit idee wel deelde. Daar moesten de ministers in eerste plaats rekening mee houden. De ministerraad sprak uitgebreid over de Eerste Kamer. De vier ministers gingen de discussie aan over de

ontbindbaarheid hiervan, maar Donker hield voet bij stuk en zette uiteen dat een Kamer die direct was gekozen onvermijdelijk ontbindbaar moest zijn. Hij liet zich positief uit over het toekennen van het recht van amendement aan de senaat, maar dit idee keurden zijn collega's af omdat de Eerste Kamer dan te veel op een hof van appel zou lijken. Donker beriep zich tijdens de discussies meermalen op soortgelijke bepalingen in andere grondwetten als legitimatie voor het voorstel van de commissie. Al snel kwam de discussie op de vermeende 'republikeinse kleur' van de ontwerpen. Schimmelpenninck concludeerde dat de monarchie onder deze grondwet op den duur onbestaanbaar was. Donker vond dat het ontwerp 'in burgerzin' was vervaardigd en dat er niets in Nederland dieper was geworteld dan Oranje.⁸⁵ Luzac was erg somber over alle tegenstand die Donker en hij ontmoetten: 'Ik zie de toekomst zeer donker in, hoe meer ik de ligtvaardigheid naga waarmede sommige personen de zaken behandelen', hierbij uiteraard op zijn commissiegenoot doelende.⁸⁶ Schimmelpenninck tekende op dat Luzac erg uit de hoogte deed en meer oreerde dan dat hij openstond voor andere visies. Donker had 'te veel menschenkennis' om hetzelfde te doen, maar bleef ook achter de grondwet staan. Nepveu en Lightenvelt schenen verbitterd, maar Schimmelpenninck vatte het naar eigen zeggen in eerste instantie luchtiger op. Eind april deelde Lightenvelt zijn collega's mee dat zijn katholieke achterban hem aanspoorde om toch de uitgangspunten van de commissie te volgen. Het ontwerp was al gedrukt, waardoor elk afgezwakt voorstel als behoudend doorging. Lightenvelt verklaarde dat Rijk er net zo in stond.⁸⁷

Schimmelpenninck richtte nu zijn pijlen op de koning. Hij had hem immers aangesteld als voorzitter van de ministerraad met zijn uitdrukkelijke wens om een Britse constitutie te presenteren. De koning benadrukte dat de ministers tot overeenstemming moesten komen. Tegen Donker, die de koning enkele dagen later bezocht, zei hij hetzelfde.⁸⁸ Donker had door dat het erom ging spannen en schreef zijn vriend De Kempenaer:

'Kom toch zoo spoedig mogelijk over, want ons Ministerie is in twee deelen gesplitst, Schimmelpenninck en Nepveu vereenigen zich met de kleur der grondwet niet. Wij zullen opening van den toestand geven; de Koning moet beslissen, maar zal waarschijnlijk, hoogst waarschijnlijk onze zijde kiezen. Nu stel ik u in requisitie. Zie dinsdag hier te zijn. Deze is nu waarlijk zeer geheim.'⁸⁹

De koning volgde inderdaad Luzac en Donker en bleef achter het ontwerp staan. Schimmelpenninck was hogelijk verbaasd over de steun van de koning aan het voorstel en geloofde 'dat hij in 't geheim met de oppositiepartij begon te heulen'. Hij probeerde de koning op andere gedachten te brengen, maar zonder resultaat. Nu de koning zijn goedkeuring aan het voorstel

hechtede, draaiden de buigzame Lightenvelt en de loyale Rijk. De graaf bleef echter samen met minister van Oorlog Nepveu tegen het voorstel.⁹⁰

In de kabinetsraad toonde Willem II zich teleurgesteld dat beide kampen niet verenigd konden worden. Hij suggereerde dat de ministers de punten waarover discussie was ontstaan later nog eens zouden bespreken, dit zeer tegen de zin van Donker en Luzac. Beiden waren wel bereid wat water bij de wijn te doen – zoals de benoeming van de voorzitter van de Eerste Kamer door de koning –, maar dit waren voor de graaf slechts kleine wijzigingen die geen recht deden aan zijn fundamentele bezwaren. Door het laten drukken van het commissievoorstel en de steun die de koning eraan had gegeven voelde Schimmelpenninck zich buitenspel gezet. Hij vroeg de koning om zijn vertrouwen, waarop deze ontwijkend antwoordde. Schimmelpenninck vond dat hij niet aan kon blijven, diende zijn ontslag in en keerde terug naar Engeland.⁹¹

Naast Schimmelpenninck diende minister van Oorlog Nepveu op 12 mei zijn ontslag in. Willem II verleende hun dit vijf dagen later officieel. Op Buitenlandse Zaken plaatste de koning vervolgens carrièrediplomaat Bentinck van Nijenhuis, tot dan ambassadeur te Brussel, en op Financiën nam de oude secretaris-generaal Ossewaarde voorlopig de honneurs waar. Beiden hadden ze hun sporen verdiend onder het ancien régime. Ze waren niet liberaal, maar eerder technocratisch en gezagsgetrouw dan behoudend. Er waren al langer grote zorgen over Luzacs gezondheid. Dat bleek niet ongegrond. Het ministerschap van Binnenlandse Zaken was te zwaar en Donkers jeugdvriend Jacob de Kempnaer werd op die post benoemd. Luzac bleef vooralsnog wel minister van Hervormde Eredienst. Toch zorgde de benoeming van de nieuwe ministers voor beroering onder liberalen en radicalen. Van Bevervoorde liet van zich horen. Hij zag de drie ministers die deel uitmaakten van de grondwetscommissie als verraders van de liberale zaak: ‘DIRK DONKER CURTIUS, LUZAC EN DE KEMPENAER zijn geen vrijzinnige mannen; zij zijn staatkundige huichelaars.’ Van Bevervoorde verklaarde stellig: ‘zij drijven openlijk den spot met het Volk, zij plegen verraad aan de zaak der vrijzinnigheid en der hervorming’. Al waren de nieuwe ministers niet hun eigen keuze, maar door de koning opgedrongen, dan hadden Donker – die hij ‘het onstaatkundigste hoofd van geheel Nederland’ noemde – en de zijnen alsnog hun ontslag moeten indienen. Verder beklagde Van Bevervoorde zich erover dat de nieuwe grondwet nog niet aan de Tweede Kamer was voorgelegd en dat de hoge accijnzen op het geslacht en gemaal – vlees en brood, de eerste levensbehoeften van het volk – nog niet waren afgeschaft.⁹²

Op 13 mei verscheen Donker in de Tweede Kamer en legde hij een verklaring af omtrent het aftreden van de ministers. De commissie dacht bij het aantreden van Schimmelpenninck in hem een medestander te hebben gevonden voor een herziening op de manier die zijn medeleden en hij voorstonden. Door te wijzen op een herziening in Britse zin ‘meenden wij, dat hij alleen op het oog had de verantwoordelijkheid der Ministers en regtstreekse verkiezingen’. Het bleek dat Schimmelpenninck veel nadrukkelijker Groot-Brittannië als voorbeeld nam en dat hij onder meer in de Eerste Kamer een soort Hogerhuis zag, door de koning benoemd en waarin slechts de adel zitting zou moeten nemen. Donker meende dat ieder volk zijn eigen ‘overleveringen en eigenaardigheden’ had, waardoor ieder land eigen behoeften had die in een grondwet door moesten klinken. Simpelweg kopiëren van de Britse constitutie voorzag niet in de behoefte die Nederland op dat moment had.⁹³

Hij vervolgde zijn betoog met de twee zaken die het landsbelang vergde: ‘de instellingen, die wij behoeven’ en ‘het beheer der staathuishouding’. Over het eerste punt merkte hij op dat er in het denken over de inrichting van de staatsinstellingen ‘twee neigingen’ te bespeuren waren die in de voorgaande vijftig jaar constant waren gebleven: ‘een opregte verkleefdheid aan het Huis van Oranje’ en ‘een eenvoudige en burgerlijke zin’. Buitenlandse denkbelden konden alleen worden overgenomen zolang deze in overeenstemming waren met deze twee typisch Nederlandse karakteristieken. Onder burgerlijke zin verstond Donker financiële soberheid en afkeer van uiterlijke schijn. De burgerlijke ‘landaard’ kenmerkte zich door orde en stabiliteit. Onder ‘koninklijk gezag [ontstond] geen groote onderscheiding tusschen de ingezetenen’. Daarom stelde de grondwet aan de ene kant een hoog inkomen en benoemingsbevoegdheden voor de koning voor en werden aan de andere kant beide kamers van de Staten-Generaal door de bevolking gekozen. Hij benadrukte dat ‘vrijheid van drukpers, vrijheid van vereeniging, gelijke vrijheid in godsdienst en onderwijs [...] de leuzen van onze tijd’ waren en dat deze in geen enkele grondwet konden ontbreken. Hij verdedigde het openbaar maken van het voorstel door te stellen dat ‘er oneindig veel meer kennis en licht bij de gehele natie’ bestond dan bij een commissie van vijf leden en dat de koning ‘den geest der natie’ moest kennen. Doordat er van alle kanten opmerkingen over het ontwerp werden aangedragen, was deze strategie naar zijn mening succesvol geweest.⁹⁴

Opvallend genoeg vervolgde Donker zijn exposé met een aantal beleidsvoornemens, terwijl hij er eerder nog op had gehamerd dat hij tijdelijk minister was en het tijdelijke kabinet er alleen voor moest zorgen dat de nieuwe grondwet tot stand kwam. Wel richtte hij zich in het bijzonder op het beheer

van de overheidsfinanciën, een onderwerp waar hij zich al jaren kritisch over had uitgelaten. Donker beargumenteerde dat het bestuur moest zijn gestoeld op ‘*eenvoudigheid en zuinigheid*’. De overheid moest kleiner worden en er was geen plaats meer voor baantjesjagers. Om te bezuinigen op Buitenlandse Zaken wilde hij veel minder ambassadeurs en meer zaakgelastigden en onbezoldigde consuls benoemen. Met betrekking tot het binnenlands bestuur voorzag hij het verleggen van bevoegdheden naar lagere overheden, zonder dat daar extra middelen tegenover stonden. Door minder en gericht belasting te heffen, was bovendien op de financiële administratie van de staat te besparen. Aanzienlijke vereenvoudiging van de rechterlijke macht zorgde voor besparing. Donker voegde hier nog aan toe dat een goedkopere inrichting van de rechtbanken het iedereen eenvoudiger maakte om recht te halen. Hij vroeg zich hierna hardop af welk niveau van landsverdediging nodig was voor een klein land als Nederland en suggereerde bezuinigingen op leger en marine. Tevens verwachtte hij gunstige gevolgen van de openbaarmaking van de koloniale financiën. Daarnaast kon door de verminderde staatsinvloed op de godsdienst bezuinigd worden op de beide departementen van eredienst. Voor de ambtenaren die door deze maatregelen ontslagen werden, toonde Donker zich mild. Zij bleven aanspraak houden op twee derde van hun salaris: ‘De Regering wil evenmin eene revolutionnaire als eene reactionnaire Regering zijn.’⁹⁵ Op 18 mei legde de regering een soortgelijke verklaring in de Eerste Kamer af. Hier voerde minister Rijk het woord, maar zijn boodschap was geen andere dan die van Donker vijf dagen eerder in de Tweede Kamer. Hij kondigde aan dat de ontwerpen snel bij de Raad van State zouden worden ingediend. Hij spoorde de senatoren omwille van hun vaderlandsliefde, hun gehechtheid aan de koning en het behoud van orde en rust aan vóór de ontwerpen te stemmen. Dat dit niet eenvoudig was beseftte hij, en hoopte daarom dat ze ‘waar het noodig is, voor het Vaderland een offer zullen willen brengen van sommige individuele gevoelens’.⁹⁶

De rede van Donker werd gedrukt en aan alle Tweede Kamerleden meegegeven. Er ontstond in de Kamer geen discussie, daarbuiten des te meer. Het *Algemeen Handelsblad* kon zich in grote lijnen vinden in Donkers betoog en erkende dat de ministers in een niet benijdenswaardige positie zaten. Wel viel het de krant op dat Donker niets over de koloniën zei, noch met betrekking tot de grondwet, noch in het kader van zijn bezuinigingsvoorstellen.⁹⁷ De *Nieuwe Rotterdamse Courant* noemde het aftreden van Schimmelpenninck en Nepveu zelfs ‘heugelijk’, specifiek omdat de krant vertrouwen had in Donker en Luzac. Over de rede van Donker was de krant ronduit lovend: in ‘schoone taal’ uitte de minister op deze ‘gedenkwaardige dag’ zijn ‘gezonde denkbeelden’. Met name de open stijl van Donker sprak het blad zeer aan. Wel viel het ook de *Rotterdamse* op dat Donker niets over de koloniën had gezegd. Daarnaast plaatste het blad een kanttekening bij

de voorgenomen bezuiniging op de marine.⁹⁸ De pro-Thorbeckiaanse *Arnheemsche Courant* reageerde afwijzend. De krant concludeerde dat het ministerie-Schimmelpenninck blijkbaar ‘misvormd’ was en dat dit de stelling van de krant bewees dat de vijf leden van de grondwetscommissie het beste eveneens het ministerie hadden kunnen vormen. De redactie vroeg zich af welk kabinet er nu zat: ‘Hoe dan nu? nu geen president-minister meer? alle britsche naïperij, met de britsche constitutie versnijding naar huis? des te beter.’ De krant nam het Donker kwalijk te spreken over bezuinigingen op onder meer het leger, terwijl er nog geen minister van Oorlog was benoemd. Het blad beschouwde het als taak van het ministerie om zo snel mogelijk tot een grondwet te komen. Het voorstel hiertoe lag er al vier weken, maar was blijkbaar vertraagd door onderlinge discussies. De krant merkte op dat Donker nergens meer over een tijdelijk ministerie sprak, maar wel uitgebreid inging op bezuinigingsvoorstellen en vroeg zich daarom af of hij zichzelf als definitief minister beschouwde. De redactie vermoedde ‘dat de heer DONKER het zeggen van TALLEYRAND, dat de spraak den mensch gegeven was om zijne gedachten te verbergen’ in de praktijk aan het brengen was.⁹⁹

De liberale publicist Adrianus Vogelsang prees Donkers karakter juist:

‘Ik bedoel het karakter van Mr. Dirk Donker Curtius. Ja, het vurige hoofd, in hetwelk de snelle denkracht geene plaats gunt aan weifeling. [...] Vlug als in alles, onderkent hij als op het oogenblik, wie hem ongezind zijn, en zijner is de verdienste van met open vizier te handelen. Zijn toon isforsch, – zijn geest opgewonden, – en met de jaren verdooft zich het vuur niet, dat reeds als jongeling in hem was.’

Donkers oratorische kwaliteiten liet Vogelsang niet onbenoemd: ‘En of hij welsprekend is, met ernst en waardigheid het woord kan voeren? Voor wie hem nooit hoorden pleiten, moet zijne houding en zijne rede, toen hij antwoordde in de Kamer, bewijs hebben geleverd, dat hem de kracht der taal en de sierlijkheid der voordracht gegeven zijn.’¹⁰⁰

Olivarius verbaasde zich over Donkers verklaring dat Luzac en hij meenden dat Schimmelpenninck met de Britse constitutie slechts ministeriële verantwoordelijkheid en rechtstreekse verkiezingen bedoelde. Hij schamperde dat beide elementen in veel grondwetten gevonden werden en dat de Britse constitutie meer inhield. De schrijver begreep niet waarom beide ministers zich slechts op hun eigen mening baseerden en hier blijkbaar niet over gesproken was. Daarnaast verwonderde Olivarius zich, net als de *Arnheemsche Courant*, erover dat Donker het voornamelijk over financiële hervormingen had, terwijl het eigenlijke programma van het tijdelijke ministerie een voorstel tot grondwetsherziening moest zijn. Hij vond dat hij beter eerst werk kon maken van de invulling van de opengevallen minis-

tersposten, in plaats van erop te bezuinigen. Donker betoogde weliswaar dat er een bezuiniging op de rechterlijke macht plaats moest vinden, maar Olivarius meende dat hij niet sprak over de meest noodzakelijke bezuinigingen, een verlaging van het inkomen van de kroon en de afschaffing van de Raad van State.¹⁰¹ Dat Olivarius zich zo nadrukkelijk voor Schimmelpenninck uitsprak, is weinig verwonderlijk, Van Hall stond bekend als medestander van de graaf.¹⁰² Historicus De Bosch Kemper beredeneerde dat Donker in mei 1848 bij weinigen op sympathie kon rekenen. De conservatieven hadden zijn felle brochures en pleidooien nog op het netvlies staan, de gematigde liberalen vertrouwden meer op Schimmelpenninck en de liberalen verweten hem dat hij Thorbecke buiten het ministerie gehouden had en beschouwden hem daarom als ‘trouwloozen bondgenoot’.¹⁰³

De *Arnhemsche Courant* toonde zich ondertussen steeds feller over de man die enkele jaren daarvoor nog vaste bijdragen leverde. De krant noemde weliswaar ‘loyaalheid en cordaatheid’ als Donkers belangrijkste kwaliteiten, en doordat hij brochures had geschreven toonde hij politiek karakter, maar dat maakte hem nog geen staatsman. De *Arnhemsche* beschouwde hem als ‘een advocaat met veel praktijk. En men moge advocaat met of zonder praktijk zijn, men is dáárom nog niet geschikt aan het hoofd van eenen staat te zijn.’ Zijn toetreden tot het ministerie-Schimmelpenninck noemde het blad ‘eene grove fout’. De krant verweet hem vervolgens dat hij zeven weken zitting had genomen in een ministerie dat bij voorbaat tot mislukken gedoemd was, hij daarna de rol van president van de ministerraad niet op zich had genomen en ministers van niet uitgesproken liberale signatuur had laten benoemen. Vilein sloot de *Arnhemsche* af met de constatering dat Donkers twee maanden durende ministerschap pas één circulaire tegen het geselen had opgebracht.¹⁰⁴

Niet iedereen was zo negatief. Donker slaagde erin binnen enkele maanden de onrust te beteugelen en de orde te herstellen. Prins Frederik constateerde eind juni opgelucht dat het in Nederland ten opzichte van de rest van Europa rustig was gebleven. Wel merkte hij dat de Staten-Generaal veel conservatiever waren dan de nieuwe regering en dat dit nog problemen zou kunnen opleveren om de grondwet aangenomen te krijgen.¹⁰⁵

De kritiek die Donker kreeg omdat hij met Schimmelpenninck in één kabinet zat, was niet terecht. De koning had immers zowel de commissie als de graaf opdracht gegeven het ministerie te formeren. Tot het laatst toe verdedigde Donker Thorbeckes kandidatuur voor een ministerschap, maar de antipathie van de graaf jegens de Leidse hoogleraar bleek onoverkomelijk. Hij zag wel in dat hij binnen een kabinet meer kon betekenen dan daarbuiten. Ook al werd Schimmelpenninck president van de ministerraad, Donkers invloed bleef groot. Zo was het Donker die Schimmelpenninck ervan overtuigde dat er een tijdelijk ministerie moest komen.¹⁰⁶ In de ministerraad bleek hij de krachtigste verdediger van het grondwetsontwerp, en hoewel

hij bereid leek tot enige concessies, lagen Schimmelpenninck en hij zo ver uit elkaar dat een breuk onafwendbaar bleek. De koning, die zich eerder al tevreden had getoond met het gepubliceerde ontwerp van de commissie, week niet – wellicht merkte hij dat de grondwet zijn populariteit goeddeed – en steunde Luzac en Donker. Schimmelpenninck moest het onderspit delven.

Donker had tussen het moment dat Willem II hem tot minister benoemde en Schimmelpenninck een nieuw kabinet presenteerde feitelijk een week lang het bestuur alleen in handen. Zijn eerste dagen als minister kenmerkten zich door een krachtig optreden, waarmee hij veel krediet bij de koning opbouwde. De contacten met de radicale journalisten leken een blok aan zijn been. Het Damoproer bleek een goede gelegenheid om hen op een afstand te zetten. Donkers betrekkingen met Van Bevervoorde, die de drijvende kracht was achter de twee demonstraties in Den Haag, deden wenkbrauwen fronsen. Donker was vooral emancipator van de burgerij, waar Van Bevervoorde het specifiek opnam voor arbeiders en andere minvermogenden. Donker was vanaf de jaren twintig liberaal, terwijl Van Bevervoorde pas in de jaren veertig radicaal werd. Tussen beide heren was er geen sprake van een langdurig gedeelde visie op staatsinrichting. Het is daarom de vraag in hoeverre Donker Van Bevervoorde als politieke medestander heeft gezien. Van Bevervoorde zelf beschouwde deze band in weerwil van zijn radicalere denkbeelden als sterk: op 5 maart noemde Van Bevervoorde Donker en andere liberalen – geen radicalen – als kandidaat-ministers.¹⁰⁷ Hij was oprecht woedend toen Donker hem afserveerde. Het lijkt er sterk op dat Donker hem gericht heeft ingezet om de demonstraties in Den Haag te organiseren om de koning tot concessies te bewegen. Over hoever deze concessies zouden moeten gaan, verschilden beiden van mening. Toen de commissie was benoemd en Donker minister was, had hij Van Bevervoordes organisatiecapaciteiten niet meer nodig. Beroepsintrinsic Van Andringa de Kempnaer beschouwde zichzelf als degene die de ontwikkelingen in maart 1848 in gang had gezet. Hij verklaarde later dat hij veel invloed had op de koning en hem wilde ondersteunen bij het vergroten van zijn populariteit: ‘Het was om reden [dat] ik de smeulende en dra in laaije vlammen uitbarstende brandstoffen in Februari en Maart 1848 had uitgeblusht.’¹⁰⁸ Deze bewering moet met wat scepsis worden bekeken.

Donker opereerde van nature vrij solitair, maar gebruikte in de cruciale maanden maart en april 1848 wel vertrouwelingen als klankbord. Op de achtergrond speelde Dirks broer Willem een rol. Hoewel beiden rond de Belgische omwenteling op verschillende punten van mening verschilden, ging Dirk in de maartdagen, maar ook nog in 1849, bij belangrijke zaken te rade bij zijn broer.¹⁰⁹ Donkers compagnon Blussé diende evenzeer als steun. Nadat de grondwetsvergaderingen, die plaatsvonden boven Donkers kan-

toor op het Lange Voorhout, afgelopen waren, kwam hij naar beneden om zijn jonge collega bij te praten over de ontwikkelingen.¹¹⁰

Halverwege mei had Donker de meest invloedrijke politieke positie na die van de koning verworven. Waar hij in eerste instantie nog had aangegeven tijdelijk minister te zijn en zich alleen met de herziening bezig te houden, leek hij te vermoeden dat hij toch langer op zijn post zou moeten blijven dan hij vooraf had gedacht. Daarop voelde hij zich genoodzaakt om een aantal andere lopende zaken te behandelen. In die context zijn zijn opmerkingen in de Kamer over het verlagen van de staatsuitgaven te plaatsen. Donkers grootste prestatie, en hetgeen waarvoor hij in eerste instantie in het zadel was geholpen, het loodsen van de grondwet door het overwegend conservatieve parlement, moest echter nog volgen.

EEN NIEUWE GRONDWET

Donker had op 13 mei in de Tweede Kamer dan wel zijn plannen ontvouwd, het kabinet was nog niet compleet. Naast Bentinck, Ossewaarde en De Kempenaer was er nog behoefte aan een nieuwe minister van Oorlog. Deze werd gevonden in generaal-majoor Voet. Er was nog even sprake van dat Donker naar Financiën zou gaan en Lightenvelt het ministerie van Justitie zou overnemen.¹ Toch werd er omgekeken naar iemand die de oude secretaris-generaal Ossewaarde kon vervangen. Eén van de financiële hervormingen waar het ministerie-Schimmelpenninck al over sprak, betrof de invoering van een inkomstenbelasting. Omdat dit een lastige kwestie was, kondigde Donker op 29 mei in de ministerraad aan te gaan praten met referendaris Pieter van Bosse van het ministerie van Financiën. Donker wilde hem in eerste instantie polsen of hij zich kon buigen over een wetsontwerp.² Blijkbaar verliep dit gesprek zo voorspoedig dat Donker hem bij de koning voordroeg als nieuwe minister van Financiën. Dit betekende een enorme promotie voor de 38-jarige ambtenaar en een opmaat naar een lange ministeriële loopbaan. Op 3 juni werd hij per koninklijk besluit benoemd en diezelfde dag schoof hij aan bij de ministerraad.

Vanaf het moment dat Schimmelpenninck ontslag had genomen en Donker zijn rede van 13 mei in de Tweede Kamer had gehouden, werd hij de facto als president van de ministerraad gezien. Hij was echter niet formeel de eerste minister.³ Dat hij de leidende figuur in het ministerie was, bleek ook voor de buitenwacht duidelijk. Zo sprak de *Arnhemsche Courant* consequent over ‘het ministerie Donker Curtius’.⁴ De ministers besloten dat het voorzitterschap van de ministerraad weer zou rouleren, net zoals dat al vanaf 1842 het geval was geweest. Tijdens de eerste ministerraad na het vertrek van Schimmelpenninck zat Rijk als langst dienende minister voor. Een dag later spraken ze af dat elke minister het voorzitterschap van de raad een maand op zich zou nemen.⁵ Donker zat in juni voor en Lightenvelt zou in juli presideren.⁶ Overigens had Donker zich al voor het ontslag van Schimmelpenninck uitgesproken over de wenselijkheid van een vaste voorzitter. Het grondwetsontwerp sloot een collectief ministerie met één president

niet uit. Het was aan de koning om te besluiten al dan niet een president te benoemen. Hij zag in één aanspreekpunt voor de koning wel voordelen.⁷ Dat nam niet weg dat Donker het boegbeeld van het ministerie was: hij zou het zijn die namens de regering bij de behandeling van de grondwetsontwerpen in de beide Kamers voornamelijk het woord zou voeren.⁸ Nadat alle ministersposten waren ingevuld, kon het kabinet zich weer wijden aan de belangrijkste taak, het aanbieden van het grondwetsvoorstel. Ondertussen kreeg Donker op het voorstel zowel lof als kritiek.

Van Lennep

Een persoon die zich onverwacht in de grondwetsdiscussie mengde, was de letterkundige Jacob van Lennep. Het was niet zijn gewoonte om zich met politieke zaken in te laten, maar hij verklaarde dat uitspraken van Donker in de Kamer hem daartoe dwongen. Hij meende dat Donker ten onrechte aannam dat het grootste deel van de bevolking het eens was met de voorgenomen wijziging. Deze stellingname was volgens Van Lennep liberalen eigen: 'Het is de oude taktiek van hen die zich Liberalen *noemen*, al wie anders denkt, *a priori* en, zonder zijn redenen te hooren, in den ban te doen.' Van Lennep meende dat het overgrote deel helemaal niet gecharmeerd was van de grondwet. Bij de aankondiging van de grondwetscommissie was alleen de Amstelsociëteit verlicht geweest, de rest van Amsterdam had zich stilgehouden. Daarnaast oordeelde Van Lennep dat de brochureschrijvers hun individuele mening gaven en dat zij niet voor anderen konden spreken. Donker kon zich niet op de zwijgende meerderheid beroepen. Van Lennep vermoedde een complot: Donker zou wel hebben geweten dat de Amsterdamse burgerij niet achter de nieuwe grondwet stond en daarom het bezoek van Willem II aan Amsterdam hebben tegengehouden. Op die manier zou de koning niet zien dat het met de vreugde over de nieuwe grondwet wel meeviel. Donkers burgerlijke zin deed hem 'aan schuitroeffjens en thee-koepeltjens, aan pantoffels en kwispedooren, aan rymelaryen op eerste tandjes, aan schilderijtjens van binnenhuizen en molentjens, aan alles wat niet schoon, niet edel, niet verheven is, [...] denken'.⁹

Wat de buitenwacht niet kon vermoeden, was dat Van Lennep en Donker vrienden waren. Ze wisten dat ze qua staatkundige denkbeelden verschilden, maar accepteerden dit van elkaar. Donker zag de humor van Van Lenneps sarcasme en spot wel in. De open brief verstoorde hun relatie niet.¹⁰ Enkele dagen eerder had Van Lennep een meer inhoudelijke brochure gepubliceerd, waarin hij zich met heel wat minder spot tegen de nieuwe grondwet keerde. Toch voelde Donker wel de behoefte om te reageren. Hij schreef Van Lenneps brief 'met genoegen' te hebben gelezen, maar hij was onaangenaam verrast dat hij het 'koffyhuis-praatje' dat Donker het bezoek

van de koning had tegengehouden in de brief noemde: ‘dat is nu toch wat al te belagchelijk’. Donker hamerde erop dat zijn voorstel de koning meer macht gaf dan dat van Schimmelpenninck.¹¹ Dat hij Van Lennep een brief had geschreven waarin hij krachtig ontkende dat de ministers enige invloed konden hebben op de reizen van de koning werd – hoogstwaarschijnlijk bewust – publiek bekend.¹² Van Lennep nam daarop publiekelijk zijn beschuldiging terug. Donker bedankte hem voor zijn ‘loyale handelwijze’. Ook schetste hij hem kort de belangrijkste veranderingen in het grondwetsontwerp en benadrukte dat veel van de wijzigingen nog gemaakt waren na het aftreden van Schimmelpenninck en Nepveu.¹³

Anderen gingen veel serieuzer op Van Lenneps kritiek in. Asser van Nie-rop, Amsterdams liberaal advocaat, lid van de Amstelsociëteit en later Thorbeckiaans Kamerlid, reageerde en verweet Van Lennep te doen waar hij Donker juist van betichtte: het geven van zijn eigen mening in plaats van te spreken namens zijn stadsgenoten. Van Nierop vond de mening van de dagbladen veel representatiever: die moesten immers abonnees zien te krijgen en sloten daarom qua nieuwsduiding aan bij in ieder geval een deel van de bevolking. Van Nierop beschuldigde Van Lennep er verder van dat hij niet op de inhoud van de grondwetswijziging inging: ‘Terwijl hij als taalkundige alles haarklein verduischt, laat hij u hier, waar hij als politicus optreedt, in de moeilijkste kwestieën steken.’ Hij vond dat Van Lennep Donker woorden in de mond had gelegd en kenmerkte zijn brief als ‘inpolitiek en onlogisch’.¹⁴ Zelfs de redactie van het *Handelsblad* was ongemeen fel: ‘het is niet aan alle dichters gegeven, politici te zijn! U, Mijnheer van Lennep, mogen wij gerust toeroepen: “Schoenmaker blijf bij uwe leest”.’ De orde en rust waren juist te verklaren doordat men vertrouwen had in de ministers en de grondwetsherziening.¹⁵ Het katholieke dagblad *De Tijd*, dat onder hoofdredactie van Judocus Smits stond, en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* namen het ook voor Donker op.¹⁶

Donker ging ondertussen laconiek met de situatie om en zag in Van Lenneps bemoeienis een mooie gelegenheid zijn letterkundige kwaliteiten te benutten. Op 27 mei adviseerde hij de ministerraad Van Lennep te vragen ‘taalkundige verbeteringen’ in het grondwetsontwerp aan te brengen. De overige ministers gingen hiermee akkoord.¹⁷ Een dag later liet hij Van Lennep weten dat hij, als ‘blijk [...] hoe veel belang ik in uwe opinies stel’, hem voorstelde het ontwerp van de grondwet ‘geheel vertrouwelijk [...] met een letterkundig oog’ te bekijken en te corrigeren. Dit moest wel ‘haastelijk geschieden’ en Donker verwelkomde daarnaast ook ‘substantieele aanmerkingen’.¹⁸ Van Lennep werkte snel. Drie dagen later kon Donker hem al bedanken voor zijn ‘prompt en fraai werk’. Hij gaf aan dat hij aan ‘ieder die het horen wil’ zou laten weten dat Van Lennep de grondwet taalkundig verbeterd had.¹⁹ Op 2 juni meldde hij Van Lenneps snelle werk in de ministerraad.²⁰ Niet iedereen was onder de indruk van Van Lenneps redactie. De

Tweede Kamerleden in de afdelingen vonden dat de regering door verbeteringen in taal en stijl door te voeren zich ‘te ver heeft laten wegslepen’. Er stonden nu woorden en zinsneden in het ontwerp die niet algemeen gangbaar waren.²¹ Donker deed Van Lennep verslag van de opmerkingen: ‘Onder de pillen welke de tweede kamer ons te slikken heeft gegeven, zijn er ook eenigen aan uw adres gerigt.’ Schertsend vroeg hij hem nog een paar taalsuggesties, bijvoorbeeld of je ‘Braband’ of ‘Brabant’ schreef, afhankelijk van de werkwoordstijd.²² Donkers dank aan Van Lennep was er niet minder om. Zijn diensten liet hij niet onbeloond: zo kreeg hij bij de inhuldiging van koning Willem III een goede plek in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.²³ Donker raadde zijn vriend aan alle kritiek die hij over zich heen kreeg maar niet te persoonlijk op te vatten. Dit deed hij zelf eveneens niet. Van Lennep mocht zich gelukkig prijzen dat zijn opposanten onder hun eigen naam publiceerden, waar Donker in het verleden vooral door anonieme pamflet-schrijvers werd bejegend:

‘Uwe tegensprekers strijden met open visier, gij weet met wie gij te doen hebt. – De Heeren, die mijne woorden verdraaiden, door magtspreuken mij een brouillon [*warriq persoon, MvdW*] verklaarden, deden het in het geniept; de manuscripten liet men door kinderen of vertrouwden afschrijven en men zorgde, dat de schrijvers en helpers en opperlieden onbekend bleven. – Alles ontwikkelt zich en ik weet nu zeer wel, wie het vuur aanstookte. Nog lastert men mij in sommige kringen, verzint leugens bij gebrek van beter en ik ben er alzo dankbaar voor, als iemand rondweg, zooals u, met zijn naam voor zijne meening uitkomt en mij bestrijdt. Zoo wij het niet eens zijn, strijden wij, maar niet à la van Hall, maar openlijk en eerlijk en er is geen mijner bestrijders, die ik niet ten allen tijde de hand zal reiken; u druk ik die van harte.’²⁴

Dat Donker zich in de beslotenheid van de correspondentie met Van Lennep zo nadrukkelijk uitliet over de kritiek die hem ten deel was gevallen en zijn opposanten noemde – met name Van Hall –, bevestigde hun vriendschappelijke betrekkingen. Later zou Van Lennep nog met veel waardering aan Donker terugdenken. Vier jaar na diens overlijden herinnerde hij hem als een ‘volbloed radikaal’, met wie hij discussies had, maar voor wie hij wederzijdse ‘achting en vriendschap’ koesterde. Van Lennep was ervan overtuigd dat Donker juist van tegenspraak hield en dat dat de reden was dat hij hem regelmatig consulteerde.²⁵

Vele anderen mengden zich daarnaast meer inhoudelijk in het debat rond het grondwetsontwerp, zowel binnen als buiten de academische wereld. De Utrechtse hoogleraar Opzoomer propageerde directe verkiezingen, terwijl de Amsterdamse hoogleraar Den Tex en zijn Utrechtse collega

Vreede verkiezingen met één trap aanbevolen. Onder advocaten waren er tevens voor- en tegenstanders. In het noorden ontspon zich een polemiek: zo betuigden de Heerenveense advocaat Jongstra en zijn collega Van der Veen uit Leeuwarden zich voor het nieuwe stelsel, terwijl de advocaat Tromp uit de Friese hoofdstad hen bestreed.²⁶

Verder met de grondwetsherziening

Nadat Schimmelpenninck en Nepveu waren afgetreden, verliep de beraadslaging over de grondwetsartikelen in de ministerraad veel sneller. De discussie concentreerde zich voornamelijk op tekstuele aspecten. Binnen enkele dagen waren de ministers eruit. Omdat het indienen als één wet niet behapbaar bleek, besloten ze het voorstel te splitsen in twaalf aparte wetsvoorstellen, die overeenkwamen met de inhoudelijke hoofdstukken in de grondwet.²⁷

Op 6 en 7 juni behandelde de Raad van State de twaalf herzieningsvoorstellen. Het was uitzonderlijk dat Willem II zelf de vergadering voorzat. Vanaf 1842 had hij alle wetsontwerpen slechts in de kabinetsraad besproken. Nog uitzonderlijker was dat Donker en de andere ministers bij de behandeling aanwezig waren. Het schijnt dat de staatsraden dusdanig goede verbeteringen in het ontwerp aanbrachten dat Donker het voortbestaan van de Raad van State hierom later zou verdedigden.²⁸ Het zal zeker met de aanwezigheid van de koning te maken hebben gehad dat de Raad de twaalf wetten zo snel besprak. Zo uitten de staatsraden veel kritiek op het schrappen van het recht van placet – voorafgaande goedkeuring van pauselijke besluiten –, maar Willem II pareerde dit. Hij stond fel voor de afschaffing ervan.²⁹

Op 13 juni kwamen de ontwerpen terug in de ministerraad. Donker suggereerde zijn collega's het schrijven van de memories van toelichting te verdelen. Hijzelf schreef naast de inleiding de memorie van vier van de twaalf ontwerpvetten. Dit waren de toelichtingen op het eerste hoofdstuk – 'Van het Rijk en zijn Inwoners' –, het derde – 'Van de Staten-Generaal' –, het zesde – 'Van de Godsdienst' – en het tiende – 'Van het Onderwijs en het Armbestuur'. Lightenvelt en De Kempnaer namen twee hoofdstukken voor hun rekening, terwijl de vakministers Rijk, Bentinck en Van Bosse en de door ziekte geplaagde Luzac één memorie op zich namen.³⁰ De vier hoofdstukken die Donker behandelde, bevatten veel van de belangrijkste wijzigingen, onder meer de directe verkiezingen en de drukpers- en godsdienstvrijheid. Donker hield strak de regie. Hij tekende als minister van Justitie alle memories en zal zich daarom ongetwijfeld hebben verenigd met de inhoud ervan. Op 17 juni namen de ministers tot laat in de avond de teksten door. De Kempnaer vond dat Donker 'uitmuntende stukken' had geleverd.³¹

Donker gaf in de memorie van toelichting aan dat de grondwetscommissie rekening had gehouden met de wensen van de Kamer en de natie, in de eerste plaats door het ontwerp openbaar te maken. De standpunten in de stortvloed aan brochures en petitie's die daarop volgde had de regering in het voorstel meegenomen. Niet zozeer het vernieuwen, maar vooral het wijzigen van de grondwet was een uitdaging. Hij benadrukte het belang dat de grondwet had in het waarborgen van rechten. Om dit belang te onderstrepen plaatste het ontwerp vrijheid van drukpers en het recht van petitie in het eerste hoofdstuk, waar deze eerder nog verspreid stonden. De grootste vernieuwing betrof de invoering van de directe verkiezingen. Juist dit element maakte in Donkers ogen de al bestaande grondwetsbepaling dat de Staten-Generaal het hele volk vertegenwoordigden 'van eene wettelijke fictie tot eene waarheid'. De invoering van directe verkiezingen was niet meer dan logisch. Iemand die een kiesman kon aanwijzen, kon ook direct een vertegenwoordiger kiezen. Het kiesrecht zou worden toegekend aan iedereen 'die geacht [kon] worden eenig belang bij het behoud van den Staat te hebben, en aan wie tevens genoegzame kennis kan worden toegeschreven om eene goede keuze te kunnen doen'. Wie geschikt was werd bepaald door een census tussen de 20 gulden voor kiezers op het platteland en 160 gulden voor de grootste steden. Dit was een eerlijk systeem. 'Elk ijverig en beleidvol man, ook al is hij onder de nadeeligste omstandigheden geboren' kon door hard te werken de vereiste som aan belastingen en daarmee het kiesrecht behalen. Donker pleitte daarnaast voor het behoud van de Eerste Kamer 'om alle overijling voor te komen, om tijd van beraad, welke steeds tot bedaarde overweging leidt, te winnen'. De senaat was 'een dam' tussen de directe vertegenwoordiging van het volk en de regering. Al te onbezonnen acties van Tweede Kamerleden kon de Eerste Kamer 'on-schadelijk' maken.

Donker verdedigde met verve de afschaffing van het recht van placet. Alle kerkgenootschappen waren voor de wet gelijk en de staat had net zo min het recht vooraf katholieke leerstellingen goed te keuren als die van andere gezindten.³² Hierdoor was het voorstel zeer toegeeflijk naar het katholieke volksdeel. Dit leidde tot de nodige beroering bij de protestantse meerderheid. Om haar steun voor het ontwerp toch te krijgen, wijzigde de regering enkele godsdienstbepalingen ten gunste van de protestanten. De clause dat de kerk de vrije keus had – dus zonder inmenging van de overheid – in de benoeming van geestelijken was uit het ontwerp verwijderd, om zo de band tussen staat en Hervormde Kerk te houden. Daarnaast schraptten de ministers het artikel dat alle godsdienstoefening – zowel binnen als buiten kerkgebouwen – zou toestaan. Hierdoor bleven de katholieke – en door de protestanten vermaledijde – processies verboden. Aan de andere kant breidde de regering de vrijheid van godsdienst uit. De commissie had voorgesteld 'alle openbare oefening van godsdienst' toe te laten, zolang

deze niet in strijd was met de publieke orde en rust. Hieronder verstond het ontwerp onder invloed van Thorbecke vooral de activiteiten van kerkgenootschappen, die hij als reguliere verenigingen zag. De regering verruimde het betreffende artikel naar alle godsdienstoefeningen, zowel binnen als buiten georganiseerd verband. Nog belangrijker waren de beperkingen die de regering kon opleggen aan religieuze ceremonies. Kon in het commissieontwerp een oefening nog verboden worden, de regering had het voorstel zodanig aangepast dat alleen ‘de noodige maatregelen’ moesten worden getroffen als orde en rust in het geding waren: religieuze activiteiten binnenshuis konden de autoriteiten dus niet meer aanpakken. Deze uitbreiding van de godsdienstvrijheid kan aan Donker worden toegeschreven: al bij het verdedigen van de Afgescheidenen in 1835 liet hij immers blijken voor volstrekte godsdienstvrijheid te zijn.³³

Op 19 juni dienden de ministers twaalf wetsontwerpen samen met een koninklijke boodschap bij de Kamer in. Deze liet aan de wens van Willem II om de grondwet snel aangenomen te krijgen niets te raden over: ‘in oogenblikken als het tegenwoordige vooral, is het de pligt van een ieder om wederkeerig inschikkelijk te zijn, en van eigene denkwijze iets ten offer te brengen’.³⁴ De gezondheid van Luzac ging ondertussen steeds verder achteruit. In mei ging het gerucht rond dat de kritiek in de dagbladen hem te veel werd.³⁵ Begin juni had Luzac zich al laten vervangen, maar op 29 juni liet hij weten definitief ontheven te willen worden van zijn functie.³⁶ Een dag later vonden zijn collega’s het liberale Kamerlid Van Heemstra, een van de Negenmannen, bereid om het ministerschap van Hervormde Eredienst op zich te nemen.

Hoewel de nieuwe grondwet met directe verkiezingen in voorbereiding was, moesten in de zomer van 1848 Provinciale Staten op de oude voet nieuwe leden voor de Tweede Kamer kiezen. In Zuid-Holland trad onder anderen Luzac na twintig jaar Kamerlidmaatschap af. Naast zijn zetel waren op 6 juli nog vier andere plaatsen te vergeven. Het *Handelsblad* noemde Donker onder meer als mogelijke kandidaat, naast Thorbecke.³⁷ In tegenstelling tot deze laatste kwam Donker er niet aan te pas. Hij kreeg bij de stemming voor drie zetels in de eerste ronde respectievelijk slechts vijf, vier en één stem. Thorbecke werd wel gekozen, zij het nipt. Pas bij de derde zetel en na het staken van de stemmen, kwam hij als winnaar uit de bus. Toen bleek dat een van de verkozen leden zijn plek niet wilde innemen, was een nieuwe stemming nodig. Donker had weer slechte kaarten en was qua populariteit de mindere van de Leidse professor: hij kreeg slechts één stem.³⁸ Naast de gewone Kamerleden moesten Provinciale Staten daarnaast kandidaten voor de Dubbele Kamer benoemen. Op 9 september koos Zuid-Holland twaalf leden. Donker kreeg slechts bij één van deze stemmingen één stem.³⁹ Er werden wel voor het overgrote deel mannen gekozen die voor de grondwetsherziening zouden stemmen. Het is overigens maar zeer de

vraag of Donker gekozen wilde worden. Ontegenzeggelijk wilde hij dat in de jaren ervoor wel, maar nu hij minister was, leek zijn aandacht toch het meest te liggen bij het succesvol door de Kamers loodsen van de grondwetsvoorstellen.

Weerstand in de afdelingen

Een Kamermeerderheid vinden voor de voorstellen was niet eenvoudig. Schimmelpennincks zoon schreef zijn vader: ‘veelen hoopen dat de tweede kamer het radicale ministerie bij de grondwetsherziening zal culbuteren [*overhoop werpen, MvdW*]’.⁴⁰ De weerstand was merkbaar in de afdelingen van de Tweede Kamer. Een meerderheid van de Kamerleden bleek niet zo geporteerd van het voorstel. Zij hadden liever gezien dat de commissie zich had gebaseerd op de verklaring van de Kamerleden van 16 maart, dat onder meer een verkiezing van de Tweede Kamer met één trap voorstelde. Weliswaar erkenden de leden dat de wijzigingen die door de regering waren aangebracht doorgingen voor verbeteringen, toch hadden ze nog belangrijke bezwaren. Het bezwaar tegen de wijze van samenstelling van de beide Kamers was ‘nagenoeg algemeen’. Dit betrof niet alleen de directe verkiezing van de Tweede, maar ook van de Eerste Kamer. Een groot deel drong aan op de afschaffing van de Raad van State. Veel leden waren kritisch op de afschaffing van het recht van placet. Daarnaast zagen velen wel de noodzaak tot het waarborgen van de vrijheid van onderwijs, maar was er wel bezorgdheid over de beschikbaarheid van voldoende openbare scholen in het land als hier veel scholen op religieuze grondslag bij kwamen. Ten slotte zagen de Kamerleden een gevaar in de complete vrijheid van vereniging en vergadering. Weliswaar was in het artikel opgemerkt dat dit recht in het belang van de openbare orde door de wet zou worden geregeld, maar dat vonden ze toch een te magere waarborg.⁴¹ Er was in de afdelingen opvallend veel weerstand tegen de twaalf ontwerpen, niet alleen tegen de principes achter het voorstel, maar diverse parlementariërs hadden ook hun bedenkingen bij individuele artikelen. Daarmee was het aannemen van de grondwet op voorhand allesbehalve een uitgemaakte zaak, niettegenstaande de aansporingen van de koning om toch wat van de bezwaren overboord te zetten. Donker wachtte nog een zware taak.

In de memorie van beantwoording, die Donker als tijdelijk president van de ministerraad tekende, gaf de regering op sommige punten toe aan de bezwaren en introduceerde zij nieuwe teksten. Op de meeste andere punten bleef ze voet bij stuk houden. Allereerst verdedigde Donker het terzijde schuiven van de verklaring van 16 maart: de koning wilde een algemene wijziging en had daarvoor een commissie benoemd. De boodschap van de Kamer was daarmee achterhaald. Hij nam het daarnaast op voor de Raad

van State. Deze instelling had inderdaad geen omvangrijke werkzaamheden, maar bij een collectief ontslag van de ministers – wat met een verantwoordelijk ministerie en een onschendbare koning zomaar kon gebeuren – was de Raad nog de enige overgebleven adviseur van de vorst.⁴² Binnenskamers pleitte Donker voor het behoud van de Raad van State, ‘maar meer eenvoudig’. Het was de bedoeling dat deze instelling de koning ‘ter zijde staat in moeilijke oogenblikken’.⁴³ In de overige bezwaren van de afdelingen zag Donker weinig verschil met het regeringsstandpunt. Het gevaar van een volkomen vrij recht van vereniging en vergadering temperde Donker door te stellen dat de gewone wetgever streng zou zijn en nadere voorwaarden kon vaststellen. Hij verdedigde daarnaast het hoge inkomen van de kroon en het opnemen van de zinsnede ‘aanzienlijke Nederlanders’ in de grondwet. Dit was niet in strijd met het principe van juridische gelijkheid dat de grondwet propageerde. Donker stond pal voor de volkomen godsdienstvrijheid, omdat alleen die vrijheid tot ‘eene verdraagzaamheid tusschen alle staatsburgers’ zou leiden. Hij deed ten slotte een beroep op de vaderlandsliefde van de Kamerleden om niet te veel in kleine bezwaren te blijven hangen en het ontwerp in zijn geheel te beoordelen.⁴⁴ De meeste wijzigingen die Donker had gedaan, betroffen tekstuele of kleine inhoudelijke aanpassingen. De grootste wijziging die de regering na de tegenstand in de afdelingen aanbracht, was de wijze waarop de Eerste Kamer verkozen zou worden.

In het voorstel van de grondwetscommissie werd de Eerste Kamer net als de Tweede Kamer door middel van een districtenstelsel direct gekozen, maar met een hogere census. Deze was net als de Tweede Kamer ontbindbaar. Thorbecke had zich inmiddels op dit punt tegen het grondwetsontwerp gekeerd en was nu voorstander van afschaffing van de senaat.⁴⁵ De Tweede Kamer dacht hier verschillend over. Sommige leden wilden net als Thorbecke het instituut opheffen, andere wilden de koning de senatoren laten benoemen. Vrij unaniem waren de leden echter tegen het plan gekant om de senaat te laten kiezen door dezelfde burgers die tevens stemrecht voor de Tweede Kamer hadden. Enkele leden brachten nog een derde optie in het midden:

‘Eindelijk verklaarden zich leden voor het stelsel, om inzonderheid voor de Eerste Kamer de verkiezingen met éénen trap in te voeren; wijzende zij daarbij op het voorbeeld der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waar [...] men naar de getuigenis van onderscheidene bevoegde schrijvers, de beste vruchten van deze wijze van samenstelling van het behoedend staatsligchaam plukt.’⁴⁶

Donker had eerder aan Van Lennep al aangegeven hoe belangrijk hij de Eerste Kamer vond. Hij meende dat hierover ‘een algemeen dwaalbegrip’ bestond:

‘Eene regering met eene eenige Kamer, openbaar gehouden, is ondenkbaar, zij is in een oogenblik van drift in één half uur overvleugeld. [...] Een voorstel, onverwachts aangebracht en aangenomen, door eene eenige Kamer naar het Paleis gebracht, is eene Order. Ware er slechts tijd te winnen, veel of weinig, de rede zoude weder de overhand krijgen; daartoe strekt de Eerste Kamer.’

Hij stond daarom pal voor het behoud van twee Kamers om zo de positie van de koning te beschermen: ‘Zeker is het dat zoo men ééne Kamer door-dreef, ik onmiddellijk ophield Minister te zijn, dan was in de daad het Koningschap verloren.’⁴⁷ Van Lennep herinnerde zich vier jaar na Donkers dood dat hij ‘de Kroon wilde beschermen tegen een parlementair alvermogen’.⁴⁸

De ministers waren onaangenaam verrast door de tegenstand die de directe verkiezingen in de Tweede Kamer hadden opgeroepen. Donker gaf aan te willen volharden. Voor wat betreft de Eerste Kamer was hij tot een compromis bereid. In de ministerraad ontstond een discussie over het aantal leden en de wijze van verkiezing. Na een dag vergaderen bleken de ministers eensgezind over het voorstel om de senatoren door Provinciale Staten te laten verkiezen, vooral omdat dit goed zou vallen bij de Tweede Kamerleden. Door dit toe te geven meenden ze de Eerste Kamer, die ter discussie stond, te kunnen behouden.⁴⁹ Ongetwijfeld wilden de ministers door het getrapt laten verkiezen van de senaat de Kamerleden die bezwaren hadden tegen directe verkiezingen voor de Tweede Kamer overhalen om nu voor de grondwet te stemmen.

In de memorie van beantwoording lichtte Donker de nieuwe wijze van verkiezen toe. Hij wilde de zittingsduur terugbrengen van negen naar vier jaar, waarbij om de twee jaar de helft van de leden zou aftreden. Donker zocht in de Eerste Kamer een instelling voor ‘bedaarde overweging’. De Eerste Kamer was ‘een waarborg tegen overijling, eene beperking van harts-togten in onrustige tijden, een bolwerk voor de troon’ en daarnaast ‘een krachtigen steun der wet’. Dat de Kamer zelf niet veel bewerkstelligde, maar een waarborg was, was voor Donker evident. Hij benadrukte nog eens ‘dat in het algemeen het nut eener Eerste Kamer, hoe ook zamengesteld, meer gelegen is in het voorkomen van het kwaad dan in het stichten van het goede’.⁵⁰

Het idee om de Eerste Kamer niet direct door de bevolking, maar door Provinciale Staten te laten verkiezen was afkomstig van een ambtenaar, Carel Clemens Elias d’Engelbronner.⁵¹ Deze d’Engelbronner was referendaris op Donkers ministerie en al snel zijn belangrijkste adviseur.⁵² Na een studie rechten in Leiden was d’Engelbronner in 1842 in dienst getreden van het ministerie, waar hij zich onder meer bezighield met perszaken. Eillert Meeter had gesuggereerd dat d’Engelbronner een soort geheime politie leidde,

die belast was met het in de kiem smoren van chantagepraktijken rond Willem II. Minister Van Hall en d'Engelbronner konden het zo goed met elkaar vinden dat hij volgens Meeter bekendstond als 'de oppereunuch van Pasja Van Hall'. Hij had de leiding over het ministeriële blad de *'s-Gravenhaagsche Nieuwsbode*. Na de omwenteling van 1848 mocht d'Engelbronner van Donker op zijn post blijven. Hoewel hij had meegewerkt aan de door Donker gehate persvervolgingen, was hij op de hoogte van geheimen en pogingen de koning af te persen.⁵³ Donker vertrouwde d'Engelbronner volledig waar het grondwetszaken betrof. Niet alleen las hij de ontwerpen na, ook gaf hij op- en aanmerkingen. Hij fungeerde tevens als contactpersoon voor Luzac en De Kempnaer voor constitutionele zaken.⁵⁴ Tijdens de behandeling van de grondwet in de Kamers bleek hij van grote steun voor zijn minister. Samen met Donker dacht hij mee over de wijzigingen die noodzakelijk waren om alle artikelen aangenomen te krijgen.

Indirect is door de tussenkomst van d'Engelbronner de Eerste Kamer daarmee geïnspireerd op de Amerikaanse Senaat. Donker moet gecharmeerd zijn geweest van het idee om de senaat door de provincies te laten kiezen, aangezien dit precies voldeed aan zijn wens om een 'dam' tussen de koning en de direct verkozen Tweede Kamer te creëren. Opmerkelijk genoeg is de wijze van samenstellen van de Eerste Kamer, waarvan de legitimiteit tegenwoordig met enige regelmaat ter discussie staat, maar desondanks al 170 jaar ongewijzigd is, tot stand gekomen door een schijnbaar spontane ingeving van één van Donkers ambtenaren.

Donker beloonde d'Engelbronners loyaliteit. Hij beklagde zich bij Willem II dat hij van de drie referendarissen op het ministerie de langstzittende was, maar dat hij slechts 2500 gulden per jaar verdiende. Zijn beide collega's ontvingen een jaarsalaris van 3000 gulden. Donker bepleitte een salarisverhoging van 500 gulden om het verschil recht te trekken. Hij betoogde dat d'Engelbronner een van zijn loyaalste ambtenaren was, doordat hij 'in de eerste ogenblikken dat onderget. de portefeuille aanvaarde, toen de gevaren dreigend en de moeyelijkheden ontelbaar waren, in zijn betrekking gewichtige diensten heeft bewezen'. De koning keurde het voorstel goed.⁵⁵

Donkers ontslagaanvraag

Naast de grondwetsontwerpen diende Donker nog twee andere wetten bij de Kamer in. Hij beseftte dat hij tijdelijk minister was, maar als onderdeel van de regering zich evenzeer met andere dan grondwetszaken bezig moest houden: 'De ministers alleen zijn tijdelijk, maar de Kroon en 's lands Regering staan vast. Men moet derhalve wel onderscheiden.'⁵⁶ Eén van die ontwerpen betrof een principieel punt van de nieuwe minister, een wet om geseling en brandmerking als straf af te schaffen. Het tweede wetsontwerp

betrof een meer praktisch punt: het niet invullen van vacatures bij de provinciale gerechtshoven hangende de door Donker aangekondigde reorganisatie van de rechterlijke macht.

Op 20 juni diende Donker zijn wet tot afschaffing van geseling en brandmerken in bij de Tweede Kamer. Direct na zijn aantreden had hij al een circulaire naar de provinciale hoven doen uitgaan met dezelfde strekking en in april had hij het voornemen een wet te maken in de ministerraad geuit.⁵⁷ Donker gaf hierin uiting aan het denkbeeld 'dat gruwelijke straffen, en bepaaldelijk lijfstraffelijke tuchtigingen, nadeelig op de volken werken, meer de wreedheid bevorderen, dan tegengaan'. Direct alle schavotstraffen, met uitzondering van de doodstraf, af te schaffen was in zijn ogen nog een brug te ver, maar wel het uiteindelijke doel. Donker meende dat de effectiviteit van straffen 'niet in de gestrengheid der straf [lag], maar in de zekerheid dat de straf het misdrijf volgt'.⁵⁸ In de afdelingen vond het wetsvoorstel weinig bijval. Bij de plenaire behandeling lieten de Tweede Kamerleden weten een algemene afkeer van geseling en brandmerken te hebben, maar ze hadden er bezwaar tegen dat twee straffen werden afgeschaft, en hier niets voor terugkwam. Daarnaast merkte een aantal leden op dat Donkers wetsvoorstel niet alle schavotstraffen afschafte: tepronkstelling en het zwaaien met het zwaard boven het hoofd bleven bestaan. Sommige leden beschouwden deze straffen als 'bloote tooneelvertooningen'. Donker benadrukte het strafstelsel te willen hervormen van een 'afschrikkelingsstelsel' naar een 'boete- of verbeteringsstelsel'. Hij herinnerde zich nog de veelvuldige uitvoering van doodstraf en allerhande andere lijfstraffen, maar ook dat er toentertijd niet minder criminaliteit was. Het afschaffen van de doodstraf voor vele verschillende misdrijven leidde eerder tot minder dan meer criminaliteit, aldus Donker. Sinds zijn circulaire drie maanden eerder bestond er een moratorium op geseling en brandmerken. In die periode waren volgens Donker minder misdaden dan ooit gepleegd. Hij wilde harde straffen afschaffen, maar wel geleidelijk. Het direct beëindigen van alle schavotstraffen zou een verkeerd signaal kunnen afgeven. Geseling en brandmerken werden ongelijk toegepast en daarom had de afschaffing daarvan prioriteit. De doodstraf noemde Donker 'noodzakelijk', maar hij zag vooral heil in gevangenisstraffen. Een Kamerlid verweet hem alleen losse, onsamenvangende wetten te presenteren en vroeg hem of hij voornemens was om een nieuw strafwetboek in te voeren. Donker wilde dat best, maar als tijdelijk minister was hij hier nog niet aan toegekomen, 'want gedurende de laatste drie maanden was er volstrekt geen tijd voor den Minister van Justitie'. Het wetsvoorstel werd ondertussen wel met 30 tegen 21 stemmen aangenomen.⁵⁹ De vraag is of Donker echt zo'n voorstander van de doodstraf was als hij in het debat deed vermoeden. In de jaren twintig was hij immers medestander van Ducpétiaux en zijn broer Willem had zich hier eveneens tegen uitgesproken.⁶⁰ In het debat zelf toonde hij zich

opgetogen dat deze straf veel minder dan voorheen werd toegepast. Aannemelijker is dat hij inderdaad niet alle lijfstraffen ineens maar in fases wilde afschaffen.

Drie dagen na zijn eerste wet diende Donker bij de Tweede Kamer een wet in die vacatures in de provinciale gerechtshoven on vervuld wilde laten.⁶¹ Tijdens de grondwetsdiscussies in april had Donker zelfs geopperd om alle gerechtshoven af te schaffen. De ingediende wet had hij eind mei in de ministerraad aangekondigd.⁶² Opeengevallen vacatures werden niet meer ingevuld en het aantal raadsheren per rechtszitting verminderde van zes naar vier. Donker wilde hiermee vooruitlopen op toekomstige wetgeving. De Kamerleden ontvingen dit voorstel net zo kritisch. Het ene lid noemde het ontijdig, het andere niet noodzakelijk. De grondwet zou immers gaan beslissen over de toekomst van de provinciale hoven, daarnaast had de regering de wens geuit de wetgeving op de rechterlijke organisatie in een later stadium volledig te herzien. Donkers wet kwam dus te vroeg. De leden verweten hem dat hij selectief was: hij wilde wel bezuinigen bij provinciale hoven, terwijl in een militair gerechtshof net weer een rechter benoemd was. Veruit het sterkst keerden de parlementariërs zich tegen de voorgenomen vermindering van het aantal rechters per zaak: dit zou een inbreuk betekenen op de zorgvuldigheid van de vonnissen. Dat de wet bedoeld zou zijn om Frederik van Rappard, de gewezen minister van Financiën die graag terug wilde keren als president van het hof in Gelderland, te weigeren, wuifde Donker weg. Hij benadrukte dat het hem alleen om de bezuiniging te doen was. Hij ontkende dat een vermindering van twee raadsheren per zitting betekende dat de zorgvuldigheid van de procesgang in het geding kwam. De Kamerleden namen de wet uiteindelijk met 29 tegen 14 stemmen aan.⁶³

Op 29 juli behandelde de Eerste Kamer de beide wetsontwerpen. Verschillende leden namen het woord over de wet die geseling en brandmerk wilde afschaffen. Donker verdedigde het ontwerp, maar kon toch niet voorkomen dat het met zeven tegen elf stemmen werd verworpen. Hetzelfde gebeurde met de wet op het niet vervullen van de vacatures in de provinciale hoven. Weer voerden enige leden het woord en verdedigde Donker zijn ontwerp. Er bleken zeven voorstemmers en tien tegenstanders te zijn. Donker zag beide voorstellen dus sneuvelen.⁶⁴ Net als bij de behandeling van de grondwetsontwerpen zou blijken, waren de Eerste Kamerleden conservatiever dan hun collega's in de Tweede Kamer.

Donker liet beide afwijzingen niet over zijn kant gaan. Op 31 juli diende hij per brief bij de koning zijn ontslag in. Daarna lichtte hij zijn collega-ministers in. Zij vroegen hem unaniem om hiervan af te zien. Donkers terugtreden verbrak volgens hen 'de kracht der regering en wierp 'gewichtige hinderpalen' op om de grondwetsherziening te voltooien.⁶⁵ In zijn ontslagbrief schreef Donker teleurgesteld te zijn in de senaat. Hij vond dat hij ver-

antwoordelijkheid en plichtsbesef had laten zien en dat zijn opofferingen nu stukliepen op onbegrip en behoudzucht. Hij hield de koning voor dat hij in maart tot het ministerie-Schimmelpenninck was toegetreden omdat hij bereid was geweest in het landsbelang over meningsverschillen heen te stappen. De beide Kamers hadden aan zijn programma van ‘bezuiniging door vereenvoudiging’ mee moeten werken en moeten bijdragen aan stabiliteit, zeker in het licht van de nog altijd gespannen verhoudingen in Europa. Donker constateerde dat het ‘*stelsel van behoud*’ langzaam veranderde in een ‘*stelsel van tegenstand*’. Hij wist wel dat in de Kamers nog mannen zaten die voor 1848 waren gekozen, maar leek verbaasd dat hij dusdanige weerstand ondervond. Hij had ‘gehoopt, niet op onbepaalde goedkeuring, maar op ondersteuning en medewerking’. Donker benadrukte dat hij ‘zonder eenigen bijzonderen maatregel, zonder gelegenheidswetten, zonder krenking van de vrijheid van drukpers’ de rust had bewaard, maar dat door tegenwerking hem de ‘morele kracht’ werd ontnomen om verder te gaan als minister. Hij troostte zich met de gedachte dat hij de twaalf herzieningswetten aan de Kamer had aangeboden en dat het nu aan de Kamerleden was om te bepalen of ze hervorming en rust wilden of alles weer op het spel wilden zetten.⁶⁶ Opvallend genoeg publiceerde Donker zijn ontslagbrief direct in de *Staatscourant*.

Donkers ontslagaanvraag sorteerde effect. De Haagse politiedirecteur Ampt noteerde dat deze voor het publiek onverwacht kwam. De beslissing van de minister ‘verwekt hier enige sensatie, welke, volgens berigten uit de provincien aldaar niet minder is’. Velen ‘uit alle standen der maatschappij’ hoopten dat Donker zijn verzoek zou intrekken en waren voornemens om petitie naar de koning te sturen. ‘Onder Zijn Ministerie’, voegde Ampt hieraan toe, ‘heeft kalmte de overhand gehouden.’ Enkele burgers wilden zelfs verder gaan: ‘Sedert eenige dagen is er sprake van eene serenade, den Heer Donker togedacht.’⁶⁷ Er werden inderdaad petitie naar de koning gestuurd. In één daarvan werd gesteld dat Donker de enige was die in tijden van ‘uiteenlopende meeningen en verlangens’ de mogelijkheid had om het ‘staatsgebouw zoodanig te helpen herstellen’ dat rust en orde bewaard bleven.⁶⁸ Donker ontving volgens een krant ‘talrijke bezoeken, ook van vele aanzienlijke personen, die zich moeite geven, ten einde hem te bewegen, om op zijn genomen besluit terug te komen’.⁶⁹

Willem II leek niet voornemens om op Donkers ontslag in te gaan. In een brief aan zijn vrouw Anna Paulowna liet hij weten dat hij de minister niet kon missen. Donker bedaarde de gemoederen en daarom had hij hem nodig. Zolang de nieuwe grondwet nog geen feit was, zou hij hem niet laten gaan.⁷⁰ Op 4 augustus dankte de koning Donker per brief voor het herstellen van de rust en het bewaren van de orde. Hij vond dat op de ingeslagen weg verdergegaan moest worden. Eerst moesten de beide Kamers de nieuwe grondwet aangenomen hebben, tot die tijd was eensgezindheid het belang-

rijkste en mocht Donker niet vertrekken. Na het ontvangen van de brief had Donker een ontmoeting met de koning en legde hij zich bij diens standpunt neer.⁷¹ Donker was ondertussen overigens gewoon bij alle ministerraden aanwezig geweest. De ministers reageerden verheugd op zijn aanblijven.⁷² Ampt constateerde opgelucht dat het intrekken van de ontslagaanvraag de publieke opinie positief beïnvloedde. Hij bemerkte wel dat er een partij bestond die met lede ogen aanzag dat Donker de steun van de koning bleef behouden. Deze partij, zo meldde de politiedirecteur opgetogen, was echter een kleine minderheid. ‘De grote meerderheid van den Natie, die het staatkundig sijstema van Donker Curtius aankleven’, bleek tevreden met de rust die hij had gebracht.⁷³

Ook vanuit literaire hoek kreeg Donker bijval. De Maastrichtse letterkundige Auguste Clavereau schreef Donker een brief waarin hij zei dat het ‘onsterfelijke werk’ dat Donker sinds het toetreden tot het ministerie had verricht, hem had geïnspireerd tot het maken van een gedicht in het Frans. Hij noemde Donker hierin een ‘verlicht minister’ met de nodige moed, door de koning uit ‘het beste talent’ gekozen, die met een ‘liberale hand krachtig de oude majesteit van de staat beschermde en versterkte’.⁷⁴ Het elf strofen tellende gedicht liet Clavereau afdrukken, nota bene in het *Journal de la Haye*, de voormalige regeringskrant, waartegen Donker eerder zo had geageerd.⁷⁵ De dichter Samuel Johannes van den Bergh schreef Donker ongeveer tegelijkertijd een gedicht. Uit zijn mond liet hij Nederland Donker aansporen vooral op zijn post te blijven.⁷⁶

Veel conservatieven keurden Donkers handelwijze af. Begin augustus werd onder het pseudoniem Severus een afkeurende brochure gepubliceerd. Achter deze schuilnaam zat Johannes Bakker Korff, referendaris bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Hij verbaasde zich erover dat Donkers ontslagbrief openbaar gemaakt was, maar verbond hier geen conclusies aan. Hij vond Donkers ontslagaanvraag onzinnig. De Eerste Kamer deed nu juist waarvoor hij, zelfs in de ogen van Donker, bedoeld was. Severus haalde Donkers woorden aan – dat de Eerste Kamer zijn bestaansrecht niet ontleende aan het stichten van het goede, maar het voorkomen van het kwade – en betoogde dat de senaat zich prima van zijn taak gekweten had. De senaat had Donkers voorstellen getoetst aan de wet, en aangezien er nog geen nieuwe wetten waren, hadden de leden de ontwerpen terecht verworpen. Als een minister elke keer wanneer een wet niet door de Kamers kwam aftrad, betekende dit een constant komen en gaan van bewindspersonen. Hij vroeg zich hardop af of Donker door de conservatieve tegenstand niet bevreesd was geworden dat de grondwet niet zou worden aangenomen. Hiermee gaf hij een verkeerd voorbeeld. Donkers ontslag zorgde voor tweedracht, net op het moment dat eensgezindheid nodig was.⁷⁷

Olivarius was verheugd over het aangekondigde aftreden van Donker, niet omdat hij persoonlijk iets tegen hem had – Donker was ‘een goedhartig

man' en hij prees zijn 'vlugheid van verstand en gemakkelijheid van spreken' – , maar vanwege zijn optreden als minister. Liever had hij gezien dat Donker een paar weken gewacht had, wanneer de herziening van de grondwet een feit zou zijn geweest. Hij was afgetreden om een futiliteit. Deze 'neiging tot ophef' maakte Donker juist ongeschikt als minister. Het openbaar maken van de ontslagaanvraag – deze had geheim horen te blijven, Olivarius kon alleen maar gissen naar de reden hierachter – was een bewijs van zijn ongeschiktheid. Donkers verwijt dat de Eerste Kamer behoudzuchtig was, wierp Olivarius verre van zich: het waren geen staatkundige wetten die in stemming waren gebracht en ook in de Tweede Kamer hadden hervormingsgezinde leden zich tegen de beide voorstellen gekeerd. Hij verweet Donker grote woorden rondom bezuinigingen te gebruiken, vooral in zijn rede van 13 mei, terwijl hier in de grondwet niets over terug te vinden was. Olivarius concludeerde dat Donker 'van het vaandel is geloopt op het oogenblik, dat er slag geleverd moet worden'.⁷⁸

De ontslagaanvraag van Donker wekte bij de Eerste Kamerleden 'uiterste bevreemding'. Volgens de leden had het afstemmen van de beide wetsontwerpen

'aan genoemden Minister aanleiding [...] gegeven, om den Koning en de Natie in een verkeerden waan te brengen ten aanzien van de denkwijze en het gedrag van de Kamer, door het doen voorkomen even als of zij de eerste stappen tot bezuiniging zoude hebben belemmerd, en zich zoude hebben aangesloten aan hen, die hun stelsel van behoud thans in een stelsel van tegenstand tegen alles wat naar hervorming gelijkt, hebben doen overgaan'.

De Kamer voelde zich hierboven verheven. De leden benadrukten dat ze de ontwerpen om inhoudelijke redenen hadden verworpen en dat ze zich door Donker geen valse motieven voor afwijzing lieten aanwrijven. De senatoren voelden zich genoodzaakt deze ferme reactie te drukken en onder de Tweede Kamerleden te verspreiden. De grondwet wilden ze op inhoud beoordelen.⁷⁹

Het openbaar maken van Donkers ontslagaanvraag aan de koning kan passen in zijn wens om bij het besturen zo veel mogelijk openbaarheid te betrachten. De correspondentie tussen koning en ministers bleef na maart 1848 echter vertrouwelijk, veel aannemelijker is het daarom dat het daadwerkelijk de intentie was dat het publiek Donkers overwegingen kende en dat het de bedoeling was om reacties uit te lokken. Donker wist dat zijn positie op dat moment min of meer onbetwist was. Tegenstand had hij wel, maar zelfs de meest verstokte conservatieven wilden het liefst dat hij aanbleef, aangezien zij niet wisten of de teruggewonnen rust en orde weer verstoord konden worden. Donker realiseerde zich dat de grondwet snel in

stemming kwam. Het eventueel wegstemmen van het voorstel zou desastreus gevolgen hebben. Niet alleen was het werk van de herzieningscommissie dan voor niets, ook de meewind die de liberalen door de opstanden van maart 1848 hadden, werd zo direct tenietgedaan. Donker had er belang bij duidelijk te maken dat er geen andere optie was dan met hem mee te gaan. Door te dreigen met aftreden had hij getoond dat elk alternatief slechter was. De koning wilde eveneens dat de grondwet door beide Kamers aangenomen zou worden. Of Donker de strategie om zijn positie te versterken alleen uitdacht of dat het een vooropgezet plan met Willem II was, is niet met zekerheid te zeggen, hoewel het bevreemding zou wekken als deze laatste hiervan niet op de hoogte was geweest. De *Vlissingsche Courant*, die zich verheugde over de ontslagweigering, vermoedde al dat achter de aanvraag een plan zat. Donker had ‘door eenen beslissenden stap eene leiding aan de zaak [...] gegeven’. Na het wegstemmen van de beide wetten door de Eerste Kamer vreesde de krant dat het grondwetsontwerp zou volgen. De ontslagaanvraag van Donker en de duidelijke stellingname van de koning konden nu zorgen voor het redden van de constitutie.⁸⁰ Niet alle dagbladen juichten om de handelwijze van Donker. De *Nederlander*, een conservatieve krant, die later door Groen van Prinsterer werd overgenomen, verweet Donker een ‘Intimidatie-Systema’ opgezet te hebben. Dit systeem bestond eruit om ‘leden van de Staten-Generaal bang te maken’ met het schrikbeeld van een volksopstand. De Kamers hadden offers gedaan en deze waren ‘alleen daaraan te wijten, dat men zich door een schaduwbeeld heeft laten verschrikken’. De krant hechtte weinig aan de ‘intimiderende uitdrukkingen’ van Donker.⁸¹

Dat de grondwetsherziening geen gelopen race was, beseften de ministers terdege. De ministerraad besprak wat het kabinet moest doen als een Kamermeerderheid een of meer voorstellen zou verwerpen. Donker was hier stellig in. Hij meende dat:

‘indien een hoofdbeginsel afgestemd wordt, de Ministers niet kunnen aanblijven, zonder hunne zelfstandigheid geheel weg te werpen, en niet allen zich zelve, maar ook den Koning groot nadeel toe te voegen, dan het doen ontstaan van de meening, dat de geheele handeling slechts eene afgesprokene zaak was’.⁸²

Hier doelde hij ongetwijfeld op de kritiek die hem ten deel was gevallen na zijn door de koning geweigerde ontslagaanvraag twee weken eerder. Een dag later benadrukte Donker dat de enige twee mogelijkheden het aannemen van de grondwet of het aftreden van het ministerie waren, toegeven aan de Kamer was geen optie. Hij stelde:

‘dat het Ministerie den Koning een zeer slechte dienst zou bewijzen, door, bij verwerping van kardinale punten, b.v. van het III hoofdstuk, nieuwe concessie te doen. Het aanblijven zou alsdan altijd voor verkeerde uitlegging vatbaar zijn, en het Ministerie verliest hierdoor alle kracht; terwijl de Koning zou worden overgegeven aan eenige kleinen coterien, staande tegen over een groot gedeelte der Natie. Indien er een ontwerp wordt afgestemd, en de zaak is niet oogenblikkelijk te herstellen, dan is hij [*Donker, MvdW*] voor zich besloten zijne demissie te nemen, niet te vragen. Met den anderen weg wordt, naar zijn inzien, het Huis van Oranje op ’t spel gezet.’⁸³

Eerste behandeling in beide Kamers

De Tweede Kamer bepaalde de plenaire behandeling van het grondwets-ontwerp op 16 augustus. Vanwege de vele wijzigingen bespraken de afdelingen het aangepaste voorstel nogmaals. De leden vonden de verkiezing van de Eerste Kamer door Provinciale Staten ‘eene wezenlijke verbetering’, omdat er nu een waarborg tegen te veel directe volksinvloed in de Tweede Kamer was. Wel vonden ze de criteria voor verkiesbaarheid te beperkt en leiden tot een ‘geldaristocratie’: niet alleen het vermogen van de kandidaat moest het criterium zijn. Aan de andere kant vonden de afdelingen het voorlopig kiesreglement het kiezersbestand door een lage census te veel oprekken. Daardoor zou ‘aan het verkiezingswerk deel genomen worden door ingezetenen, die wegens hunne opleiding in maatschappelijke betrekking niet geacht kunnen worden genoegzame waarborgen voor het goed vervullen de hun op te dragen taak aan te bieden’.⁸⁴ Thorbecke, die nog niet in de Kamer zat, had veel kritiek op hetgeen de regering van ‘zijn’ ontwerp had gemaakt. Hij verafschuwde Donkers hang naar algemene bepalingen, die volgens hem in teksten als ‘de wetten zijn onschendbaar’ – de basis voor het verbod op constitutionele toetsing door de rechter – naar voren kwam.⁸⁵ In de plenaire Kamer lieten diverse leden weten zich niet op alle punten in het grondwetsvoorstel te kunnen vinden – zo hadden verschillende van hen liever gezien dat de Raad van State en de Eerste Kamer afgeschaft waren om zo de gewenste bezuinigingen door te voeren –, maar ze lieten desalniettemin doorschemeren dat ze meer heil zagen in het aannemen van het voorstel dan in het verwerpen ervan. Loftuitingen voor Donkers werk waren er ook. Anemaet sprak zijn waardering uit voor de keus van ‘den verdienstelijken man’ als minister van Justitie ‘wiens moed en belangeloosheid gewigtige diensten heeft bewezen’. Bijzonder verheugd was hij dat Donker toch op de ministersstoel was blijven zitten, hoewel hij tegenwerking vanuit de Eerste Kamer had ondervonden.⁸⁶ Donker antwoordde dat de koning door zijn ontslagweigering ‘het vertrouwen gedu-

rende vier maanden in mij gesteld, bevestigde'. Niet hij, maar de koning had het volk achter zich. Hij was 'op den weg van hervorming slechts een werktuig in de hand des Konings'.⁸⁷

De Kamerleden waren blij met de veranderingen die de regering in het ontwerp had aangebracht. Veel van hen toonden zich toch geen voorstander van directe verkiezing van de Tweede Kamer en wilden een verkiezing met één trap. Het afschaffen van het recht van placet vond onder met name protestanten weinig bijval. Sommige leden hadden moeite met de volledige vrijheid van vereniging en vergadering. Donker nam hierop het woord. Hij betoogde dat van alle landen in Europa het juist in België en Nederland rustig was gebleven; bij de zuiderburen door een kiesrechtuitbreiding en in Nederland door de aankondiging van een grondwetsherziening. Hij voegde hier nog aan toe dat de koning volledig achter de ontwerpen stond en hier zelfs meer de hand in had gehad dan de Kamerleden konden vermoeden. In naam van de koning vroeg hij de parlementariërs een offer te doen 'tot nu toe vreemd in de geschiedenis [...] want door toe te stemmen in hetgeen in deze voorstellen voorgedragen is, zult gij u zelve dooden'. Hier stond wel wat tegenover: als de leden de grondwet zouden aannemen 'dan zult ge u zelve in de harten uwer medeburgers eene eerzuil gesticht hebben, onvergankelijker dan de standbeelden van marmer of metaal'.⁸⁸

Daarna vingen de debatten over de afzonderlijke wetsontwerpen aan. Bij het eerste wetsvoorstel pareerde Donker de geopperde bezwaren: zo verdedigde hij het opnemen van de bepaling over de vrijheid van vereniging in de grondwet, omdat deze anders een 'ligchaam zonder geest' zou worden. De behandeling van de tweede wet concentreerde zich bijna geheel op de vraag of de Raad van State een nuttig orgaan was en of deze al dan niet moest worden afgeschaft. Een van de Kamerleden verwees naar de *Proeve* van Donker uit 1840, waarin hij nog voorstander van afschaffing was. Donker betoogde dat niet zomaar één staatsinstelling uit het ontwerp weggehaald kon worden en dat de Raad van State wel degelijk nut had. Dit laatste had hij pas ondervonden tijdens zijn ministerschap en hij verklaarde dat dit logisch was omdat de raad 'volstrekt niet naar buiten werkt'. Hij erkende dat hij op zijn mening was teruggekomen.⁸⁹

Donker realiseerde zich de importantie van de discussie over de directe verkiezingen: 'Met dat 111de ontwerp zal de geheele grondwets-herziening staan of vallen, en eerst daarbij zal het vraagstuk der vertegenwoordiging, waarin de ontbindbaarheid der Kamers ingeweven is, beslist worden.' Op instigatie van een aantal Kamerleden werd de stemming over het tweede wetsontwerp daarom uitgesteld tot na de beraadslaging en stemming over het derde voorstel. Bij de Kamerleden bleven veel bezwaren bestaan, in het bijzonder over de directe verkiezingen voor de Tweede Kamer en het verkiezen van de Eerste Kamer door Provinciale Staten. Na een debat dat meer dan twaalf uur duurde, merkte Donker op dat de regering nooit had beweerd

*Het portret van Donker op de ministersgang van het ministerie
van Justitie en Veiligheid*

dat dit voorstel volmaakt was, maar dat het ‘in de gegeven omstandigheden als het beste te beschouwen is’. Hij beet de Kamerleden nog toe: ‘niets is gemakkelijker dan zwaarigheden te opperen’. Bovendien zou de bevolking door het invoeren van verkiezingen met één trap direct weer om een grondwetsherziening vragen. Donker schetste het politieke landschap waarmee de grondwet rekening moest houden: ‘Er bestaan hier te lande drie partijen [...] die staatkundige meeningen vertegenwoordigen: [...] die van het behoud, die van gematigden vooruitgang en die van snellen vooruitgang.’ Hij liet doorschemeren zijn regering onder de tweede categorie te plaatsen. Juist vanwege het bestaan van deze partijen was de ontbindbaarheid van de Eerste Kamer essentieel. Zo niet, dan kon een nieuwe regering de Eerste Kamer alleen meekrijgen door telkens het aantal leden te verdubbelen. Donker had het liefst gezien dat ook de Eerste Kamer rechtstreeks zou worden gekozen, maar hij had zijn denkbeeld geofferd. Op het bezwaar dat de onontbindbare Provinciale Staten weer dezelfde afvaardiging naar de Eerste Kamer zouden sturen, antwoordde Donker dat hij hier niet zo’n gevaar in zag, ‘omdat ik het beter acht twee ja zelfs drie ministerien op te offeren, dan tot eene ontbinding der Kamers over te gaan’. Na een lang debat werd het cruciale voorstel toch met een behoorlijke meerderheid aangenomen.⁹⁰

Het vierde ontwerp, over de inrichting van de Provinciale Staten en gemeentebesturen, ontmoette veel kritiek van Kamerleden, die vonden dat het te veel ingreep in de uitvoerende macht van de koning. De Kempnaer voerde namens de regering het woord. Het vijfde ontwerp, over de justitie, lag wel geheel op Donkers terrein. Hij verdedigde de bepalingen over het briefgeheim en de schadeloosstelling bij onteigening. Deze laatste moest vooraf bepaald worden, omdat de grondwet een ‘onbeperkten eerbied koestert voor het regt van eigendom’. Ten slotte liet Donker weten dat wat hem betreft de rechtelijke macht conflicten tussen deze en de uitvoerende macht moest oplossen, een onderwerp waar hij zich al vanaf 1825 expliciet over had uitgesproken. Donkers betoog was succesvol: de Kamer nam het ontwerp met algemene stemmen aan.⁹¹

Een aantal Kamerleden was bij de behandeling van het ontwerp over de godsdienst kritisch op het afschaffen van het recht van placet. Door een uitgebreide verdediging van de ministers Van Heemstra en Lightenvelt nam de Kamer het voorstel met ruime stemmen aan. Geen discussie was er over de financiële artikelen. De voorstellen met betrekking tot de defensie leidden tot opmerkingen van de Kamer, onder andere over de verplichte zeedienst. Minister Rijk van Marine pareerde de kritiek, maar kwam de volgende dag wel met een marginale wijziging. Het negende ontwerp, over de waterstaat, zorgde voor wat discussie over de positie van waterschappen, maar werd aangenomen. Bij de artikelen over het onderwijs en armbestuur toonden enkele Kamerleden zich kritisch over de voorgestelde vrijheid van onderwijs. Donker antwoordde dat deze vrijheid een logische consequentie

van het recht van vereniging en de vrijheid van godsdienst was: 'ik kan mij eene volkomene vrijheid van geloofsbelijdenis en vereeniging niet denken zonder de vrijheid van onderwijs. Het een kan niet zonder het ander bestaan.' Hij vroeg de protestantse opposanten van het artikel of ze ook tegen de vrijheid van onderwijs zouden zijn geweest als ze onder een katholiek bewind hadden geleefd. De afwezigheid van de vrijheid van onderwijs had volgens Donker in de dertig jaar ervoor geleid tot dwang, en dwang leidde tot scheiding en onverdraagzaamheid. Tegelijkertijd benadrukte Donker dat de overheid overal voor voldoende openbaar onderwijs zou zorgen.⁹²

In de avondvergadering, die het wetsontwerp over toekomstige grondwetsherzieningen besprak, verdedigde Donker de bepaling dat bij een wijziging twee derde van de Kamer akkoord moest gaan. Hij pleitte voor het ontbinden van de Kamer bij een wijziging: als de kiezers het besluit van de Kamer onderschreven, werden de Kamerleden direct herkozen, zo niet, dan vertolkten ze de wil van de bevolking niet. Het ontwerp werd met slechts één tegenstem aangenomen.⁹³ Daarna kwam het laatste voorstel, dat enkele additionele artikelen inhield, aan bod. De Kempenaer pareerde de geopperde kritiek en het wetsvoorstel werd met ruime stemmen aangenomen. Daarmee was de eerste horde in de grondwetsherziening genomen.⁹⁴

Nadat de Eerste Kamer twee van zijn wetten had weggestemd, maakte Donker zich zorgen over het conservatisme van de senaat en het mogelijk afwijzen van de grondwetsherziening. Daarom achtte hij 'het volstrekt noodzakelijk na het gebeurde in de 1ste Kamer die Kamer weder voltallig te maken en aan te vullen met zoodanige leden waarop men in deze gewigtige omstandigheden zoude kunnen rekenen'.⁹⁵ Hierop benoemde de koning vijf nieuwe leden, onder wie de 77-jarige graaf Van der Duyn van Maasdam, die nog lid was geweest van het driemanschap in 1813.⁹⁶

Toch bleek de Eerste Kamer ook met de personele wijzigingen aanmerkelijk conservatiever dan de Tweede Kamer. Bij de behandeling van de ontwerpen in de drie afdelingen werd zelfs aangetekend dat sommige leden de oude grondwet verkozen boven het aanhangige voorstel. In de combinatie van vrije vereniging en vergadering en directe verkiezingen met kiesrecht 'aan weinig gegoede ingezetenen toegekend' zag de Kamer een gevaar. Tekenend was de reactie van een van de senatoren die zich weliswaar voor directe verkiezingen, maar tegen een lage census uitsprak. Hij was bang dat het gewone volk vooral vertegenwoordigers koos die lage belastingen zouden beloven. Niet verrassend liepen de leden te hoop tegen de instelling van een 'hoogst zwakke en gebrekkige Eerste Kamer'. Het afschaffen van de heerlijke rechten zonder compensatie – veel Eerste Kamerleden bezaten zulke rechten – viel niet in goede aarde. De verbeteringen die de regering in het ontwerp had aangebracht werden wel positief ontvangen. Nog steeds hadden veel Eerste Kamerleden grotere of kleinere bezwaren, maar 'zij [...] vermeenen in de tegenwoordige gesteldheid der zaak daarin geene reden meer vinden om de wets-ontwerpen af te stemmen'.⁹⁷

Op 5 september debatteerde de senaat plenair. Niet minder dan zeven-
tien van de 26 leden voerden in twee dagen tijd het woord over de algemene
uitgangspunten. Namens het kabinet reageerden Donker en De Kempenaer.
Donker nam daarnaast de beantwoording van zes van de twaalf wetsont-
werpen op zich. Dit betroffen onder meer de eerste drie voorstellen, die
ook de Tweede Kamer fel bekritiseerde had. Het derde wetsontwerp – over
de invoering van de directe verkiezingen en de nieuwe samenstelling van
de Eerste Kamer – stuitte op de meeste weerstand. Na negen sprekers en
een reactie van Donker bleef de stemming onbeslist: dertien senatoren
stemden voor, dertien stemden tegen. De vergadering werd hierop een half-
uur geschorst.⁹⁸ In dat halve uur overtuigde Willem II de conservatieve,
maar bovenal aan de koning loyale baron Van Brien en van de Groote Lindt
om toch voor te stemmen.⁹⁹ Hierdoor nam de senaat bij de heropening van
de zitting met veertien tegen twaalf stemmen het voorstel aan. De rest van
de wetsontwerpen kon op een ruimere meerderheid rekenen. Alleen bij de
stemming over het voorlopig kiesreglement nam de spanning nog toe: dit
ontwerp werd uiteindelijk met een kleine meerderheid van vijftien voor-
en elf tegenstemmers aangenomen.¹⁰⁰

Tweede behandeling in beide Kamers

Voor de samenstelling van de Dubbele Kamer waren 58 buitengewone leden
verkozen, die op 18 september in de Kamer werden geïnstalleerd.¹⁰¹ De Ka-
merleden waren zich ervan bewust dat ze alleen konden instemmen of af-
wijzen en geen wijzigingen mochten aanbrengen. De afdelingen oordeelden
milder over de ontwerpen dan in eerste instantie de Tweede Kamer had ge-
daan: zo waren de leden tevreden met de aanpassing dat het koninklijk
jaarinkomen bij een nieuwe vorst werd herzien en waren ze niet langer voor
de volledige afschaffing van de Raad van State. Toch bleven ze kritisch, bij-
voorbeeld op het punt dat alleen de hoogte van de betaalde belasting crite-
rium was voor de verkiesbaarheid in de Eerste Kamer.¹⁰²

Op 2 oktober vingen de plenaire beraadslagingen in de Dubbele Kamer
aan. Voor elk van de twaalf voorstellen was een drievierdemeerderheid no-
dig. Dit betekende dat van de 116 leden er voor elk ontwerp ten minste 87
voorstemmers moesten zijn. Dit besef was bij de afgevaardigden doorge-
drongen en de verantwoordelijkheid die op hun schouders rustte werd al-
gemeen gevoeld. Veel leden hadden kleinere of grotere bezwaren, maar ga-
ven aan in het landsbelang toch voor te stemmen. Het liberale Deventer
Kamerlid Van Loghem riep zijn medeleden zelfs actief op om hun bezwaren
overboord te zetten en de wijzigingen aan te nemen.¹⁰³ De Dordtse liberaal
Lotsy gaf Donker een compliment over zijn optreden in de voorbije maan-
den. In tegenstelling tot Thorbecke kon hij zich wel vinden in de nieuwe

grondwet. Snerend merkte hij op: ‘Zoo schijnt het te blijken dat men hooggeleerd in theorie en tegelijk volslagen vreemdeling in de practijk kan zijn.’ De Gorinchemse liberaal Boxman benadrukte dat de voorliggende grondwet het midden hield tussen alle verschillende visies en stromingen en prees de ‘welwillenden transactie-geest [van] tegenoverstaande partijen’. Een aantal Kamerleden dat al aan de behandeling in augustus had deelgenomen en toen tegenstemde, verklaarde nu voor te zijn. Duymaer van Twist reedeneerde dat eerder zonder veel vertraging een nieuw voorstel gemaakt had kunnen worden, maar dat een gewijzigd ontwerp nu weer langs alle Kamers moest. ‘Het belang des lands’, zo oordeelde hij, ‘vorderde vroeger bij de enkele Kamer mijn *tegen*, thans daartegen mijn *voor*.’¹⁰⁴

Een enkel tegengeluid was eveneens te horen. De conservatieve Leidse hoogleraar Cock meende dat het herzieningsproces aan de meeste burgers voorbij was gegaan en dat zij vooral geïnteresseerd waren in lagere belastingen. In zijn ogen was het schrikbeeld van massale onrust bij het wegstemmen van de herzieningsvoorstellen een onterechte voorstelling van zaken. Cock nam zich voor om de twaalf ontwerpen op hun eigen merites te beoordelen en stemde uiteindelijk tegen zeven voorstellen. Van Dam van Isselt meende daarentegen dat het zonder nieuwe grondwet gedaan zou zijn met de kalmte omdat ‘bij den naderenden winter en bij de duurte der levensmiddelen, zij, die er belang bij hebben onrust te verwekken, hunne pogingen daartoe zullen aanwenden’. Hij zag niet welke regering als alternatief moest aantreden. De Zwolse liberale afgevaardigde Sloet tot Oldhuis verklaarde zich tegen een aantal wetsontwerpen, maar verzekerde dat dit niet moest worden gezien als ‘een votum van mistrouwen jegens de tegenwoordige ministers’.¹⁰⁵ Veel leden vonden het daarnaast jammer dat de grondwet niet voorzag in de ‘bezuiniging en vereenvoudiging’ waar Donker in zijn rede op 13 mei over had gesproken.

Donker hield in zijn antwoord de leden voor dat ‘elke stem [...] voor drie [zou] gelden’. Hierbij refereerde hij uiteraard aan de benodigde gekwalificeerde meerderheid. Alle leden die zich tegen een of meer ontwerpen hadden verklaard, hield hij de vraag voor of ze de natie nu een dienst bewezen met hun tegenstem. Hij opperde dat bij het wegstemmen van de grondwet er ‘welligt eene toekomst van rampen en onheilen’ in het verschiet lag. Donker ontkende overigens dat de grondwet door uitruil tot stand was gekomen: ‘er is alleen toegegeven waar dit kon en mogt’. Hij benadrukte dat het tijdelijke ministerie ‘bepaaldelijk en ik zou haast zeggen uitsluitend geroepen was’ om de grondwetsherziening te bewerkstelligen. Donker leek hier zijn eigen bezuinigingsopdracht van 13 mei te ontkennen. Hij zag niet hoe de grondwet hieraan kon voldoen: ‘Instellingen, die tegen elkander opwegen, zijn niet goedkoop; vrijheid, zoo als onze tijd die eischt, kost geld.’¹⁰⁶

Op het derde wetsontwerp, dat de directe verkiezingen voor de Tweede en de indirecte voor de Eerste Kamer regelde, was de nodige kritiek. Een

aantal Kamerleden vond dat de verhouding tussen democratie, monarchie en aristocratie in het grondwetsontwerp te veel doorschoot naar het eerste. Daarnaast zou Donker geen sterk punt hebben met zijn bewering dat hij het tweede element versterkte en meenden de leden dat het derde er helemaal bekaaid vanaf kwam. Donker reageerde direct. Hij erkende dat op elk kiesstelsel kritiek geleverd kon worden, maar dat het nu ging over de vraag of het voorliggende ontwerp beter was dan het bestaande getrapte kiesstelsel. Aangezien hij dat laatste niemand hoorde verdedigen, moedigde hij iedereen aan om voor te stemmen. Aan zijn pleidooi voor directe verkiezingen voegde hij daarnaast nog twee argumenten toe. Door burgers kiesrecht te geven zou ten eerste ‘bij allen het gevoel [worden] opgewekt om de burgerplichten met genoeg te vervullen’. Ten tweede, zo verklaarde Donker met bombast, ‘zal leven en werkzaamheid ontstaan en de ondernemingsgeest onzer voorvaderen onder ons weder aangewakkerd worden’. Na verloop van tijd had dit grote maatschappelijke voordelen: rust en eigendom zouden geëerbiedigd blijven. Voor wat de samenstelling van de Eerste Kamer betrof, concludeerde Donker dat hij vanuit de Dubbele Kamer veel verschillende standpunten te horen had gekregen: van afschaffing tot aan benoeming door de koning. Onder verwijzing naar de ideeën van Benjamin Constant herhaalde hij zijn eerdere standpunt dat hij de senaat als een ‘dam’ zag tegen de grillen van de Tweede Kamer en dat deze ontbindbaar moest zijn. Donker beaamde dat er talentvolle en verdienstelijke mannen in de Eerste Kamer moesten zitten, maar benadrukte dat dit subjectieve begrippen waren: ‘de Regering heeft geen ellemaat noch gewigt voor de bepaling daarvan weten te vinden’. De verkiezing uit de duizend hoogst aangeslagenen was dan de meest logische optie: ‘de allergeeërdsten van den lande’, ‘wetenschappelijke en kundige mannen’ met ‘eene uitstekende opvoeding’, waaruit de Provinciale Staten ook nog een selectie mochten maken. Nedermeijer van Rosenthal verklaarde op basis van het betoog van Donker nu voor het ontwerp te stemmen. De meerderheid was bij dit voorstel het krapst: er waren 92 voorstemmers waar er dat ten minste 87 hadden moeten zijn.¹⁰⁷

Donker verdedigde daarna nog het wetsvoorstel met betrekking tot de justitie, waar hij het wederom opnam voor het eigendomsrecht en zich tegen ‘administratieve jurisdictie’ uitsprak. Hij voerde het woord bij het herzieningsvoorstel over het onderwijs en het armbestuur. Bij die gelegenheid pleitte hij weer voor de bepaling over de vrijheid van onderwijs: ‘Ik behoor niet tot die halve vrijzinnigen, die aan gelijkdenkenden als zij, vrijheid toestaan en die aan andersdenkenden weigeren.’ Bij de discussies over de bepalingen over toekomstige grondwetsherzieningen nam Donker andermaal het woord en verdedigde hij de benodigde gekwalificeerde meerderheid en de ontbinding van de Kamers. Later die dag behandelde de Dubbele Kamer het twaalfde en laatste van de wetsartikelen. Nadat De

Kempenaer namens het kabinet antwoord had gegeven op de vragen van de Kamer wilde het lid Van Harencarspel het woord voeren. Zijn medeleden was het genoeg en ze riepen luidkeels: ‘Stemmen! Stemmen!’ De Kamer ging met de laatste van de twaalf wetten akkoord, zodat ook de een-na-laatste hindernis in de grondwetsherziening was geslecht.¹⁰⁸

Vanwege de krappe meerderheid in de Eerste Kamer was het voor de tweede behandeling van belang om voorstanders van de herziening te benoemen. De koning vroeg twee senatoren, die zich beiden al langere tijd niet hadden laten zien, terug te treden. Vervolgens stelde hij twee loyale en liberale oudgedienden aan.¹⁰⁹ Op 10 oktober bespraken de drie afdelingen van de senaat de ontwerpen weer kort. Nieuwe argumenten werden daar niet gewisseld. Sommige conservatieve leden bleven benadrukken dat in de Dubbele Kamer ‘geen enkel lid bijna zijne onverdeelde goedkeuring aan de ontwerpen had geschonken’ en ‘dat de voorstellen eigenlijk niemand bevredigden’. Anderen wezen erop dat daartegenover stond dat een grote meerderheid de ontwerpen al had aangenomen. Eén Kamerlid wilde vóór de wetten stemmen ‘vooral uit aanmerking van de gevaren, die uit eene verwerping, naar zijn gevoelen, zijn te duchten’.¹¹⁰ De tweede plenaire bespreking in de Eerste Kamer leek na de goedkeuring van de Dubbele Kamer een formaliteit, maar toch roerden de tegenstanders zich weer. Donker reageerde namens de regering. De stemming over het derde wetsontwerp was het spannendst, maar het voorstel werd veel ruimer aangenomen dan een maand eerder. Wat hielp was dat de conservatieve baron Van Hugenpoth tot Aerdt, die zich bij de eerste behandeling tegen vrijwel alle ontwerpen had getoond, zich vergiste en vóór de wet stemde die directe verkiezingen mogelijk maakte.¹¹¹

Op 11 oktober tekende koning Willem II de nieuwe grondwet. Politie-directeur Ampt merkte op dat het aannemen ervan de stemming goeddeed: ‘De wenschen van de rustlievende ingezetenen zijn bevredigd, de herziening der grondwet is aangenomen!’¹¹² De ministers besloten om de gewijzigde constitutie in de *Staatscourant* van 14 oktober te publiceren. De officiële afkondiging zou twintig dagen daarna, op 3 november, plaatsvinden.¹¹³ De aangenomen versie verschilde op veel punten van het ontwerp dat de commissie op 11 april had voorgesteld. Ten opzichte van dat voorstel had de grondwet twaalf nieuwe artikelen, terwijl drie artikelen waren geschrapt. Van de resterende 187 artikelen waren er 61 inhoudelijk gewijzigd, 64 tekstueel aangepast en slechts 62 ongewijzigd aangenomen.

Op de dag van de afkondiging ontbond de koning de grondwetscommissie en benoemde Donker samen met De Kempenaer en Luzac tot Commandeur in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Opvallend was dat Thorbecke en Storm, die beiden geen minister waren geworden en na 11 april uit beeld waren verdwenen, die onderscheiding niet kregen. Wel werden zij benoemd tot staatsraad in buitengewone dienst.¹¹⁴ Een briefschrijver in

het conservatieve dagblad *De Nederlander* concludeerde dat slechts weinigen in Den Haag het afkondigen van de grondwet met illuminatie vierden: alleen de huizen van Donker, De Kempenaer, Rijk en de liberale advocaat Metman zouden op de avond van die derde november verlicht zijn geweest.¹¹⁵

	Tweede Kamer	Eerste Kamer	Dubbele Kamer	Eerste Kamer
I <i>Van het Rijk en zijn inwoners</i>	18 augustus 48 voor, 8 tegen	6 september 20 voor, 6 tegen	4 oktober 96 voor, 17 tegen	11 oktober 20 voor, 6 tegen
II <i>Van den Koning</i>	19 augustus 47 voor, 9 tegen	7 september 16 voor, 10 tegen	5 oktober 100 voor, 14 tegen	11 oktober 19 voor, 7 tegen
III <i>Van den Staten-Generaal</i>	19 augustus 41 voor, 15 tegen	7 september 14 voor, 12 tegen	5 oktober 92 voor, 22 tegen	11 oktober 17 voor, 9 tegen
IV <i>Van de Provinciale Staten en de Gemeente-besturen</i>	21 augustus 39 voor, 17 tegen	7 september 23 voor, 3 tegen	5 oktober 100 voor, 14 tegen	11 oktober 24 voor, 2 tegen
V <i>Van de Justitie</i>	21 augustus Algemene stemmen	7 september Algemene stemmen	6 oktober 112 voor, 2 tegen	11 oktober 25 voor, 1 tegen
VI <i>Van de Godsdienst</i>	23 augustus 42 voor, 14 tegen	7 september 22 voor, 4 tegen	6 oktober 98 voor, 16 tegen	11 oktober 21 voor, 5 tegen
VII <i>Van de Financiën</i>	23 augustus Algemene stemmen	8 september Algemene stemmen	6 oktober Algemene stemmen	11 oktober Algemene stemmen
VIII <i>Van de Defensie</i>	24 augustus 50 voor, 6 tegen	8 september Algemene stemmen	6 oktober 110 voor, 4 tegen	11 oktober Algemene stemmen
IX <i>Van den Water-staat</i>	24 augustus 47 voor, 9 tegen	8 september 24 voor, 2 tegen	6 oktober 100 voor, 13 tegen	11 oktober 25 voor, 1 tegen
X <i>Van het Onderwijs en het Armbestuur</i>	24 augustus 52 voor, 4 tegen	8 september 23 voor, 3 tegen	7 oktober 108 voor, 5 tegen	11 oktober 22 voor, 4 tegen
XI <i>Van Veranderingen</i>	24 augustus 55 voor, 1 tegen	8 september 25 voor, 1 tegen	7 oktober 109 voor, 4 tegen	11 oktober Algemene stemmen
XII <i>Additionele artikelen</i>	24 augustus 40 voor, 16 tegen	8 september 15 voor, 11 tegen	7 oktober 92 voor, 21 tegen	11 oktober 17 voor, 9 tegen

Is het terecht om te stellen dat de rol van de Kamers slechts was ‘om gedwongen de constitutionele spreekbuis der vernieuwing te zijn’?¹¹⁶ Weliswaar werden alle ontwerpen uiteindelijk aangenomen, dit betekende niet dat de herziening vooraf een gelopen race was.

Donker heeft zich bij de behandeling van de grondwetswijziging zeer tactisch getoond. In de ministerraad onder Schimmelpenninck moesten hij en de zwakke Luzac zich verdedigen tegen een meerderheid van vier ministers die het ontwerp niet zagen zitten. Donker kon vertrouwen op de koning die de onwillige bewindspersonen toch probeerde te bewegen mee te gaan in de gewenste hervormingen. Na het vertrek van Schimmelpenninck en Nepveu en het aanstellen van meer hervormingsgezinde ministers – onder meer op voorspraak van Donker – was de ministerraad geen horde meer voor de ontwerpen. Ook de vlotte behandeling in de Raad van State was een een-tweetje tussen Donker en de koning. Daarna verdedigde Donker het ontwerp bij de behandeling in Tweede, Eerste en Dubbele Kamer met verve. Telkens wanneer Donker merkte dat Kamerleden hun stem lieten afhangen van de uitleg van de regering nam hij het woord en verdedigde hij het ontwerp. Hij hanteerde hiervoor verschillende strategieën. Allereerst beriep hij zich tegenover conservatieve Kamerleden op de koning. Hij benadrukte dat het de koning was die de grondwetswijziging wilde en dat het blijven vasthouden aan reactionaire denkbeelden in feite een schoffering van de vorst betekende. In het verlengde hiervan deed hij meerdere malen een beroep op vaderlandsliefde. Donker zei niet expliciet dat het verwerpen van de grondwet zou leiden tot onrust, maar hij liet telkens wel doorscheren dat het aan de tijdelijke ministers te danken was dat de rust en orde bewaard waren gebleven. Dit laatste zagen de Kamerleden eveneens. Bij moeilijke discussies voerde Donker aan dat nog veel in gewone wetten kon worden geregeld, zoals de beperking van de vrijheid van vereniging en vergadering. Om twijfelende Kamerleden gerust te stellen hield Donker hun voor dat bij de behandeling van deze wetten alsnog strenge bepalingen aangenomen konden worden. Op verschillende punten gaf Donker strategisch toe aan de wensen van de Kamer, met als duidelijkste voorbeeld de wijze van verkiezing van de Eerste Kamer. Door de directe verkiezing van de senaat los te laten, kreeg Donker de directe verkiezing van de Tweede Kamer door het parlement. Voor conservatieven was de verzekering dat er ten minste één Kamer door middel van een getrapt systeem werd verkozen een waarborg tegen overijde volksinvloed. Het feit dat de senatoren zouden worden gekozen uit de hoogst aangeslagenen in de belastingen vormde een extra geruststelling.

Donker was een soort vaste liaison tussen kabinet en koning. Op het moment dat zijn collega's hem vroegen hoe de koning aankeek tegen de bepalingen in de grondwet die hem betroffen, legde Donker die aan hem voor.¹¹⁷ De samenwerking met Willem II werd het duidelijkst toen hij merkte in de Eerste Kamer zwak te staan. Door het indienen van zijn ontslag en de hoogstwaarschijnlijk afgesproken weigering van de koning kon hij sterker aan de grondwetsdebatten beginnen.

Donker was als minister zoals hij als advocaat en publicist was geweest:

rap van pen en tong, joviaal, ad rem, ongedurig en in zekere mate eigenwijs. Criticasters verweten dat door Donkers ijver op wetgevingsgebied de zorgvuldigheid in het gedrang kwam. In de zomer van 1848 deed de Eerste Kamer de wetten die geseling en brandmerken zouden afschaffen en die de vacatures in de provinciale hoven onvervuld lieten af als onvoldragen. De Kamerleden verweten Donker met halve voorstellen te komen, die voortlieten op mogelijk toekomstige wetgeving. Dat betekende nog niet dat Donker zomaar wetten indiende. Zo liet hij bijvoorbeeld blijken voorstander van juryrechtspraak te zijn, maar achtte het doen van een voorstel daartoe aan de Kamer ‘hoogst onvoorzigtig’.¹¹⁸ Over veel zaken voerde Donker het woord, des te opvallender is het dat hij zich nauwelijks over koloniale zaken uitliet. Het Nijmeegse antirevolutionaire lid Van Lynden verwonderde zich erover dat in de grondwetsdiscussies met geen woord werd gerept over de afschaffing van de slavernij, terwijl het garanderen van diverse vrijheden wel het centrale uitgangspunt van de herziening vormde.¹¹⁹

Het voorzitterschap van de ministerraad wisselde, maar Donker werd wel degelijk gezien als de belangrijkste figuur in de regering. De Bruns-
wijkse gezant Liebe viel het op dat Donker een belangrijke positie in de regering had en kwalificeerde hem als ‘ganz besonderes einflussreich’.¹²⁰ Het katholieke liberale Kamerlid Romme noemde Donker in augustus 1848 ‘voorzitter van den ministerraad’, terwijl die functie in die maand feitelijk aan De Kempnaer toekwam. En passant complimenteerde hij Donker nog door te stellen dat

‘het aan zijne onafgebrokene en onvermoeide pogingen te danken is geweest, dat de orde behouden, dat de rust bewaard is gebleven. Had, naar men verhaalt, Lodewijk Philips den raad opgevolgd van een zijner zonen, met de toestand des oogenblik in Frankrijk bekend [...] zat hij nog op zijnen troon en was de rust in Frankrijk behouden gebleven.’¹²¹

Impliciet gaf Romme dus aan dat het aan Donker was te danken dat Willem II nog op zijn troon zat!

Hoewel succesvol in zijn missie om de grondwet door het parlement te loodsen, viel het hem zwaar: ‘Wij hopen en wenschen, dat nooit meer eene dergelijke ruime grondwets-herziening als de tegenwoordige zal behoeven plaats te hebben.’¹²² De omvang van de herziening van 1848 zou inderdaad lang niet geëvenaard worden. Dat nam niet weg dat Donker het in het halfjaar dat volgde nog erg lastig zou krijgen.

PROCLAMATIE.

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN,
PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ. ENZ. ENZ.

Geliefde Landgenooten en Onderdanen van alle Rangen en Standen !

Door het afsterven van Mijnen onvergetelijken Vader geroepen tot den Troon der Nederlanden, gevoel Ik diep het gewigt van de taak die op Mij rust.

Met het oog op God en vol vertrouwen op een Volk, dat zoo innig met Mijn Huis is verbonden, aanvaard Ik de Regering.

Mijne eerste behoefte was, hiervan, uit Mijne Residentie, openlijk bekendmaking te doen, ofschoon treurige en heilige plichten Mij onverwijd elders roepen.

WILLEM DE EERSTE nam het Souverein Gezag op, om het naar eene Constitutie uit te oefenen. WILLEM DE TWEEDE wijzigde, in overleg met de Vertegenwoordiging, de Grondwet naar de behoeften des tijds.

Mijne roeping zal het zijn, op denzelfden voet aan die Grondwet volledige werking te geven.

Ik reken, bij de vervulling van die roeping, op de getrouwe medewerking van alle grondwettige magten.

Ik bevestig alle ambtenaren, alle officieren van het leger, van de vloot en van de schutterij, van welken rang zij ook mogen zijn, in hunne betrekkingen.

Nederlanders! blijft getrouw aan de spreuk uwer Vaders: „Eendragt maakt Magt”, en zoekt met Mij de ware vrijheid in onderwerping aan de Wet.

Lasten en bevelen, dat de tegenwoordige Proclamatie zal worden afgekondigd in eene plechtige openbare zitting van den Hoogen Raad der Nederlanden, van de Provinciale Gerechtshoven en van de Arrondissements-Regtbanken, mitsgaders van de puije der raadhuizen van de hoofdplaatsen der provincien en der arrondissemerten, alwaar zij bovendien zal worden aangeplakt ter plaatse waar zulks aldaar gebruikelijk is, en eindelijk, dat zij in het *Staatsblad* zal worden geplaatst.

Gedaan te 's Gravenhage, op heden den 21sten Maart 1849.

WILLEM.

De Minister van Marine,

J. C. RIJK.

De Minister van Justitie,

D. DONKER CURTIUS.

De Minister van Buitenlandsche Zaken,

LICHTENVELT.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

J. M. DE KEMPENAEER.

De Minister van Oorlog,

VOET.

De Minister van Financien,

VAN BOSSE.

De Minister voor de Zaken der Hervormde en andere Eerediensten,

S. VAN HEEMSTRA.

De Minister van Kolonien,

G. L. BAUD.

De Minister voor de Zaken der Roomsche-Katholieke Eeredienst,

J. A. MUTSAERS.

Te 's Gravenhage, ter Algemeene Landt-Drukkerij. Maart 1849.

*De door Donker voorbereide proclamatie waarin Willem III
het grondwettelijk koningschap accepteerde*

EEN MOEIZAAM MINISTERSCHAP

Alle tijdelijke ministers waren het erover eens dat bij de inwerkingtreding van de nieuwe grondwet het kabinet moest aftreden en de koning definitieve ministers moest benoemen.¹ Een week na dat moment sprak de ministerraad voor het eerst over de samenstelling van een dergelijk ministerie. Een vaste voorzitter werd niet wenselijk geacht.² In de kranten ontstond discussie of de tijdelijke ministers moesten aftreden of een definitief kabinet moesten vormen. De *Zeeuwsche Courant*, de opvolger van de aan Donker loyale *Vlissingsche Courant*, sprak onomwonden haar steun uit voor de regering. Donker was ‘de man van het oogenblik’, wiens naam ‘een geheel staatkundig stelsel uitdrukt’. Hij was nodig om de grondwet in de praktijk te brengen, hoewel de krant hierin ook een risico zag:

‘wanneer hij alleen naar zijn eigen belang wil te rade gaan, dan trede hij werkelijk hoe eer hoe beter af; hij zal immers een beroemden naam in de geschiedenis behouden en als de weldoener van het Nederlandsche Volk blijven aangeteekend, terwijl hij, bij langer aanblijven, gevaar loopt, in zoodanige moeilijkheden gewikkeld te worden, dat hij, althans tijdelijk, zou kunnen worden miskend’.

Zelfs de conservatieve krant *De Nederlander* wilde graag dat Donker bleef om zijn beloften na te komen. ‘Wij zijn niet te kleingeestig genoeg, om te wenschen dat hij aftrede, als hij werkelijk kans ziet, om de geopende uitzigten te verwezenlijken.’³

De ministerraad sprak op 20 november in meer detail over de personele invulling van de ministersposten. Helaas ontbreken notulen van deze vergadering. De meeste interim-ministers hielden hun portefeuille. Het kabinet werd aangevuld met de Tilburgse kantonrechter Jacobus Arnoldus Mutsaers, die tevens vanaf 1841 Tweede Kamerlid was, als minister van Rooms-Katholieke Eredienst.⁴ Bentinck keerde als ambassadeur terug naar Brussel en Lichtenvelt schoof door naar de post van Buitenlandse Zaken. Met de benoeming van Guillaume Louis Baud, neef van de in maart afge-

*Jacob Mattheus de Kempenaer, Donkers jeugdvriend en collega-minister
tussen 1848 en 1849. Foto Johan Hendrik Hoffmeister, ca. 1865*

treden minister Jean Chrétien Baud, op Koloniën was het kabinet compleet.⁵ Donker had eerder in 1848 nog verklaard nooit definitief minister te willen worden. Hij zei inderdaad in eerste instantie voornemens te zijn geweest om af te treden, maar stelde dat Willem II hem persoonlijk had overtuigd om te blijven. De koning wilde met name dat Donker de noodzakelijk geachte bezuinigingen die hij op 13 mei in de Kamer had ontvouwd door zou voeren. 'Op die herinnering moest ik mijn verlangen om ontslagen te worden, laten varen; een woord een woord, een man een man.'⁶

Op 21 november ontsloeg Willem II in één besluit alle interim-ministers en stelde hij de bewindspersonen van het definitieve ministerie aan.⁷ Op diezelfde dag benoemde de koning Donker, net als zijn collega-minister en medelid van de grondwetscommissie De Kempenaer, tot Ridder Grootkruis in Orde van de Nederlandse Leeuw, de hoogste civiele onderscheiding.⁸ Het is opmerkelijk dat Donker binnen een maand tweemaal werd bevorderd in dezelfde orde, nog opvallender is het dat hij als dank voor zijn verdiensten als interim-minister van Justitie een veel hogere decoratie kreeg dan voor zijn werk als lid van de grondwetscommissie. Het grootkruis staat in schril contrast met de minimale dankzegging die Thorbecke voor zijn verdiensten in 1848 ontving.

Activiteiten als minister

Naast de grondwetsherziening was er één ander onderwerp dat de agenda van de ministerraad in 1848 domineerde: de situatie in Limburg. Na de afsplitsing van België begon in die provincie een afscheidingsbeweging op gang te komen. Veel Limburgers hadden liever bij België gehoord. Tegelijkertijd werd het Hertogdom Limburg, met uitzondering van Venlo en Maastricht, in 1839 lid van de Duitse Bond als compensatie voor de verliezen van de Bond in Luxemburg. De Limburgers hadden zich altijd meer verwant gevoeld met de Belgen en minder met de Noord-Nederlanders. Veel protestantse Nederlanders keken op eenzelfde wijze naar de katholieke Limburgers. Het separatistische sentiment kwam weer naar de oppervlakte na de maartrevoluties in de diverse Duitse staten. Een Limburgs Kamerlid bracht eind maart naar voren dat Limburg verscheurd werd tussen de grondwet en Duitsland.⁹ Dit bleek niet onterecht. De staten van de Duitse bond mochten afgevaardigden kiezen voor het Frankfurter Parlement, een vergadering die een grondwet voor een nieuw te vormen Duitse eenheidsstaat zou opstellen. Limburg leverde eveneens twee afgevaardigden. Deze bleken warme pleitbezorgers voor afscheiding van het hertogdom.

De separatistische tendensen en de ontwikkelingen in Duitsland werden in Den Haag met argwaan bekeken. Dit betekende nog niet dat de regering daadkrachtig optrad. Donker bracht de ministerraad wel steeds op de

hoogte van berichten over onrust in het zuiden, maar veel reactie van de zijde van zijn collega's volgde daar niet op. Donker opperde aanvankelijk om een reactie van Willem II als hertog van Limburg uit te laten gaan. Hij stelde voor om enkele aanzienlijke Limburgers uit te nodigen om de situatie te bespreken. Uiteindelijk werd de ministerraad het wel eens over de benoeming van een commissaris die toezicht moest houden op de organisatie van de verkiezingen voor het Frankfurter Parlement. Toen deze Louis Beerenbroek echter een anti-Hollands liedje wilde verbieden, adviseerde Donker dit niet te doen. Hij wilde drukpersdelicten niet bestraffen en was bevreesd dat een krachtig optreden averechts werkte. Het verzoek van sommige gemeenten in Limburg om de Duitse vlag uit te steken moest volgens Donker worden gehonoreerd. Wel benadrukte hij dat onruststokers die zich schuldig maakten aan strafbare feiten gewoon vervolgd moesten worden. Ook pleitte hij voor steun aan een Nederlandsgezinde krant.¹⁰ Aan de ene kant was dit opmerkelijk, omdat hij in dezelfde periode aan Van Bevervoorde had laten weten dat hij het geen regeringstaak achtte om kranten te ondersteunen, aan de andere kant paste dit wel in de voorzichtige, *soft politics*-benadering van de Limburgse kwestie.

Op 19 juli besloot het Frankfurter Parlement dat Limburg zich moest afscheiden van Nederland en bij Duitsland moest aansluiten. Vooral de nieuw aangetreden minister De Kempnaer was fel in zijn reactie en pleitte voor ingrijpen. Donker was bereid meer concessies aan de Limburgers te doen, maar wilde de provincie niet zomaar opgeven. Hij was gekant tegen gewapend optreden, hoogstens achtte hij het indienen van een protest bij het Frankfurter Parlement opportuun, maar dan bij voorkeur zo gematigd mogelijk. Besloten werd om minister Lightenvelt als speciaal gezant namens de regering naar Limburg af te laten reizen om orde op zaken te stellen. De Kempnaer wilde ondertussen een van de Limburgse afgevaardigden laten vervolgen vanwege uitlatingen in het Frankfurter Parlement en zijn pogingen om Limburg af te scheiden, maar Donker zag hier niets in. Hij vond zijn optreden weliswaar 'onbetamelijk', maar meende dat een rechtsgrond voor vervolging ontbrak. Daarnaast wilde hij het anti-Nederlandse sentiment niet te veel aanwakkeren. Donker zag meer heil in het overreden van de Limburgers. Zo opperde hij om in de *Staatscourant* te publiceren wat de werkelijke bedoelingen van de regering in die provincie waren, om daarmee allerhande geruchten die de kop opstaken tegen te spreken. De Duitsers moest ingeprent worden dat de relatie met Nederland veel belangrijker was dan een 'ellendig strookje land als Limburg':

'Men moet dus aantonen 1. dat Deutschland weinig belang bij die Limburgsche strook heeft. 2. dat het veel belang heeft bij een vriendschappelijk verkeer met Nederland, waarop de natuur, welke zich aan geen grondwetten stoort, de rivieren doet uitwateren. 3. dat vooral thans

Nederland de hand aan Duitschland wil reiken. 4. dat die prul-kwestie over Limburg eene spanning zoude veroorzaken en werken op eene naauwe aliancie van Nederland met Frankrijk en Engeland, nadeelig voor Duitsland,’¹¹

Donker meende dat de meest succesvolle tactiek om de Limburgse kwestie op te lossen het toepassen van vertraging was. De gebeurtenissen in België in het najaar van 1830 nog vers op het netvlies, wilde Donker geen acties ondernemen die een afscheiding onafwendbaar zouden maken. Duitsland was wat hem betreft een ‘onregelmatige mogendheid, welke veel kracht heeft’. Omdat er nog een revolutie gaande was en zich nog geen stabiel bestuur had geïnstalleerd, wilde Donker niets onomkeerbaars ondernemen. Hij verwachtte eind 1848 dat het centrale bestuur snel zou instorten.¹² Dit gebeurde in mei 1849. Limburg bleef tot het einde van de Duitse Bond in 1866 lid, maar de dreiging van afscheiding was na 1848 niet meer zo groot. Donker toonde zich in de Limburgse kwestie terughoudend en afwachtend. Hem is verweten dat hij de zaak met een te lichtvaardig optimisme, een gebrek aan bezonnenheid en zonder staatkundig inzicht benaderde.¹³ Aan de andere kant kan juist gesteld worden dat Donker tactvol opereerde. Hij wist dat als het op een gewapend conflict aan zou komen Duitsland sterker was en een groot deel van de Limburgers zich tegen Nederland zou keren. ‘Een kleine staat’, zo was Donker van mening, ‘vindt alleen zijn kracht in waarheid en openhartigheid.’ Het was juist deze *soft power*-benadering die Limburg aansluiting bij Nederland zou doen houden.

Naast zijn aandacht voor de grondwetsherziening en Limburg, maakte Donker zich ook steeds weer sterk om bezuinigingen in het staatsapparaat door te voeren, zoals hij dat in zijn rede op 13 mei in de Tweede Kamer had aangekondigd. Zo opperde Donker in juni in de ministerraad of ‘overbodige’ ambtenaren eervol en met behoud van een deel van hun salaris konden worden ontslagen.¹⁴ In juli sprak hij in de Tweede Kamer uit dat hij als minister van Justitie zuinig wilde zijn, ‘omdat het mijn gevoelen is, dat elk minister in zijn departement minister van finantien moet zijn’.¹⁵ Nog voordat de grondwetsherziening een feit was, domineerden andere onderwerpen al de agenda van de ministerraad. De belangrijkste daarvan waren de begrotingswetten. Hoewel de ministers van mening waren dat bezuinigingskeuzes aan een definitief ministerie waren, probeerden ze wel zo veel mogelijk kosten te drukken. Zo stonden de discussies over onder meer de inrichting van de Raad van State, de Rekenkamer en de posten in het buitenland in het teken van bezuinigingen. Donker vroeg zich na de inwerkingtreding van de grondwet af of de Hoge Raad van Adel niet kon worden opgeheven, omdat er toch geen ridderschappen meer bestonden. Zijn ideeën met betrekking tot de hervorming van de rechtspraak ademen eveneens bezuinigingsdrift. In een ministerraad eind april verzuchtte Don-

ker al dat provinciale gerechtshoven maar helemaal afgeschaft moesten worden. Zelfs na het wegstemmen van zijn wet op het niet vervullen van opengevallen vacatures bij de hoven – in vergelijking met Donkers eigen ideeën nog een zeer gematigd plan – opperde hij weer een voorstel om de rechtspraak te reorganiseren en zo te bezuinigen.¹⁶ Toen eind oktober in de Kamer de staat van de financiën ter sprake kwam, liet Donker zich niet onbetuigd. Hij benadrukte dat op elk departement waar dit mogelijk was bezuinigingen waren doorgevoerd, ‘ofschoon daarvan geene groote vertoonning naar buiten gemaakt werd’. Hij erkende dat er pas op dat moment – na de afronding van de grondwet – over de echt grote bezuinigingen nagedacht kon worden. Toch waren zijn collega’s en hij daar ‘van den vroegen ochtend tot den late avond [mee] bezig’.¹⁷ Hierin liet Donker zien dat hij in ieder geval deels een bestuurder van de oude stempel was: net als zijn voorgangers toonde hij een ‘oude preoccupatie met de overheidsfinanciën’ te hebben.¹⁸ De resultaten van alle discussies over bezuinigingen rapporteerden de ministers op 13 november aan de koning. Ze konden in totaal ruim twee miljoen gulden besparen, onder meer door het inkrimpen van de Raad van State, het bezuinigen op de salarissen van gezanten in het buitenland, het terugdringen van defensie-uitgaven en de hervorming van rechtbanken en gerechtshoven. Op dat laatste punt gingen de ministers – ongetwijfeld met Donker als penvoerder – nadrukkelijk en uitgebreid in: de regering wilde niet voor niets ‘het justitiewezen [...] afbreken en opbouwen’. Het conservatieve dagblad *De Nederlander* vond Donkers hervormingsplannen veel te ver gaan: ‘tusschen te veel omslag en *table rase*, ligt een middenweg, en wij bezitten tot nu toe de overtuiging niet, dat onze Minister van Justitie den *tact* bezit, om dien middenweg te bewandelen’.¹⁹

Oude en nieuwe vrienden

Direct na zijn benoeming tot lid van de grondwetscommissie en minister van Justitie zat Donker op de positie waar hij zijn invloed kon uitoefenen en had hij niet zoveel meer aan de agitatie van de radicalen. Zeker na het Damoproer zag hij welke schade deze onruststokerij aan een liberale grondwetsherziening kon toebrengen. Toch bleef hij pal achter de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht staan. Toen de vermeende aanstichters van het Damoproer waren vrijgesproken, stuurde de Amsterdamse procureur-generaal Donker een brief waarin hij zijn verbazing uitsprak over de vrijspraak van de drie mannen. Donker antwoordde dat het vonnis hem evenzeer bevreemdde, maar dat de rechterlijke macht nu eenmaal gesproken had en dat deze uitspraak geëerbiedigd moest worden.²⁰

Donker was al te opruiige publicisten niettemin liever kwijt dan rijk. De Amsterdammer Jan de Vries, de uitgever van *De Hydra*, was tweemaal ver-

oordeeld voor een drukpersdelict en ging in cassatie bij de Hoge Raad.²¹ Donker zat met deze zaak in zijn maag. Hij schreef aan Van Maanen, procureur-generaal bij de Hoge Raad, dat De Vries snel het veld moest ruimen: 'dat zoude een zegen voor Amsterdam zijn'.²² Dat bleek niet het geval. Eind augustus vernietigde de Hoge Raad het vonnis tegen De Vries. Donker had overigens vooral contact met de radicalen die in Den Haag werkzaam waren, zoals Meeter en Van Bevervoorde. Er is geen bewijs dat hij directe lijnen had met Amsterdamse journalisten, onder wie De Vries. Maar ook voor Van Bevervoorde had Donker weinig mededogen.

Van Bevervoorde was na een tijd in België en Frankrijk verbleven te hebben eind 1848 weer in Nederland teruggekeerd. Hij had de eerste maanden in Parijs kunnen leven van de toelage die hij van de koning had ontvangen, maar al snel pakte hij de pen weer op en begon hij felle artikelen over de Nederlandse politieke situatie in Franse radicale bladen te schrijven. Het kabinet van Donker en De Kempnaer moest het ontgelden. Door tussenkomst van Van Andringa de Kempnaer kwam een overeenkomst tot stand. Van Bevervoorde zou ophouden met het publiceren van deze artikelen en hem werd namens de koning een nieuwe toelage in het vooruitzicht gesteld. Hij kon zich terug naar Nederland begeven, maar moest zich wel voor 21 november melden bij de procureur-generaal in Den Haag om alsnog zijn gevangenisstraf voor de belediging van Van Hall uit te zitten. Tegelijkertijd werd hem te verstaan gegeven dat hij de koning om gratie zou kunnen vragen. Dit gratieverzoek belandde voor advies op Donkers bureau. Van Andringa de Kempnaer raadde hem aan om het verzoek van een positief advies te voorzien, anders kon men denken dat Donker 'bevreesd' of 'wraakzuchtig' zou zijn.²³ Hij bracht het verzoek op 4 december ter tafel in de ministerraad. Zijn collega-ministers waren echter niet geneigd dit verzoek in te willigen en Donker verenigde zich met hun standpunt.²⁴ Hij meldde Van Andringa de Kempnaer dat Van Bevervoorde vroeg om een gunst 'welke de minister zich niet geroepen of gehouden acht aan den adressant te geven'.²⁵ De *Arnhemsche Courant* trok fel van leer. Het blad vond de afwijzing 'een droevig en betreurenswaardig blijk van eene onbegrijpelijke kleingeestigheid en bekrompenheid van gemoed'. Het besluit zou zijn ingegeven door 'personeele wrok' en Donkers 'gekrenkte eigenliefde', terwijl hij zich verschool achter de ministerraad om zijn eigen wens door te drukken. Het was daarom geen wonder dat de krant de spot dreef met Donkers 'burgerlijke zin' en zich hardop afvroeg of het ministerie wel 'waarlijk liberaal' was.²⁶ Van Bevervoorde had ondertussen weer de wijk genomen naar België. Hij keerde later nog wel terug naar Nederland, onder meer om zijn ter ziele gegane Democratische Vereeniging nieuw leven in te blazen, maar zonder succes. Hij zou in 1851 overlijden.²⁷

Daarentegen maakte Donker ook nieuwe vrienden. Zo werd d'Engelbronner, die onder Van Hall nog een geheim agent was die de radicale pu-

blicisten in de gaten moest houden, zijn ambtelijke steun en toeverlaat. Zelfs Anthon van Rappard, die Donker in februari 1845 nog kortaf liet weten dat Willem 11 zijn opvattingen over de grondwetsherziening niet deelde, werd een vertrouweling van Donker. Aan het einde van 1848 vroeg Donker hem hoe zijn verdiensten in het afgelopen jaar het beste beloond konden worden. Van Rappard wilde graag het Grootkruis in de Luxemburgse Orde van de Eikenkroon ontvangen, dat hij vervolgens inderdaad kreeg.²⁸ Jegens diegenen die hadden geholpen de grondwet door de Kamers te krijgen, was Donker goedgezind. Hij liet François Anemaet, zoon van Kamerlid en oud-negenman Anemaet benoemen tot kantonrechter in Gorinchem. Anemaet stond niet op de voordracht, maar Donker betoogde dat hij niet alleen al meerdere keren op andere rechttersposities gesolliciteerd had, maar dat hij bovendien verschillende keren was aanbevolen. Daarnaast zouden de veranderde tijdsomstandigheden voor hem pleiten.²⁹

De nieuwe Tweede Kamer

De nieuwe grondwet was aangenomen en dat betekende dat de Tweede Kamer voortaan direct werd verkozen. Eind 1848 konden de verschillende nieuwe kiesdistricten zich opmaken voor de verkiezingen. Er werd driftig gespeculeerd over mogelijke kandidaten. De rol van de Amstelsociëteit was intussen uitgespeeld, vooral omdat de vereniging in Amsterdam Floris van Hall naar voren had geschoven. Donkers neef Boudewijn scheen hieraan te hebben meegewerkt, dit tot woede van de Thorbeckianen.³⁰ Donker zelf werd genoemd als kandidaat in Delft.³¹ Kandidaten hoefden niet officieel voorgedragen te worden, kiesgerechtigden konden elke naam op het stembiljet schrijven. Zo kreeg Donker in Leiden één stem en wilde iemand in Vlaardingens zelfs dat Donker Eerste Kamerlid werd! Een serieuze kans kreeg hij in Den Haag en Gouda. In zijn woonplaats droeg de katholieke vereniging ‘De Toekomst’ Donker unaniem voor. Ook een vergadering van ruim 200 kiezers in Diligentia opperde Donker en Kamervoorzitter Willem Boreel van Hogelanden.³² Bij de verkiezingen op 30 november ging het inderdaad tussen beide kandidaten. Donker behaalde 182 stemmen, ruim 30 procent. Hij moest Boreel, die met ruim 59 procent van de stemmen de absolute meerderheid had behaald, voor laten gaan.³³ In Gouda was Donker eveneens in de race. Aanvankelijk stonden Luzac, Abram van Rijckevorsel en Donker op de voordracht. Luzac had wegens zijn slechte gezondheid bedankt. Thorbecke meende dat Van Rijckevorsel in Rotterdam kans maakte en zag daarnaast niets in een dubbelfunctie voor Donker. De Leidse hoogleraar had daarom zijn oud-student Gijsbert van der Linden naar voren geschoven.³⁴ Thorbecke zelf werd ook op de voordracht geplaatst.³⁵ Donker kreeg uiteindelijk 87 stemmen, net iets minder dan 14 procent. Vier kandi-

daten eindigden voor hem: Van der Linden, die na herstemming werd gekozen, Thorbecke zelf, de antirevolutionair Aeneas Mackay en Van Rijkevorsel.

Donker zou uiteindelijk toch gekozen worden, maar dan in het district Almelo. Bij de eerste verkiezingen aldaar namen H. Jacobson, president van de rechtbank, en Thorbecke het tegen elkaar op. Hoewel Jacobson met ruim 65 procent van de stemmen de absolute meerderheid had behaald, nam hij zijn verkiezing niet aan. Thorbecke was inmiddels al in Leiden tot Kamerlid gekozen. Een nieuwe stemming met nieuwe kandidaten was dus nodig. Dit bood aan velen de kans om alsnog in de Tweede Kamer te komen. Thorbecke wilde de Haagse advocaat De Pinto, een oud-leerling van hem, kandideren.³⁶ De strijd zou daarentegen gaan tussen twee lokale kandidaten – Van Riemsdijk en Van Diggelen – en Donker. Donker werd volgens de conservatieve krant *De Nederlander* aanbevolen om steun aan het bewind te geven en om zijn mening in de Kamer te laten doorklinken, ook indien het kabinet zou vallen.³⁷ Bij de verkiezing op 21 december zelf ontstond een relletje. De voorzitter van de kiezersvergadering stak zijn voorkeur voor Van Riemsdijk niet onder stoelen of banken. Een ander lid van de kiescommissie was daarentegen een overtuigd pleitbezorger van Donker. Beiden riepen tijdens de stemming op om voor hun kandidaat te stemmen: ‘Het schandaal ging zoo ver, dat toen de president verslag deed van de algemeene vergadering, het gemelde lid de waarheid van een gedeelte van dit verslag bestreed!!’³⁸ Donker eindigde met 153 stemmen als tweede, na J. van Riemsdijk, die 199 stemmen behaalde. Derde werd het Zwolse raads- en Statenlid B.P.G. van Diggelen, een kandidaat die populair was in de overwegend katholieke gemeenten Tubbergen en Ootmarsum. Omdat geen van drieën de absolute meerderheid had gehaald, was op 2 januari 1849 een herstemming tussen Donker en Van Riemsdijk nodig. Van Riemsdijk was een Almeloise advocaat en leerling van Thorbecke. De inhoudelijke verschillen tussen beide kandidaten waren verwaarloosbaar. Wel was Donker landelijk bekend – hij had geen band met Almelo of de omliggende gemeenten – terwijl de familie van Van Riemsdijk met name in Hardenberg, dat onder hetzelfde district viel, invloedrijke posities bekleedde. Van Riemsdijk was daarmee een uitgesproken regionale kandidaat. Het katholieke dagblad *De Tijd* beval Donker van harte aan, vooral omdat de krant meende dat er over Van Riemsdijk weinig bekend was en er met Donker ‘een echt vrijzinnig lid’ in de Kamer zou komen.³⁹

De uitslag van de verkiezingen liet een opvallend beeld zien. In Hardenberg kreeg Van Riemsdijk zoals verwacht veruit de meeste stemmen (ruim 82 procent) en in hoofdplaats Almelo ging hij met bijna 70 procent van de stemmen ruim aan kop. Donker wist zijn meerderheid veilig te stellen in de gemeenten Ootmarsum en Tubbergen. Van de 59 stemmen in Ootmarsum kreeg Donker er 57, in Tubbergen gingen zelfs alle uitgebrachte 99

stemmen naar hem! Opvallend was dat in deze gemeenten een groot deel van de bevolking katholiek was: respectievelijk 82 en 90 procent. In Hardenberg en Almelo was dit slechts 13 en 15 procent. Donker bemachtigde uiteindelijk de Almelse zetel door met 267 tegen 213 stemmen te winnen. Zijn overwinning was te danken aan zijn monsterzege in de twee genoemde katholieke gemeenten. Er lijkt hier sprake van een ‘sterk en tamelijk coherent katholiek netwerk’, dat en masse op Donker stemde.⁴⁰ Tegen diegenen die argwanend stonden tegenover zijn combinatie van ministersambt en Kamerlidmaatschap, beloofde hij bij eventuele botsende belangen óf af te treden als minister óf zijn Kamerzetel ter beschikking te stellen.⁴¹

Donker gaf in zijn dankbrief aan ‘geheel onbekend [te zijn] in Uw district’. De *Twentsche Courant* hoopte dat Donker zelf naar Almelo zou afreizen om te onderzoeken hoe hij de Almelse belangen in de Tweede Kamer kon behartigen.⁴²

In juli 1848 hadden Provinciale Staten van Zuid-Holland Thorbecke in de Tweede Kamer gekozen als vervanger van de afgetreden Luzac. Op 17 oktober werd hij geïnstalleerd. Hij had dus niet deelgenomen aan de raadslagingen over de grondwetsherziening. In die Kamer, die nog volledig door Provinciale Staten was benoemd, vond hij weinig weerklank. Zo stemde hij samen met slechts vijf anderen voor een amendement op het adres van antwoord op de Troonrede, waarin werd benadrukt dat de Tweede Kamer de natie pas echt vertegenwoordigde nadat er directe verkiezingen waren geweest. De Kamer vond daarentegen dat zij de natie onder de oude grondwet nog steeds representeerde. Een overweldigende meerderheid nam het uiteindelijke antwoord aan, zonder de door Thorbecke gewenste aanpassingen. Alleen grondwetscommissielid Storm en hij stemden tegen.⁴³ Anders was de situatie na de eerste directe verkiezingen.

De Tweede Kamer in nieuwe samenstelling – de eerste die direct was gekozen – kwam op 13 februari voor het eerst bijeen. Thorbecke had zich intensief met de verkiezingen bemoeid. Zijn medestanders vormden de grootste groep, maar hadden geen meerderheid. Zo’n twintig Kamerleden waren te kwalificeren als Thorbeckianen. Dit betekende niet dat Nederland nu liberaal geworden was, er deden aan de verkiezingen vooral liberalen mee, terwijl veel Kamerleden die voor 1848 zitting hadden gehad zich afzijdig hielden.⁴⁴ Bij de opening van de nieuwe Tweede Kamer sprak Willem II een troonrede uit, die Donker had opgesteld.⁴⁵ Donker liet de koning zeggen dat de kabinetsprioriteiten nu lagen bij bezuinigingen en het voorstellen van wetten die uit de nieuwe grondwet voortvloeiden.⁴⁶

In de nieuwe Kamer ontstond al snel ter linkerzijde een groep gelijkgestemden. Eind maart, een maand na de installatie van de nieuwe Kamer, kwamen tien leden bij elkaar. Onder hen waren Thorbecke en andere Negenmannen, maar al snel groeide de groep naar ongeveer 25 personen, onder wie veel nieuw gekozen Kamerleden. Het huis van oudgediende Ane-

maet was de ontmoetingsplaats. Thorbecke ontpopte zich hier als voorman. Niet alleen had hij ruime ervaring in het parlement, als hoogleraar in de rechten genoot hij bovendien autoriteit in een Kamer die nog zoekend was naar zijn nieuwe constitutionele rol.⁴⁷ De botsing tussen Thorbecke en Donker in de Kamer begon al enkele dagen na hun aantreden. Thorbecke wilde dat de nieuwe Kamer een nieuwe griffier zou benoemen, terwijl Donker betoogde dat alleen de leden van de Kamer vervangen waren en dat het personeel gewoon kon aanblijven. Thorbecke kreeg van de Kamer met 36 tegen 25 stemmen toch zijn zin. Enkele dagen later liet Donker weten het jammer te vinden dat de Tweede Kamer in het antwoord op de troonrede niet sprak over hetgeen de vorige Kamers hadden bijgedragen aan de grondwetsherziening. Daarnaast meende hij dat het adres geen antwoord op de rede van de koning was, maar een opzichzelfstaand stuk, dat een slechte indruk naar buiten maakte. Thorbecke, voorzitter van de commissie die het antwoord had opgesteld, was hierover zeer verbaasd. Hij vond dat het antwoord van de Kamer zelf afkomstig moest zijn en niet onder druk van buiten tot stand moest komen. Zelfs over kleinere wijzigingen bleken Donker en Thorbecke het oneens. Overigens ontstond er verwarring toen Donker het woord wilde voeren. Hij was immers zowel Kamerlid als minister en het was niet duidelijk in welke rol hij sprak. Hij probeerde nog met een amendement – ingediend als Kamerlid – de rol van het parlement bij de grondwetsherziening te benadrukken, maar onder anderen Thorbecke stemde dit weg.⁴⁸ Donker bediende zich ook van zijn dubbele petten. In een debat over het reglement van orde van de Verenigde Vergadering merkte hij eerst als Kamerlid op dat hij tegen het voorstel was dat leden van de vergadering het recht van amendement zouden hebben. Toen dat bij zijn medeleden weinig bijval vond, sprak hij als minister van Justitie hetzelfde standpunt uit. Hij refereerde hierbij zelfs aan ‘den spreker uit Almelo’, die volgens hem een duidelijke redenering had ontwikkeld. Saillant detail: die spreker was hij zelf!⁴⁹ De eerste grote botsing tussen beide liberalen vormde de discussie over het reglement van orde van de Tweede Kamer. Thorbecke meende dat de nieuwe Tweede Kamer een geheel nieuw reglement nodig had, Donker vond dat er alleen aanpassingen nodig waren voor zover er in de nieuwe grondwet zaken die de Kamer raakten waren gewijzigd. Thorbecke zat een commissie voor die een nieuw ontwerp maakte.⁵⁰ Het voorstel stuitte op kritiek van Donker. Hij meende dat het ontwerp strijdig was met de bevoegdheden van de Kamer, omdat het de aanstelling en bezoldiging van ambtenaren wilde regelen. De grondwet had de Kamer alleen het recht gegeven de griffier te benoemen, niet de overige ambtenaren. Bovendien ging de Kamer niet over zijn salaris. Toch haalde Donker bakzeil. Zijn tweede punt van kritiek betrof het voorstel de verslagen van de rapporteurs uit de afdelingen van de Tweede Kamer direct openbaar te maken. Het zou een goede discussie in de Kamer ondermijnen als de rapporteurs hun verslagen

zouden publiceren voordat er in de Kamer plenair over gesproken was. Elk wetsvoorstel had imperfecties, zo redeneerde Donker, en het zou raadzamer zijn eerst in onderling overleg tot betere wetgeving te komen. Anders lagen alle grieven van de Kamer direct op straat en kon het publiek deze als beschuldigingen aan het adres van de regering opvatten. Vooral bij ‘moeilijke vraagstukken’ zoals de wetten op het recht van vereniging en vergadering en de ministeriële verantwoordelijkheid, waarop vele aanmerkingen mogelijk waren, werkte dit niet productief.⁵¹ Donkers woorden zouden voorstellend blijken te zijn.

Wetgeving

Begin januari schetste Donker in een circulaire de invloed van de directe verkiezingen op het justitieapparaat. Donker riep alle ambtenaren op om wanneer misdaden werden gepleegd, deze in de openbaarheid te brengen, zodat iedereen kon meewerken de schuldigen te vinden. ‘Deze openbaarheid heeft een drievoudig voordeel: zij is de schrik der schuldigen, zij maakt de ingezetenen behoedzaam en waakzaam, en zij wekt den ijver van de officieren van justitie en politie op.’ Doordat schuldigen nu eerder hun straf zouden kunnen krijgen, kon de strengheid van de straffen verminderen.⁵² Groen van Prinsterer zag in de circulaire het sluitstuk van de ‘veldtog’ van Donker, die hij door zijn strijdlust bijna overwoog als minister van Oorlog te kwalificeren.⁵³ In een circulaire amper twee maanden later constateerde Donker dat zijn denkbeeld omtrent het openbaar maken van misdrijven nieuw was en ‘daarom van vele zijden tegenkanting [moest] vinden’. Hij vroeg aan de procureurs-generaal bij de provinciale hoven hem te melden wat ze al hadden gedaan om deze openbaarheid te bevorderen.⁵⁴

Nu Donker definitief minister was, kon hij zich richten op het meer structureel verbeteren van wetgeving. Omdat er onduidelijkheid bestond welke wetten wel en niet meer golden, bracht Donker begin januari 1849 in de ministerraad het idee naar voren een commissie tot herziening van in onbruik geraakte of afgeschafte wetten te benoemen.⁵⁵ De advocaten Leonard Metman, Abraham de Pinto en Nicolaas Olivier boden geheel vrijwillig aan de taak op zich te nemen om te onderzoeken welke wetten en verordeningen uit de Franse tijd en het ancien régime nog van kracht waren.⁵⁶ Een paar dagen later presenteerde Donker daarnaast twee ontwerp-wetten aan zijn collega-ministers: één wet met betrekking tot de vrijheid van vereniging en vergadering en een wetsvoorstel over de samenstelling van de Hoge Raad en de provinciale gerechtshoven. Net zoals bij de door de Eerste Kamer in juli 1848 verworpen wet, was hier de beperking van het aantal vacatures in deze hoven een cruciaal punt. De ministerraad verenigde zich met Donkers beide ontwerpen. De Hoge Raad had wel opmerkingen over de wet, in het

bijzonder met betrekking tot de inkrimping van het aantal leden. Donker hield voet bij stuk. Ook ontwierp hij een wet op de vreemdelingen, een wet op het recht van enquête door de Tweede Kamer en een wet op de ministeriële verantwoordelijkheid. Naast Donker was in het bijzonder minister De Kempnaer druk doende om wetten te ontwerpen die voortvloeiden uit bepalingen in de grondwet. Begin februari behandelde de ministerraad de uitgangspunten voor de nieuwe kieswet. Bij de discussie over de hoogte van de census merkte Donker op dat deze wat hem betreft niet te laag moest worden.⁵⁷

De meeste van Thorbeckes veranderingen in het reglement van orde van de Tweede Kamer waren afgewezen. Dit was een overwinning voor Donker, maar de plenaire behandeling van een drietal wetsontwerpen stond nog gepland: die op de rechterlijke colleges, op vereniging en vergadering en op de ministeriële verantwoordelijkheid. Vooraf was al duidelijk dat deze veel weerstand zouden ondervinden. Nog voor de behandeling van die wetsontwerpen, tijdens de discussie over het reglement van de Kamer, had Thorbeckiaan Van Zuylen van Nijvelt gesproken over 'onbekookte wetsontwerpen' die de regering bij de Kamer zou hebben ingediend. Donker reageerde direct fel. Hij verweet hem een 'aanmatigende toon', die in de verslagen van de afdelingen was teruggekomen. Dit zou leiden tot het aantasten van het aanzien van de regering en op den duur leiden tot 'vergruizing van alle gezag'. 'Vele ontwerpen', zo constateerde Donker, 'die met zooveel scherpheid zijn aangevallen, [zijn] van mij [...] uitgegaan.' Hij vond zeker niet dat ze feilloos waren, maar benadrukte dat het nieuwe wetten en principes betrof, 'waaromtrent het reeds veel is een eersten stap te hebben gedaan'. Van Zuylen vond het vervolgens jammer dat Donker 'de discussie op een meer personeel terrein' had gebracht.⁵⁸ De toon was gezet.

Van Dam van Isselt zette op 3 mei in de Kamer uiteen dat hij meende dat er twee partijen bestonden, één van vooruitgang en één van achteruitgang. Hij vond dat hij geen van beide in de Kamer kon vertegenwoordigen en trad daarom terug als Kamerlid. Hij wilde zich niet mengen in de strijd tussen de Thorbeckianen en de gematigd liberalen. Thorbecke ontkende hierna dat er een partij van behoud en van snelle vooruitgang was. Weliswaar konden er individuen zijn die meer behoudend dachten of juist snelle hervormingen wilden, maar deze vormden nog geen partijen.⁵⁹ *De Noord-Brabander* verweet Donker dit 'schrikbeeld van partijen' te hebben aangejaagd. Bovendien zou het kabinet zelf erkend hebben de sympathie van de natie niet te hebben.⁶⁰

De gezondheid van de koning ging ondertussen achteruit. Eind januari werd in de ministerraad al melding gemaakt van zijn ziekte en toen Willem II op 13 februari de eerste direct gekozen Tweede Kamer toesprak, merkte men op dat hij er slecht uitzag. In maart verslechterde de toestand van de koning weer. Op 15 maart berichtte Lightenveld in de ministerraad dat de

situatie zo ernstig was dat de Prins van Oranje, die in Londen was, op de hoogte gesteld moest worden. De ministers besloten dat Lightenvelt zelf de prins zou informeren en hem over zou proberen te halen terug te keren naar Nederland. Daartoe reisde hij met het stoomschip Cycloop naar Engeland.⁶¹ Nog voordat hij vertrok, kwam op 17 maart het bericht uit Tilburg dat de koning was overleden.

Willem III wilde in eerste instantie de troon niet accepteren. In de herfst van 1848, toen het parlement de nieuwe grondwet aannam, liet hij zijn vader weten nooit onder een dergelijke constitutie koning te kunnen worden. Minister Lightenvelt wist Willem in Londen en tijdens de overtocht op de Cycloop te bepraten en terug in Den Haag overtuigde ook prins Frederik zijn neef van zijn plicht het koningschap te aanvaarden. Al direct na de dood van Willem II, toen zijn zoon nog in Londen zat, hadden de ministers een proclamatie uitgevaardigd waarin Willem III werd aangekondigd als de nieuwe vorst. Daarmee was de opvolging een *fait accompli*. Ze gingen zelfs nog verder. In de eerste kabinetsraad las Donker een proclamatie voor, waarin Willem III het grondwettelijk koningschap nadrukkelijk zou accepteren. Na een opsomming hoe zijn twee voorgangers constitutionele vorsten waren geweest, verklaarde de proclamatie: 'Mijne roeping zal het zijn, op denzelfden voet aan die Grondwet volledige werking te geven.' Willem zette zijn handtekening. Het mag verbazend heten dat hij zo expliciet akkoord ging met hetgeen hij enkele dagen daarvoor nog verafschuwde.⁶²

Op 4 april werd de overleden koning in de Nieuwe Kerk in Delft bijgezet. Na de ceremonie daalde Donker, samen met secretaris-generaal Abraham Muller en een aantal kamerheren en adjudanten van de overleden koning, af in de grafkelder. Daar sloeg Donker 'kruiswijze een zilveren galon met zwarte strepen [...], waarvan de beide einden, ieder afzonderlijk op het dek-sel met het Grootzegel van het Rijk zijn verzegeld geworden'.⁶³ Donker zou later steeds vol bewondering over Willem II spreken en omschreef hem als 'veldheer en wijsgeer'.⁶⁴ Een ruime maand na zijn begrafenis, op 12 mei, werd Willem III in Amsterdam ingehuldigd. Lightenvelt en Donker hadden snel het vertrouwen van de koning gewonnen. Hij was 'door een gevoel van kinderlijke liefde gehecht aan de ministers, door zijn vader benoemd'. Ook nadat beiden waren afgetreden 'bleef [hij] aan het oordeel van dezen op-rechten Staatsman [en Lightenvelt] groote waarde hechten'.⁶⁵

In de ministerraad besloten de ministers bij de eerste samenkomst met de nieuwe koning hun portefeuilles ter beschikking te stellen. Tegelijkertijd zouden ze zich bereid verklaren om hun ministerschap opnieuw te aanvaarden. Donker bracht deze mededeling over aan de koning. Hij legde hem tevens een ontwerp voor waarin alle ambtenaren en officieren in hun betrekking werden bevestigd. Tegelijkertijd ontstond er discussie over de hoogte van het inkomen van de kroon. In het grondwetsontwerp was vast-

gelegd dat Willem II jaarlijks een toelage van een miljoen gulden uit de staatskas ontving, maar dat dit bij elke troonswisseling opnieuw werd vastgesteld. De ministers wilden in eerste instantie vijfhonderdduizend gulden voorstellen, maar de verwachting was dat de Kamer een halvering niet accepteerde. Het kabinet kwam uit op zeshonderdduizend, maar toen bleek dat de Kamer hiertegen eveneens bezwaren had, verhoogden de ministers de toelage naar zeshonderdvijftigduizend gulden en enkele dagen later zelfs naar zevenhonderdduizend.⁶⁶

Wet op de rechterlijke colleges

Donker had de Kamer een wetsontwerp gestuurd met betrekking tot de samenstelling van de Hoge Raad en de provinciale gerechtshoven. Het ontwerp voorzag in het niet-opvullen van vacatures in deze laatste hoven en de arrondissementsrechtbanken. De wet leek erg op het voorstel dat de zomer ervoor door de Eerste Kamer was verworpen. Donker wilde het aantal rechters verminderen. De Hoge Raad moest met vijf in plaats van zeven raadsheren rechtspreken, de provinciale hoven zouden van zes naar vier rechters gaan. Verschillende Kamerleden noemden de wet ‘verderfelijk’ en ‘gevaarlijk’ voor het Nederlandse rechtssysteem. Daarnaast waren ze niet te spreken over het tijdelijke karakter van de wet, het liefst hadden ze een volledige hervorming van de rechterlijke organisatie gezien. Ze twijfelden aan Donkers motief: hij zou veel meer de intentie hebben om te bezuinigen dan om een goed rechtssysteem neer te zetten.⁶⁷

Donker verdedigde zijn directheid in zowel het indienen van zijn wetsvoorstellen als zijn bejegening van de Kamer. Hij deed dit bewust, voorzichtigheid, ‘believen’ en ‘vleijen’ zouden het vertrouwen in de regering schaden. Hij erkende dat dit ertoe leidde dat sommigen hem als ‘zeer stoutmoedig’ tegenover het parlement zagen. Als dit als vijandschap werd uitgelegd, voelde Donker zich genoodzaakt wapens te gebruiken die hem ten dienste stonden. Daarvan konden er best enkele zijn ‘die wonden toebagten welke moeijelijk te genezen zijn’. Daarna verdedigde Donker het principe dat rechtspreken met minder rechters mogelijk was. Hij legde uit dat het akkoord gaan met deze wet niet betekende dat de Kamer zich op een mogelijk toekomstig ontwerp van het rechtssysteem zou vastleggen. De tijd was nog te kort geweest om een zo omvangrijke wet in te dienen. Als de leden zouden oordelen dat er toch meer rechters nodig waren, er dus niet te bezuinigen viel en de wet zouden verwerpen, dan dreigde Donker onmiddellijk af te treden. Een dag later drukte hij zich nog duidelijker uit. De liberaal Godefroi had een amendement ingediend waarin hij voorstelde het aantal rechters in de Hoge Raad ongemoeid te laten. Donker zei dat als het amendement zou worden aangenomen, hij onmiddellijk ontslag zou

nemen. Hij verklaarde overigens niet bij elk wetsontwerp met zijn portefeuille te willen zwaaien: met betrekking tot de ontwerpvetten op vereniging en vergadering, de ministeriële verantwoordelijkheid en het recht van enquête van de Tweede Kamer beloofde hij bij een eventueel wegstemmen gewoon aan te zullen blijven, omdat hij meende dat bestaande vetten nog voldoende waarborgen boden. Diverse Kamerleden waren verbaasd dat Donker zijn ministerschap liet afhangen van het al dan niet vervullen van twee vacatures in de Hoge Raad. De wet was daarnaast slechts een tijdelijke maatregel. Donker op zijn beurt vond dat als dit principe niet werd gesteund, hij onvoldoende vertrouwen van de Kamer zou ervaren voor de toekomstige hervorming van de rechtspraak. Het amendement, hoewel gesteund door veel Thorbeckianen, werd verworpen en de wet werd uiteindelijk met 46 tegen 15 stemmen aangenomen.⁶⁸

Wet op vereniging en vergadering

Lastiger kreeg Donker het bij de wet op het recht van vereniging en vergadering. Hij had een wetsvoorstel ingediend dat meer leunde op het behoud van orde dan het garanderen van vrijheden. Het voorzag in een controle op bijeenkomsten voordat deze gehouden werden, zodat ingrijpen achteraf niet nodig zou hoeven te zijn. Voor openbare vergaderingen moest vooraf toestemming worden gevraagd, terwijl die bepaling niet voor besloten vergaderingen gold.

De wet had al voordat deze in de plenaire Kamer werd besproken zeer negatieve recensies ontvangen. Zo meldde de *Groningsche Courant* dat de Kamerleden in de afdelingen zoveel opmerkingen hadden, ‘dat er niets goeds, ja niets bruikbaars van is overgebleven’. Verder berichtte de krant dat de ministers ‘niet zeer gelukkig’ tegenover de Tweede Kamer stonden. ‘Het is ook onbegrijpelijk, hoe een man als *D. Donker Curtius* – vroeger zoo liberaal – in zoo korten tijd zoo verbazend kon veranderen, en onbegrijpelijk vooral, hoe hij eene wet als die op de vereenigingen en vergaderingen heeft kunnen en durven voordragen.’ De Thorbeckiaanse *Arnhemse Courant* nam het bericht met graagte over.⁶⁹

De katholieken waren huiverig voor Donkers wet. Ze vreesden dat deze als voorwendsel gebruikt zou worden om hun bijeenkomsten te verbieden. Donker verzekerde dat dat niet het geval was. Hij zei ‘dat de katholieken volkomen vrij zouden zijn, dat de wet alleen gemaakt was om *Philacterion*, *Unitas* en andere geheime genootschappen te treffen’. Hij verklaarde daarnaast ‘dat de katholieken een gunstige wet op het onderwijs zouden ontvangen’.⁷⁰ Genoemde genootschappen hadden als doel katholieken zo veel mogelijk te weren uit openbare functies. Veel hoge ambtenaren waren hiervan lid.⁷¹ De Kamerleden hadden ondertussen ‘menigvuldig bezwaar’ en

meenden dat het ontwerp – in het bijzonder het repressieve karakter – strijdig was met de grondwet. Amendementen zouden het voorstel niet kunnen verbeteren.⁷² Donker reageerde in zijn memorie van beantwoording ongemeen fel. Hij had het verslag ‘niet zonder verwondering gelezen’. Het bevatte ‘beschuldigingen’ en ‘stellingen welke met de waarheid strijden’. Hij trof er ‘zooveele dwalingen als woorden aan’. Zijn wet was niet strijdig met de grondwet en beoogde geen repressief stelsel.⁷³

Groen van Prinsterer bekritiseerde Donkers scherpe reactie. Hij vond deze beledigend voor de Kamer. Zijn ‘eigenliefde’ leidde tot ‘overmoed’. Hij noemde het ministerie bovendien reactionair. Donker antwoordde direct dat hij wilde meewerken ‘om te doen ophouden die bitsheid, die onaangenaamheid’ die uit de stukken sprak. Naar eigen zeggen was hij gevallen over het verwijt dat hij door deze wet in zekere mate de vrijheid ‘valschelijk, verraderlijk, geniepig’ onmogelijk had gemaakt. Het verwijt dat zijn ministerie reactionair was, viel bij hem in verkeerde aarde.⁷⁴

Kamerleden waren kritisch over het onderscheid in toestemming tussen openbare en besloten vergaderingen. Vergaderingen die niet openbaar waren, maar juist in het geheim werden georganiseerd, vonden zij veel gevaarlijker voor de orde. Donker redeneerde juist dat openbare bijeenkomsten een aanzuigende werking konden hebben en daarmee potentieel veel meer ordeverstorend waren. Ook ontkende hij dat er expliciet toestemming moest worden gegeven. Hij wilde alleen een melding van elke openbare vergadering waar meer dan dertig mensen werden verwacht. Lokale autoriteiten konden dan bepalen of er een risico op ordeverstoring bestond. Pas achteraf ingrijpen, als het kwaad al was geschied, zou veel funester voor de openbare orde en voor ieders individuele vrijheid zijn, zo redeneerde hij. Verenigingen zouden helemaal vrij zijn, alleen wanneer deze rechtspersoonlijkheid hadden, was erkenning door de autoriteiten nodig. Donker meende dat zijn stelsel helemaal aansloot bij het stelsel in Engeland, ‘het land der associaties bij uitnemendheid’.⁷⁵

Daarop verhardde het debat weer. Donker liet zich ontvallen dat als deze wet verworpen zou worden, de Kamer dan maar zelf met een beter voorstel moest komen. De Thorbeckiaan Van Zuylen van Nijevelt beschouwde dit als een provocatie. Thorbecke vroeg zich af waarom het ministerie niet eerst de kies-, gemeente- en provinciewetten had ingediend. Deze waren na de grondwetsherziening als eerste aangekondigd en daarnaast in zijn ogen veel belangrijker dan dit voorstel. Donkers dreigen met aftreden beschouwde hij als een soort chantage richting de Kamer. Donker verwarde volgens Thorbecke de aanmerkingen op zijn wetsvoorstellen met persoonlijke kritiek. Na een lange dag vergaderen stelde Thorbecke voor om ’s avonds door te gaan met het debat. Donker reageerde wat verbolgen, omdat hij niet genoeg voorbereidingstijd meende te hebben om zijn antwoorden goed op papier te zetten. Hij hield desondanks een lang betoog, waarin

hij de tegenwerpingen van de Kamerleden een voor een behandelde. Aan het einde van zijn repliek ontkende hij met klem dat het ontwerp onvol- dragen zou zijn: ‘weken’ zou hij hierover hebben nagedacht. Thorbecke constateerde dat Donker prima in staat was geweest om te antwoorden en zijn redenen om een avondvergadering voor te stellen verkeerd begrepen had. Hij merkte op dat Donker zich noch als minister, noch als Kamerlid tegen zijn procedurevoorstel had gekeerd. Aan het eind van een lange ver- gadering gaf Pieter Schooneveld nog aan het voorstel ‘zoo liberaal mogelijk’ te vinden. Het mocht niet baten. Het ontwerp kende slechts zes voorstem- mers, onder wie Donker. 54 andere Kamerleden verwezen de wet naar de prullenbak.⁷⁶

Wet op de ministeriële verantwoordelijkheid

Eenzelfde lot was Donkers wetsontwerp op de ministeriële verantwoorde- lijkheid beschoren. Het had in de afdelingen al veel bedenkingen van Ka- merleden ontmoet en Donker schreef in zijn memorie van beantwoording dat hij ‘niet zonder bevreemding de vragen vernomen’ had, met name waar het het doel van de wet betrof.⁷⁷ Tijdens de plenaire behandeling van het voorstel constateerde een Kamerlid dat alleen de strafrechtelijke ministe- riële verantwoordelijkheid in de wet was afgedekt, en niet de politieke. Donker nam meteen vrij geagiteerd het woord. Hij beklagde zich over de werkwijze van de Kamer. Naar aanleiding van de bespreking van de wet in de afdelingen had hij een aantal aanpassingen gedaan, maar deze waren niet meer besproken. Donker wist nu niet hoe de Kamer tegenover zijn ge- wijzigde wetsontwerp stond. Over het voorstel zelf erkende hij dat het in- derdaad alleen de strafrechtelijke verantwoordelijkheid afdekte, de politieke zou in een andere wet geregeld worden. Hij verdedigde het principe dat een minister alleen strafrechtelijk vervolgd kon worden als hij opzettelijk iets misdaan had. Anders, zo redeneerde Donker, zou de minister die buiten zijn schuld meer uitgeeft dan zijn begroting, zich zorgen moeten maken dat hij het verschil uit eigen zak moest bijpassen.⁷⁸ De discussie over de wet ging daarna nog twee dagen door, onder meer over de vraag of ministers individueel of collectief verantwoordelijk waren, en diverse Kamerleden kondigden aan om amendementen in te dienen. Er gingen stemmen op om als deze amendementen zouden worden aangenomen, de gewijzigde wet terug te sturen naar de afdelingen. Donker was hierover duidelijk. Hij be- nadrukte dat hij het recht van amendement van de Kamer erkende, maar dat als de Kamer amendementen aannam die de grondbeginselen van de wet aantastten – zoals het onderscheid tussen strafrechtelijke en politieke verantwoordelijkheid – hij de wet moest intrekken. Donker vond wel dat de regering enkele amendementen die de essentie van de wet niet raakten

kon overnemen. Een voorstel dat die essentie wel raakte was het amendement van de Zeeuwse Thorbeckiaan Gerrit Fokker, dat het woord ‘opzettelijk’ uit het ontwerp schrapte. Donker verklaarde zich hier onverkort tegen: opzettelijk handelen van de minister was het uitgangspunt voor strafrechtelijke vervolging. Hij beweerde dat nu ‘traagheid’, ‘nalatigheid’ en ‘verzuim’ eveneens voor de strafrechter vervolgbaar zouden zijn. Als dit amendement werd aangenomen, moest elke minister vrezen dat hij vervolgd werd als een ministerie van een andere kleur aantrad. Donker huiverde bij het idee dat ‘de onkunde, de onbekwaamheid, de slordigheid, de achteloosheid’ van de aftredende minister zouden worden aangegrepen om vervolging in te stellen. Over het amendement van Fokker staakten de stemmen. 25 Kamerleden verklaarden zich voor, net zoveel leden waren tegen. De avondzitting behandelde de wijziging opnieuw; nu werd deze met 27 tegen 26 stemmen aangenomen. Donker wilde hierop als minister het woord nemen, maar hij werd door de Kamervoorzitter teruggefloten. Aangezien er een stemming over het wetsontwerp gaande was, kon hij geen spreektijd krijgen. Donker stelde daarom als Kamerlid dan maar een motie van orde voor, die er in het kort op neerkwam dat hij als minister het hele wetsontwerp zou intrekken.⁷⁹

Ook andere wetten die Donker indiende, konden op een lauw onthaal rekenen. Het conservatieve dagblad *De Nederlander* veegde de vloer aan met Donkers wetsontwerp met betrekking tot het recht van enquête van de Tweede Kamer. Het toonde aan dat Donker ‘weinig bekwaamheid’ had in het maken van wetten. De krant schreef dat er wel vaker klachten waren over het gebrekkige werk van het ministerie van Justitie, maar dat deze zelden zo gegrond waren als nu: ‘want te vergeefs zal men onder de ontwerpen door het Ministerie *van Maanen, van Hall* of *de Jonge van Campens Nieuwland* ingediend, zulke onbekookte, onvolledige voorstellen aantreffen, als in deze zitting door den Heer *D. Donker Curtius* zijn aangeboden’.⁸⁰ Een briefschrijver in de *De Noord-Brabander* typeerde Donker als een ‘pogchenden en snorkenden’ minister.⁸¹

Aftreden

Op 26 mei maakte Donker ‘naar aanleiding van de dezer dagen in de Tweede Kamer uitgebrachte stemmingen’ aan zijn collega’s in de ministerraad het ‘stellig en onverwepelijk voornemen’ tot aftreden bekend. Zijn geschrokken collega’s probeerden hem met een beroep op de goede samenwerking binnen het kabinet en het landsbelang nog op andere gedachten te brengen. Donker bleef echter stellig vasthouden aan zijn ontslag. Door tegenwerking van een groep Kamerleden onder leiding van Thorbecke was zijn functioneren als minister onmogelijk geworden. Hij vond dat hij de liberale zaak beter kon dienen als lid van de Tweede Kamer:

‘De minister van Justitie geeft andermaal te kennen, dat aan geene verandering omtrent zijn genomen besluit meer is te denken, dat hij na al het gebeurde in de Tweede Kamer vermeent als minister geen nut meer te kunnen doen, dat hij meent als lid van die Kamer, bij de verkeerde en verderfelijke rigting, welke die kamer meent meer nuttig te zullen kunnen zijn aan de waarachtige belangen van het land, dat hij aldaar de beginselen der tegenwoordige regering zal ondersteunen en dat hij vertrouwt dit niet zonder succes te zullen kunnen doen.’

Toen duidelijk was dat Donker niet meer op zijn besluit terugkwam, twijfelden de andere ministers of zij niet ook moesten aftreden. Ze vonden het echter niet raadzaam om het land lang zonder kabinet te laten. Bovendien was het onduidelijk welke beginselen een nieuwe ministersploeg zou hebben. Ze vreesden dat deze een stuk conservatiever zou zijn. Willem III deelde De Kempenaer en Lightenvelt zijn leedwezen mee over Donkers ontslag en voegde daaraan toe dat alles op alles gezet moest worden om Donker over te halen toch te blijven. Hij zou zelf ook een poging daartoe doen. Dat mocht niet baten. In de ministerraad waar de boodschap van de koning werd meegedeeld, was Donker al niet meer aanwezig. Staatsraad en oud-voorzitter van het Indische Hooggerechtshof Ludolf Wichers werd de nieuwe minister van Justitie. Op 31 mei tekende Willem III een koninklijk besluit waarin hij Donker per 4 juni ontsloeg, bedankte voor zijn goede diensten en Wichers aanstelde als zijn opvolger.⁸²

Niet veel kranten waren rouwig om Donkers vertrek. Alleen de *Rotterdamse Courant* dacht dat Donker ter goeder trouw was en ‘nog veel in het bewind had kunnen te weeg brengen’.⁸³ De *Niederlander* vond daarentegen dat Donker veel had beloofd, maar weinig had klaargespeeld. Door af te treden meende de krant dat hij had toegegeven voor zijn taak terug te deinzien.⁸⁴ De *Arnhemse Courant* deed daar zelfs nog een schepje bovenop. De Thorbeckiaanse spreekbuis ontkende dat Donker als minister een hervormer was geweest. Als dieptepunt noemde de krant het wetsontwerp op de verenigingen, ‘een ontwerp zoo anti-liberaal, dat het in het belagchelijke valt’. Geen van de eerdere ministers zou een dergelijk voorstel hebben durven indienen. Als oorzaak van Donkers falen noemde de krant het ontbreken van een liberaal fundament: ‘Donker Curtius was vrijzinnig, maar meer uit instinkt dan uit studie.’ De krant meende dat hij wellicht naast Thorbecke een verdienstelijk minister had kunnen zijn, omdat deze wel de grondslag had die Donker miste. Hij was door zijn beginselloosheid in verwarring gebracht. Door de toevoeging van het woord ‘opzettelijk’ had zijn wet op de ministeriële verantwoordelijkheid alle werking verloren. Het blad dacht dat Donker de Tweede Kamer voorstelde als ‘een hoop woeste, roode republikeinen [...] die alle ministers zullen verslinden’. De *Arnhemse Courant* betoogde dat Donkers constante dreigen met aftreden betekende dat hij

het niet serieus voorhad met de wetten die hij indiende. ‘Als men, vermoeid van het slingeren tusschen verschillende inzichten, wenschen en voornemens, geen bepaald doel helder voor oogen hebbende, de beslommeringen schuwt en eenen terugtogt in het ambteloos leven begeerlijk acht, dan spreekt men telkens onwillekeurig van dat ontslag, dat men heimelijk in zijn hart wenscht.’⁸⁵ Zelfs de *Rotterdamsche Courant*, die Donker toch overwegend positief gezind was, pakte hem achteraf hard aan. Zijn dreigen met aftreden in juli van het jaar ervoor betitelde een briefschrijver als ‘ongepast’. Hij benadrukte dat Donker ‘blijk heeft gegeven dat de Man, die zich naar buiten als zeer liberaal kan voordoen, desalniettemin zeer anti-liberaal kan handelen’.⁸⁶ Zo leek het erop dat Donker in de zomer van 1849 nauwelijks nog politieke vrienden overhad.

Zo succesvol als zijn tijdelijke betrekking was, zo moeizaam was zijn definitieve ministerschap. Toch gaat het te ver om te stellen dat zijn ministerschap compleet mislukt was. Op 26 mei ging de Eerste Kamer nog akkoord met de wet op de rechterlijke colleges.⁸⁷ Het zou qua wetgeving het enige echte wapenfeit van Donker zijn na het aannemen van de grondwet. Er waren nog twee wetsontwerpen bij de Tweede Kamer ingediend, een wet op de toelating en uitzetting van vreemdelingen en een wet op het recht van enquête van de Tweede Kamer. Door zijn aftreden behandelde de Kamer deze niet meer. Naast zijn aangenomen wet moet eveneens de vlotte troonsbestijging van Willem III deels op Donkers conto worden geschreven. Hij oefende druk uit op de nieuwe vorst om de proclamatie waarin hij de grondwet erkende te tekenen. Net als bij zijn vader lukte het Donker om het vertrouwen van de koning te winnen. Hoewel Willem III aanvankelijk weinig voor het constitutioneel koningschap voelde, kreeg hij al snel waardering voor zijn minister van Justitie. Deze had even daarvoor het koninklijk inkomen nog naar beneden laten bijstellen, maar dit verhinderde de koning niet om Donker te steunen en hem te bewegen af te zien van zijn aftreden.

In de Kamer ontmoette Donker steeds meer kritiek. Hij kreeg het verwijt dat zijn wetsvoorstellen van matige kwaliteit waren. Of dit echt zo was, valt te bezien. De frictie met een deel van de Kamer over zijn ontwerpen kwam door de snelheid die hij wilde maken. Op de momenten dat discussies lang duurden, Kamerleden zijn wetten wilden amenderen of zijn voorstellen dreigden te verzanden, was hij fel van de tonggriem gesneden. Wanneer hij vond dat de Kamer te vertragend werkte, kreeg zijn optreden verbetering. Dit was koren op de molen voor een groep nieuw gekozen parlementariërs. Thorbecke had tijdens de verkiezingen actief geprobeerd om vertrouwelingen verkozen te krijgen en slaagde in deze opzet. Deze nieuw aangetreden groep Kamerleden liet zich geen moment onbetuigd om Donker aan te spreken op de kwaliteit van zijn ontwerp-wetten. Thorbecke nam in die kritiek het voortouw en kwam eigenlijk pas vanaf het moment dat de nieuw gekozen Tweede Kamer in februari 1849 voor het eerst vergaderde

als leider in beeld.⁸⁸ Hij was in eerste instantie niet zozeer leider van de liberalen, maar eerder de verpersoonlijking van de oppositie tegen Donker en De Kempenaer. Thorbecke wees op inconsistenties in Donkers wetgeving, die hier wat getergd op reageerde. Met het vermeende antiliberale karakter van Donkers wetgeving viel het wel mee, de botsingen tussen beiden waren voornamelijk het gevolg van juridische haarkloverij en hun *incompatibilité d'humeur*. Thorbecke meende dat de wet op vereniging en vergadering vooraf goedkeuring van openbare vergaderingen gebod, terwijl Donker dit zag als een eenvoudige meldplicht. Hetzelfde gold voor de wet op de ministeriële verantwoordelijkheid: Donker wilde opzettelijk wanbeleid van ministers strafbaar stellen, terwijl Thorbecke de wet niet te beperkend wilde laten zijn. Dat Donker tijdens deze debatten tegelijkertijd zowel minister als Kamerlid was, en deze rollen nog wel eens verwisselde, was de rechtlijnige Thorbecke een doorn in het oog.⁸⁹ Afgetreden als minister, kon Donker zich opmaken voor een rol als Kamerlid aan de zijlijn.

OPPOSITIE

Nadat Donker als minister was afgetreden, lichtte hij zijn ontslag in de Tweede Kamer toe. Hij wilde het kabinet waarvan hij deel had uitgemaakt ‘geheel onafhankelijk’ vanuit de Kamer verdedigen. Hij stond pal voor zijn regeringsploeg. Zijn collega’s en hij hadden ‘van den ochtend tot den avond’ gewerkt aan vrijwel alle wetten die de grondwet vroeg. Dat ze tot niet veel in staat bleken kwam door de Kamer, waar ‘men tot nog toe alleen eenen geest van *critiek*, een geest van afkeuring zonder verbetering heeft aange troffen’.¹ Ludolf Wichers was Donker opgevolgd, maar zijn ministeriële carrière was geen lang leven beschoren. Wegens gezondheidsredenen liet hij zich eind augustus met verlof sturen. Daarnaast traden de ministers Baud van Koloniën en Rijk van Marine af. Deze tegenslagen en de parlementaire tegenwerking ten spijt, gingen Donkers voormalige collega’s door in hun pogingen de noodzakelijke wetten tot stand te brengen. Wel noemden zij Donker in een memorie ‘een der kundigste en werkzaamste leden van het defunctive Kabinet’, wiens plaats niet zomaar vervuld kon worden. Hij stond door zijn optreden tijdens de grondwetsherziening in hoog aanzien. Juist zijn naam zorgde voor vertrouwen in het kabinet.²

De tegenstand in de Kamer was intussen onverminderd groot. Groen van Prinsterer opende vol de aanval op het kabinet vanwege het vermeende gebrek aan homogeniteit. Vooral Donker moest het ontgelden. Groen verweet hem dat ‘hij voor de gevolgen zijner eigen vroeger geliefkoosde denkbeelden terugtreedt’. Hij had altijd grote hervormingen gewild, maar kon het op het ministerspluche niet waarmaken. Dit was een teken van ‘zelfbedrog’. Groen beet hem toe ‘dat hij aan anderen de vrijheid niet gunt, waarvan hij zelf zoo dikwerf en ruimschoots ten opzichte van anderen gebruik heeft gemaakt’. Donker reageerde gepikeerd. Groen gaf geen enkel voorbeeld dat hij zijn beginselen verloochend zou hebben: ‘Wat ik ooit verlangd heb, dat heb ik verkregen, dat ligt in de Grondwet. [...] Welnu, toon mij aan dat ik ooit iets meer dan dat heb verlangd.’ De uitvoering van zijn programma was vervat in de verklaringen van 13 mei en 13 november. Groen deed naar Donkers mening ‘grievende beschuldigen’.³

Donkers positie als afgetreden minister bracht hem in de Kamer bij sommige wetsontwerpen in een spagaat. Bij de behandeling van het voorstel over het toelaten en uitzetten van vreemdelingen aarzelde hij lang om het woord te voeren. Het oorspronkelijke ontwerp was door hem ingediend, maar de wijzigingen had hij niet meer voorgesteld. Hij was het lang niet met alle aanpassingen eens, maar nam zich voor geen amendementen in te dienen, omdat hij dan 'correcteur van den correcteur van mijne eigene werk' werd. Zijn bezwaren tegen de geamendeerde wet waren overigens van praktische aard. Donkers doel was om 'schorriemorrie' buiten de deur te houden. Daaronder schaarde hij niet alleen 'de zoodanigen die niets hebben en niets kunnen verdienen' en 'hen die slechte theorien verkondigen, van communisten, socialisten, en wat voor-isten er meer mogen zijn', maar ook buitenlandse (pseudo)adel die door veelvuldig gokken en een al te exuberante levensstijl allerhande schulden opbouwde en vervolgens met de noorderzon vertrok.⁴ Donker stemde uiteindelijk wel voor de wet.

Donker toonde zich een actief Kamerlid. Over vrijwel alle onderwerpen voerde hij het woord. Een van de dossiers waar hij zich in vastbeet betrof de reikwijdte van de bevoegdheden van het parlement. Hij stond een duidelijke afbakening voor. Zo maakte hij zich sterk voor een strikte scheiding tussen de verantwoordelijkheden van Provinciale Staten en de Tweede Kamer. Waar enkele van zijn collega-Kamerleden vonden dat de Tweede Kamer mocht onderzoeken wat Provinciale Staten hadden voorgesteld, vond Donker dat zijn collega's en hij alleen mochten ingrijpen als er in strijd met bestaande wetten of rijksbelangen werd gehandeld.⁵ Over de juridische status van de kroondomeinen betoogde hij dat die niet met een wet kon worden beslecht, maar alleen met een gerechtelijke uitspraak. Hij verzette zich tegen het jaarlijks opgeven van de inkomsten van de kroondomeinen. Deze beschouwde hij als privé-inkomen van de koning. In jaren met tegenvallende opbrengsten zou er geen haan naar kraaien, maar in goede jaren zou juist de discussie over de hoogte van het inkomen van de kroon oplaaien.⁶ Bij deze discussies vond hij Thorbecke, die wel meer parlementaire zeggenschap over andere bestuurslagen en controle op de inkomsten uit de kroondomeinen wilde, tegenover zich.

Na Donkers terugtreden was het vooral De Kempenaer die actief was met het indienen van wetten. Zo stelde hij een kieswet voor, maar deze had een relatief hoge census voor stedelijke kiezers. Dit stuitte op veel weerstand in het parlement. De Kempenaer diende tevens een provinciewet in, die achteraf gezien niet eens zo heel veel afweek van de wet die Thorbecke een jaar later zou voorstellen. Donker ondersteunde beide voorstellen vanuit het parlement, maar tevergeefs: de wetten werden niet aangenomen. Het kabinet ging ten onder aan 'pesterijen' van met name Thorbeckiaanse Kamerleden.⁷ Groen van Prinsterer noemde Donker en De Kempenaer machteloos. Hij verwonderde zich erover dat het kamp van de 'snelle vooruitgang'

was gesplitst. ‘De partij der Grondwetsherziening, in de Maartsche rigting’ bestreed het kabinet-Donker Curtius-De Kempnaer, terwijl deze toch uit dezelfde wens tot grondwetsherziening was voortgekomen. Groen vond het onderscheid tussen beide minimaal en was verbaasd dat de verschillen zo breed uitgemeten werden.⁸ De situatie was niet langer houdbaar. Een dag nadat Willem III op 17 september de troonrede had voorgelezen en daarmee voor het eerst het nieuwe parlementaire jaar had geopend, boden de ministers hun ontslag bij diezelfde koning aan.

Licht en Donker

Willem III had vertrouwen in Donker en zag hem graag weer tot het kabinet toetreden. Eind augustus had de koning met hem en minister Lightenvelt een onderhoud, naar alle waarschijnlijkheid om beiden met de formatietaak voor een nieuw ministerie te belasten. Op 3 augustus schoof Donker bij zijn oud-collega's in de ministerraad aan, maar dit betekende niet dat hij weer tot het kabinet toetrad. Sterker, Donker was er na de vergadering van overtuigd dat een crisis onvermijdelijk was. Hij wilde deze afwachten voordat hij verdere stappen kon nemen. Nadat het kabinet zijn ontslag had aangeboden, vroeg Willem III aan Lightenvelt en Donker om een nieuw kabinet te formeren. Die keus was opmerkelijk – Lightenvelt was net afgetreden als minister en Donker had nog geen vier maanden daarvoor bakzeil gehaald in de Tweede Kamer – maar verklaarbaar, aangezien het de twee staatslieden betrof in wie de koning op dat moment het meeste vertrouwen had. ‘Licht en Donker’, zoals de pers het duo al snel noemde, hadden niettemin een tegengestelde visie hoe uit de ontstane impasse te komen. Lightenvelt pleitte voor een aanvulling van het afgetreden kabinet, terwijl Donker meer heil zag in een nieuw kabinet, waarin Thorbecke zelf verantwoordelijkheid moest nemen. Tot eind september leek reconstructie van het kabinet de meest kansrijke optie. Lightenvelt wilde eerst de stemming over het antwoord op de troonrede afwachten en daarna nieuwe ministers presenteren. Donker trok ondertussen zijn eigen plan.⁹ Hij zocht met velen contact, de pers speculeerde druk over zijn contacten met Thorbecke, Storm, Van Bosse en Van Hall.¹⁰ Ook sprak hij met oud-Kamervoorzitter Boreel. Donker vertrouwde hem toe op de wens van de koning ingegaan te zijn om hem ‘niet geheel overtelaten in de handen van Thorbecke’. Boreel constateerde in een gesprek met Donker dat hij ‘gelijk meestal vrij, gemakkelijk en openhartig was’ en dat er geen andere optie was dan Thorbecke tot het kabinet te laten toetreden. Geen ander ministerie zou voor langere tijd kunnen zitten.¹¹

Op 20 september had Donker een eerste onderhoud met Thorbecke, waarin hij een coalitieregering suggereerde. De Leidse hoogleraar zou dan minister worden, naast een aantal meer en minder uitgesproken liberalen.

Specifiek had Donker oud-ministers Van Hall en J.C. Baud op het oog.¹² Na dit gesprek verklaarde hij dat Thorbecke een ‘onbeschrijfelijke begeerte’ had om te regeren. Donker was tijdens dit gesprek ‘ter goeder trouw [omdat] hij in deze geen personeelijke inzichten had en niet kon verlangen weder aan het bestuur deel te nemen’.¹³ Toen beoogd minister van Binnenlandse Zaken Nedermeijer van Rosenthal in tegenstelling tot zijn eerdere verklaring liet weten alleen met Thorbecke in een kabinet te willen, zag Lightenvelt weinig brood meer in een reconstructie. Donker polste ondertussen anderen voor een mogelijk ministerschap, onder wie Boreel. Op 3 oktober kwamen Thorbecke en Van Rosenthal bij Donker thuis bijeen om de mogelijkheid van een coalitieregering te bespreken. Thorbecke betoogde daar ‘dat hij de man niet was zoo als men afschilderde; dat hij niet tot ultramaatregelen zou willen komen’.¹⁴ Hij wilde niet met Baud in één kabinet. Donker wist dat Van Rosenthal zijn deelname aan de regering afhankelijk had gemaakt van een ministerspost van Thorbecke, daarom vond hij dat Thorbecke en Van Rosenthal gezamenlijk maar met namen voor nieuwe ministers moesten komen. Thorbecke verliet het gesprek echter met het idee dat Donker hem en Van Rosenthal zou hebben belast met het samenstellen van een nieuw ministerie.¹⁵ Ondertussen gaven enkele door Donker gepolste kandidaten, onder wie Boreel, definitief aan geen minister te willen worden. Thorbecke ging zodoende aan het werk. Donker liet zijn formatiepogingen voorlopig rusten.

Binnen enkele dagen had Thorbecke zijn voorstel voor ministerskandidaten rond en schreef een brief aan de koning. Hij vond dat alle ministers vervangen moesten worden: het ministerie moest steunen op de meerderheid in de Kamer. Alleen Van Bosse, die op Financiën vakbekwaam was gebleken, mocht blijven. Thorbecke zag zichzelf op Binnenlandse Zaken, Nedermeijer van Rosenthal – die volgens Thorbecke de brief mede had geschreven – op Buitenlandse Zaken en als waarnemer op Justitie. De liberale Kamerleden Ter Brugge, Hugenholtz en Storm van ’s Gravesande had hij in gedachten voor de departementen Marine en Oorlog. Staatsraad Van Sonsbeek noemde hij voor het departement van Koloniën, ongebruikelijk, want hij was nog nooit in Indië geweest. De ministeries van Hervormde en Rooms-Katholieke Eredienst werden afgeschaft. Donker overhandigde deze brief aan Willem III tijdens een bespreking op 16 oktober.¹⁶ Het *Algemeen Handelsblad* verbaasde zich erover dat de contacten tussen de koning en Thorbecke via ‘tusschen-persoon’ Donker liepen (en dat Lightenvelt blijkbaar uit beeld was). De krant hoopte dat Thorbecke snel in zijn formatiepoging zou slagen.¹⁷

De koning was niet te spreken over de directheid van Thorbeckes voorstel. Hij was verbolgen dat er met zijn wensen nauwelijks rekening was gehouden. Weliswaar kon hij zich vinden in Van Bosse op Financiën, maar hij meende dat de ministers van Oorlog en Marine tenminste hoge officieren

moesten zijn en dat een staatsraad geen geschikte minister van Koloniën was. De beide ministeries van Eredienst moesten ook gehandhaafd blijven. De koning zag het liefst Donker terug op Justitie – ‘in U heb ik geene subversive gevoelens ontdekt’ –, maar na Donkers obstinate weigering weer minister te worden kon de koning met Van Rosenthal leven. Lightenvelt zou minister van Buitenlandse Zaken worden en Thorbecke zelf was in beeld voor Binnenlandse Zaken, hoewel de koning niet over hem te spreken was: ‘Ik mepriseer [*veracht*] hem dus; maar ik zal hem tolereeren; maar ook niet meer.’ Willem III was niet zoveel gelegen aan de meerderheid in het parlement: ‘De Regering moet haar kracht vinden in ’t welbegrepen belang des Vaderlands en ’t Ministerie moet de Kamer aan den haak laten verrotten.’ Donker zei dat ‘men wil dat Thorbecke beproefd worde. Allervreemdst dat Ministerie zal optreden, ’t welk niet heeft opengelegd zijne beginselen. Thorbecke wil dit niet, geeft geen zwart op wit.’ Daarom wilde hij het aantredende kabinet vragen welk programma zij hadden.¹⁸ Iets soortgelijks had Donker voorgesteld in een memorandum, dat hij ter vergadering voorlas met daarin enkele ‘punten om eerbiedig aan Z.M. ter overweging te geven’. Donker betoogde dat de patstelling voortkwam uit een ‘organiek gebrek’. Er waren te veel ministers, die zich bovendien te veel met dezelfde wetsontwerpen bezighielden. De ministerraad behandelde wetsontwerpen te uitgebreid. Hij raadde aan om de ministeries van Hervormde en Rooms-Katholieke Eredienst naar Financiën over te brengen. Omdat de huidige ministers te geïsoleerd in de Kamer stonden, zag hij er niets in om het kabinet aan te vullen met nieuwe bewindspersonen. Daarnaast zou niemand in deze omstandigheden een ministerspost willen aanvaarden. Een nieuwe ministersploeg moest met een ‘kader’ komen, waarin stond welke wetten op welk moment bij de Kamer werden ingediend. Nadat hij zich er eerder tegen had uitgesproken, was Donker nu wel voorstander van een door de koning benoemde vaste voorzitter van de ministerraad, in ieder geval voor de duur van het parlementaire jaar, om zo ‘vaste rigting aan de werkzaamheden’ te kunnen geven. ‘Door deze of soortgelijke bepalingen’, beredeneerde hij, ‘zal een vaster gang der Regering worden verzekerd, de Ministers zullen minder overkropt zijn met werkzaamheden en zij zullen niet geïsoleerd in de Kamer staan.’ Donker noemde enkele namen als mogelijke ministers in het nieuwe ministerie, onder hen Thorbecke, Nedermeijer van Rosenthal, Boreel van Hogelanden en Duymaer van Twist.¹⁹

Een dag later kwamen de koning, Donker, Lightenvelt en Van Rappard weer bijeen en nu waren de prinsen Frederik en Hendrik eveneens aanwezig. Donker verdedigde hier zijn keuze om Thorbecke met namen voor ministers te laten komen, maar beklagde zich erover dat hij zich niet over zijn beginselen uitsprak. Van Rappard noteerde dat Donker dacht dat ‘Thorbecke, van Hall en anderen die boos waren, dat wij de Grondwetsherziening hadden tot stand gebracht’ daarom niet wilden. De pers noemde luid de naam

van Thorbecke, ‘maar nu hij à l’oeuvre moest komen blijkt ’t dat hij niet kan; hij heeft ook geene beginselen: weigert ze ook schriftelijk te geven’.

Donker kreeg de volmacht om Thorbecke naar een programma te vragen. Hij deed tegelijkertijd de suggestie om Baud weer naar voren te schuiven.²⁰ Deze polste hij daarop nogmaals voor een ministerspost.²¹ Tegelijkertijd schreef hij een brief aan Thorbecke waarin hij meldde dat de koning een beslissing over de ministerskandidaten aanhield totdat Thorbecke duidelijkheid over ‘algemeene beginselen’ gaf. Donker ging ver. Niet alleen moest Thorbecke aangeven waarin zijn beginselen van de standpunten van de huidige ministers afweken, ook moest hij een voorstel doen voor de organieke wetten en de wetten op het recht van vereniging en de ministeriële verantwoordelijkheid, nota bene de wetten waarover Donker was gevallen! Daarnaast diende Thorbecke zich uit te spreken over zijn denkbeelden met betrekking tot leger, marine, koloniën, rechtspraak, belastingstelsel, buitenlandse posten, universiteiten, enzovoorts; feitelijk alle beleidsterreinen. De brief merkte fijntjes op dat het vorige ministerie ‘zijne inzichten in een programma van 13 Mei 1848 en nader in het [...] verslag van den 13 Nov. daaraanvolgende breedvoerig had uiteengezet’.²² De reactie van Thorbecke liet niet lang op zich wachten. Hij verklaarde ‘diep getroffen’ te zijn door de brief en meende dat hier ‘wantrouwen in de bedoelingen en inzichten’ van de kandidaat-ministers uit sprak.²³ Van Rappard berichtte Thorbecke dat de koning niet twijfelde aan het karakter van de voorgestelde kandidaten, maar dat hij er niet op vertrouwde dat zij het met hem eens zouden worden.²⁴

Donker betreurde Thorbeckes weigering om een programma op schrift te stellen. In een brief aan Nedermeijer van Rosenthal bracht hij in eerste instantie de teleurstelling van de koning over om daarna de redenen op te noemen waarom hij zelf juist een ministerieel programma belangrijk vond. Hieruit valt op te maken dat het Donker was die de koning had ingefluisterd om Thorbecke daarom te vragen. Hij ontkende dit te willen om Thorbecke buiten de deur te houden. Sterker, nog voordat hij minister werd, overhandigde hij Willem II al een programma: ‘Dat ik dat steeds nodig achtte, bewijst mijn gedrag, want ik gaf het in schrift onmiddellijk op 17 Maart. Ook had hij de plannen van 13 mei en 13 november met hem besproken. ‘Hoe is het onconstitutioneel, dat de Koning wiste, wat hij aan Zijne Ministers hebbe?’ Hij vervolgde: ‘eene andere gang is ondenkbaar naar mijn begrip, want bij eenen anderen gang konde het wel spoedig blijken, dat er noch tusschen de Ministers onderling, noch tusschen den Koning en hen overeenstemming bestond en wat dan?’²⁵

Nadat Thorbecke had geweigerd een programma op te stellen, kwam Kamervoorzitter Van Goltstein als formateur in beeld. Donker gaf hem nu de voorkeur boven Thorbecke, omdat deze laatste zich niet uitsprak – hij meende omdat Thorbeckes kandidaten het niet eens konden worden – en

hij er vertrouwen in had dat Van Goltstein zich wel aan het bezuinigingsprogramma van 13 november wilde houden.²⁶ Ondertussen ontstond er van buitenaf druk op het formatieproces, omdat delen hiervan in de openbaarheid kwamen. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* publiceerde een brief waarin het gebeurde uit de doeken werd gedaan, in het bijzonder Donkers eigenhandige pogingen om Thorbecke en Van Rosenthal de formatie op te dragen. De briefschrijver concludeerde dat men 'niet openhartig' met Thorbecke omging. Een verder bewijs van het frustreren van Thorbeckes pogingen om een kabinet te vormen vond de schrijver in het gedetailleerde programma dat Donker vroeg. Dit was een openlijk blijk van wantrouwen. Alleen de huidige ministers, die op de hoogte waren van alle *ins* en *outs*, konden snel een dergelijk programma opleveren. Het zou nadien worden gebruikt om het ministerie-Thorbecke te torpederen. De krant meende dat men bewust beide formateurs 'vernederings' wenste te laten ondergaan.²⁷ Wie de anonieme briefschrijver was, kan moeilijk met zekerheid worden gezegd. Was het Thorbecke of een van zijn leerlingen die via de pers van buitenaf druk wilde uitoefenen op het formatieproces?²⁸

Donker klaagde bij Van Rappard dat alle gebeurtenissen hem slapeloze nachten hadden bezorgd. Hij hamerde erop dat aan Van Goltstein eenzelfde programma als aan Thorbecke werd gevraagd, om niet het verwijt te krijgen beiden anders te behandelen. Wel voegde hij aan zijn brief een beantwoording van de vragen toe die hij eerder aan Thorbecke stelde en 'welke ik acht in den geest van den Heer van Goltstein te zijn'.²⁹ Dit was zeer merkwaardig. Het lijkt erop dat Donker zijn oproep vooral voor de buitenwacht deed, maar ondertussen wilde dat er snel een ministerie kwam. Hij leek zich verantwoordelijk te voelen voor de vertraging die Thorbeckes formatiepoging had opgeleverd. Overigens klonken in Donkers beantwoording voor Van Goltstein sterk zijn eigen beginselen door.

Van Goltstein constateerde dat de formatieopdracht aan Thorbecke niet formeel was ingetrokken en realiseerde zich dat een kabinet zonder Thorbecke weinig kans van slagen had. Hij gaf zijn opdracht hierop terug aan de koning. Donker wist dat de formatietaak nu weer bij Thorbecke kwam te liggen en wilde zo snel mogelijk van zijn formateurschap ontslagen worden, om 'een einde aan alle spraakjes [te] maken'. Hij diende hiertoe een verzoek in en liet Van Rappard in de *Staatscourant* publiceren dat Lightenvelt en hij niet langer in functie waren.³⁰ In een brief aan Nedermeijer van Rosenthal eind oktober beklagde Donker zich over alle 'te leur stellingen, moeilijkheden en miskenningen' die hem de dagen ervoor ten deel waren gevallen. Hij was opgelucht dat hij Thorbecke en Van Rosenthal de dag erna op het paleis kon uitnodigen en dat Lightenvelt en hij van 'alle tusschenkomst af' waren. Hij meldde Van Rosenthal dat het overbrengen van de uitnodiging 'de laatste [van alle] aches [*zwarigheden*, *MvdW*] mijner zending en de aangenaamste tevens' was.³¹ Als gevolg hiervan was de koning nu di-

rect met Thorbecke in gesprek. Dit betekende overigens niet dat hij de vrije hand had. Willem III had duidelijke voorkeuren waarmee Thorbecke rekening diende te houden. Zo wilde hij voor de departementen van Oorlog en Marine hoge officieren als minister en moest Van Sonsbeek wegens Indische onervarenheid van Koloniën naar Buitenlandse Zaken. Wel voltrok de formatie zich nu in sneltreinvaart: op 1 november werd het nieuwe kabinet gepresenteerd en werd tot genoegen van velen Thorbecke eindelijk zelf minister van Binnenlandse Zaken.

Er is veel gespeculeerd over de rol van Donker bij de formatie van het eerste ministerie-Thorbecke. Anders dan Aerts in zijn recente Thorbecke-biografie stelt, was het wel degelijk Donker die vond dat Thorbecke een programma moest schrijven en daarom dit idee opperde.³² Thorbecke wees dit resoluut van de hand. Het is geen vooropgezet plan geweest om hem op die manier buitenspel te zetten: Donker was vanaf het begin van zijn formatiepoging overtuigd dat Thorbecke tot het ministerie moest toetreden. Hij vreesde alleen dat een dergelijke directe mededeling bij de koning averechts zou werken. Aan de basis van elk ministerie moest een programma liggen: dit had hij op 13 mei 1848 door een verklaring in de Tweede Kamer en op 13 november van dat jaar door een verslag aan de koning zelf ook tweemaal gegeven. Toen Van Goltstein de formatieopdracht kreeg, vroeg Donker om eenzelfde programma. Hij merkte dat hij zijn hand overspeeld had en maakte – formeel om te bewijzen dat een dergelijke verklaring helemaal niet lastig te geven was – zelf een conceptprogramma voor de oud-Kamervoorzitter. Deze rare sprong is te verklaren doordat de publieke opinie zich voor Thorbecke uitsprak en Donker zich in het nauw gedreven voelde. Toen hij merkte dat het beeld ontstond dat hij Thorbeckes formatiepoging frustreerde, wilde hij direct van zijn formateurschap worden ontheven. Een miscalculatie dus, maar wel met een onbedoeld positief effect: als Thorbecke eind september direct met de koning had gesproken, was de formatie hoogstwaarschijnlijk een heel stuk moeizamer gegaan.

Op 13 november presenteerde het ministerie onder leiding van Thorbecke zich in de Tweede Kamer. Donker ontkende dat hij een ‘systematisch opposant’ zou worden, ‘dit strijdt geheel en al tegen mijn karakter’. Hij erkende wel dat hij nu blijkbaar tot de minderheid behoorde. Weer hamerde hij op een programma. Bij zijn eigen kabinet was dit duidelijk: ‘Doch wat heb ik nu? Nu heb ik niets, letterlijk niets.’ Weliswaar had hij buiten het parlement iets opgevangen, ‘maar van dat Ministerie zelf en van zijne plannen heb ik nog niets vernomen’. Hij kende Thorbeckes geschriften als hoogleraar, maar ‘het is eene geheel andere zaak een onderwerp wetenschappelijk, dan ’s Lands zaken practisch te behandelen’. Nadat Groen van Prinsterer eveneens aandrang op een programma, antwoordde Thorbecke met de beroemd geworden woorden: ‘wacht op onze daden’. Specifiek tegen Donker voerde hij aan dat zijn onderscheid in regeringspartijen en oppositie ge-

kunsteld was. Thorbecke vond dat wellicht in Engeland hierover gesproken kon worden, maar niet in Nederland. Overigens zag Donker in de tegenstelling geen partijvorming: ‘Ik voor mij twijfel of het vormen van partijen bij ons wel wenschelijk is. Met onzen landaard, met onze persoonlijke zelfstandigheid, kan ik mij daarmee niet wel vereenigen, vooral niet daar onze Kamer slechts uit 68 leden bestaat.’³³ Donker liet zich net als veel liberale tijdgenoten negatief uit over partijvorming. Hij had weliswaar in de jaren dertig en veertig voor meer oppositie gepleit, maar bedoelde hier geen vorming van aaneengesloten blokken in het parlement mee. Zijn kritiek was gericht tegen Kamerleden die aan de leiband liepen van de regering, zonder zelf vanuit eigen overtuiging onafhankelijk na te denken over wat het beste voor het land was. Oppositionele individuele Kamerleden boden een goed tegenwicht tegen een te grote machtsconcentratie bij de uitvoerende macht. Partijvorming ondermijnde juist die individuele verantwoordelijkheid en keurde Donker daarom af.

Ondanks het afwijzen van partijvorming leverde Donker als Kamerlid vooral kritiek op het nieuw aangetreden kabinet. Hij was verbaasd dat de nieuwe ministersploeg dezelfde begrotingswetten naar het parlement stuurde als zijn voorganger. En passant voegde hij daar nog aan toe dat het vorige ministerie ervoor gezorgd had dat de uitgaven binnen het budget waren gebleven. Weliswaar toonde hij zich voorstander van bezuinigingen, maar op veiligheid wilde hij niet beknibben. Zo maakte hij zich sterk voor het in stand houden van het budget voor de staande legers. Tevens brak Donker een lans voor het compenseren van Eerste Kamerleden die hun betrekking hadden verloren. Hierin bleek hij niet haatdragend te zijn: hij wilde een compensatie voor senator Van Hugenpoth tot Aerdt, die tegen de grondwetsherziening van 1848 had gestemd, maar daardoor wel zijn betrekking als Eerste Kamerlid verloor. Eind december concludeerde Donker dat de daden waarnaar Thorbecke had verwezen ‘mijne bewondering nog niet opgewekt’ hadden. Sterker, hij constateerde dat ‘de eerste daden van het Ministerie [...] weinig geruststellend’ waren. In de redes van de diverse ministers ontwaarde hij wel een programma en dat gaf hem voldoening, maar van Thorbeckes programma was hij niet overtuigd. Het oordeel daarover zou hij ‘opschorten’. Donker verwachtte dat door de aanpak van Thorbecke de invoering van de organieke wetten nog meer vertraging zou oplopen dan hij het vorige ministerie verweet.³⁴

Oppositioneel Kamerlid

In de negentiende eeuw was het gebruikelijk dat Kamerleden er een andere betaalde functie op nahielden. Donker had na zijn aftreden als minister echter geen andere betrekking meer. Hij had zijn akte van beëdiging als

advocaat bij de Hoge Raad altijd jaarlijks laten verlengen. Dit deed hij voor het laatst op 17 september 1847.³⁵ Een jaar later, op het moment dat Donker minister was, verlengde hij zijn inschrijving niet en werd daardoor geschrapt van het tableau.³⁶ Ook bij andere juridische instellingen kwam zijn naam als raadsman niet meer voor. Dit betekende dat hij niet langer optrad als advocaat, het beroep dat hij bijna 35 jaar had uitgeoefend. Als gewezen bewindspersoon had hij weliswaar recht op een pensioen, maar daar maakte hij geen gebruik van.³⁷

In februari 1850 meldde de pers dat Donker gouverneur-generaal van Nederlands-Indië zou worden.³⁸ Dat hij hiervoor genoemd werd, was opmerkelijk, hij had nooit blijk gegeven van specifieke interesse in de koloniën. Zo heeft hij zich in zijn brochures en krantenartikelen nooit expliciet uitgesproken over bijvoorbeeld slavernij, een onderwerp waarover liberale tijdgenoten wel publiceerden. Zijn belangstelling lag aan de budgettaire kant en richtte zich met name op de verantwoording van de koloniale financiën. De bepalingen over de koloniën in de grondwet van 1848 zijn wat dit betreft illustratief: de grondwet gaf de koning het opperbestuur over de koloniën, waaronder het recht om bestuursambtenaren te benoemen. De verantwoording van de koloniale baten moest wel langs de Tweede Kamer. De weinige keren dat Donker iets over de koloniën zei, benadrukte hij dat de invloed van de Kamer op de koloniën beperkt moest zijn. De Kamerleden mochten zich in lijn met de grondwet wel uitspreken over de wijze van het beheer, maar niet over het beheer zelf. In het verleden had Donker zich kritisch uitgesproken over de Nederlandsche Handel-Maatschappij, maar hier betrof zijn kritiek evenzeer vooral de bestemming van de koloniale opbrengsten en niet het koloniale beleid. Tegen het instituut zelf had hij geen bezwaren. Sterker, hij vond de Handel-Maatschappij de geschikte instelling voor de uitvoering van het cultuurstelsel. Voor Donker was het in het bijzonder van belang dat de winsten uit de koloniën, zo'n tien miljoen gulden per jaar, een zevende van de begroting, op peil bleven. Het cultuurstelsel kwam, zo meende hij, 'overeen met den kinderlijken toestand der Javaansche maatschappij, met de zeden van het volk, en zelfs met zijne godsdienst'. Hij beredeneerde dat in het verleden sommigen Indië 'zeer philanthropisch' hadden behandeld, 'hoogst nadeelig voor het moederland'.³⁹ Hij leek hier meer een Amsterdams economisch liberalisme te verkondigen dan een liberalisme dat hamerde op individuele rechten. Voor zijn eigen reputatie was het overigens goed dat hij geen gouverneur-generaal werd. Het Tweede Kamerlid Duymaer van Twist, die de benoeming aannam, zou later door Multatuli in de *Max Havelaar* weggezet worden als grote boeman en verantwoordelijke voor de misstanden in Indië.

Donker bleef in de Kamer hameren op een correcte uitlegging van de grondwet. Hij droeg daarnaast bij aan wetsontwerpen die niet direct op zijn terrein lagen. Zo suggereerde hij enkele wijzigingen in het ontwerp

van de nieuwe postwet. Ook bekritiseerde hij Thorbecke, die een aantal commissies had laten kijken naar de ontwerpen voor de kieswet en de provinciale wet. Hij verweet hem lang te wachten met het indienen ervan bij de Kamer, iets wat Thorbecke nu juist het vorige ministerie ten laste legde. Over Thorbeckes vermeende dadendrang had hij geen goed woord over. Hij vond dat 'alle eenigzins belangrijke ontwerpen, die tot dusver zijn voorgedragen, [zijn] gekomen uit de portefeuille van het oude Ministerie; van het nieuwe hebben wij nog niets'. Volgens Donker waren de ministers 'spelers, die eerst aan tafel gaan zitten, de kaarten in handen nemen en dan vragen: wat zullen wij spelen?'⁴⁰ Donker stemde uiteindelijk wel voor de postwet, die de postzegel in Nederland invoerde.

Begin juni besprak de Tweede Kamer de ontwerp-kieswet. Donker zag hierin een aantal gebreken. Allereerst beklagde hij zich erover dat Thorbecke twee maanden had gewacht om een commissie van vertegenwoordigers van Provinciale Staten in te stellen. Zij moesten eerst hun advies geven en hierdoor waren weer maanden verspild, terwijl de Raad van State en de afdelingen van de Kamer het ontwerp wel snel moesten behandelen. De eisen voor zorgvuldigheid werden in zijn ogen met voeten getreden. Daarnaast had het advies van de commissie ertoe geleid dat de census plaatselijk bepaald werd. Hij meende dat Thorbecke 'een ontwerp heeft aangeboden, waarvan hij de uitkomsten niet kent'. Donker, die eerder voor reactionair was uitgemaakt, oordeelde nu dat die kwalificatie veel beter bij het kabinet paste, omdat het een wetsvoorstel indiende waarvan het de consequenties niet overzag. 'Mijn geachten vriend' Schooneveld en hijzelf, zo concludeerde Donker, waren 'oude liberalen', die hun 'geheele leven gestreden hebben tegen dat stelsel van onderworpen geloof en blind vertrouwen'. Hij tekende bezwaar aan tegen de grootte van de kiesdistricten, de protestmogelijkheden bij het niet aanmerken als kiezer en het opnemen van bepalingen over gemeentelijke verkiezingen, terwijl de wet zich moest beperken tot de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Zijn belangrijkste bezwaar was gelegen in een te lage census. De census in de voorlopige kieswet was gesteld op tienmaal de gemiddelde belasting per persoon. Zij die dit betaalden, waren in Donkers optiek degenen die belang hadden bij handhaving van orde en rust. Dit was het uitgangspunt van de grondwet geweest. Nu vond Donker dat het voorstel de census voor een derde van het land veel te laag bepaalde. Er zouden zo mannen mogen stemmen die geen belang hadden bij orde en rust 'en hunne rekening zouden vinden bij de invoering van socialisme en communisme'. De voorgestelde lage census druiste daarmee direct tegen de grondwet in. Toen hem werd verweten hierdoor kiezers uit te sluiten, antwoordde Donker: 'bij twijfeling moet ik liever uitsluiten enkelen, die inderdaad bevoegd zouden zijn kiezer te wezen, dan velen op te nemen, die niet geschikt zijn'. Thorbecke reageerde naar Donkers mening niet op zijn kritiek. Hij verzuchtte hierop dat 'ik mijne opvatting niet ten derden

of vierden male wil herhalen, zij wordt toch niet begrepen'. Donkers tegenstem kon inderdaad niet verhinderen dat de wet uiteindelijk ruim werd aangenomen.⁴¹

Donker keerde zich tegen de ontwerpwet op het Nederlandschap. Thorbecke ging hierin naar zijn mening te ver door te bepalen wie burgerschapsrechten had. Andere wetten regelden dit al. De bepalingen over naturalisatie beschouwde hij als te strikt. Het voorstel om iemand na vijf jaar in het buitenland stilzwijgend het Nederlandschap te laten verliezen vond hij 'de onregtvaardigste bepaling die met mogelijkheid uit te drukken is'. Thorbeckes drang om alle uitzonderingen in wetten vast te leggen hekelde hij: 'Verschoon mij toch, in 's Hemels naam, van uwe wetten met explicaties, definities en wat dies meer zij; ik dacht dat de ware liberaliteit daarin bestond, om nimmer eene wet te maken, dan wanneer er behoefte aan gevoeld werd, dan wanneer zij noodig was: dat is mijn begrip.' Overigens had hij niet alleen maar kritiek op de wetten van het ministerie-Thorbecke, de wet op het recht van enquête prees hij zelfs. Een amendement van zijn hand, dat bepaalde dat een parlementaire enquête altijd eerst in de afdelingen moest worden besproken, om zo te voorkomen dat er overijld een zou worden ingesteld, nam de regering in de wet op.⁴²

Donker profileerde zich als Kamerlid vooral op de thema's handel, hervormingen en burgerschap. Opvallend genoeg liet hij zich nauwelijks uit over Thorbeckes provinciewet. Hij sprak niet bij de algemene beraadslagingen, maar maakte alleen opmerkingen over ondergeschikte zaken, zoals de huisvesting van het provinciaal bestuur en de controle op de provinciale belastingen. Hij diende een amendement in dat Provinciale Staten het recht gaf de keuren van waterschappen vast te stellen. Dit haalde het niet. Veel meer kritiek had Donker op de handelwijze van de regering. Thorbecke had naar aanleiding van een amendement een geheel nieuwe bepaling in de voorgestelde provinciewet opgenomen. Donker noemde dit 'zeer onregelmatig'. De afdelingen van de Kamer moesten de nieuwe kabinetsvoorstellen eerst bespreken. 'Maar nu de Regering, te midden der discussien, met een geheel nieuw voorstel voor den dag komt, dat als bij overrompeling zal moeten worden bediscussieerd en beslist, dan meen ik mij met de Grondwet in de hand daartegen te moeten verzetten. Dat is een antecedent, dat mij bedenkelijk voorkomt.'⁴³ Donker zou wel voor de provinciewet stemmen.

Toch klaagde Donker dat een groot deel van de Kamer blind achter Thorbecke – die hij zelfs 'geen regtsgeleerde' noemde – aanliep en niet zelf kritisch wetsvoorstellen beoordeelde. Hij zei

'dat er zich gevormd heeft eene partij, die exclusief zich noemt de partij van vooruitgang; eene partij, die meent dat de Grondwet vooral in den zin moet worden uitgelegd van de ontwerpen der Commissie van

17 maart 1848. [...] Die partij heeft zich ontwikkeld in de Kamer. Die partij heeft gemeend vergaderingen buiten de Kamer te moeten houden [...] altijd onder dezelfde leiding [...] om vooraf te bepalen hoe men over een onderwerp oordelen zou. [...] Het gevolg van die handelwijze is, dat zij, die zoo scherp het Ministerie, waartoe ik behoord heb, bestreden hebben, nu verplicht zijn den Minister van Binnenlandsche Zaken (hun hoofd en leider) vòòr te staan en te helpen in hetgeen hij wil. De zaak wordt op dien voet niet meer op zichzelf beschouwd, maar naar den persoon, die ze voorstelt.⁴⁴

Oud-collega-minister Van Heemstra berispte Donker omdat hij ‘het ministerie openlijk bij elke gelegenheid’ bestreed. Dit was volgens hem niet productief omdat de beide liberale stromingen zo uit elkaar zouden blijven lopen.⁴⁵

Omdat een nieuwe kieswet was aangenomen, waren er nieuwe verkiezingen nodig. De helft van de zittende leden trad in 1850 af, de andere helft in 1852. Wie direct zou moeten aftreden, werd door loting beslist. Er werd geloot tussen Donker en De Man, beiden afgevaardigden uit Overijssel. Donker trok aan het kortste eind en moest daarom al eind augustus het veld ruimen.⁴⁶

In de daaropvolgende verkiezingen straften de kiezers Donkers optreden tegen de Thorbeckianen af. Hij bleek zich niet populair gemaakt te hebben en het lukte hem niet om herkozen te worden. Tijdens de verkiezingen eind augustus kreeg Donker in Den Haag slechts acht stemmen. Ter vergelijking, Boreel van Hogelanden en J.C. Baud, die beiden werden gekozen, hadden respectievelijk 775 en 698 stemmen.⁴⁷ Toen Baud zijn benoeming niet aannam, kreeg Donker bij de herstemming weliswaar dertien stemmen, maar dit was eveneens verre van genoeg voor een zetel.⁴⁸ In Gouda haalde hij een magere negen stemmen.⁴⁹ Hij kreeg nog een kans toen het in Amsterdam gekozen Kamerlid Cornelis Backer Commissaris van de Koning in Overijssel werd. Een van de drie kiesverenigingen in de stad droeg Donker voor.⁵⁰ Als gevolg hiervan wist hij weliswaar 65 stemmen te krijgen, maar dit betrof nog geen vijf procent van het totaal en hij eindigde als laatste van de kandidaten.⁵¹ Tijdens de verkiezingen voor de Provinciale Staten van Zuid-Holland was het met Donkers populariteit niet beter gesteld. In eerste instantie kreeg hij zestien stemmen, bij een herstemming slechts vier.⁵² Dat Donker niet populair was, verbaasde De Kempenaers oom Adriaan van der Hoop. Hij vond het ‘opmerkelijk dat D. Donker C. nergens een enkele stem heeft gehad en UeHr wel 700’.⁵³

Zoals blijkt uit de uitslagen van de verkiezingen waaraan hij deelnam, is Donker nooit populair geweest onder de kiezers. Zo was hij ternauwernood gekozen tot Tweede Kamerlid in Almelo. Hij had geen natuurlijke achterban. Meer behoudende kiezers waren zijn radicale verleden nog niet vergeten

UITSLAG

DER

VERKIEZINGEN.

JUNIJ 1852.

De verkiezingen in 1852, door Elias Spanier

en keken argwanend naar zijn soms felle toon in de Kamer. Aan de andere kant waren de Thorbeckianen beter georganiseerd en vonden Donkers wetsvoorstellen niet liberaal genoeg. Parallellen met andere ‘mannen van 1848’ dringen zich op. Ook Alphonse de Lamartine, de sterke man van de eerste maanden na de Franse Februarirevolutie, toonde zich een gematigd politicus. Hij was afkomstig uit de hogere standen, maar vond daar weinig bijval vanwege zijn hervormingsgezinde optreden. Nadat de omwenteling in de zomer van 1848 gewelddadiger werd, kon hij in de gepolariseerde omstandigheden met zijn middengeluid niet langer op steun van de bevolking rekenen. Bij de presidentsverkiezingen in december 1848 haalde hij een teleurstellend aantal stemmen. Lamartine zou zelfs helemaal niet meer op het politieke toneel terugkeren.

Op het tweede plan

Nu hij niet langer een publieke functie uitoefende en niet meer als advocaat ingeschreven stond, kreeg Donker geen inkomsten uit zijn werkzaamheden. Jaarlijks ontving hij een bedrag uit de maatschap die hij in december 1843 met Piet Blussé was aangegaan.⁵⁴ Ondertussen bleef de pers zich verbazen over Donkers roemloze aftocht van het politieke toneel. Het katholieke blad *De Toekomst* meende dat de interne verdeeldheid de grootste fout was die de liberalen hadden gemaakt. De krant schreef dat op Donkers conto, die zich door De Kempnaer had laten misleiden:

‘De heeren Thorbecke en Storm hadden van het ministerie Donker Curtius een deel moeten uitmaken. Zonder hen, had de heer Donker nimmer moeten optreden. De verdeeling onzer liberalen, is, in zekeren zin, zijne schuld. Wij rekenen hem dien misslag echter niet aan. De groote goedheid en toegevendheid van den heer Donker deden hem in ieder collega zien, wat hij zelve is. Dat was verkeerd, – getuige de handelingen van den heer de Kempnaer.’

De Toekomst had in maart 1851 opgevangen dat Nedermeijer van Rosenthal zou aftreden. De krant wilde niets liever dan dat de liberale rijen zich zouden sluiten en dat Donker de justitieportefeuille weer aannam: ‘Wij voor ons, zullen den heer Donker Curtius altijd beschouwen als den grondvester van Neêrlands vrijzinnige Grondwet. Als mensch verdient en geniet hij achting van allen, die hem kennen.’ De krant riep de liberalen op weer tot elkaar te komen en wist te melden dat dit ‘het eenige streven’ van Donker zelf was.⁵⁵

Amper drie maanden later liet *De Toekomst* zich veel sarcastischer uit over het lot van Donker. ‘Die arme, o die arme *Mr. Dirk Donker Curtius*’, was in 1848 nog een gevierd minister en had de meerderheid van de bevol-

king achter zich: ‘Hoe werd *Mr. Dirk Donker Curtius* toen verheven! Het is misschien het toppunt zijner grootheid geweest. Nimmer, nimmer zal hij wellicht dat toppunt weder bereiken!’ De steun was snel verbrokken door ‘het eerste broddelwerk’ – namelijk het wetsontwerp op het recht van vereniging en vergadering –, ‘zijne circulaire om van alle ingezetenen aanbrengers bij de Politie te maken’ en zijn veelvuldige maar niet ingeloste beloften tot bezuiniging. Nu had Donker niets meer: Baud en Van Hall waren als oude behoudsmannen nog tot Kamerlid gekozen, maar hij was ‘van alles afgebonsd’. Dat had hij aan zichzelf te wijten. Hij leverde alleen kritiek op het ministerie-Thorbecke, terwijl hij dat van hem de hemel in prees. Het blad constateerde dat het enige tijd stil was geweest rondom zijn persoon, maar dat hij zich nu had ingelaten met de *’s Gravenhaagsche Nieuwsbode*. In zijn ‘behoefte zich te rehabiliteren’ ging hij samen met die krant door met het hekelen van de zittende ministers. Volgens de krant zou zo ‘niet één regtschapen man’ voor Donkers zaak gewonnen worden. De krant ‘doet als den smidsjongen, die den anderen eene hand roet in het gezicht wil wrijven. Wordt de deugniet daarmee schoon? Wel neen, hij blijft zwart zoo als hij geweest is.’⁵⁶ Anderen merkten zelfs op dat de *’s Gravenhaagsche Nieuwsbode* ‘onder directie van Donker Curtius [werd] geschreven’.⁵⁷ Of Donker echt bij dit dagblad betrokken is geweest, blijkt niet uit overige bronnen. Als hij daadwerkelijk voor dit blad heeft geschreven – of zelfs deel uitmaakte van de redactie – mag dat opmerkelijk heten. De *’s Gravenhaagsche Nieuwsbode* stond vanaf de oprichting in 1835 bekend als een regeringsgezind en conservatief blad.⁵⁸ Het leidde in de eerste helft van de jaren vijftig een zieltogend bestaan en was op dat moment de spreekbuis van Gerrit Jan Mulder, die aan de basis van de Aprilbeweging van 1853 stond.⁵⁹ Weliswaar steunde het kabinet-Van Hall-Donker Curtius de krant vanaf dat jaar financieel, maar dit zou zijn gebeurd onder druk van de koning en om tegemoet te komen aan de protestantse agitatie. In 1855 hield de overheidssubsidie op.⁶⁰ Donker heeft de Aprilbeweging altijd veroordeeld en het lijkt niet waarschijnlijk dat hij met de voormannen daarvan zou hebben samengewerkt.

Er werden nog wel pogingen gedaan om Donker in een vertegenwoordigend orgaan te verkiezen. Hij eindigde in maart 1851 als tweede op de voordracht van de kiezersvereniging ‘Nederland’ voor de verkiezingen van de Provinciale Staten van Zuid-Holland.⁶¹ Bij de verkiezingen zelf kreeg hij slechts negen stemmen.⁶² Dit was uiteraard bij lange na niet genoeg om gekozen te worden. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1852 noemde de pers hem als mogelijke tegenkandidaat voor de Thorbeckiaan Gijsbert van der Linden in Gouda.⁶³ Bij dezelfde verkiezingen in Leiden kreeg hij twee stemmen.⁶⁴ Het leek definitief gedaan met Donkers politieke carrière.

Toch bleek dit niet het geval. Na het aannemen van de gemeentewet, waarin alle gemeenten voortaan een gemeenteraad zouden krijgen, vonden voor dit vertegenwoordigend orgaan in alle gemeenten verkiezingen plaats. In Den Haag droegen maar liefst vier kiesverenigingen en een krant Donker voor als kandidaat: de kiesverenigingen 'Regt voor allen', 'Nederland' en de vereniging 'van wijkmeesteren en secretarissen' steunden hem. Ook de kiesvereniging 'Verdraagzaamheid' en de *'s Gravenhaagse Nieuwsbode* stelden hem voor.⁶⁵ Op 9 september 1851 vonden de verkiezingen plaats voor de 35 leden van de raad. Mede dankzij het grote aantal voordrachten werd Donker met een ruim aantal van 1170 stemmen gekozen.⁶⁶ Het is de vraag waarom Donker na een carrière als minister en Kamerlid een minder aanzienlijk raadslidmaatschap accepteerde. Ongetwijfeld zal hebben meegeïmmuneerd dat hij zijn verkiezing als een eer beschouwde en de overweldigende keuze voor hem niet naast zich neer wilde leggen. De gemeenteraad had in deze periode het karakter van een notabelenvergadering waar de politieke verschillen minder naar voren kwamen dan in de Tweede Kamer. Toch zal hij blij zijn geweest met het podium dat de raadzaal hem bood. Na geen bijval gevonden te hebben in de Thorbeckiaanse Kamer, kon hij zich in een nieuw gremium weer publiekelijk laten horen.

De nieuw gekozen raad kwam op 6 oktober voor het eerst in voorlopige samenstelling bijeen. Nadat zijn geloofsbrieven waren geaccepteerd, werd hij negen dagen later als raadslid beëdigd.⁶⁷ In de raad kwam hij een bekende tegen: oud-collega-minister Lightenvelt was eveneens gekozen. Al direct toonde Donker zich bijzonder actief. Bij de behandeling van het reglement van orde verklaarde hij zich tegen de bede aan het eind van de vergadering en sprak hij zich uit tegen verplicht staand spreken door de raadsleden. Hij meende dat dit kon leiden tot ellenlange redevoeringen.⁶⁸

Al vrij snel na zijn installatie werd Donker met twee collega-raadsleden benoemd in een commissie die zich moest buiten over de vraag of de gemeentelijke politie gereorganiseerd moest worden. Deze commissie, waarvan Donker de woordvoerder was, stelde voor om de klapwakers weer in te voeren. Deze klapwakers, die 's nachts door de straten trokken en met lawaai mogelijke dieven en onruststokers verjoegen, waren in 1850 juist afgeschaft. Hoewel hij de invulling van de maatregel vooral een zaak van het college van burgemeester en wethouders vond, opperde Donker wel 26 van deze klapwakers aan te stellen. Deze wat archaïsche vorm van nachtbewaking kwam hem op kritiek te staan. Tegen degenen die beweerden dat klapwakers een relict uit de middeleeuwen vormden, verklaarde Donker dat er juist een preventieve werking van uitging. Als het een nieuw voorstel was geweest zou iedereen er voorstander van zijn. Uiteindelijk steunden achttien raads-

leden de herinvoering, terwijl twaalf leden tegen Donkers plan waren. Donker wilde daarna de wijkmeesters een rol geven bij de nachtelijke bewaking van de wijken. Deze aanzienlijke burgers, zo vervolgde hij, moesten toch al toezien op het bestaan van een goede politie in hun wijk. Bovendien konden de wijkhoofden het beste de effectiviteit van de politie in hun wijk beoordelen. Dit plan kon op minder steun rekenen: de gemeenteraad verwierp het met negentien tegen elf stemmen. Ten slotte wilde Donker Den Haag in vier districten opdelen die elk hun eigen politiebureau kregen. Van dit idee waren zijn collega-raadsleden meer geporteerd.⁶⁹

In een ander debat over de openbare orde probeerde Donker de sluitingstijden van de lokale horeca op te rekken. Hij vond dat tot dan toe

‘tappers, koffijhuis- of kroeghouders enz. ten 10¹/₂ des avonds hunne deuren moesten sluiten. Die tijd was voor eene stad als ’s Gravenhage wel wat al te vroeg. Uit dien hoofde heeft men [*de commissie waarin hij zitting had*] dien tijd op 11¹/₂ ure gesteld, maar men heeft nog een half uur daarboven gelaten, om de personen, die zich ten 11¹/₂ ure op die openbare plaatsen nog mogten bevinden, te doen vertrekken’.

Op de vraag hoe het dan zat met kinderen die al om zeven of acht uur op bed lagen en mogelijk last hadden van de late sluitingstijden antwoordde Donker ‘dat kinderen toch de meerderheid der bevolking niet uitmaken’. Zijn voorstel verwierp de raad echter met zeventien tegen elf stemmen.⁷⁰ Daarnaast bleef de begroting een favoriet onderwerp. Op de gemeentelijke begroting wist hij precies waar bezuinigingen te realiseren waren. Bij de behandeling hiervan constateerde hij

‘dat de belastingen, welke de ingezetenen dragen, voor meer dan een derde gedeelte aan de armen worden verstrekt, en dat van de algemeene inkomsten, welke de stad heeft, een derde gedeelte aan hare armen wordt gegeven. Er zullen niet vele ingezetenen zijn, die er aan denken, dat, wanneer zij belastingen betalen, zij een derde deel aan de armen geven. Het is dus eene uitgemaakte zaak, dat de kanker, welke aan de begroting knaagt, in het armwezen gelegen is.’

Donker vervolgde zijn tirade tegen het hulpbehoevende deel van de bevolking en betoogde ‘dat de armen volstrekt geen regt hebben op bedeeeling of onderstand, of op het verkrijgen van werk. De gemeente is niet verplicht, onderstand te verleen of werk te verschaffen. Stapt men van dit beginsel af, dan komt men als van zelve tot de armentax, en al de schromelijke gevolgen, daaraan verbonden.’ Anders dan het uitgangspunt van de armenwet van Thorbecke, die een jaar eerder bij de Tweede Kamer was ingediend, zag Donker geen taak voor de gemeente bij de armenzorg. Deze moest

vooral aan religieuze instellingen worden overgelaten. Donker ging zelfs nog verder. Hij dichtte gemeentelijke armenzorg een nefaste invloed toe. Hij meende

‘dat zij, die het stelsel der bedeeeling voorstaan, armen scheppen, die-ven creëren. Dat zijn de gevolgen uwer bedeeeling. Immers, als iemand bedeeeling ontvangt, waardoor hij niet meer dan even leven kan, dan doet hij geene moeite meer, verder iets te verdienen; dan moet men hem dwingen, werk te zoeken, of te werken.’

Hij erkende dat door lopende contracten het afschaffen van alle armenzorg onmogelijk was, maar stelde wel voor deze met een vierde te verminderen. ‘Doet men dit niet’, zo waarschuwde hij, ‘dan staat men, tegen zijnen wil, het socialismus voor.’ Met vijftien tegen dertien stemmen was de raad tegen zijn plan.⁷¹

Donker was over het algemeen voor matiging van de uitgaven, zeker wanneer de begroting dreigde te worden overschreden. Net als in de Tweede Kamer pleitte hij ervoor om per onderdeel van de gemeentebegroting een post onvoorzien op te nemen om zo niet tussen posten te hoeven schuiven. Hierdoor kon worden voorkomen dat dit geld hoe dan ook besteed werd. Donker vroeg zich ook hardop af of ‘het niet aan bedenking onderhevig’ was dat de gemeente een dagblad – het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* – exploiteerde. Hoewel hij blij was dat het de gemeente geen geld kostte maar juist opleverde, ontkende hij ‘dat, bij de openbaarheid der be-raadslagingen, het Gemeentebestuur een orgaan, ter zijner verdediging, noodig heeft’.⁷²

Donkers mandaat in de Haagse raad gold tot 1853. Toch zou hij zijn termijn niet uitzitten. Door de ontwikkelingen in april van dat jaar werd Donker weer tot minister van Justitie benoemd. Op 20 april stuurde hij de raad daarom een brief waarin hij aangaf dat het ministerschap ‘waartoe de Koning mij andermaal heeft geroepen’ niet met het raadslidmaatschap was te combineren. De voorzitter speet het dat ‘een zoo ijverig en werkzaam lid’ afscheid moest nemen.⁷³

Van oppositie naar achtergrond

In de periode tussen 1849 en 1853 verdween Donker steeds meer naar de achtergrond. Hij trad af als minister, omdat hij meende dat hij het ministerie beter vanuit de Kamerbankjes kon dienen. Hij toonde zich daar actief maar bereikte weinig, omdat hij steeds op een Thorbeckiaanse Kamermeerderheid stuitte. Hij bleef het vertrouwen van de koning houden. Tegen zijn zin moest hij Donker in juni 1849 als minister laten gaan, maar hij wilde

hem direct na de zomer het liefst terug in een gereconstrueerd kabinet. Toen dat niet haalbaar bleek, kregen Donker en Lightenvelt van Willem III de opdracht om een nieuw kabinet te formeren. Ondanks de tegenwerking van de zijde van Thorbecke, koesterde Donker geen rancune en heeft hij hem niet bewust belemmerd om een ministerie te vormen. Hij hamerde weliswaar op een programma van de Leidse hoogleraar, maar dit was geenszins bedoeld om hem dwars te zitten: Donker refereerde als minister en Kamerlid met regelmaat aan de programma's van 13 mei en 13 november 1848, waarin hij het voorgenomen beleid van zijn ministerie uiteenzette. Hij vond dat een nieuw aangetreden ministersploeg met een programma zijn voorgenomen beleid kenbaar moest maken, een praktijk die pas later gemeengoed zou worden.

Na zijn gedwongen aftreden als Kamerlid dreigde Donker in de vergeetelheid te raken. Bij tussentijdse verkiezingen voor zowel Tweede Kamer als Provinciale Staten maakte hij geen schijn van kans. Wel kreeg hij van de Haagse kiezers voldoende vertrouwen om zitting te nemen in de gemeenteraad. Hier toonde hij zich net als in de Kamer actief op terreinen als veiligheid, financiën en bevoegdheden van de vertegenwoordiging en had hij aanmerkelijk meer resultaat dan in het parlement. Donkers rol op het landelijke politieke toneel leek uitgespeeld, ware het niet dat de gebeurtenissen van april 1853 hem terug naar het Binnenhof brachten.

TUSSEN THORBECKIANEN EN ANTIREVOLUTIONAIREN

Met de invoering van de grondwet van 1848 was het niet langer nodig dat kerkelijke besluiten voorafgaande goedkeuring van de koning kregen. Door de afschaffing van dit recht van placet kregen alle gezindtes de mogelijkheid naar eigen inzicht hun kerkelijke indeling te bepalen. Hiervan wilde de katholieke kerk gebruikmaken. Op 4 maart 1853 had paus Pius IX de breve *Ex Qua Die* gepubliceerd, waarin hij aankondigde de bisschoppelijke hiërarchie te herstellen, terwijl hij daarnaast de protestanten een veeg uit pan gaf door het calvinisme ketterij te noemen. De bedoeling was om bisschoppen te benoemen in Haarlem, Breda, Den Bosch en Roermond, terwijl de kerk het aartsbisdom in Utrecht vestigde. Het was niet verwonderlijk dat het protest tegen het pauselijke voornemen in die laatste stad het felst zou zijn. De Utrechtse kerkenraad richtte een adres aan de koning waarin het bestuur zich uitsprak tegen de komst van de katholieke bisschoppen. De Utrechtse hoogleraar George Willem Vreede ging nog verder. Hij schreef op 27 maart een artikel waarin hij zich afvroeg of dit nu was wat Thorbecke verstond onder zijn uitspraak ‘wacht op onze daden’. Hij geloofde zelfs dat Thorbeckes bezuinigingen op het hoger onderwijs alleen waren bedoeld om de herstelling van de katholieke kerk te financieren. Zijn artikel bleek het startsein voor massaal protest uit protestantse kring.¹ Thorbecke werd verweten niets te hebben gedaan om de pauselijke aankondiging te voorkomen. Er gingen ook geruchten dat hij er republikeinse sympathieën op na zou houden en het koningshuis wilde afschaffen.

Er stak een storm van antikatholieke sentimenten op. Deze kwamen niet alleen naar voren in krantenartikelen, ook werden massaal petities ingezonden, veelal aangemoedigd door predikanten in den lande. De petitiebeweging leverde ruim 200.000 handtekeningen op, een enorm aantal in een tijd dat slechts zo’n 80.000 mannen stemrecht hadden.² Het buitenparlementaire protest dat de pauselijke aankondiging teweegbracht, kwam voor velen – met name katholieken – als een verrassing. Het was de eerste keer na de totstandkoming van de grondwet dat een zo groot deel van de natie zich zo massaal uitsprak. De beweging was omvangrijk en de toon

*Floris van Hall, Donkers tegenstander vóór 1848,
maar collega-minister tussen 1853 en 1856*

van het debat venijnig, maar toch ontstonden nergens ernstige ongeregelheden.³

Spil in de landelijke protestbeweging waren de conservatieve Utrechtse hoogleraar Gerrit Jan Mulder en de Amsterdamse predikant Bernard ter Haar. De geërgerde protestanten vatten het idee op om de koning, die van 11 tot 17 april zijn jaarlijkse bezoek aan Amsterdam bracht, een petitie aan te bieden.⁴ Constitutioneel gezien kon de koning noch het pauselijk besluit ongedaan maken, noch zijn ministers afvallen. Het kabinet onder leiding van Thorbecke drukte de koning op het hart zich niet te laten verleiden tot ongrondwettige uitspraken. Toen Ter Haar op 15 april in het Paleis op de Dam namens de Amsterdamse kerkenraden de koning een petitie met ruim 50.000 handtekeningen aanbood, reageerde deze verheugd op het blijk van gehechtheid aan het Koninklijk Huis. Hij voegde er nog aan toe dat hij niet alleen zeer ontevreden was met het kabinet-Thorbecke, maar dat hij het pauselijk besluit verafschuwde en zich geknecht voelde door de grondwet van 1848. Na deze flagrante schoffering konden de ministers niets anders doen dan aftreden.⁵

De reactie van het kabinet vormde een ideale gelegenheid voor Willem III om zich te ontdoen van Thorbecke.⁶ Deze laatste had al eerder zijn ontslag ingediend, maar toen was er geen alternatief voorhanden.⁷ Dat was er nu wel. Floris van Hall, gewezen minister onder Willem II en Tweede Kamerlid, kreeg op diezelfde 15 april te horen dat de koning hem wilde spreken. Van Hall, die op dat moment in Den Haag was en net zijn werkzaamheden als voorzitter van de eerste parlementaire enquêtecommissie naar de zoutaccijnzen had afgerond, spoedde zich naar Amsterdam. De volgende middag ontving de koning hem in het Paleis op de Dam. Willem III stelde Van Hall voor minister van Buitenlandse Zaken te worden, Donker noemde hij als kandidaat voor Binnenlandse Zaken. Van Hall zei de koning dat hij Donker de dag erop in Den Haag zou spreken. Beide heren kwamen eveneens overeen dat het nieuwe ministerie een ‘wijziging, in eenen meer behoudenden zin, van kies- en gemeentewetten’ moest voorstaan. De volgende dag aarzelde Donker om Binnenlandse Zaken op zich te nemen – aanvankelijk stond het oud-Kamerlid Adolph Ypeij op de voordracht om minister van Justitie te worden –, maar Donker voelde meer voor de ministerspost waarmee hij vertrouwd was. Een dag later, op 19 april, was het nieuwe kabinet rond.⁸

Minister van Binnenlandse Zaken werd de Amsterdamse burgemeester Gerlach van Reenen. Het ministerschap van Financiën verleende de koning aan het Tweede Kamerlid Elisa van Doorn. Op Rooms-Katholieke Eredienst werd Leonard Lightenvelt, trouweling van Willem III en goede bekende van Donker, benoemd. Op de departementen die golden als het domein van de ‘specialiteiten’ – specialisten – handhaafde de koning de ministers uit het vorige kabinet. Op Oorlog was dat generaal-majoor Hendrik Forstner

van Dambenoy, Marine bleef in handen van schout-bij-nacht James Enslie, terwijl het departement van Koloniën de Indiëkenner Charles Pahud weer tot zijn minister mocht rekenen. Deze ministersploeg kreeg daarmee in de publieke beeldvorming – zeker nu de Thorbeckianen aan de kant waren gezet – een conservatief-liberale signatuur. Het wekte verbazing dat Donker, nog steeds bekend als radicaalliberaal en lid van de grondwetscommissie, hierin zitting nam. Vooral zijn samenwerking met Van Hall deed de wenkbrauwen fronsen. *Asmodée*, een satirisch blad uitgegeven door de Amsterdammer Jan de Vries, verbaasde zich hierover:

‘Van Hall zal ’t nu nog eens proberen,
Met Dirk Donker als zijn maat,
Ons weer den *ouden* dans te leeren,
Die niets te wenschen overlaat.
Die *oude* dans die zal mislukken
Van ’t homogeen ministerpaar,
Dus danst de Natie voort op krukken,
Zoo als sinds een en veertig jaar.’⁹

Ook zijn compagnon Blussé was verbaasd over Donkers benoeming. Hij had deze in de krant gelezen:

‘Op het gemeenschappelijke kantoor aan huis bij mr. Donker Curtius komende en hem ontmoetende, kon ik mijne verbazing niet verbergen, dat hij, de liberaal van vóór 1848, die in de Grondwetscommissie van dat jaar gezeten had, zitting nam in een ministerie v. Hall. [...] Het antwoord van mr. D. Donker Curtius was, dat hij zulks deed om de Grondwet te redden.’¹⁰

Velen waren net als Blussé verrast dat Van Hall en Donker zouden gaan samenwerken. Zo had Donker in 1848 geen goed woord voor hem overgehad.¹¹ Velen hebben daarom het toetreden van beiden tot hetzelfde kabinet gezien als Donkers definitieve bekering tot het conservatisme.¹² De pers was eveneens verbaasd. De liberale *Zierikzeesche Nieuwsbode* verwonderde zich: ‘die zulks vóór 1848 had durven voorspellen, ware zeker voor krankzinnig verklaard geworden; Dirkje heeft toch maar ronduit in de Tweede Kamer gezegd, dat van Hal [sic] het onstaatkundigste hoofd is in Nederland’.¹³ In een brief aan zijn vriend De Kempnaer schetste Donker de onvermijdelijkheid van het aftreden van Thorbecke en de reden van zijn samenwerking met Van Hall:

‘toen men mij met dat stuk [*de ontslagaanvraag van het kabinet-Thorbecke, MvdW*] in de hand gevraagd heeft, of ik den Koning wilde helpen, [heb ik] mij terstond disponibel [...] gesteld. [...] Wij rekenen op de gematigden in den lande.’¹⁴

Loyaliteit aan de koning en trouw aan de grondwet; volgens Donker waren het de redenen dat hij de aangeboden ministerspost aannam. Donker kon net als in 1848 het verzoek van de vorst niet weigeren. Belangrijkere motivatie voor zijn instemming zal echter de gespannen situatie van het moment zijn geweest. Donkers stelling dat zijn samenwerking met Van Hall nodig was om de grondwet te redden lijkt oprecht. Veel antirevolutionairen verzetten zich tegen de grondwettelijke godsdienstbepalingen en Donker zal hebben gevreesd dat ook andere delen van het werk waar hij een grote bijdrage aan had geleverd op de tocht stonden.

Van Hall stond in de jaren veertig bekend als hervormer, maar was daarin minder vergaand dan Donker en minder doctrinair dan Thorbecke. Toch was hij geen typische representant van het ‘Hollands liberalisme’, noch van de Amsterdamse notabelenklasse waaruit hij voortkwam. Veel meer wist hij op cruciale momenten behendig zijn voorstellen door het parlement te loodsen om daarmee de status-quo te doorbreken, of dit nu was door de sanering van de overheidsfinanciën in 1844, het *apaisement* in 1853 of bij het beslechten van de spoorwegkwestie in 1860. Zijn halsstarrige optreden in deze kwesties voedde de rancune bij zijn politieke tegenstanders, met name bij de aanhangers van Thorbecke, met wie de persoonlijke samenwerking moeilijk was.¹⁵ Toch presenteerde Van Hall zich als een voorstander ‘van gematigde vooruitgang’, die de grondwet van 1848 niet wilde aanpassen, maar hoogstens de uitleg ervan in een aantal wetten wilde verduidelijken. Hij voerde oppositie tegen de gemeente- en provinciewet, maar nadat de organieke wetten waren aangenomen, leek het erop dat er zelfs enige toenadering tussen Van Hall en het ministerie-Thorbecke ontstond bij de behandeling van de wetten op het armbestuur en het onderwijs.¹⁶ Doordat hij met zijn oude rivaal Van Hall in één kabinet plaatsnam en omdat hij al tijdens zijn eerste ministerschap en Kamerlidmaatschap aanvaringen had gehad met de aanhangers van Thorbecke, is Donker vanaf zijn tweede optreden als minister als conservatief getypeerd. Klopt het nu dat hij vanaf 1853 een stuk behoudender was of is hij de dupe geworden van Thorbeckiaanse geschiedschrijving? Dit hoofdstuk zal op basis van Donkers wetsvoorstellen en optreden in het parlement bekijken in hoeverre hij echt afweek van zijn liberale principes van voor 1848.

Naast Donker en Van Hall stond Van Reenen als gematigd bekend. De overige vijf ministers hadden een duidelijk conservatievere signatuur. Toch zou het kabinet vaak eensgezind – homogeen – naar buiten treden. Opvallend was de benoeming van Van Hall als minister van Buitenlandse Zaken,

een post die vaak het sluitstuk van een formatie was. Door de verwachte toenemende spanningen met Rome was op deze functie een tacticus nodig. Overigens dienden alle ministers behendig te manoeuvreren: aan de ene kant moesten de geagiteerde antirevolutionairen – van wie er overigens niemand in het kabinet was opgenomen – tevreden worden gesteld, aan de andere kant moesten de constitutionele principes hooggehouden worden. De Britse gezant signaleerde dat het ministerie uit antikatholieke en anti-constitutionele sentimenten geboren was, maar dat zijn leden niet de intentie hadden hier daadwerkelijk op te reageren.¹⁷ Wel stond dit kabinet op betere voet met de koning dan zijn voorganger.

Hoewel Van Hall en Donker de gezichtsbepalende bewindspersonen van het nieuwe kabinet waren, rouleerde het voorzitterschap van de minister-raad elke drie maanden. Donker was zodoende twee perioden voorzitter: van eind oktober 1853 tot eind januari 1854 en van eind juli tot begin november 1855.¹⁸ Het kabinet is onder verschillende namen de geschiedenis ingegaan: het ministerie van *apaisement* en *juste milieu*, verwijzend naar de belangrijkste taak, of het Aprilministerie en het ‘koninklijk kabinet’, naar de ontstaanshistorie. Dit betekende overigens niet dat de ministers tegenover Willem III kritiekloos waren. In een brief aan de koning schreven zij dat de vorst ‘even als elk Zijner onderdanen, over het doeltreffende van enkele bepalingen der Grondwet bedenkingen [kan] hebben’, maar dat er geen sprake van kon zijn dat de grondwet werd aangepast. Ze twijfelden wel of het ministerie-Thorbecke de grondwet zo had opgevat als deze bedoeld was. Als voorbeeld noemden ze de gemeente- en provinciewetten, waar ze minder inmenging van Den Haag wilden en een ‘mildere toepassing’ van de beginselen van de grondwet. Daarnaast deelden de ministers de interpretatie die het vorige kabinet aan de wet op het burgerschap en de armenwet had gegeven niet. Het belangrijkste punt betrof de bepaling over godsdienst. De vrijheid van godsdienst stond buiten discussie, maar daaraan was wel een vorm van toezicht gekoppeld om rust en orde te bewaken. Daarnaast vond het kabinet dat ‘billijke bevrediging [...] aan een groot gedeelte der Natie’ nodig was, zonder dat de rechten van de katholieken werden gekrenkt. De ministers constateerden dat er in de Tweede Kamer een ‘aaneengesloten aantal stemmen’ was ontstaan – Thorbecke en zijn getrouwen – dat de mening van de natie niet vertegenwoordigde. Ze verzochten de koning de Kamer daarom te ontbinden en hun brief in de *Staatscourant* te publiceren, zodat de stemgerechtigden bij de verkiezingen wisten wat het programma van de nieuwe ministers was.¹⁹ Daarmee werd de brief niet alleen een regeringsverklaring van het nieuwe kabinet, maar tevens een verkiezingsmanifest. Dat het kabinet zo duidelijk stelling nam, was in ieder geval Donker niet vreemd, meermalen had hij gerefereerd aan de programma’s die hij op 13 mei en 13 november 1848 had gegeven, en in oktober 1849 wilde hij Thorbecke tot hetzelfde bewegen.

Donkers wending bleef voer voor zijn criticasters. Het satirische weekblad *Asmodée* hekelde zijn inconsequentie. Met veel ironie meende het blad: 'Mijnheer Dirk Donker Curtius is de consequentste man die er ooit bestaan heeft of bestaan zal.' *Asmodée* noemde als voorbeeld het weigeren van gratie aan Van Bevervoorde, terwijl hij hem als advocaat bijgestaan had: 'als een mensch minister wordt, verandert hij geheel en al van gevoelen en zienswijzen'. Desondanks vond de krant Donker een 'deftige mijnheer'. Zijn alliantie met Van Hall werd met argwaan bekeken: 'nu zitten zij daar zoo vriendelijk bij elkander, als of ze de beste vrienden van de wereld waren'.²⁰ Donker zelf kon de samenwerking prima uitleggen. Hij had 'geen zwarigheid gemaakt om met iemand op te treden, die in dezen geest [*de uitvoering van de grondwet zoals deze bedoeld was, MudW*] mede werkzaam wil zijn, welke gevoelens zoodanig iemand ook vroeger moge hebben gehad'.²¹

Donker volgde de beschimpingen in *Asmodée* nauwgezet, niet zozeer vanwege de kritiek aan zijn eigen adres, maar vanwege de koning die het moest ontgelden.²² Hierop deelde hij een pamflet van *Asmodée* rond in de ministerraad. Hij vroeg zijn collega's of zij vonden dat er vervolging ingesteld moest worden. Zij vonden dat hij uitgever Jan de Vries mocht vervolgen als hij van mening was dat hij een straf verdiende.²³ De Vries werd inderdaad in mei 1854 verhoord en een maand later wegens majesteitschennis tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld.²⁴

Na de ontbinding van de Kamer vonden in mei verkiezingen plaats. Donker en zijn collega's waren niet overtuigd van een goede uitkomst, getuige discussies in de ministerraad over hoe te voorkomen 'dat de kiezers niet ten aanzien der bedoelingen van het tegenwoordig Bewind worden misleid'.²⁵ De Thorbeckianen moesten in ieder geval niets van Donker hebben. De Thorbeckiaanse krant *De Grondwet* beschouwde Donker 'toch voor de politiek te *use*' en zijn ministerschap een 'satisfactie voor eene oude rancune'.²⁶ In Utrecht had Gerrit Jan Mulder de conservatieve kiesvereniging 'Koning en Vaderland' opgericht en moedigde gelijkgestemden in het land aan hetzelfde te doen.²⁷ De verontwaardiging over het herstel van de bischoppelijke hiërarchie was groot, maar de verkiezingen leidden niet tot een monsterzege voor de antirevolutionairen. De meeste gekozenen waren conservatieven of conservatief-liberalen. Het overgrote deel stond terughoudend tegenover de katholieke plannen, maar weinigen hadden deel aan of sympathie voor de agitatie die het land de maand ervoor gezien had. In Steenwijk werd de letterkundige Jacob van Lennep gekozen, met wie Donker in mei 1848 nog de degens over de grondwet had gekruist. De Thorbeckianen waren de duidelijke verliezers van de verkiezingen en leverden elf zetels in. Thorbecke zelf deed in verschillende kiesdistricten in het hele land mee, maar verloor in de vijf districten boven de rivieren. In katholieke kring had hij meer succes: de kiezers in Maastricht vaardigden hem af.²⁸ Ook Donkers vriend De Kempnaer werd gekozen. Lightenvelt was blij met de verkiezing

*Leonardus Antonius Lightenvelt, collega-minister tussen 1848 en 1849
en in 1853. Foto Louis-Jean Delton, 1865*

van De Kempenaer, maar had hem bij voorkeur op het ministerspluche gezien: ‘ik reken erop u van tijd tot tijd met vriend Donker als tafelgast bij mij te zien, nog liever echter zag ik op den ministerieelen zetel dan aan mijn disch’.²⁹ Het nieuw aangetreden ministerie had zich ontdaan van een liberale – Thorbeckiaanse – meerderheid en kon steunen op een gematigde middengroep in de Tweede Kamer. De verkiezingsstrijd bedaarde daarnaast de heetste protestantse gemoederen.

Direct na opening van de nieuwe Staten-Generaal discussieerde de Eerste Kamer of de wetten die door de vorige Tweede Kamer waren goedgekeurd nog door de senatoren behandeld moesten worden. Donker bestreed dit in zijn eerste publieke optreden na zijn aanstelling. Hij beargumenteerde dat wetsontwerpen aan de hele Staten-Generaal aangeboden werden en dat wetten pas definitief waren als beide Kamers akkoord waren. Als tussentijds een deel wegviel, waren daarmee de wetsontwerpen ook teruggetrokken. De senaat ging in zijn redenering mee.³⁰

Wet op de kerkgenootschappen

Het ministerie stond voor een moeilijke taak. Aan de ene kant moest het de protestantse gemoederen bedaren, aan de andere kant kon en wilde het niet tegen de grondwet ingaan. Al in de tweede ministerraad kreeg Donker hierin een nadrukkelijke rol van zijn collega's toebedeeld: hij formuleerde een antwoord op de adressen uit Utrecht. Donker meldde de briefschrijvers dat de regering niet van plan was veranderingen in de grondwet aan te brengen. De ministerraad was het snel eens dat er een wet nodig was om de positie van de rooms-katholieke kerk te regelen. Donker nodigde Van Hall uit om zijn gedachten hierover op papier te zetten. Toen de raad dit ontwerp besprak, meenden de ministers dat het ‘staatkundiger’ zou zijn om een wet voor alle kerkgenootschappen te ontwerpen, omdat de staat niet ten aanzien van één bepaald geloof verplichtingen kon opleggen. Donker schreef de wet, Van Hall en Lightenvelt lazen mee. Donker kwam met een wetsvoorstel dat regelde wanneer de regering mocht ingrijpen bij kerkelijke aangelegenheden. Bij de presentatie van dit voorstel in de ministerraad bleek dat met name de katholieke Lightenvelt hier grote problemen mee had. Hij noemde de wet ‘gevaarlijk, onmogelijk en ontijdig’ en dreigde met aftreden als de wet aangenomen zou worden. Bij de bespreking in de raad stemde hij tegen verschillende artikelen. Om hem bij de behandeling in de Tweede Kamer niet in een moeilijke positie te brengen, stuurden zijn collega's hem op een missie naar Rome. Hij zou daar de paus van de noodzaak van de wet moeten doordringen. Lightenvelt aarzelde: in eerste instantie wilde hij in Nederland blijven of de behandeling van de wet uitgesteld zien, maar uiteindelijk haalde Van Hall hem toch over om op missie te gaan.³¹

Het kabinet voelde aan dat de oppositie tegen de wet hevig zou zijn. De ministers delibereerden meerdere keren – zelfs één keer in een buitengewone ministerraad – over de vraag of de verwerping van de wet door de Tweede Kamer het aftreden van het kabinet moest betekenen. Uiteindelijk stelden ze dit niet hard, maar de ministers vonden het raadzaam de volksvertegenwoordigers wel te laten weten dat het niet aannemen consequenties zou hebben. Welke dit waren, lieten ze in het midden. Ze bespraken hoe ze moesten omgaan met de aanvallen op de drie ministers die ook in het vorige kabinet hadden gezeten. Donker deed het voorstel om de verdediging vooral zakelijk te houden: op persoonlijke aanvallen reageerden de ministers niet. Ten slotte bepaalden ze dat Donker verantwoordelijk was voor de verdediging van de wet in de Kamer en dat hij naar eigen inzicht kleine wijzigingen in het ontwerp mocht maken, als dat het aannemen bespoedigde.³²

Meer dan de helft van de Kamerleden – uitzonderlijk veel – voerde bij de plenaire behandeling het woord. Nadat Van Hall op de noodzaak van de wet was ingegaan, verdedigde Donker de grondwettigheid van het voorstel, in het bijzonder het preventieve karakter ervan en de strafbepalingen die erin opgenomen waren. Hij deed dit met een beroep op zijn autoriteit, hij was immers bekend met ‘de grondwetsherziening van 1848, waarop ik dan toch ook eenige betrekking heb, dat is te zeggen dat ik ze van het begin tot het einde in al hare phases gevolgd heb’.³³ Zijn betrokkenheid bij de grondwetsherziening gebruikte Donker in zijn tweede termijn als minister van Justitie vaker. Hij hamerde er meerdere malen op dat hij als geen ander de grondwet kon uitleggen, omdat hij deze in 1848 in de Kamers had toegelicht en verdedigd. De Kamerleden sloegen daar niet veel acht op. De Thorbeckianen herinnerden zich de felle woorden tussen hem en hun leider. Door Donkers samenwerking met Van Hall was de liberale glans van zijn persoon af. Thorbecke had als geestelijk vader van de grondwet in de Kamer meer gezag verworven bij constitutionele interpretatiekwesies en Donkers autoriteitsargument had weinig effect.

De noodzaak van de wet vatte Donker kernachtig samen in een beeldspraak. Hij vond de regering ‘een gezagvoerder in eene neutrale haven’. Buiten de haven konden schepen elkaar bevechten, in de haven moest er vrede heersen.³⁴ De kritiek op de wet bleef aanhouden, zeker toen Groen van Prinsterer zich roerde omdat hij bevreesd was dat het voorstel consequenties zou hebben voor protestantse kerken. Kritiek was er bovendien op de afwezigheid van Lightenvelt als minister van Katholieke Eredienst. Hij hoefde volgens Donker niet aanwezig te zijn, omdat de wet de openbare orde en niet de katholieke kerk betrof. Hij hield de leden voor dat hun eis Lightenvelt te laten komen niet kon. De Kamer kon de wet aannemen of wegstemmen; de behandeling aanhouden behoorde niet tot de grondwettelijke opties.³⁵ De Kamerleden amendeerden de wet, waardoor deze in kracht afnam. Dit was niet erg, omdat het voorstel toch in eerste instantie

bedoeld was om de protestanten tegemoet te komen en zij er bij monde van Groen het hevigst tegen te hoop liepen. Na dagen debat en in sterk gewijzigde vorm werd de wet uiteindelijk met 41 tegen 27 stemmen aangenomen. Ook in de Eerste Kamer voerde Van Hall het woord over de principes achter de wet, terwijl Donker zich meer richtte op de juridische aspecten. Op de twijfel van een Eerste Kamerlid of de wet wel grondwettelijk was, wierp Donker zijn autoriteitsargument weer in de strijd: 'Er is niemand zoo naauw bekend met de grondwetsherziening, als ik.' Hij waarschuwde dat een wegstemmen door de Eerste Kamer 'den grond [...] zoodanig zal doen trillen, dat het gebouw, in 1848 opgerigt, met instorting kan bedreigd worden'. De senatoren toonden zich overtuigd: met 22 tegen 16 stemmen namen zij de wet aan.³⁶ *Asmodée* nam het Van Hall kwalijk dat hij bij de verdediging van de wet op de kerkgenootschappen Donker de kastanjes uit het vuur liet halen.³⁷

Op 10 september tekende de koning de wet. Hij bevond zich op dat moment bij Kamp Zeist. Niet veel later reisde hij door naar Utrecht, dat hij van 14 tot en met 17 september zou bezoeken. Hoewel er nu een wet was die het toezicht op de kerkgenootschappen regelde, waren velen bang wat Willem III in de Domstad, de bakermat van de Aprilbeweging, ging zeggen. Enkelen vreesden zelfs voor een groot-protestantse staatsgreep. Het bezoek verliep gelukkig ordelijk en was vooral een huldeblijk van de bevolking aan de koning. Buiten de lintjesregen die de koning over de stad liet neerdalen, gebeurde er niets waar de ministers in constitutioneel opzicht aanstoot aan konden nemen. De grootste protestantse agitatie leek na een halfjaar geluwd.³⁸ De ministers waren inderdaad verbaasd dat de koning zoveel onderscheidingen had uitgedeeld en vreesden een precedentwerking, maar lieten de zaak rusten.³⁹

Nu de wet op de kerkgenootschappen was aangenomen, had Donker een middel om strafrechtelijk tegen onder meer processies op te treden, iets dat hij direct na april, toen de eerste openbare omgangen werden gehouden, nog niet had. De katholieken waren zoals verwacht gegriefd door het aannemen van de wet – Lighaven was niet voor niets naar Rome gestuurd – die zij als beknotting van de godsdienstvrijheid ervoeren. Om niet meer stof te doen opwaaien heeft Donker in de eerste twee jaar na afkondiging van de wet geen vervolgingen ingesteld. Ondertussen zocht hij wel contact met de nieuw benoemde bisschoppen, met als doel provocatie te voorkomen. Na zijn slecht gevallen wet vond hij bij hen geen gehoor. Onder conservatieve protestantse druk moest hij in 1855 toch met nadere instructies komen hoe de politie moest omgaan met processies. Na het vervolgen van enkele omgangen in Noord-Brabant leek de ergste storm voorbij. De bepaling dat de rechter en niet de politiek nu besloot wat wel en niet onder het verbod viel, zorgde mede voor depolitisering van het onderwerp.⁴⁰

De wet op de kerkgenootschappen was een gelegenheidswet, waarmee

het kabinet de gemoederen wilde bedaren en waarmee het nog geen politieke kleur bekende. De ministers verwachtten dat deze vraag bij de begrotingsbehandelingen eind 1853 weer gesteld zou worden. In de ministerraad spraken ze af te antwoorden ‘dat het [kabinet] zich houdt aan de Grondwet, opgevat in dien zin, waarin zij is aangenomen, en dat het Ministerie denkt te volgen een stelsel van geleidelijke verbetering, en van te regelen, hetgeen noodzakelijk regeling vereischt’.⁴¹ Inderdaad volgde er kritiek uit de Kamer. Donker maakte hierop nog eens duidelijk waar het ministerie voor stond. Hij voerde aan dat zijn kabinet ‘niet heeft gezegd: “wacht mijne daden” maar in groote trekken heeft aangewezen, waarin het meende te moeten verschillen van het gevoelen van het afgetreden Ministerie’. De gedragslijn van het kabinet bestond uit het navolgen van de grondwet van 1848 en het wilde bij de overige zaken ‘geleidelijke verbetering [voorstellen], waar die gevorderd wordt’. Hieronder verstond hij ‘niet te veel te regelen opdat er eene redelijke vrijheid zij, want elke regeling is een band, maar toch zooveel te regelen dat de orde behoorlijk bewaard blijve’. Hier viel onder meer het ordelijk beheer van de financiën onder. Tijdens de begrotingsbehandeling van Justitie pareerde Donker de kritiek dat hij geen haast zou maken met het opstellen van wetten: ‘Ik voor mij weet ten minste wel waar mijne werkeloosheid gedurende de laatste zes maanden in bestaan heeft; die heeft daarin bestaan dat ik geene vier en twintig uren de stad heb verlaten, en dat ik altijd des morgens en meestal des avonds te werken heb gehad.’⁴²

Thorbecke en acht medestanders dienden tijdens de begrotingsbehandeling een initiatief in om de belasting op het geslachte vee af te schaffen. Donker en Van Hall noemden de initiatiefwet ontijdig, bovendien betichtten ze hen ervan gemakkelijke populariteit na te streven. Thorbecke beschouwde het voorstel weliswaar als een daad van oppositie, maar niet van vijandigheid.⁴³ Donker verweet hem dat hij zijn mond vol had van bezuinigingen, maar dat hij geen van de voorstellen die hijzelf had geopperd in zijn programma van 13 november 1848 had doorgevoerd. Hij beredeneerde dat deze belasting op de hogere standen drukte, niet zozeer op de onderlaag. Daarnaast achtte Donker de tijd niet rijp om de belasting te verlagen. De Krimoorlog was uitgebroken, maar Nederlands neutraliteit bood geen zekerheid: ‘Aan ieder toch is het bekend hoe de oorlog is als een vuur dat zich verspreidt, dat brandende aansteekt en elders dikwijls brand verwekt.’ Hij vervolgde dat het kabinet er alles aan zou doen om buiten die brand te blijven, maar als dit niet zou lukken en ‘wanneer eenmaal het vuur al te nabij komt, en dit begin alleen om zich bij het naderend gevaar voor te bereiden, zoude reeds zoveel kosten, dat al het overschot [...] daardoor zoude verloren gaan’.⁴⁴

Strafhervorming

Donker probeerde tijdens zijn tweede ministerschap een aantal stokpaardjes te realiseren, waarin hij tijdens zijn eerste ambtsperiode niet of maar ten dele was geslaagd. Dit waren achtereenvolgens de hervorming van de strafwetgeving, het wettelijk regelen van de ministeriële verantwoordelijkheid en het vastleggen van het recht van vereniging en vergadering.

Donker was al vanaf de jaren twintig een uitgesproken tegenstander van lijfstraffen. Zijn pogingen om in 1848 de schavotstraffen af te schaffen waren op een mislukking uitgelopen, maar dat weerhield hem er niet van om tijdens zijn tweede ministerschap voortvarend met dezelfde agenda aan de slag te gaan. Als eerste diende Donker een wet in met betrekking tot de hervorming van de militaire strafwetgeving. Straffen als kielhalen werden afgeschaft. Hij liet bij de behandeling van de wet al doorschemeren geen voorstander van zware lijfstraffen te zijn: ‘men heeft mij wel eens beschuldigd te *laxe* te zijn’. Nog geen maand later presenteerde hij de wet ‘houdende eenige veranderingen in de bestraffing van misdrijven’. Op kritiek dat hij alleen de strafbepalingen herzag en niet het hele wetboek van strafrecht, dat nog steeds op de Franse *Code pénal* was gebaseerd, antwoordde hij dat de tijd daar nog niet rijp voor was. De opvatting over hoe het strafwetboek eruit zou moeten zien en welke straffen gepast waren, was in de jaren ervoor veranderd, zo constateerde Donker. Nu een nieuw wetboek voorstellen, terwijl de discussies over de inhoud nog gevoerd werden, was niet opportuun. Een wijziging naar zijn voorkeur zou geen kans maken in de Kamer: ‘Ik neem dus wat ik krijgen kan.’⁴⁵ Dat ‘krijgen’ betrof in het bijzonder de herziening van de straffen. Zijn wetsvoorstel voorzag in de invoering van celstraffen en schafte straffen als brandmerken en te pronk stellen af. Daarnaast zou op minder misdrijven de doodstraf staan. In de memorie van beantwoording gaf Donker duidelijk aan wat de positie van de regering ten opzichte van die straf was: ‘Zij is van die straf geen voorstander. Voor politieke misdrijven echter acht zij hare afschaffing nog het minst wenschelijk.’⁴⁶ Helemaal afschaffen van de doodstraf was niet haalbaar, maar beperken was wel noodzakelijk. Kritiek vanuit de Kamer dat op kindermoord niet langer de doodstraf stond, pareerde hij door te beargumenteren dat moeders die een dergelijk misdrijf pleegden niet toerekeningsvatbaar waren. Het doel van de wet zette Donker helder uiteen: ‘het dient om aan straffen alle karakter van wraakoefening te ontnemen. [...] De maatschappij beschermt zich, maar wreekt zich niet. [...] Overigens beoogt men hier matiging van de straf, ten einde zoo min mogelijk eene onuitwischbare vlek op de misdadigers te werpen.’ Hij voegde daar nog aan toe dat zijn milde strafvoorstellen niet voortkwamen ‘uit medelijden met den beschuldigde, maar ’t is in het belang van de maatschappij. [...] Eene zachte criminele wetgeving verzekert tegen straffeloosheid en straf-

feloosheid is het grootste aanloksel tot zondigen.’⁴⁷ Rehabilitatie van de dader en bescherming van de maatschappij waren de motieven achter het straffen. Als de straffen te streng waren, zouden de rechters, aldus Donker, deze niet meer opleggen en gingen misdadigers hierdoor vrijuit.

Donkers herziening was beperkt, maar het belang ervan moet niet worden onderschat. Het lukte hem om belangrijke wijzigingen in de strafmaat tot stand te brengen in een periode waarin de strengheid van de straffen steeds meer ter discussie stond. Zijn wet kan worden gezien als een opmaat naar de afschaffing van de doodstraf in 1870 door minister Franciscus van Lilaar en de algemene herziening van het wetboek van strafrecht in 1881 door minister Anthony Modderman en is daarmee als liberaal te kwalificeren. In de jaren vijftig ging men al terughoudend om met de doodstraf. Het overgrote deel van de ter dood veroordeelden zag zijn straf omgezet worden in een gevangenisstraf tot twintig jaar. Tijdens Donkers tweede ministerschap werd aan 37 ter dood veroordeelden gratie verleend.⁴⁸ Hij hield zich actief bezig met gratiezaken. Zo liet hij bij een gratieverzoek zelf een feitenonderzoek instellen toen hij constateerde dat de Hoge Raad hem ontlastende informatie had onthouden.⁴⁹ Toch zouden er onder zijn ministerschap een viertal doodvonnissen voltrokken worden.⁵⁰

Wet op de ministeriële verantwoordelijkheid

Een tweede speerpunt van Donker betrof het tot stand brengen van een wet op de ministeriële verantwoordelijkheid. In 1849 had hij al een soortgelijk voorstel ingediend, maar toen de Kamer een amendement aannam waarin niet langer sprake zou hoeven zijn van opzettelijk handelen van een minister voordat hij vervolgd kon worden, trok Donker de wet in.⁵¹ Snel na zijn tweede aantreden als minister kondigde hij daarom aan alsnog een wet in te dienen. Hij had – net als in 1849 – alleen de strafrechtelijke verantwoordelijkheid op het oog. Hij meende dat de politieke verantwoordelijkheid niet met een wet te regelen was, deze moest vanuit de Kamer en de natie zelf komen:⁵²

‘Wanneer de Natie een levendig belang stelt in de behandeling der openbare zaken; wanneer zij hare medewerking verleent tot het verzekeren dier zorg, wanneer er een behoorlijke *public spirit* bij de Natie aanwezig is, dan is de kracht van die staatkundige verantwoordelijkheid gevestigd, daarvoor kan geene wetsbepaling in de plaats treden.’

De wet bepaalde dat een aanklacht tegen een minister door de regering of de Tweede Kamer kon worden ingediend. Berechting geschiedde door de Hoge Raad. Donker had – net als in 1849 – in zijn wet opgenomen dat een minister alleen vervolgd kon worden als hij bewust de wet overtrad. Enkele

Kamerleden hadden hier kritiek op, maar Donker meende dat voor vervolging van een minister deze met voorbedachten rade moest handelen. Een bewindspersoon, zo beredeneerde hij, nam immers veel beslissingen. Als een van deze beslissingen – of het ontbreken daarvan – zou leiden tot een onrechtmatigheid, dan kon een minister om het minste of geringste vervolgd worden. Als voorbeeld noemde hij de verschillende wetten en besluiten die van voor 1848 dateerden en in strijd waren met de grondwet. Dat feit alleen zou niet tot vervolging moeten kunnen leiden. Slechts op het moment dat de minister zou weten dat hij tegen de grondwet handelde, moest hij voor het uitvoeren van deze wetten en besluiten voor de Hoge Raad gedaagd kunnen worden.⁵³

Op het tweede deel van de wet, dat in de financiële verantwoordelijkheid van ministers voorzag, kwam vanuit de Kamer veel kritiek. Donker, die dit voor het moment niet als het belangrijkste element van het voorstel beschouwde, kon zich vinden in een amendement dat niet veel meer behelsde dan de bepaling dat deze verantwoordelijkheid later zou worden geregeld. Uiteindelijk werd het belangrijkste deel, de regeling van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid, met 41 tegen 12 stemmen aangenomen. Thorbecke stemde tegen.⁵⁴ Donkers wet op de ministeriële verantwoordelijkheid is maar één keer gebruikt bij de vervolging van een minister.⁵⁵ Voor Donker was het realiseren van deze wet desalniettemin een belangrijk moment, aangezien hij hier al vanaf de jaren twintig voor had gepleit en hij er zes jaar eerder nog niet in was geslaagd.

Wet op het recht van vereniging en vergadering

Een laatste erfenis van 1849 waar Donker mee wilde afrekenen was zijn verworpen wet op het recht van vereniging en vergadering. Hiertoe had hij al in de laatste dagen van 1853 een nieuw voorstel aan de ministerraad aangeboden.⁵⁶ De behandeling ging daarentegen niet snel. Het voorstel stuitte op zoveel verzet in de Kamer dat Donker pas halverwege 1854 een aangepast ontwerp kon indienen.⁵⁷ De plenaire Tweede Kamer behandelde deze volgens pas in februari 1855. De wet verschilde aanzienlijk van de wet die Donker in zijn eerste termijn had voorgesteld en die door een grote meerderheid van het parlement was verworpen. De bekritiseerde bepaling dat van openbare vergaderingen waar meer dan 30 personen aanwezig waren vooraf melding moest worden gemaakt, had Donker wijselijk niet meer opgenomen:

‘Ik wil niet ontveinzen [...] dat de voordragt van wet door mij geleverd in 1849 eenigermate de geest van het oogenblik aangaf. Ik wil niet ontkennen dat de beduchtheid voor wanorde, toen nog zeer te vreezen,

invloed heeft gehad op de bepalingen, toen gemaakt. Ik zou onopregt zijn, als ik dat niet erkende; ofschoon ik toch meen dat die bepalingen over 't algemeen niet de afkeuring verdienen, die politieke drift er aan heeft gegeven.’⁵⁸

In plaats van het repressieve stelsel dat Donker in 1849 voorstelde, ging zijn wetsontwerp in 1855 van het principe uit dat iedereen een vereniging mocht oprichten, tenzij de doelstelling hiervan strijdig was met de openbare orde. Wel zou aan verenigingen die rechtspersoonlijkheid wilden om daarmee bijvoorbeeld onroerend goed te kunnen kopen, eerst koninklijke toestemming gevraagd moeten worden. Deze toestemming kon worden verkregen door een verzoekschrift aan de koning te richten en hierbij de statuten van de vereniging te voegen. Bleek hieruit dat de vereniging niets onwettigs in de zin had en een niet-materieel doel nastreefde, dan zou de koninklijke erkenning vaak een formaliteit blijken.

Juist het opnemen van deze bepaling werd door Thorbecke bestreden. Hij meende dat het beperken van het recht op vereniging zo'n complexe zaak was, dat dit eigenlijk in een afzonderlijke wet geregeld moest worden. Donker vatte dit op als een aanval. Hij vond dat de wet die het recht op vereniging bepaalde ook de grenzen hieraan in zich moest dragen. Als deze grenzen nu niet gesteld werden, vreesde hij afstel. Toen Thorbecke hier tegenin ging en herhaalde dat hij een uitgebreidere wettelijke regeling van de beperkingen wilde, verzuchtte Donker: 'hij blijft op zijn terrein en ik op het mijne. Hij wil voor alles, regelen bij de wet. Wij moeten, zegt hij, regelen hebben voor alles en daar ben ik juist tegen.' Te veel wettelijke bepalingen, zo meende Donker, beperkten de vrijheid juist. Over de vraag of hij hierover ooit met Thorbecke overeenstemming zou bereiken maakte hij zich geen illusies: 'over al dat regelen stellen zullen wij het wel nooit eens worden'. Donker had aanvankelijk bepaald dat personen zonder de Nederlandse nationaliteit geen lid konden worden van een vereniging. Waarschijnlijk had hij bij het opstellen van dit artikel de invloed van de Duitse communisten in 1848 nog op het netvlies. Deze strenge bepaling stuitte een meerderheid van de Kamer tegen de borst. Een amendement wijzigde de wet zo dat ingezetenen die geen Nederlander waren zich toch bij een vereniging konden aansluiten. Hoewel minder dan Donkers voorstel in 1849 had deze wet wel degelijk enige repressieve elementen in zich. Zo moest voor openbare vergaderingen in de buitenlucht minimaal vijf dagen van tevoren een vergunning bij het gemeentebestuur worden aangevraagd. De politie kreeg toegang tot alle openbare vergaderingen, zowel binnenshuis als in de buitenlucht. Desalniettemin is de wet door de waarborgen die zij voor de verenigingsvrijheid bood en de beperkingen die zij aan de overheidsbemoeienis stelde aan te merken als liberaal. Donkers wet werd, anders dan in 1849, nu wel aangenomen: 34 Kamerleden stemden voor, 26 tegen, onder wie Thorbecke.⁵⁹

Donker bracht aan het eind van zijn ministerschap nog één andere wet tot stand, maar deze was in vergelijking met de drie voorgaande voorstellen van minder belang. Toch paste de wet op de huishouding en tucht op de koopvaardij schepen in Donkers *law and order*-profiel, dat hij onder meer door zijn brochure *Orde* uit 1839, zijn optreden tegen amokmakers in 1848 en zijn constante pleidooien voor de bescherming van eigendom had gekregen. De wet gaf kapiteins van koopvaardij schepen veel bevoegdheden om de orde en veiligheid aan boord van schepen te bewaren. Zo mocht hij bemanningsleden van boord sturen, geldboetes opleggen en zelfs opsluiten en in de ‘ijzers’ slaan. De wet was vooral bedoeld om desertie te bestraffen, maar andere gedragingen van de bemanning die veiligheid, scheepslanding of de voortgang van de reis in gevaar brachten, werden eveneens gesanctioneerd. Wel konden bemanningsleden die vonden dat de kapitein zijn bevoegdheden had misbruikt zich bij een raad van tucht beklagen. Donker erkende overigens dat de wet niet perfect was omdat deze niet overal ter wereld uitvoerbaar zou zijn, maar achtte een imperfecte wet beter dan helemaal geen wet.⁶⁰

De Thorbeckiaanse parlementair historicus Van Welderen Rengers signaleerde dat de wet net als de meeste van Donkers voorstellen ‘door velen onvolledig en weinig stelselmatig [werd] geoordeeld’. Dat Donker een nieuw artikel ‘van een ander beginsel uitgaande’ aanvoerde, beoordeelde hij als een ‘vrij zonderlinge wijze van behandeling’. Donker slaagde erin de wet aangenomen te krijgen, ‘hoewel’, zo wreef Rengers in, ‘in bijkans alle onderdeelen gewijzigd’.⁶¹ Donker zag dit zelf anders: ‘ik heb hier meermalen gezegd, dat 68 personen [*Kamerleden, MudW*] meer zien dan één’. Hij nam daarom veel amendementen vanuit de Kamer over. Na een uitvoerige verdediging nam de Kamer de wet met slechts één tegenstem aan.⁶² De Thorbeckianen stemden dus voor.

Dat nam niet weg dat Donker regelmatig aanvaringen had met Thorbecke en zijn aanhangers. Nog anderhalf jaar na zijn aantreden moest hij tegenover Thorbeckiaanse Kamerleden zijn ministerschap en zijn denkbeelden verdedigen. Niet alleen Thorbecke zelf mengde zich in deze discussies. Toen zijn aanhangers bij tussentijdse verkiezingen in 1854 een aantal zetels wonnen, lieten zij zich steeds meer in de Kamer tegen Donker horen. Zo kreeg hij van onder meer de Kamerleden Van Zuylen van Nijevelt, Van Eck, Dullert en Anemaet meermalen stevige kritiek te verwerken.⁶³ Donker ontkende tegenover hen ten stelligste dat hij zich als minister had aangeboden en verklaarde dat hij door de koning was gevraagd. Hij stelde nadrukkelijk als minister van Justitie dezelfde denkbeelden te hebben als voor 1848, toen hij nog advocaat en publicist was. Hij betoonde zich een hartstochtelijk verdediger van de grondwet, dit volgens hem in tegenstelling tot de Thorbeckianen. Donker, zo zei hij zelf,

‘is steeds een tegenstander van de beschouwingen van die partij geweest. Naar zijn inzien wil die partij de Grondwet verwringen, naar een imaginair constitutioneel stelsel. [...] Toen de Grondwet van 1848 was aangenomen, zeiden de organen van die partij: “wij verheugen er ons niet over, maar wij betreuren het ook niet; – wanneer slechts onze vrienden aan het hoofd komen dan is er wel iets van die Grondwet te maken; dan zal zij wel worden gekneed naar den geest dien wij in de Grondwet hadden willen uitgedrukt zien.” En de hoofdleider van die partij, toen hij aan het Ministerie was, heeft zich menigwerf aan deze tafel over onderscheidene bepalingen van de Grondwet beklaagd. Dat noem ik geen volkomen gehechtheid aan de Grondwet; men heeft er zich slechts aan onderworpen, maar ze niet beaamd.’⁶⁴

Bij de begrotingsbehandeling eind 1854 had hij genoeg van de constante kritiek van de Thorbeckianen. Op beschuldigingen dat hij banen zou uitdelen en geld zou verkwisten, antwoordde Donker dat hij maar twee nieuwe noodzakelijke functies had gecreëerd en dat hij daarnaast zo zuinig mogelijk met het budget was omgesprongen. Hij concludeerde dat hij ‘geheel *diamétralement* geopposeerd’ stond tegenover Thorbecke. De stevige aanvallen op hem in de Kamer was hij zat. Thorbecke maakte ‘partijchap’, niet hij. ‘Al is er eene klove tusschen ons, zoo kunnen wij toch billijk en regtvaardig zijn en wel over die klove heen een woord met elkander wisselen.’ De Thorbeckiaanse pers moest het ontgelden:

‘De organen van die partij leggen er zich op toe en men beschuldigt ze er openlijk van, om onze beraadslagingen in deze Kamer te verdraaijen, verkeerd voor te stellen. Dit moet het Nederlandsche volk weten. Ik weet dat deze woorden wel zullen voorkomen in het Bijblad, maar niet in die couranten, althans niet in den zin waarin ik ze uitspreek. Wel worden in extenso voorgesteld en in groote massa rondgedeeld de redevoeringen van de partij, die ik op het oog heb, die ik niet kan noemen de constitutionele partij, maar veeleer naar mijn inzien, de ongrondwettige zou moeten noemen, – wel worden, zeg ik, in die organen naauwkeurig opgenomen de voordragten dier partij, maar de redevoeringen daarentegen van andere leden, de redevoeringen van de Regering worden daarin verdraaid, zoodat men mij zelfs laat zeggen, wat ik niet eens gedacht veel min gezegd heb.’

Op zijn ministerie was het nog nooit zo druk geweest, aldus Donker. Kritiek van werkeloosheid legde hij naast zich neer. Hij gaf aan niet alle wetten tegelijkertijd in te kunnen dienen. Daarnaast moest het voor de Kamer doenlijk zijn ze gedurende de zittingsperiode te behandelen.⁶⁵

De botsingen met Thorbecke bleven terugkeren. Toen hij zich verzette

tegen de begrotingspost voor geheime uitgaven, nam Donker het woord en zei dat deze onder het ministerie-Thorbecke al op de begroting had gestaan. Thorbecke vond dat Donker over de schreef ging. Hij mocht hem niet ‘aan den band [...] leggen van een vroeger oordeel of van een vroeger gedrag’. Donker wist immers niet waarom deze post in het verleden was voorgesteld en of Thorbecke daar zelf mee ingestemd had. Donker reageerde:

‘Ik heb gezegd, dat het tegenwoordig advies van den afgevaardigde uit Maastricht niet overeenkwam met de begrotingen, die hij jaar op jaar heeft helpen voorstellen. Zoo iets zou naar het gevoelen van dien afgevaardigde niet mogen gezegd worden. Hij wil dus hier de vrijheid van discussie ten aanzien der Ministers beperken, hij wil ze alleen voor zich, niet voor ons. Ik heb het regt aan deze tafel dezelfde wapenen te bezigen als men ten mij heeft gebezigd.’⁶⁶

Enkele maanden later, bij een discussie over waterschappen, beschuldigde Donker Thorbecke ervan dat hij deze instellingen bij een bezwaar wilde laten oordelen over eigen besluiten. Donker vond op dit punt – dat hem al vanaf de jaren dertig na aan het hart ging – dat Thorbecke de machtscheiding van Montesquieu met voeten trad. Hij legde hem zelfs woorden in de mond. Volgens Donker zei Thorbecke: ‘ik ben meer gouvernementeel dan de Minister van Justitie; ik ben meer conservatief. Ik antwoord: ja, gij zijt het; maar gij zijt het in excès; gij zijt het tot despotisme toe.’⁶⁷ Deze harde taal bevorderde de toch al niet bijster hartelijke betrekkingen tussen beide heren niet.

Band met het Koninklijk Huis en politieke benoemingen

Veel betere betrekkingen had Donker met het Koninklijk Huis. Dat zijn vertrouwensband met de koning goed was, bleek uit het feit dat hij nauw betrokken was bij de afspraken rondom de scheiding van tafel en bed van koning Willem III en koningin Sophie. Hun huwelijk was slecht, maar dit was slechts in zeer beperkte kring bekend. Een openbare scheiding zou nadelig zijn voor het koninklijk gezag. De koning en koningin lieten een geheime scheidingsakte opmaken. Beiden kregen eigen paleizen toegewezen en hoefden elkaar privé niet meer te zien, maar zouden zich voor de buitenwereld ‘in het bijzijn van derden zoo gedragen, als of er geene scheiding bestond’. Sophie moest bijvoorbeeld gewoon bij alle partijen en diners *acte de présence* geven. Donker was een van de ondertekenaars van deze geheime overeenkomst, naast prins Frederik, de oom van Willem III, en de secretarissen van zowel de koning als de koningin.⁶⁸

Ook met betrekking tot een andere scheiding binnen de koninklijke familie werd Donker in vertrouwen genomen. In 1849 was prinses Marianne gescheiden van prins Albert van Pruisen. Beiden leefden vanaf 1845 afzonderlijk, maar toen Marianne in 1849 een kind kreeg van haar koetsier met wie ze openlijk samenwoonde, was een uit elkaar gaan onvermijdelijk. De akte van scheiding, opgemaakt door de geheime raadkamer in Berlijn, liet aan duidelijkheid weinig te wensen over: 'Bij eene zoo hoog gestegene en zo diep ingewortelde afkeerigheid is niet te veronderstellen, dat er tot verzoening en bereiking van het doel des huwelijks nog eenige hoop overblijft.' Deze akte en een bevestiging uit 1858 dat de scheiding op de huwelijksakte in Den Haag was aangetekend, waren in het bezit van Marianne, die op kasteel Reinhartshausen nabij het Duitse Wiesbaden woonde. In september van dat jaar was ze voornemens om beide documenten terug te sturen naar Nederland. Ze gebruikte Donker hiervoor als intermediair.⁶⁹ Wat de reden is geweest dat ze juist aan Donker deze stukken terugstuurde, is moeilijk te zeggen. Donker had op dat moment geen publieke functie meer. Wist ze dat hij betrokken was bij de geheime afspraken tussen koning en koningin? Hoe dan ook, Donker had een vertrouwensband opgebouwd met meerdere Oranjes, zelfs met hen die uit de gratie waren geraakt.

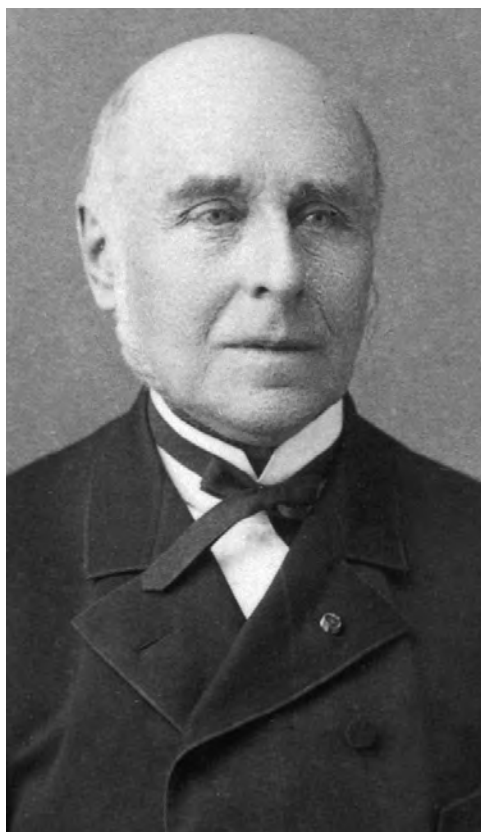
Dit betekende niet dat Donker kritiekloos tegenover de koning stond. In september 1854 waren in Schiedam ongeregeldheden uitgebroken naar aanleiding van hoge broodprijzen. De burgemeester verzocht om militaire bijstand en kreeg deze. De zaak escaleerde toen de oproermakers een van de artilleriepaarden dodelijk verwondden. Toen dit bericht Willem III bereikte, eiste hij binnen een etmaal een schadevergoeding van het Schiedamse gemeentebestuur. Anders, zo dreigde hij, zou hij de kannoneerboot Cycloop bevelen om de stad onder vuur te nemen. De ministerraad was hier uiteraard niet van op de hoogte: de terugtocht van de militairen was al begonnen. Donker, als voorzitter van de ministerraad, reageerde verbolgen. Hij hield de koning voor dat als de orde moet worden hersteld 'er eenheid van werking' moest zijn. De regering had het leger ingezet en de rust was hersteld, 'maar als in zulke omstandigheden andere magten ongeroepen optreden [...] dan loopt men gevaar botsing te veroorzaken'.⁷⁰ De zaak was voor Donker aanleiding om een buitengewone ministerraad bijeen te roepen. Niet geheel zonder understatement meldde hij daar 'dat het hem leed doet dat Zijne Majesteit zoo veel gewigt heeft gehecht aan deze zaak. Hij kan als Minister verantwoordelijk voor de rust in het Rijk, de maatregelen die buiten hem genomen zijn niet goedkeuren'.⁷¹

Naast zijn goede band met het Koninklijk Huis had Donker binnen het ministerie zijn vertrouwelingen. Zo was hij al vanaf 1848 bijzonder gesteld op zijn referendaris Karel d'Engelbronner. Deze had zelfs onder het ministerie-Thorbecke nauwe banden met Donker en Van Hall onderhouden, iets dat hij zelf overigens ontkende.⁷² Na de dood van secretaris-generaal Abra-

ham Muller in 1853 benoemde Donker d'Engelbronner op deze vrijgekomen functie. Zijn salaris was aanvankelijk 4000 gulden per jaar, maar Donker wilde dit vanaf 1855 verhogen tot 5000 gulden. Hij gaf hiervoor als argumentatie dat dit in lijn was met de bezoldiging van de hoogste ambtenaren op vergelijkbare ministeries en dat d'Engelbronner zich meer dan eens bewezen had. De Tweede Kamer floot Donker terug met een amendement op zijn begroting.⁷³ Een jaar later had Donker meer succes. Hij meende dat 'aan dien hoogen ambtenaar' meer werk gegeven was dan voorzien.⁷⁴ Hoewel hij als secretaris-generaal bijdroeg aan Donkers wetsvoorstellen, was d'Engelbronner impopulair. De Leidse hoogleraar Van Assen vroeg zich in mei 1856 hardop af wanneer 'Donker Curtius en zijn "ambten begerende secretaris" D'Engelbronner [zullen] worden afgezet?'⁷⁵ Toen Donker niet veel later inderdaad het veld moest ruimen en Van der Bruggen het minister-schap had overgenomen, meende Van Assen dat het duidelijk was wat de nieuwe minister te doen stond: 'Bid en smeeke Van der Bruggen, dat hij Engelbronner verwijderde. [...] Engelbronner heeft als zoon des geschavotteerden de publieke opinie tegen zich; voeg er bij dat de zonderlinge faveurs bij het begeven van ambten zeer nadeelige geruchten hebben verspreid.'⁷⁶

D'Engelbronner verwonderde zich erover dat Donker hem al iets dergelijks had voorspeld: 'Is het niet zonderling dat D.C., die niet doorging voor een geadviseerd man, mij bij 't scheiden heeft gezegd: "Gij weet niet wat ik van en om u heb moeten hooren! Wees op uw hoede: uw ergste vijanden hebben uw brood gedeeld!"'⁷⁷ Donker voegde daaraan toe: 'Gij kunt te allen tijde op mij rekenen. Maar gij hebt vele vijanden. Had ik niet voor u gestaan, gij waart reeds gevallen.' Donker zou bevestigd hebben dat met name Justus Pape, die hij als raadsheer in de Hoge Raad had benoemd, vijand van d'Engelbronner was. Volgens d'Engelbronner beschuldigde Pape hem ervan dat hij de oude advocaat bij de Hoge Raad Moses van Gigh als eerste op de voordracht had gezet, terwijl Donker aanvankelijk zijn neef Frans op die positie wilde benoemen.⁷⁸ Er waren meer boze tongen die beweerden dat d'Engelbronner zich bediende van favoritisme. De publicist Dirk Benjamin Adrian betichtte hem er niet alleen van dat hij familieleden in justitiële functies benoemde, maar ook dat hij in ruil voor die benoemingen geld ontving. D'Engelbronner vond hij al even onbetrouwbaar als Donker, 'den huichelaar met de Brochure "Orde", uwen oppersten Heer, Meester en vriend'.⁷⁹

Bij Donker zouden eveneens niet altijd alleen de kwaliteiten van een kandidaat de doorslag geven. Hij erkende openlijk dat benoemingen politiek gemotiveerd waren. Het katholieke Kamerlid Van Nispen van Sevenaer klaagde zich bij de minister dat er zo weinig openbare functies aan katholieken ten deel vielen. Donker legde hierop uit dat benoemingen de verkiezingsuitslag afspiegelde, en dat als katholieken op liberalen bleven stemmen, liberalen deze functies zouden krijgen. Alleen de katholieken

*Carel Clemens Elias d'Engelbronner,
Donkers vertrouweling op het
ministerie van Justitie*

*Cornelis Hendrik Boudewijn Boot,
Dirks neef en minister van Justitie
tussen 1858 en 1860.
Foto Maurits Verveer, ca. 1860*

zelf konden hier iets aan veranderen: ‘Ik ben bereid de katholijken de hand te reiken, waar ik het met regtvaardigheid doen kan, maar zij moeten die in de stembus drukken.’⁸⁰ Een opmerkelijk feit deed zich voor toen Donker als voorzitter van de ministerraad meldde dat de aftredend voorzitter van de Hoge Raad de titel minister van staat kreeg. Dit was namelijk zijn eigen broer, Willem Donker Curtius van Tienhoven.⁸¹ Het lijkt echter sterk dat Donker hier zelf de hand in gehad zou hebben, aangezien de koning over deze benoemingen ging.

Eind januari 1857 ontsloeg de nieuwe minister Van der Brugghen Donkers vertrouweling d’Engelbronner. Zijn ontslag was weliswaar eervol en hij zou wachtgeld ontvangen, maar tegelijkertijd moest hij zich uit Den Haag verwijderen. Verbolgen hierover stuurde hij zijn jongere broer naar Donker om te kijken wat hij kon betekenen voor zijn eerherstel.⁸² D’Engelbronners vriend Jan Heemskerk wist waarom dit niet tot resultaat leidde: ‘De ex-minister D.C. schijnt, na zijne aftreding, niet zoo gunstig over u te hebben gesproken als vroeger.’⁸³ Dat kwam omdat Donker meende dat hij ‘heerschzuchtig’ was en dat zijn oud-secretaris-generaal ‘daardoor vele vijanden heeft gemaakt’.⁸⁴ Onder Van der Brugghen kwam er geen schot in de zaak, maar toen deze in maart 1858 aftrad en Donkers neef Boot minister van Justitie werd, zag d’Engelbronner weer mogelijkheden. Zijn vrouw zocht Donker op en sprak anderhalf uur met hem. D’Engelbronner constateerde dat Donker ‘eigenlijk wel niet boos, maar toch onverschilliger jegens mij geworden was, sedert men hem verzekerd had, hoe ik hem, bespottelijk of belagchelijk maakte’, dit terwijl hij Donker ‘altijd [heeft] verdedigd; van eene goede zijde heb voorgesteld!’ Toch verzekerde Donker mevrouw d’Engelbronner dat hij altijd een goed woord voor haar echtgenoot had gedaan, dat zijn secretaris-generaal slecht was behandeld, recht had op het achterstallig wachtgeld en dat hij dat alles aan zijn neef Boot had gezegd. Donker suggereerde dat d’Engelbronner een verzoek moest indienen bij de nieuwe minister en dat hij zijn best zou doen om de zaak zo snel mogelijk tot een goed einde te brengen. D’Engelbronner ging op Donkers raad in en stuurde een rekest.⁸⁵ De gewezen secretaris-generaal werd uiteindelijk gerehabiliteerd.⁸⁶

Onenigheid over de onderwijskwestie

Donker kreeg een drietal liberaal georiënteerde wetten aangenomen, maar toch leek het kabinet-Van Hall-Donker Curtius in conservatiever vaarwater terecht te komen. Dit kwam enerzijds door enkele personele wisselingen. Minister Van Doorn van Financiën trad in januari 1854 af omdat hij het niet eens was met de belastingherziening die zijn collega’s voorstelden. De conservatieve Agnites Vrolik verving hem. Minister van Hervormde Eredienst

werd Anthon van Rappard, de gewezen directeur van het Kabinet des Konings en in die hoedanigheid een goede bekende van Donker. Ongeveer tegelijkertijd werd Lightenvelt benoemd tot ambassadeur in Parijs. Zijn aftreden wekte weinig verbazing. Dat hij zich na het aannemen van de wet op de kerkgenootschappen in het kabinet niet op zijn gemak voelde was algemeen bekend. Zijn opvolger op het departement van Rooms-Katholieke Eredienst was de Brabantse rechter Jacobus Mutsaers. James Ensie trad af nadat de begroting voor het departement van Marine in december 1854 door de Tweede Kamer werd weggestemd. Hij werd vervangen door de conservatieve marineofficier Abraham de Smit van den Broecke. Minister Charles Pahud werd benoemd tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Pieter Mijer, een conservatieve Indisch jurist op verlof, volgde hem op.⁸⁷ De door de koning nieuw benoemde ministers bleken van conservatievere snit dan de afgetreden bewindspersonen.

Anderzijds diende het kabinet een aantal meer behoudende wetten in dan de drie die Donker behandelde. Zo wist minister Van Reenen een wet op het armbestuur tot stand te brengen. Anders dan Thorbecke in zijn voorstel had gewild, bleef de armenzorg grotendeels in handen van de kerken, gemeenten zouden slechts een ondersteunende rol hebben. Van Hall dacht dat dit het voorstel was dat het meeste bijval vond. Armenzorg vanuit de gemeenten was, zo beredeneerde hij, een voorbeeld van uiterst liberalisme, 'de almacht van den Staat'.⁸⁸ Overigens was deze als meer conservatief aan te merken wet in overeenstemming met Donkers eigen denkbeelden, die hij al in 1852 in de Haagse gemeenteraad uiteen had gezet.⁸⁹

Van Hall had de koning daarnaast toegezegd dat hij de kieswet en de gemeentewet in behoudende zin zou aanpassen. Donker en Van Hall spoorden de verantwoordelijke minister Van Reenen regelmatig aan om met de twee wetsvoorstellen te komen, maar hij leek te aarzelen. Eind 1853 besloten beiden om tweemaal in de week met Van Reenen om tafel te zitten en gezamenlijk de nieuwe wetten artikelsgewijs op te stellen. Van Hall kreeg het druk toen hij de afgetreden minister Van Doorn tijdelijk moest vervangen. Hij weet het hieraan dat hij nog maar weinig tijd overhield en het plan om Van Reenen onder curatele te stellen ging niet door.⁹⁰ Thorbeckes wetten bleven daarmee behouden.

Binnen het kabinet begonnen de eerste barsten zichtbaar te worden. Van Hall tekende op dat Van Reenen af en toe koppig was, en politiek niet altijd even handig. De verhouding met Vrolik, die bevriend was met de conservatieven Gerrit Jan Mulder, medeaanstichter van de Aprilbeweging, en Gerit Simons, de directeur van de academie in Delft, was slecht. Forstner van Dambenoy zat vaak in hetzelfde kamp. De enige van wie Van Hall op aan kon – zo concludeerde hij zelf – en die hem terzijde bleef staan, was Donker.⁹¹ Ook Donker zag de verhoudingen bekoelen:

‘Genoeg van Hall en Forstner hadden zoo hooge woorden gehad of om beter te zeggen Forstner was zoodanig als beschuldiger van V.H. opgetreden (want Van H. heeft het slechts met een verachtend medelijden over ’s mans dwaasheid, beantwoord) dat een van beide moest ruimen. Ook ik was en froid met Forstner en wilde op de duur niet met hem Minister blijven. Van Hall verkoos den Koning geene keuze te laten maar vroeg zijn ontslag.’⁹²

Het kabinet overleefde de aanvankelijke strubbelingen, maar toch was het wachten op een kwestie waarop het zou stranden. Dit bleek de onderwijskwestie te zijn. Waar het Thorbecke niet was gelukt om de onderwijswet tot stand te brengen die de grondwet voorschreef, ging minister Van Reenen voortvarend aan de slag. Aanvankelijk leek zijn ontwerp in de Tweede Kamer een goede kans te maken. De wet die hij indiende liet alle ruimte om bijzondere scholen op te richten, maar wilde vooral het openbaar onderwijs – dat volgens de grondwet overal in het land voldoende aanwezig moest zijn – zo neutraal mogelijk maken. Dat was tegen het zere been van Groen van Prinsterer. Hij verzette zich in de Kamer omdat hij meende dat de openbare scholen gestoeld moesten zijn op christelijke waarden en protestants-christelijke ideeën moesten onderwijzen. Buiten de vergaderzaal begonnen de gemoederen hoog op te lopen. Donker berichtte in de ministerraad ‘dat de predikant te Hellevoetsluis zich van den kansel op hoogst laakbare wijze verklaard heeft over het door de regering aangeboden wets-ontwerp op het onderwijs, zoodat termen bestaan om hem ter zake strafregterlijk te vervolgen’. Hij vroeg zijn collega’s of hij inderdaad tot vervolging moest overgaan. Na een discussie oordeelden ze van niet, maar vonden wel dat ze de verhitte stemming scherp in de gaten moesten houden.⁹³

Donker had Groen in de Tweede Kamer al eerder aangegeven niet tegen bijzonder onderwijs te zijn, maar in de eerste plaats voor voldoende openbare scholen te willen zorgen. Dit schreef de grondwet voor en dat moest de insteek van de onderwijswet zijn.⁹⁴ De ministerraad besprak de lager onderwijswet uitvoerig nadat vanuit de Kamer scherpe kritiek was gekomen. De meerderheid van de ministers bleef erbij dat de openbare scholen zo neutraal mogelijk moesten blijven. Het christelijk geloof, zo oordeelde de raad, zou de kinderen toch al op andere manieren worden bijgebracht.⁹⁵ De liberalen – Thorbeckianen en andere gematigden – hadden de wet aan een meerderheid kunnen helpen; de verkiezingen van 1856 waren voor de voorstanders niet ongunstig verlopen. De koning was echter een andere mening toegedaan. Tegen de wil van de meerderheid van de Kamer plaatste hij zich op het standpunt van Groen en bood hem zelfs een ministerschap aan.⁹⁶ Nadat het kabinet eind 1855 al de steun van veel antirevolutionaire kiesverenigingen had verloren en nu ook de koning zich tegen zijn ministers had gekeerd, kon Van Hall niet aanblijven. Hij had in januari 1856 al verzocht

van zijn functie te worden ontheven, maar dit was door Willem III niet geaccepteerd. Op 8 juni vertelde hij zijn collega's in de ministerraad dat hij nogmaals om ontslag had gevraagd.⁹⁷ Kranten speculeerden wat de oorzaak hiervan was: de een meende dat hij rust wilde, de ander hield het op een conflict tussen hem en minister Forstner. Een ingevoerde bron wist echter al snel te melden dat een 'godsdienstige kwestie' de reden was en dat in de laatste twee ministerraden 'zeer hevige woorden schijnen gewisseld te zijn'.⁹⁸ Donker concludeerde dat de bezwaren van de koning tegen de onderwijswet een goed excuus boden om de handdoek in de ring te gooien:

'In dien toestand kwam nu 's Konings bezwaar tegen de wet op het onderwijs, het religie artikel, waaromtrent van Reenen niet wilde toegeven en zoo ik meende te regt. V.H. had trouwens verklaard, dat het kabinet voor deze wet pal zoude staan en er bleef dus niets over, dan den Koning in de gelegenheid te stellen een nieuw kabinet te formeren.'

De omgang met Van Hall bekoelde en de relatie met Van Reenen was nog slechter. Donker meende dat de interne ruzies de belangrijkste reden achter de val van het kabinet waren en dat de protestanten 'de uitbarsting niet [hadden] veroorzaakt'.⁹⁹ Dat lijkt plausibel, de antirevolutionairen vormden in weerwil van hun geëxalteerde toon een minderheid in het parlement. De strubbelingen tussen de ministers en het verlies van de steun van de koning waren voor het kabinet veel grotere struikelblokken.

Toen Van Hall een week later inderdaad ontslag werd gegeven, ontstond er tussen de overige ministers een discussie.¹⁰⁰ De notulen vertellen niet waarover ze spraken, maar het kan over weinig anders zijn gegaan dan wat de ministers vonden dat ze nu zelf moesten doen. De pers wist te melden dat Donker op 13 juni bij de koning was geweest. Het was op dat moment nog niet zeker of Van Halls ontslag al was geaccepteerd, maar er werd druk gespeculeerd dat Donker en een aantal van zijn collega's eveneens hun portefeuille zouden inleveren.¹⁰¹ Dat gebeurde inderdaad. Op 23 juni accepteerde de koning Donkers ontslag en benoemde hij Justinus van der Bruggen tot zijn opvolger.¹⁰² De ministers zouden tot 1 juli in functie blijven en daarna het stokje overdragen aan het nieuwe kabinet. Blijkbaar twijfelde Willem III toch nog over het aanwijzen van de nieuwe formateur, want Donker noteerde dat hij hem geadviseerd had resoluut te blijven: 'Van der Bruggen eens met de formatie belast zijnde, [heb] ik den Koning [...] aangeraden, zich daar aan te houden en niet van den hak op den tak te springen. Veel vertrouwen had hij niet in de ministersploeg: 'Vrolik, Van Rappard en de gepersonifieerde ministerqueastie Forstner zijn volstrekt ongeschikt, om een ministerie te leiden. Volgen V[an] der B[rugghen] en Simons hunne behartigden dan valt den wagen terstond om.'¹⁰³

Ondanks de ministeriële perikelen keek Donker toch tevreden terug op zijn samenwerking met Van Hall:

‘Van Hall heeft zijne gebreken, evenals elk ander, ik kende die zeer goed in 1853, maar achtte hem den man van het ogenblik. Hij wil met geweld N.1 zijn, vooral bij den Koning en in den Raad, ofschoon hij er nooit iets van liet blijken en wij het regelmatig eens waren, stond niemand hem meer in de weg dan ik. Van het ogenblik dat hij zag, dat mijn invloed grooter was dan de zijne, was hij beslist, om het Kabinet te verlaten met een uiterlijk blijk van de hoofdrol te hebben gespeeld. Heersch en eerezucht zijn zijne gebreken en zijne deugden. Door en van hem moet alles komen, en dat moet aan de klok worden gehangen. Maar in zaken was hij een best collega. Van aard tweemaal vrijheid lievender dan Thorbecke en wars van dat eeuwig gereglementeer en die bedraagende hegemonie welke alle natuurlijke vrijheid dooden, was ik het bijna altijd met hem eens. Veel minder konde ik mij met van Reenen verstaan, die [...] voor Thorbecke niet kan doortasten. Ook mag men niet vergeten in het credit van Van Hall te schrijven, wat hij als M[inister] van B[uitenlandse] Z[aken] deed, hij is de eenige geweest, welke dien naam verdiende. Alle anderen keken de Vreemde Diplomaten naar de oogen, hij had de kaart omgekeerd en met beleid wist hij zich en den staat eene plaats te doen innemen zedert een lange reeks van jaren ongekend. [...] In een woord, als ik de rekening Courant aan Van Hall opmaak, dan sluit zij met een batig saldo.’¹⁰⁴

Frederik van Rappard meende dat het vooral Donkers betrokkenheid bij de feitelijke scheiding van Willem III en koningin Sophie was, die voor de verwijdering tussen Donker en Van Hall gezorgd had: ‘dat hij [*Van Hall, MvdW*] steeds jaloursch was van Dirk Donker is mij dikwerf gebleken; de zoo gewilde schikking tusschen Koning en Koningin heeft hiertoe veel bijgedragen’.¹⁰⁵

In het verleden hebben met name liberalen die zich tot de Thorbeckiaanse school aangetrokken voelden wel wat makkelijk geconcludeerd dat Donker door het toetreden tot een kabinet met Van Hall definitief conservatief geworden zou zijn.¹⁰⁶ Dat het ministerie-Van Hall-Donker Curtius als zodanig de geschiedenis ingegaan is, heeft het in ieder geval deels aan zichzelf te wijten. Van Hall schreef in 1857 een brochure waarin hij de conservatieve partij, waartoe hij het kabinet vond behoren, gelijkstelde aan gematigde vooruitgang, die zich tussen de ultraliberalen en de ‘uitsluitende politiek Kerkelijke rigting’ bevond. Hiertoe hoorde volgens hem ook Donker ‘die in 1848 reeds eene gematigde vrijheid op staatkundig en godsdienstig grondgebied [had] voorgestaan’.¹⁰⁷

Maar was Donker nu echt zo inconsequent als *Asmodée* had beweerd?

Het kabinet telde weliswaar een aantal duidelijk aanwijsbare conservatieve ministers, maar kijkend naar de wetgeving die Donker tot stand bracht, is de stelling dat hij tot het conservatisme bekeerd zou zijn niet houdbaar. De hervorming van de strafwetgeving, waarmee Donker de meeste lijfstraffen afschafte, droeg onmiskenbaar de liberale signatuur die hij al vanaf de jaren twintig uitdroeg. Dit gold evenzeer voor de wetten op de ministeriële verantwoordelijkheid en het recht op vereniging en vergadering, die door de grondwet van 1848 voorgeschreven waren. Het lukte hem niet om de door hem zo gewilde reorganisatie van de rechterlijke macht door te voeren.

Wat niet hielp was dat Donker zijn vroegere medestanders en sympathisanten al in zijn eerste ministerschap van zich vervreemd had. Zo omschreef Dirk Benjamin Adrian, in de jaren veertig radicaal publicist, Donker als:

‘een man dien ik, nu hij zich zelf in alles heeft overleefd, niet meer dan hoogst noodzakelijk in zijne laatste voorbereidings uren om de eeuwigheid in te gaan hinderlijk wil zijn; maar op wien ik dan toch wel zal mogen wijzen als op iemand, die door de waarachtige Vaderlandsche Geschiedenis-schrijver zal moeten worden verklaard, als een gevaarlijk Cameleon — als het stellig bevestigde grootste Staatshuishoudkundige warhoofd’.¹⁰⁸

Donker handelde tijdens zijn tweede ministerschap tactischer dan tijdens zijn eerste. Hij dreigde bij de behandeling van wetsvoorstellen niet met aftreden, zoals hij dat in 1849 wel gedaan had. De relatie met Thorbecke en zijn medestanders in de Kamer was intussen niet veel beter dan tijdens zijn eerste termijn. Hoewel hij hem in het parlement regelmatig tegenover zich vond, leek het erop dat hij meer in de situatie berustte. Vooral door de verkiezingen van 1853, waarin de Thorbeckianen hun dominante positie verloren en wetsvoorstellen niet meer konden blokkeren, kon hij gemakkelijker met hun oppositie in de Kamer omgaan. Hij zag daarnaast ook dat de verschillen tussen Thorbecke en hem onoverbrugbaar waren. Dat liet onverlet dat hij het debat fel voerde: Donker noemde Thorbecke conservatief en beschuldigde hem van despotisme. Toch erkende hij af en toe dat hij fout zat. In 1848 had hij de voedselrantsoenen voor gevangenen beperkt. Toen zijn opvolger merkte dat gevangenen hierdoor massaal ziek werden, draaide deze de maatregel terug. In de laatste dagen van 1855 beaamde Donker: ‘Ik wil erkennen dat ik wellicht wat ver gegaan ben.’¹⁰⁹

Aan de andere kant kon Donker vrijer optreden omdat de dreigende onrust van de jaren 1848 en 1849 was geweken en de aprilstorm van 1853 al snel na de verkiezingen was gaan liggen. Dit betaalde zich uit in een geslaagd ministerschap. Belangrijke wetten kreeg hij door de beide Kamers.

Het behendige laveren, dat hij al tijdens zijn eerste termijn bij de grondwetsbehandeling had laten zien, leverde hem nu succes op. Zo wist hij de wet op de kerkgenootschappen te realiseren door aan de gevoelens van de protestantse Kamerleden toe te geven. Dat dit uiteindelijk een uitgekleden wet opleverde, zal hem niet veel uitgemaakt hebben, deze was toch bedoeld om de protestantse gemoederen tot bedaren te brengen. Dat lukte. Donker toonde zich weliswaar vaak principieel, niet altijd was hij onbuigzaam. Hij gaf toe dat hij op punten van inzicht was veranderd: de wet op het recht van vereniging en vergadering had hij in 1849 onder druk van de dreigende ordeverstoringen repressiever opgezet dan het ontwerp in 1855. Toen aanpassingen nodig waren om de wet aangenomen te krijgen, toonde hij zich inschikkelijk.

Donkers aanvaringen met de Thorbeckiaanse oppositie in de Tweede Kamer betekenden nog niet dat hij niet liberaal was of niet tot de constitutionele partij behoorde, wat Thorbecke hem verweet. Hij hamerde juist consequent op het vasthouden aan de grondwet van 1848 en de – in zijn ogen – correcte uitlegging van de bepalingen daarvan. Door zijn aanvaringen met Thorbecke is Donker als aanmerkelijk conservatiever de geschiedenisboeken ingegaan dan hij in werkelijkheid was.

Donkers grafsteen op de begraafplaats in Spa

NALATENSCHAP EN BETEKENIS

Dat met zijn aftreden ook de politieke loopbaan van de 63-jarige Donker ten einde kwam, was voor velen evident. Zo benoemde de koning hem op de dag van zijn ontslag tot minister van staat.¹ Twee maanden later besloot hij zijn gewezen minister van Justitie een jaarlijks staatspensioen van fl. 3738 uit te keren.² Enkele dagen voor zijn terugtreden uit de politiek kreeg hij van koning Willem I van Württemberg het Grootkruis van Frederiks-Orde.³ Willem was de vader van koningin Sophie en het lijkt aannemelijk dat het toekennen van deze orde een dankbetuiging was voor Donkers hulp bij de bemiddeling in de huwelijksperikelen van zijn dochter en koning Willem III.

Zelf sloot Donker een terugkeer in de politiek nog niet helemaal uit. Toen zijn vriend De Kempnaer bang was dat de nieuwe verkiezingen die Van der Brugghen had uitgeschreven zouden ontaarden in een geloofsstrijd, suggereerde Donker 'eene algemeene kiesvereeniging te vormen, die alom uit gematigde en bekwame mannen candidaten stelt. Dit is het eenig geval, dat mij op het politiek terrein kan terugbrengen, en dit nog maar alleen om anderen in de kamer en aan het roer te brengen. Overigens is mijn werkdadig leven gesloten. Overweeg dit laatste wel, twaalf of vijftien mannen zonder vlek zetten in dergelijke omstandigheden het land naar hunne hand.'⁴ Hierin zag De Kempnaer niets. Actief proberen mannen verkozen te krijgen was 'op de meeste plaatsen het strand ploegen. De pastoors, de predikanten en de Thorbeckeanen hebben dat spel voor het grootste gedeelte in handen.' Beter was het om na de verkiezingen een alternatief kabinet te presenteren. Hij raadde Donker aan dat hij zich 'dadelijk bezighoudt met het vormen van een nieuw Ministerie en U met de gekozene verstaat, ten einde zoodra het oogenblik daar is, den Koning geen oogwenk verlegen te laten maar hem dadelijk mede in te spannen om hem uit de handen der Thorbeckeanen te redden'.⁵

Zes maanden na zijn vertrek zag hij de zaken niet positief in en legde hij zijn plannen om terug te keren in de politiek naast zich neer. Hij meende dat het zittende kabinet, dat volgens hem uit 'femelaars' bestond, niet snel

overeenstemming zou bereiken over de onderwijswet. Tegenover De Kempenaer verzuchtte hij: ‘De waereld is gecondemneerd, om te zijn en te blijven een prulle-boel’. Dat Donker toch niet zo defaitistisch was, bleek uit zijn schertsende afsluitende woorden aan De Kempenaer: ‘Uw vriend en prul even als de zaak.’⁶ Donker vond dat zijn rol was uitgespeeld. Ondanks zijn maatschappelijke betrokkenheid en zijn vele publicaties in de periode voor 1848, publiceerde hij tijdens en na zijn ministerschappen niets meer. Hij mengde zich niet langer in het publieke debat. Toch deed de koning nog een enkele maal een beroep op Donkers advies. In april 1857, toen de spanning over de schoolwet van Van der Bruggen opliep en het kabinet in gevaar leek, suggereerde de pers nog dat Donker en Van Reenen bij de koning waren geroepen om een nieuw ministerie te vormen.⁷ Ook in januari 1862 ontving hij hem op audiëntie, ditmaal om advies te vragen over de opvolging van het demissionaire kabinet-Van Zuylen van Nijvelt-Van Heemstra.⁸ Wat hij de koning adviseerde is niet bekend, maar kort hierna trad het tweede kabinet-Thorbecke aan. Zou Donker hieraan net als in 1853 hebben bijgedragen?

Donker was weliswaar internationaal georiënteerd – in zijn brochures, artikelen en redes in de Tweede Kamer refereerde hij regelmatig aan internationale voorbeelden –, maar toch was hij niet bereisd. Naast zijn – gedwongen – verblijf in Metz in 1813, zijn verblijf in Brussel in 1830 en zijn bezoeken aan het kuuroord Spa zijn er geen buitenlandse reizen van hem bekend. Het lijkt er sterk op dat hij vooral in en rond Den Haag verbleef. Eind 1854 verzuchtte hij nog in de Kamer: ‘Ik wist zeer goed dat, toen ik weder Minister werd, het met mijne rust gedaan was. Mijn goede tijd was weder over en sedert de achttien maanden dat ik Minister ben, heb ik dan ook geen enkelen nacht ’s Hage verlaten, dat wist ik, dat zoo zoude zijn.’⁹ Anders dan bijvoorbeeld Thorbecke, die erom bekendstond als minister dienststreizen naar alle uithoeken van het land te maken¹⁰, voelde Donker zich beter op zijn plaats in de Hofstad. Toen hij begin augustus 1855 voor enige tijd Den Haag had verlaten, was dat dusdanig bijzonder, dat de kranten hier melding van maakten.¹¹

Donker mengde zich zo nu en dan nog wel in het sociale leven van Den Haag. Met Jan Jacob Rochussen, een conservatieve oud-minister en oud-Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, onderhield hij goede betrekkingen. Zo was hij tweemaal prominent gast op de diners die hij organiseerde en bevond zich daar opvallend genoeg in een gezelschap van veel koloniale hoogwaardigheidsbekleders.¹² Zelf kinderloos kon hij het gezelschap van de kinderen van zijn broers en zussen zeer waarderen. Hij nodigde dikwijls vrienden bij hem thuis uit, ’s winters op het Lange Voorhout, ’s zomers op zijn landgoed Oud-Clingendael. In 1858 overleed zijn broer Willem op 79-jarige leeftijd. Hij was tot amper drie jaar daarvoor president van de Hoge Raad geweest, maar was door gezondheidsproblemen gedwon-

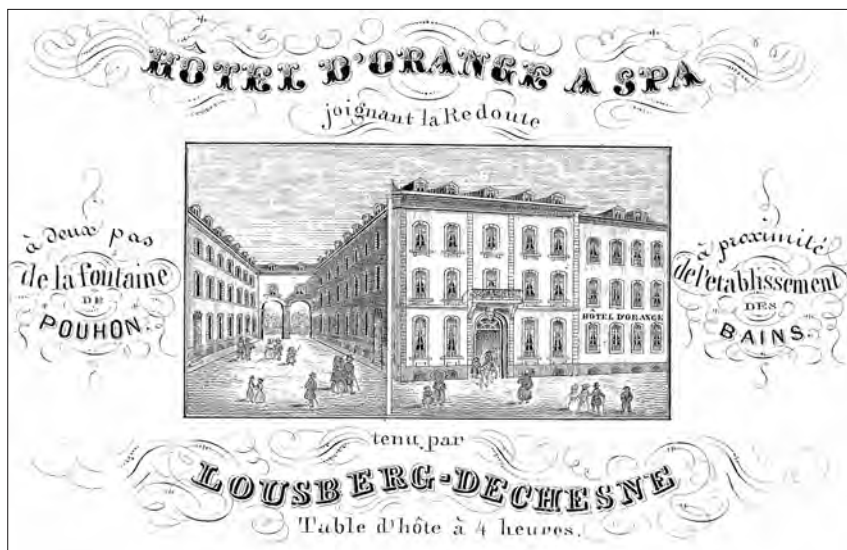
gen om zijn functie neer te leggen. Hoewel Willem jichtig was en de laatste maanden van zijn leven zijn bed niet meer uit kwam, bleef hij zo goed als mogelijk op de hoogte van de ontwikkelingen. Kranten werden hem voor-gelezen. Twee maanden voor zijn dood gaf hij nog een brochure uit over enkele rechtskundige kwesties. Willem was niet meer in staat om zelf te schrijven, maar dicteerde deze.¹³ Wanneer zijn ziekte dit toeliet, ontving hij vrienden en familie. Van zijn vier zoons was er op het moment van Willems overlijden nog slechts één, Frans, in leven. Cornelis was al in 1843 overleden, Boudewijn, die met Dirk had samengewerkt aan *De Standaard*, stierf in 1856 en Willem, die zijn ziekelijke vader dagelijks bezocht, overleed een maand voor hem.¹⁴ Samen met zijn neef Cornelis Boot was Dirk aanwezig bij diens begrafenis.¹⁵

Overlijden

Donkers eigen gezondheid liet het eveneens steeds meer afweten. Hij was al langere tijd astmatisch.¹⁶ In het voorjaar van 1854 werd hij ziek, waardoor hij niet aanwezig kon zijn bij de behandeling van een wet die de pensioenen van leden van het militair gerechtshof regelde.¹⁷ ‘Ik ben weder bitter hoestende’, verzuchtte Donker.¹⁸ In december 1862 nam zijn gezondheid verder af. De kranten noteerden dat hij ‘ernstig ongesteld en daarbij zeer zwak’ was. Enkele dagen later meldde de pers dat hij ‘een zeer onrustigen nacht [had] doorgebracht’ en dat Donker nog steeds zeer zwak was.¹⁹ Voor zijn leven werd zelfs gevreesd.²⁰ Weer iets later konden de kranten echter optekenen dat in Donkers toestand ‘een meer gunstige wending [was] gekomen’.²¹ Hij was sterk genoeg om op 18 juni 1863 aanwezig te zijn bij het herinneringsfeest van het tweede regiment van de Gardes d’Honneur, georganiseerd door Mari Hoffman, die bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1844 Donker nog had verslagen. Hoffman was via de familie van zijn zwager Groen van Prinsterer in het bezit gekomen van het landgoed Vreugd en Rust in Voorburg, waar de reünie plaatsvond. Van de ongeveer 300 gardisten konden er slechts vijftientig op het feest aanwezig zijn: andere waren te oud of al overleden. Als een van hen zat Donker aan een copieuze dis, met ‘geallieerde’ gerechten zoals Boeuf fumé d’Hambourg, Cotelettes à la Russe en Glaces du Lion Néerlandais. Onder muzikale begeleiding haalden de heren, allen rond de zeventig, herinneringen op aan vroeger tijden. De drank schijnt rijklijk gevloeid te hebben en sommige oud-gardisten hebben twee nachten bij Hoffman geloged. Ter herinnering aan dit feest werd zelfs een penning aangeboden aan de aanwezigen.²² Vlak voor zijn dood gaf Donker de historicus Theodorus Jorissen, die een boek over de omwenteling van 1813 voorbereidde, een uitgebreid verslag van zijn lotgevallen als Garde d’Honneur. Donker zou de publicatie van het boek niet meer meemaken:

*Penning uitgegeven ter herinnering aan de bijeenkomst van
Gardes d'Honneur in 1863. Donkers naam staat op de keerzijde.
Door Salomon Isaac de Vries*

Hôtel d'Orange in Spa, de plek waar Donker is overleden

‘Mijn dank bereikt hem niet meer: tot lofspraak van den ontslapene ontbreekt mij de bevoegdheid. Maar waar ik den levende niet meer danken kan, reken ik het mij tot eene eere iets te mogen bijdragen om den doode in de nagedachtenis zijns volks een eerzuil op te richten door de herinnering te verlevendigen van een daad, die het waardig begin was van een leven, aan vaderland en volk gewijd.’²³

Het gestel van de 71-jarige Donker liet het langzaam afweten. Brieven kon hij alleen nog dicteren, zijn handtekening zette hij in een bevend handschrift.²⁴ In juli 1864 reisde Donker af naar het Belgische kuuroord Spa, waar zijn neef Cornelis Boot met zijn familie verbleef. Hij werd per telegram geïnformeerd dat zijn oom op weg was naar de badplaats en was op het station om hem op te halen. Daar trof hij op 17 juli bij aankomst van de trein een doodzieke Donker aan. Hij bracht hem naar het hôte! d’Orange, het meest exclusieve hotel van de stad, waar hij nog dezelfde avond overleed.²⁵ Twee dagen later, op 19 juli, werd hij in Spa begraven op het protestantse deel van het kerkhof, waar voornamelijk Engelse officieren lagen.²⁶

Nadat de *Haagsche Courant* de door Donkers compagnon Piet Blussé geschreven necrologie geweigerd had – zie de inleiding –, wilde *De Nederlandse Spectator* het eerbetoon aan zijn leermeester toch plaatsen. Blussé noemde Donker ‘een man, wiens naam dikwerf in aller mond was, beurtelings verguisd en vergood’:

‘Hij was een man van kennis, ondervinding, handelen en helder doorzigt; een man zonder vooroordeelen, onafhankelijk van character, vrijzinnig en verdraagzaam tot in de nieren, alle onregt hatend, vrij van alle zelfzucht en ijdelheid, open en rond; hij was edel van denkwijis, handel en wandel, vol gevoel en liefde voor den naaste, gemakkelijk en aangenaam van omgang, minzaam van toon, tintelend van geest, jong en opgeruimd van hart tot het laatst, en zoowel in tijden van verguizing als in die van vergoding steeds dezelfde. – Zijn naam en hetgeen Nederland aan hem heeft te danken mag niet in vergetelheid geraken.’

De redactie plaatste bij het artikel een afbeelding waarop een grafzerk met de naam van Dirk Donker Curtius en de citaten ‘afschaffing van de mensch onteerende lijfstraffen van geesel en brandmerk’ en ‘de drukpers is de Koningin der aarde’ te zien waren.²⁷ Enkele jaren later merkte een recensent op dat deze laatste uitspraak van Donker ‘bijna een spreekwoord is geworden’.²⁸ De liberale publicist Adrianus Vogelsang meende dat Donker in weerwil van alle kritiek toch vooral waardering verdiende:

Utgave van D.A. Thieme en Martinus Nijhoff

1864. 10. 30. Druk.

De Nederlandsche Spectator memoreerde Donkers belangrijkste wapenfeiten
bij zijn overlijden. Door Johan Michaël Schmidt Crans, 1864

‘Er zijn, die op enkele vlekken wijzen: wij willen die niet voorbijzien; genoeg, dat zij het geheel niet ontsieren en aan het bewijs voor zijn genie niet schaden. Helder en schrand, beslist, en daardoor krachtig van wil, eerlijk van beginselen en gehecht aan zijn Vaderland, belangeloos en vrijmoedig, te open voor de list eener staatkundige veinzerij, te veel een echte vrijheidszoon, om niet onbekrompen in oordeel en geheel onafhankelijk in handeling te zijn, [...] bezit hij eenen zedelijken moed, die hem voor geene taak doet terugdeinzen, en die geene plaats gunt aan de gedachte eener mogelijke mislukking.’²⁹

De *Arnheemsche Courant* veegde, waarschijnlijk bij monde van Thorbeckiaan Willem Olivier, de vloer aan met Blussés lovende necrologie: ‘Ware de heer Donker gestorven korten tijd na de eerste politieke gebeurtenissen in 1848, men had, met eenige reserve, in dien lof kunnen instemmen. Doch in 1848 begon voor hem een nieuw politiek tijdvak, dat met zijn eerste tijdvak een scherp en treurig contrast vormt. De liberaliteit van mr. Donker bleek toen te zijn, de liberaliteit van een overtuigd maar zeer kleingeestig man en die bij zijnen tijd was ten achter geraakt.’ Al voor 1848 was Donker een weinig consistent denker. Zijn ideeën waren ‘een zonderling amalgame van liberale, aristocratische, oligarchische en monarchale begrippen’. Zijn verdediging van de grondwet in de Kamers vormde ‘eene ware constitutionele en parlementaire lijdensgeschiedenis’, volgens Olivier ‘ging er bijna geen dag voorbij, dat niet de ministers een of ander liberaal beginsel aan de oppositie kwamen ten offer brengen’. ‘Bijna al de onvolmaaktheden en gebreken waaraan onze grondwet lijdt, hebben wij te danken aan de weifelmoeidigheid en besluiteloosheid van het ministerie-Donker.’ Olivier toonde zich een hartstochtelijk Thorbeckiaan door Donker – ten onrechte – kwalijk te nemen de Leidse hoogleraar buiten het kabinet gehouden te hebben en met Schimmelpenninck in zee te zijn gegaan. Dat Donker weinig populair was, bleek op het moment dat hij in de Kamer tegenover Thorbecke niets kon bereiken en moest aftreden. Olivier doopte zijn pen verder in het vitriool toen hij Donker, ‘een verschaald liberaal van 1830 [...] een man van sterke opiniën en zwakke argumenten’, verweet ‘verbitterde en belagchelijke oppositie’ tegen Thorbecke te voeren. ‘Zijn hart was groot genoeg, maar zijn geest schoot te kort, bij het werk dat te verrigten was. Van daar zijn kleingeestige oppositie tegen de breedte, zijne maat te boven gaande, toepassing dierzelfde beginselen welke hij steeds voorgestaan had.’ Olivier liet geen spaan heel van Donkers staatsmanschap: ‘eene lofrede te houden op mr. Dirk Donker als *politiek man*, hem, den mislukten regeringsman, den inconsequentsten der politiekers, den lauwer van staatsman om de slapen te vlechten, hem op een voetstuk te willen verheffen om hem in het nederlandsch Pantheon tusschen de staatshervormers te schuiven, – dit gaat te ver’. ‘Wij moeten tegen mr. Dirk Donker’s vergoding en zijne kanonisering

als een van Nederland's staatsheiligen met ernst protesteren.³⁰ Over Donkers bijdragen aan diezelfde *Arnhemse Courant* en zijn succesvolle verdediging van Thieme in 1839 en 1846 repte Olivier met geen woord.

Andere kranten publiceerden kortere berichten over het overlijden van Donker en memoreerden naast zijn rol in de grondwetscommissie en zijn ministerschappen vooral zijn weigeren in 1813 dienst te doen als Garde d'Honneur. Het *Leidsch Dagblad* noemde hem 'een man, die veel meer invloed uitoefende en meer een volks- en staatsman was in zijn tijd dan twintig anderen, die op het staatkundig toneel van 1825 tot 1850 de hoofdrollen vervulden'. Ook roemde de krant de 'onafhankelijkheid van zijn denkwijzen en [...] de kracht en levendigheid, waarmede hij die door woord en pen wist voortestaan'. De krant had lof voor 'zijn kunde en scherpzinnigheid als advocaat' en 'zijn vrijgevege gevoelens en geestigheid als publicist'.³¹ Namens de familie bedankte Donkers neef Frans Donker Curtius voor de condoleances.³² Hij was daarnaast executeur-testamentair van zijn ooms nalatenschap.

Waardering

Na de korte necrologieën van Donker in de dagbladen werd het stil in de pers. Een enkele keer werd in de jaren na zijn dood zijn naam nog genoemd of een deel van een studie aan hem gewijd. Zoals gezegd, ging Jorissen in zijn boek over de omwenteling van 1813, dat enkele maanden na Donkers dood uitkwam, in op zijn lotgevallen als Garde d'Honneur. Jeronimo de Bosch Kemper, zoon van Donkers leermeester Johan Melchior Kemper, besteedde in *De Geschiedenis van Nederland na 1830* aandacht aan Donkers rol als publicist, lid van de grondwetscommissie en minister in 1848. De enige publicatie die een volledige levensbeschrijving beoogde, was een Franstalige biografie, die in 1876 door Odilon Périer werd uitgegeven. Dat Périer, schoonzoon van Donkers neef Cornelis Boot, de levensschets in deze taal opstelde, was opmerkelijk. Périer was vanaf 1868 advocaat in het Belgische Dendermonde en pleitte daar als eerste in de Nederlandse taal voor de rechtbank. Hij was de eerste Vlaming die het universitaire letterenexamen in het Nederlands had afgelegd. Een Belgische krant wist te melden dat hij toch voor het Frans had gekozen, omdat veel van de familiepapieren in die taal geschreven waren. Hij had voor zijn onderzoek toegang gekregen tot de persoonlijke documenten van zowel Boot als Donker. Diezelfde krant tekende op dat een Nederlandse vertaling in voorbereiding was.³³ Deze vertaling is er nooit gekomen.

Périer was in eerste instantie slechts van plan geweest een korte biografie te maken, als vervolg op de autobiografische schetsen van Dirks vader Boudewijn.³⁴ Zijn onderneming werd steeds groter en daarop besloot hij zijn

levensbeschrijving uit te geven. Périers werk heeft enige hagiografische trekken, wat door zijn familiebanden met Donker te verklaren is. Door grote delen van de correspondentie rondom Donkers gedwongen dienst als Garde d'Honneur op te nemen, ligt er op dit deel van zijn leven bijzondere nadruk. De gebeurtenissen van 1848 krijgen eveneens veel aandacht, maar zijn, net als de rest van zijn levensschets, erg beschrijvend. Op belangrijke vragen, zoals de aard van Donkers contacten met de radicale publicisten of de reden van zijn samenwerking met Van Hall, geeft het boek geen antwoord. Contemporaine recensenten bogen zich meer over de vraag in hoeverre Donker nu als liberaal te typeren was. Een van hen meende dat Périer hem voorstelde

‘als een man, die zoowel in het bijzondere als in het openbare leven aller achting verdiende. Over zijne kunde, welsprekendheid en oordeel bestaat geen twijfel. [...] Aangenaam en beleefd in den omgang, altijd dezelfde, vonden de dagen van glorie en de dagen van tegenspoed hem immer onveranderd. Liberaal was hij altijd, maar het doorgaans naar den schijn oordeelende volk, dat hem in vroegere dagen ten hemel had verheven, beschouwde hem bijna als een verstokt conservatief, toen hij, om redenen die niet te misduiden zijn, Thorbecke liefst niet als collega naast zich wilde hebben.’³⁵

De Groningse hoogleraar Bernardus Tellegen was in zijn recensie van Périers biografie veel minder stellig over Donkers liberalisme. Hij wees hierbij op Donkers reactie op de vraag waarom in het kabinet-Van Hall-Donker Curtius drie ministers uit het kabinet-Thorbecke waren overgegaan. Donker meende dat dit de wens van de koning was en dat zij alleen aan de koning en hun geweten verantwoording schuldig waren. Tellegen vroeg zich hierop af of het de Donker van voor 1848 was die hier sprak. Even later verwees hij zelfs naar zijn ‘gematigde conservatisme’.³⁶ Dat laatste beeld is bij meer aanhangers van Thorbecke blijven hangen.

Tekenend voor de perceptie van Donker is de waardering die Van Welderen Rengers, Thorbeckiaans Kamerlid en de eerste schrijver van een parlementair overzichtswerk, hem toekende. In zijn opsomming van Tweede Kamerleden nam hij de stroming op ‘waartoe het lid bij zijne benoeming geacht werd te behooren’.³⁷ Blijkbaar beschouwde hij Donker al bij zijn installatie als Kamerlid in februari 1849 als conservatief. De classificatie liberaal behield hij – weinig verrassend – voor aan de medestanders van Thorbecke. Kamerlid en parlementair historicus Pieter Oud kwam een kleine zestig jaar later tot dezelfde conclusie. Toetreden tot één kabinet met Van Hall was al voldoende om Donker als behoudend aan te merken: ‘Deze, amper tien jaar geleden de radicaalste onder de radicalen, is thans wel definitief tot het conservatisme bekeerd.’ Hij verweet hem Thorbecke in 1849 bewust

buiten het kabinet te hebben gehouden door van hem een programma te vragen.³⁸

Zelfs Thorbecke eigende zich de grondwet van 1848 toe. Hij was de kritiek die hij in augustus van dat jaar nog had geleverd op Donkers wijzigingen blijkbaar vergeten, want ook hij beschouwde het als zijn werk. Op basis van zijn wetgevingsactiviteiten meende hij recht te hebben op een historische plaats. Dit lukte. Bij zijn dood in 1872 kreeg hij van mede- en tegenstanders alle lof voor de constitutie.³⁹

Donker versus Thorbecke

Waarom raakte Donker zo snel op de achtergrond? Thorbeckes overheersende natuur verdroeg lastig anderen naast hem en Donker had niet de minste behoefte om zich aan de hoogleraar te onderwerpen. De verschillen tussen beiden laten zich samenvatten aan de hand van hun verschillende karakters, hun perceptie van verandering en de opvattingen over hun rol in de geschiedenis.

Donker en Thorbecke hadden diametraal tegengestelde persoonlijkheden. Waar Thorbecke rechtlijnig en compromisloos was, toonde Donker zich meebuigend en pragmatisch. Thorbecke kon mensen hierdoor tegen zich in het harnas jagen, terwijl Donker door schikken en plooiën een meer meegaande indruk maakte. In de ogen van Thorbecke was deze toegeeflijkheid een teken van een zwakke ruggengraat. Hij kon lang rancune houden, Donker stapte makkelijker over teleurstellingen heen. Hun maatschappelijke positie verschilde evenzeer. Hoewel beiden niet afkomstig waren uit traditionele regentenfamilies, hoorde Donker toch meer bij de Haagse *inner circle* dan Thorbecke. Donker dankte dit aan de positie van zijn vader, die als eerste in de familie belangrijke maatschappelijke functies bekleedde. Thorbecke daarentegen was daadwerkelijk een *homo novus*, die zelfs nadat hij in de jaren veertig Kamerlid was geweest in Haagse kringen toch een buitenstaander bleef. Daar komt bij dat Donker in zijn werkzame leven geworteld was in Den Haag, terwijl Thorbecke zich meer richtte op de verder gelegen delen van het land en daar ook zijn electorale steun vond.

Daarnaast verschilde hun visie op hervorming. Waar Thorbecke zijn staatkundige ideeën in de jaren dertig en veertig ontwikkelde, is Donker gedurende zijn leven grotendeels consistent gebleven in zijn opvattingen. De hervormingen die hij tijdens zijn ministerschappen doorvoerde, waren dezelfde waar hij al vanaf de jaren twintig voor pleitte. Hoewel de uitwerking van hun ideeën in grote lijnen dezelfde was, haalden beide mannen de basis hiervoor uit andere bronnen. Donker, als praktisch ingesteld advocaat, articuleerde het door hem gesignaleerde onrecht in hervormingsvoorstellen die hij als een soort mantra in brochures, kranten en pleidooien consequent

herhaalde. Thorbeckes ideeën waren het resultaat van een half leven academische beschouwing en reflectie en zijn organische visie op de samenleving en de plaats van de staat hierin. Donker was bij uitstek de man die het moment wist aan te grijpen en doortastend kon zijn als de situatie daarom vroeg. Thorbecke toonde zich gereserveerder en nam besluiten meer weloverwogen. Mede hierdoor zette Donker wetgeving in als oplossing voor problemen die hij tegenkwam, zoals zijn wet die vacatures in rechtbanken onvervuld liet. Voor Thorbecke was dit onbestaanbaar. Zijn organische, liberale visie zag wetgeving in samenhang. In dit grotere verband kregen wetten hun betekenis. Het verschil kwam ook naar voren in hun visie op de grondwet. Voor Donker vormde de geschreven constitutie een juridische vastlegging van de vrijheden en verantwoordelijkheden waar hij al ruim twintig jaar voor ijverde. Thorbecke beschouwde de grondwet als een raamwerk en de hierin vervatte principes het vertrekpunt voor nadere uitwerking in een wetgevingssysteem.

Beiden hadden ten slotte een andere blik op hun plaats in de geschiedenis. Donker was een man van het gesproken woord. Met zijn stentorstem glorieerde hij als persadvocaat in de rechtszaal. Thorbecke was een minder begenadigd spreker en hechtte veel meer aan de geschreven weerslag van zijn ideeën. Niet voor niets zag hij zijn bijdragen in de Tweede Kamer zorgvuldig na voordat deze in de Handelingen gepubliceerd werden en gaf hij zijn parlementaire redevoeringen in boekvorm uit. Thorbecke was in de laatste jaren van zijn leven bezig met zijn nagedachtenis en plek in de geschiedenis. Zijn gepubliceerde redes, bewaarde briefwisselingen en andere zorgvuldig gekoesterde archivalia vormden niet alleen een gedenkteken, maar ook een *body of knowledge* waaraan toekomstige generaties zich konden en moesten spiegelen. Donker had die ambitie niet. Zijn brochures en krantenartikelen hadden een veel vluchtiger karakter. Hij schreef meer voor het moment dan voor de eeuwigheid. In het verlengde daarvan werkte Thorbecke aan het mobiliseren van medestanders. Hij bemoeide zich actief met verkiezingen om zo veel mogelijk geestverwanten in de Tweede Kamer verkozen te krijgen. Aan het einde van zijn leven dacht hij na over zijn opvolging. Donker deed dit alles niet. Hij had geen behoefte om school te maken. Met zijn terugtreden uit de politiek beschouwde hij zijn bijdrage aan het publieke debat ten einde.

Is het nu terecht dat Donker zo lang als conservatief is versleten? Veel historici – niet alleen Van Welderen Rengers en Oud, maar ook Boogman, Fasseur en anderen⁴⁰ – hebben voetstoots aangenomen dat hij voor 1848 radicaal was daarna behoudender werd, zonder hier nader onderzoek naar te doen of verder op in te gaan. Donkers plaatsing als conservatief in de publieke opinie begon al bij de grondwetswijziging in 1848, die vaak geheel op het conto van Thorbecke geschreven is. Het beeld dat Thorbecke de leidende figuur is geweest met betrekking tot de grondwetsherziening dient

te worden herwaardeerd. De rol van Donker hierin is, enkele uitzonderingen daargelaten, tot nu toe onderbelicht geweest. Weliswaar heeft Thorbecke het grootste deel van het ontwerp dat de commissie op 11 april aan de koning aanbood geschreven, maar zowel bij de instelling van de commissie als voorafgaande aan de oplevering van het ontwerp is over de afzonderlijke artikelen door de leden gesproken. Bij de laatste behandeling zijn er nog onderdelen aangepast, zodat het ontwerp zeker niet alleen Thorbeckes werk was, maar dat van de gehele commissie. Bovendien was er in liberale kring nauwelijks discussie over de belangrijkste elementen van de nieuwe grondwet: directe verkiezingen, ministeriële verantwoordelijkheid, koninklijke onschendbaarheid, uitbreiding van rechten van de Tweede Kamer en vrijheid van drukpers, vereniging en vergadering. De werkelijke verdienste van Donker lag in de periode hierna, op het moment dat het ontwerp in de ministerraad, Raad van State en de beide Kamers verdedigd moest worden toen Thorbecke al uit beeld was verdwenen.

Hij ontmoette aanvankelijk oppositie van de meerderheid van het kabinet, toch lukte het Donker door het aftreden van twee ministers en de ommezwaai van twee andere bewindspersonen van de herziening een ministerieel ontwerp te maken. Met hulp van de koning kreeg hij de voorstellen snel door de Raad van State. Donkers grootste verdienste in 1848 is ongetwijfeld het behendige optreden in Tweede Kamer, Eerste Kamer, Dubbele Kamer en ten slotte nogmaals de Eerste Kamer, waardoor de herziening uiteindelijk succesvol was. De Tweede Kamer beriep zich aanvankelijk op de reactie van 16 maart en wilde verkiezingen met één trap. De echte doorbraak was dat Donker de Kamer van dit denkbeeld af wist te krijgen. Niet alleen had Thorbecke in dit proces geen rol, ook inhoudelijk raakte hij van het herzieningsvoorstel verwijderd. In een tijdens de parlementaire behandeling gepubliceerde brochure had hij weinig goede woorden over voor hetgeen Donker en de overige ministers van 'zijn' ontwerp hadden gemaakt. Belangrijke onderdelen, niet alleen de verkiezing van de Eerste Kamer, maar ook bepalingen over vrijheid van vereniging en vergadering en drukpers- en godsdienstvrijheid, waren op cruciale punten gewijzigd. Het ontwerp dat de Kamers behandelden, beschouwde Thorbecke niet meer als zijn geesteskind. Zijn naam viel in de debatten als grondwetsdeskundige, maar zijn politieke rol was vooralsnog uitgespeeld. Pas in 1849, toen Donker al was afgetreden en De Kempenaer de situatie niet langer het hoofd kon bieden, kwam Thorbecke, nota bene door toedoen van Donker, als minister terug op het politieke toneel.

Thorbecke was weliswaar voor 1848 al Kamerlid geweest, maar in de eerste plaats bekend als hoogleraar en werd vooral gewaardeerd – en in de parlementaire debatten aangehaald – vanwege zijn grondwetscommentaar. Hij probeerde liberalen te organiseren, niet via partijvorming, maar door geestverwanten bij de verkiezingen van 1848 gekozen te krijgen. Naar ver-

meende tegenstanders, zoals Van Hall en Donker, kon hij hard uitvaren, zeker op momenten dat het hem politiek tegenzat. In diezelfde periode waarin hij zich miskend voelde, begon hij te ‘bouwen’ aan zijn persoonlijke monument, onder meer door parlementaire redevoeringen en opstellen uit te geven.⁴¹ Donker heeft nooit een poging gedaan een dergelijk publiek monument voor zichzelf op te richten. Hij verdween vrij geruisloos van het toneel en heeft zich de laatste acht jaren van zijn leven op de achtergrond gehouden, terwijl Thorbecke in het harnas stierf. Beiden verschilden in hun liberale constitutionele principes niet veel van elkaar, maar waar Thorbecke een theoreticus was, benaderde Donker de grondwet praktisch. De verschillen werden door hun tegenstrijdige karakters nogal eens vergroot. Donker is, ondanks zijn overtuigde liberale standpunten, door Thorbecke als behoudsman weggezet.

De historicus Van Sas heeft gesuggereerd dat het Donker vooral te doen was om tegen de macht te schoppen en Thorbecke om deze macht te krijgen en te houden.⁴² Donker was weliswaar voor 1848 van beiden het meest uitgesproken in zijn kritiek op regering en parlement, maar wilde na 1848 zeker ook wetgeving tot stand brengen. Hun uitgangspunt was echter anders. Donker werkte de grondwet uit in een aantal algemene wetten, terwijl Thorbecke de constitutie zag als een startpunt en wetgeving veel meer in detail wilde regelen. Donker leek inderdaad wel minder aan het ministerspluche gehecht: zijn veelvoudig dreigen met aftreden en zijn daadwerkelijke ontslag in mei 1849, toen hij merkte weinig voor elkaar te krijgen, getuigen hiervan. Donkers loyaliteit lag ergens anders. Hij was onafhankelijk, individualistisch en wars van partijenschappen en was hierin, zoals Van den Berg betoogde, meer representatief als liberale politicus dan Thorbecke.⁴³ Als hij zich al als dienaar beschouwde, dan toch van de koning, die hem zowel in 1848 als in 1853 expliciet voor een ministerspost vroeg. Daarnaast was hij toch vooral een dienaar van zijn eigen opvattingen, een eigenschap die hij overigens met Thorbecke deelde en die zeker een bron van botsingen is geweest. Hoewel hij zijn opvattingen af en toe als onfeilbare waarheid wist te presenteren, werd zijn optreden gekenmerkt door een zeker pragmatisme – meer in daad dan in woord overigens – dat nog het duidelijkst naar voren kwam toen hij met Van Hall in een kabinet zitting nam. Dat, en het feit dat hij zestien jaar voor Thorbecke van het politieke toneel verdween, deed hem vergeten en Thorbeckes ster rijzen.

De grondwet van 1848 zou zo in de decennia na Donkers dood in één adem genoemd worden met Thorbecke. Dat gebeurde zelfs in zodanige mate dat liberalisme vrijwel gelijkgesteld werd aan Thorbeckianisme.⁴⁴ Niet iedereen dacht er zo over. De pershistoricus Abrahams deed begin vorige eeuw meer recht aan Donkers verdiensten:

‘Met volle recht kan dan ook gezegd worden dat hij den weg effende voor Thorbecke, van wien hij een waardig voorganger was en op wiens zienswijze hij grooten invloed heeft gehad, en niet minder dan deze verdiende hij door een standbeeld in de herinnering der Nederlanders en in de belangstelling van vreemdelingen levendig te worden gehouden. Wie zal het initiatief nemen tot voorbereiding van een plan om, zij het dan ook een halve eeuw na zijn dood, een gedenkteeken te doen herrijzen, als een hulde aan de verdienste van een man aan wien Nederland zoo veel te danken heeft?’⁴⁵

Dit standbeeld heeft Donker nooit gekregen, in tegenstelling tot Thorbecke, die in Amsterdam, Den Haag en zijn geboorteplaats Zwolle monumenten heeft. Toch heeft er in de afgelopen jaren wel een zekere herwaardering plaatsgevonden voor Donkers bijdrage tot het liberalisme en de grondwet van 1848.

Het belang van 1848 is uiteraard veel groter dan de op 3 november afgekondigde grondwet. De belangrijkste liberale wensen stonden op papier, maar de praktijk moest groeien. Of dit nu de verhoudingen tussen koning, ministers en parlement betrof of de vertaling van de constitutionele principes in organieke wetten, veel van wat de mannen van 1848 hadden geschreven was nog papieren fictie. Dat de constitutionele uitgangspunten nog niet onomkeerbaar waren, bewees de Aprilbeweging van 1853. Thorbecke heeft voor zijn gemeente- en provinciewetten terecht waardering gekregen, hoewel Donker met zijn wetten op de ministeriële verantwoordelijkheid en het recht van vereniging en vergadering ook zijn bijdrage heeft geleverd aan het invullen van de constitutionele puzzel. In de decennia hierna ontwikkelde de parlementaire praktijk zich.⁴⁶ De vertrouwensregel, het constitutionele principe dat de regering op de steun van de meerderheid van het parlement moet kunnen rekenen, was niet voorzien in de geschreven grondwet. Donker heeft hier nauwelijks een bijdrage aan geleverd en was zelfs afkerig van noviteiten uit de hoek van de Tweede Kamer. Overigens was Thorbecke eveneens nooit voorstander van parlementaire dominantie.⁴⁷ Beiden zullen ze zich vast wel eens verwonderd hebben over welke uitwerking hun grondwet heeft gekregen.

Karakterisering

Door het ontbreken van het grootste deel van Donkers persoonlijke correspondentie is het niet eenvoudig om zijn karakter scherp neer te zetten. Nog lastiger is het om zijn beweegredenen te achterhalen. Uit de spaarzame brieven die van hem zijn overgeleverd en uit de typeringen door anderen valt wel het een en ander af te leiden. Al in zijn jeugd, die geheel met de

Franse tijd samenviel, ontwikkelde hij een duidelijk rechtvaardigheidsbesef. Dat Donker koppig kon zijn op de momenten dat hij onrecht ervoer, bleek toen hij werd opgeroepen dienst te nemen als Garde d'Honneur, maar ook toen hij in Metz geïnterneerd was, probeerde hij de zaken zo veel mogelijk te trainen. Donkers moeder waarschuwde hem zelfs dat zijn halsstarrigheid hem wel eens parten zou kunnen spelen. Zijn onverzettelikheden liep als een rode draad door zijn carrière. Of het nu ging om het conflictenbesluit, de rechtsmacht van heemraadschappen, de vervolging van andersgelovigen, de beknotting van de persvrijheid of de illiberale elementen in de grondwet, Donker gaf in niet mis te verstane bewoordingen aan wat volgens hem onrechtvaardig was. Omdat hij zich in zijn leven over veel zaken uitgesproken heeft, is het des te opvallender dat hij zich nooit expliciet heeft uitgelaten over slavernij en vrouwenrechten, twee onderwerpen waar hervormingsgezinde tijdgenoten wel aandacht aan schonken.⁴⁸

Tijdgenoten, zelfs zij die het in grote mate met hem eens waren, bekritiseerden Donker voor de felle toon waarop hij vermeende misstanden aan de kaak stelde. In dat licht is het opvallend dat hij nooit zelf is vervolgd voor zijn uitlatingen in krantenartikelen en brochures. Wellicht wist hij precies hoever hij kon gaan. Daarnaast zaten de autoriteiten niet te wachten op een onzeker persproces tegen een advocaat van naam die als begenadigd pleitredenaar bekendstond. Eén keer ging hij die grens wel over – tot zijn eigen schrik overigens –, toen hij opriep het Negenmannenvoorstel te steunen door het tekenen van petitie's. Willem II was niet amused en hij was korte tijd niet meer welkom aan het hof, een uitgebreide verantwoording van Donker ten spijt. Aan de andere kant moet Donker een grote mate van pragmatisme worden toegeschreven. Hij was niet zozeer inschikkelijk waar het ging over wat hij uiteindelijk wilde bereiken – zijn denkbeelden laten tussen het midden van de jaren twintig en zijn ministerschappen een opvallende consistentie zien –, als wel pragmatisch in de manier waarop hij deze verwezenlijkt wilde hebben. Hij sloot allianties met democraten en figuren op de rand van de betamelijke burgermaatschappij. In de grondwetscommissie toonde hij zich terughoudend, omdat hij wist dat wat Thorbecke zou voorstellen de elementen bevatte waar hij zich jaren sterk voor had gemaakt: directe verkiezingen, ministeriële verantwoordelijkheid, koninklijke onschendbaarheid en vrijheid van godsdienst en pers. Hij beseftte terdege dat om de grondwet door de beide Kamers te loodsen hij water bij de wijn moest doen. Donker gaf toe – de Eerste Kamer zou getrappt worden verkozen –, maar op de voor hem essentiële punten bleek hij niet tot compromissen bereid. Die strategie paste hij een jaar later ook toe bij de wetten betreffende het recht op vereniging en vergadering en de ministeriële verantwoordelijkheid, maar nu waren het vooral de aanhangers van Thorbecke die zijn ontwerpen op veel punten aanvielen. Donker vond het haarkloverij. Zijn pragmatisme bereikte een grens en zijn koppigheid nam het over: hij

trad liever af om de Thorbeckianen vanuit de Kamer te bestrijden, dan zich als minister constant te moeten verdedigen.

Donker was een politieke *Einzelgänger*, juist omdat hij zich als liberaal geenszins gebonden achtte aan wie dan ook en zeker niet aan Thorbecke. Meeter had zich al eens laten ontvallen dat weinigen Donker echt kenden. Dat zal voornamelijk waar zijn voor zijn eigen sociale omgeving, want niet-tegenstaande zijn connecties met Meeter en Van Bevervoorde, zocht Donker zijn vrienden toch in de eerste plaats in de gegoede burgerstand. Sterker, hij had contacten die buiten zijn vakgebied lagen, zoals met de letterkundige Van Lennep en de hoogleraar Beyerman. Later was hij een graag geziene gast op de diners van de conservatief Rochussen. Al voordat ze collega's werden, had Donker daarnaast uitstekende banden met Luzac en De Kempenaer. Hij stond op goede voet met de adellijke families Van Reede en Van Ittersum. Met Willem 11 bouwde hij een band op in de maartdagen van 1848. Donker had de doortastendheid waarnaar de koning op zoek was. Donker werd minister, behield de orde en had feitelijk een week het bewind alleen in handen. Donkers connecties met de radicalen in de jaren veertig waren dus slechts een onderdeel van zijn bredere netwerk. Toch was in ieder geval Donkers naam al voor 1848 dusdanig bekend dat iedereen wist wie met 'Mr. Dirk' of 'D.D.C.' werd bedoeld. Hij was dus zeker niet onbekend.

Het is opvallend dat Donker gedurende zijn hele politieke carrière zo weinig populair was. Hij werd slechts twee keer in een vertegenwoordigende functie verkozen: in 1848 – ternauwernood – in de Tweede Kamer en in 1851 in de Haagse gemeenteraad. Wellicht deelden voor 1848 meer tijdgenoten (een deel van) Donkers ideeën dan de weinige stemmen doen vermoeden, het al te openlijk meegaan met Donkers verhitte stijl paste niet bij een maatschappij waar reputatie en aanzien een carrière konden maken of breken. Zeker de stijl van confrontatie, waarmee hij bijvoorbeeld eenzijdig de grondwet van 1815 vervallen verklaarde of opriep stembiljetten te retourneren, zal velen gereserveerd hebben doen kijken naar Donkers denkbeelden die op zichzelf een breder debiet hadden. Zijn contacten met personen van dubieus allooi riepen ook algemene afkeuring op. Daarmee is het niet verbazend dat Donker bij verkiezingen als persoon weinig vertrouwen van de kiezers kreeg, maar dat de ideeën die hij aanhing, zeker toen meer gerespecteerde personen als Thorbecke zich in het constitutionele debat mengden, vanaf de jaren veertig toch opgang maakten.

Het gebrek aan populariteit van Donker na 1848 is te verklaren door de rijzige figuur van Thorbecke die andere liberalen overvleugelde. Zoals Aertschetst, was Thorbecke in de jaren na 1848 'een standbeeld op een sokkel', waar anderen slechts vervuld van bewondering omheen mochten gaan staan.⁴⁹ Donker had weinig behoefte om Thorbecke te verafgoden. Hij bleef zijn hele loopbaan liberaal, maar liep niet zoals vele anderen met de Leidse hoogleraar in de pas. Zijn liberalisme was praktischer en pragmatischer, in uiting vaak fel, maar in uitvoering meer geneigd tot compromissen.

Hij was het meest uitgesproken voorbeeld van mannen op het politieke toneel die liberale sympathie koesterden, maar geen behoefte hadden zich te schikken in Thorbeckes begrip van politiek. Die opvatting had minder te maken met de inhoud van het liberale programma, maar concentreerde zich op het verschil in stijl van politiek bedrijven. Dat verschil draaide vooral om de manier waarop de Tweede Kamer de regering moest bejegenen, of een nieuw aangetreden ministersploeg een programma moest presenteren en in hoeverre water in de wijn gedaan kon worden om wetsvoorstellen toch aangenomen te krijgen. Inhoudelijk lagen Donker en de Thorbeckianen veel dichter bij elkaar dan hun gevit over deze zaken deed vermoeden. Voor zijn populariteit in liberale kring betekende de botsing met de gewezen Leidse hoogleraar evenwel de doodsteek.

Naar Donkers werkelijke motieven is nogal eens gegist. Deze twijfel is zonder meer gevoed door zijn contacten met broodschrijvers en intriganten, die door de autoriteiten argwanend bekeken werden. Vanaf het midden van de jaren twintig toonde hij zich een pleitbezorger van liberale hervormingen. Hij sloot allianties met iedereen die hem tenminste deels bij het bereiken daarvan ten dienste kon zijn. Zo stond hij rond de Belgische revolutie in nauw verband met Belgische liberalen en had hij veelvuldig contact met radicale journalisten. Dit betekende niet dat hij alle standpunten met hen deelde: de radicale democraten waren voorstander van algemeen kiesrecht, iets waarover Donker zich meermalen negatief heeft uitgelaten. Donker schijnt niet vies geweest te zijn van vertier, gegeven zijn door Ampt opgetekende frequente bezoeken aan koffiehuisen en zijn 'rijden en brassen' met Meeter. Ook zijn prominente aanwezigheid op de jaarlijkse drankrijke diners van de Haagse orde van advocaten wijst hierop. Gecombineerd met zijn contacten met Belgische liberalen etaleerde hij meer *joie de vivre* dan veel van zijn tijdgenoten.

Gedurende zijn leven heeft Donker blijk gegeven dat hij rap van tong en vlug van pen was. Vooral dit eerste kwam hem als minister en Kamerlid van pas. Donker stond bekend als orator, die geschoold door zijn pleidooien in de rechtbank zich ook als zodanig achter het ministersgestoelte gedroeg. Hij had een onmiskenbaar talent waarmee hij zich in debatten met Groen en Thorbecke kon meten. In de schaduw van deze laatste is hij na zijn dood snel verdwenen, hoewel zelfs de Thorbeckiaan Van Welderen Rengers, die hem als conservatief kwalificeerde, hem 'de door zijne tijdgenooten miskende Donker Curtius' noemde.⁵⁰ Enige waardering, ook achteraf, is er toch geweest.

Donker was lang ontijdig, maar 1848 bewees zijn moment te zijn. Als hij in maart van dat jaar niet tot lid van de grondwetscommissie én interim-minister van Justitie was benoemd, zou hij geen grote figuur in de politieke geschiedenis zijn geweest. Nu is hij echter met recht te kwalificeren als dé man van 1848.

DANKWOORD

Dit boek was niet tot stand gekomen zonder veel eerder onderzoek van anderen. Dat kan over vrijwel alle proefschriften gezegd worden, maar geldt des te meer voor deze dissertatie: voor een biografie over een persoon van wie nauwelijks een privéarchief bewaard is gebleven, ben je noodzakelijkerwijs schatplichtig aan vele anderen.

Met name voor Donkers persactiviteiten heb ik gesteund op bestaand materiaal. Het is ondoenlijk om alle periodieken uit Donkers actieve jaren te analyseren en op zijn mogelijke auteurschap te onderzoeken. Desalniettemin heb ik nog de nodige krantenpagina's doorgebladerd. Voor de moderne onderzoeker – en zeker de buitenpromovendus met een volledige baan – is het een zegen dat veel dagbladen via Delpher digitaal toegankelijk zijn gemaakt en dat bestudering in de avonden en weekenden mogelijk is. Dat geldt overigens net zo goed voor de gedigitaliseerde Handelingen van de Staten-Generaal.

Dankbaar ben ik Mieke Langenberg-Tissot van Patot, die haar scriptie over Dirk Donker Curtius uit 1980 met mij deelde. Haar studie heeft mij voor wat betreft het naspeuren van bronnenmateriaal op enkele nieuwe zijpaden gewezen.

Hoewel contrair aan de Leidse traditie, wil ik toch een speciaal woord van dank richten aan mijn promotor Henk te Velde. Toen ik in oktober 2012 mijn voorstel aan hem presenteerde, gaf hij mij direct het vertrouwen dat dit onderzoek tot een proefschrift zou kunnen leiden. In de afgelopen jaren heeft hij altijd de grote lijnen van het onderzoek nauwgezet in het oog gehouden. Ik dank hem voor het waardevolle commentaar op de vele concepthoofdstukken dat hij, hoeveel teksten ik ook stuurde, altijd vlot gaf.

Ook voor het vertrouwen dat Jeroen van Zanten in deze biografie stelde, ben ik zeer erkentelijk. Ondanks dat hij direct enthousiast was over het onderwerp van mijn onderzoek, moest ik hem bij onze eerste ontmoeting toch teleurstellen dat ik niet die doorgewinterde historicus was die alle verloren gewaande archieven kon opsporen. Ik hoop dat deze bestuurskundige en politicoloog de hooggespannen verwachtingen toch enigszins waar heeft

kunnen maken. Voor zijn bereidheid op te treden als copromotor, zijn niet-aflatende enthousiasme en zijn gedegen commentaar ben ik hem zeer dankbaar.

Ook dank ik de even hartelijke als kritische leden van de promovendi-groep-Te Velde voor op- en aanmerkingen op de hoofdstukken die ik de afgelopen jaren heb gepresenteerd. De regelmatige bijeenkomsten, die veelal net zo gezellig als inhoudelijk verdiepend waren, zijn voor een buitenpromovendus een goede manier om binding met de academische gemeenschap te houden.

Zijne Majesteit de Koning ben ik zeer erkentelijk voor het verlenen van toegang tot het Koninklijk Huisarchief. De heer en mevrouw d'Engelbronner te Nijkerk dank ik hartelijk voor de toegang tot de familiebescheiden. Ook gaat mijn dank uit naar Hans Verbeek voor zijn rondleiding door en behulpzaamheid bij het bestuderen van het familiearchief-Schimmelpenninck te Diepenheim. De heer Bierens de Haan ben ik erkentelijk vanwege de toestemming die hij namens de Stichting Familie De Kempenaer gaf voor toegang tot de papieren van J.M. de Kempenaer.

Marc Beerens en Rianne Savenije van Uitgeverij Vantilt dank ik voor hun enthousiasme en hun bereidheid dit boek uit te geven. Ook ben ik dank verschuldigd aan de promotiecommissie, bestaande uit prof.dr. Remieg Aerts, prof.dr. Joop van den Berg, prof.dr. Jeroen Duindam, dr. Maartje Janse en prof.dr. Niek van Sas, voor het lezen van mijn manuscript en hun kritische blik. Hun opmerkingen hebben ervoor gezorgd dat de belangrijkste conclusies van het boek in de laatste fase aan scherpte wonnen.

Last but not least ben ik Peter en Jill Donker Curtius bijzonder dankbaar voor hun hartelijke ontvangst in Londen en de vrijheid die ze me gaven onbeperkt te grasduinen in hun koffer met familiepapieren. Ook de ontvangst in Driebergen bij de hele familie, waar ik het tweede, nooit uitgegeven deel van Boudewijn Donker Curtius' *Legaat van Gillis Blasius Stern* kon overhandigen, was bijzonder genoeglijk.

Ten slotte dank ik familie, vrienden en collega's die ik de afgelopen jaren vermoeid heb met die voor velen onbekende negentiende-eeuwer over wie ik zo nodig een boek moest schrijven. Ik hoop dat het voorliggende resultaat bewijst dat ook de negentiende eeuw spannende geschiedenis oplevert.

Mathijs van de Waardt
Leiden, januari 2019

NOTEN

INLEIDING

- 1 *De Nederlandsche Spectator*, 23 juli 1864, nr. 30.
- 2 Belinfante aan Blussé, 19 juli 1864, RAD 100, inv.nr. 680. Belinfante vond ook dat de door Donker geïnitieerde herziening van strafwetgeving uit 1854 kwaliteit miste.
- 3 Van Heukelom aan Blussé, ongedateerd (rond 19 juli 1864), RAD 100, inv.nr. 680.
- 4 Zie onder meer Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 16-24, Van der List, 'J.R. Thorbecke', 23-37, maar ook de (verouderde) Thorbeckebiografieën van Verkade, *Overzicht der staatkundige denkbeelden van Johan Rudolph Thorbecke*, en Boersema, *Johan Rudolph Thorbecke*.
- 5 Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980*, I, 163-166.
- 6 Boogman, *Rondom 1848*, 50-63.
- 7 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 459-461, 476-480.
- 8 Aerts, *Thorbecke wil het*, 346-389.
- 9 De Bosch Kemper, *De Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 241-425.
- 10 Van Zanten, *Willem II*, 523-571.
- 11 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 95-134.
- 12 Van den Berg, Vis, *De eerste honderd-vijftig jaar*, 313-346.
- 13 Odilon Périer, een Vlaming, die via zijn schoonvader Cornelis Hendrik Boudewijn Boot verwant was met Donker (Boot was een neef – oomzegger – van hem), heeft in 1876 weliswaar in het Frans een korte biografie over Donker Curtius uitgegeven (*Dirk Donker Curtius, Ministre d'Etat Néerlandais*), maar dit werk is hagiografisch en daarom in dit onderzoek slechts zijdelings als bron gebruikt.
- 14 Van den Berg, 'Eenvoudigheid en zuinigheid', 212-213.
- 15 In de late jaren veertig van de twintigste eeuw heeft het Nationaal Archief onderzoek gedaan naar overgeleverde archieven van negentiende-eeuwse ministers en Kamerleden. Mededeling van François Willem Donker Curtius aan Henri Ett in een brief uit 1948, opgetekend in het rapport van laatstgenoemde, aanwezig in het niet-geinventariseerde archief van het CRPA (medegedeeld door Henny van Schie, 27 augustus 2013).
- 16 Van Boven, *Afscheid van de Wereld*, 31-33.
- 17 Odilon Périer moet dit archief hebben ingezien toen hij in 1876 zijn biografische schets van Dirk publiceerde, hij citeert het merendeel van de brieven letterlijk. De persoonlijke brieven van Dirk, zijn ouders, broers en zussen, die zich ook in het familiearchief bevinden, gebruikte hij echter niet.
- 18 Périer heeft deze brief integraal overgenomen. Het heeft alle schijn dat toen hij Dirks 'documents particuliers' inzag, latere stukken ook niet

- (meer) aanwezig waren, hij haalt ze in zijn werk in ieder geval niet aan.
- 19 De Greve verwijst hier in zijn necrologie van Willem naar, zie: De Greve, 'Levensbericht van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', 260.
 - 20 Meeter, *Kranten, kerkers en koningen*, 94-95.
- I JEUGD IN DE FRANSE TIJD
- 1 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 8.
 - 2 Afschrift doopakte, kopie 8 januari 1813, ADC.
 - 3 Zie bijvoorbeeld Donker Curtius aan Coppies, 3 maart 1855, ADC. Donker condoleerde in deze brief ene Cornelis Coppies met het overlijden van zijn vrouw Cornelia Hendrika Donker (1787-1855). Hoewel dit ver(de)re familie betrof, sprak Donker (de aange trouwde) Coppies aan als 'Waarde Neef' en schreef hij hem over Cornelia Hendrika: 'van mijne kindsheid af beschouwde ik uwe beste vrouw als ene zuster'.
 - 4 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 52 nt. 33.
 - 5 Ibidem, 12-13.
 - 6 Ibidem, 73.
 - 7 Ibidem, 15.
 - 8 Ibidem, 75.
 - 9 Vos, *Burgers, broeders en bazen*, 232-236.
 - 10 Prak, *Republikeinse veelheid, democratische enkelvoud*, 149-172.
 - 11 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 21-22.
 - 12 Ibidem, 23, 80-84.
 - 13 Bos-Rops, *Van generaliteitsland tot provincie*, 17.
 - 14 Schama, *Patriots and Liberators*, 174-176.
 - 15 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 87-95.
 - 16 Ibidem, 97-99.
 - 17 Ibidem, 99-104.
 - 18 Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 73-103, Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 94-105.
 - 19 Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 47-57.
 - 20 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 107.
 - 21 Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 37.
 - 22 Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 302-336.
 - 23 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 109.
 - 24 De Greve, 'Levensbericht van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', 246.
 - 25 Bauwens, *Het Nationaal Gerechtshof*, 398.
 - 26 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 112-114.
 - 27 Bauwens, *Het Nationaal Gerechtshof*, 394.
 - 28 De Greve, 'Levensbericht van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', 245.
 - 29 Holtrop aan Devilliers, 24 februari 1811, in: *Gedenkstukken*, zesde deel, eerste stuk, 535.
 - 30 In het familiearchief zijn enkele van zijn voordrachten uit 1806-1807 bewaard gebleven.
 - 31 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 99.
 - 32 In 1795 naar Den Haag, vervolgens in 1798 terug naar Den Bosch, een jaar later naar Dordrecht en ten slotte in 1802 weer naar Den Haag.
 - 33 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 110.
 - 34 Mr. A.v.H., *Herinneringen van vroeger en later leeftijd*, 220-221.
 - 35 Gedicht Boudewijn Donker Curtius 13 juli 1799, ADC.
 - 36 Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 26.
 - 37 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 1.
 - 38 *Boekzaal der geleerde wereld*, maart 1807, 282, september 1807, 310.
 - 39 Heemskerk, *Levensbericht van Mr. J.M. de Kempenaer*, 6-7.
 - 40 Jansen, 'H.C. Cras', 306-308.
 - 41 Knegtmans, *Professoren van de stad*, 169.
 - 42 Naber, *Joan Melchior Kemper*, 69, 76.

- 43 Otterspeer, *Groepsportret met Dame, De werken van de wetenschap*, 214-215, 236.
- 44 Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 257-258.
- 45 Otterspeer, *Groepsportret met Dame, De werken van de wetenschap*, 218-219.
- 46 'avec plus grande distinction', Périer, *Dirk Donker Curtius*, 5. Dit judicium werd overigens vaak gegeven.
- 47 Donker Curtius, *Theses Juridicae Inaugurales*, 3-4.
- 48 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 117. Alexandrina Margaretha overleed in 1825 in een zwakzinnigengesticht in Den Bosch. Waarschijnlijk was ze hier terechtgekomen in de Bossche tijd van de familie Donker. Dit betekent dat ze in 1813 waarschijnlijk niet meer thuis woonde.
- 49 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 117-118.
- 50 Vereffening remplaceringscontract Donker Curtius - Klemens, september 1815, ADC.
- 51 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 7-14.
- 52 *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, 1, 734.
- 53 Driekwart van de gardisten was Frans en bovendien had Napoleon geen reden tot vrees dat de Nederlandse notabelen zijn bewind in gevaar zouden brengen. Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 15-21.
- 54 'ceux qui languissaient sans état', Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 118.
- 55 'dans son intérêt et dans celui de sa famille', Périer, *Dirk Donker Curtius*, 13-19.
- 56 Benjamin aan Boudewijn en Cornelia Donker Curtius, 9 mei 1813, ADC.
- 57 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 118.
- 58 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 40.
- 59 'infiniment désagréables', De Stassart aan Van Maanen, 10 mei 1813, in: *Gedenkstukken*, VI, derde stuk, 1614.
- 60 Lok, *Windvanen*, 258.
- 61 'tous les yeux étaient fixés sur ce jeune homme', Périer, *Dirk Donker Curtius*, 20-25.
- 62 'Comment vous appelez Curtius? Vous voulez faire le Romain, ah, je t'apprendrai à faire le Romain', Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 119-120.
- 63 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 120.
- 64 'un obligeant ami', Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 18-20.
- 65 'dernière invitation', Périer, *Dirk Donker Curtius*, 29-34.
- 66 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 34-37.
- 67 NA 3.02.10.04, inv.nr. 145.
- 68 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 78.
- 69 'vous êtes un bête, vous mettez les plus grands rebelles ensemble, il faut les séparer et les traiter comme des criminels', Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 21.
- 70 Dirk aan Willem Donker Curtius, 6 juni 1813, ADC.
- 71 Dirk aan Willem Donker Curtius, 7 juni 1813, ADC.
- 72 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 80.
- 73 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 38-40.
- 74 'la chaleur d'un premier mouvement', 'toute mesure rigoureuse qui serait prise contre lui, affligerait les gens de bien, et ne pourrait qu'affaiblir les sentiments de respect et d'attachement pour S.M.', Lebrun aan de keizer, 9 juli 1813, in: *Gedenkstukken*, VI, eerste band, 285.
- 75 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 122-123.
- 76 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 82.
- 77 Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 22. Donker spreekt hier zelf over 14 en 15 mei, maar dat moet een vergissing zijn, in mei was hij immers nog niet gearresteerd.
- 78 Dirk aan Boudewijn Donker Curtius, [14 juni 1813], ADC.

- 79 Dirk aan Cornelia Donker Curtius, 15 juni 1813, ADC.
- 80 Dirk aan Willem Donker Curtius, 16 juni 1813, ADC.
- 81 Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 33.
- 82 Dirk aan Willem Donker Curtius, 23 juni 1813, ADC.
- 83 Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 23-24.
- 84 Dirk aan Hein Donker Curtius, 4 juli 1813, ADC.
- 85 Dirk aan Boudewijn en Cornelia Donker Curtius, 27 juni 1813, ADC.
- 86 Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 25.
- 87 Dirk aan Willem Donker Curtius, 7 juli 1813, ADC.
- 88 Dirk aan Boudewijn en Cornelia Donker Curtius, 1 september 1813, ADC.
- 89 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 181.
- 90 Ibidem, 163-164.
- 91 Dirk aan Boudewijn en Cornelia Donker Curtius, 7 augustus 1813, ADC.
- 92 Cornelia aan Dirk Donker Curtius, 3 augustus 1813, ADC.
- 93 Cornelia aan Dirk Donker Curtius, 5 augustus 1813, ADC.
- 94 Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, 27.
- 95 Dirk aan Willem Donker Curtius, 31 augustus 1813, ADC.
- 96 Dirk aan Willem Donker Curtius, 9 september 1813, ADC.
- 97 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 49.
- 98 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 268.
- 99 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 49.
- 100 *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, VII, 613.
- 101 Het geslacht Donker Curtius wordt voor het eerst opgenomen in het Nederlands Patriciaat in 1950. Afgaand op het criterium dat een familie voor opname in het 'blauwe boekje' 150 jaar, dat wil zeggen zes generaties, onafgebroken een belangrijke maatschappelijk rol vervuld moet hebben, valt dit ongeveer rond deze periode.

- Zie voor deze discussie ook Secker, *Ministers in beeld*, 48-49, Van den Berg, *Toegang tot het Binnenhof*, 45-48.
- 102 De Greve, 'Levensbericht van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', 245.
 - 103 Lok, *Windvanen*, 258-259, *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp*, v, 190.
 - 104 Steur, 'November 1813', 213-214.
 - 105 *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp*, IV, 397.
 - 106 Van Boven, *Afscheid van de wereld*, 30.
 - 107 Uitterhoeve, *1813 – Haagse Bluf*, 80-81, 88, 269.
 - 108 *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp*, v, 207.
 - 109 Boymans, *De Garde d'Honneur*, I-11.

2 ZUID-NEDERLANDSE INVLOEDEN

- 1 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 82, 88-89, 182.
- 2 Willem van Hogendorp aan Dirk van Hogendorp, 30 maart 1825, in: *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland*, VIII, band 3, 459.
- 3 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 235.
- 4 Lok, *Windvanen*, 207-246.
- 5 Donker Curtius aan De Stassart, oktober/november 1821, in: Périer, *Dirk Donker Curtius*, 127, brief ook aanwezig in ADC.
- 6 Donker Curtius aan De Stassart, oktober/november 1821, in: Périer, *Dirk Donker Curtius*, 132.
- 7 [Donker Curtius van Tienhoven], *Vrijmoedige gedachten, derde stuk*, 90-91.
- 8 Aan den gewezen Prefect van de Voormalig Departement der Monden van de Maas Goswin Joseph de Stassart, bij zijne benoeming als Lid van de Staten Generaal en zijne terugkomst in 's Gravenhage, ADC.
- 9 Lemmens, 'Une terre hospitalière et libre', 278.
- 10 Van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot*, 125-136.

- 11 Lemmens, 'Het ontluikend liberalisme', 1171-1175.
- 12 Delbecke, 'Ambitieuze verdedigers van het eigen vrije woord', 149-150.
- 13 Verberne, *Geschiedenis van Nederland in de jaren 1813-1850*, 11, 45.
- 14 Furnée, 'In Good Company', 122-123, 125-128.
- 15 De Jonge werd lid in 1808, Philipse in 1819 en Van Rappard in 1825, Register der Effectieve en Buitengewone Leden van de Sociëteit op het Plein, opge-maakt den 1 Januarij 1840, HGA 0612-01, inv.nr. 629.
- 16 In totaal werden er 291 aandelen uitgegeven tegen vijf procent rente per jaar, Geldlening ad f. 36.375.- voor aankoop 'Witte' pand. Namen intekenaars en hun adressen, HGA 0612-01, inv.nr. 854.
- 17 Montijn en Gram, *Gedenkboek der Nieuwe of Littéraire Sociëteit te 's-Gravenhage*, 10-14.
- 18 Van Velzen, 'De invloed van de theorie van Benjamin Constant', 123, 136-137.
- 19 Ibidem, 146-149.
- 20 Zie hiervoor hoofdstuk drie.
- 21 Delbecke, 'Ambitieuze verdedigers', 152.
- 22 Donker Curtius, 'Beredeneerd advijs', 24-34.
- 23 Delbecke, 'Ambitieuze verdedigers', 140-141, 149-150.
- 24 De Potter, *Procès de M. de Potter*, 42, 63.
- 25 De Prins, *Voor Keizer en Koning*, 209.
- 26 НТК 1828-1829, Kamerstuknummer XVIII.3.
- 27 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 443, nt. 32.
- 28 Delbecke, 'Ambitieuze verdedigers', 137-138, 156.
- 29 Thorbecke aan Thorbecke-Solger, 21 maart 1848, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, v, 103.
- 30 Het is opvallend dat Donkers naam als een van de weinige in Ampts correspondentie als een soort code is geschreven. Ampt aan Van Maanen, 17 februari 1830, NA 2.09.01, inv.nr. 4601 nr. 6.
- 31 De Knijff aan Van Maanen, 4 augustus, 11 augustus 1830, in: *Gedenkstukken*, IX, band 2, 827, 839.
- 32 Delbecke, 'Ambitieuze verdedigers van het eigen vrije woord', 143-144.
- 33 De Valk, 'Landsvader of landspaus?', 79, 82.
- 34 François, 'De petitiebeweging', 124-133, 143-144.
- 35 *De Bijenkorf*, 8 februari 1829, nr. 12, 1 maart 1829, nr. 18, 22 maart 1829, nr. 24, 11 februari 1830, nr. 12, 25 februari 1830, nr. 16.
- 36 *De Bijenkorf*, 11 juni 1829, nr. 47, 11 juli 1830, nr. 55.
- 37 Ampt aan Van Maanen, 29 november 1829, NA 2.09.01 inv.nr. 4601 nr. 6.
- 38 Ampt aan Van Maanen, 23 augustus 1830, NA 2.09.01 inv.nr. 4601 nr. 6.
- 39 *De Bijenkorf*, 8 augustus 1830, nr. 63.
- 40 *De Nederlandsche Spectator*, 23 juli 1864, nr. 30.
- 41 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 113.
- 42 Van Holthoorn, 'Thorbecke and Dutch Liberalism', 46.
- 43 *De Nederlandsche Spectator*, 23 juli 1864, nr. 30.
- 44 Donker Curtius aan Willem I, 4 oktober 1830, NA 2.02.01 inv.nr. 5737, La o 36bis, geh.
- 45 Zie bijvoorbeeld НТК 1834-1835, 171. Hier wordt Dirk 'Mr. D. Donker Curtius van Tienhoven' genoemd.
- 46 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 113.
- 47 [Donker Curtius], *Gemeenzame brieven, tweede stuk*, 31-32.
- 48 [Donker Curtius van Tienhoven], *Vrijmoedige gedachten, eerste stuk*, 13-16, *tweede stuk*, 26-29, 36-37, *derde stuk*, 14-20, 35-45, 53-54.
- 49 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 392, nt. 23.
- 50 Vreede, *Levensschets van G.W. Vreede*, 177.
- 51 Greve, 'Levensberigt van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', 260.
- 52 *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, vijfde deel, 138-139.

- 53 Van der Willigen, *Iets over Hendrik Herman Donker Curtius*, 13, 15-19.
- 54 Donker Curtius van Tienhoven, *Iets over de theorie der straffen*, 87-88.
- 55 Sautijn Kluit, 'Dagblad-vervolgingen in België', 363.
- 56 'une barbare dérision', Sautijn Kluit, 'Dagblad-vervolgingen in België', 360-361, 363.
- 57 Zie hiervoor hoofdstuk drie.
- 58 Donker Curtius, 'Beredeneerd advijs', 24-29.
- 59 De la Marre, 'La Belgique et la Hollande', 419.
- 60 Donker Curtius, 'Beredeneerd advijs', 24.
- 61 *De Bijenkorf*, 26 augustus 1830, nr. 68, 12 september 1830, nr. 73, 19 september 1830, nr. 75.
- 62 *De Standaard*, 18 september 1830, nr. 1.
- 63 *De Standaard*, 22 september 1830, nr. 2, 26 september 1830, nr. 3.
- 64 *De Standaard*, 29 september 1830, nr. 4.
- 65 *De Standaard*, 3 oktober 1830, nr. 5, 9 oktober 1830, nr. 6, 16 oktober 1830, nr. 7.
- 66 *De Standaard*, 22 oktober 1830, nr. 8, 27 oktober 1830, nr. 9.
- 67 *De Gemeenzame brieven* waren een verslag van een briefwisseling tussen twee fictieve personen, A en B. In de latere delen kwam slechts B aan het woord. Aangezien de brieven één geheel vormen en op elkaar voortbouwen, lijkt de suggestie dat één van beide brieven meer de mening van Donker vertegenwoordigde (Stuurman, *Wacht op onze daden*, 114) dan de ander niet erg plausibel. Beide acht ik de mening van Donker te zijn. Tijdgenoten meenden dat de twee brieven daadwerkelijk door twee verschillende auteurs waren geschreven. Thorbecke dacht dat de eerste brief van de hand van de Leidse hoogleraar Hendik Willem Tydeman was en de tweede van de Amsterdamse advocaat Jonas Daniel Meijer (Thorbecke aan Groen van Prinsterer, 7 december 1830, in: Gerretson (red.), *Groen van Prinsterer, schriftelijke nalatenschap*, 1, 387). Ook Guillaume Groen van Prinsterer zag twee verschillende auteurs: 'De schrijver van den 2n der Gemeenzame brieven is een radicaal; zijn medeschrijver heeft goeden aanleg om het te worden; en hun geschrift toont dat zij invloed kunnen hebben' (Groen van Prinsterer aan Thorbecke, 13 december 1830, in: Gerretson (red.), *Groen van Prinsterer, schriftelijke nalatenschap*, 1, 390).
- 68 [Donker Curtius], *Gemeenzame brieven, eerste stuk*, 13, 31, 35, 40.
- 69 Ibidem, 63, 89, 73-74, 84, 99.
- 70 Van Hogendorp, *De Scheiding van Holland en België*, 59-69, *De Prins van Oranje*, 9.
- 71 *Nederlandsche gedachten*, 13 december 1830, nr. 30, 16 december 1830, nr. 31.
- 72 'Boekbeschouwing. Gemeenzame Brieven', 39, 48-49, 56, 117-118, 129, 135.
- 73 Thorbecke aan Groen van Prinsterer, 7 december 1830, in: Gerretson, *Groen van Prinsterer, schriftelijke nalatenschap*, 1, 386.
- 74 [Donker Curtius], *Gemeenzame brieven, tweede stuk*, 1, 37.
- 75 Ibidem, 13, 20-21.
- 76 Ibidem, 18, 19.
- 77 Ibidem, 22, 23, 25.
- 78 Ibidem, 24-35.
- 79 *De Standaard*, 27 februari 1831, nr. 36.
- 80 'le système de l'opposition en Hollande', 'hommes indépendants', 'gens fors rares' [Donker Curtius], *Traduction d'une brochure Hollandaise*, 1.
- 81 [Donker Curtius], *Gemeenzame brieven, derde stuk*, 10, 16, 22, 26.
- 82 In de veilingcatalogus van de boeken van François Cornelis Donker Curtius (1805-1888), neef en executeur-testamentair van Dirk (*Catalogus eener belangrijke en uitgebreide verzameling boeken*), bevinden zich onder meer vroegnegentiende-eeuwse werken van Montesquieu, Brusselse en Parijse uitgaven van de werken van Bentham (1831, p. 3, 1823, p.19), een uitgave van Hugo de Groot's *De iure belli ac pacis*

- uit 1773 (p. 4) waarnaar Dirk in zijn stellingen in 1811 verwijst, enkele werken over polderrecht (p. 10), wellicht gebruikt voor zijn verhandelingen over de rechtsmacht van heemraden, en een later werk van Constant (p. 5). Het is niet met zekerheid vast te stellen welke werken aan Dirk hebben toebehoord.
- 83 Hoewel hij tijdens de Honderd Dagen nog wel toenadering zocht tot Napoleon, mogelijk om in de praktijk te kijken of Napoleon in zijn constitutionele theorie zou passen. Dit maakte hem in de ogen van de restauratiemonarchen uiteraard extra verdacht (Van Velzen, *De ongekende ministeriële verantwoordelijkheid*, 93-97).
- 84 Van Velzen, *De ongekende ministeriële verantwoordelijkheid*, 84-85.
- 85 Wood, *Constant*, 156-166, 176, 214, 224-225, 231.
- 86 Thorbecke aan Groen van Prinsterer, 7 december 1830, in: Gerretson, *Groen van Prinsterer, schriftelijke nalatenschap*, I, 386.
- 87 [Donker Curtius], *Gemeenzame brieven, eerste stuk*, 70, 78, 87.
- 88 Steintrager, *Bentham*, 50-51, 103.
- 89 Idem, 30.
- 90 Zie hiervoor hoofdstuk drie.
- 91 Steintrager, *Bentham*, 53, 87-89, 106.
- 92 Harisson, *Bentham*, 199-206.
- 93 Zie hiervoor hoofdstuk vier.
- 94 Steintrager, *Bentham*, 20-21, 47.
- 95 Zie hiervoor hoofdstuk vier.
- 96 Harisson, *Bentham*, 180, 200-201.
- 97 HTK 1869-1870, 19 mei 1870, 1470, zie ook hoofdstuk elf.
- 98 'les opinions ont pour base le libéralisme français de 1820', *Le Messager de Gand*, 28 oktober 1837, nr. 301.
- 3 VERDEDIGER VAN HET VRIJE WOORD
- 1 Soeverein besluit van 24 januari 1814, *Stb. 1814*, 17.
- 2 Colenbrander, *Het ontstaan der grondwet*, 474-476.
- 3 Soeverein besluit van 24 januari 1814, *Stb. 1814*, 17.
- 4 Wet, houdende voorschriften tot spoedige en krachtdadige beteugeling van onrust en kwaadwilligheid, 10 april 1815, *Stb. 1815*, 32.
- 5 Van Raalte, *Staatshoofd en ministers*, 10-11.
- 6 Donker Curtius, 'Beredeneerd advijs', 24-34.
- 7 Delbecke, *De lange schaduw van de grondwetgever*, 25-31.
- 8 Rutjes, 'Onderdrukt onbehagen', 38-40.
- 9 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 104, Van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot*, 125-136.
- 10 Aanstellingsbrief Dirk Donker Curtius bij het Hoog Gerechtshof voor de Financiën en Zeezaken, 24 mei 1815, ADC.
- 11 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 6.
- 12 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 110-112.
- 13 Ibidem, 95, Van Zanten, *Willem II*, 270-274.
- 14 Zie bijvoorbeeld *Advertentie-blad*, 13 december 1819, nr. 16, 23 december 1819, nr. 19.
- 15 *Advertentie-blad*, 5 januari 1820, nr. 2, 19 januari 1820, nr. 6.
- 16 *Advertentie-blad*, 5 februari 1820, nr. 11, 16 februari 1820, nr. 16.
- 17 *Advertentie-blad*, 26 april 1820, nr. 34, 24 juni 1820, nr. 51.
- 18 *Advertentie-blad*, 5 augustus 1820, nr. 63.
- 19 *Le Constitutionnel*, 12 december 1820, nr. 545. Hier werd nog aan toegevoegd dat hij schrijver was van een 'ouvrage périodique sur le projet de Code civil'. Dit betrof echter niet Dirk, maar zijn oudere broer Willem.
- 20 Philipse aan Van Maanen, 28 oktober 1820, in: *Gedenkstukken*, VII, band 2, 508.
- 21 Ibidem, 508-509.

- 22 De gebroeders Van Langenhuysen waren uitgevers in Den Bosch. A.P. van Langenhuysen was uitgever in Den Haag, hier zou Donker in 1830 zijn *Gemeenzame brieven* uitgeven. In Amsterdam was een uitgever C.L. van Langenhuysen gevestigd. Zij waren allen familie.
- 23 Bos, *Souvereiniteit en Religie*, 260-263.
- 24 *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, x1, 404.
- 25 Hooykaas, 'Thorbecke en de pers', 40-42.
- 26 Sautijn Kluit, 'Het Journal de La Haye', 68-69.
- 27 *Algemeen Handelsblad*, 12 juli 1834, nr. 840.
- 28 Sautijn Kluit, 'Het Journal de La Haye', 68-73.
- 29 Libry Bagnano, *Appel à l'opinion publique*, 41.
- 30 'un homme doué d'un noble caractère', Libry Bagnano, *Appel à l'opinion publique*, 99.
- 31 *Algemeen Handelsblad*, 12 juli 1837, nr. 1774.
- 32 *Arnhemse Courant*, 29 juni 1837, nr. 76.
- 33 *Algemeen Handelsblad*, 13 juli 1837, nr. 1775.
- 34 *Arnhemse Courant*, 29 juni 1837, nr. 76.
- 35 *Algemeen Handelsblad*, 13 juli 1837, nr. 1775.
- 36 *Arnhemsche Courant*, 14 februari 1839, nr. 27. Tijdens de processen is niet ingegaan op de vraag wie de 'zeer goede hand' was, die de bron van het verhaal vormde. Volgens Donker was het een 'braaf, eerlijk, gezeten, waarheidlievend mensch' (Donker Curtius, *Pleitrede ten behoeve van C.A. Thieme*, 22). Lang is aangenomen dat de bron van het verhaal Lodewijk Caspar Luzac was (Sautijn Kluit, 'Arnhemsche Couranten', 45). Hij raadde de directeur van het postkantoor na de publicatie echter ook aan om een klacht in te dienen bij de openbare aanklager in Arnhem, dus het lijkt onwaarschijnlijk dat hij ook de *Arnhemsche Courant* zou hebben ingelicht. Een andere mogelijkheid is dat de informatie afkomstig was van een van de gebroeders Olivier, van wie de oudste, Nicolaas, advocaat in Leiden was, en Willem net studeerde. Voor Nicolaas zou pleiten dat hij naar Arnhem afreisde om met Roest over een mogelijk proces te praten. Willem zou ook de bron kunnen zijn, hiervoor valt aan te voeren dat de Leidse advocaat Dillie in een brief had gesproken over een student die de zaak aanhangig had gemaakt. Hij was echter net als student ingeschreven en nog geen twintig jaar oud, dus het lijkt wat vergezocht dat hij zich in zulke gewichtige zaken zou mengen (Hooykaas, 'Het Leidse postkantoor in opspraak', 125-126). Beide broers waren overigens leerlingen van Thorbecke en zouden in de jaren veertig een belangrijke rol spelen bij de *Arnhemsche Courant*. Gegeven het feit dat bij de rechtbank een Leidse boekhandelaar als getuige werd opgeroepen en deze al snel na de aanklacht geïdentificeerd werd, zou het goed mogelijk zijn dat hij het openen van zijn brieven aan één van zijn klanten – een student? – heeft gemeld, die vervolgens hierover de krant heeft geïnformeerd. Nicolaas Olivier zou dan in de hoedanigheid van advocaat van deze tipgever naar Arnhem zijn gereisd. Zekerheid over de bron is helaas niet te geven.
- 37 *Leydsche Courant*, 18 februari 1839, nr. 21.
- 38 *Arnhemsche Courant*, 7 maart 1839, nr. 39.
- 39 Thorbecke aan Van Assen, 7 maart 1839, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 261 nt. 3.
- 40 *Arnhemsche Courant*, 16 april 1839, nr. 61.
- 41 *Arnhemsche Courant*, 18 april 1839, nr. 62.
- 42 De Kempenaer aan N. Olivier, 29 april 1839, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 270 nt. 4.

- 43 Van Assen aan Thorbecke, ongedateerd [eind april 1839], in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 269.
- 44 *Arnheemsche Courant*, 18 mei 1839, nr. 78.
- 45 *Arnheemsche Courant*, 12 mei 1839, nr. 75.
- 46 *Arnheemsche Courant*, 14 mei 1839, nr. 76.
- 47 Hooykaas, 'Het Leidse postkantoor in opspraak', 127.
- 48 *Arnheemsche Courant*, 14 mei 1839, nr. 76.
- 49 Hij verwachtte met zijn aanstaande publicatie over de grondwet toch al aandacht van overheidszijde, Drentje, *Thorbecke*, 322.
- 50 Thorbecke aan Van Assen, 19 mei 1839, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 271 nt. 3.
- 51 *Arnheemsche Courant*, 18 mei 1839, nr. 78.
- 52 RAD 100 inv.nr. 653. De beëdiging werd voor het laatst jaarlijks verlengd op 17 september 1847. Het jaar erna was dit door Donkers ministerschap niet meer nodig.
- 53 Donker Curtius, *Pleitrede ten behoeve van C.A. Thieme*, 44.
- 54 *Algemeen Handelsblad*, 6 oktober 1838, nr. 2160.
- 55 *Arnheemsche Courant*, 16 juli 1839, nr. 112.
- 56 Donker Curtius aan De Kempnaer, 13 mei 1839, GA 3297 inv.nr. 1.
- 57 C.A. Thieme aan De Kempnaer, zonder datum (ca. augustus 1843), GA 3297 inv.nr. 1.
- 58 H.C.A. Thieme aan De Kempnaer, 7 augustus 1843, GA 3297 inv.nr. 1.
- 59 *Arnheemsche Courant*, 16 juli 1839, nr. 112.
- 60 *Arnheemsche Courant*, 14 juli 1839, nr. 111.
- 61 Donker Curtius, *Pleitrede ten behoeve van C.A. Thieme*, 3-10, 16-21.
- 62 Ibidem, 27, 45.
- 63 Ibidem, 25-27, 30.
- 64 Ibidem, 3.
- 65 Ibidem, 44-45.
- 66 Ibidem, 45.
- 67 *Arnheemsche Courant*, 16 juli 1839, nr. 112.
- 68 *Arnheemsche Courant*, 11 augustus 1839, nr. 127.
- 69 *Arnheemsche Courant*, 31 augustus 1839, nr. 138.
- 70 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 93-94, Schneider, Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978*, 125, De Boer, 'Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden (1833)', 135.
- 71 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 95.
- 72 Meeter, *Kranten, kerkers en koningen*, 26-30.
- 73 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 99-102.
- 74 Ibidem, 87-93.
- 75 Ibidem, 102-109.
- 76 Meeter, *Kranten, kerkers en koningen*, 54.
- 77 Sautijn Kluit, *De Tolk der Vrijheid*, 4. 'Willem Kaaskop' sloeg op Willem I en zijn impopulaire verloving met de katholieke Belgische Henriëtte d'Oultremont.
- 78 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 122-130.
- 79 *Algemeen Handelsblad*, 22 januari 1841, nr. 2874.
- 80 *Weekblad van het Regt*, 18 januari 1841, nr. 148.
- 81 *Weekblad van het Regt*, 8 maart 1841, nr. 162.
- 82 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 130-132.
- 83 *Weekblad van het Regt*, 20 augustus 1841, nr. 209.
- 84 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 133, nt. 229, NA 2.09.01, inv.nr. 5094.
- 85 Ibidem, 134, nt. 230.
- 86 *Arnheemsche Courant*, 4 november 1845, nr. 221.
- 87 Zie voor een beknopt overzicht: Schouwenaar, *De Arnheemsche Courant*, 65.
- 88 Donker Curtius aan De Kempnaer, 10 september 1846, GA 3297, inv.nr. 1. Niet alleen komt de stijl van het artikel niet met die van Donker overeen, hij ont-

kende zelf er iets mee te maken te hebben. Ook de schrijver van de artikelen zelf gaf aan niets met Donker van doen te hebben: 'Intusschen zal dit de laatste keer zijn, dat wij ons bedienen zullen van onze tot dusverre gebruikelijke initialen, op grond vooral, dat de *boosaardigheid* van zekere lieden, tegen beter weten aan, uitgestrooid en misschien hier en daar heeft kunnen doen gelooven, dat onze initialen *D.D.* zouden beteekenen *DIRK DONKER (CURTIUS)* en niet *Dieu-Donné* en omdat wij niet willen, dat op rekening van gemelden heer worde geschoven, wat Zijn Ed.Gestr. geheel *Vreemde Dingen* zijn' (*Arnhemsche Courant*, 4 november 1846, nr. 234). De schrijver berichtte dat hij om verwarring te voorkomen voortaan met andere initialen of anoniem zou tekenen. In de daaropvolgende jaren zouden er nog diverse artikelen in de *Arnhemsche Courant* verschijnen die qua stijl en toonzetting met de 'DD-kenmerken' overeenkwamen. In 1848 werd er in een dergelijk artikel felle kritiek geleverd op de politieke koers van Donker (Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 66-67). Dit, en het feit dat Donker op dat moment al minister was, maken het zeer onwaarschijnlijk dat Donker achter de betreffende artikelen zat. In reactie op regeringsgetrouwe kranten wist de *Vlissingsche Courant* te melden dat Donker al enkele jaren niet meer in de *Arnhemsche Courant* had geschreven en Blussé – van wie sommigen dachten dat hij achter de initialen zat – nog nooit. De krant vermoedde dat de regering een vervolging wilde instellen tegen de krant om zo de naam van de schrijver die felle kritieke had op Van Hall te achterhalen (*Vlissingsche Courant*, 5 december 1845, nr. 146). Ook Donker ontkende dat hij 'DD' was en voegde daaraan toe dat hij weinig waardering had voor de anonieme schrijver. Hij wist naar eigen zeggen wie achter de initialen schuil-

ging, maar verklaarde dat hij deze persoon nooit zag of sprak (Sautijn Kluit, 'Arnhemsche Couranten', 67, *Arnhemsche Courant*, 14 mei 1846, nr. 109). Het is derhalve hoogstonschijnlijk dat Donker inderdaad 'DD' was. Het lag niet in zijn karakter om op deze manier om een vermeend auteurschap heen te draaien (Abrahams, *De pers in Zeeland*, 369). Er is veel gespeculeerd over wie 'DD' nu wel was. Robijns suggereerde dat 'DD' de *nom de plume* was van Mr. H.C.A. Thieme, een neef van C.A. Thieme (Robijns, *Radicalen in Nederland*, 192 nt. 4). Dit zou onwaarschijnlijk zijn, aangezien hij in de zomer van 1847 naar Indië vertrok, en er ook na dat moment artikelen met 'DD-kenmerken' verschenen (Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 103, nt. 47). Schouwenaar opperde dat Mr. W.C.D. Olivier, broer van Nicolaas Olivier, achter de initialen schuilging, omdat hij met zekerheid vanaf halwege de jaren veertig langdurig redacteur was van de krant, en hij zijn stijl in verschillende artikelen over een lange tijdspanne herkende (Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 94-96). Anderen suggereerden dat Olivier wel degelijk enkele van de 'DD-artikelen' had geschreven, maar zeker niet het gewraakte 'Vreemde dingen' in november 1845 (Von Santen, *Olivier*).

89 *Arnhemsche Courant*, 14 mei 1846, nr. 109.

90 Donker Curtius aan De Kempenaar, 10 september 1846, GA 3297, inv.nr. 1.

91 Donker Curtius aan Thieme, 4 september 1846, GA 3297, inv.nr. 1.

92 Zie ook hoofdstuk vijf.

93 Donker Curtius aan De Kempenaar, 10 september 1846, GA 3297, inv.nr. 1.

94 Luzac aan De Kempenaar, 19 september 1846, GA 3297, inv.nr. 10.

95 *Arnhemsche Courant*, 14 mei 1846, nr. 109.

96 *Arnhemsche Courant*, 3 november 1846, nr. 233.

- 97 *Arnhemsche Courant*, 5 februari 1847, nr. 25.
- 98 *Weekblad van het Regt*, 25 februari 1847, nr. 785.
- 99 *Weekblad van het Regt*, 18 maart 1847, nr. 791.
- 100 Sautijn Kluit, 'Arnhemsche Couranten', 97-99.
- 101 [Boissevain], *Kritiek der Troonrede*, 4, 9, 11.
- 102 *Rotterdamsche Courant*, 14 mei 1845, nr. 58.
- 103 *Algemeen Handelsblad*, 15 mei 1846, nr. 4519.
- 104 *Algemeen Handelsblad*, 18 juni 1846, nr. 4546.
- 105 Sautijn Kluit, *De Staatskundige Tooverlantaarn, of Utopisch-Politische Snelwagen*, 30-31.
- 106 Van Hulst, *De Staatskundige Tooverlantaren of Utopisch-Politische Snelwagen*, 370.
- 107 Donker woonde op het Lange Voorhout tussen tal van adellijke en anderszins aanzienlijke personen die publieke functies uitoefenden. Met geen van hen had Donker echter een verstandhouding waarop de beschrijving van Van Hulst zou kunnen doelen. Van Maanen woonde in 1845 niet meer naast Donker. Johan Antoni Philipse, raadsheer bij het Haagse gerechtshof, die achttien huizen bij Donker vandaan woonde, zou een mogelijkheid zijn, maar ook met hem had Donker geen bijzondere betrekking (HGA Bevolkingsregister, volkstelling 1840, 1845). Meest voor de hand liggende 'zeker hoog persoon' blijft Willem 11 over, die aan het eind van de straat in paleis Kneuterdijk woonde. Donker was net daarvoor bij hem uit de gratie gevallen wegens zijn steun aan het negenmannenvoorstel, zie ook hoofdstuk zes.
- 108 Zie hiervoor hoofdstuk twee.
- 109 Donker Curtius, *Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland*, 29.
- 110 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 127.
- 111 Smits, *De Afscheiding van 1834*, v, 281 nt. 65.
- 112 Van Appeltere, *Pleitrede in de zaak van Hendrik Petrus Scholte*, 73.
- 113 Van Hall aan Scholte, 7 november 1835, in: Smits, *De Afscheiding van 1834*, v, 284.
- 114 Van Hall aan Scholte, 17 november 1835, in: Smits, *De Afscheiding van 1834*, v, 285.
- 115 Gefken aan Scholte, 19 november 1835, in: Smits, *De Afscheiding van 1834*, v, 102.
- 116 Groen van Prinsterer aan Koenen, 3 december 1835, in: Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap*, 11, 136.
- 117 Donker Curtius, *Verdere bestrijding der regtsmagt van heemraden*, 4-5.
- 118 Van Appeltere, *Pleitrede in de zaak van Hendrik Petrus Scholte*, 83.
- 119 Smits, *De Afscheiding van 1834*, v, 285-286.
- 120 Ibidem, 285 nt 92.
- 121 Donker Curtius, *Beantwoording der verdediging van de regtsmagt der heemraadschappen*, 30-31.
- 122 *Weekblad van het Regt*, 10 oktober 1844, nr. 537.
- 123 Gegeven de leeftijd, geboorteplaats en functie is deze man te identificeren als Louis Joseph Gantois, geboren 16 februari 1787 te Bergen (Henegouwen), overleden 4 januari 1864 te Brussel. Hij was sinds 1840 kolonel en adjudant van Willem 11, onderscheiden met de Militaire Willemsorde, de Orde van de Nederlandse Leeuw, het Legioen van Eer en het Metalen Kruis. Raadsheer in hoger beroep was Johan Antoni Philipse, zoon van Anthoni Willem Philipse. Was het de vooraanstaande positie van Gantois die hem uiteindelijk vrijspraak opleverde?
- 124 *Weekblad van het Regt*, 6 september 1841, nr. 214.
- 125 Thorbecke aan Luzac, 7 september 1841, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 1v, 68.
- 126 *Weekblad van het Regt*, 10 oktober 1844, nr. 537.

- 127 *Weekblad van het Regt*, 9 januari 1845, nr. 563.
 - 128 Huard, *Les débuts du radicalisme*, 15-23.
 - 129 Démier, *La France du XIXe siècle*, 124, 213-216.
 - 130 Mr. A.v.H., *Herinneringen van vroeger en later leeftijd*, 218-219.
- 4 JOURNALIST EN PUBLICIST
- 1 De levensschets en de voordrachten liggen in het familiearchief. De levensschets is daarnaast in 2010 door Maarten van Boven uitgegeven.
 - 2 Het aantekeningenboek ligt in het familiearchief.
 - 3 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 178-179.
 - 4 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 112.
 - 5 [Donker Curtius], *Aanmerkingen op het besluit van den 5den October 1822*, 7, 14, 22, 28.
 - 6 Willem van Hogendorp aan Dirk van Hogendorp, 30 maart 1825, in: *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland*, VIII, band 3, 459.
 - 7 Donker Curtius, *Beantwoording der verdediging van de regtsmagt der heemraadschappen*, 37-38.
 - 8 Donker Curtius aan Willem II, februari 1841, NA 2.09.01 inv.nr. 5094.
 - 9 Donker Curtius, *Conflicten*, NA 2.09.01 inv.nr. 5094.
 - 10 Van der Laarse, 'De Deugd en het Kwaad', 14.
 - 11 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 66.
 - 12 François, 'De petitiebeweging in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden', 129.
 - 13 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 443.
 - 14 Zie onder meer: Van der Laarse, 'De Deugd en het Kwaad', 15.
 - 15 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 443 nt. 29.
 - 16 Ampt aan Van Maanen, 17 februari 1830, NA 2.09.01 inv.nr. 4601 nr. 6.
 - 17 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 444-445.
 - 18 *De Bijenkorf*, 12 december 1830, nr. 99.
 - 19 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 444.
 - 20 Het motto was: 'La défense est de droit, et d'un coup de aiguillon, l'abeille en tous les temps repousse le frêlon' ('De verdediging is terecht, en bij een plotselinge steek, weert de bij de hoornaar af').
 - 21 *De Bijenkorf*, 6 november 1828, nr. 9, 7 december 1828, nr. 18, 10 september 1829, nr. 73, 1 oktober 1829, nr. 79, 20 december 1829, nr. 102. Zie voor een uitgebreidere analyse van het liberalisme van *De Bijenkorf* Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 438-442.
 - 22 *De Bijenkorf*, 9 november 1828, nr. 10, 4 december 1828, nr. 17, 11 januari 1830, nr. 4, 7 januari 1830, nr. 2, 14 maart 1830, nr. 21, 4 november 1830, nr. 88.
 - 23 *De Bijenkorf*, 16 november 1828, nr. 12, 28 december 1828, nr. 24, 22 januari 1829, nr. 7, 29 januari 1829, nr. 9, 29 maart 1829, nr. 26, 24 september 1829, nr. 77, 17 januari 1830, nr. 5, 3 juni 1830, nr. 44.
 - 24 *De Bijenkorf*, 23 oktober 1828, nr. 5; dit betreft de Bossche uitgeverij gebroeders Van Langenhuysen, niet de Haagse uitgever Van Langenhuysen, waar twee jaar later *De Standaard* en de *Gemeenzame brieven* zouden verschijnen, hoewel zij wel familie van elkaar waren. Ook later, in 1831, werden zij opgepakt voor overtreding van de drukperswet (zie Philipse aan Van Maanen, 7 februari 1831, NA 2.09.01 inv.nr. 4603).
 - 25 *De Bijenkorf*, 13 november 1828, nr. 11.
 - 26 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 443 nt. 29.
 - 27 *De Bijenkorf*, 16 oktober 1828, nr. 3, 23 juli 1829, nr. 59, 23 augustus 1829, nr. 68.
 - 28 Ampt aan Van Maanen, 26 december 1830, NA 2.09.01 inv.nr. 4601.
 - 29 *De Bijenkorf*, 13 juni 1830, nr. 47.

- 30 Groen van Prinsterer aan A.G.A. en A.F. van Rappard, 16 januari 1830, in: Gerretson, *Groen van Prinsterer, schriftelijke nalatenschap*, I, 251.
- 31 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 311, 443 nt. 29.
- 32 *De Bijenkorf*, 27 januari 1831, nr. 8.
- 33 *Leidse Studenten Almanak* 1826, 38.
- 34 *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, I, 733.
- 35 HGA Bevolkingsregister, volkstelling 1830.
- 36 Vreede, *Levensschets van G.W. Vreede*, 177.
- 37 'Eclairer les esprits, calmer les passions', ontleend aan de Franse schrijver Felix Bodin.
- 38 *De Standaard*, 21 november 1830, nr. 13, 26 november 1830, nr. 14, 15 januari 1832, nr. 1.
- 39 *De Standaard*, 6 februari 1831, nr. 29, 30 maart 1831, nr. 38, 20 mei 1831, nr. 48, 7 december 1831, nr. 76.
- 40 *De Standaard*, 14 december 1831, nr. 77, 15 januari 1832, nr. 1.
- 41 *De Standaard*, 8 januari 1832, nr. 80, 2 juni 1832, nr. 19.
- 42 *De Standaard*, 11 juli 1832, nr. 21, 30 september 1832, nr. 44.
- 43 Thorbecke aan zijn ouders, 26 augustus 1831, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, I, 211.
- 44 Thorbecke aan De Vos, 4 januari 1832, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, I, 272.
- 45 Vreede, *Levensschets van G.W. Vreede*, 180.
- 46 Den Tex, 'Proeve over de Verantwoordelijkheid van Ministers en andere Ambtenaren', 153-156, 173-175, 187, 213-216, 247-249.
- 47 *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1832, 168.
- 48 Den Tex, 'Proeve over de Verantwoordelijkheid van Ministers en andere Ambtenaren', 529, 534-539.
- 49 *Brieven over het regt van verkiezing, 1e brief*, 7, 8-13, 20-36.
- 50 *Brieven over het regt van verkiezing, 1e brief*, 18-25, *2e brief*, 49-51.
- 51 *Brieven over het regt van verkiezing, 2e brief*, 8, 39-49, 68, 69.
- 52 De Bosch Kemper, *De Geschiedenis van Nederland na 1830*, II, 14.
- 53 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 122.
- 54 Den Tex, 'Proeve over de Verantwoordelijkheid van Ministers en andere Ambtenaren', 539.
- 55 Box aan Thorbecke, 14 februari 1833, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, I, 391.
- 56 Valstar, *De Onpartijdige*, 79-80, 98-99, 101-107.
- 57 Donker Curtius, *De regtsmacht der hooge- en andere heemraadschappen betwist*, 9-19.
- 58 Ibidem, 32-40, 42.
- 59 Donker Curtius, *Beantwoording der verdediging van de regtsmagt der heemraadschappen*, 4, 7, 44-45.
- 60 Donker Curtius, *Verdere bestrijding der regtsmagt van heemraden*, 6, 28-31, 64-65.
- 61 Van Outeren, *De regtsmagt van het Hoogheemraadschap van Rijnland verdedigd*, 3, 9, 12, 46-47, 50.
- 62 *Nederlandsche staatscourant*, 3 mei 1835, nr. 108.
- 63 *Nederlandsche staatscourant*, 2 april 1835, nr. 80.
- 64 Dijkmeester, *Iets over het bestaan van de regtsmagt der dijkstoelen en heemraadschappen*, 1-5.
- 65 *Arnhemsche courant*, 31 mei 1838, nr. 65.
- 66 Donker Curtius aan Willem II, februari 1841, NA 2.09.01 inv.nr. 5094. In hetzelfde gesprek ging het ook over het herroepen van het conflictenbesluit en dit was voor Donker niet veel later de aanleiding om een memo over het onderwerp te schrijven, zie eerder dit hoofdstuk. Het vermoeden dat het gesprek toch in eerste instantie voortkwam uit Willems wens van gedachten te wisselen over de rechtsmacht van hoogheemraadschappen wordt gevoerd door het feit dat in de map waar dit memo en Donkers brief zich bevinden verder met name stukken

- over een conflict tussen de dijkgraaf van Rijnland en het bestuur van de Binnen- of Molenpolder in Zwammerdam zijn opgenomen. *Conflict van attributien opgeworpen voor den gouverneur van zuid holland in de voor het provinciale hof van Holland in appel aanhangige zaak tusschen den dijkgraaf van Rijnland, appellant tegen het Bestuur van den Binnen of Molenpolder van Zwammerdam*, NA 2.09.01 inv.nr. 5094.
- 67 Wet, betrekkelijk de regtsmagt der Hooge en andere Heemraadschappen, dijk- en polderbesturen, enz., 9 oktober 1841, *Stb. 1841*, 42.
- 68 HTK 1849-1850, 15 december 1849, 143.
- 69 *Weekblad van het Regt*, 8 juli 1841, nr. 197.
- 70 *Utrechtsche Courant*, 20 november 1839, nr. 139. De dertiende penning werd uiteindelijk pas in 2015 definitief afgeschaft.
- 71 *Algemeen Handelsblad*, 6 april 1846, nr. 4486, *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 16 april 1846, nr. 91.
- 72 *Algemeen Handelsblad*, 26 mei 1847, nr. 4836.
- 73 Donker Curtius, *Beantwoording der verdediging van de regtsmagt der heemraadschappen*, 3, 9-10.
- 74 Donker Curtius, *Verdere bestrijding der regtsmagt van heemraden*, 3, 45-46, 58.
- 75 *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid*, 1836, derde stuk, 553.
- 76 *Le Messenger de Gand*, 28 oktober 1837, nr. 301.
- 77 Stuurman, 'James Watt en Jan Salie', 337.
- 78 Donker Curtius, *Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland*, 3-9.
- 79 Ibidem, 9-16.
- 80 Donker Curtius, *Een woord over de vraag door wien den ijzeren wegen moeten worden aangelegd*, 5.
- 81 Donker Curtius, *Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland*, 24-27.
- 82 Donker Curtius, *Een woord over de vraag door wien den ijzeren wegen moeten worden aangelegd*, 7-15.
- 83 Donker Curtius, *Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland*, 29, 30.
- 84 Donker Curtius, *Een woord over de vraag door wien den ijzeren wegen moeten worden aangelegd*, 16.
- 85 *Arnhemsche Courant*, 11 november 1837, nr. 136.
- 86 *Algemeen Handelsblad*, 3 april 1838, nr. 2001.
- 87 [Bouricius], *Aanmerkingen op het iets over het nut der ijzeren wegen*, 3-7 10, 23.
- 88 De Vos aan Thorbecke, 23 oktober 1837, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 108.
- 89 Box aan Thorbecke, 28/31 oktober 1837, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 111.
- 90 Van Assen aan Thorbecke, 29 oktober 1837, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 113.
- 91 Thorbecke aan Van Assen, 30 oktober 1837, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 116.
- 92 Donker Curtius, *Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland*, 30-31.
- 93 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 129.
- 94 Janssen, 'De courant tussen de rails', 132.
- 95 *Leydse Courant*, 29 oktober 1839, nr. 130.
- 96 Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 12.
- 97 Jurriaanse, *De Nederlandse Ministers van Buitenlandse Zaken*, 218-222.
- 98 Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 15-16.
- 99 Roest van Limburg, *Liberalismus*, 5-9, 29-30.
- 100 *Arnhemsche Courant*, 7 maart 1839, nr. 39.
- 101 Zie hiervoor hoofdstuk drie.
- 102 Van den Berg, Vis, *De eerste honderd-vijftig jaar*, 280.
- 103 Donker Curtius, *Orde*, 4-8.
- 104 Ibidem, 5, 10-16, 19-21.
- 105 Ibidem, 4-7, 16, 19, 25-26.
- 106 *Arnhemsche Courant*, 25 augustus 1839, nr. 135, 29 augustus 1839, nr. 137, 3 september 1839, nr. 140.

- 107 [Von Roesgen von Floss], *Wanorde*, 7-24.
- 108 *Utrechtsche Courant*, 25 oktober 1839, nr. 128.
- 109 ‘un des écrivains les plus marquans du parti ultralibéral’, ‘dangereuses doctrines’, Senfft aan Metternich, 28 augustus 1839, in: *Gedenkstukken*, x, band 3, 362.
- 110 ‘une vive sensation dans le public’, Habbe aan Nesselrode, 27 augustus 1839, in: *Gedenkstukken*, deel 10, band 3, 631.
- 111 Habbe aan Nesselrode, 10 september 1839, in: *Gedenkstukken*, x, band 3, 631-632.
- 112 *Algemeen Handelsblad*, 29 augustus 1839, nr. 2438.
- 113 *Arnhemsche Courant*, 5 september 1839, nr. 141.
- 114 *Algemeen Handelsblad*, 6 september 1839, nr. 2445.
- 115 *Arnhemsche Courant*, 7 september 1839, nr. 142, 8 september 1839, nr. 143.
- 116 Schouwenaar, *Tussen Beurs en Binnenhof*, 231.
- 117 De oplage bedroeg in 1835 2000 exemplaren, in 1842 was dit al opgelopen naar 6000, Schouwenaar, *Tussen Beurs en Binnenhof*, 77.
- 118 Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 13-14.
- 119 Senfft aan Metternich, 10 oktober 1839, 22 oktober 1839, in: *Gedenkstukken*, x, band 3, 363.
- 120 Donker Curtius, *De onbevoegdheid van de helft der leden van de Staten-Generaal*, 1-3, 10-12, 14-15, 16-18.
- 121 Box aan Thorbecke, 4 oktober 1839, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 301.
- 122 *Algemeen Handelsblad*, 5 oktober 1839, nr. 2470.
- 123 Dat de commentaren in *De Avondbode* afkomstig waren van Kinker wist de *Utrechtsche Courant* te melden, *Utrechtsche Courant*, 16 september 1839, nr. 111.
- 124 *De Avondbode*, 4 oktober 1839, nr. 586, 15 oktober 1839, nr. 595, 21 oktober 1839, nr. 600.
- 125 Artikel van H. Box en J.R. Thorbecke in het *Algemeen Handelsblad*, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 520.
- 126 *Arnhemsche Courant*, 8 oktober 1839, nr. 160, 17 oktober 1839, nr. 165.
- 127 Schouwenaar, *Tussen Beurs en Binnenhof*, 105, 239.
- 128 *Vlissingsche Courant*, 14 november 1839, nr. 138, 16 november 1839, nr. 139.
- 129 *Arnhemsche Courant*, 23 november 1839, nr. 191.
- 130 *Vlissingsche Courant*, 19 november 1839, nr. 140.
- 131 *Arnhemsche Courant*, 1 december 1839, nr. 197.
- 132 *Utrechtsche Courant*, 10 januari 1840, nr. 5.
- 133 *Arnhemsche Courant*, 28 december 1839, nr. 215.
- 134 Posthumus, *Een woord ter opwekking*.
- 135 *Utrechtsche Courant*, 24 januari 1840, nr. 11.
- 136 *Arnhemsche Courant*, 4 juni 1840, nr. 110.
- 137 *Arnhemsche Courant*, 7 juni 1840, nr. 112.
- 138 *Vlissingsche Courant*, 11 juni 1840, nr. 70.
- 139 Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 28.
- 140 *Utrechtsche provinciale en stads-courant : algemeen advertentieblad*, 3 juli 1840, nr. 80.
- 141 *Arnhemsche Courant*, 9 augustus 1840, nr. 157.
- 142 *Utrechtsche provinciale en stads-courant : algemeen advertentieblad*, 31 augustus 1840, nr. 105.
- 143 Luzac aan Thorbecke, 30 december 1839, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 342, Drentje, *Thorbecke*, 328.
- 144 Thorbecke aan Luzac, 31 december 1839, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 343.
- 145 *Vlissingsche Courant*, 4 februari 1840, nr. 15.
- 146 Box aan Thorbecke, 8 februari 1840, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 373.

- 147 Box aan Thorbecke, 5 maart 1840, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 376-377, nt. 748, 6.
- 148 Thorbecke aan Luzac, 20 maart 1840, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 383.
- 149 Zie bijvoorbeeld Van der Mandele, *Het liberalisme in Nederland*, 50-54.
- 150 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, I. Waar hieronder wordt verwezen naar bepalingen in Donkers *Proeve* wordt niet het paginanummer genoemd, maar het artikel uit zijn ontwerp.
- 151 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, artt. 23, 60-62, 64, 158, 177-178.
- 152 *Arnhemsche Courant*, 1 april 1840, nr. 66.
- 153 Stuurman, *Wacht op onze daden*, 132.
- 154 *Arnhemsche Courant*, 22 maart 1840, nr. 59.
- 155 Thorbecke, *Aanteekening op de grondwet*, VIII.
- 156 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, artt. 49, 65 nt., 84, 159.
- 157 *Arnhemsche Courant*, 9 april 1840, nr. 72.
- 158 *Arnhemsche Courant*, 18 maart 1840, nr. 56.
- 159 Van Assen aan Thorbecke, 2 april 1840, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, III, 390.
- 160 Roest van Limburg, *Ontwerp van regtstreeksche verkiezingen*, 3-4, 11-12, 16, 19-20.
- 161 ibidem, 27.
- 162 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, artt. 73 nt., 74, 86 nt.
- 163 *Arnhemsche Courant*, 22 maart 1840, nr. 59.
- 164 Roest van Limburg, *Ontwerp van regtstreeksche verkiezingen*, 33-34, 41.
- 165 Blok, *Stemmen en kiezen*, 50.
- 166 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, artt. 69, 70, 76, 79, 83 (nt).
- 167 Ibidem, artt. 65 (nt), 91, 95, 100, 150-151, 153, 168.
- 168 *Arnhemsche Courant*, 9 april 1840, nr. 72.
- 169 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, artt. 119-120, 122, 142, 174, 175 (nt).
- 170 *Arnhemsche Courant*, 12 april 1840, nr. 74.
- 171 Donker Curtius, *Aan alle vrienden van orde en vrijheid*, 2.
- 172 Roest van Limburg, *Ontwerp van regtstreeksche verkiezingen*, 45.
- 173 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, artt. 123, 140.
- 174 *Arnhemsche Courant*, 9 april 1840, nr. 72.
- 175 Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, artt. 171, 191-192.
- 176 *Arnhemsche Courant*, 14 mei 1840, nr. 96.
- 177 Schouwenaar, *Tussen Beurs en Binnenhof*, 239.
- 178 Thorbecke aan Van Assen, 7 maart 1842, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 110.
- 179 Vgl. Te Velde, 'Onderwijzers in parlementaire politiek', 322-343.
- 180 Zie hiervoor hoofdstuk vijf.
- 181 Van den Berg, Vis, *De eerste honderd-vijftig jaar*, 295.
- 182 Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 44.
- 183 Ibidem, 45-46.
- 184 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 133, nt. 229, NA 2.09.01 inv.nr. 5094.
- 185 *Arnhemsche Courant*, 2 februari 1842, nr. 24.
- 186 Schouwenaar, *Tussen Beurs en Binnenhof*, 284.
- 187 Sautijn Kluit, 'Arnhemsche couranten', 60.
- 188 Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 50.
- 189 Schouwenaar, *Frederik van Sorge en de Vlissingsche Courant*, 107-109.
- 190 RAD 100 inv.nr. 667.
- 191 Abrahams, *De pers in Zeeland*, 132-138.
- 192 Pierre Louis François Blussé (1818-1908) studeerde van 1836 tot 1842, Reepmaker (1819-1903) van 1838 tot 1843, De Lange (1815-1892) van 1840 tot 1844 en De Clercq (1821-1857) van 1839 tot 1843. Zij waren goede vrienden,

- verschillenden van hen waren paranimf tijdens de promotie van de ander. Blussé en Reepmaker zaten daarnaast allebei in 1842 zowel in het collegium van het Leidsch Studenten Corps als in de almanakcommissie. In de Leidse studenten Almanak staat een verslag van een redactievergadering bij Blussé thuis, die bij zijn ouders op het Rapenburg woonde. Er heerste tijdens de bijeenkomst een ontspannen sfeer, waarin naast over de inhoud van de almanak over vrouwen gesproken werd en ook veel werd gedronken (*Leidse Studenten Almanak 1843*, 183-200).
- 193 *Vlissingse Courant*, 6 oktober 1843, nr. 120.
- 194 *Vlissingse Courant*, 27 november 1843, nr. 142, 4 december 1843, nr. 145.
- 195 *Vlissingse Courant*, 19 januari 1844, nr. 9.
- 196 Schouwenaar, *De Arnhemse Courant*, 49.
- 197 Abrahams, *De pers in Zeeland*, 133, 137.
- 198 *Vlissingse Courant*, 13 november 1843, nr. 136.
- 199 Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 295-298.
- 200 Vogelsang had overigens amper twee jaar daarvoor ook in de *Vlissingse Courant* gepubliceerd, vgl. Abrahams, *De pers in Zeeland*, 131.
- 201 *Vlissingse Courant*, 31 januari 1844, nr. 14, 7 februari 1844, nr. 17.
- 202 *Vlissingse Courant*, 8 maart 1844, nr. 30, 13 maart 1844, nr. 32, 25 maart 1844, nr. 37.
- 203 *Arnhemse Courant*, 16 maart 1844, nr. 55.
- 204 Thorbecke aan Luzac, 9 maart 1844, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 236.
- 205 *Vlissingse Courant*, 20 mei 1844, nr. 61. Volgens Thorbecke was Donker de schrijver van dit artikel. Vgl. Thorbecke aan Luzac, 22 mei 1844, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 247.
- 206 Abrahams, *De pers in Zeeland*, 138.
- 207 Zie hiervoor hoofdstuk vijf.
- 208 Schouwenaar, *Frederik van Sorge en de Vlissingse Courant*, 112.
- 209 Zie hiervoor hoofdstuk drie.
- 210 Zie hiervoor hoofdstuk vijf.
- 211 Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 310-311.
- 212 Abrahams, *De pers in Zeeland*, 147-148. Van Sorge, die inmiddels niet meer formeel aan de *Vlissingse Courant* verbonden was, maar vermoedelijk nog wel af en toe voor de krant schreef, dook begin 1847 weer op in Den Haag (Schouwenaar, *Frederik van Sorge en de Vlissingse Courant*, 111). Haalde hij Donker over om weer voor de krant te schrijven?
- 213 *Vlissingse Courant*, 12 november 1847, nr. 136, 19 november 1847, nr. 139, 8 december 1847, nr. 147, 7 januari 1848, nr. 3.
- 214 *Vlissingse Courant*, 14 januari 1848, nr. 6, 26 januari 1848, nr. 11, 21 februari 1848, nr. 22, 23 februari 1848, nr. 23, 8 maart 1848, nr. 29.

5 TUSSEN BOVEN- EN ONDERWERELD

- 1 Brugmans, 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', 110-128.
- 2 *Biografisch woordenboek van Nederland*, 11.
- 3 Of Ida familie is van Rachel Walraven, de eerste vrouw van Dirks grootvader Hendrik Donker, is niet met zekerheid te zeggen.
- 4 Eigenlijk was Van Maanen dit, maar aangezien hij ook minister van Justitie was, werd hij in die functie feitelijk vervangen door Boudewijn Donker Curtius tot zijn dood 8 februari 1832 (Kok, *Van Raad van Brabant naar Gerechtshof's-Hertogenbosch*, 51).
- 5 *Oprechte Haarlemsche Courant*, 6 mei 1828, nr. 55, *Dagblad van 's Gravenhage*, 7 mei 1828, nr. 54.
- 6 *Dagblad van 's Gravenhage*, 7 mei 1828, nr. 54.

- 7 *Dagblad van 's Gravenhage*, 25 maart 1831, nr. 36.
- 8 De Salis was zelf ook al vanaf 1821 lid van De Witte, Register der Effectieve en Buitengewone Leden van de Sociëteit op het Plein, opgemaakt den 1 Januarij 1840, HGA 0612-01 inv.nr. 629.
- 9 *Dagblad van 's Gravenhage*, 29 mei 1846, nr. 64.
- 10 Van Assen aan Groen, 15 januari 1846, *Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap: Briefwisseling 1808-1876*, 11, 720-721.
- 11 Als dat zo is, betreft het in ieder geval niet Piet Blussé. Donker zette zijn maatschap met hem nog ruim tien jaar voort. Helaas zijn nadere details rondom de echtscheiding niet meer te achterhalen. Het rekest en vonnis van de rechtbank Den Haag zijn hoogstwaarschijnlijk verloren gegaan bij het bombardement op het Bezuidenhout op 3 maart 1945, waarbij de archieven van alle civiele zaken zijn vernietigd.
- 12 *Nederland's Patriciaat*, jaargang 36, 1950, 117.
- 13 Van Tienhoven, 'Levensbericht van Mr. C.H.B. Boot', 158-165.
- 14 *Weekblad van het Regt*, 5 november 1841, nr. 231.
- 15 Zie naast de zaken van Van Ittersum en Van Reede die hier besproken worden bijvoorbeeld: *Weekblad van het Regt*, 8 mei 1839, nr. 22, 30 mei 1839, nr. 26.
- 16 HCO 0239 inv.nr. 1309, 1, 37, 38.
- 17 UA 1001 inv.nr. 443, 503, 4079.
- 18 Donker Curtius aan Cuthbert, 27 maart 1836, in: *Message from the President of the United States*, 6.
- 19 Davezac aan Forsyth, 2 augustus 1836, in: *Message from the President of the United States*, 13. Hij was net als Donker lid van Sociëteit De Witte, Register der Effectieve en Buitengewone Leden van de Sociëteit op het Plein, opgemaakt den 1 Januarij 1840, HGA 0612-01 inv.nr. 629.
- 20 Van Eck, *Memoires*, 82.
- 21 RAD 100 inv. nr. 667. In 1842 werd Blussé ook lid van Sociëteit De Witte, Register der Effectieve en Buitengewone Leden van de Sociëteit op het Plein, opgemaakt den 1 Januarij 1840, HGA 0612-01 inv.nr. 629.
- 22 RAD 100 inv.nr. 676.
- 23 *Rotterdamsche Courant*, 24 januari 1846, nr. 11.
- 24 Donker Curtius, *Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland*, 26-27.
- 25 RAD 100 inv.nr. 676.
- 26 *De Nederlandsche Spectator*, 23 juli 1864, nr. 30.
- 27 *Weekblad van het Regt*, 17 januari 1842, nr. 252.
- 28 Geldlening ad f. 36.375.- voor aankoop 'Witte' pand. Namen intekenaars en hun adressen, HGA 0612-01 inv.nr. 854.
- 29 HGA Bevolkingsregister 1823-1837.
- 30 Koopakte Lange Voorhout 40, 6 mei 1835, NA 2.21.253 inv.nr. 1038.
- 31 Zie hiervoor hoofdstuk zeven.
- 32 HGA Bevolkingsregister, volkstelling 1830.
- 33 *Dagblad van 's Gravenhage*, 21 december 1835, nr. 151.
- 34 *Asmodée*, 'Het wassenbeeldenspel', 17.
- 35 *Leydsche Courant*, 1 november 1848, nr. 131.
- 36 *'s Gravenhaagsche courant*, 9 februari 1825, nr. 17, 11 februari 1825, nr. 18, 2 maart 1825, nr. 26.
- 37 *De Nederlander, nieuwe Utrechtsche courant*, 19 februari 1850, nr. 461.
- 38 *'s Gravenhaagsche courant*, 14 augustus 1826, nr. 97.
- 39 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 169-170, 182.
- 40 Stokvis, 'Blauwboekjes', 16-17.
- 41 HGA P5247.0, doos 5, W-Z, *Blauwboekje*, z.j, 1. Er is geen aanwijzing dat dit bericht Donker betrof.
- 42 HGA P5247.0, doos 1, *Blauwboekje*, 1830, nr. 23, 14-16. Overigens werd dit bericht gepubliceerd na de dood van Donkers eerste vrouw en vóór zijn tweede huwelijk. Op dat moment waren in Den Haag vier Donkers woonachtig. Het lijkt twijfelachtig dat

- het hier gaat om Boudewijn Donker Curtius, de 84-jarige vader van Dirk of zijn neven Boudewijn en Frans, die niet alleen jong, maar ook weinig bekend waren (HGA Bevolkingsregister, volkstelling 1830).
- 43 Stemvers, *Meisjes van plezier*, 44-45, De Wildt, Arnoldussen, *Liefde te koop*, 12-15.
- 44 Stokvis, 'Blauwboekjes', 23-24.
- 45 Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 2.
- 46 *Arnhemsche Courant*, 4 juli 1840, nr. 130.
- 47 *Vlissingsche Courant*, 9 juli 1840, nr. 82.
- 48 *Utrechtsche provinciale en stads-courant*, 13 juli 1840, nr. 84.
- 49 Box aan Thorbecke, 12 juli 1840, Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, 111, 423.
- 50 Lottum aan Frederik Willem IV, 18 juli 1840, in: *Gedenkstukken*, x, band 3, 136.
- 51 *Arnhemsche Courant*, 15 juli 1840, nr. 139.
- 52 Van Assen aan Groen, 24 juni 1841, *Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap: Briefwisseling 1808-1876*, 11, 397.
- 53 Groen aan Van Assen, 26 juni 1841, *Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap: Briefwisseling 1808-1876*, 11, 398.
- 54 Schouwenaar, *Frederik van Sorge en de Vlissingsche Courant*, 63.
- 55 *Arnhemsche Courant*, 21 juli 1841, nr. 141.
- 56 *Arnhemsche Courant*, 19 juli 1842, nr. 141.
- 57 *Algemeen Handelsblad*, 5 augustus 1843, nr. 3660.
- 58 *Rotterdamsche courant*, 6 juli 1844, nr. 81.
- 59 *Algemeen Handelsblad*, 17 juli 1844, nr. 3955.
- 60 *Algemeen Handelsblad*, 24 juli 1844, nr. 3959.
- 61 *Arnhemsche Courant*, 30 juli 1844, nr. 149, *Vlissingsche Courant*, 5 augustus 1844, nr. 94.
- 62 Thorbecke aan Van Rechteren, 12 september 1844, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 260.
- 63 Soms noemde de gouverneur tijdens de verkiezing direct de namen van de kandidaten die de koning graag als Kamerlid zag, veel vaker gebeurde de beïnvloeding indirect. Blok, *Stemmen en kiezen*, 26-30.
- 64 *Algemeen Handelsblad*, 22 juli 1846, nr. 4575.
- 65 *Rotterdamsche Courant*, 24 juni 1847, nr. 75.
- 66 Donker Curtius, *Aan alle vrienden van orde en vrijheid*, 1-3.
- 67 *Vlissingsche Courant*, 18 december 1844, nr. 152.
- 68 Thorbecke aan Heije, 22 december 1844, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 276.
- 69 [Box], *Staatkundige brieven, derde brief*, 3-5.
- 70 [Blussé], *Nu of nooit*, 12, 28.
- 71 De Gelder, *De regering en het negenmannenvoorstel*, 33, 40-41, 75-76.
- 72 Thorbecke aan Luzac, 22 december 1844, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 275, nt. 445.
- 73 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, IV, 489, 491.
- 74 Ibidem, V, 254.
- 75 *Groninger Courant*, 31 januari 1845, nr. 104.
- 76 Donker Curtius aan Willem II, 7 februari 1845, in: Périer, *Dirk Donker Curtius*, 78-82.
- 77 Van Rappard aan Donker Curtius, 12 februari 1845, in: Périer, *Dirk Donker Curtius*, 83.
- 78 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 82.
- 79 Abrahams, *De pers in Zeeland*, 371.
- 80 *Buitengewone Nederlandsche Staats-Courant*, 8 oktober 1842, nr. 239.
- 81 *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 6 februari 1847, nr. 32.
- 82 Donker Curtius, *Tweede brief aan alle vrienden van vrijheid en orde*, 1-4.
- 83 *Vlissingsche Courant*, 17 februari 1845, nr. 21.
- 84 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, V, 492-493.

- 85 [Box], *Staatkundige brieven, vierde brief*, 29.
- 86 Van den Berg, Vis, *De eerste honderd-vijftig jaar*, 308-310.
- 87 [Box], *Staatkundige brieven, zesde brief*, 3.
- 88 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 194-199.
- 89 Patricius, *Drie vragen aan Mr. Dirk Donker Curtius betreffende zijn tweede brief aan alle vrienden van vrienden van vrijheid en orde*, 1-16.
- 90 Sautijn Kluit, *Asmodée en de Burger*, 20.
- 91 Ibidem, 12-18.
- 92 Ibidem, 10-21.
- 93 ibidem, 30-32, 93.
- 94 Patricius, *Drie vragen aan Mr. Dirk Donker Curtius betreffende zijn tweede brief aan alle vrienden van vrienden van vrijheid en orde*, 10.
- 95 Meeter, *Kranten, kerkers en koningen*, 151-162, 167-170.
- 96 Ibidem, 175-176.
- 97 Ibidem, 174-175, 177-178, Van Zanten, *Willem II*, 545-550.
- 98 Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt!*, 57-60.
- 99 Sautijn Kluit, *De miniatuur-couranten of lilliputters*, 16-18.
- 100 Van Rappard aan De Jonge van Campensnieuwland, 18 augustus 1845, NA 2.09.01 inv.nr. 4665.
- 101 Meeter, *Kranten, kerkers en koningen*, 191.
- 102 Zie hiervoor hoofdstuk twee.
- 103 Ampt aan Willem II, 27 september 1845, NA 2.02.04 inv.nr. 4179, zie ook Robijns, *Radicalen in Nederland*, 176.
- 104 Van Rappard aan De Jonge van Campensnieuwland, 28 september 1845, NA 2.02.04 inv.nr. 4179.
- 105 Ampt aan Willem II, 30 september 1845, NA 2.02.04 inv.nr. 4180, zie ook Robijns, *Radicalen in Nederland*, 176.
- 106 Ampt aan Willem II, 2 oktober 1845, NA 2.02.04 inv.nr. 4180.
- 107 Sautijn Kluit, *De Tolk der Vrijheid*, 45.
- 108 Vinken, 'De kranten van Eillert Meeter', 111, 113.
- 109 Hugenholtz, *Het geheim van Paleis Kneuterdijk*, 229, 242, 264.
- 110 Thorbecke aan Van Vliet, 20 september 1846, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, v, 45.
- 111 Sautijn Kluit, 'Het Algemeen Handelsblad', 60-63, Von Santen, 'De Amstelsociëteit', 123.
- 112 Beekelaar, *Rond grondwetsherziening en herstel der hiërarchie*, 61.
- 113 Sautijn Kluit, *Asmodée en De Burger*, 8.
- 114 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 208-211.
- 115 Van Zanten, *Willem II*, 553.
- 116 Sautijn Kluit, *Asmodée en De Burger*, 34-35, 42, 70-71
- 117 Sautijn Kluit, *De Hydra en Asmodée*, 47-48.
- 118 Von Santen, 'De Amstelsociëteit', 115-116.
- 119 Thorbecke aan De Kempnaer, 4 juli 1845, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 308.
- 120 Von Santen, 'De Amstelsociëteit', 116-118.
- 121 Boogman, *Rondom 1848*, 48.
- 122 Von Santen, 'De Amstelsociëteit', 121-127.
- 123 Donker Curtius, *Verdere bestrijding der regtsmagt van heemraden*, 4, 5, 23.
- 124 Donker Curtius, *Beantwoording der verdediging van de regtsmagt der heemraadschappen*, 47.
- 125 Vgl. Aerts, *Letterheren*, 36.
- 126 [Box], *Staatkundige brieven, vierde brief*, 31.
- 127 [Box], *Staatkundige brieven, derde brief*, 38.
- 128 Donker Curtius aan Willem II, februari 1841, NA 2.09.01 inv.nr. 5094.

6 MAN VAN HET MOMENT

- 1 Sperber, *The European Revolutions*, 109-116.
- 2 De Kempnaer aan Luzac, 2 januari 1848, UBL Luzac inv.nr. 1561.
- 3 Thorbecke aan Luzac, 11 maart 1848, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, v, 100.

- 4 *Vlissingsche Courant*, 23 februari 1848, nr. 23, 8 maart 1848, nr. 29.
- 5 Donker aan Beyerman, 11 maart 1848, KB KW76 inv.nr. 76 B 18 fol. A 19.
- 6 Verkade, *Thorbecke als Oost-Nederlands patriot*, 134, 162, 181.
- 7 Von Santen, 'De Amstelsociëteit', 130-131.
- 8 Van Zanten, *Willem II*, 524-529.
- 9 Ibidem, 531.
- 10 Colenbrander, *Willem II, Koning der Nederlanden*, 197.
- 11 BHIC 2016 inv.nr. 14, vel 2.
- 12 Van Zanten, *Willem II*, 532-533.
- 13 Louter, 'Herinneringen van Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden', 336-340.
- 14 Provó Kluit aan De Jonge, 15 maart 1848, NA 2.09.01 inv. nr. 4671.
- 15 Donker aan Boudewijn Donker Curtius, 14 maart 1848, KB KW76 inv.nr. 76 B 18 fol. A 21.
- 16 Colenbrander, 'Het jaar 1848 in Nederland', 258.
- 17 Boogman, *Rondom 1848*, 51.
- 18 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 178-179.
- 19 Van Zuylen aan Van der Hoop, 18 maart 1848, in: Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 287-288.
- 20 BHIC 2016 inv.nr. 14, vel 5.
- 21 Secker, 'Parlementaire oppositie vóór 1848', 73.
- 22 Colenbrander, *Willem II, Koning der Nederlanden*, 204.
- 23 NA 2.21.007.60 inv.nr. 21, 17.
- 24 Van Eck, *Memoires*, 82.
- 25 NA 2.21.007.60 inv.nr. 21, 17.
- 26 Van Andringa de Kempnaer, *Eene geschiedkundige bijdrage*, 2-3.
- 27 Dutillieux, *24-25 Februarij 1848*, 6-8, Van Zanten, *Willem II*, 550-551.
- 28 Van Andringa de Kempnaer, *Eene geschiedkundige bijdrage*, 10.
- 29 Dutillieux, *24-25 Februarij 1848*, 9.
- 30 Zo is de beschrijving van het dispuut-reisje in de oorspronkelijke uitgave van Kneppelhouts 'Studentenleven' van de hand van Blussé, Dyserinck, *Het studentenleven in de literatuur*, 17-19.
- 31 Correspondentie met Rick Honings, 10 oktober 2016.
- 32 Donker aan Boudewijn Donker Curtius, 15 maart 1848, KB KW76 inv.nr. 76 B 18 fol. A 23.
- 33 Tellegen, '1848', 34.
- 34 Thorbecke, 'Dagverhaal', 487-488.
- 35 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 179.
- 36 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 252.
- 37 Tellegen, '1848', 16.
- 38 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 261.
- 39 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 253, 256.
- 40 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 179.
- 41 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 256.
- 42 Thorbecke, 'Dagverhaal', 490.
- 43 Tellegen, '1848', 37.
- 44 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 179.
- 45 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 259.
- 46 Van Zuylen aan Van der Hoop, 18 maart 1848, in: Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 287-288.
- 47 Albers, *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, 11, 98.
- 48 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 182 nt. 1.
- 49 Van Zanten, *Willem II*, 553, nt 146, Van Andringa de Kempnaer aan Willem II, 24 december 1848, KHA A40-XXII-13.
- 50 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 241.
- 51 Van Gelder, *'s-Gravenhage in zeven eeuwen*, 277.
- 52 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 246.
- 53 Van Zuylen aan Van der Hoop, 21 maart 1848, in: Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 289.

- 54 Van Gelder, *'s-Gravenhage in zeven eeuwen*, 277-278.
- 55 Ampt aan De Jonge, 16 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671, dat de slagers zo fel waren is niet verbaasd: van Hall had zich bijzonder impopulair gemaakt met de wet op het geslacht.
- 56 NA 2.21.007.60 inv.nr. 21, 16.
- 57 Colenbrander, *Willem II, Koning der Nederlanden*, 208.
- 58 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 244.
- 59 Van Bevervoorde, *Brief aan Mr. Dirk Donker Curtius*, 2.
- 60 Van Gelder, *'s-Gravenhage in zeven eeuwen*, 278.
- 61 Ampt aan De Jonge, 17 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 62 Louter, 'Herinneringen van Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden', 346.
- 63 Davezac aan Buchanan, 21 maart 1848, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, Deel 92, 401. Dit lijkt een groot aantal en is hoogstens bruikbaar als indicatie. Zie ook Deneckere, *Sire, het volk mort*, 13.
- 64 BHIC 2016 inv.nr. 14, vel 19.
- 65 Van Zanten, *Willem II*, 553.
- 66 Bake aan Luzac, 16 maart 1848, in Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 304. Hier wordt gesproken over Nahuys van Burgst en De Kempnaer, het lijkt het meest waarschijnlijk dat deze uitspraak van deze laatste afkomstig was, aangezien hij veel meer dan Nahuys contact met Donker heeft onderhouden.
- 67 Albers, *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, 11, 100.
- 68 Colenbrander, *Willem II*, 199, nt. 2, Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 202.
- 69 Albers, *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, 11, 101-102.
- 70 Van Vliet aan Luzac, geen datum, [15 maart 1848], UBL Luzac nr. 1564.
- 71 Tellegen, '1848', 35.
- 72 Beekelaar, *Rond grondwetsherziening en herstel der hiërarchie*, 138.
- 73 Van Assen aan Luzac, 25 maart 1848, UBL Luzac nr. 1564.
- 74 Albers, *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, 11, 101 nt. 3.
- 75 Beekelaar, *Rond grondwetsherziening en herstel der hiërarchie*, 61.
- 76 Van Andringa de Kempnaer, *Eene geschiedkundige bijdrage*, 17, 22-23, 26-28.
- 77 Zie hiervoor hoofdstuk drie.
- 78 Colenbrander, *Het jaar 1848 in Nederland*, 243.
- 79 BHIC 2016 inv.nr. 14, vel 8.
- 80 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 260-261.
- 81 Tellegen, '1848', 18, nt 1.
- 82 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 180.
- 83 Thorbecke, 'Dagverhaal', 471, 491.
- 84 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 261-262.
- 85 Albers, *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, 11, 128.
- 86 Duyverman, *Uit de geheime dagboeken van Aeneas Mackay*, 40.
- 87 Van Zuylen aan Van der Hoop, 21 maart 1848, in: Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 289.
- 88 BHIC 2016 inv.nr. 14, vel 9.
- 89 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 199.
- 90 Donker Curtius aan Nedermeijer van Rosenthal, 22 oktober 1849, GA 0724 inv.nr. 251.
- 91 Nota d.d. 20 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 92 Junius van Hemert aan Donker Curtius, 21 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 93 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 253-254.
- 94 BHIC 2016 inv.nr. 14, vel 11.
- 95 Van Zuylen aan Van der Hoop, 18 maart 1848, in: Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 287-288.

- 96 Ampt aan de Jonge, 13 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671. Of dit echt het geval was, is niet gebleken.
- 97 *De Nederlandsche Spectator*, 23 juli 1864, nr. 30.
- 98 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 255-256.
- 99 BHIC 2016 inv.nr. 14, vel 5, 6.
- 100 NA 2.21.007.60 inv.nr. 21, 16.
- 101 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 179-180.
- 102 *De Nederlandsche Spectator*, 23 juli 1864, nr. 30.
- 103 Van Zanten, *Willem II*, 404.
- 17 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 193-196.
- 18 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 180.
- 19 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 196.
- 20 Thorbecke, 'Dagverhaal', 483-485.
- 21 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 189. Hier speelt wellicht ook nog mee dat Thorbecke Schimmelpennincks biografie van zijn vader Rutger Jan uit 1845 negatief had gerecenseerd.
- 22 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 96.
- 23 Dit was ook abusievelijk door de *Arnhemse Courant* gemeld.
- 24 Bake aan Luzac, 16 maart 1848, in Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 301.
- 25 Dit blijkt onder meer uit de afwezigheid van brieven van Donker in Thorbeckes briefwisseling. Ook in correspondentie met anderen haalden beiden elkaar nauwelijks aan.
- 26 Drentje, *Thorbecke*, 519-523.
- 27 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 255.
- 28 *Ibidem*, v, LA, 227.
- 29 Thorbecke, 'Dagverhaal', 491.
- 30 Van Andringa de Kempenaer, *Eene geschiedkundige bijdrage*, 59.
- 31 Notulen Raad van Ministers, 27 maart 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 32 Ampt aan Donker Curtius, 23 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 33 Van Andringa de Kempenaer, *Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie, ad interim*, 1.
- 34 Van Bevervoorde, *Brief aan Mr. Dirk Donker Curtius*, 3.
- 35 *Ibidem*, 13-15.
- 36 Muller aan Box, 26 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 37 Box aan Muller, 27 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 38 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 255. Hier zal ook hebben meegespeeld dat Box op de hoogte was van enkele affaires rond de koning.

7 NIEUWE MINISTERS

- 1 Thorbecke aan Thorbecke-Solger, 21 maart 1848, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, v, 103.
- 2 Thorbecke, 'Dagverhaal', 468-470. Van der Capellen werd op 23 februari tijdens de revolutie in Parijs door een steen op zijn hoofd geraakt. Dit is mogelijk mede de oorzaak geweest van zijn krankzinnigheid, die hem ertoe zou brengen amper twee maanden later zelfmoord te plegen.
- 3 Thorbecke, 'Dagverhaal', 470-472, 486.
- 4 G.L. Baud aan Donker Curtius, ongedateerd [21 maart 1848], UBL, BPL 1564.
- 5 Colenbrander, *Willem II*, 213.
- 6 Thorbecke, 'Dagverhaal', 473-474.
- 7 *Ibidem*, 474-475.
- 8 Bruijn, Den Heijer, Stapelkamp, *Julius Constantijn Rijk*, 94-95.
- 9 Thorbecke, 'Dagverhaal', 476-477.
- 10 Colenbrander, *Willem II*, 203-204.
- 11 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 180-181.
- 12 *Ibidem*, 180-182, 183-188, 190.
- 13 Thorbecke, 'Dagverhaal', 477-479.
- 14 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 192-193.
- 15 Thorbecke, 'Dagverhaal', 480-483.
- 16 *Ibidem*, 483-485.

- 39 Notulen Raad van Ministers, 4 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 40 Bos, *Waarachtige volksvrienden*, 17-53, Giele, *De pen in de aanslag*, 43-44, 76-81.
- 41 Donker Curtius aan Provó Kluit, 25 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 42 Van Bevervoorde, *Brief aan Mr. Dirk Donker Curtius*, 15-18.
- 43 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 259.
- 44 Van Bevervoorde, *Brief aan Mr. Dirk Donker Curtius*, 6-7.
- 45 Donker Curtius aan Uytwerf Sterling, 9 april 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4672.
- 46 Van Bevervoorde, *Verraad!*, 8-9.
- 47 Donker Curtius aan Van Andringa de Kempnaer, 27 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4671.
- 48 Van Bevervoorde, *Brief aan Mr. Dirk Donker Curtius*, 8-11.
- 49 Van Andringa de Kempnaer, *Eene geschiedkundige bijdrage*, 50-51, 59-60.
- 50 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 202.
- 51 Davezac aan Buchanan, 21 maart 1848, in: *Bijdragen en Mededelingen*, Deel 92, 402.
- 52 HTK 1847-1848, 25 maart 1848, 267-268.
- 53 HTK 1847-1848, 28 maart 1848, 276, 283.
- 54 Vogelsang, 'Iets over Mr. Dirk Donker Curtius', 817-818.
- 55 *Arnheemsche Courant*, 28 maart 1848, nr. 65.
- 56 *Algemeen Handelsblad*, 28 maart 1848, nr. 5098.
- 57 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 29 maart 1848, nr. 76.
- 58 Gevaerts aan Donker Curtius, 29 maart 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4672.
- 59 Notulen Raad van Ministers, 1 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 60 Luzac aan Donker Curtius, 6 april 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4672.
- 61 Donker Curtius aan Schimmelpenninck, 21 april 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4672.
- 62 Notulen Raad van Ministers, 1 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 63 Notulen Raad van Ministers, 7 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 64 Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt*, 93.
- 65 Notulen Raad van Ministers, 14 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 66 HTK 1847-1848, 26 augustus 1848, 846-847.
- 67 Notulen Raad van Ministers, 27 maart 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 68 Donker Curtius aan Schimmelpenninck, 9 april 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4672.
- 69 Notulen Raad van Ministers, 23 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 70 Notulen Raad van Ministers, 3 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 71 Notulen Raad van Ministers, 8 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 72 Verburg, *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie*, deel 1, 258-259.
- 73 *Leydsche Courant*, 24 april 1848, nr. 49. Overigens was Willem 11 zelf niet aanwezig bij de begrafenis, alleen Alexanders broers, de prinsen Willem en Hendrik waren in de Delftse Nieuwe Kerk present.
- 74 Thorbecke, 'Dagverhaal', 485.
- 75 Ibidem, 485-486.
- 76 De Kempnaer aan Luzac, 16 april 1848, UBL Luzac inv.nr. 1561.
- 77 Aerts, 'Nationale beginselen?', 594-595.
- 78 Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 333-334, 336, 339-343, 344.
- 79 Recent is geopperd dat niet alleen Van Hall achter het pseudoniem Olivarius zat, maar een grotere groep van pragmatische liberalen en conservatieven. De omvang van de brochures was de frequentie waarmee deze uitkwamen doet inderdaad vermoeden dat meer dan één persoon deze geschreven zou hebben. Zie: Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 323. Dit komt overeen met het vermoeden van de zoon van Gerrit Schimmelpenninck: 'dit blaadje schijnt hier door eene vereniging van weldenkenden geschreven te worden en niet door een enkel persoon' (R.J. Schimmelpenninck aan G. Schimmelpenninck, 26 mei 1848, AS inv.nr. 1504).

- 80 Olivarius, *Staatkundige opmerkingen*, VII, 35, XIII, 5-6, XVI, 3-12, XVII, 13-14, beide opmerkingen over Donker lijken met elkaar in tegenspraak. Dit zou een aanwijzing zijn voor de suggestie dat er meerdere schrijvers achter het pseudoniem Olivarius zaten.
- 81 *Arnhemsche Courant*, 29 april 1848, nr. 90.
- 82 Van Zuylen aan Van der Hoop, 18 april 1848, in: Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 289.
- 83 Olivarius, *Staatkundige opmerkingen*, VII, 24, XIII, 5.
- 84 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 201, 203.
- 85 Notulen Raad van Ministers, 20 april 1848, 28 april 1848, 29 april 1848, 1 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 86 Luzac aan De Kempenaer, 24 april 1848, GA 3297 inv.nr. 10.
- 87 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 203-205.
- 88 Notulen Raad van Ministers, 7 mei 1848, 11 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 89 Donker Curtius aan De Kempenaer, 7 mei 1848, GA 3297 inv.nr. 10.
- 90 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 206.
- 91 Ibidem, 206-210.
- 92 Van Bevervoorde, *Verraad!*, 1-10.
- 93 HTK, 1847-1848, 13 mei 1848, 312.
- 94 HTK, 1847-1848, 13 mei 1848, 312-313.
- 95 HTK, 1847-1848, 13 mei 1848, 313.
- 96 Notulen Eerste Kamer, 18 mei 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 61, 194.
- 97 *Algemeen Handelsblad*, 16 mei 1848, nr. 5140.
- 98 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 16 mei 1848, nr. 117.
- 99 *Arnhemsche Courant*, 14 mei 1848, nr. 101, 16 mei 1848, nr. 102.
- 100 Vogelsang, 'Iets over Mr. Dirk Donker Curtius', 817-818.
- 101 Olivarius, *Staatkundige opmerkingen*, XIX, 3, 5-6, XX, 9-13.
- 102 Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 208.
- 103 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 344.
- 104 *Arnhemsche Courant*, 27 mei 1848, nr. 110. Blijkbaar wist de krant niet van Donkers overige circulaire's en de twee wetsonwerpen die naar de Raad van State waren gestuurd.
- 105 Prins Frederik aan Frederik Willem IV, 28 juni 1848, in: Colenbrander, 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', 281.
- 106 Colenbrander, 'Het jaar 1848 in Nederland', 272.
- 107 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 246.
- 108 Van Andringa de Kempenaer, *Eene geschiedkundige bijdrage*, 25.
- 109 De Greve, 'Levensbericht van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', 260. De autobiografische *Levensschets* waarnaar Greve verwijst, is helaas nergens aangetroffen. Ook is er buiten deze bron niets bekend over politieke gedachtewisselingen tussen beide broers na 1830.
- 110 *Algemeen Handelsblad*, 13 maart 1908, nr. 25463.

8 EEN NIEUWE GRONDWET

- 1 *Arnhemsche Courant*, 16 mei 1848, nr. 102.
- 2 Notulen Raad van Ministers, 29 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 3 Er is gesuggereerd dat Donker ook als minister-president à la Schimmelpenninck optrad. Dat zou af te leiden zijn uit het feit dat hij het besluit tot de benoeming van Pieter van Bosse contrasigneerde. Het voorzitterschap wisselde echter, net als vóór maart 1848. Donker was de maand dat dit besluit genomen werd voorzitter van de raad, dus deze stelling lijkt niet houdbaar. Zie Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid*, 57-58.
- 4 Schouwenaar, *De Arnhemsche Courant*, 83.

- 5 Notulen Raad van Ministers, 14 mei, 15 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 6 Hij was echter een deel van de maand afwezig voor een missie in Limburg – waarover later meer – waardoor Donker het voorzitterschap voor hem waarnam. De Kempnaer was vervolgens in augustus voorzitter van de ministerraad.
- 7 Notulen Raad van Ministers, 28 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 8 Boogman, *Rondom 1848*, 58.
- 9 Van Lennep, *Brief aan mr. D. Donker Curtius*, 1-15. Van Lennep had in 1844 ook al kritiek gegeven op de taal van de grondwet. Voordat hij zijn brief aan Donker publiceerde, had hij het voorstel van de grondwetscommissie in een brochure taalkundig gefileerd. Zie: Mathijsen, *Een bezielde schavuit*, 287-296.
- 10 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 94-95.
- 11 Donker Curtius aan Van Lennep, 22 mei 1848, SAA 238 inv.nr. 272.
- 12 *Algemeen Handelsblad*, 25 mei 1848, nr. 5148.
- 13 Donker Curtius aan Van Lennep, 25 mei 1848, SAA 238 inv.nr. 272.
- 14 Van Nierop, *De brief van Mr. J. van Lennep aan Mr. D. Donker Curtius getoetst*, 1-16.
- 15 *Algemeen Handelsblad*, 25 mei 1848, nr. 5149.
- 16 *De Tijd*, 30 mei 1848, nr. 341, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 30 mei 1848, nr. 129.
- 17 Notulen Raad van Ministers, 27 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 18 Donker Curtius aan Van Lennep, 28 mei 1848, SAA 238 inv.nr. 272.
- 19 Donker Curtius aan Van Lennep, 31 mei 1848, SAA 238 inv.nr. 272.
- 20 Notulen Raad van Ministers, 2 juni 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 21 HTK 1847-1848, kamerstuknummer XLIX.26, 473.
- 22 Donker Curtius aan Van Lennep, 17 juli 1848, SAA 238 inv.nr. 272.
- 23 Van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*, 11, 19.
- 24 Donker Curtius aan Van Lennep, 31 mei 1848, SAA 238 inv.nr. 272.
- 25 Van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*, 11, 17-18 nt. 1.
- 26 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 346.
- 27 Notulen Raad van Ministers, 19 mei 1848, 20 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 28 Bosscha, *Het leven van Willem den Tweede*, 705-706.
- 29 Albers, *Geschiedenis van het herstel der hiërarchie in de Nederlanden*, 129.
- 30 Notulen Raad van Ministers, 13 juni 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 31 De Kempnaer aan Luzac, 18 juni 1848, UBL Luzac inv.nr. 1561.
- 32 *Nederlandsche Staatscourant*, 22 juni 1848, nr. 14.
- 33 Bos, *Soevereiniteit en religie*, 407-409.
- 34 HTK 1847-1848, 20 juni 1848, 334.
- 35 Thorbecke aan Luzac, 19 mei 1848, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, v, 120.
- 36 Notulen Raad van Ministers, 29 juni 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 37 *Algemeen Handelsblad*, 6 juli 1848, nr. 5183.
- 38 *Arnhemse Courant*, 8 juli 1848, nr. 141, 11 juli 1848, nr. 143.
- 39 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 11 september 1848, nr. 217.
- 40 R.J. Schimmelpenninck aan G. Schimmelpenninck, 26 mei 1848, AS inv.nr. 1504.
- 41 HTK 1847-1848, kamerstuknummer XLIX.26, 471-473.
- 42 HTK 1847-1848, kamerstuknummer XLIX.27, 567-573.
- 43 Notulen Raad van Ministers, 18 juli 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 44 HTK 1847-1848, kamerstuknummer XLIX.27, 567-573.
- 45 Thorbecke, *Bijdrage tot de herziening der grondwet*, 46-47.
- 46 HTK 1847-1848, kamerstuknummer XLIX.26, 480.
- 47 Donker Curtius aan Van Lennep, 28 mei 1848, SAA 238 inv.nr. 272.

- 48 Van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*, 11, 17-18 nt. 1.
- 49 Notulen Raad van Ministers, 17 juli 1848, 18 juli 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 50 HTK 1847-1848, kamerstuknummer XLIX.27, 567.
- 51 Van den Braak, *De Eerste Kamer*, 52-53.
- 52 Hij was een zoon van Elias Carel d'Engelbrunner, die bij de autoriteiten een heel wat slechtere reputatie had. In 1818 werd hij geeseld en twee jaar vastgezet. Van Zanten noemt een persmisdrijf als reden (Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zuwaarhoofd en Bedaard*, 117-122), Verburg vermeldt fraude als vergrijp (Verburg, *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie*, 1, 115-119). De combinatie van beide maakte de straf mogelijk extra hoog.
- 53 Von Santen, *Engelbrunner, Carel Clemens Elias d'*
- 54 Donker Curtius aan Luzac, 26 mei 1848, UBL Luzac inv.nr. 1561.
- 55 Donker Curtius aan Willem 11, 20 juni 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4673. De ambtelijke top van het ministerie bestond uit secretaris-generaal Muller en de drie referendarissen d'Engelbrunner, Schröder en Mahieu.
- 56 HTK 1847-1848, 13 juli 1848, 508.
- 57 Notulen Raad van Ministers, 17 april 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20. Zie ook hoofdstuk zeven.
- 58 HTK 1847-1848, 20 juni 1848, 334.
- 59 HTK 1847-1848, 11 juli 1848, 467-470.
- 60 Zie hiervoor hoofdstuk twee.
- 61 HTK 1847-1848, 23 juni 1848, 359.
- 62 Notulen Raad van Ministers, 28 april, 27 mei 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 63 HTK 1847-1848, 20 juli 1848, 548-558.
- 64 Notulen Eerste Kamer, 29 juli 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 194. Er was bij de stemming over het tweede ontwerp één senator minder: Frederik van Rappard had de vergadering verlaten. Helaas geven de notulen alleen weer wie gesproken heeft, niet wat de inhoud van hun betoog was. De bezwaren van de Eerste Kamer zullen echter groten-
deels met die van de Tweede Kamer overeen zijn gekomen. Ook Donkers verweer zal eenzelfde inhoud gehad hebben.
- 65 Notulen Raad van Ministers, 31 juli 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 66 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 390-393.
- 67 Ampt aan Donker Curtius, 5 augustus 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4673.
- 68 *Algemeen Handelsblad*, 7 augustus 1848, nr. 5210.
- 69 *Opregte Haarlemsche Courant*, 4 augustus 1848, nr. 183.
- 70 Willem 11 aan Anna Paulowna, 5 augustus 1848, KHA A41-111A-1.
- 71 De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1830*, v, 393-394.
- 72 Notulen Raad van Ministers, 4, 5 augustus 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 73 Ampt aan Donker Curtius, 12 augustus 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4673.
- 74 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 103-106.
- 75 *Journal de la Haye*, 24 augustus 1848, nr. 201.
- 76 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 102.
- 77 Severus, *De staatkundige beginselen van den Minister Donker Curtius*, 4-5, 7, 10-12, 20, 22.
- 78 Olivarius, *Staatkundige opmerkingen*, LXXIV, 14-20, 23.
- 79 HTK 1847-1848, aanhangsel, HEK, 26 augustus 1848, 1. De Eerste Kamer hield op dat moment geen notulen bij die in druk verschenen.
- 80 *Vlissingsche Courant*, 11 augustus 1848, nr. 96.
- 81 *De Nederlander: Nieuwe Utrechtsche Courant*, 30 augustus 1848, nr. 9.
- 82 Notulen Raad van Ministers, 14 augustus 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 83 Notulen Raad van Ministers, 15 augustus 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 84 HTK 1847-1848, kamerstuknummer XLIX.31, 599, 605.
- 85 Thorbecke, *Bijdrage tot de herziening der Grondwet*, 60.
- 86 HTK 1847-1848, 16 augustus 1848, 639-643.
- 87 HTK 1847-1848, 17 augustus 1848, 663.

- 88 HTK 1847-1848, 18 augustus 1848, 688-689.
- 89 HTK 1847-1848, 18 augustus 1848, 709-710, 19 augustus 1848, 725-726.
- 90 HTK 1847-1848, 19 augustus 1848, 727, 742-744.
- 91 HTK 1847-1848, 21 augustus 1848, 763-764.
- 92 HTK 1847-1848, 24 augustus 1848, 824.
- 93 HTK 1847-1848, 24 augustus 1848, 825-826.
- 94 HTK 1847-1848, 24 augustus 1848, 834-834.
- 95 Notulen Raad van Ministers, 7 augustus 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 96 Notulen Raad van Ministers, 7, 10, 12, 14 augustus 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20. De overige vier betroffen Frederic van der Oudermeulen, Louis Gaspard Adrien van Limburg Stirum, Hendrik van Heeckeren van Enghuizen en Petrus Sevenstern.
- 97 HTK 1847-1848, aanhangsel, HEK, 2 september 1848, 1-6, Notulen Eerste Kamer, NA 2.02.13 inv.nr. 61.
- 98 Notulen Eerste Kamer, 5, 6, 7 september 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 194.
- 99 Van den Braak, *De Eerste Kamer*, 54.
- 100 Notulen Eerste Kamer, 8 september 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 194.
- 101 HTK 1847-1848, 18 september 1848, 849-853.
- 102 HTK 1847-1848, kamerstuknummer LXV 54, 867, 869-870.
- 103 HTK 1847-1848, 2 oktober 1848, 888.
- 104 HTK 1847-1848, 2 oktober 1848, 884, 888, 3 oktober 1848, 903, 5 oktober 1848, 948.
- 105 HTK 1847-1848, 2 oktober 1848, 893, 3 oktober 1848, 915, 5 oktober 1848, 946.
- 106 HTK 1847-1848, 4 oktober 1848, 938-940.
- 107 HTK 1847-1848, 5 oktober 1848, 956-959.
- 108 HTK 1847-1848, 6 oktober 1848, 970-971, 7 oktober 1848, 995-996, 999, 1011.
- 109 Notulen Raad van Ministers, 12 augustus 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20, Notulen Eerste Kamer, 9 oktober 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 194. David Chassé en Adolph van Pallandt van Beerse traden terug, Otto van Bylandt en Arnoldus Johannes Vos de Wael werden benoemd.
- 110 HTK 1847-1848, aanhangsel, HEK, 10 oktober 1848, 13-14.
- 111 Notulen Eerste Kamer, 11 oktober 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 194.
- 112 Ampt aan Donker Curtius, 14 oktober 1848, NA 2.09.01 inv.nr. 4674.
- 113 Notulen Raad van Ministers, 12 oktober 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 114 Notulen Eerste Kamer, 19 december 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 62.
- 115 *De Nederlander*, 10 november 1848, nr. 71.
- 116 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland*, 378.
- 117 Notulen Raad van Ministers, 18 juli 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 118 HTK 1847-1848, 20 juli 1848, 557.
- 119 HTK 1847-1848, 2 oktober 1848, 886.
- 120 Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 647.
- 121 HTK 1847-1848, 17 augustus 1848, 668.
- 122 HTK 1847-1848, 6 oktober 1848, 978.
- 9 EEN MOEIZAAM MINISTERSCHAP
- 1 Notulen Raad van Ministers, 21 september 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 2 Notulen Raad van Ministers, 10 november 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 3 *De Nederlander*, 2 november 1848, nr. 64.
- 4 Mutsaers stond bekend als gematigd, hij had in 1845 weliswaar tegen het Negemannenvoorstel gestemd, niet omdat hij tegen hervormingen was, maar omdat hij vond dat deze van de regering en niet van de Kamer uit moesten gaan.
- 5 Notulen Raad van Ministers, 27 november 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
- 6 HTK 1849, 7 mei 1849, 446.
- 7 Notulen Eerste Kamer, 19 december 1848, NA 2.02.13 inv.nr. 62.
- 8 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 107. In de bescheiden van de familie Donker

- Curtius is de borstster van het grootkruis bewaard gebleven, met achterop de inscriptie 'persoonlijk gedragen door Koning Willem II en eigenhandig geschonken door Z.M. aan Mr. Dirk Donker Curtius'.
- 9 HTK 1847-1848, 28 maart 1848, 290.
 - 10 Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 342-343, 346-349, 352-355, 360, 362.
 - 11 Ibidem, 421, 429-430, 485, 511, 535, 541-542, 638. Donkers typering van Limburg als 'ellendig strookje land' is meermalen uitgelegd als pejoratief. Hij bedoelde hier echter iets anders. Hij wilde aangeven dat Duitsland geen belang had bij een paar vierkante kilometers aan de oevers van de Maas, als dat zou betekenen dat een goede relatie met Nederland, in het bezit van voor Duitsland noodzakelijke zeehavens, en de grote mogendheden op het spel werd gezet.
 - 12 Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 425, 430, 495-496.
 - 13 Ibidem, 639, 380.
 - 14 Notulen Raad van Ministers, 3 juni 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
 - 15 HTK 1847-1848, 11 juli 1848, 468.
 - 16 Notulen Raad van Ministers, 28 april, 26 september, 27 oktober, 9 november 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
 - 17 HTK 1848-1849, 27 oktober 1848, 28.
 - 18 Van den Berg, Vis, *De eerste honderd-vijftig jaar*, 350.
 - 19 *De Nederlander*, 23 november 1848, nr. 82.
 - 20 Stein, 'Der Amsterdamer Arbeiterbildungsverein', 154-155.
 - 21 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 263.
 - 22 Donker Curtius aan Van Maanen, 10 juli 1848, NA 2.21.114 inv. nr. 316.
 - 23 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 274-278.
 - 24 Notulen Raad van Ministers, 4 december 1848, NA 2.02.05.02 inv.nr. 20.
 - 25 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 278.
 - 26 *Arnhemsche Courant*, 7 januari 1849, nr. 4.
 - 27 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 287-300.
 - 28 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 181-182.
 - 29 Thorbecke aan Anemaet, 26 juni 1843, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, IV, 197, nt.2.
 - 30 Von Santen, 'De Amstelsociëteit', 129.
 - 31 *Leydsche Courant*, 10 november 1848, nr. 135.
 - 32 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 20 november 1848, nr. 277, 25 november 1848, nr. 282, 27 november 1848, nr. 283.
 - 33 Voor de verkiezingsuitslagen is dankbaar gebruikgemaakt van de database Verkiezingen Tweede Kamer 1848-1918, bewerkt door Ron de Jong, die berust bij het Huygens ING.
 - 34 Thorbecke aan Büchner, 23 november 1848, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, V, 141.
 - 35 *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 25 november 1848, nr. 282.
 - 36 Thorbecke aan Van der Deen, 8 december 1848, in: Hooykaas, *Briefwisseling Thorbecke*, V, 148-149.
 - 37 *De Nederlander: Nieuwe Utrechtsche Courant*, 20 december 1848, nr. 105.
 - 38 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 25 december 1848, nr. 307.
 - 39 *De Tijd*, 25 december 1848, nr. 517.
 - 40 De Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit*, 94-95.
 - 41 *Algemeen Handelsblad*, 8 januari 1849, nr. 5341.
 - 42 *De Nederlander: Nieuwe Utrechtsche Courant*, 9 januari 1849, nr. 120. Voor zover na te gaan, heeft hij zijn kiesdistrict niet bezocht.
 - 43 HTK 1848-1849, 21 oktober 1848, 12-13.
 - 44 De Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit*, 26.
 - 45 Notulen Raad van Ministers, 5 februari 1849, 12 februari 1849, NA 2.02.05.02 inv.nr. 21.
 - 46 HVV 1849-1850, 13 februari 49, 1-2.
 - 47 Turpijn, *Mannen van gezag*, 32-33.

- 48 HTK 1849, 19 februari 1849, 27-28, 23 februari 1849, 163-164, 172-173, 24 februari 1849, 175-177.
- 49 HVV 1849-1850, 23 april 1849, 30-32.
- 50 Turpijn, *Mannen van gezag*, 36-37.
- 51 HTK 1849, 20 april 1849, 293-298, 25 april 1849, 362-363.
- 52 *Nederlandsche staatscourant*, 13 januari 1849, nr. II.
- 53 Groen van Prinsterer, *Grondwetsherziening en Eensgezindheid*, 195.
- 54 *Algemeen Handelsblad*, 9 maart 1849, nr. 5393.
- 55 Notulen Raad van Ministers, 8 januari 1849, NA 2.02.05.02 inv.nr. 21.
- 56 *Nederlandsche staatscourant*, 11 februari 1849, nr. 36.
- 57 Notulen Raad van Ministers, 18 januari, 6, 12, 15, 21 februari, 5 maart 1849, NA 2.02.05.02 inv.nr. 21.
- 58 HTK 1849, 27 april 1849, 385.
- 59 HTK 1849, 3 mei 1849, 407, 5 mei 1849, 456-457.
- 60 *De Noord-Brabander*, 22 mei 1849, nr. 59.
- 61 Notulen Raad van Ministers, 15, 16 maart 1849, NA 2.02.05.02 inv.nr. 21.
- 62 Van der Meulen, *Koning Willem III*, 180-185, 200-205.
- 63 KHA A40-III-9.
- 64 HTK 1849, 25 juli 1849, 708.
- 65 De Bosch Kemper, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', 183.
- 66 Notulen Raad van Ministers, 18, 21, 22 maart, 21, 24 mei 1849, NA 2.02.05.02 inv.nr. 21.
- 67 HTK 1849, 5 mei 1849, 435-437.
- 68 HTK 1849, 7 mei 1849, 445-448, 8 mei 1849, 449-456.
- 69 *Arnhemsche Courant*, 15 maart 1849, nr. 52.
- 70 Albers, *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie*, II, 166-169.
- 71 Rogier, De Rooy, *In vrijheid herboren*, 166.
- 72 HTK 1849, kamerstuknummer VIII.4, 252.
- 73 HTK 1849, kamerstuknummer VIII.5, 324.
- 74 HTK 1849, 15 mei 1849, 459-464.
- 75 HTK 1849, 15 mei 1849, 465-469.
- 76 HTK 1849, 16 mei 1849, 473-486.
- 77 HTK 1849, kamerstuknummer XVII.5, bijlage, 35.
- 78 HTK 1849, 22 mei 1849, 518-520.
- 79 HTK 1848, 24 mei 1849, 544-550.
- 80 *De Nederlander*, 26 april 1849, nr. 211.
- 81 *De Noord-Brabander*, 1 mei 1849, nr. 50.
- 82 Notulen Raad van Ministers, 26, 27, 29 mei, 1 juni 1849, NA 2.02.05.02 inv.nr. 21.
- 83 *Rotterdamsche Courant*, 31 mei 1849, nr. 66.
- 84 *De Nederlander*, 5 juni 1849, nr. 243.
- 85 *Arnhemsche Courant*, 12 juni 1849, nr. 112.
- 86 *Rotterdamsche Courant*, 23 juni 1849, nr. 76.
- 87 HEK 1849, 25 mei 1849, 61.
- 88 Weliswaar had hij vanaf oktober 1848 weer zitting in de Tweede Kamer, maar tot 1849 gebeurde er weinig in het parlement. Pogingen om Thorbecke daarvoor al als voorman te bestempelen (cf. Tellegen in *De Nederlandsche Spectator*, 18 november 1876) zijn dan ook anachronistisch.
- 89 Thorbecke was voor een grondwettelijk verbod om tegelijk minister en Kamerlid te zijn, net als Donker acht jaar eerder (Donker Curtius, *Proeve eener nieuwe grondwet*, art. 89). Acht jaar later dacht hij hier blijkbaar anders over, getuige de combinatie van ministerschap en Kamerlidmaatschap.

10 OPPOSITIE

- 1 HTK 1849, 19 juni 1849, 581-582.
- 2 Memorie Zijner Majesteit den Koning eerbiedig aangeboden door de Raad van Ministers, zonder datum (ca. juli 1849), GA 3297 inv.nr. I.
- 3 HTK 1849, 27 juli 1849, 721, 723-724.
- 4 HTK 1849, 19 juli 1849, 638-641.
- 5 HTK 1849, 17 juli 1849, 624-625.
- 6 HTK 1849, 25 juli 1849, 704-705, 707-708.

- 7 Van den Berg, Vis, *De eerste honderd-vijftig jaar*, 353, 358-359.
- 8 Groen van Prinsterer, *De ministeriën De Kempenaer en Thorbecke*, 3-5, 49.
- 9 Alberts, *Baud en Thorbecke*, 37-39, 41-42.
- 10 *Opregte Haarlemsche Courant*, 24 september 1849, nr. 226.
- 11 De Louter, 'Herinneringen van Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden', 371-372.
- 12 Alberts, *Baud en Thorbecke*, 44-45.
- 13 De Louter, 'Herinneringen van Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden', 372-373.
- 14 Bijeenkomst op 17 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 285-286.
- 15 Alberts, *Baud en Thorbecke*, 50-52. Alberts geeft aan dat dit gesprek op 30 september zou hebben plaatsgevonden. Wels concludeert op basis van een brief van Thorbecke dat dit wel degelijk 3 oktober moet zijn geweest, zie: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 291 nt. 1.
- 16 Thorbecke en Nedermeijer van Rosenthal aan de Koning door tussenkomst van Donker Curtius, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 274-276.
- 17 *Algemeen Handelsblad*, 19 oktober 1849, nr. 5582.
- 18 Bijeenkomst op dinsdag 16 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 276-283.
- 19 Memorandum van Donker Curtius, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 269-273.
- 20 Bijeenkomst op 17 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 286.
- 21 Alberts, *Baud en Thorbecke*, 63-64.
- 22 Van Rappard aan Donker Curtius, 17 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 289-290.
- 23 Thorbecke c.s. aan de Koning, 19 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 293-294.
- 24 Van Rappard aan Thorbecke, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 299.
- 25 Donker Curtius aan Nedermeijer van Rosenthal, 22 oktober 1849, GA 0724 inv.nr. 251.
- 26 Bijeenkomst op maandag 22 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 295-297.
- 27 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24 oktober 1849, nr. 254.
- 28 Zie ook: Aerts, *Thorbecke wil het*, 420.
- 29 Donker Curtius aan Van Rappard, 24 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 304. Wels suggereert dat Donkers slapeloze nachten door het artikel in de NRC zouden komen. Dit artikel werd echter op dezelfde dag als Donkers brief gepubliceerd, zodat zijn zorgen waarschijnlijk wel degelijk met de gebeurtenissen zelf verband lijken te houden.
- 30 Donker Curtius aan Van Rappard, Donker Curtius aan Willem III, 26 oktober 1849, in: Wels, 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke', 309-310.
- 31 Donker Curtius aan Nedermeijer van Rosenthal, 26 oktober 1849, GA 0724 inv.nr. 251.
- 32 Aerts, *Thorbecke wil het*, 418. Uit Donkers brief aan Nedermeijer van Rosenthal van 22 oktober blijkt duidelijk dat dit zijn eigen plan was.
- 33 HTK 1849-1850, 10 december 1849, 57, 13 december 1849, 98, 102.
- 34 HTK 1849-1850, 10 december 1849, 60, 18 december 1849, 183, 20 december 1849, 222.
- 35 RAD 100 inv.nr. 653.
- 36 *Weekblad van het Regt*, 26 oktober 1848, nr. 959.
- 37 *Asmodée*, 'Het wassenbeeldenspel', 7.
- 38 *Algemeen Handelsblad*, 11 februari 1850, nr. 5679, *Leydsche Courant*, 13 februari 1850, nr. 19.
- 39 HTK 1849, 7 september 1849, 771-773, 8 september 1849, 790.

- 40 HTK 1849-1850, 6 maart 1850, 313, 7 maart 1850, 331, 8 maart 1850, 345, 12 maart 1850, 374
 - 41 HTK 1849-1850, 7 juni 1850, 9-13, 8 juni 1850, 16, 11 juni 1850, 11, 15 juni 1850, 11.
 - 42 HTK 1849-1850, 10 juli 1850, 4-5, 13 juli 1850, 1, 9-10.
 - 43 HTK 1849-1850, 20 juni 1850, 10, 12-13, 22 juni 1850, 14-17.
 - 44 HTK 1849-1850, 7 juni 1850, 10-11.
 - 45 Van Heemstra aan De Kempenaer, 21 maart 1850, GA 3297 inv.nr. 10.
 - 46 HTK 1849-1850, 12 juli 1850, 2.
 - 47 *Dagblad van 's Gravenhage*, 30 augustus 1850, nr. 104.
 - 48 *Dagblad van 's Gravenhage*, 13 september 1850, nr. 110.
 - 49 *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 16 september 1850, nr. 221.
 - 50 *Leydse courant*, 1 november 1850, nr. 133.
 - 51 Voor de verkiezingsuitslagen is dankbaar gebruikgemaakt van de database Verkiezingen Tweede Kamer 1848-1918, bewerkt door Ron de Jong, die berust bij het Huygens ING.
 - 52 *Dagblad van 's Gravenhage*, 6 september 1850, nr. 107, 4 november 1850, nr. 132.
 - 53 Van der Hoop aan De Kempenaer, 2 september 1850, GA 3297 inv.nr. 1. Van der Hoop leek met zijn opmerking dat Donker geen enkele stem had gekregen wat te overdrijven, maar hij had gelijk met zijn constatering dat hij niet populair was.
 - 54 Zie hiervoor hoofdstuk vijf.
 - 55 *De Toekomst*, 16 maart 1851, nr. 156.
 - 56 *De Toekomst*, 8 juni 1851, nr. 168.
 - 57 Van der Hoop aan De Kempenaer, 16 februari 1851, GA 3297 inv.nr. 1.
 - 58 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 343. Dit was ook het blad waaraan C.C.E. d'Engelbronner, Donkers vertrouwde ambtenaar op het ministerie van Justitie, in de jaren veertig aan meewerkte.
 - 59 Vos, 'De leeuw en de ooievaar', 49, 56.
 - 60 Van Raak, *In naam van het volmaakte*, 120.
 - 61 *Oprechte Haarlemsche Courant*, 17 maart 1851, nr. 65.
 - 62 *Dagblad van 's Gravenhage*, 21 maart 1851, nr. 35.
 - 63 *Algemeen Handelsblad*, 7 juni 1852, nr. 6394.
 - 64 *Leydse courant*, 11 juni 1852, nr. 70.
 - 65 *De Toekomst*, 7 september 1851, nr. 181, *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 4 september 1851, nr. 238, 6 september 1851, nr. 240, 8 september 1851, nr. 242.
 - 66 *Dagblad van 's Gravenhage*, 10 september 1851, nr. 109.
 - 67 HGA HG'sG 1851, 6 oktober 1851, *Dagblad van 's Gravenhage*, 8 oktober 1851, nr. 121.
 - 68 HGA HG'sG 1851, 29 oktober 1851, 1, 3.
 - 69 HGA HG'sG 1852, 25 mei 1852, 58-60.
 - 70 HGA HG'sG 1852, 6 april 1852, 44, 27 april 1852, 50.
 - 71 HGA HG'sG 1852, 27 oktober 1852, 135-138.
 - 72 HGA HG'sG 1851, 2 december 1851, 1, 4.
 - 73 HGA HG'sG 1853, 26 april 1853, 37.
-
- II TUSSEN THORBECKIANEN EN ANTIREVOLUTIONAIREN
 - 1 Rogier, De Rooy, *In vrijheid herboren*, 101-119.
 - 2 De Rooy, 'Inleiding', 11.
 - 3 Houkes, 'Het succes van 1848', 87-104.
 - 4 Van Raak, *In naam van het volmaakte*, 69-83.
 - 5 Van der Meulen, *Koning Willem III*, 267-279, Van Raalte, *Staatshoofd en ministers*, 96-101, Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 368-371. Zie voor het optreden van Willem III: Hooykaas, 'Koning Willem III en de grondwet in april 1853'.
 - 6 De Rooy, 'Inleiding', 12.
 - 7 Van den Berg, Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 365-367. Dit betrof vooral onenigheid tussen Thorbecke en de koning over de vervanging van de Commissarissen van de Koning in de provincies. Thorbecke dreigde met ontslag als deze niet zouden vertrek-

- ken. De koning bond in en Thorbecke trok aan het langste eind.
- 8 Gleichman, *Mr. F.A. van Hall als minister*, 167-172.
 - 9 *Asmodée*, 'Van Hall weêr aan 't laadje', 16.
 - 10 W. Thorbecke aan F. Tavenraad, 4 september 1915, NA 2.21.161 inv.nr. 956.
 - 11 *Vlissingsche Courant*, 14 januari 1848, nr. 6.
 - 12 Zie bijvoorbeeld Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 46.
 - 13 *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 25 april 1853, nr. 959. Over wie nu wie het 'onstaatkundigst hoofd' van Nederland heeft genoemd, bestaat onduidelijkheid. Zeker is dat Henri Box Donker zo genoemd heeft in de derde staatkundige brief (in 1844, zie hoofdstuk vijf), maar ik ben in de Handelingen niet tegengekomen dat Donker dit over Van Hall of Van Hall dit over Donker gezegd zou hebben. In ieder geval was het een kwalificatie die resoneerde, Van Zuylen gebruikte deze nog in 1856 (zie Korte uittreksels uit de Notulen van het verhandelde in eene der laatste zittingen van den ministeraad, NA 2.21.280 inv.nr. 79).
 - 14 Donker Curtius aan De Kempnaer, 22 april 1853, in: Heemskerk, *Levensbericht van Mr. J.M. de Kempnaer*, 67.
 - 15 Kroeze, 'Een typisch Hollandse politicus?', 18-23, 32-34.
 - 16 Suttorp, *F.A. van Hall en zijne constitutioneele beginselen*, 100-102.
 - 17 Boogman, *Rondom 1848*, 134-136.
 - 18 Notulen Raad van Ministers 28 oktober 1853, NA 2.02.05.02 inv.nr. 25, 31 januari 1854, inv.nr. 26, 31 juli 1855, 6 november 1855, inv.nr. 27.
 - 19 *Nederlandsche Staatscourant*, 27 april 1853, nr. 99.
 - 20 *Asmodée*, 'Het wassenbeeldenspel', 16-17, 20.
 - 21 HTK 1853, 18 augustus 1853, 229-231.
 - 22 Vinken, 'Jan de Vries', 121-122.
 - 23 Notulen Raad van Ministers, 17 maart 1854, 28 maart 1854, NA 2.02.05.02 inv.nr. 26.
 - 24 Vinken, 'Jan de Vries', 123.
 - 25 Notulen Raad van Ministers, 28 april 1853, NA 2.02.05.02 inv.nr. 25.
 - 26 *De Grondwet*, 28 april 1853, nr. 2.
 - 27 Van Raak, *In naam van het volmaakte*, 83-90.
 - 28 Boogman, *Rondom 1848*, 137, Van den Berg, Vis, *De eerste honderdviijftig jaar*, 373.
 - 29 Lightenveld aan De Kempnaer, 20 mei 1853, GA 3297 inv.nr. 10.
 - 30 HEK 1853, 16 juni 1853, 11-12.
 - 31 Notulen Raad van Ministers, 22 april, 13, 18, 24 mei, 2, 20, 22 juni 1853, NA 2.02.05.02 inv.nr. 25.
 - 32 Notulen Raad van Ministers, 22, 29 juli, 19, 21 augustus 1853, NA 2.02.05.02 inv.nr. 25.
 - 33 HTK 1853, 18 augustus 1853, 224, 231.
 - 34 HTK 1853, 18 augustus 1853, 229-231.
 - 35 HTK 1853, 20 augustus 1853, 284.
 - 36 HEK 1853, 8 september 1853, 90-97.
 - 37 *Asmodée*, 'Sprekende Beelden', 12, 13, 15.
 - 38 Van der Meulen, *Koning Willem III*, 332-334.
 - 39 Notulen Raad van Ministers, 27 september 1853, NA 2.02.05.02 inv.nr. 25..
 - 40 Margry, 'Imago en identiteit', 84-86.
 - 41 Notulen Raad van Ministers, 22 november 1853, NA 2.02.05.02 inv.nr. 25.
 - 42 HTK 1853-1854, 24 november 1853, 161, 26 november 1853, 198-199.
 - 43 Turpijn, *Mannen van gezag*, 62.
 - 44 HTK 1853-1854, 20 december, 531, 21 december 1853, 551.
 - 45 HTK 1853-1854, 5 mei, 744, 31 mei 1854, 1021.
 - 46 HTK 1853-1854, kamerstuknummer XLVII. 5.
 - 47 HTK 1853-1854, 31 mei, 1021, 1015, 1 juni 1854, 1046.
 - 48 Van Ruller, *Gratie voor recht*, 256-257.
 - 49 Ibidem, 63. Dirks broer Willem was overigens net drie maanden daarvoor teruggetreden als president.
 - 50 In november 1854 werd Johann Kemper, die tijdens een overval op zijn oude werkgever zijn vrouw en twee van hun kinderen had gedood, in Am-

- sterdam opgehangen. Zelfs Dirks broer Willem, die zich al in de jaren twintig tegen de doodstraf uitgesproken had, maakte in één geval een uitzondering. Hij stemde in de Hoge Raad tegen Kempers gratieverzoek. Hij was vooral tegen gratie omdat de vervangende straf maximaal twintig jaar gevangenisstraf was, en veroordeelden 'niet zelden op den leeftijd van tusschen de 40 en 50 jaren' en weer op vrije voeten 'wel weder tot misdaden zouden moeten vervallen' (Donker Curtius van Tienhoven, *Een woord van Mr. B.W. Donker Curtius van Tienhoven aan Mr. de Bosch Kemper*, 16). In 1855 werd Hendrik Beekman in Apeldoorn ter dood gebracht voor brandstichting in een woning waar zeventien personen aanwezig waren. Het gerechtshof rekende hem vooral zwaar aan dat te voorzien was geweest dat er slachtoffers zouden vallen. Cornelis de Jong en Adriaan de Klerk werden in 1856 in Den Bosch opgehangen vanwege diefstal, bedreiging en mishandeling. Twee van hun mededaders kregen wel gratie. De Jong en De Klerk weigerden aanvankelijk gratie te vragen en toen ze dit toch deden, vroegen ze om volledige kwijtschelding van hun straf. Bovendien waren ze lachend over hun ophanden zijnde executie. Het zou deze brutale opstelling zijn die ervoor zorgde dat hun de gratie werd geweigerd. (Van Ruller, *Gratie voor recht*, 100, 187, 191). Na Donkers aftreden zou tot 1860 nog een vijftal personen ter dood worden gebracht voordat de doodstraf in 1870 in vredes-tijd werd afgeschaft.
- 51 Zie hiervoor hoofdstuk negen.
- 52 Hierbij had Donker ongetwijfeld voor ogen dat de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid in Engeland was geëvolueerd naar een systeem waarin de ministers op voldoende vrouwen van het parlement moesten kunnen rekenen (Van Velzen, *De ongekende ministeriële verant-*
woordelijkheid, 13-17). Getuige zijn aangehaalde citaat moest volgens Donker deze politieke verantwoorde-lijkheid in Nederland ook op een-zelfde manier tot stand komen.
- 53 HTK 1854-1855, 19 februari 1855, 483-490.
- 54 HTK 1854-1855, 21 februari 1855, 519-520.
- 55 In 1868 werd minister van Marine Gerhard Pels Rijcken door de Hoge Raad veroordeeld tot een boete van tien gulden omdat hij zijn hond had uitgelaaten in een gebied waar een besmettelijke dierziekte heerste.
- 56 Notulen Raad van Ministers, 30 december 1853, NA 2.02.05.02 inv.nr. 25.
- 57 Notulen Raad van Ministers, 11 juli 1854, NA 2.02.05.02 inv.nr. 26.
- 58 HTK 1854-1855, 5 maart 1855, 553.
- 59 HTK 1854-1855, 6 maart 1855, 561-563, 569, 8 maart 1855, 587-590, 593-595, 597.
- 60 HTK 1855-1856, 11 april 1856, 665-666.
- 61 Van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, I, 136-137.
- 62 HTK 1855-1856, 11 april, 665, 15 april 1856, 717.
- 63 Van Zuylen schreef in zijn aantekeningen een satire op een van de laatste kabinetsvergaderingen, waarin hij de draak stak met het kabinet dat de grondwet met voeten zou treden (Korte uittreksels uit de Notulen van het verhandelde in eene der laatste zittingen van den ministerraad, NA 2.21.280 inv.nr. 79).
- 64 HTK 1854-1855, 22 november 1854, 82-83.
- 65 HTK 1854-1855, 29 november 1854, 192-195.
- 66 HTK 1854-1855, 1 december 1854, 219.
- 67 HTK 1854-1855, 31 mei 1855, 751.
- 68 KHA A46-11-3.
- 69 KHA A39- 11-28.
- 70 Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt*, 122-123.
- 71 Notulen Raad van Ministers, 13 september 1854, NA 2.02.05.02 inv.nr. 26.

- 72 Adrian, *Eerste en tweede open brief aan Mr. C.C.E. d'Engelbronner*, 11-12, D'Engelbronner, *Data et facta*, 21.
- 73 HTK 1854-1855, 30 november 1854, 209-210.
- 74 HTK 1855-1856, 20 november 1856, 130.
- 75 Van Assen aan Groen 27 mei 1856, in: *Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap: Briefwisseling 1808-1876*, 111, 228.
- 76 Van Assen aan Groen, 21 juni 1856, in: *Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap: Briefwisseling 1808-1876*, 111, 235, zijn vader was wegens corruptie en smaad ook al in opspraak geraakt, zie hiervoor hoofdstuk acht.
- 77 D'Engelbronner aan Huydecoper, oktober/november 1856, Ad'E H5.
- 78 D'Engelbronner, *Data et facta*, 3-4.
- 79 Adrian, *Eerste en tweede open brief aan Mr. C.C.E. d'Engelbronner*, 12-13. Volgens Adrian had d'Engelbronner zijn ridderschap in de Orde van de Nederlandse Leeuw te danken aan het schrijven van de brochure *Ontwerp der grondwetscommissie in den Minister-raad (20 mei 1848)*, die hij daarna op verzoek van Donker had vernietigd.
- 80 De Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit*, 60.
- 81 Ministerraad, 30 augustus 1855, NA 2.02.05.02 inv.nr. 27.
- 82 D'Engelbronner aan Huydecoper, 4 februari 1857, Ad'E H7.
- 83 Heemskerk aan d'Engelbronner, 13 maart 1858, Ad'E H8.
- 84 Huydecoper aan Boot, 23 maart 1858, Ad'E K1.
- 85 D'Engelbronner aan Huydecoper, voorjaar 1856, Ad'E K1.
- 86 Zijn carrière kreeg een nieuwe wending toen hij werd benoemd als secretaris van de Vereeniging van en voor Nederlandsche Industrieën. Diezelfde functie zou hij ook vervullen in de hoofdcommissie die was belast met de oprichting van een nationaal gedekken ter gelegenheid van de viering van het vijftigjarig herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1813.
- 87 Notulen Raad van Ministers, 13 november 1855, NA 2.02.05.02 inv.nr. 27.
- 88 [Van Hall], *De conservatieve partij in 1853 en 1856*, 10.
- 89 Zie hiervoor hoofdstuk tien.
- 90 Gleichman, *Mr. F.A. van Hall als minister*, 188-189.
- 91 Ibidem, 217-218.
- 92 Donker Curtius aan De Kempenaer, 11 juli 1856, GA 3297 inv.nr. 3a. Van Hall en Forstner hadden onenigheid over de oprichting van het nationale monument ter nagedachtenis aan de Tien-daagse Veldtocht in 1831 op de Dam in Amsterdam.
- 93 Notulen Raad van Ministers, 11 maart 1856, NA 2.02.05.02 inv.nr. 28.
- 94 HTK 1853-1854, 15 juli 1854, 1091.
- 95 Notulen Raad van Ministers, 19 mei 1856, NA 2.02.05.02 inv.nr. 28.
- 96 Van den Berg, Vis, *De eerste honderd-vijftig jaar*, 376-377.
- 97 Notulen Raad van Ministers, 8 juni 1856, NA 2.02.05.02 inv.nr. 28.
- 98 *De Noord-Brabander*, 17 juni 1856, nr. 71.
- 99 Donker Curtius aan De Kempenaer, 11 juli 1856, GA 3297 inv.nr. 3a.
- 100 Notulen Raad van Ministers, 16 juni 1856, NA 2.02.05.02 inv.nr. 28.
- 101 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 16 juni 1856, nr. 164.
- 102 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24 juni 1856, nr. 173.
- 103 Donker Curtius aan De Kempenaer, 11 juli 1856, GA 3297 inv.nr. 3a.
- 104 Ibidem.
- 105 F. van Rappard aan De Kempenaer, 18 juli 1856, GA 3297 inv.nr. 3a.
- 106 Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 46.
- 107 [Van Hall], *De conservatieve partij in 1853 en 1856*, 3-8.
- 108 Adrian, *Derde open brief aan Mr. C.C.E. d'Engelbronner*, 15-16.
- 109 HEK 1855-1856, 29 december 1855, 83.

- 1 *Algemeen Handelsblad*, 25 juni 1856, nr. 7654.
- 2 *Nederlandsche staatscourant*, 31 augustus 1856, nr. 207.
- 3 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 122.
- 4 Donker Curtius aan De Kempenaer, 11 juli 1856, GA 3297 inv.nr. 3a. Heemskerk dateert deze brief foutief één maand eerder, zie Heemskerk, *Levensbericht van Mr. J.M. de Kempenaer*, 70.
- 5 De Kempenaer aan Donker Curtius, 14 juli 1856, GA 3297 inv.nr. 3a.
- 6 Donker Curtius aan De Kempenaer, 24 januari 1857, GA 3297 inv.nr. 3a
- 7 *L'Indépendance Belge*, 4 april 1857, nr. 94.
- 8 *Utrechtsche provinciale en stads-courant*, 11 januari 1862, nr. 10.
- 9 НТК 1854-1855, 29 november 1854, 194.
- 10 Drentje, *Thorbecke*, 418-419.
- 11 *Algemeen Handelsblad*, 3 augustus 1855, nr. 7377.
- 12 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 16 november 1856, nr. 317, *Rotterdamsche courant*, 1 april 1858, nr. 78.
- 13 Donker Curtius van Tienhoven, *Een woord van Mr. B.W. Donker Curtius van Tienhoven aan Mr. de Bosch Kemper*, 3, 11-16.
- 14 De Greve, 'Levensbericht van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', 261-262.
- 15 *Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad*, 23 maart 1858, nr. 70.
- 16 D'Engelbronner aan Tydeman, 26 februari 1855, in: Tissot van Patot, *Dirk Donker Curtius*, 7. De aangehaalde brief moet zich bevinden in ELO 0640 inv.nr. 124, maar bij mijn bezoek in december 2016 (en nog in augustus 2017) was dit archiefstuk helaas zoek.
- 17 HEK 1853-1854, 11 april 1854, 126.
- 18 Donker Curtius aan G.A.G. van Maanen, 6 april 1854, NA 2.21.114 inv.nr. 316.
- 19 *Leidsch Dagblad*, 12 december 1862, nr. 862, 15 december 1862, nr. 864.
- 20 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 12 december 1862, nr. 343.
- 21 *Leidsch Dagblad*, 17 december 1862, nr. 866.
- 22 Lichtenauer, *De Nederlanders in Napoleons Garde d'Honneur*, 296-299.
- 23 Jorissen, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813*, VII-VIII.
- 24 Zie bijvoorbeeld de condoleancebrief die hij naar aanleiding van de dood van Gerrit Schimmelpenninck in oktober 1863 stuurde. Donker Curtius aan R.J. Schimmelpenninck, 7 oktober 1863, AS inv.nr. 1395.
- 25 Périer, *Dirk Donker Curtius*, 123.
- 26 *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 22 juli 1864, nr. 171.
- 27 *De Nederlandsche Spectator*, 23 juli 1864, nr. 30.
- 28 *Bataviaasch Handelsblad*, 21 november 1876, nr. 275.
- 29 Vogelsang, 'Iets over Mr. Dirk Donker Curtius', 817-818.
- 30 *Arnhemsche Courant*, 1 augustus 1864, nr. 3243, 2 augustus 1864, nr. 3244.
- 31 *Leidsch Dagblad*, 20 juli 1864, nr. 1354, 27 juli 1864, nr. 1360.
- 32 *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 29 juli 1864, nr. 177.
- 33 *Het Volksbelang*, 18 november 1876, nr. 47.
- 34 Périer, *Dirk Donker Curtius*, voorwoord, zie voor deze schets: Van Boven, *Afscheid van de wereld*.
- 35 *Bataviaasch Handelsblad*, 21 november 1876, nr. 275.
- 36 *De Nederlandsche Spectator*, 18 november 1876, nr. 47.
- 37 Van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis*, 11, 329, 333.
- 38 Oud, Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 28, 46.
- 39 Aerts, *Thorbecke wil het*, 579-580, 703, 731-737.
- 40 Boogman, *Rondom 1848*, 193, Fasseur, *Indischgasten*, 92, Hans, *Parade der politieke partijen*, 104.
- 41 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 27-30.
- 42 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 493.

- 43 Van den Berg, 'Eenvoudigheid en zuinigheid', 212-213.
- 44 Te Velde neemt bijvoorbeeld voor zijn studie naar de relatie tussen liberalisme en nationalisme vanaf 1870 het liberalisme van Thorbecke als vanzelfsprekend uitgangspunt: zie Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbesef*, 19-25.
- 45 Abrahams, *De pers in Zeeland*, 379.
- 46 Turpijn, *Mannen van gezag*, 205-216.
- 47 Aerts, *Thorbecke wil het*, 672-682.
- 48 Over de noodzaak tot afschaffing van de slavernij bestond een opvallende eensgezindheid, ook bij regeringsgezinden. De meningen over de snelheid waarmee dit moest gebeuren en de financiële compensatie verschilden wel. Velen wilden zich niet bij antislavernijbewegingen aansluiten omdat ze spot van tijdgenoten of negatieve beeldvorming bij de regering vreesden, zoals Donkers vriend De Kempenaer, zie Janse, *De afschaffers*, 76-79. De weinige keren dat Donker zich over de koloniën uitliet, betrof dat de koloniale baten en leek het lot van de inlanders ondergeschikt.
- 49 Aerts, *Thorbecke wil het*, 760.
- 50 Van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis*, 11, 54.

BRONNEN EN LITERATUUR

Archivalia

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

Archief Van Son (toegang 2016)

Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO)

Familie Tydeman (toegang 0540)

Gelders Archief (GA)

Archief familie Bosch van Rosenthal (toegang 0724)

Archief familie De Kempenaer (toegang 3297)

Haags Gemeentearchief (HGA)

Archief Nieuwe of Litteraire Sociëteit De Witte (toegang 0612-01)

Bevolkingsregister

Blauwboekjes (toegang P5247.0)

Handelingen Gemeenteraad 's-Gravenhage (HG'sG)

Historisch Centrum Overijssel (HCO)

Archief familie Van Ittersum (toegang 0239)

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG)

Archief familie De Bosch Kemper (toegang ARCH00100)

Koninklijke Bibliotheek (KB)

Archief Beyerman (toegang KW76)

Koninklijk Huisarchief (KHA)

Archief prinses Marianne (toegang A39)

Archief koning Willem II (toegang A40)

Archief Anna Paulowna, grootvorstin van Rusland (toegang A41)

Archief Sophie, prinses van Württemberg (toegang A46)

Nationaal Archief (NA)

Staatssecretarie (toegang 2.02.01)

Notulen Raad van Ministers (toegang 2.02.05.02)

Kabinet des Konings 1841-1897 (toegang 2.02.04)

Archief Eerste Kamer (toegang 2.02.13)

Ministerie van Justitie (toegang 2.09.01)

Archief Weitzel (toegang 2.21.007.60)

Archief Van Maanen (toegang 2.21.114)

Archief Thorbecke (toegang 2.21.161)

Archief Beelaerts van Blokland (toegang 2.21.253)

Archief J.P.P. van Zuylen van Nijvelt (toegang 2.21.280)

Archief Van Hoogstraten (toegang 2.21.333.01)

Onder-prefect 's-Gravenhage (toegang 3.02.10.04)

Particuliere archieven

Archief familie Donker Curtius, Londen (ADC)

Archief familie d'Engelbronner, Nijkerk (Ad'E)

Archief familie Schimmelpenninck, Diepenheim (AS)

Regionaal Archief Dordrecht (RAD)

Archief familie Blussé van Oud-Alblas (toegang 100)

Stadsarchief Amsterdam (SAA)

Archief van de familie Van Lennep (toegang 238)

Universiteitsbibliotheek Leiden (UBL)

Collectie Luzac

Utrechts archief (UA)

Archief Huis Amerongen (toegang 1001)

Periodieken

Handelingen Eerste Kamer (HEK)*Handelingen Tweede Kamer* (HTK)*Handelingen Verenigde Vergadering* (HVV)*Algemeen Handelsblad**Algemeen Nederlandsch nieuws en advertentie-blad**Arnhemsche Courant**Bataviaasch Handelsblad**Dagblad van 's Gravenhage**De Avondbode**De Bijenkorf**De Grondwet**De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant (staatkundig- nieuws-, handels- en advertentie-blad)*

De Nederlandsche Spectator
De Noord-Brabander: staat- en letterkundig dagblad
De Standaard, Staatskundig blad
De Tijd: godsdienstig-staatskundig dagblad
De Toekomst
Groninger Courant
Het Volksbelang
Le Constitutionnel
Le Messager de Gand
Leydsche Courant
Leidsch Dagblad
Leidse Studenten Almanak
L'Indépendance Belge
Nederlandsche gedachten
Nederlandsche Staatscourant
Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad
Nieuwe Rotterdamsche Courant, staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad
Opregte Haarlemsche Courant
Rotterdamsche Courant
Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden
Tijdschrift ter bevordering van nijverheid, Uitgegeven door de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij
Utrechtsche Courant
Utrechtsche provinciale en stads-courant: algemeen advertentieblad
Vaderlandsche Letteroefeningen
Vlissingsche Courant
Weekblad van het Regt
Zierikzeesche Nieuwsbode

Naslagwerken

Biographisch woordenboek der Nederlanden bevattende Levensbeschrijvingen van zoodanige Personen, die zich op eenigerlei wijze in ons Vaderland hebben vermaard gemaakt, A.J. van der Aa; voortgezet door K.J.R. van Harderwijk en G.D.J. Schotel, elfde deel (Haarlem 1865)

Biografisch woordenboek van Nederland, J. Charité (red.), deel II (Amsterdam 1985); J. Charité en A.J.C.M. Gabriëls (red.), deel IV (1994)

De briefwisseling van J.R. Thorbecke, Hooykaas, G.J., (red.), deel I (1830-1831) ('s-Gravenhage 1975); Hooykaas, G.J., (red.), deel II (1833-1836) ('s-Gravenhage 1979); Hooykaas, G.J., (red.), deel III (1836-1840) ('s-Gravenhage 1988); Hooykaas, G.J., (red.), deel IV (1840-1845) ('s-Gravenhage 1993); G.J. Hooykaas, F.J.P. Santegoeds (red.), deel V (1845-1853) (Den Haag 1996); G.J. Hooykaas, F.J.P. Santegoeds (red.), deel VI (1853-1862) (Den Haag 1998); G.J. Hooykaas (red.), deel VII (1862-1872) (Den Haag 2002)

- Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, H.T. Colenbrander (red.) zesde deel, eerste stuk ('s-Gravenhage 1911); H.T. Colenbrander (red.) zesde deel, derde stuk ('s-Gravenhage 1912); H.T. Colenbrander (red.) achtste deel, Regeering van Willem I 1815-1825, tweede stuk ('s-Gravenhage 1915); H.T. Colenbrander (red.) achtste deel, Regeering van Willem I 1815-1825, derde stuk ('s-Gravenhage 1916)
- Groen van Prinsterer, schriftelijke nalatenschap. Briefwisseling*, C. Gerretson (red.), deel I, 1808-1833 ('s-Gravenhage 1925); J.L. van Essen, C. Gerretson (red.), deel II, 1833-1848 ('s-Gravenhage 1964); H.J. Smit (red.), deel III, 1828-1866 ('s-Gravenhage 1949); J.L. van Essen, A. Goslinga (red.), deel IV, 1866-1876 ('s-Gravenhage 1967); J.L. van Essen (red.), deel V, 1827-1869 ('s-Gravenhage 1980); J.L. van Essen (red.), deel VI, 1869-1876 ('s-Gravenhage 1992)
- Nederland's Patriciaat, jaargang 36* (Den Haag 1950)
- Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, P.J. Blok en P.C. Molhuysen (red.) eerste deel (Leiden 1911); P.C. Molhuysen, P.J. Blok (red.), tweede deel (Leiden 1912); P.J. Blok, P.C. Molhuysen en L. Knappert (red.), vijfde deel (Leiden 1921); P.C. Molhuysen, P.J. Blok, K.H. Kossmann (red.), zevende deel (Leiden 1974)

Gedrukte bronnen

- Adrian, D.B., *Eerste en tweede open brief aan Mr. C.C.E. d'Engelbronner* ('s-Gravenhage 1857)
- Adrian, D.B., *Derde open brief aan Mr. C.C.E. d'Engelbronner, eervol ontslagen secretaris-generaal van Justitie* ('s-Gravenhage 1857)
- Andringa de Kempnaer, R.L. van, *Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie, ad interim, Mr. Dirk Donker Curtius* ('s-Gravenhage 1848)
- Andringa de Kempnaer, R.L. van, *Eene geschiedkundige bijdrage, tot eene juiste waardering der staatkundige gebeurtenissen in Nederland in de maand maart 1848* ('s-Gravenhage, Amsterdam 1852)
- Appeltère, A.W. van, *Pleitrede in de zaak van Hendrik Petrus Scholte, gewezen predikant der hervormde gemeente van Doveren, Genderen en Gansoyen, cum suis, appellant van een vonnis, door de correctionele regtbank te Gorinchem, op den 7 oktober 1835, ten hunnen laste gewezen. Uitgesproken in de teregtzitting van het Hoog Gerechtshof te 's Gravenhage, kamer van correctionele appellen, van den 2 december 1835* ('s-Gravenhage en Amsterdam 1836)
- Asmodée, *Het wassenbeeldenspel voorstellende de nieuwe ministers en de nieuwe bisschoppen* (Amsterdam 1853)
- Asmodée, *Sprekende Beelden, eene laatste voorstelling in het wassenbeeldenspel*, (Amsterdam 1853)
- Asmodée, *Een Haagsch oude-jaars avond-partijtje waarop groote mannen zich aanstellen als kleine kinderen. Luimige Scherts en verschrikkelijke Ernst* (Amsterdam 1853)
- Asmodée, *Van Hall weêr aan 't laadje, oud en nieuw* (Amsterdam 1854)
- Bevervoorde [tot Oldemeule], A.J.E. [Engelbert] van, *Brief aan Mr. Dirk Donker Curtius, met de nodige bijlagen, hem uit Parijs geschreven* (Amsterdam 1848)

- [Blussé, P.L.F.], *Nu of nooit; een ernstig woord aan alle gezeten burgers van Nederland*, (Dordrecht 1845)
- [Boissevain, J.H.G.], *Kritiek der Troonrede* (Kampen 1845)
- 'Boekbeschouwing. Gemeenzame Brieven over de gebeurtenissen van den dag, 1ste stuk, 102 blz., 's-Gravenhage, bij A.P. van Langenhuijsen, 1830', in: *Vertoogen over handel, staat- en letterkunde* (Amsterdam 1831) 39-61
- 'Boekbeschouwing. Gemeenzame Brieven over de gebeurtenissen van den dag, 1ste stuk, 102 blz., 's-Gravenhage, bij A.P. van Langenhuijsen, 1830 (tweede verslag)', in: *Vertoogen over handel, staat- en letterkunde* (Amsterdam 1831) 116-142
- Boekzaal der geleerde wereld; honderd en vier-en-tachtigste deel, voor maart 1807* (Amsterdam 1807)
- Boekzaal der geleerde wereld; honderd en vijf-en-tachtigste deel, voor september 1807* (Amsterdam 1807)
- [Bouricius, A.F.], *Aanmerkingen op het iets over het nut der ijzeren wegen, van Mr. D. Donker Curtius, door den Schrijver van de Stoomwegen* (Arnhem 1837)
- Boymans, J.A., *De Garde d'Honneur, of Episode der Regering van Napoléon Buonaparte door J.A. Boymans van Utrecht, in 1813 als Garde d'Honneur opgeschreven (uit het Fransch)* (Zutphen 1823)
- [Box, H.], *Staatkundige brieven aan een lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 3e brief* ('s-Gravenhage 1844)
- [Box, H.], *Staatkundige brieven aan een lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, vierde brief* ('s-Gravenhage 1845)
- [Box, H.], *Staatkundige brieven aan de negen leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal die het voorstel tot herziening der grondwet deden, zesde brief* ('s-Gravenhage 1845)
- Brieven over het regt van verkiezing door de redactie van den Standaard, 1^e brief* ('s-Gravenhage 1831)
- Brieven over het regt van verkiezing door de redactie van den Standaard, 2^e brief* ('s-Gravenhage 1831)
- Catalogus eener belangrijke en uitgebreide verzameling boeken, uitmakende de bibliotheken nagelaten door de heeren Mr. F.C. Donker Curtius, Lid van den Hoogen Raad der Nederlanden, Mr. A.J. Korteweg, Rechter in de Arrondissements-Rechtbank te 's Hertogenbosch, Dr. P.A. Tiele, Bibliothecaris der Rijks-Universiteit te Utrecht, en anderen, waarvan de verkooping zal plaats hebben op Zaterdag 26 October 1889 en volgende dagen, des avonds te 6 1/2 ure, door en ten huize van Martinus Nijhoff, Boekhandel te 's Gravenhage, Nobelstraat 18* ('s-Gravenhage 1889)
- De schadelijkheid der Handel-Maatschappij, aangetoond door den tegenwoordigen minister van Justitie, Mr. Dirk Donker Curtius* (Amsterdam 1848)
- Dijkmeester, H.J., *Iets over het bestaan van de regtsmagt der dijkstoelen en heemraadschappen* (Tiel 1836)
- Donker Curtius, *Theses Juridicae Inaugurales* (Leiden 1811)
- [Donker Curtius, D.], *Aanmerkingen op het besluit van den 5^{den} October 1822, houdende voorziening aangaande de conflicten van attributien, ter gelegenheid van zekere, binnen 's Gravenhage gedane, heffing op de tarwe en rogge, ten behoeve van eene spaarkas, en van zeker rechtsgeding daaruit ontsproten; waarin, op den 14 Januarij 1825, een Conflict van Attributien, door den Gouverneur van Zuid-Holland is opgeworpen; met de Stukken, behoorende tot deze zaak* (Amsterdam 1825)

- Donker Curtius, D., 'Beredeneerd advijs van M.D. Donker Curtius, J.U. Doctor en Advocaat bij het hoog gerechtshof, te 's Gravenhage', in: J.J.J. Coché-Mommens, *Procès de M. Édouard Ducpétiaux, auteur d'un article inséré dans Le courrier des Pays-Bas, et M. J.J.J. Coché-Mommens, imprimeur du même journal, accusés du crime prévu par l'article 1er de l'arrêté du 20 avril 1815 sur les séditions* (Bruxelles 1829) 24-34
- [Donker Curtius, D.], *Gemeenzame brieven over de gebeurtenissen van den dag, eerste stuk* ('s-Gravenhage 1830)
- [Donker Curtius, D.], *Gemeenzame brieven over de gebeurtenissen van den dag, tweede stuk* ('s-Gravenhage 1831)
- [Donker Curtius, D.], *Gemeenzame brieven over de gebeurtenissen van den dag, derde stuk* ('s-Gravenhage 1833)
- [Donker Curtius, D.], *Traduction d'une brochure Hollandaise, intitulée: Lettres Familières sur les événements du jour, Lettre troisième, de B à A* (La Haye 1833)
- Donker Curtius, D., *De regtsmagt der hooge- en andere heemraadschappen betwist, pleitrede van Mr. Dirk Donker Curtius* ('s-Gravenhage 1834)
- Donker Curtius, D., *Beantwoording der verdediging van de regtsmagt der heemraadschappen* ('s-Gravenhage 1835)
- Donker Curtius, D., *Verdere bestrijding der regtsmagt van heemraden door Mr. Dirk Donker Curtius* ('s-Gravenhage 1836)
- Donker Curtius, D., *Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland door Mr. Dirk Donker Curtius* ('s-Gravenhage 1837)
- Donker Curtius, D., *Een woord van Mr. Dirk Donker Curtius over de vraag door wien den ijzeren wegen moeten worden aangelegd en geëxploiteerd* ('s-Gravenhage 1838)
- Donker Curtius, D., *Pleitrede van Mr. Dirk Donker Curtius voor den Hoogen Raad der Nederlanden: ten behoeve van C.A. Thieme, drukker en uitgever der Arnhemse Courant, requirant in cassatie, uitgesproken den 12den Julij 1839* (Arnhem 1839)
- Donker Curtius, D., *Orde* (Arnhem 1839)
- Donker Curtius, D., *De onbevoegdheid van de helft der leden van de Staten-Generaal van het gesloopte Koninkrijk der Nederlanden* (Arnhem 1839)
- Donker Curtius, D., *Proeve eener nieuwe grondwet, door Mr. Dirk Donker Curtius* (Arnhem 1840)
- Donker Curtius, D., *Aan alle vrienden van orde en vrijheid* ('s-Gravenhage 1844)
- Donker Curtius, D., *Tweede brief aan alle vrienden van vrijheid en orde* ('s-Gravenhage 1845)
- [Donker Curtius van Tienhoven, W.B.], *Bijdragen tot den waterstaat der Nederlanden, bijzonder in opzigt tot zeker ontwerp van den inspecteur-generaal J. Blanken J.z., tot afdamming der rivier de Merwede* (Dordrecht 1819)
- [Donker Curtius van Tienhoven, W.B.], *Vrijmoedige gedachten over de tegenwoordige huishouding van staat der Nederlanden, ten gevolge van de brieven over den tegenwoordigen toestand des koophandels in den Nederlanden, briefsgewijze medegedeeld* (Amsterdam 1819)
- [Donker Curtius van Tienhoven, W.B.], *Vrijmoedige gedachten over de tegenwoordige huishouding van staat der Nederlanden, ten gevolge van de brieven over den tegenwoordigen toestand des koophandels in den Nederlanden, briefsgewijze medegedeeld*, 11 (Amsterdam 1819)

- [Donker Curtius van Tienhoven, W.B.], *Vrijmoedige gedachten over de tegenwoordige huishouding van staat der Nederlanden, punten van verbetering en bezuiniging in de algemene administratie; op het krijgswezen en de justitie enz. enz., briefsgewijze medegedeeld* (Amsterdam 1822)
- Donker Curtius van Tienhoven, W.B., *Iets over de theorie der straffen en het bewijs der misdaden naar aanleiding van het ontwerp van het Strafwetboek voor de Nederlanden* (Utrecht 1827)
- Donker Curtius van Tienhoven, W.B., *Een woord van Mr. B.W. Donker Curtius van Tienhoven aan Mr. de Bosch Kemper* ('s-Gravenhage 1858)
- Dutillieux, J.Th., 24-25 Februarij. *Vervolg en slot der hoogst ernstige zaak, waarvan Le Courier Batave en De Burger, benevens De Volksbode melding gemaakt hebben, door een oog- en oorgetuige* (Rotterdam 1848)
- Eck, D. van, [C.A. Tamse red.], *Memoires van een enfant terrible, Politieke herinneringen van de Zeeuwse liberale afgevaardigde Mr. Daniël van Eck aan vijfender-tig jaar Kamerlidmaatschap 1849-1884* (Middelburg 1975)
- Engelbronner, C.C.E. d', *Data et facta uit en sedert het laatste halfjaar van mijn ambtelijk leven* ('s-Gravenhage 1858)
- Groen van Prinsterer, G., *Grondwetsherziening en eensgezindheid* (Amsterdam 1849)
- Groen van Prinsterer, G., *De ministeriën De Kempenaer en Thorbecke, in hun politieke verwantschap beschouwd* (Amsterdam 1849)
- Mr. H. v. A. (pseud. A.W. Engelen), *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenooten* (Tiel 1884)
- [Hall, F.A. van], *De conservatieve partij in 1853 en 1856* (Amsterdam 1857)
- Hogendorp, G.K. van, *De Scheiding van Holland en België* ('s-Gravenhage 1830)
- Hogendorp, G.K. van, *De Prins van Oranje* ('s-Gravenhage 1830)
- Hogendorp, G.K. van, *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp uitgegeven door Mr. H. graaf van Hogendorp, vierde deel* ('s-Gravenhage 1887), vijfde deel 1813-maart 1815 ('s-Gravenhage 1901)
- Hulst, K. van. *De Staatkundige Tooverlantaren of Utopisch-Politische Snelwagen, rijdt af bij K. van Hulst te Kampen* (Kampen 1845)
- Lennep, J. van, *Brief aan Mr. D. Donker Curtius, s.s.t.t.* (Amsterdam 1848)
- Libry Bagnano, G.L.B., *De l'autocratie de la presse, et des moyens d'organiser son action périodique et commerciale, dans l'intérêt de la stabilité des états et de la prospérité des peuples* (La Haye 1834)
- Libry Bagnano, G.L.B., *Appel de Libry-Bagnano à l'opinion publique en réponse à ses calomniateurs, avec pièces justificatives* (Amsterdam 1835)
- Marre, V. de la, 'La Belgique et la Hollande. Lettre à Lord Aberdeen', in: *The Edinburgh Review: Or Critical Journal* (1833) 412-460
- Message from the President of the United States in compliance with a resolution of the senate of the 12th of October, 1837, in relation to the capture and sequestration of the ship Mary and cargo, of Baltimore, by the Dutch government, in 1800*, in: U.S. Congressional Serial Set Vol. No. 314, Session Vol. No. 1, 25th Congress, 2nd Session, S. Doc. 13

- Nierop, A.S. van, *De brief van Mr. J. van Lennep aan Mr. D. Donker Curtius getoetst aan politiek en logika* (Amsterdam 1848)
- Olivarius [pseud. F.A. van Hall c.s.], *Staatkundige Opmerkingen, deel 1 t/m LXXIV* (Amsterdam 1848)
- Outerer, G.P. van, *De regtsmagt van het Hoogheemraadschap van Rijnland verdedigd* (Leyden 1835)
- Patricius (pseud. A.J.E. Engelbert van Bevervoorde tot Oldemeule), *Drie vragen aan Mr. Dirk Donker Curtius betreffende zijn tweeden brief aan alle vrienden van vrienden van vrijheid en orde* ('s-Gravenhage 1845)
- Posthumus, R., *Een woord ter opwekking van den volksgeest in het zwijgend Friesland, met eene opdracht aan den W.E.Z.G. Heer en Mr. Dirk Donker Curtius, advocaat te 's Gravenhage* (Dockum 1840)
- Potter, L.J.A. de, *Procès de M. de Potter: défenseurs Me van Meenen et Me Sylvain van de Weyer, avocats a la Cour Supérieure de Justice, a Bruxelles* (Bruxelles 1829)
- Proeve over de verantwoordelijkheid van ministers en andere ambtenaren door de redactie van den Standaard* ('s-Gravenhage 1831)
- Roest van Limburg, T.M., *Liberalismus* (Leiden 1837)
- Roest van Limburg, T.M., *Ontwerp van regtstreekse verkiezingen en zamenstelling der Staten-Generaal in Nederland* (Arnhem 1839)
- Sautijn Kluit, W.P., *De Tolk der Vrijheid, enz., overgedrukt uit de Nederlandsche Spectator* (1877)
- Sautijn Kluit, W.P., *Asmodee en De Burger, overgedrukt uit de Nederlandsche Spectator* (1878)
- Sautijn Kluit, W.P., 'Het Journal de La Haye door Mr. W.P. Sautijn Kluit', in: *Handelingen der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 19den Juni 1879, in het gebouw der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (Leiden 1879) 1-159
- Sautijn Kluit, W.P., *De miniatuur-couranten of lilliputters, door Mr. W.P. Sautijn Kluit, overgedrukt uit de handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1882-1883* (Leiden 1883)
- Sautijn Kluit, W.P., *De Staatkundige Tooverlantaarn, of Utopisch-Politische Snelwagen, overgedrukt uit de Nederlandsche Spectator, nrs. 30, 31, 32, 33, 34 en 35* (1883)
- Sautijn Kluit, W.P., *De Hydra en Asmodée, overgedrukt uit de Nederlandsche Spectator, No. 30 en volgende nummers* (1886)
- Sautijn Kluit, W.P., 'Arnhemsche couranten', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel*, derde reeks, eerste deel (Amsterdam 1892)
- Sautijn Kluit, W.P., 'Dagblad-vervolgingen in België, 1815-1830', in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven vroeger door Mr. Is. An. Nijhoff en P. Nijhoff, thans door Dr. R. Fruin, hoogleeraar te Leiden* ('s-Gravenhage 1892) 307-394
- Sautijn Kluit, W.P., 'Het Algemeen handelsblad van 1828 tot 1865, en Geschiedenis der Nederlandsche dagbladpers tot 1813', in: *Nagelaten geschriften van Mr. W.P. Sautijn Kluit* (Amsterdam 1896) 5-86

- Severus [pseud. Van J. Bakker Korff], *De staatkundige beginselen van den Minister Donker Curtius, aan zijne handelswijze getoetst* (Rotterdam 1848)
- Steur J., ‘November 1813. Een handschrift van mr. Hendrik baron Collot d’Escury, heer van Heinenoord, meegedeeld door J. Steur’, in: *BMHG deel 77* (1963) 203-238
- Tex, C.A. den, ‘Proeve over de Verantwoordelijkheid van Ministers en andere Ambtenaren door de Redactie van den Standaard’, in: *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving* (1832) 520-539
- Thorbecke, J.R., *Bijdrage tot de herziening der grondwet* (Leiden 1848)
- Thorbecke, J.R., ‘Dagverhaal van Thorbecke. Maart 1848. Uitgegeven door Mr. W. Thorbecke’, in: *De Gids* (1903) 466-492
- Verklaring van de Amstel-Sociëteit, Vastgesteld in de Vergadering der Amsterdamse en Buiten-leden, gehouden op 21 maart 1848* (Amsterdam 1848)
- Vogelsang, A., ‘Iets over Mr. Dirk Donker Curtius’, in: *Politieke bijdragen tot de geschiedenis des vaderlands in de jaren 1847 en 1848* (Utrecht 1848) 817-818
- Willigen, P. van der, *Iets over Hendrik Herman Donker Curtius, in leven predikant te Arnhem, bij zijne nagelatene leerredenen* (Arnhem 1840)

Onuitgegeven bronnen

- Schouwenaar, J., *De Arnhemse Courant: onafhankelijk of gebonden? Een onderzoek naar de houding van de Arnhemse Courant ten opzichte van D. Donker Curtius en J.R. Thorbecke in de jaren 1839-1848* (Doctoraalscriptie Utrecht 1980)
- Tissot van Patot, M., *Dirk Donker Curtius, een vriend van orde en vrijheid* (Doctoraalscriptie Utrecht 1980)
- Valstar, L. *De Onpartijdige, de rol van een oppositiekrant 1833-1839* (Doctoraalscriptie Utrecht 1988)

Literatuur

- Abrahams, H.P., *De pers in Zeeland, 1758-1900; Beschrijving van de in Zeeland uitgegeven dag- en weekbladen en periodieke geschriften van 1758 tot ultimo december 1900* ('s-Gravenhage 1912)
- Aerts, R.A.M., *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam: 1997)
- Aerts, R.A.M., *Het aanzien van de politiek; Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009)
- Aerts, R.A.M., ‘Nationale beginselen? Een transnationale geschiedenis van politiek en grondwet in de negentiende eeuw’, *BMGN – LCHR* (2009) 580-598
- Aerts, R.A.M., *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman* (Amsterdam 2018)

- Albers, P.J., *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, tweede deel (Nijmegen 1904)
- Alberts, A., *Baud en Thorbecke, 1847-1851* (Utrecht 1939)
- Bauwens, E.C.G., *Het Nationaal Gerechtshof 1802 – 1811* (Amsterdam 1997)
- Beekelaar, G.A.M., *Rond grondwetsherziening en herstel der hiërarchie, de Hollandse katholieke jongeren 1847-1852* (Hilversum 1964)
- Beekelaar, G.A.M., 'De Arnhemse Courant in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: idem, *Maar wat is het toch voor eene courant? De Arnhemsche?*, *Opstellen over de Arnhemsche Courant 1830-1850* (Arnhem 1981) 5-23
- Berg, J.Th.J., *De toegang tot het Binnenhof, de maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Weesp 1993)
- Berg, J.Th.J. van den, "'Eenvoudigheid en zuinigheid"; Typologie van de negentiende-eeuwse liberale politicus', in: *DNPP Jaarboek 1992* (Groningen 1993) 211-221
- Berg, J.Th.J. van den, en J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar parlementaire geschiedenis van Nederland 1796 – 1946* (Amsterdam 2013)
- Blok, L., *Stemmen en kiezen, Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen 1987)
- Boer, M.G. de, 'Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden (1833)', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* (1934) 119-135
- Boersema, K.H., *Johan Rudolph Thorbecke, een historisch-critische studie* (Leiden 1949)
- Boogman, J.C., *Nederland en de Duitse Bond, 1815-1851* (Groningen 1955)
- Boogman, J.C., *Rondom 1848, De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1978)
- Bos, D., *Waarachtige volksvrienden, De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001)
- Bos, E., *Souvereiniteit en Religie, Godsdienstvrijheid onder de eerste Oranjevorsten* (Hilversum 2009)
- Bos-Rops, J.A.M.Y., 'Van generaliteitsland tot provincie; Noord-Brabants grondgebied in de jaren 1793 – 1818', in: J.A.M.Y. Bos-Rops, J.G.M. Sanders, A.P. van Vliet (red.), *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse Tijd 1794-1814* (Hilversum 2002) 15-47
- Bosch Kemper, J. de, 'Levensbericht van Jhr. Mr. Anthon Gerard Alexander Ridder van Rappard', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Leiden 1870) 123-234
- Bosch Kemper, J. de, *De Geschiedenis van Nederland na 1830*, deel 2 (Amsterdam 1874), deel 4 (Amsterdam 1875), deel 5 (Amsterdam 1882)
- Bosscha J., *Het leven van Willem den Tweede, Koning der Nederlanden en Groot-Hertog van Luxemburg* (Amsterdam 1852)
- Boven, M.W. van, *Afscheid van de wereld: De autobiografie van Boudewijn Donker Curtius 1746 – 1832* (Hilversum 2010)
- Braak, B. van den, *De Eerste Kamer, Geschiedenis, samenstelling en betekenis 1815-1995* (Den Haag 1995)
- Brugmans, I.J., 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', in: P.A.M. Geurts en F.A.M. Messing (red.), *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie*, deel 11 (Den Haag 1977), 110-128

- Bruijn, J.R., H.J. den Heijer en H. Stapelkamp, *Julius Constantijn Rijk, zeeman en minister, 1787-1854* (Amsterdam 1991)
- Colenbrander, H.T. 'Bijdragen tot de kennis van het jaar 1848', in: *Onze Eeuw* (1905) 45-86
- Colenbrander, H.T. 'Het jaar 1848 in Nederland', in: *Onze Eeuw* (1905) 227-273
- Colenbrander, H.T., *Het ontstaan der grondwet. Bronnenverzameling. Tweede deel 1815* ('s-Gravenhage 1909)
- Colenbrander, H.T., *Willem 11, Koning der Nederlanden* (Amsterdam 1938)
- Delbecke, B., 'Ambitieuze verdedigers van het eigen vrije woord. Advocaten en de ijver voor de vrijheid van de drukpers in de Belgische grondwet, 1830-1831', in: G. Martyn, G. Donker, S. Faber en D. Heirbaut, *Geschiedenis van de advocatuur in de Lage Landen* (Hilversum 2009) 137-158
- Delbecke, B., *De lange schaduw van de grondwetgever, Perswetgeving en persmisdrijven in België (1831-1914)* (Gent 2012)
- Démier, F., *La France du XIXe siècle 1814-1914* (Paris 2000)
- Deneckere, G., *Sire, het volk mort, Sociaal protest in België 1831-1918* (Antwerpen, Baarn, Gent 1997)
- Drentje, J., *Thorbecke, een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004)
- Duyverman, J.P., *Uit de geheime dagboeken van Aeneas Mackay, dienaar des konings 1806-1876* (Houten 1987)
- Dyserinck, J., *Het studentenleven in de literatuur: de medewerkers van Klikspaan* (Amsterdam 1908)
- Fasseur, C., *Indischgasten* (Amsterdam 1997)
- François, L., 'De petitiebeweging in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: balans van het onderzoek', in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming in Willem 1's koninkrijk (1815 – 1830)* (Brussel 1992) 122-170
- Furneé, J.H., 'In Good Company: Class, Gender and Politics in The Hague's Gentlemen's Clubs, 1750-1900', in: G. Morton, R.J. Morris, B.M.A. de Vries (red.), *Civil Society, Associations and Urban Places: Class, Nation and Culture in Nineteenth-Century Europe* (Aldershot 2006) 117-138
- Gelder, H.E. van, *'s-Gravenhage in zeven eeuwen* (Amsterdam 1937)
- Gelder, W. de, *De regering en het negenmannenvoorstel 1844-1845* (Utrecht 1987)
- Giele, J.J., *De pen in de aanslag, revolutionairen rond 1848* (Bussum 1968)
- Gleichman, J.G., *Mr. F.A. van Hall als minister, mededeelingen en herinneringen* (Amsterdam 1904)
- Greve, F. de, 'Levensbericht van Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius van Tienhoven', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Leiden 1858) 243-262
- Hans, D., *Parade der politieke partijen: korte schets van het partij-wezen in Nederland* (Putten 1937)
- Harrison, R., *Bentham* (London 1983)
- Heemskerk, Az. J., *Levensbericht van Mr. J.M. de Kempenaer, overgedrukt uit de handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1869-1870* (Leiden 1870)

- Holthoorn, F.L. van, 'Thorbecke and Dutch Liberalism', in: S. Groeneveld en M. Wintle (red.), *Under the sign of liberalism, varieties of liberalism in past and present, Britain and the Netherlands XI*, (Zutphen 1997) 46-61
- Hooykaas, G.J., 'Het Leidse postkantoor in opspraak', in: *Leids jaarboekje* (1989) 123-129
- Hooykaas, G.J., 'Thorbecke en de pers', in: *BMGN* (1990) 39-53
- Hooykaas, G.J., 'Koning Willem III en de grondwet in april 1853', in: *BMGN - LCHR* (1994), 53-56
- Houkes, J.M. 'Het succes van 1848, Politiek in de Aprilbeweging', in: J. Vis, W. Janse (red.), *Staf en storm, Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum 2002), 87-104
- Huard, R., 'Les débuts du radicalisme, un idéal de vraie république à l'épreuve de la vie politique', in: S. Berstein en M. Ruby (red.), *Un siècle de radicalisme* (Vileneuve d'Ascq 2004), 15-28
- Hugenholtz, W.R., *Het geheim van Paleis Kneuterdijk, De wekelijkse gesprekken van koning Willem III met zijn minister J.C. Baud over het koloniale beleid en de herziening van de grondwet 1841-1848* (Leiden 2008)
- Janse, M., *De afschaffers, publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007)
- Jansen, C.H.J., 'H.C. Cras', in: E.O.G. Haitsma Mulier, C.L. Heesakkers, P.J. Knegtmans, A.J. Kox en T.J. Veen (red.), *Athenaeum Illustre, Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632 – 1877* (Amsterdam 1997) 287-309
- Janssen, J.P., 'De courant tussen de rails, de publieke mening en de eerste spoorwegen in Nederland', in: G.A.M. Beekelaar (red.), *Maar wat is het toch voor eene courant? De Arnheemsche?, Opstellen over de Arnheemsche Courant 1830-1850* (Arnhem 1981) 121-142
- Jong, R. de, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887* (Hilversum 1999)
- Jorissen, Th., *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813* (Groningen 1864)
- Jurriaanse, M.W., *De Nederlandse Ministers van Buitenlandse Zaken* (Den Haag 1974)
- Knegtmans, P.J., *Professoren van de stad, Het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam, 1632 – 1960* (Amsterdam 2007)
- Koch, J., *Koning Willem I, 1772-1843* (Amsterdam 2013)
- Kok, G., *Van Raad van Brabant naar Gerechtshof's-Hertogenbosch, Zes eeuwen rechtsspraakgeschiedenis* (Hilversum 2008)
- Kossmann, E.H., *De Lage Landen 1780-1980, Deel 1, 1780-1914* (Amsterdam 1986), vijfde druk
- Kroeze, R., 'Een typisch Hollandse politicus? Floris Adriaan van Hall, Holland en politieke verandering in de jaren 1840', in: *Holland* (2009) 14-36
- Laarse, R. van der, 'De Deugd en het Kwaad, Liberalisme, conservatisme en de erfenis van de Verlichting', in: J.C.H. Blom en J. Talsma, *De verzuiling voorbij: godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000) 2-45

- Lemmens, W., ‘Het ontluikend liberalisme: Franse migranten, hun netwerken en journalistieke activiteiten in de Zuidelijke Nederlanden (1815-1820)’, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis / Revue Belge de Philologie et d’Histoire* 89 (2011) 1165-1193
- Lemmens, W., “‘Une terre hospitalière et libre’?” Franse migranten tussen restauratie en revolutie in het Brussel van Willem I (1815-1830)’, in: *De Negen-tiende Eeuw* 36 (4) (2012) 263-284
- Lennepe, M.F. van, *Het leven van Mr. Jacob van Lennepe*, tweede deel (Amsterdam 1909)
- Lichtenauer, W.F., *De Nederlanders in Napoleons Garde d’Honneur* (Rotterdam, Den Haag 1971)
- List, G.A. van der, ‘J.R. Thorbecke (1798-1872)’, in: G.A. van der List en P.G.C. van Schie (red.), *Van Thorbecke tot Telders, Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940* (Assen 1993) 23-37
- Lok, M., *Windvanen, Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie (1813-1820)* (Amsterdam 2009)
- Louter, J. de, ‘Herinneringen van Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden, voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Medegedeeld door Mr. J. de Louter, Met een voorwoord van Jhr. Mr. J.W.G. Boreel van Hogelanden’, in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* (Utrecht 1931) 321-396
- Mandele, K.E. van der, *Het liberalisme in Nederland; Schets van de ontwikkeling in de negentiende eeuw* (Arnhem 1933)
- Margry, P.J., ‘Imago en identiteit. De problematische manifestatie van “het katholieke” in de Nederlandse samenleving rond het midden van de negentiende eeuw’, in: J. Vis, W. Janse (red.), *Staf en storm: het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in Nederland: actie en reactie* (Hilversum 2002) 64-86
- Mathijssen, M., *Jacob van Lennepe, een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018)
- Meeter, E., *Willem I, Willem II, Kranten kerkers en koningen, Ingeleid en geannoteerd door J.C. Kikkert* (Soesterberg 2002)
- Meulen, D. van der, *Koning Willem III, 1817-1890* (Amsterdam 2013)
- Montijn, A.M.M. en J. Gram, *Gedenkboek der Nieuwe of Littéraire Sociëteit te 's-Gravenhage, ter gelegenheid van haar honderdjarig bestaan, samengesteld door Mr. A.M.M. Montijn, Commissaris dier Sociëteit, met medewerking van Johan Gram* ('s-Gravenhage 1902)
- Naber, J.W.A., *Joan Melchior Kemper, 1776-1824* (Haarlem 1913)
- Oddens, J. en J. Turpijn, ‘Waarheid en gezond verstand in het Nederlandse parlement rondom 1798 en 1848’, in: *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (Amsterdam 2010) 23-36
- Oddens, J., *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012)
- Otterspeer, W., *Groepsportret met Dame, De werken van de wetenschap, de Leidse Universiteit 1776 – 1876* (Amsterdam 2005)
- Oud, P.J. en J. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland* (Assen 1997)

- Périer, O., *Dirk Donker Curtius, Ministre d'Etat Néerlandais* (La Haye, Anvers 1876)
- Prak, M.R., *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen 1999)
- Prins, B. de, *Voor Keizer en Koning, Leonard du Bus de Gisignies 1780-1849, Commissaris-Generaal van Nederlands-Indië* (Amsterdam 2002)
- Raak, A.A.G.M. van, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.* (Amsterdam 2001)
- Raalte, E. van, *Staatshoofd en ministers, Nederlandse Constitutionele Monarchie, Historisch-staatrechtelijk belicht* (Zwolle 1970)
- Riemens, H., *Het Amortisatie-Syndicaat, een studie van de staatsfinanciën onder Willem I* (Amsterdam 1935)
- Robijns, M.J.F., *Radicalen in Nederland (1840 – 1851)* (Leiden 1967)
- Rogier, L.J. en N. de Rooy, *In vrijheid herboren, Katholiek Nederland 1853-1953* ('s-Gravenhage 1953)
- Rooy, P. de, 'Inleiding', in: J. Vis, W. Janse (red.), *Staf en storm, Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum 2002), 9-16
- Ruller, S. van, *Genade voor recht, Gratieverlening aan ter dood veroordeelden in Nederland 1806-1870* (Amsterdam 1987)
- Rutjes, M., *Door gelijkheid gegrepen, Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen 2012)
- Rutjes, M., 'Onderdrukt onbehagen, Het ontstaan van de repressieve staat in Nederland 1780-1815', in: P. van Dam, Jouke Turpijn en Bram Mellink (red.), *Onbehagen in de polder: Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014) 23-42
- Santen, J.H. von, 'De Amstelsocieteit: liberale organisatie in Nederland in de jaren 1846-51', in: *Figuren en Figuraties. Acht opstellen aangeboden aan J.C. Boogman* (Groningen 1979) 113-154
- Sas, N.C.F. van, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot, Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen 1985)
- Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004)
- Schama, S., *Patriots and Liberators: Revolution in the Netherlands, 1780-1813* (New York 1977)
- Schneider, M. en J. Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydyinghe' tot dagblad* (Baarn 1979)
- Schouwenaar, J., *Frederik van Sorge en de Vlissingse Courant* (Middelburg 1998)
- Schouwenaar, J., *Tussen Beurs en Binnenhof. J.W. van der Biesen en de politieke journalistiek van het Handelsblad (1828-1845)* (Amsterdam 1999)
- Secker, W.P., *Ministers in beeld, de sociale en functionele herkomst van de Nederlandse ministers (1848 – 1990)* (Leiden 1991)
- Secker, W.P., 'Parlementaire oppositie vóór 1848. De volhardingspolitiek van Lodewijk Caspar Luzac, opposant malgré lui', in: *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (1999) 73-87
- Slijkerman, D., *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid, de verhouding tussen koning, kabinet, kamer en kiezer, 1848-1905* (Amsterdam 2011)

- Smits, C., *De afscheiding van 1834, vijfde deel, Documenten uit het archief ds. H.P. Scholte, bewaard te Pella, Iowa, U.S.A. (vervolg)* (Dordrecht 1982)
- Smits, C., *De afscheiding van 1834, zesde deel, Het Réveil en ds. H.P. Scholte. Correspondentie* (Dordrecht 1984)
- Sperber, J., *The European Revolutions, 1848-1851*, second edition (Cambridge 2005)
- Stein, H., 'Der Amsterdamer Arbeiterbildungsverein von 1847 und die Vorläufer der modernen sozialen Bewegung in Westeuropa', in: *International Review for Social History* (1937) 105-170
- Steintrager, J., *Bentham* (London 2005)
- Stemvers, F.A., *Meisjes van plezier. De geschiedenis van de prostitutie in Nederland* (Weesp 1985)
- Stokvis, P.R.D., 'Amerikaanse ooggetuigen over het revolutiejaar 1848 in Nederland', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, Deel 92* (Den Haag 1977) 394-405
- Stokvis, P.R.D., 'Blauwboekjes over de verborgenheden van Den Haag, 1828-1853', in: *Maatstaf* (1984) 16-26
- Stuurman, S., *Wacht op onze daden; Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (Amsterdam 1992)
- Stuurman, S., 'James Watt en Jan Salie. Over de verhouding tussen politieke geschiedenis en techniekgeschiedenis', in: *Gewina* (1995) 333-341
- Suttorp, L.C., *F.A. van Hall en zijne constitutioneele beginselen* (Amsterdam 1932)
- Tellegen, B.D.H., '1848. Het voorspel van de herziening der Grondwet', in: *De Gids* (1883) 1-37
- Theeuwens, P., 'Een conservatief-liberaal die steeds zichzelf gelijk bleef. Jacob Mattheus de Kempnaer op het nationale politieke toneel, 1844-1869', in: O. Boonstra, R. Nijhof (red.), *200 jaar De Kempnaer, advocaten in Arnhem* (Hilversum 2016) 87-114
- Thorbecke, J.R., *Aanteekening op de grondwet* (Amsterdam 1839)
- Thorbecke, J.R., 'Dagverhaal aan Adelheid', in: *De Gids*, (1903) 466-492
- Tienhoven, G. van, 'Levensbericht van Mr. C.H.B. Boot', in: *Levensberichten der afgestorven medeleden Van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, bijlage tot de handelingen van 1893* (Leiden 1893) 157-187
- Turpijn, J., *Mannen van gezag, De uitvinding van de Tweede Kamer, 1848-1888* (Amsterdam 2008)
- Uitterhoeve, W., *1813 – Haagse bluf, De korte chaos van de vrijwording* (Nijmegen 2013)
- Valk, J.P. de, 'Landsvader of landspaus? Achtergronden van de visie op kerk en school bij koning Willem I (1815 – 1830)', in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815 – 1830)*, (Brussel 1992) 76-97
- Velde, H. te, *Gemeenschapszin en plichtsbesef, Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* ('s-Gravenhage 1992)
- Velde, H. te, 'Onderwijzers in parlementaire politiek. Thorbecke, Guizot en het Europese liberalisme', in: *BMGN* (1998), 322-343
- Velde, H. te, *Stijlen van leiderschap, Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002)

- Velde, H. te, 'De domesticatie van democratie in Nederland. Democratie als strijdbegrip van de negentiende eeuw tot 1945', in: *BMGN – LCHR* (2012) 3-27
- Velzen, P.L.G. van, *De ongekende ministeriële verantwoordelijkheid, theorie en praktijk 1813-1840* (Nijmegen 2005)
- Velzen, P. van, 'De invloed van de theorie van Benjamin Constant op het regime van koning Willem I', in: P. De Hert, A. Kinneging, M. Colette (red.), *Benjamin Constant, Ontdekker van de moderne vrijheid* (Kalmthout 2015) 119-159
- Verheijen, B., *Nederland onder Napoleon, Partijstrijd en natievorming 1801-1813* (Nijmegen 2017)
- Verkade, W., *Overzicht der staatkundige denkbelden van Johan Rudolph Thorbecke (1798-1872)* (Arnhem 1935)
- Verkade, W., *Thorbecke als Oost-Nederlands patriot* (Zutphen 1974)
- Viersen, J., *Minister Mr. P.P. van Bosse en de fiscale wetgeving rond het midden van de 19^e eeuw* (Epe 1996)
- Vinken, P.J., 'De kranten van Eillert Meeter (1818-1862), republikeins journalist', in: *Tirade* (2004) 94-117
- Vinken, P.J., 'Jan de Vries, pamflettist, 1819-1855', in: *Tirade* (2005), 109-127
- Vliet, van der P., 'De Arnhemse Courant als verdediger van de afgescheidenen', in: G.A.M. Beekelaar (red.), *Maar wat is het toch voor eene courant? De Arnhemsche², Opstellen over de Arnhemsche Courant 1830-1850* (Arnhem 1981) 103-119
- Vos, A., *Burgers, broeders en bazen; Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Hilversum 2007)
- Vos, R., 'De leeuw en de ooievaar, De journalist Izaak Jacob Lion en de Haagse pers (1850-1873)', in: *Jaarboek Die Haghe 2004* (Den Haag 2005) 37-75
- Vreede, G.W., *Levensschets van G.W. Vreede, naar zijn eigen handschrift uitgegeven* (Leiden 1883)
- Vries, C.W., de, 'Politieke invloeden op de Grondwetsherziening 1848', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* (1958) 51-79
- Wal, R. van der, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003)
- Welderen Rengers, W.J., *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849, eerste deel* ('s-Gravenhage 1889)
- Welderen Rengers, W.J., *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849, tweede deel* ('s-Gravenhage 1892)
- Wels, C.B., 'De formatie van het eerste Ministerie-Thorbecke medegedeeld door C.B. Wels', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* (1962) 263-317
- Wildt, A. de, P. Arnoldussen, *Liefde te koop. Vier eeuwen prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam 2002)
- Wit, C.H.E. de, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848, Kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode* (Heerlen 1980)
- Wood, D.M., *Benjamin Constant: A Biography* (New York 1993)
- Worst, I.J.H., 'Koning Willem I, Het begin van "ons grondwettig volksbestaan"', in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815 – 1830)* (Brussel 1992), 56-75

Zanten, J. van, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard, Politieke discussie en oppositievorming 1813 – 1840* (Amsterdam 2004)
Zanten, J. van, *Koning Willem II, 1792-1849* (Amsterdam 2013)

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

- Amhemsche Courant*, 25-08-1839 (via Delpher.nl) 128
Bijzondere Collecties, Universiteit van Amsterdam 321, 184b
Collectie auteur 180, 87, 158r, 158o, 256, 338, 342o
Collectie familie Donker Curtius, Driebergen (fotograaf Louis Janssen) 181, 18r
Collectie familie Donker Curtius, Londen 28b, 150
Collectie ministerie van Justitie en Veiligheid, Den Haag 182, 330l
Haags Gemeentearchief 500, 84, 126, 154, 1581, 1840, 1950
J. Paul Getty Museum, Los Angeles 316
KIK-IRPA, Brussel 56
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag 109, 190, 193
Museum Rotterdam 342b
Nationaal Archief, Den Haag 200, 204, 230
Particuliere collectie, Wassenaar 268
Publiek domein 266
Rijksmuseum, Amsterdam 24, 280, 32r, 38, 46, 53, 760, 104, 195b, 302, 344
RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag 28m, 50b, 62, 76b, 82,
112, 180, 184r, 216, 310, 330r
Vlissingsche Courant, 06-10-1843 (via Delpher.nl) 142

PERSONENREGISTER

- Abrahams, Hendrik Paulus 351
- Adrian, Dirk Benjamin 329, 336
- Aerts, Remigius Augustinis Michael (Remieg) 9, 296, 354, 357
- Albert van Pruisen, prins 328
- Alexander van Oranje-Nassau, prins 198, 218, 224
- Alphen, Daniël François van 121
- Ampt, Abraham 54, 55, 57, 94, 108, 111, 160, 171, 172, 174, 186, 187, 196, 197, 203, 218, 224, 250, 251, 262, 355
- Andringa de Kempenaer, Regnerus Livius van 89, 160, 174, 189, 197-199, 201, 207, 218, 220, 221, 235, 273
- Anemaet, François Cornelis Renettinus 274
- Anemaet, Sebastiaan Hendrik 162, 163, 254, 274, 325
- Anna Paulowna, koningin 250
- Apeker, Thomas Hendrik Willem 160, 161
- Assen, Cornelis Jacobus van 124, 138, 153
- Backer, Cornelis 301
- Bake, John, 215
- Barrot, Camille Hyacinthe Odilon 101
- Barthélemy, Antoine Joseph 52
- Bartholony, C. 125
- Baud, Guillaume Louis 210, 214, 267
- Baud, Jean Chrétien 159, 173, 202, 269, 289, 292, 294, 301, 304
- Beerenbroek, Ludovicus Franciscus Hubertus (Louis) 270
- Belinfante, George 7
- Bentham, Jeremy 65, 67-70, 215
- Bentinck van Nijenhuis, Arnold Adolf 229, 237, 241, 267
- Bentinck, Hendrik Jan Willem 155, 156
- Berg, Johannes Theodorus Jozef van den 9, 10, 14, 351
- Bergh, Samuel Johannes van den 251
- Berkum, Georgus van 166
- Bevervoorde tot Oldemeule, Adrien Jean Eliza Engelbert (Adriaan) van 14, 96, 168-171, 173, 174, 176, 178, 188, 189, 192, 194-199, 201, 203, 206, 218-221, 229, 235, 270, 273, 315, 354
- Beyerman, Hugo 176, 184, 185, 187, 188, 191, 354
- Bieren, Anna van 147
- Blussé, Pierre Louis François (Piet) 7, 8, 58, 93, 94, 121, 144, 156-158, 164, 166, 169, 175, 176, 189, 191, 203, 205, 206, 235, 303, 312, 343, 345
- Boers, Adam Adriaan 73, 74, 201
- Boissevain, Jean Henry Guillaume 96
- Bolt, Jan Hendrik 89, 91, 96
- Bonaparte, keizer Napoleon 31, 33, 34, 41, 42, 68, 71, 72, 222
- Boogman, Johan Christiaan 8, 349
- Boot, Cornelis Hendrik Boudewijn 153, 330, 331, 341, 343, 346
- Boot, Johannes Cornelis 29
- Boreel van Hogelanden, Willem 187, 188, 192, 197, 203, 274, 291-293, 301
- Bosch Kemper, Jeronimo de 9, 117, 165, 167, 217, 234, 346
- Bosscha, Herman 30
- Bosse, Pieter Philip van 237, 241, 291, 292
- Bouwens van der Boyen, Pierre Matthieu 73, 74, 201
- Box, Henri 78, 118, 124, 132, 133, 137, 162, 164, 167-169, 219
- Boxman, Abraham 260
- Boymans, Johan André 44
- Bracht, Herman van 21, 22
- Bracht, Sara Seraphina van 21
- Brienen van de Groote Lindt, Arnoud Willem van 259
- Brouckère, Charles Marie Joseph Ghislain de 52, 54, 57
- Bruce, George Isaäc 188
- Bruggen Hugenholtz, Isaäc Theodorus ter 292
- Brugghen, Justinus Jacob Leonard van der 329, 331, 334, 339, 340
- Cabet Étienne 101
- Capellen tot den Pol, Joan Derk van der 19
- Capellen, Frederik Benjamin Alexander Philip van der 79
- Capellen, Godert Alexander Gerard Philip van der 210
- Clavereau, Antoine Joseph Théodore Auguste 251
- Clercq, Gerrit de 144, 173-175, 186
- Cock, Hendrik 260
- Cock, Hendrik de 97

- Constant de Rebecque,
Henri-Benjamin 49, 51, 54,
67, 68, 137, 215, 261
- Corver Hooft, Jan 222
- Cras, Hendrik Constantijn
31, 32
- Crémieux, Isaac-Jacob Adol-
phe 101
- Curtius, Boudewina 19, 20,
39
- Dam van Isselt, Edmond Wil-
lem van 121, 153, 165, 176,
185, 260, 279
- Davezac, Auguste 155, 198,
222
- Deketh, Albartus 95
- Diggelen, Bernard Pieter Ge-
sinus van 275
- Dijckmeester, Herman Jacob
121
- Donker Curtius van Tienho-
ven, Willem Boudewijn
(Willem) 11, 23, 27-29, 31,
40, 44, 47-49, 52, 54, 59, 60,
64, 65, 75, 83, 105, 113, 134,
152, 153, 155, 201, 222, 235,
248, 331, 340, 341
- Donker Curtius, Alexandrina
Margaretha 29
- Donker Curtius, Benjamin
(Ben) 11, 28-30, 153
- Donker Curtius, Boudewijn
(1746-1832) 18-23, 25-27, 29,
30, 33-37, 39, 40, 43-45, 75,
105, 151, 152, 346
- Donker Curtius, Boudewijn
(1804-1856) 49, 113, 115, 173,
175, 187, 190, 191, 208, 274,
357
- Donker Curtius, Boudewina
29, 153
- Donker Curtius, Cornelis
Adriaan Hendrik 49, 153,
341
- Donker Curtius, Dirk *pas-
sim*
- Donker Curtius, François
Cornelis (Frans) 11, 94, 112,
113, 115, 186, 329, 341, 346
- Donker Curtius, François
Willem 11
- Donker Curtius, Hendrik
Herman (Hein) 23, 29, 59,
97, 105, 153
- Donker Curtius, Peter Boude-
wijn 11, 357
- Donker Curtius, Sara Sera-
phina 29, 33, 153
- Donker Curtius, Willem Bou-
dewijn (1808-1858) 341
- Donker Curtius, Willem Bou-
dewijn (1931) 11
- Donker, Dirk 20, 23
- Donker, Hendrik 19, 20
- Donker, Nathaniël 20
- Doorn van Westcapelle, Hen-
rik Jacob (Henri) van 205-
207, 223
- Doorn, Elisa Cornelis Unico
van 311, 331, 332
- Dotrengé, Théodore 52
- Ducpétiaux, Édouard 51, 52,
54, 60, 70, 101, 248
- Dullert, Willem Hendrik 325
- Dumouriez, Charles-François
du Périér 23
- Duymaer van Twist, Albertus
Jacobus 260, 293, 298
- Duyn van Maasdam, Adam
François Jules Armand
(Frans-Adam) van der 258
- Eck, Daniël van 189, 325
- Engelbronner, Carel Clemens
Elias (Karel) d' 246, 247,
273, 328, 329-331, 357
- Engels, Friedrich 183
- Enslie, James 312, 332
- Enthoven, Lion Israel 189,
195, 196
- Evers, Johan Christiaan Gott-
lob 156, 188, 189
- Faber van Riemsdijk, Jere-
mias Cornelis 191
- Falck, Anton Reinhard 47-
49, 73
- Fasseur, Cornelis (Cees), 349
- Fokker, Gerrit Adriaan 285
- Forstner van Dambenoy,
Hendrik Frederik Chri-
stoph 311, 332-334
- Frederik der Nederlanden,
prins 61, 170, 199, 234, 280,
293, 327
- Gantois, Louis Joseph 99, 100
- Geffken, Jan Willem 97, 98
- Gendebien, Jean François 52
- Gerlache, Étienne Constantin
de 52, 54
- Gerritse, J. 79, 80
- Gestas de Lespérour, Charles
Henri David de 36
- Gigch, Moses Jacobus van
329
- Gijselaar, Hendrik de 40
- Gödecke, Christiaan 219
- Goltstein, Jan Karel van 163,
294-296
- Gorcum, Adriaan Hendrik
van 174, 175, 199
- Groen van Prinsterer, Guil-
laume 64, 65, 98, 111, 153,
162, 202, 253, 278, 283, 289-
291, 296, 318, 319, 333, 341,
355
- Groot, Hugo de 31
- Guizot, François Pierre Guil-
laume 183
- Haar, Bernard ter 311
- Habbe, François de 130
- Hageman, Eduard 37
- Hageman, Steven 37, 40
- Hall, Anne Maurits Cornelis
van 97, 98
- Hall, Floris Adriaan van 14,
92, 93, 97, 108, 143, 145, 148,
159, 163, 196, 197, 218, 221,
226, 234, 240, 247, 273, 274,
285, 291-293, 304, 310-315,
317-320, 328, 331-335, 347, 351
- Hancke, Carl 219
- Harencarspel, Roeland
Scheers van 262
- Heemskerk Azn., Jan 331
- Heemstra, Schelto van 243,
257, 301, 340
- Hegel, Georg Wilhelm Frie-
drich 133
- Heije, Jan Pieter 165
- Heim van Duivendijke, Johan
Adriaan van der 145
- Heukelom, Cornelis (Kees)
van 7
- Hoffman, Mari Aert Frederic
Henri 163, 341
- Hogendorp, Gijsbert Karel
van 8, 43, 47, 64, 67, 71-73,
106, 108, 131
- Hogendorp, Willem van 37,
39, 42, 106
- Hon, Charles Aimé Joseph Le
52
- Hoop, Adriaan van der 301
- Hugenpoth tot Aerdt, Alexan-
der Wilhelmus Johannes Jo-
seph van 262, 297
- Huidekoper, Pieter 186
- Hulst, Karel van 92, 95, 96
- Ittersum, Ernst Hendrik van
153, 155, 178, 354
- Ittersum, Willem van 153,
155, 178, 354

- Jacobson, Hendrik 275
- Janssen, Petrus 170, 171, 173, 174, 189, 191, 199, 201, 207
- Jonge van Campensnieuw-land, Marinus Willem de 49, 50, 14,5 201, 285
- Jongstra, Anne Franszoon 241
- Jorissen, Thomas Theodorus Hendrikus 341, 346
- Junius van Hemert, Willem Joannes 203
- Kant, Immanuel 133
- Karel Alexander van Saksen-Weimar-Eisenach, groot-hertog 166
- Kempnaer, Jacob Mattheus de 12, 30, 81, 85, 86, 92, 93, 102, 103, 147, 163, 174, 175, 183, 185, 189, 191, 192, 194, 198, 199, 201, 207, 209-211, 213, 214, 217, 218, 220, 221, 225, 228, 229, 235, 237, 241, 247, 257-259, 262, 263, 265, 268-270, 273, 279, 286, 288, 290, 291, 301, 303, 312, 315, 317, 339, 340, 350, 354, 357
- Kemper, Joan Melchior 9, 31, 32, 37, 346
- Kessel, Hendrik Gerard van 29, 33, 49, 153
- Kinker, Johannes 132, 133
- Klemens, Jan Hendrik 33
- Kneppelhout, Johannes 189, 191
- Knijff de Gontreul, Jean Jacques Théodore de 54
- Korff, Johannes Bakker 251
- Kossmann, Ernst Heinrich 8
- Lamartine, Alphonse Marie Louis de Prat de 303
- Lange, Michiel Johan de 144
- Langenhuysen, Antonius Petrus van 64, 67, 79, 113, 118
- Langenhuysen, gebroeders J. en H. van 77, 79, 80, 111
- Lebrun, Charles-François 27, 34, 36, 39
- Ledru-Rollin, Alexandre Auguste 101
- Lejeune, boekhandelaar te Den Haag 78
- Lelyveld, Pieter van 73, 74, 108
- Lennepe, Jacob van 238-240, 245, 246, 315, 354
- Léon, Benjamin 189, 201
- Leopold I, koning 78
- Lepic, Louis 40, 41
- Libry Bagnano, Georges 76-78
- Liebe, Friedrich August von 265
- Lightenvelt, Leonardus Antonius 159, 210, 214, 215, 227-229, 237, 241, 257, 267, 270, 279, 280, 286, 291-293, 295, 305, 308, 311, 315-319, 332
- Lilaar, Franciscus Gerardus Reinierdus Hubertus van 70, 322
- Linden, Gijsbertus Martinus (Gijsbert) van der 274, 275, 304
- Lipman, Samuel Philippus 175, 176, 187
- List, Frederik Carel 165
- Lodewijk Filips, koning 101, 183, 265
- Lodewijk Napoleon, koning 27, 72
- Lodewijk XIV, koning 111
- Lodewijk XVIII, koning 48, 73
- Loghem, Hendrik van 259
- Lotsy, Johannes Servaas 259
- Lottum, Hermann Friederich von Wylich und 162
- Luzac, Lodewijk Casper 47, 94, 159, 163, 183, 185, 187, 188, 191, 192, 194, 197, 199, 201, 205, 207, 209-211, 213-216, 218, 223, 227-230, 232, 233, 235, 241, 243, 247, 262, 264, 274, 276, 354
- Lynden, Willem van 265
- Lyon, Martinus de 54, 55, 57, 108, 111, 113
- Maanen, Cornelis Felix van 35, 44, 55, 57, 59, 62, 63, 67, 70, 72, 75, 77, 108, 110, 125, 143, 159, 206, 285
- Maanen, Guillaume Adrien Gérard van 83, 273
- Mackay, Aeneas 202, 275
- Man, Maximiliaan Jacob de 287, 301
- Marianne van Oranje-Nassau, prinses 170, 328
- Marie de Saint-Georges, Alexandre-Pierre-Thomas-Amable 101
- Martini, Antoni 21, 22
- Marx, Karl 183
- Meenen, Pierre-François Van 52, 54
- Mees, Willem Cornelis 211
- Meeter, Eillert 12, 14, 88-92, 96, 143, 147, 160, 170-174, 176, 178, 246, 247, 273, 354, 355
- Mensching, Adolf 102
- Metman, Leonard 263, 278
- Mijer, Pieter 332
- Modderman, Anthony Ewoud Jan 322
- Molé, Louis-Mathieu 39
- Monchy, Engel Pieter de 163
- Montesquieu, Charles Louis de Secondat de 33, 327
- Moreau, Jean Victor Marie 23, 25
- Mulder, Gerrit Jan 304, 311, 315, 332
- Muller, Abraham 219, 280, 329
- Multatuli (Eduard Douwes Dekker) 298
- Mutsaers, Jacobus Arnoldus 267, 332
- Nahuys van Burgst, Huibert Gerard 194, 198, 201, 207
- Nedermeijer van Rosenthal, Johan Theodoor Hendrik 261, 292-295, 303
- Nepveu, Charles 211, 214, 215, 224, 227-229, 232, 239, 241, 264
- Nierop, Ahasverus Samuel (Asser) van 239
- Nispen van Sevenaer, Joannes Antonius Christianus Arnoldus van 329
- Nothomb, Jean Baptiste 52, 54
- O'Connell, Daniel 130, 131, 168
- Olivier, Nicolaas 143, 144, 223, 278
- Olivier, Willem 345
- Opzoomer, Cornelis Willem 240
- Ossewaarde, Pieter Adrianus 229, 237
- Oud, Pieter Jacobus 347, 349
- Oultremont de Wégimont, Henriette Adrienne Louise Flore d' 89
- Outen, Guillaume Pierre van 120
- Pahud, Charles Ferdinand 312, 332
- Pape, Justus Dorotheus Willem 329

- Périer, Odilon 346, 347
 Philipse, Anthoni Willem 49, 75-77, 83
 Pichegru, Jean-Charles 23
 Pinkus, Henry 122
 Pinto, Abraham de 275, 278
 Pius ix, paus 309
 Pompe van Meerdervoort, Jacob 42
 Potter, Louis-Joseph-Antoine de 52, 60, 72, 130, 167
 Provó Kluit, Hendrik 187, 220
- Randwijck, Lodewijk Napoleon van 148
 Rappard, Anthon Gerhard Alexander van 49, 166, 171-173, 188, 192, 194, 201, 214, 274, 293-295, 332, 334
 Rappard, Willem Louis Frederik Christiaan van 121, 186, 188, 192, 249, 335
 Rechteren, Jacob Hendrik 163
 Reede van Oudtshoorn, Sophia Cornelia Adriana van 152, 155, 178, 354
 Reede, Willem Frederik van 155, 159, 178, 354
 Reenen, Gerlach Cornelis Johannes 311, 313, 332-335, 340
 Reepmaker, Jacob Christiaan 144
 Régnier, Claude Ambroise 39
 Riemsdijk, Jacobus van 191, 275
 Rienks, Marten J. 91, 92, 143
 Rijckevorsel, Abram van 163, 211, 274, 275
 Rijk, Jules Constantijn 165, 211, 214, 215, 218, 223, 227-229, 232, 237, 241, 257, 263
 Rochussen, Jan Jacob 145, 168, 169, 340, 354
 Roesgen von Floss, Philippe Anthon Ludwig von 130, 134, 136, 162
 Roest van Limburg, Theodorus Marinus 125-127, 129, 132, 139-141, 143
 Romme, Roverius Petrus 265
 Rousseau, Jean-Jacques 49
- Sage ten Broek, Joachim le 77, 79
 Salis, Rudolph Antoni de 51, 152
 Salis, Sophia Antoinetta de 152
- Sas, Nicolaas Cornelis Ferdinand van 9, 351, 357
 Sautijn Kluit, Willem Pieter 173
 Scheurleer, Willem 159
 Schimmelpenninck, Gerrit 14, 192, 194, 198, 202, 211-215, 217, 221-224, 227-229, 231-235, 237, 239, 241, 250, 264, 345, 357
 Schimmelpenninck, Rutger Jan 212
 Scholte, Hendrik Pieter 97, 98
 Schooneveld, Petrus Cornelis (Pieter) 47, 49, 108, 163, 168, 284, 299
 Senfft von Pilsach, Friedrich Christian Ludwig 130, 132
 Simons, Gerrit 332, 334
 Sloet tot Oldhuis, Bartholomeus Willem Anne Elise 260
 Smit van den Broecke, Abraham Johannes de 332
 Smits, Josse Antoin (Judocus) 194, 198, 199, 239
 Son, Jan Baptist van 188, 202, 205
 Sonsbeeck, Herman van 115, 210, 292, 296
 Sophie van Oranje-Nassau, prinses 166, 187
 Sophie, koningin 327, 335, 339
 Sorge, Frederik van 133, 144, 147
 Staedel, Carl Frederik van 74, 75
 Stassart, Goswin Joseph Augustin de 11, 34-37, 39, 40, 44, 47, 48
 Stedman, Jan Andries 73, 74
 Stoker, agent te Den Haag 172
 Storm van 's Gravesande, Carel Marius 292
 Storm, Lambertus Dominicus 163, 194, 210, 211, 262, 276, 291, 303
 Strachan, Cornelia Hendrica 18, 19, 21
 Strachan, William 21
 Strens, Martin Pascal Hubert 210
 Struve, Gustav Karl Johann Christian (von) 102
 Stuurman, Sijbrand (Siep) 9, 106
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de 233
 Tellegen, Bernardus Dominicus Hubertus 347
 Tex, Cornelis Anne den 116, 240
 Themmen, C. 124
 Thieme, Carl Albert 80-83, 85-88, 92-96, 102, 125, 127, 143, 149, 346
 Thorbecke, Johan Rudolf 7-11, 14, 65, 68, 81, 83, 86, 92, 100, 115, 124, 127, 132, 133, 136-141, 143, 144, 146, 147, 149, 159, 162-164, 167, 177, 185-187, 191, 192, 194, 199, 201, 203, 205, 209-215, 217, 218, 223, 225, 226, 234, 243, 245, 254, 259, 262, 269, 274-277, 279, 283-288, 290-297, 299, 300, 303, 304, 306, 308, 309, 311-315, 318, 320, 323-328, 332, 333, 335-337, 339, 340, 345, 347-355
 Tideman, Bruno 176
 Tielemans, Jean-François 52, 54, 108
 Tromp, Johannes Wybrandus 241
- Veen, Ciprianus Johannes van der 241
 Vis, Jacob Jan 9
 Vliet, Leonard (van Woudrichem) van 173, 174, 194, 198, 199
 Voet, Jan Hendrik 237
 Vogelsang, Adrianus 222, 233, 343
 Voltaire (François-Marie Arouet) 49, 108
 Vos, Jacob de 124
 Vosmaer, Isaac 108
 Vreede, George Willem 113, 115, 241, 309
 Vries, Jan David de 272, 273, 312, 315
 Vrolik, Agnites 331, 332, 334
- Waldeck, Johannes Abraham 171
 Wallez, Jan Baptist 51, 73-75, 79
 Walraven, Ida Susanna Wilhelmina 152
 Walraven, Jacob 152
 Walraven, Rachel 20
 Weelden, A.J. van 78
 Weitzel, August Willem Philip 188, 197

Welderen Rengers, Wilco Julius van 325, 347, 349, 355
Wellington, Arthur Wellesley, hertog van 74
Weyer, Jean-Sylvain Van de 52

Wichers, Hendrik Ludolf 286, 289

Willem I van Württemberg, koning 339

Willem I, koning 7, 45-49, 51, 54, 57, 58, 61, 63, 71-73, 88, 91, 105, 107, 111, 120, 125, 127, 141, 143, 166, 176, 177, 206, 212

Willem II, koning 9, 63, 74, 89, 96, 107, 121, 141, 143, 145-147, 160, 164, 166, 168, 170, 171, 173, 178, 186, 188, 191, 196-198, 201, 203, 205-209, 212, 219, 225, 229, 238, 241, 243, 247, 250, 259, 262, 264, 265, 269, 270, 274, 276, 279-281, 294, 311, 353, 354

Willem III, koning 240, 280, 286, 287, 291-293, 296, 308, 311, 314, 319, 327, 328, 334, 335, 339

Willem V, stadhouder 19, 22, 23

Ypeij, Adolph 311

Zanten, Jeroen Christiaan van 9, 356

Zuylen van Nijjevelt, Hugo van 188, 194, 196, 202, 203, 227

Zuylen van Nijjevelt, Jacob Pieter Pompejus van 279, 283, 325

Summary

This work presents a political biography of nineteenth century lawyer and statesman Dirk Donker Curtius. Donker advocated freedom of religion, speech and press through lawsuits, brochures and articles and found himself at the centre of power amidst the 1848 political and societal developments. This dissertation reveals that Donker had a larger role than assumed in the Dutch liberal discourse in development of the liberal movement prior to 1848 and practical implementation of reformist ideas thereafter. Specifically, this study of Donker's career argues that through his skilful and pragmatic service as Minister of Justice in the first years after the creation of the 1848 liberal constitution, he played a pivotal role in its consolidation and perpetuation.

Donker was born on the 19th of October 1792 in Den Bosch, capital of Brabant. As one of the Generality Lands, Brabant had no self-governance, but was directly controlled by the States-General of the United Provinces of the Netherlands. Donker grew up within the small protestant elite in the city Den Bosch, which was majority Roman Catholic. His

father Boudewijn pursued a modest career in city government, but when tensions rose between patriots and orangists, he decided to abstain from politics as much as possible.

Already at a young age, Donker encountered the consequences of the Batavian revolution and the influence of the French. In 1794, Den Bosch was taken by the French forces, and the family was forced to flee to Holland. The sociable and cheerful Boudewijn, who had a good rapport with the French generals, became quickly involved in government by taking up administrative and judicial positions in the Batavian Republic.

Despite his father's advancing career he could not evade increasing French dominance. When Napoleon ordered the sons of bourgeois families to serve in a military elite corps, Donker, adamant this decree was not meant for him, refused to report himself. A fierce altercation between his father and the prefect resulted in Donker being forcibly taken in custody and his abduction to a military compound in the French town of Metz. Here he unfolded himself as an advocate for the rights of his fel-

low companions and managed to perform as little duties as possible. Learning of the allied victory in Leipzig, he fled Metz and returned home.

After finishing law school, Donker took up a law practice in The Hague. His first recorded case in which the freedom of the press prominently appeared dates from 1820. In the following 28 years, he defended numerous clients who were accused of defamation, libel, slander and other press-related offences. His moment of fame arrived in 1839, when he successfully defended the editor of the *Arnhemsche Courant* in cassation before the Supreme Court, where his long-time friend De Kempenaer had been less fortunate before two provincial courts. In his defence Donker called the press ‘the queen of the world’, a qualification that would resonate even after his death.

Besides defending publishers and authors in court, Donker was also an active contributor to various newspapers. In 1828 he was involved in the publication of *De Bijenkorf*, which seized operations after the Belgian revolt. Its successor, *De Standaard*, was edited by Donker and his nephews. In both newspapers he expressed sympathy for the demands of the Belgian opposition and their liberal ideas: the introduction of ministerial responsibility, sovereign immunity, direct elections, judiciary reforms, open government and the abolition of noble privileges and trade protection. During the meagre liberal years in the 1830s, there is little evidence of any press-related activities, but by the end of the decade, Donker was involved in the

most radical newspaper of the day, the *Arnhemsche Courant*. Here he advocated his view on constitutionalism: his wish list of reforms should be laid down in an amended constitution. When Thorbecke’s followers took over the desks of the *Arnhemsche Courant*, Donker shifted attention to the *Vlissingsche Courant*, in which he voiced the same political agenda with a group of young liberal lawyers who he gathered around him.

Donker was definitely inspired by the liberalism of his Belgian counterparts. He not only stood in close contact with Belgian lawyers – as the only lawyer from the northern part of the kingdom – he also met with southern members of parliament, most notably on the eve of the Belgian revolt. It was through these contacts that Donker was influenced by the ideas of Benjamin Constant and Jeremy Bentham. Already in the 1820s he showed sympathy for the Belgian demands and realised a breakup of the United Kingdom was inevitable if the king would not give in to their claims. Donker’s Belgian influence remained visible throughout his career: many of the changes he initiated in the 1848 constitution were inspired by the Belgian 1831 constitution.

He also voiced his reformist ideas in brochures and pamphlets. His first – anonymous – publication was a response to a court case in which it was ruled that with respect to the interpretation of the law the judiciary was subordinated to the executive power. Similarly, in 1834, when he encountered that the water boards were still exercising their judicial competences from the *ancien régime*,

he was quick to publish his plea. Especially by the end of the 1830s Donker was very active as a publicist, gaining nationwide attention. In his brochures he argued that the old constitution was void after Belgium left the kingdom, pleaded for order in a new judicial context and made a draft for a new constitution. He even published on subjects which seemed a bit distant from his areas of expertise – such as the possibilities of the railways – but he managed to turn these topics into his familiar constitutional criticism. The culmination of his media offense took place in 1839, when he called upon his friend De Kempenaer to publish as many articles as possible in defence of the editor of the *Arnhemse Courant* to generate as much publicity as possible.

In the 1840s, under the first years of the reign of king William II, who initially took a more moderate stance towards reformist ideas, Donker unsuccessfully tried to get elected to parliament a number of times. He continued his career as a publicist and supported Thorbecke and his eight followers when they proposed amending the constitution in 1844. William II did not appreciate efforts from anyone other than himself to propose any constitutional changes and Donker's fierce support troubled the relations between the two. Meanwhile, Donker established relations with radical journalists, who campaigned for ar-reaching reforms, even beyond Donker's demands. More importantly though, his radical connections were well aware of compromising secrets concerning the king's liaisons, for which they bribed him.

1848 proved to be a watershed moment, not only for Dutch constitutional law, but also for Donker's career. When revolutions spread across Europe, king William II became more and more anxious. Combined with instability of his personal nature, the covert affairs surrounding his personal life that were about to be revealed and the tragic loss of his second son, he made a bold move. First, he bypassed his ministers to give the task of proposing the necessary amendments to the constitution to parliament, but when he realised this would not lead to a quick remedy for the tense political situation, he put all his hopes into the most liberal men in the country. Donker immediately took the initiative.

He advised the king on the composition of the constitutional commission and its mandate. Due to Donker, the commission could propose amendments without the prior approval of parliament. Moreover, they would name candidates for ministerial posts to replace the cabinet which resigned after being affronted by the king's moves. Having agreement on most issues concerning the constitution, the commission spent most of their time deliberating on candidates. Reaching agreement proved to be hard and the country ended up with a cabinet under the more moderate count Schimmelpenninck, who, confusingly enough, received a separate mandate from the king to form a government. In the meantime Donker accepted the position of Minister of Justice. Since all other ministers resigned, Donker was the

only acting minister in the crucial week after the king's volte-face.

When commission published their draft for the new constitution, Schimmelpenninck objected, deeming it to radical. Donker however, with the king on his side, prevailed and reconstituted the cabinet with more liberal ministers. With the latter's help he also managed to convince the Council of State of the necessity of the changes. He found a challenge in convincing the still conservative House of Representatives, whose members were apprehensive of too much popular influence. Donker felt the reluctance and made some last minute changes, including indirect elections for the Senate, which in the commission's proposal would be elected directly. The Senate itself, being even more conservative, could only agree after the king appointed a number of more reformist members. Meanwhile, Donker filed his resignation as a minister, formally because two minor proposals were rejected by the Senate, but actually meant to strengthen his position, an act premeditated with the king. He succeeded and the second reading of the House of Representatives proved no obstacle. More than a third of the articles of the original proposal changed in the final version and another third were changed textually. The adoption of the constitution can therefore be attributed to Donker's agility.

Repeatedly stating he saw himself as minister *ad interim*, Donker nevertheless gradually developed a governmental programme, mainly focussing on financial austerity. He

was therefore keen to accept a full ministerial position and got elected as a member of parliament. He entered the House of Representatives with a considerable delegation of Thorbecke's followers who thought Donker deviated from the doctrine of their leader. Donker, generally pragmatic, but sometimes tenacious and stubborn, refused to subject himself and give in to his principles. After two laws were voted down, he resigned as a minister after just six months. A year later his mandate as a representative also expired.

The new king William III nevertheless held him in high regard. When Donker's former cabinet colleagues also proved not to be able to handle parliament, he asked him to be the *formateur* of a new government. Donker immediately realised the presence of Thorbecke in a new cabinet was inevitable. He asked him for a governmental programme, but overplayed his hand when Thorbecke stubbornly refused to do so. Donker kept on opposing him, asking him for his ideas and proposals, but took an ever more marginal position in parliament.

After his parliamentary career, Donker was elected to the municipal council in The Hague, but otherwise his political influence seemed to have vanished. The tide changed however in 1853, when the catholic episcopal polity was reinstated and the protestant indignation rose. The king, showing public sympathy for the protestant outcry, exceeded the royal competences the newly constitution envisaged and Thorbecke and his ministers had no option but to

resign. William III was quick to ask Donker and his old nemesis Van Hall to form a government. A remarkable combination, but by accepting the king's desire, he showed he was not resentful by pursuing his aim: safeguarding 'his' constitution.

The cabinet proved to be successful in calming tempers, by calling for new elections and introducing a law on ecclesiastical organisations. In the three years of his second term as Minister of Justice Donker also managed to introduce laws on ministerial responsibility, on penal reform and on the right of association and assembly. When conservative forces called for the equal treatment of religious primary schools and personal tensions between ministers rose, the cabinet collapsed in the summer of 1856. Donker withdrew from public life and died, largely forgotten, in the Belgian resort town Spa in 1864.

This study's main thesis is that Donker is the most prominent voice of virulent liberalism before 1848 and the most instrumental politician in the adoption of the 1848 constitution. Although his contribution to the ideological development of early liberalism is limited, his main merit is the articulation of these ideas in court, brochures and newspapers. His ideas were derived from French and British thinkers such as Constant and Bentham, which he acquired by his contacts with his Belgian counterparts. His pleas for reform were nevertheless a repetitive stanza which he repeated in various forms for over twenty years: ministerial responsibility, direct elections and judicial reform. In

1848 Donker served as the most prominent adviser to the king, first when his old ministers left him and second when Schimmelpenninck refused to accept the draft constitution. As a minister he maintained order in troubled times. Meanwhile he played a crucial role in the establishment of the 1848 constitution. Thorbecke's influence on the adoption process was of minor importance, while later he was widely credited for the constitution. Unlike Donker, he was heralded by a group of liberal followers in parliament as their leader, that let to Donker standing alone. After Donker's retirement in 1856, Thorbecke continued to be in the political spotlights for another sixteen years, eventually overshadowing his role in the 1848 events.

Curriculum vitae

Mathijs van de Waardt (Apeldoorn, 1984) doorliep tussen 1996 en 2002 het gymnasium aan het Gymnasium Apeldoorn en studeerde tussen 2002 en 2008 Bestuurskunde en Politieke Wetenschap aan de Universiteit Leiden. Deze studies rondde hij af met respectievelijk een Master of Science en een Master of Arts. Na enkele jaren in de adviessector werkzaam te zijn geweest, is Mathijs sinds 2012 in dienst van de Rijksoverheid, aanvankelijk bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, op dit moment bij het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Dit boek is de weerslag van het promotieonderzoek dat hij tussen 2013 en 2018 als buitenpromovendus aan het Instituut Geschiedenis van de Universiteit Leiden uitvoerde.